

DİN KÜLTÜRÜ VE ÂHLAK BİLGİSİ

9.SINIF

DERS KİTABINDA YER ALAN AYETLERİN ORJİNAL METİNLERİ VE TEFSİRLERİ

2015 yılı 9.sınıf MEB YAYINLARI

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

AYETLER

AÇIKLAMA:

1.Satır ayetin orijinal metni

2.Satır ayetin ders kitabındaki meal metni

3.Satır ayetin Diyanet İşleri Başkanlığı PDF meali

4.Satır Diyanet KUR'AN YOLU TÜRKÇE MEAL TEFSİR PDF

5.Tefsir Metni içinde yer alan kutucuklarda yer alan metinler ise üst tarafta yer alan ayetlerde atıf yapılan ayetlere ait açıklamalardır.

Sayfa numaraları birden çok olan ayetler aynı kutuya toplanmış olup baş tarafa sayfa numaraları eklenmiştir.

*Bazı ayetler konu bütünlüğünden dolayı Arapça metni tek meal ve tefsiri ise grup olarak aktarılmıştır.

Çalışmanın amacı Kur'an-ı Kerim'i merkeze alarak derslerimizi anlatmak, öğrencilerimizin sorularına Allah'ın (cc) kitabında cevaplar olduğunu aktararak onları Kur'an-ı Kerim ile buluşturaktır.

Not: iletişim yusufdemir7825@hotmail.com

1.ÜNİTE

İnsan ve Din

ALLAH İNANCI

Sayfa 10

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ (20)

"Allah'ın göklerde ve yerdeki (nice varlık ve imkânları) sizin emrinize verdiği, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmediniz mi?" Lokman 31/20

Lokman 31/20 Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiği ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi? Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır

Lokman 31/20 Ayet

Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiği ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi? Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır. Kendilerine, "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiği zaman, "Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız" derler. Şeytan kendilerini cehennem azabına çağırıyor olsa da mı? (20-21)

Tefsir

Yukarıda (13. âyet), Lokmân'ın dilinden "Allah'a ortak koşmak çok büyük bir haksızlıktır" buyurulmuştu. İşte bu ve bundan sonraki âyetlerde Allah'ın varlık ve birliğine dair kanıtlar sıralanarak insanların bu büyük haksızlığa saptıktan kurtarılması amaçlanmaktadır. Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri insanların hizmetine vermesinden maksat, bu varlıkların, insanların yararlanabileceği şekilde yaratılmış, düzenlenmiş olmasıdır. Nitekim âyetin devamındaki "nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze serdiğini..." şeklindeki ifade de bunu göstermektedir. Âyetin başındaki "görmez misiniz" sorusu, insanların varlık düzenini sağlıklı bir şekilde incelerlerse bu gerçeği kendi akıllarıyla da kavrayabileceklerine işaret etmektedir. Tefsirlerde 20. âyet metnindeki "ilim" akla veya nakle dayanan bilgi, "hüdâ" akıl ve basîret, "kitâbün münîr" ise ilâhî vahiy olarak açıklanmıştır (İbn Atıyye, IV, 352; Şevkânî, IV, 277; krş. Râzî, XXV, 152). Buna göre putperestlerin ve benzer inanç sahiplerinin atalarından devraldıkları bâtil inançları, gelenekleri, hurafeleri yaşatmakta ısrar etmeleri ne doğru bilgiye ne akıl ve basîrete ne de ilâhî vahye dayanmaktadır; aksine sadece şeytanın bir aldatması olup 21. âyette ifade buyurulduğu üzere sonu da kaçınılmaz olarak cehennem azabıdır.

Sayfa 11

وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (10)

"Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık. Kendilerine güzel güzel rızıklar verdik. Yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık." İsra 17/70

İsra 17/70 Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.

İsra 17/70 Ayet

Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık. (70)

Tefsir

"Şan, şeref ve nimetler" diye çevirdiğimiz kerem kavramı, İslâmî literatürde hem Allah'ın insanlara şeref, soyluluk, üstünlük gibi mânevî meziyetler bahşetmesini hem de mal mülk vermesini ifade eder. Böylece âyet insanı dünyada Allah'ın lutfuna en çok mazhar olmuş, en seçkin, en değerli varlık olarak göstermektedir. Tefsirlerde insana seçkinlik kazandıran özellikler akıl, zekâ, temyiz, düşünme, yazma gibi melekelerden başlayarak çeşitli psikolojik ve fizyolojik özelliklere, estetik zevklere, ahlâkî yatkınlıklara, canlı ve cansız varlıklar üzerinde tasarruf yetkisine, ekonomik faaliyetlerde bulunma özelliğine, şehirler ve uygarlıklar kurma kabiliyetine kadar birçok meziyete sahip olmasıyla açıklanmaktadır. Eski tefsirlerde insan mı melek mi daha üstün diye bir tartışmaya girilmişse de (bk. Râzî, XXI, 16) İbn Âşûr'un belirttiği gibi (XV, 166) burada böyle bir mukayese söz konusu olmayıp insanın bazı varlıkları çeşitli şekillerde kendi hizmetinde kullanması, onlardan yararlanması kastedilmiştir. Fahreddin er-Râzî, dönemindeki felsefe ve psikoloji birikiminden de yararlanarak insanın asıl şerefini ve diğer yaratılmışlar karşısındaki üstünlüğünü, "eşyanın gerçeklerini aslına uygun olarak kavrama yeteneği olan akıl gücü"yle açıklar. Çünkü "Mârifetullahın aydınlığı akla doğar; akıl yeteneği, madde ve mâna (halk ve emir) âleminin sırlarına ulaşan, sahip olduğu bilgi sayesinde Allah'ın ruhlar ve cisimler âleminde yarattığı varlık türlerini kuşatan güçtür... Böyle olunca insan varlığı, bu âlemdeki bütün varlıkların en değerlisidir..." (XXI, 12). Burada özellikle insanın taşıma araçları kullanmasına dikkat çekilmiştir. İnsanın hayvanları bu maksatla değerlendirmesi yanında, ayrıca bunun için gemi vb. araçlar yapması anlamlıdır. Çünkü başka hiçbir varlıkta böyle özellikler yoktur. "Bütün bunlar, dünyamızda insanoğlunun, kendisine uyulup itaat edilen mutlak başkan ve yönetici, diğer varlıkların da onun buyruğu altındaki tâbileri olduğunu gösterir" (Râzî, XXI, 15). Kur'an genellikle

insanların hemen her gün yaşadıkları ya da çevrelerinde sürüp gittiği için farkına varamadıkları, fakat aslında son derece anlamlı olayların ibret verici yönlerine dikkat çekerek burada tecelli eden ilâhî güç ve hikmetin açık seçik kanıtlarını görmelerini ister. İnsanların taşıma araçları kullanarak ticaret vb. konulardaki amaçlarını daha kolay ve verimli bir şekilde gerçekleştirmeleri Allah'ın bir lutfudur. Allah'ın "değerli kıldığı" insanoğlunun, bugün taşımacılıkta, uzayın derinliklerine kadar uzanan ulaşım ve iletişim araçları icat edip kullanmada geldiği nokta, Kur'ân-ı Kerîm'in neden özellikle bu konuyu anılmaya ve ibret alınmaya değer gördüğünü de açıklamaktadır. Âyette bunun hemen ardından "kendilerine güzel güzel rızıklar verdik" buyurulmaktadır. Rızık, insanın yararlandığı her türlü imkânı kuşatan geniş kapsamlı bir kavramdır. "Güzel güzel rızıklar"dan maksat, hem helâl hem de hoş giden rızıklardır. Burada insanın, ihtiyaç duyduğu şeylerin helâlini araması yanında sağlık yönünden daha kaliteli, daha temiz, estetik yönden daha güzel olmasına özen göstermesi gerektiğine de işaret vardır.

Sayfa 12

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ
وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (30)

Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler." Rum 30/30

Rum 30/30 Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata 5 sınımsız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. 6 İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler

5 . Fitrat; insanların yaratılıştan getirdiği tevhide yönelme özelliği demektir.

6 . Meâlde, "Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur" şeklinde yansıtılan hüküm ifadesini, "Allah'ın yarattığını bozmaya, değiştirmeye çalışmak doğru ve sağlıklı değildir" manasında anlamak mümkün olduğu gibi, "Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yapılamaz" tarzında da anlamak mümkündür. Buna göre, ilk manada Allah'ın insanı üzerinde yarattığı fitrata aykırı hareket etmeye kalkmanın, bu fitratı bozmaya çalışmanın asla doğru ve sağlıklı olmayacağı, böylesi tutum ve davranışların acı sonuçlar doğuracağı, fitratın değiştirilmesi ve bozulması hâlinde ortaya çıkacak kötü sonuçlara katlanılmak zorunda kalınacağı; ikincisinde ise Allah'ın tabiata yerleştirdiği birtakım değişmez tabii kanunlar gibi insan fitratına da değişmez bazı kanunlar yerleştirdiği, bunu kimsenin değiştiremeyeceği, fitratı bozulmamış her insanda bu kanunların kendini hissettireceği vurgulanmış olmaktadır.

Rum 30/30 Ayet

Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınımsız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler. Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden; dinlerini darmadağın edip grup grup olan kimselerden olmayın. (Ki onlardan) her bir grup kendi katındaki (dinî anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir. Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden; dinlerini darmadağın edip grup grup olan kimselerden olmayın. (Ki onlardan) her bir grup kendi katındaki (dinî anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir. (30-32)

Tefsir

Hanîf kelimesi Kur'an dilinde, her türlü şirk izinden arınmış bir tanrı inancına sahip olan, sapkınlıklardan uzak duran, kısaca tevhid inancına samimiyetle teslim olup yalnız Allah'a kulluk eden mânasına gelir (bilgi için bk. **Bakara 2/135**). 30. âyetin lafzen "yüzünü dine çevir, yönelt" anlamına gelen kısmı, dine yönelip hiç sapsmadan bu yol üzerinde kararlılıkla yürümeyi ve ona önem vermeyi

anlatan temsili bir ifade olduğu (Zemahşerî, III, 204) veya buradaki “yüz” manasını taşıyan vech kelimesi kişinin zat ve sıfatlarıyla bütününü anlattığı (Râzî, XXV, 119) için, “Bütün varlığıyla dine yönel!” şeklinde tercüme edilmiştir. 30. âyetin “Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona ...” şeklinde çevirdiğimiz kısmı “din” veya “hanîf” kelimesini açıklamaktadır. Fitrat kelimesi Kur’an’da sadece bu âyette geçer. Aynı kökten gelen fetara fiili “yarattı” ve fâtır ismi de “yaratana” anlamında olmak üzere defalarca kullanılmıştır. Sözlükte “ilk yaratılış hali, temiz ve aslî tabiat” anlamına gelen fitrat, beşerî varlığın Allah’ın yaratma fiili sonucunda ortaya çıkan başlangıçtaki saf ve aslî halini ifade eden ahlâk ve psikoloji ile ilgili bir terimdir. Kur’an’da ve Hz. Peygamber’in hadislerinde fitrat kelimesinin, insan kişiliğinin çevre etkilerinden bağımsız olarak var olan özünü ve bütün insanlar için ortak ve genel olan oluşum ve gelişim kapasitesini belirtmek üzere kullanıldığı görülür. Tek tek her bir insanın geliştirdiği kişilik özellikleri bu ortak fitrattan beslenir. İslâmî öğretiyeye göre insanın ilk yaratılış durumu, temiz ve günahsız, gelişme ve olgunlaşmaya hazır ve elverişli, insan olmanın ve insanca yaşamının gerektirdiği bütün imkân ve özellikleri bünyesinde taşıyan bir potansiyel tamlığa sahiptir. İnsan fitratında Allah’ın varlığını ve birliğini tanımaya doğru tabii bir eğilim vardır. Hatta İslâm âlimleri genellikle, bu eğilimin ilk yaratılış anında insanla Allah arasında yapılmış temsili sözleşme ile ilintili olduğu kanaatinde dirler (bu konudaki yorumlar için bk. **A’râf 7/172-173**). Din duygusu insan fitratının temel bir özelliği olmakla beraber, bu kendiliğinden uyanıp gelişmez. Zira insanda hazır bir Allah inancı değil, onu bu inanca götürececek kabiliyet ve imkânlar vardır. İnsan kendi iç dünyası veya dış âlem üzerinde derinlemesine bir araştırma ve düşünmeye koyulduğunda yahut 33. âyette ve Kur’ân-ı Kerîm’in başka yerlerinde (bk. **En’âm 6/63-64; Yûnus 10/12, 21-23; Lokmân 31/32; Zümer 39/49**) değinildiği üzere, çaresizlik ve sıkıntı içinde bocaladığı bir anda bu duygunun belirtileri açıkça gözlenir. Fakat bu tabii eğilimin kişilik çapında yapılması ve kalıcı bir özellik halini alması, içtenlikle ortaya konacak ciddi bir arayış ve çabayla birlikte, uygun bir çevrede gerçekleşebilir. Nitekim vaktiyle birçok cana kıydıktan sonra bundan pişmanlık duyup tövbe etmek isteyen kimseye o dönemdeki peygamberin çevresini değiştirmeyi tavsiye ettiğini belirten Resûl-i Ekrem bu hususa işaret etmiştir. Yine Hz. Peygamber’in şu hadisi, din duygusunun fitrî olduğunu, fakat kişinin içinde yettiği çevrenin ve özellikle ailenin bu duygunun şekillenmesi ve gelişmesinde veya geçici olarak yahut bütünüyle körelmesinde önemli etkiye sahip bulunduğunu göstermektedir: “Her çocuk fitrat üzere doğar. Sonra ana babası onu yahudi, hıristiyan veya Mecûsî yapar” (Buhârî, “Cenâiz”, 80, 93; Müslim, “Kader”, 22-25; hadisin değişik yorumları ve bu vesileyle ortaya çıkan bazı fıkıh ve kelâm problemleri hakkında özet bilgi için bk. D. B. Macdonald, “Fitra”, İA, IV, 627-628). Bir başka hadiste de çocuğun konuşmaya başlayıncaya kadar fitratını koruduğu belirtilerek (Müsned, IV, 24) kültür değerleriyle ilişki kurmanın en önemli vasıtası olan dilin bu konudaki etkisine işaret edilmiştir. İslâm bilginlerine göre göze görme kabiliyeti verildiği gibi fitrata da Allah’ı tanıma ve O’na kul olma yatkınlığı verilmiştir. Henüz dış tesirlerin etkilemediği ve bozmadığı fitratın yönü hayra, iyiyeye ve Allah’ın birliğini tanımaya yöneliktir. Fitratın fâtırına (yaratıcısına) delâleti tabii olduğu için her insanın fitratında, vicdanının derinliklerinde bir hak duygusu ve mârifetullah gizlidir. Ancak nasıl ki bir hastalık veya bir engel sebebiyle geçici veya sürekli olarak gözün görmesi mümkün olmuyorsa, fitrat da dış etkilerle gerçek kabiliyet ve hedefinden uzağa düşebilir. Bir başka anlatımla, fitratın belirleyici bir özelliği varsa da zorlayıcı bir etkisi yoktur; o daha çok hâricî tesirlere göre değişik şekiller alır. Bu sebeple, insandaki öfke, şehvet, menfaat düşkünlüğü gibi eğilimlerin de varlığını dikkate alan İslâm ahlâkçıları, dinî ve ahlâkî kurtuluş için tek başına fitratın yeterli olmadığını, doğru dine yöneltecek bir peygambere ve ayrıca insanın aklını ve iradesini geliştirmesi için samimi bir çaba ortaya koymasına ihtiyaç bulunduğunu belirtmişlerdir. İşte âyette “Sen hanîf olarak bütün varlığıyla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel!” buyurularak fitrat ile din arasındaki uyuma, fitrattaki saf ve temiz yapıya, ayrıca insana da bu konuda görev düştüğüne, yani onu korumak için gayret sarfetmesi ve iradesini kontrol altında tutması gerektiğine işaret edilmektedir. Fitrat kelimesinin İslâmî terminolojideki diğer bir anlamı da “âdet ve

sünnet”tir. Bütün peygamberlerin ve ilâhî dinlerin doğru ve güzel bulup benimsedikleri ve müslümanların yapmaları gerekli olan dinî âdet ve uygulamalara da fitrat denir (daha fazla bilgi için bk. İbn Sînâ, enNecât, s. 116-118; Elmalılı, VI, 3822-3824; Hayati Hökelekli, “Fitrat”, DiA, XIII, 47-48). Âyetin “Allah’ın yaratışında değişme olmaz” şeklinde tercüme edilen kısmını, “Allah’ın yaratmasının yerine başka şey konamaz, alternatifi yoktur” şeklinde anlamak da mümkündür. Bu cümle ile ilgili başlıca yorumlar şöyle özetlenebilir: a) Allah’ın esas yaratışı olan fitratın gereği dışına çıkarak onu bozmaya, değiştirmeye kalkışmayın, çünkü onun yaratışına bedel bulunmaz, zayi ettiğiniz bir kabiliyeti hiçbir sanat ve çabayla yerine koyamazsınız. b) Allah’ın yarattığı fitrata uygun olmayan bir din uydurmaya, ahkâm koymaya kalkışmayın. c) Allah’ın yaratmasını başkalarına isnat etmeye, başkalarını da yaratıcı yerine koyup şirk koşmaya yeltenmeyin, zira Allah’ın mülk ve egemenliği sizinkiler gibi değişikliğe uğratılamaz. d) Din, fitratı değiştirmek için değil fitrattaki genel selâmeti geliştirmek içindir (Elmalılı, VI, 3824-3825). e) Allah Teâlâ insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa kendisi onda bir değişiklik yapmaz (Şevkânî, IV, 257). 31. âyetin “Bütün gönlünüzle O’na yönelin” şeklinde çevrilen kısmı, durum bildiren bir yan cümle olduğu için “bütün gönlünüzle O’na yönelmiş olarak” anlamına gelir; tefsirlerde bunun gramer açısından izahı yapılırken ya daha önce geçen “O doğru dine yönel” cümlesine bağlanır ve öznenin Hz. Peygamber’le birlikte bütün müminler olduğu kabul edilir veya “müşriklerden olmayın” cümlesinin delâletiyle “(yönelmiş) olun” şeklinde takdir edilecek bir ana cümleye bağlanır. Yine âyetin bu kısmına, münîbîn kelimesinin kök anlamına göre “O’na dönün, tövbe edin; O’na itaati sürdürün” gibi mânalar verilebilir (Şevkânî, IV, 258). 32. âyet, önceki âyetin son cümlesini açıklamaktadır; bu da, dini ve fitratın gereklerini olduğu gibi kabullenmedikleri için onu bölen ve bu sebeple fırkalara ayrılanların da bir tür şirk içine düştüklerini göstermektedir. Bu tutumun şirk olarak nitelenmesi, söz konusu kişilerin kendi iradelerini ve kişisel arzularını ilâhî irade ve bildirimle eşdeğer görüp dine ve fitrata kısmen uymaları ve işlerine gelmeyen kısmında başlarına buyruk olmayı tercih etmeleri, üstelik kendi isteklerine taassup göstererek bağlandıkları için onları din mertebesine çıkarmalarıdır; böylece bu kimseler, şirkin hatıra ilk gelen mânasına yaklaşmakta yani başka varlıkları Allah’a ortak koşma kapsamına girmiş olmaktadır. Tefsirlerde genellikle burada, değişik fırkalara ayrılan yahudi ve hıristiyanların, hak din olan İslâm’ı terkedenlerin veya İslâm ümmeti içinde bid’atlar geliştirenlerin ve bölünmeyi körükleyenlerin kastedildiği yorumu yapılmıştır. Bazı müfessirler ise (meselâ bk. Beyzâvî, V, 46) burada kişisel eğilim ve tercihlerine göre mabud seçip ayrılık içine düşen müşriklerin kastedildiğini belirtmişlerdir. Her hâlükârda âyetin, dini kitlelere hâkimiyet aracı olarak kullanıp tefrika çıkaranlara ve böylece onu aslî hüviyeti dışına taşırmaya çalışanlara yönelik ağır bir eleştiri içerdiği, aynı zamanda tarihsel tecrübe ışığında müslümanlara yönelik önemli bir uyarı taşıdığı açıktır. Tabii ki bu, dinin sağlıklı biçimde anlaşılması için çaba harcamayı ifade eden ictihadın ve ictihad farklılıklarının kınanması anlamına gelmez; zira bu çerçevedeki faaliyet bizzat Resûlullah tarafından övülmüş ve teşvik edilmiştir. Âyetin son cümlesine “Her fırka kendi görüşünden memnuniyet duymaktadır” şeklinde de mâna verilebilir.

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (135)

Bakara 2/135 Ayet

(Yahudiler) "Yahudi olun" ve (Hıristiyanlar da) "Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi." (135)

Tefsir

Yahudiler müslümanlara, “Yahudi olun ki kurtuluşa eresiniz”; hıristiyanlar da “Hıristiyan olun ki kurtuluşa eresiniz” diyorlardı. Yüce Allah, resulüne bu teklif ve telkinlere karşı şu cevabı vermelerini emretti: “Ne Yahudiliğe ne Hıristiyanlığa uyarız; ne de başka bir dini kabul ederiz. Biz, yalnızca Hanîf olan İbrâhim’in dinine, onun dininden olanlara uymuşuzdur” (Taberî, I, 564). Müşrik Araplar,

kendilerinin Hz. İbrâhim'in yolundan gittiklerini, kendi bâtil itikadlarının da İbrâhim'in dininin bir devamı olduğunu ileri sürdükleri için âyetin bu kısmını istismar ederek, "Muhammed İbrâhim'in dinine uyduklarını söylüyor, biz de onun yolundan gittiğimize göre aramızda fark kalmadı" şeklinde düşünebilirlerdi. İşte âyette yukarıdaki ifadenin hemen ardından, "O müşriklerden değildi" buyurulmak ve zımnen "Halbuki siz müşriksiniz" hatırlatması yapılmak suretiyle özellikle müşrik Araplar'ın ileri süreceği böyle bir iddianın önü kesilmiş bulunmaktadır (İbn Âşûr, I, 737). Hanîf kelimesinin anlamı ve menşei konusunda gerek eski müslüman âlimler gerekse yerli ve yabancı çağdaş yazarlarca birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür (bk. Şaban Kuzgun, "Hanîf", DİA, XVI, 33 vd.). Müslüman âlimlerin çoğu kelimenin, "meyletmek, yönelmek" anlamına gelen Arapça "hnf" kökünden türetildiğini savunarak, "sapkınlıktan doğru yola, başka bir dinden İslâm'a yönelen" anlamına geldiğini belirtirler (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, "hnf" md.). Taberî hanîf kelimesini çok genel bir ifadeyle, "her şeyin doğru olanı" şeklinde açıkladıktan sonra terimin çeşitli âlimlerce yapılmış değişik tanımlarını sıralar ve sonunda, "İbrâhim'in dinine uyarak doğru yoldan giden, din konusunda onu kendine rehber edinen" anlamına geldiğini ifade eder (I, 564-566). Câhiliye devrinde sünnet olduktan sonra Kâbe'yi tavaf edene hanîf denmekteydi. Çünkü onlar, Hz. İbrâhim'in dininden sadece sünnet olmayı ve Kâbe'yi tavaf etmeyi yaşıyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'de hanîf kelimesi on yerde tekil, iki yerde de çoğul (hunefâ) şekliyle geçmekte; bunların dokuzunda Hanîfliğin müşrikliğin karşıtı olduğu belirtilmekte; bu arada sekiz yerde Hz. İbrâhim'in imanını tanımlamakta; bunların beşinde "din" anlamına gelen "millet" kelimesiyle kullanılmaktadır. Konumuz olan âyette de hanîf kelimesi açık bir şekilde "müşrik" kelimesinin karşıtı olarak müslüman anlamında kullanılmıştır. Şu halde bu kelime Kur'an dilinde, her şeyden önce tevhid anlamını içerir ve "Şirk kuşkusu taşıyan her türlü sapık görüşten uzaklaşarak, Allah'ın birliği inancına yönelen ve ihlâslı bir şekilde yalnız O'na kulluk eden" anlamına gelir. Âyete göre Hanîflik, putperestlik olmadığı gibi Yahudilik ve Hıristiyanlık da değildir; Allah'ın başlangıçtan itibaren insanlara bildirdiği, insanın tabiatına en uygun olan tevhid dinidir. Nitekim **Rûm sûresinin 30.** âyeti de bu anlamı desteklemektedir. Böylece Hz. İbrâhim'den önceki peygamberlerin dinleri de Hanîflik kapsamına girmekle birlikte, özellikle Hz. İbrâhim'in dininin bu isimle anılmasının sebebi, Hz. Muhammed'den önceki bütün peygamberler içinde sadece bu yüce peygamberin, kendisinden sonra gelip geçecek bütün insanlara önder kılınmış olmasıdır (Taberî, I, 566).

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ (172) أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ (173)

A'râf 7/172-173 Ayet

Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir. Yahut, "Bizden önce babalarımız Allah'a ortak koşmuşlar. Biz onlardan sonra gelen bir nesiliz. Şimdi bâtilcilerin işlediği yüzünden bizi helak mı edeceksin?" dememeniz içindir. (172-173)

Tefsir

İslâm akîdesine göre insanoğlunun bütün sorumluluklarının başında Allah'ın varlık ve birliğini kabul etme ve yalnız O'nu Tanrı olarak tanıyıp kulluk etme görevi gelmektedir. Fakat insanlar, sorumlulukları hakkında gerektiği biçimde bilgi sahibi kılınmazlar yahut böyle bir bilgiye ulaşma

yeteneği ile donanmış olmazlarsa bu durumu bir mazeret veya bahane olarak ileri sürmekte haklı olurlar. Bu sebeple söz konusu büyük sorumluluğun âdil bir temele dayanması için insanların bu hususta yeterli donanımına sahip kılınmaları gerekmiştir. Bu iki âyette insanların Allah tarafından böyle bir bilgi veya yetenekle donatıldığı haber verilmekte ve bunun gerekçesi açıklanmaktadır. Tefsirlerde bu âyetlere başlıca iki farklı anlam verilmiştir: a) Eski tefsirlerde geniş yer tutan, çoğu birbirinin tekrarı mahiyetindeki rivayetlere göre Allah Teâlâ dünyayı yaratmadan önce dünyaya gelecek olan bütün insanların ruhlarını –sonraları âyetin lafzından hareketle “rûz-i elest, bezm-i elest” şeklinde terimleşen– ruhlar âleminde bir araya getirerek onları kendi varlığına tanık kılmış; kendisinin onların rabbi olduğunu yine onlara onaylatmış; bu gerçeği tasdik ettikleri yönünde onlardan söz almış ve böylece kendisi ile dünyaya gelecek bütün kulları arasında bir tür sözleşme akdetmiş; ayrıca bu sözleşme yahut taahhüde onların bizzat kendilerini şahit tutmuş veya bir kısmını diğerleri hakkında tanık göstermiş ya da –bir başka yorumla göre– bizzat kendisinin ve meleklerin bu sözleşmeye şahit olduklarını onlara bildirmiştir. Böylece insanların, “Bizim böyle bir sorumluluğumuz olduğunu bilmiyorduk” diyerek yahut inkârcılık veya putperestliği kendilerinin icat etmediğini, bunu atalarından miras aldıklarını, başka türlü bir bilgiye sahip olmadıkları için kendilerinin de bu inancı sürdürdüklerini, dolayısıyla bu hususta kendilerinin bir günahı ve sorumluluğu olmaması gerektiğini belirterek sorumluluktan kurtulmaları da önlenmiştir. İlk dönem Selef âlimleriyle sûfî âlimler, Sünnî ve Şîî kelâm bilginlerinin çoğunluğu âyeti böyle yorumlamışlardır. b) Burada belirtilen sözleşme mecazi anlamda olup bu olay, dün-ya yaratılmadan önce değil, her insanın kendi bedeninin yaratılması sırasında gerçekleşmektedir. Bir görüşe göre zürriyetlerin baba sulbünde yaratılışı esnasında, başka bir görüşe göre anne rahmine yerleşip organik oluşumunu tamamlaması sürecinde Allah Teâlâ insanoğlunun doğasına ya da fitratına kendisinin varlık ve birliğini tanıma, kavrama ve dolayısıyla kendisine inanma yeteneğini yerleştirmektedir. Şu halde Allah, her insanı, iman etmesi için yeterli zihni ve psikolojik donanımına sahip kılmakta; iç ve dış âlemde kendi varlığına ve birliğine kılavuzluk edecek birçok kanıtlar yaratmaktadır; böylece O, sanki insanlara, “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” diye sormakta, onlar da “evet” diyerek bunu tasdik etmektedirler. İnsanın doğasındaki iman kabiliyeti bu âyetlerde temsili bir dille anlatılmış bulunmaktadır (Zemahşerî, II, 103). Nitekim başka âyetlerde de buna benzer anlatımlar mevcuttur. Meselâ **Fussilet sûresinin 11.** âyetinde göğün ve yerin Allah’ın yasalarına göre işleyişi, “Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, ‘İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!’ buyurdu. ‘Boyun eğerek geldik’ dediler” şeklinde anlatılmıştır. Mu‘tezile ve Mâtürîdî âlimleriyle bazı Eş‘arî ve Şîî âlimlerinin de bu görüşte oldukları bildirilmekte, Fahreddin er-Râzî’nin de bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır (XV, 47). Başta İbn Teymiyye olmak üzere sonraki Selefler, Allah’ın insandan ahid ve mîsâk almasını, insanın psikolojik muhtevasına kendi varlık ve birliğini tanıma kapasitesi vermesi şeklinde anlamışlardır. Nitekim Hz. Peygamber’in, “Her doğan çocuk fitrat üzere doğar” anlamındaki hadisi de (Buhârî, “Cenâiz”, 93; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 18) bunu anlatmaktadır. İlk görüş doğru kabul edildiğinde ruhların bedenlerden önce yaratıldığını da kabul etmek gerekmektedir. Ancak ikinci görüşü benimseyenler bunun doğru olmadığını savunurlar. Konu insanın bilgi alanını aştığı ve gayb alanına girdiği için âyetlerde bildirileni tasdik ederek insanlardan bir şekilde iman sözü alındığına inandıktan sonra bunun mahiyetinin ne olduğu hususunda kesin bir görüşü kabul etmek gerekli değildir. İşin hakikatini Allah bilir. 174. âyette işaret buyurulduğu üzere insana düşen görev, Allah’ın rab olduğu gerçeğini kavrayabilecek güçte yaratıldığına ve bu hususta kendisinden söz alındığına iman edip verdiği söze sadık kalmaktır.

قُلْ مَنْ يُنَجِّكُمْ مِنَ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَّئِنْ أَنجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ

الشَّاكِرِينَ (63) قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ (64)

En'âm 6/63-64 Ayet

De ki: "Sizler, açıktan ve gizlice ona 'Eğer bizi bundan kurtarırsa elbette şükredenlerden olacağız' diye dua ederken, sizi karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) kim kurtarır?" De ki: "Onlardan ve her türlü sıkıntıdan sizi Allah kurtarır. Ama siz yine de ona ortak koşuyorsunuz." (63-64

Tefsir

Müfessirlere göre 63. âyette geçen "karanın ve denizin karanlıkları"ndan maksat, insanların buralarda karşılaştıkları tehlikeler, acılar, felâketlerdir. Bu suretle müşrikler, inkârları ve günahları sebebiyle, benzer durumdaki eski kavimler gibi, türlü felâketlere mâruz bırakılmakla tehdit edilmekte ve bu durumlardan kendilerini ancak Allah'ın kurtarabileceği hatırlatılmaktadır. Âyette "Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?" diye sorulması, müşriklerin Allah'a inandıklarını gösterir. Nitekim cevap müsbet olacağı için zikredilmeye gerek görülmemiştir. Şevkânî'nin de belirttiği gibi, Allah'ın kurtarıcılığının soru şeklinde ifade buyurulması, müşrikler hakkında bir kınama anlamı da taşımaktadır (II, 145). Buna göre 63-64. âyetlerin anlamını şöylece açmak mümkündür: Sizi karanın ve denizin tehlikelerinden ancak Allah'ın koruduğunu bildiğiniz, üstelik O'na gizli gizli yalvararak "Eğer bizi bundan kurtarırsa andolsun şükredenlerden olacağız" diye söz de verdiğiniz halde, nasıl olur da daha sonra tekrar eski halinize dönerek birer cansız ve âciz nesnelere olan putlarınızı Allah'a ortak koşarsınız!" Bu iki âyet insanoğlunun önemli bir zaafına işaret etmektedir: İnsanlar çoğunlukla sağlık, güvenlik, bolluk ve rahatlık gibi imkânlar içinde yaşarken; özellikle ihtiraslarının, hevâ ve heveslerinin peşinde koşarken mânevî hayatlarını, hâlîka ve mahlûka karşı ödevlerini ihmal eder, bunları düşünmek istemezler. Açıktan veya dolaylı bir şekilde Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr veya göz ardı ederek başka nesnelere ya da insanlara tapar yahut taparcasına bağlanır, boyun eğerler; yalnız Allah'tan beklemeleri gereken şeyleri fânilerden bekler; onları önder, rehber, hatta rab edinirler. Buna karşılık, genellikle Allah'tan başkasının gideremeyeceği türlü felâketlerin insanlar üzerinde bir uyarıcılık ve onları kendine getirme, sağlıklı düşünmelerini, değerlendirme yapmalarını ve sonuçta Allah'ı hatırlayıp O'na yönelmelerini) sağlama gibi olumlu tesirleri sayesinde insanlar Allah'a yönelip kurtuluş için O'na yalvarır, hatta bundan böyle iyi birer kul olarak ödevlerini yerine getireceklerine söz verirler. Geçmişte ve günümüzde felâket anlarında Allah'ı anıp O'na sığınmayan pek az insan vardır. Ancak, birçok insan, sıkıntıdan kurtulup da her şey tekrar yoluna girince yeniden eski yanlış ve isyankâr tutumlarına döner. Söz konusu âyetler insanları bu zaafı hususunda uyarmakta, kendilerini dert ve kederlerden kurtaranın Allah olduğunu, dolayısıyla zor zamanlarda olduğu gibi rahata kavuştuklarında da O'nu tanımları, O'ndan yüz çevirmemeleri gerektiğini hatırlatmaktadır.

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (12)

Yûnus 10/12 Ayet

Eğer Allah insanlara, onların hemen hayra kavuşmayı istedikleri gibi, şerri de acele verseydi, elbette onların ecellerine hükmolunurdu. İşte biz, bize kavuşmayı ummayanları, kendi azgınlıkları içinde bocalar halde bırakırız. İnsana bir sıkıntı dokundu mu, gerek yan üstü yatarken, gerek otururken, gerekse ayakta iken (her halinde bu sıkıntıdan kurtulmak için) bize dua eder. Ama biz onun bu sıkıntısını ondan kaldırdık mı, sanki kendisine dokunan bir sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi geçer gider. İşte o haddi aşanlara, yapmakta oldukları şeyler, böylece süslenmiş (hoş gösterilmiş)tir. (11-

12)

Tefsir

Bu iki âyet bize insanı tanıtmakta; onun tabiatı, eğilim ve zaafı konusunda önemli bilgiler vermekte, fıtratında din duygusu da bulunduğu halde bunu körelten ve yaratıcıyı inkâr yoluna sapanlara Allah'ın nasıl muamele ettiğini açıklamaktadır. Bütün peygamberlere ve müminlere karşı inkârcıların tipik bir tepkisi, "Dedikleriniz doğruysa Allah bizi hemen cezalandırsın" cümlesiyle ifade edilebilir. Halbu ki Allah'ın irade ve kararı, bu dünyada kendisine inansın inanmasın bütün insanlara maddî nimetlerini belirli bir davranışa bağlı olarak değil, kendi dilediği biçimde hemen vermek, inkâr ve isyan edenlerin cezasını ise âhirete ertelemektir. Böyle yapmasa da inkârcılara bu dünyada nimetlerini verdiği gibi hak ettikleri ve hemen uygulanmasını istedikleri cezalarını da ertelemeyen hemen verseydi ilk günahlarından itibaren hem onların hem de imtihan dünyasının sonu gelirdi; çünkü sonuçları açıklandıktan sonra imtihanın anlamı kalmaz. İnkârcıların bir başka davranışı da sıkıştıkları zaman Allah'ı hatırlamaları, O'na sığınmaları, üstesinden gelemedikleri ağır yük ve musibetleri kaldırması için şuurlarının derinliklerinden veya açıkça Allah'a yakarmaları, sıkıntı geçmez geçmez tekrar inkârcılıklarına dönmeleridir. Ama marifet, makbul olan iman ve kulluk, iyi ve kötü, zararlı ve faydalı, geniş ve dar, acı ve tatlı her durumda Allah'ı hatırlamak, ibadet, dua, tövbe, hamd, şükür gibi davranışlarla O'na yönelmektir.

وَإِذَا أَدْفَنَّا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءَ مَسْتَهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ (21) هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أُجِيتْنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (22) فَلَمَّا أَتَاهُمْ إِذَا هُمْ يَعْبُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَعَيْتُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَانْبِئْتُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (23)

Yûnus 10/21-23 Ayet

Kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra, insanlara bir rahmet (ferahlık ve mutluluk) tattırdığımız zaman, bir de bakarsın ki âyetlerimiz hakkında onların bir tuzakları (birtakım tertipleri ve asılsız iddiaları) vardır. De ki: "Allah daha çabuk tuzak kurar." Şüphesiz elçilerimiz (melekler) kurmakta olduğunuz tuzakları yazıyorlar. O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır. Öyle ki gemilerle denize açıldığınız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgarla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca dini Allah'a has kılarak "Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız" diye Allah'a yalvarırlar. Fakat onları kurtarıncaya, bir de bakarsın ki yeryüzünde haksız yere taşkınlık yapıyorlar. Ey İnsanlar! Sizin taşkınlığınız, sırf kendi aleyhinizedir. (Bununla) sadece dünya hayatının yararını elde edersiniz. Sonunda dönüşünüz bizedir. (Biz de) bütün yaptıklarınızı size haber vereceğiz. (21-23)

Tefsir

"Allah'a mahsus işaretler, deliller üzerinde hile yapmak" çeşitli şekillerde olmaktadır; âyette zikredildiği gibi "Allah müşrikleri lutuf olarak bir sıkıntıdan kurtardığı, böylece onlara varlık ve birliğin işaretini verdiği halde bu lutfun putlardan geldiğini ifade etmek, sıkıştıklarında Allah'a

siğınıp bir daha kötülük yapmayacaklarına söz verdikleri halde O'nun lutfuyla selâmete çıkınca yine haksızlık ve günahkârlık yoluna sapmak” bunun tipik örnekleridir.

وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظَّلِيلِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ (32)

Lokmân 31/32 Ayet

Görmedin mi ki, gemiler Allah'ın nimetiyle denizde akıp gitmektedir. Allah bunu âyetlerinden bir kısmını size göstermek için yapmaktadır. Şüphesiz ki bunda hakkıyla sabreden, hakkıyla şükreden herkes için ibretler vardır. Onları (denizde,) bir dalga gölgelikler gibi kapladığında, dini Allah'a has kılarak ona yalvarırlar. Allah onları kurtarıp karaya çıkarınca, onlardan bir kısmı orta yolu tutar. Bizim âyetlerimizi ise ancak son derece kaypak, son derece nankör olanlar inkar eder. Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun! Şüphesiz Allah'ın va'di gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın. (31-33)

Tefsir

Allah'ın insanlığa sayısız nimetlerinden biri daha hatırlatıldıktan sonra 32. âyette insanların çaresiz kaldığı zamanlarla esenlik zamanlarındaki dinî tutumları arasında görülen tutarsızlığa dikkat çekilmekte; 33. âyette ise ön yargı, inat, taassup gibi olumsuz şartlanmalarla gönül ve zihin dünyası yoksullaşmamış her normal insan için kurtarıcı değer taşıyan uyarılar yer almaktadır. “... orta yolu tutar” diye çevirdiğimiz muktasid kelimesi tefsirlerde farklı şekillerde açıklanmıştır. İbn Abbas, Hasan-ı Basrî, Râzî, Şevkânî gibi âlimler bu kelimeyi, “Tehlike sırasında ulaştığı samimi inancını kurtulunca da sürdürür” şeklinde olumlu bir tutum olarak açıklarken Mücâhid, Taberî gibi bazı müfessirler de “Sözyle dengeli, ölçüye uygun yani doğru bir inancı ifade etmekle birlikte inkârını içinde saklar” şeklinde olumsuz bir anlamda yorumlamışlardır (bu yorumlar için bk. Taberî, XXI, 85; İbn Atıyye, IV, 355; İbn Kesîr, VI, 353-354; Râzî, XXV, 162; Şevkânî, IV, 281). Bize göre –Râgıb el-İsfahânî'nin el-Müfredât'ında, Fâtır sûresinin 32. âyetindeki aynı kelimeye getirdiği açıklama dikkate alındığında– âyetin bağlamına, “İnkâr etmekle inanmak arasında tereddüde düşer, ortada kalır” şeklindeki yorum daha uygun düşmektedir; meâlde de bu anlam tercih edilmiştir (muktasid kelimesinin anlamı için ayrıca bk. Fâtır 35/32).

فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا حَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (49)

Zümer 39/49 Ayet

İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır. Sonra ona tarafımızdan bir nimet verdiğimizde, "Bu, bana ancak bilgim sayesinde verilmiştir" der. Hayır, o bir imtihandır. Fakat onların çoğu bilmezler. Bunu kendilerinden öncekiler de söylemişti ama kazandıkları şeyler onlara hiçbir yarar sağlamamıştı. Nihayet kazandıkları şeylerin kötülükleri onlara isabet etmişti. Onlardan zulmedenler var ya, kazandıkları şeylerin kötülükleri onlara isabet edecektir. Onlar Allah'ı aciz bırakacak değillerdir. Bilmediler mi ki, Allah rızkı dilediğine bol bol verir ve (dilediğine) kısar. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için elbette ibretler vardır. (49-52)

Tefsir

Kötülüğü Allah'a nisbet ederken nimeti, iyiliği kendinden bilme tarzındaki yanlış telakki

eleştirilmekte; gerek eski inkârcı toplulukların gerekse 51. âyette “bunlar” şeklinde kendilerine işaret edilen putperest Araplar’ın bu telakkiye göre davrandıkları; sonuçta öncekiler gibi bunların da kendi kazanımları olan kötülüklerinin cezasını çecekleri açıklanmaktadır. 52. âyette rızık örneğinden hareketle bolluğun da sıkıntının da Allah’ın irade ve takdirine bağlı olduğu ortaya konmuştur. Kötülüğün Allah’tan geldiğini kabul ederken iyi durumları kendinden bilen, bunları kendi bilgisinin, yetenek ve deneyiminin sonucu olarak gören anlayışı Kur’ân-ı Kerîm reddeder. Aslında Allah’ın izni ve iradesi olmadan evrende hiçbir olay gerçekleşmediği gibi insanlar da herhangi bir iyi veya kötü durumla karşılaşmazlar. Bu açıdan iyilik de kötülük de Allah’tandır (bk. **en-Nisâ 4/78**). Öte yandan insanın kendi niyet ve seçiminin etkili olduğu iyilik veya kötülükler –her üç âyette geçen deyişimiyle– onun kendi kesbi (kazanımı) olup sonuçları da etkisinin derecesine göre kendisine aittir; sorumluluğu oranında kötülüğün cezasını görür, iyiliğin ödülünü alır. Bu bakımdan Kur’ân-ı Kerîm’de insanlarla ilgili eylemler, iyilik veya kötülük, nimet veya sıkıntı türünden olgular, yerine göre Allah’a da insanlara da nisbet edilmiştir. 49. âyete göre nimetin verilmesi bir imtihandır; onu Allah’ın rızasına ve hükümlerine uygun olarak değerlendirenler imtihanı kazanmış, aksine hareket edenler de kaybetmiştir.

Sayfa 12

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرِينَكُمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَأَنبَحِينَ مِنَ هَذِهِ لَنُكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (22)

“Sizi karada ve denizde yürüten Allah’tır. Gemi, içindekileri güzel bir rüzgârla götürürken yolcular neşelenirler; bir fırtına çıkıp da onları her taraftan dalgaların sardığı ve çepeçevre kuşatıldıkları anda ise Allah’ın dinine sarılarak ‘Bizi bu tehlikeden kurtarırsan andolsun ki şükredenlerden oluruz!’ diye ona yalvarırlar.” Yunus 10/22

Yunus 10/22 O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır. Öyle ki gemilerle denize açıldığımız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgârla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca dini Allah’a has kılarak “Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız” diye Allah’a yalvarırlar.

Yunus 10/22 Ayet

Kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra, insanlara bir rahmet (ferahlık ve mutluluk) tattırdığımız zaman, bir de bakarsın ki âyetlerimiz hakkında onların bir tuzakları (birtakım tertipleri ve asılsız iddiaları) vardır. De ki: "Allah daha çabuk tuzak kurar." Şüphesiz elçilerimiz (melekler) kurmakta olduğunuz tuzakları yazıyorlar. O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır. Öyle ki gemilerle denize açıldığımız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgârla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca dini Allah'a has kılarak "Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız" diye Allah'a yalvarırlar. Fakat onları kurtarıncaya, bir de bakarsın ki yeryüzünde haksız yere taşkınlık yapıyorlar. Ey İnsanlar! Sizin taşkınlığınız, sırf kendi

aleyhinizedir. (Bununla) sadece dünya hayatının yararını elde edersiniz. Sonunda dönüşünüz bizedir. (Biz de) bütün yaptıklarınızı size haber vereceğiz. (21-23)

Tefsir

“Allah’a mahsus işaretler, deliller üzerinde hile yapmak” çeşitli şekillerde olmaktadır; âyette zikredildiği gibi “Allah müşrikleri lutf olarak bir sıkıntıdan kurtardığı, böylece onlara varlık ve birliğinin işaretini verdiği halde bu lutfun putlardan geldiğini ifade etmek, sıkıştıklarında Allah’a sığınıp bir daha kötülük yapmayacaklarına söz verdikleri halde O’nun lutfuyla selâmete çıkınca yine haksızlık ve günahkârlık yoluna sapmak” bunun tipik örnekleridir.

Sayfa13

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْأَفْلِينَ (76) فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ
بَارِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ (77) فَلَمَّا رَأَى
الشَّمْسَ بَارِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ (78)

“Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, ‘Rabb’im budur.’ dedi. Yıldız batınca, ‘Batanları sevmem.’ dedi. Ayı doğarken görünce, ‘Rabb’im budur.’ dedi. O da batınca, ‘Rabb’im bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan kimselerden olurum.’ dedi. Güneşi doğarken görünce de, ‘Rabb’im budur. Zira bu daha büyük.’ dedi. O da batınca...” En’âm 6/ 76-78

En’âm 6/ 76-78 76. Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. “İşte Rabbim!” dedi. Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi. **77.** Ay’ı doğarken görünce de, “İşte Rabbim!” dedi. Ay da batınca, “Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de sapıklardan olurum” dedi. **78.** Güneşi doğarken görünce de, “İşte benim Rabbim! Bu daha büyük” dedi. O da batınca (kavmine dönüp), “Ey kavmim! Ben sizin Allah’a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım” dedi.

En’âm 6/ 76-78 Ayet

Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. "İşte Rabbim!" dedi. Yıldız batınca da, "Ben öyle batanları sevmem" dedi. Ay'ı doğarken görünce de, "İşte Rabbim!" dedi. Ay da batınca, "Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse mutlaka ben de sapıklardan olurum" dedi. Güneşi doğarken görünce de, "İşte benim Rabbim! Bu daha büyük" dedi. O da batınca (kavmine dönüp), "Ey kavmim!" dedi. Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım" dedi. "Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim." (76-79)

Tefsir

Milâttan önce 2100’lerde yaşadığı kabul edilen ve Allah’ın birliği esasına dayalı (Hanîf) dinî geleneğin önderi olarak bilinen Hz. İbrâhim’in kavmi ay, güneş ve yıldızlarla bu gök cisimlerini sembolize eden putlara taparlardı. Tevrat’a göre Hz. İbrâhim’in doğum yeri olan Ur şehrinde yapılan kazılar sonucu bulunan tabletlerde 5000 civarında tanrı ismi geçmektedir. İbrâhim aleyhisselâm, muhtemelen kendisi bu gözlemlere girişmeden önce de tevhid ehlinde olmakla birlikte, kavminin bu bâtil inançlarından hareket ederek onları tevhid akîdesine ikna etmek düşüncesiyle önce, belki de yıldızlar içinde en parlak olan birinin, sonra ayın ve ardından da güneşin tanrı olup olamayacağını tartmış; gelip geçici ve değişken bir varlığın tanrı olamayacağı, tanrısal bir sevgiyle benimsenemeyeceği şeklindeki temel gerçeğe dayanarak bunların hiçbirini ilâh diye kabul etmenin mümkün olmadığını, bütün noksan sıfatlardan münezze olan Allah’tan başka gerçek ilâh bulunmadığını ispatlamış; nihayet sahip olduğu veya gözlemlerinden sonra ulaştığı yakînî imanı “Ben, Hanîf olarak yüzümü (bütün varlığımla), gökleri ve yeri yoktan yaratan (dolayısıyla sizin tapmakta olduğunuz yıldızları, ayı

ve güneşi de yaratan) Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim" ifadesiyle ortaya koymuştur. Böylece Hz. İbrâhim pek çok müslüman ilim ve fikir adamının Allah'ın varlık ve birliğini aklî delillerle ispat etmek bakımından önemle üzerinde durdukları, gözleme dayalı bu istidlâli ile hem putperest kavminin inançlarını çürütmüş hem de hak dinin en temel ilkesi olan doğru bir ulûhiyyet inancının nasıl olması gerektiğini göstermiş bulunmaktadır. İbn Âşûr, 78. âyetteki "Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım" şeklindeki ifadede, İbrâhim'in bu gözlemi tek başına yapmadığı, yanında kavminden bir grup insanın da bulunduğu sonucunu çıkarmıştır (VII, 319). Ayrıca aynı ifadede, başka birçok insan topluluğu gibi bu kavmin de aslında Allah'ın varlığına inandıkları, fakat gök cisimlerini ve bunları sembolize eden putları O'na ortak koşmak suretiyle tevhid inancından saptıkları anlaşılmaktadır. Esasen Kur'an'ın hâkim tavrı, tanrı tanımazlardan ziyade şirkle mücadeledir. Bu da Kur'an'ın insanlarda ulûhiyyet fikrinin fitrî olduğu, ancak bunun birçok şirk çeşidiyle, çok tanrıcılık inancıyla bozulduğu şeklindeki yaklaşımından kaynaklanmaktadır.

Sayfa 13

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ (24)

"...Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) gelmiştir." Fatır 35 /24

Fatır 35 /24 Şüphesiz biz, seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.

Fatır 35 /24 Ayet

Sen ancak bir uyarıcısın. Şüphesiz biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın. (Ey Muhammed!) Eğer seni yalanlıyorlarsa bil ki, onlardan öncekiler de peygamberlerini yalanlamışlardı. Oysa peygamberleri onlara apaçık delilleri, sahifeleri ve aydınlatıcı kitabı getirmişlerdi. Sonra ben inkar edenleri yakaladım. Beni inkar etmenin sonucu nasıl oldu! (23-26)

Tefsir

Bu âyetlerde kendisine, ilâhî mesajı bütün insanlığa ulaştırma gibi ağır bir görev yüklenmiş olan ve yakın çevresindeki birçok insanın şirk batağından çıkmamak için direndiklerini gördüğünden ruhen daralmış bulunan Resûl-i Ekrem teselli edilmekte, onun, insanları uyarmakla görevli olduğu ve herkesi imana getirmek gibi bir vazifesinin bulunmadığı bildirilmekte, önceki peygamberlerin durumları hatırlatılarak mâneviyatını yüksek tutması istenmektedir. 24. âyetin son cümlesi, ilâhî mesajın ve tevhid çağrısının bütün insanlığı kapsayacak biçimde peygamberler vasıtasıyla ulaştırıldığını ifade etmektedir. Her topluluğa Allah tarafından bir uyarıcı gönderilmiş, uzun veya kısa bir süre uyarıcının mesajı korunmuş, sonra unutulmuş (araya fetret yani mesajın unutulduğu, bozulduğu bir süre girmiş), arkadan yeni bir uyarıcı gönderilmiştir. Burada bu ifadeye yer verilmesindeki maksat iki şekilde açıklanabilir: a) Kendi toplumunda şiddetli baskı ve eziyetlere mâruz kalan Resûl-i Ekrem'e önceki peygamberlerin de benzeri durumlarla karşılaştığını hatırlatıp ona direnme gücü aşılacak (ki 25. âyet bu yorumu destekler niteliktedir), b) Hz. Muhammed'in daha önce hiç karşılaşılmamış bir görev iddiasıyla ortaya çıkmış olmadığına dikkat çekmek ve böylece Kur'an'ın muhataplarını kendilerini bağlayan bir argüman üzerinde düşünmeye çağırarak. Bu durumda onlara düşen, peşinen reddetmek yerine onun gerçek bir peygamber olup olmadığını araştırmak olacaktır (Râzî, XXVI, 18).

Sayfa 14-28

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (28)

“... Bilesiniz ki kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.” R’ad 13/28

R’ad 13/28 Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.

R’ad 13/28 Ayet İnkâr edenler diyorlar ki: "Ona (Muhammed'e) Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!" De ki: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de doğru yola eriştirir." Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur. (27-28)

Tefsir

Bir uyarıcı ve bir müjdeleyici olarak peygamberin görevi mûcize göstermek değil, insanları uyarmak; onlara hakkı, adaleti, güzeli ve doğruyu göstermek; haksızlık, adaletsizlik ve sapkınlıktan sakındırmaktır. Allah Teâlâ bir lutuf olarak gönderdiği peygamberleri mûcizelerle de desteklemiştir; ancak inkârcılar Hz. Peygamber’in getirdiği mûcizeleri yeterli bulmuyor, herkesin kabule mecbur kalacağı bir mûcize istiyorlardı. Böyle bir mûcize ise imtihan amacını ortadan kaldıracağı için ilâhî hikmete uygun değildi. Gerçek şu ki, burada eksik olan mûcize değil, doğruyu bulma arzudur, onlarda doğruyu bulma arzusu olmadığı için peygamberin getirdiği mûcizelere rağmen inatla inkârcılıklarını sürdürmüşlerdir. Allah Teâlâ tercihini bu yönde kullanan kimseleri zorla doğru yola iletmez. Bilâkis onları kendi iradeleri ve tercihleriyle baş başa bırakır, sapkınlıkları içerisinde bocalar dururlar; inkârcılık ruhlarına yerleştikten sonra inanma güçleri zayıflamış olacağı için iman da edemezler. İşte Allah’ın dilediğini saptırmasından maksat budur. Nitekim yüce Allah 27. âyetin son cümlesinde doğruyu arayıp ona yönelenleri yani tercihlerini bu yönde kullananları hidayete erdireceğini haber vermekte, 28. âyette ise doğru yolu arayanların vasıflarını bildirmektedir. Âyetin bağlamı dikkate alındığı takdirde Allah’ı zikretmekten maksadın Kur’an olduğu düşünülebilir. Zira bir önceki âyette inkârcıların kabul etmedikleri şey Kur’an’dı; buna karşılık müminlerin gönüllerini huzura kavuşturan zikir de yine Kur’an’dır. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde zikr kelimesi Kur’an’ın adı olarak geçmektedir (meselâ bk. **Hicr 15/9; Nahl16/44; Enbiyâ 21/50; Fussilet 41/41 vd.**). Bununla birlikte zikr masdar olarak “anmak” mânasına gelir; âyette bu mânanın yani dil veya kalp ile Allah’ın anılmasının kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Allah’ın hidayete erdirdiği kimseler Allah’a ve Kur’an’a gönülden ve samimi olarak inanan, Kur’ân-ı Kerîm’i okumakla ve Allah’ın adını anmakla kalpleri huzur, ruhları sükûnet bulan kimselerdir.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (9)

Hicr 15/9 Ayet

Şüphesiz o zikri (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz. (9)

Tefsir

Zikir kelimesi, sûrenin ilk âyetinde geçen ve ikisi de özellikle Hz. Peygamber’in muhatap olduğu ilâhî vahiy için kullanılan Kur’an ve kitabı ifade etmektedir. Bu sebeple burada zikir kelimesini vahiy diye çevirmeyi uygun bulduk. Yukarıda 6. âyette müşrikler alaylı bir ifadeyle, Hz. Muhammed’e vahiy diye bir şey gelmediğini ima etmişler ve onun bir mecnun olduğunu, dolayısıyla vahiy dediği sözlerin Allah’tan değil cinlerden geldiğini veya söylediklerinin hakikatle ilgisi bulunmayan deli saçması olduğunu ileri sürmüşlerdi. İşte burada “Kesin olarak bilesiniz ki bu vahyi kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz” buyurularak onların bu iddiası açıkça

reddedilmektedir. Şu halde burada “zikir”den maksat vahiy, korumadan maksat da vahiy sürecinde âyetlerin ilâhî olma özelliğini bozacak şekilde herhangi bir dış etkiden vahyin korunmasıdır. Böylece –bağlamı da dikkate alındığında– âyette esas itibarıyla müşriklerin vahye yönelik itirazları reddedilmekte, vahyin Allah’tan geldiği ve ona asla herhangi bir ilâvenin söz konusu olmadığı ve olamayacağı bildirilmektedir. Bununla birlikte Taberî, âyeti “Biz muhakkak ki Kur’an’ı koruyup içine onun aslında bulunmayan bir ifadenin, bir yanlışın karışmasını veya hükümlerinde, hadlerinde, farzlarında bir eksiklik meydana getirilmesini engelleyeceğiz” şeklinde açıklamış (XIV, 7); âyetteki korumayı münhasıran gelecekte vuku bulması muhtemel bir müdahaleye karşı koruma şeklinde anlayan bu yorum, müfessirlerin ve diğer âlimlerin büyük çoğunluğunca da benimsenmiştir. Buna göre daha önceki kutsal kitapların mâruz kaldığı ve genellikle tahrif terimiyle ifade edilen eksilme, değişme, bozulma, kaybolma gibi haller Kur’an’ın başına gelmeyecek; Kur’an, Peygamber’e geldiği şekliyle kıyamete kadar varlığını ve orijinalitesini koruyacaktır. Çünkü Kur’an’ı resulüne indiren Allah, onu koruyacağını da vaad etmiştir ve O’nun vaadi haktır, kesindir. Nitekim, yazılı kültürün yaygın bulunmadığı bir ortamda gelmiş olmasına rağmen, Allah’tan geldiği ve yazıya geçirildiği şekliyle korunabilmiş tek kutsal metin Kur’an’dır. Peygamber’in ağızından söz olarak dışa yansıdığı günden bugüne kadar bütün müslümanlar Kur’an’ı korumayı en kutsal görev bilmişler; başlangıçta daha çok ezberleyerek, sonraları da hem ezberleyip hem de yazıya geçirerek aslî şekliyle bugüne aktarılmasını sağlamışlardır. Her türlü yazım imkânlarının geliştiği, özellikle bilgisayar ortamının doğduğu günümüzde ve bundan sonraki dönemlerde ise kuşkusuz Kur’an metninin korunması daha kolay olacaktır. Bu âyetin, sûrelerin başındaki “besmele”lerin ilgili sûrenin bir parçası ve dolayısıyla ilk âyeti olduğuna güçlü bir delil teşkil ettiğini düşünenler olmuştur. Aksi halde bunların o sûrelerin başına sonradan eklendiğini kabul etmek gerekir ki böyle bir ekleme de konumuz olan âyetin hükmüne aykırıdır (Râzî, XIX, 166). Ancak bunun Kur’an’ın korunmuşluğu üzerine aşırı hassasiyetten kaynaklanan isabetsiz bir yorum olduğu kanaatindeyiz. Âyetin “...ve onu mutlaka koruyacak olan da yine biz” kısmında, korunacağı bildirilenin Hz. Peygamber olduğuna dair görüşler de vardır. Nitekim yüce Allah, son derece elverişsiz şartlar içinde ortaya çıkıp İslâm’ı yaymaya çalışan resulünü pek çok zorluğa, amansız düşmanların baskı ve zulümlerine karşı korumuş ve sonuçta hiçbir peygamberin ulaşamadığı genişlikte başarılar gerçekleştirmesini sağlamıştır. Kuşkusuz Peygamber’in korunması, dolaylı olarak vahyin de korunması anlamını içerdiğinden her iki yorumu birleştirmek mümkündür.

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (44)

Nahl16/44 Ayet

(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik. (44)

Tefsir

“Apaçık deliller” diye çevirdiğimiz âyet metnindeki beyyinât (tekili beyyine), “peygamberlerin doğruluğunu kanıtlayan akîf ve mûcizevî deliller”, zübür (tekili zebûr) ise “Allah’ın peygamberlerine indirdiği bilgilerin yazılı bulunduğu kutsal kitaplar” şeklinde açıklanır (İbn Âşûr, XIV, 162). Hz. Peygamber’e indirilen kutsal kitap ise âyette zikir kelimesiyle anılmaktadır ve bununla Kur’ân-ı Kerîm kastedilmiştir. Peygamberler kendilerinin doğruluğunu kanıtlayıcı mahiyette delillerle desteklenmişler; ayrıca bir kısmına yeni bir kutsal kitap gönderilmek, bir kısmı da önceki bir peygambere gönderilmiş bulunan kutsal kitabın hükmünü yaşatmakla yükümlü kılınmak suretiyle bütün peygamberlere kutsal kitaplar verilmiş, Hz. Muhammed’e de Kur’an gönderilmiştir. Bu durumda onun peygamberliğinin müşrikler tarafından yadırganması anlamsızdır. Âyette Hz.

Peygamber'e Kur'an'ın indirildiği bildirilmekle kalmayıp, ona "insanlara indirilenleri yani Allah'ın hükümlerini onlara açıklama" görevi de yüklenmiştir. Buna göre Hz. Peygamber sadece bir nakilci değil, aynı zamanda Allah'ın hükümlerini sözlü veya fiilî olarak açıklama, yorumlama, inananlara uygulamada örnek olma işlevine de sahiptir. Bu işlevin tamamına birden sünnet denmektedir; sünnet de ilâhî irşadla gerçekleştiği için bir tür vahiy değeri taşımaktadır. Âyetten açıkça anlaşıldığı gibi Peygamber'in aslî görevi Kur'an'ı açıklamaktır; şu halde onun Kur'an'a aykırı bir hüküm ve anlayış ortaya koyduğu kesinlikle düşünülemez. Bu sebeple hadis usulünün önemli bir konusu olan metin tenkidi ilkelerine göre kaynaklarda hadis diye aktarılan, fakat Kur'an'la uzlaştırılması hiçbir şekilde mümkün olmayan bir söz sahih bir hadis olarak kabul edilmez.

وَهَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ (50)

Enbiyâ 21/50 Ayet

Andolsun, biz Mûsâ ile Hârûn'a, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için o Furkân'ı (Tevrat'ı) bir ışık ve öğüt olarak verdik. Onlar, görmedikleri halde Rablerinden içten içe korkarlar. Onlar kıyamet gününden de korkarlar. İşte bu (Kur'an) da bizim indirdiğimiz mübarek bir öğüttür. Şimdi siz bunu mu inkar ediyorsunuz? (48-50)

Tefsir

Metindeki furkan "hakkı bâtıldan, doğruyu eğriden, hayrı şerden ayıran, buna dair ölçüler getiren" demektir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre Hz. Mûsâ ve Hârûn'a verilenlerden maksat Tevrat'tır. Çünkü onda hakkı bâtıldan, doğruyu yanlıştan, helâli haramdan ayırt eden, insanlara ışık tutup yol gösteren, öğüt verip onları kötülüklerden koruyan âyetler vardır. Bir kısım müfessirlere göre ise "ışık"tan maksat Tevrat, urkandan maksat da Allah'ın Hz. Mûsâ'ya nasip ettiği zaferdir (Taberî, XVII, 34-35; Şevkânî, III, 462; furkan hakkında bilgi için ayrıca bk. **Âl-i İmrân 3/4; 49**. âyette geçen gayb kavramı hakkında bk. **Bakara 2/3**). Sûrenin başından buraya kadarki âyetlerinde Allah'ın birliği, peygamberlik ve âhîret gibi temel dinî konular hakkında bilgi verildikten sonra, buradan itibaren **93**. âyete kadar da Hz. Peygamber'e teselli verip mâneviyatını güçlendirmek, ayrıca muhatapların da ders ve ibret almalarını sağlamak maksadıyla uygun yönleriyle geçmiş peygamberlerin kıssalarından kesitler verilmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ (41)

Fussilet 41/41 Ayet

Kur'an kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler mutlaka cezalarını göreceklidir. Şüphesiz o çok değerli ve sağlam bir kitaptır. Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir. (41-42)

Tefsir

Vahyin temel amacı insanlara inanç ve yaşayış konularında doğruyu ve yanlışı, faydalıyı ve zararlıyı göstererek onları aydınlatmak olduğu için âyette Kur'an-ı Kerîm "uyarıcı kitap" (zikir) diye anılmıştır. Bu kullanımı sebebiyle Kur'an'ın isimlerinden biri olarak gösterilen zikir kelimesi, "değerli hâtıra" anlamına da gelir. Kur'an, ona inanan ve yolundan giden ilk neslin dilleri, inançları, erdemli yaşayışları ve mücadeleleriyle saygın bir topluluk olarak daima yâdedilmelerine vesile olacağı için bu isimle anılmıştır. "Çok değerli" diye çevirdiğimiz âyet metnindeki azîz kelimesi "güçlü" anlamına da gelir. Esasen Kur'an'ın değerli oluşu, Allah kelâmı olup O'nun katından gelmesinden, ayrıca 42. âyette de belirtildiği gibi kesinlikle asılsız ve faydasız bir unsur

içermemesinden, yani baştan sona gerçeği ihtiva etmesinden; nihayet bu nitelikleri sayesinde onun özüne ve mesajına aykırı bütün inanç ve ideolojilere karşı galip çıkmasından ileri gelir. Bu böyledir, çünkü Kur'an, "hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir"; hikmet sahibi olandan da ancak hikmete uygun olan, yani mutlak doğru ve mutlak yararlı olan sözler iner. "Ne başlangıcında ne de sonrasında ona asılsız bir şey girebilir" cümlesi genellikle, Hz. Peygamber ve Kur'an'ı ona indiren Cebrâil de dahil olmak üzere hiç kimsenin onda herhangi bir eksiklik veya fazlalık meydana getiremeyeceği anlamına gelecek ifadelerle yorumlanmıştır.

Sayfa 16-68-78

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (1) اللَّهُ الصَّمَدُ (2) لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (3) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (4)

"De ki: O Allah birdir. Allah sameddir (Hiçbir şeye muhtaç olmayıp her şey ona muhtaçtır.). O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur." İhlas 112/1-4

İhlas 112/1-4 1. De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." **2.** "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" **3.** O'ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." **4.** "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."

İhlâs Sûresi 112/1-4

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Nüzûl

Mushaftaki sıralamada yüz on ikinci, iniş sırasına göre yirmi ikinci sûredir. Nâs sûresinden sonra, Necm sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Medine'de indiğine dair rivayet de vardır. Mekke'de indiğini söyleyenler Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'e gelerek "Bize rabbinin soyunu anlat" dediklerini, bunun üzerine bu sûrenin indiğini bildiren rivayetleri delil getirirler (Müsned, V, 133-134). Medine'de indiğini söyleyenler ise yahudilerle hıristiyanların Hz. Peygamber'e yönelttikleri Allah hakkındaki sorulara bir cevap olmak üzere Cebrâil'in Hz. Peygamber'e gelip "Kul hüvallahü ehad" sûresini okuduğunu bildiren rivayetleri delil göstermişlerdir (Taberî, XXX, 221-222; Râzî, XXXII, 175). Ancak sûrenin üslûp ve içeriği Mekke döneminde indiği izlenimini vermektedir.

Adı/Ayet Sayısı

Sûrenin kaynaklarda tesbit edilen yirmiye aşkın adı vardır. Ancak yaygın olarak İslâm dininin temel ilkesi tevhid inancının veciz bir ifadesi olan "İhlâs" adıyla tanınmıştır. En çok kullanılan isimlerinden biri de "Kul hüvallahü ehad"dır. Ayrıca "Samed, Tevhid, Esâs, Tecrîd, Necât, Velâyet, Mukaşşîşe, Muavvize" adlarıyla da anılmaktadır (diğer isimleri için bk. Râzî, XXXII, 175-176; İbn Âşûr, XXX, 609-611; Emin Işık, "İhlâs Sûresi", DİA, XXI, 537-538).

Fazileti

Hz. Peygamber bu sûrenin önemi ve fazileti hakkında söyle buyurmuştur: "Varlığım elinde olan Allah'a yemin ederim ki bu sûre Kur'an'ın üçte birine denktir" (Buhârî, "Tevhîd", 1). Yine Hz. Peygamber, sevdiği için bu sûreyi her namazda okuyan bir sahâbîye, "Onu sevmen seni cennete götürür" müjdesini vermiştir (Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 11, "Tefsîr", 93; diğer hadisler için bk. İbn Kesîr, VIII, 539-546).

Ayet

De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." (1)

Tefsir

İhlâs sûresi, İslâm'ın esası olan tevhid (Allah'ın birliği) ilkesini özlü bir şekilde ifade ettiği ve Allah Teâlâ'yı tanıttığı için Hz. Peygamber tarafından Kur'an'ın üçte birine denk olduğu ifade

buyurulmuştur. Kelâmın akışı ve konunun Allah'ın nesebini (hangi soydan geldiğini) soranlara verilen cevapla ilgili olması dikkate alındığında 1. âyetteki "O" diye çevirdiğimiz "hüve" zamirinin Allah'a ait olduğu açıkça anlaşılır. Allah ismi, varlığı ezeli, ebedî, zarurî ve kendinden olup her şeyi yaratan, her şeyin mâliki ve mukadderatının hâkimi, her şeyi bilen ve herşeye kadir olan... Yüce Mevlâ'nın öz (has) ismidir **(bk. Bakara 2/255)**. Müfessirler bu sûrede ağırlıklı olarak Allah'ın birliğini ifade eden ahad terimi ile var oluş bakımından kimseye muhtaç olmadığını anlatan "samed" terimi üzerinde durmuşlardır. "Tekdir" diye çevirdiğimiz "ahad" kelimesi, "birlik" anlamına gelen vahd veya vahdet kökünden türetilmiş bir isimdir (Ebû Hayyân, VIII, 528); sıfat olarak Allah'a nisbet edildiğinde O'nun birliğini, tekliğini ve eşsizliğini ifade eder; bu sûrede doğrudan doğruya, **Beled sûresinde (90/ 5, 7)** dolaylı olarak Allah'a nisbet edilmiştir; bu anlamıyla tenzihî veya selbî (Allah'ın ne olmadığını belirten) sıfatları da içerir. Nitekim devamındaki âyetler de bu mânadaki birliği vurgular. Bu sebeple "ahad" sıfatının bazı istisnalar dışında Allah'tan başkasına nisbet edilemeyeceği düşünülmüştür. Aynı kökten gelen vâhid ise "bölünmesi ve sayısının artması mümkün olmayan bir, tek, yegâne varlık" anlamında Allah'ın sıfatı olmakla birlikte Allah'tan başka varlıkların sayısal anlamda birliğini ifade etmek için de kullanılmaktadır. Türkçe'de de "bir" (vâhid) ile "tek" (ahad) arasında fark vardır. Bir, genellikle "aynı türden birçok varlığın biri" anlamında da kullanılır. "Tek" ise "türdeşi olmayan, zâtında ve sıfatlarında eşi benzeri olmayan tek varlık" mânasına gelir. İşte Allah, bu anlamda birdir, tektir. Ahad ile vâhid sıfatları arasındaki diğer farklar ise şöyle açıklanmıştır: Ahad, Allah'ın zâtı bakımından, vâhid ise sıfatları bakımından bir olduğunu gösterir. Ahad ile vâhidin her biri "ezeliyet ve ebediyet" mânalarını da ihtiva etmekle birlikte, bazı âlimler ahadı "ezeliyet", vâhidi de "ebediyet" mânasına tahsis etmişlerdir. Allah'ın sıfatı olarak her ikisi de hadislerde geçmektedir (bk. Buhârî, "Tefsîr", 112; İbn Mâce, "Duâ", 10; Nesâî, "Cenâiz", 117; Müsned, IV, 103; geniş bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, "Ahad", DİA, I, 483; Emin Işık, "İhlâs Sûresi", DİA, XXI, 537).

Ayet

"Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" (2)

Tefsir

Samed kelimesi "herkesin kendisine ihtiyacını arzettiği, fakat kendisi kimseye muhtaç olmayan" anlamına gelir (Râgıb el-İsfahânî, Müfredâtü'l-Kur'ân, "smd" md.). Sûredeki bağlamına göre samed, "var oluş bakımından kimseye muhtaç olmayıp her şeyin varlık ve devamını kendisine borçlu olduğu vâcibü'l-vucûd" demektir. Buna göre samed kelimesi doğrudan doğruya ahad isminin açıklamasıdır; daha sonra gelen "doğurmamış ve doğmamıştır" meâlindeki âyet de samed isminin açıklamasıdır. Taberî, samedi, "kendisinden başkası ibadet edilmeye lâyık olmayan tek mâbud" olarak tanımlamıştır (XXX, 222). Kur'ân-ı Kerîm'de sadece burada geçen samed ismi başta "esmâ-i hüsnâ" hadisi olmak üzere (bk. Tirmizî, "Da'avât", 83) bazı hadislerde de yer almıştır (meselâ bk. Buhârî, "Tefsîr", 112; Tirmizî, "Da'avât", 64).

Ayet

Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3)

Tefsir

Allah Teâlâ'nın noksan sıfatlardan münezzehe olduğunu ifade eden bu âyet, samed isminin açıklaması olup, Allah'a evlât nisbet edenleri ve soy kavramına giren her şeyi; meselâ, "Mesih Allah'ın oğludur" diyen hıristiyanların **(Tevbe 9/30)** ve meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söyleyen (En'âm 6/100) müşriklerin bu iddialarını reddeder. Zira çocuk, eşin olmasını gerektirir; eş de çocuk da ihtiyacı karşılamak için istenilen varlıklardır; Allah ise ihtiyaçtan münezzehtir, ezeli ve ebedîdir. Eşleri de çocukları da O yaratmıştır; yarattığı şeylere muhtaç olması ise imkânsızdır **(bk. En'âm 6/101)**. Âyetin, "O, doğmamıştır" meâlindeki ikinci cümlesi Allah Teâlâ'nın doğum veya sudûr yoluyla bir ana veya babadan, bir asıldan meydana gelmediğini ifade eder. Çünkü doğan her şey sonradan olur; oysa Allah

kadîm ve ezeli'dir, yani varlığının bir başlangıcı yoktur.

Ayet

"Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)

Tefsir

Bu âyet hem ilk âyetin açıklaması hem de bütünüyle sûrenin bir özeti mahiyetinde olup Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde hiçbir dengi ve benzeri bulunmadığını ifade eder. Kendisinden başka var olan her şeyi O yaratmıştır. Bu sebeple yarattıklarının O'na denk olması mümkün değildir. Nitekim bu durum muhtelif âyetlerde ifade buyurulmuştur (meselâ bk. **Nahl 16/17-22; Şûrâ 42/11**). İhlâs sûresinin, Kur'an'ın üçte birine denk olduğuna dair yukarıda geçen hadisi yorumlayan âlimlerden bir kısmı, bu denkliği sûreyi okumanın sevabı, bir kısmı da konusu ve mânası yönünden değerlendirmişlerdir. İkinci görüşe göre sûre, Kur'an'ın üç temel konusundan ilki olan tevhidle alâkalı olup bu sûrenin anlamını iyice kavrayan ve itikadını bu sûrenin öğretisi yönünde oluşturan bir kimse Kur'an'ın tevhid ve akaid bölümünü de kavrayıp benimsemiş olur. Gazzâlî Cevâhiru'l-Kur'ân isimli eserinde (s. 47-48) özetle şu hususlara işaret eder: Kur'an'daki bilgiler ana hatlarıyla Allah hakkında bilgi (mârifetullah), âhret bilgisi ve doğru yol bilgisi olmak üzere üçe ayrılır. İhlâs sûresi bunlardan ilkinin, yani mârifetullah ve tevhid konusunu ihtiva etmektedir. Kur'an'daki diğer hükümler bu sûredeki tevhid temeline dayandığı için sûre Kur'an'ın üçte birine denk görülmüştür. Belirtilen öneminden dolayı İhlâs sûresi tefsir kitaplarında muhtelif yönleriyle ele alınıp incelendiği gibi felsefeden tasavvufa kadar çeşitli ilim dallarında da meşhur âlimler tarafından sûre üzerinde pek çok müstakil tefsir vb. çalışmalar yapılmış; ayrıca sûre üzerinde tezler de hazırlanmıştır (bilgi ve örnekler için bk. Emin Işık, "İhlâs Sûresi", DîA, XXI, 538).

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (255)

Bakara 2/255: Ayet

Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür. (255)

Tefsir

İçinde Allah'ın kürsüsü zikredildiği için "Âyetü'l-kürsî" adıyla anılan bu âyet hem muhtevası hem de üstün özellikleri sebebiyle dikkat çekmiş, hakkında hadisler vârit olmuş, çok okunmuş, şifa ve korunmaya vesile kılınmıştır. Kelime-i şehâdet ve İhlâs sûreleri nasıl İslâm inancının özünü ihtiva ediyor ve insanlara Allah Teâlâ'yı tanıtıyorsa Âyetü'l-kürsî de –onlardan daha geniş ve detaylı olarak– bu özelliği taşımaktadır. Bir önceki âyette peygamberlerin getirdiği bunca âyet ve "beyyine"ye (imana götüren işaret ve delil) rağmen insanların ihtilâfa düştükleri, kiminin küfrü kiminin imanı tercih ettiği zikredilmişti. İnsanı imana götüren deliller, aklını kullanarak üzerinde düşüneneceği "kendisinde ve yakından uzağa çevresinde (enfüs ve âfâk)", peygamberleri desteklemek üzere Allah'ın onlara lutfettiği mucizelerde ve vahiy yoluyla yapılan "sağlam delillere dayalı sözlü açıklamalar"da görülmektedir. Bu âyet gerçek mâbudu arayanlar için eşsiz ve başka hiçbir kaynaktan elde edilemez bir açıklamadır, delildir. Şevkânî'nin Buhârî, Müslim, Nesâî, Ahmed

b. Hanbel gibi sahih kaynaklardan derlediği hadislerden birkaçı bile bu âyetin önemi hakkında bir fikir edinmeye yetecektir: Hz. Peygamber, Übey b. Kâ'b'a "Allah'ın kitabından hangi âyet en büyüğüdür" diye sorup "Âyetü'l-kürsî'dir" cevabını alınca onu tebrik etmiştir (Müslim, "Müsâfirîn", 258). Yine Übey'in hurmasına şeytana tâbi bir cin musallat olmuş; vermeyi, dağıtmayı seven Übey'i bundan vazgeçirmek üzere hurmayı aşırıya başlamıştı. Übey mahlûku takip ederek yakaladı. Garip bir şekli vardı. Onunla konuşunca kimliğini ve maksadını anladı. Kendilerinden nasıl kurtulabileceğini sorunca "Bakara sûresindeki kürsü âyeti ile" dedi ve ekledi: "Onu akşamda okuyan sabaha kadar, sabahta okuyan akşama kadar bizden korunmuş olur." Sabah olunca Übey durumu Hz. Peygamber'e aktardı. Resûlullah, "Habis doğru söylemiş" buyurdu. Buhârî'de de Ebû Hüreyre'den naklen yukarıdakine yakın bir rivayet vardır. Hz. Peygamber'e hadiseyi anlatınca şeytan olduğunu öğrendiği hırsız Ebû Hüreyre'ye şöyle demiştir: "Yatağına yatınca Âyetü'l-kürsî'yi oku, devamlı olarak Allah'tan bir koruyucun olacak ve sabaha kadar sana şeytan yaklaşamayacaktır." Allah varlığı ezeli, ebedî, zaruri ve kendinden olan, her şeyi yaratan, her şeyin mâliki ve mukadderatının hâkimi, her şeyi bilen ve her şeye kadir olan... yüce mevlânın öz ismidir. Bu öz isim zikredildikten sonra hem O'nun vahdâniyeti (birliği, teklifi) hem de İslâm'ın getirdiği imanın tevhid (Allah'ı birleme, bir bilme) özelliği açıklanmak üzere "O'ndan başka tanrı yoktur" buyurulmuştur. Müşrikler elleriyle yaptıkları putlara tapmakta idiler. Bunlar cansız eşyadan yapılırdı. Canı bile olmayan varlığın ilâh olamayacağını ifade etmek üzere hemen arkasından "O diridir" buyurulmuştur. Evet Allah diridir, O'nun hayat sıfatı vardır ve tıpkı diğer isimleri ve sıfatları gibi bunun da mahiyetini ancak kendisi bilmektedir. Gerek Araplar'daki gerekse diğer kavimlerdeki müşriklerin çoğu büyük bir Allah'a inanmakla beraber bunun yanında –her birine bir işlev tanıdıkları– sözde tanrılara inanmışlardır. Bu inanç tevhide aykırıdır. Tevhidi açıklayarak başlayan âyet, Allah Teâlâ'nın "kayyûm" sıfatını zikrederek "küçük, aracı, özel görevli... tanrılar"a gerek bulunmadığını ifade etmektedir. Çünkü kayyûm, "bütün varlıkları görüp gözeten, yöneten, bir an bile onları bilgi ve ilgisi dışında tutmayan" demektir. "Onu ne uyku basar ne uyur" cümlesi, hay ve kayyûm sıfatlarını pekiştirmekte ve biraz daha anlaşılmasını sağlamaktadır. Uyku basan veya fiilen uyuyan birinin gözetim, yönetim, koruma gibi işleri yerine getirmesi mümkün değildir. Allah Teâlâ'nın kayyûmluğu kâmil ve kesintisiz olduğuna, daha doğrusu kayyûm sıfatı bunu ifade ettiğine göre O'nu ne uyku basar ne de uyur. Yerde ve gökte ne varsa –başka hiçbir kimseye değil– O'na aittir; yaratana da gerçek sahibi de O'dur. Âyetin bu mânayı ifade eden parçası "Yalnız O'na aittir" kısmıyla tevhidi öğretirken "başkasına değil" mânasıyla de şirkin çeşitlerini reddetmektedir. Çünkü müşrik toplumlar varlıkları yaratılış, aidiyet ve yetki bakımlarından çeşitli tanrılar arasında paylaşmışlar; meselâ yıldız, gök, yer... tanrılarında söz etmişlerdir. "Yerde ve gökte" tabiri Arapça'da "bütün varlıklar" mânasında kullanılmakta, adına yer ve gök denilmeyen veya maddî mânada yere ve göğe dahil bulunmayan mekânlar ve buradaki varlıklar da bu ifadenin içine girmektedir. Allah'a ortak koşan kâfirlerin bir kısmı, bu ortakların O'na denk olduklarına değil, O'nun nezdinde reddedilemez şefaath, geri çevrilemez aracılık hakkına sahip bulduklarına inanmakta ve putlara bu anlayış içinde tapınmaktadırlar. "Allah katında, O izin vermedikçe hiçbir kimse şefaath edemez" mânasındaki cümle bu inancın asılsızlığını ortaya koymakta; şefaathin de izne bağlı bulunduğunu, O izin vermedikçe ve dilemedikçe kimsenin böyle bir yetki ve imkânâ sahip olamayacağını özlü ve etkili bir şekilde zihinlere yerleştirmektedir. Allah katında kendisine şefaath izni verilenlerin durumu ve yetkileri, ödül törenlerinde ödülleri vermek üzere kürsüye çağrılan şeref konuklarınıninkine benzemektedir. Ödülün kime verileceğini bilen ve belirleyen onlar değildir. Ancak bu merasimi tertipleyenlere göre onlar, şerefli, saygıya lâyık, büyük kimseler olduklarından kendilerine böyle bir imtiyaz verilmiştir. Allah katında şefaathlerine izin verilecek olanlar da Allah'a yakın ve sevgili kullar olacaktır. Allah'tan başka bütün şuur ve bilgi sahiplerinin bilgileri sınırlıdır, doğru da yanlış da olmaya açıktır. Bu genel gerçek şefaath meselesine uygulandığında kimin şefaate

lâyık olduğunun da ancak Allah tarafından bilineceği anlaşılır. Çünkü dış görünüşü (mâ beyne eydîhim) itibariyle şefaate lââyık görülenlerin, kullar tarafından görülemeyen ve bilinmeyen iç yüzleri (mâ halfehüm) itibariyle böyle olmamaları mümkündür. Allah birdir ve yalnızca O ibadete lââyıktır; çünkü O'ndan başka olmuşu, olacağı, gizliyi, açığı, geçmişi, geleceği, görüleni, gaybı bilen yoktur. Kürsî (kürsü), "koltuk, sandalye, taht" anlamlarına gelir. Mecazi olarak saltanat, hükümrancılık, mülk mânalarında da kullanılmaktadır. Allah Teâlâ'nın üzerine oturuşu maddî alet mânasında kürsüsü olamayacağından –bu O'nun bizzat açıkladığı yüce sıfatlarına aykırı düştüğünden– burada kürsüden bir başka mânanın kastedilmiş olması gerekir. Esasen Kur'an'da Allah'a nisbet edilen, "Allah'ın..." denilen her şeyi, O'nun varlığına dahil veya kullandığı bir şey olarak anlamak da doğru değildir. Meselâ "Allah'ın evi, Allah'ın ruhu, Allah'ın emri, Allah'ın kölesi" tamlamalarında Allah'a ait olan şeyler böyledir. Bunlar ne O'nun varlığının bir parçasıdır ne de kullandığı araçlardır; önem ve şereflerinden dolayı O'nun" diye tanımlanmışlardır. İbn Abbas'a göre kürsüden maksat ilimdir. O'nun ilmi her şeyi kaplar. Âyetin bu kısmını, "kürsüden maksat O'nun hükümrancılığıdır ve buna sınır yoktur, hiçbir şey O'nun dışında kalmaz" veya "Allah semavatı, arzı, arşı Kur'an'da zikretmiş, fakat bunlardan maksadın ne olduğunu açıklamamıştır. Kürsüsü de böyle bir varlıktır, yerleri ve gökleri içine alacak kadar geniştir. Ne ve nasıl olduğunu ise ancak kendisi bilmektedir" şeklinde anlamak mümkündür. Yüce, kâmil, eşsiz sıfatlarının bir kısmı âyette zikredilen yüce Allah'a, kulların sonsuz gibi gördükleri kâinatı korumak, gözetmek ve yönetmek elbette güç gelmeyecek, O'nu yormayacak, meşgul bile etmeyecektir. Çünkü O yücelerden yücedir, kimse bilmez nicedir.

أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ (5) يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا (6) أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ (7)

Beled 90/5-7: Ayet

İnsanoğlu, kendisine kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? "Yığınla mal harcadım" diyor. Kendisini kimsenin görmediğini mi sanıyor? (5-7)

Tefsir

Tefsirlerde verilen bilgilere göre bu âyetler, malına mülküne güvenerek kendilerini yenilmez zanneden Mekke'nin şımarık ileri gelenleri hakkında inmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'i de mutlaka yeneceklerini düşünüyorlardı. Bir yoruma göre 6. âyette bu uğurda yaptıkları harcamalar kendi ağızlarından aktarılmaktadır. Bu âyetle ilgili başka bir rivayet de şöyledir: Hâris b. Âmir isimli önde gelen bir Mekkeli, sözde müslüman olmakla birlikte sürekli günah işliyor, ardından durumu Resûlullah'a anlatıyor, o da günahlarının kefâreti için sadaka vermesini emreliyordu. Sonunda bu sözde müslüman "Muhammed'in dinine girdikten sonra kefâret ve sadaka vere vere elimde avucumda bir şey kalmadı" demişti. 7. âyette malını kötülük yolunda harcayanlara, Allah tarafından neyi nereye harcayacaklarının hesabının sorulacağı hatırlatılmaktadır.

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنِّي يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (101)

En'âm 6/101: Ayet: O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır. O'nun bir eşi olmadığı halde nasıl bir çocuğu olabilir? Halbu ki her şeyi O yarattı. O her şeyi hakkıyla bilendir. (101)

Tefsir

Bedî' kelimesi Allah'ın ismi olarak kullanıldığında "Bir şeyi herhangi bir alete, temel maddeye, daha

önce var olan örneğe, zaman ve mekâna ihtiyaç duymadan, yoktan ve eşsiz bir mükemmellikte yaratan” anlamına gelir ve sadece Allah için kullanılır. Bir önceki âyette müşriklerin, yüce Allah’ın birliğine ve kemaline aykırı düşen bâtil inançları reddedilip, O’nun bu tür yakıştırmalardan münezze bulunduğ u ifade buyurulduktan sonra bu âyette de tenzihin gerekçesi açıklanmıştır. Buna göre müşriklerin iddialarının aksine, gerek onların ulûhiyyet isnat ettikleri varlıkları gerekse bütün görünür ve görünmez mevcudatı, gökleri ve yeri kısaca bütünüyle evreni benzersiz bir şekilde yapıp yaratan Allah’tır. Bu durumda herhangi bir varlığı O’na ortak koşmak son derece anlamsızdır.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ
قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ (30)

Tevbe 9/30: Ayet

Yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar ise, "İsa Mesih Allah'ın oğludur" dediler. Bu onların ağızlarıyla söyledikleri (gerçeği yansıtmayan) sözleridir. Onların bu sözleri daha önce inkar etmiş kimselerin söylediklerine benziyor. Allah onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar! (30)

Tefsir

Üzeyir adı Kur’an’da sadece bu âyette geçmektedir ve hakkında özel bir açıklama bulunmadığı için peygamber olup olmadığı tartışılmıştır. Bu ismin Arapça olduğunu ileri sürenler varsa da çoğunluğa göre İbrânîce asıllı olup Arapçalaşmıştır. İbrânîce’deki aslı Ezrâ’dır ve “yardım” (Tanrı’nın yardımı) anlamına gelmektedir. Eski Ahid’in Grekçe ve Latince tercümelerinde onun ismi Esdras olarak geçer. Kitâb-ı Mukaddes’te kendi adını taşıyan bir bölüm de bulunan Üzeyir, burada “kâhin, yazıcı, Rabb’in emirlerinin ve İsrail’e olan kanunlarının sözlerinin yazıcısı, İsrail’in Allah’ı Rabb’in vermiş olduğu Mûsâ’nın şeriatında zeyrek bir yazıcı, gökler Allah’ının şeriatının yazıcısı, Allah’ı Rabb’in eli üzerinde olan, Allah’ın inâyet eli üzerinde olan” ifadeleriyle anılır (Ezrâ, 7/1-12). Fars kralı Artahşaşt (Artaxerxes) zamanında (m.ö. 465-424) yaşamış olup, soyu Hârun’a kadar çıkmaktadır. Anılan kral tarafından, yahudi cemaatinin durumuyla ilgili araştırma yapmak, onlara Allah’ın şeriatına riayet etmelerini öğütlemek ve mâbedin hizmeti için gerekli malzemeyi sağlamak üzere Yerusâlim’e (Kudüs) gönderilmiştir. Üzeyir’in Tevrat’ın yeniden ihyası hususundaki çaba ve faaliyeti, yahudi ve hıristiyanların yanı sıra Kitâb-ı Mukaddes’le ilgili bilimsel eleştiri faaliyetlerine katkı sağlayan araştırmacılar tarafından da kabul edilmektedir. Tevrat’ın ilâhî şeriat olarak Yahudilik’te özel bir önemi haiz olması, onun redaksiyonunu yapıp ilân eden Üzeyir’in de mevkiini yükseltmiştir. İslâmî kaynaklarda, yahudilerce –henüz kendisi hayatta iken– Üzeyir’in Allah’ın oğlu olarak nitelenmesi konusunda başlıca iki rivayetle karşılaşılabilir. Bunlardan birine göre, önceleri Tevrat’a bağlı olan İsrâilîoğulları, zamanla Tevrat’a göre yaşamayı terkeder olmuşlar, bunun sonucu olarak ilâhî bir ceza olmak üzere Tevrat hâfızalardan silinmiş, onun muhafaza edildiği Tabut da (ahid sandığı) ellerinden alınmıştı. Buna çok üzülen Üzeyir, kendisine Tevrat’ı yeniden öğretmesi için Allah’a yalvarıyordu. Yine böyle bir dua esnasında Tanrı onun hâfızasına Tevrat’ı tekrar yerleştirdi. Çok bilgili bir kimse olarak tanınan Üzeyir Tevrat’ı kavmine de öğretince onlar nezdinde daha bir itibar kazandı. Bazıları “Üzeyir Allah’ın oğludur” diyecek kadar ileri gittiler. Diğer rivayete göre ise, Amâlîka kavmi yahudilere saldırarak bir kısmını öldürmüş ve ellerindeki Tevrat’ı almıştı. Geride kalanlar, Tevrat kitaplarını dağlara gömüp o bölgeyi terkettiler. O sıralarda henüz genç olan ve dağlarda ibadetle meşgul bulunan Üzeyir’in Tevrat’ı en iyi bilen kişi olduğu anlaşılınca, o, mevcudu olmayan Tevrat’ı kaleme aldı. Ülkeyi terkeden bilginler geri dönüp de

gömdükleri Tevrat'ı Üzeyir'in kaleme aldığı ile karşılaştırdıklarında arada hiçbir fark bulunmadığını görünce "Allah bunu sana ancak O'nun oğlu olduğun için verdi" dediler. Bunlar, Üzeyir'in yaşadığı dönemle ilgili rivayetlerdir. Bir de, bu sözün yahudilerden bir kişi veya bir topluluk tarafından Hz. Peygamber'le yaptıkları bir konuşma sırasında söylendiğini belirten rivayetler bulunmaktadır. Yahudiler Kur'an'daki bu ifadenin kendilerine ait olmadığını ileri sürerler. Esasen İslâmî kaynaklarda da bu sözün bütün yahudiler tarafından benimsenmiş olmayıp, içlerinden sadece bir kişi veya grup tarafından söylendiği belirtilmektedir (Taberî, VI/10, 110-111; Ömer Faruk Harman, "Üzeyir", İFAV Ans., IV, 409-411). Eski Ahid Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğu fikrinden hiçbir şekilde söz etmemekle beraber, Üzeyir'in yahudi geleneğinde oldukça önemli bir şahsiyet olduğu dikkate alınınca, gelenek içerisinde, en azından belli bir yerde, belli bir zamanda ilâhlık mertebesine yükseltilmiş olması uzak bir ihtimal sayılmaz; İbn Hazm'ın Yemen yahudilerinin Üzeyir'e Allah'ın oğlu dedikleri yönündeki rivayeti de bu ihtimali desteklemektedir (Mehmet Paçacı, "Kur'ân-ı Kerîm'in Işığında Vahiy Geleneğine–Kitab-ı Mukaddes Bağlamında– Bir Bakış", İslâmî Araştırmalar, Ankara1991, V/ 3, s. 191). Bu bilgi ve ihtimallerin doğruluk derecesi bir yana, İslâmî kaynaklarda Üzeyir dönemiyle ilgili olarak yer alan rivayetlerin asıl kaynağının Medine yahudileri olduğu dikkate alınırsa (Derveze, XII, 124), âyetin açıklanmasında, Hz. Peygamber'le yaptıkları bir görüşme esnasında bazı yahudilerin bu sözü söylemiş oldukları rivayetinin esas alınması daha uygun görünmektedir (Kur'an'da yüzyıl uyuyup tekrar uyandırdığı bildirilen kişinin Üzeyir olabileceği rivayeti hakkında bk. **Bakara 2/259**). Hıristiyanların Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak nitelemeleri ise sadece Resûlullah döneminde karşılaşılan bir durum değildir. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren Hz. İsa Tanrı'nın oğlu olarak kabul ediliyordu ve günümüzde de Hıristiyanlık'ta hâkim anlayış onun teslîs inancının bir ögesini oluşturduğu yönündedir (bu konuda bk. **Âl-i İmrân 3/45; Mâide5/17, 72**). Müfessirler, yahudi ve hıristiyanların, kendilerine benzedikleri önceki inkârcıların kimler olduğu hakkında değişik yorumlar aktarırlar. Ancak âyetteki ifade akışına daha uygun görünen yoruma göre, gerek yahudiler gerekse hıristiyanlar âyette belirtilen tutumlarıyla, melekleri Allah'ın kızları olarak niteleyen veya putları Allah'a ortak koşan inkârcılara benzemiş olmaktadır (Taberî, X, 112-113; İbn Atıyye, III, 25). "Allah onları kahretsin!" şeklinde çevirdiğimiz cümle bir beddua ve lânetleme ifadesidir. Arap dilinde bu cümle çok iyi veya çok kötü bir durum karşısında duyulan hayreti belirtmek için de kullanılır (Taberî, X, 113; İbn Atıyye, III, 25; Şevkânî, II, 403). Âyette bu anlamın kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre, anılan inanç gruplarının böylesine önemli bir konuda ne kadar basiretsizce davrandıklarına ve gelişigüzel sözler söylediklerine dikkat çekilmiş olur. Bir insan kendi elinden bir şey gelmediği için haksız ve kötü davranışından ötürü birilerini Allah'a havale etmek istediğinde bu cümleyi kullanırsa, buna "Allah'ından bulsun!" şeklinde de mâna verilebilir; bazı meâllerde de, belirtilen cümle böyle tercüme edilmiştir; fakat burada sözü söyleyenin yüce Allah olduğu dikkate alınırsa bu tercümenin isabetli olmadığı anlaşılır.

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (17) وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ (18) وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ (19)

Nahl 16/17-22: Ayet: Şu halde yaratan, yaratamayan gibi olur mu? Artık siz düşünmez misiniz? Halbuki Allah'ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız. Şüphesiz Allah; çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Allah gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilir. (17-19)

Tefsir

Allah'ın varlığına, birliğine, yaratıcı kudretine, geniş lutuf ve merhametine işaret eden yukarıdaki âyetlerin muhatapları öncelikle Hz. Peygamber dönemindeki putperest Araplar olduğu için onların

putları kastedilerek, “O halde yaratanla yaratmayan bir olur mu? Siz düşünmez misiniz?” buyurulmakta, böylece muhataplar bu bilgiler ışığında inançlarını akıl ve düşünce süzgecinden geçirmeye davet edilmektedir. Üstelik Allah’ın nimetleri burada hatırlatılanlardan ibaret de değildir; aksine O, insanlığa sayamayacakları kadar bol ve güzel nimetler vermiştir. 18. âyetin sonunda Allah’ın bağışlayıcılığının ve merhametinin özellikle hatırlatılması, hem bunların yukarıdaki maddî nimetler kadar önemli olduğu anlamını taşımakta hem de insanlar, eğer akıl ve düşüncelerini kullanarak yaratan Allah ile yaratmaktan âciz olan sözde tanrıların bir olmadığı gerçeğinin farkına varıp iman ederlerse o güne kadar sürdürdükleri yanlış inanç ve tutumları yüzünden ümitsizliğe kapılmalarına mahal bulunmadığına işaret edilmekte, Allah’ın af ve merhametine güvenmeleri istenmektedir. Bununla birlikte, eğer dıştan inanmış gibi görünmelerine rağmen içten eski yanlış inançlarını, müslümanlara karşı kötü niyetlerini, düşmanlık duygularını sürdürmeye kalkışarlarsa Allah’ın gizli açık her türlü hallerinden kesinlikle haberdar olduğunu da bilmeleri gerektiği uyarısında bulunmaktadır. 18 ve 19. âyetlerde muhatabın müminler olduğu düşünülerek şöyle bir farklı yorum daha yapılmıştır: Ey Müminler! Allah’ın nimetleri sayılamayacak kadar çok olduğu için bunların hepsinin şükürünü yerine getirmeniz elbette mümkün değildir; ama siz içinizde Allah’a eksiksiz şükretme arzusu ve niyetini taşırsanız, bunu fiilen gerçekleştiremeseniz de Allah, dışa vurduğunuz şükürünüz gibi içinizde taşıdığınız bu iyi niyetinizi de bilmektedir, bunun da ecrini ihsan edecektir (İbn Atıyye, III, 385).

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ (20) أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ (21)

Ayet: Allah’ı bırakıp da taptıkları şeyler, yaratılmış olduklarına göre hiçbir şey yaratamazlar. Onlar diri olmayan cansız varlıklardır! Ne zaman dirileceklerinin de şuuruna varamazlar. (20-21)

Tefsir

Putperestlerin taptıkları varlıklar hakkında, aslında genellikle canlı varlıklar için geçerli olan “ölü” kelimesinin kullanılması, ayrıca onların diriltilmelerinden söz edilmesi bu iki âyet hakkında farklı yorumlar yapılmasına yol açmıştır: a) Eski tefsirlerdeki yaygın yorum bizim meâlde tercih ettiğimiz şekil-dedir. Çünkü tanrılığın, temel niteliklerinin başında hayat sıfatı gelir; putperestlerin, kendisi canlı olmayan bir varlığı tanrı kabul edip ondan yardım beklemeleri, kurtuluş ummaları akıl kârı mıdır? b) İkinci bir yorum da şöyledir: Bazı nesnelere yontarak, şekillendirilerek put haline getiren insanlardır. Oysa putlar böyle bir şey yapıp yaratmamaktadır değildir; dolayısıyla bunlar, kendilerini yapan putperestlerdendaha âciz birtakım cansız nesnelere ibarettir. Canlıların (insanların) dahi bilemediği dirilme vaktini bu nesnelere nasıl bilebilir? c) Burada müşriklerin taptıkları veya dua ve niyazda buldukları şeylerin melekler olabileceği de düşünülmüştür. Çünkü müşrikler, melekleri Allah’ın kızları sayarak onlara tanrısal fonksiyonlar yüklerlerdi. Bu durumda “Onlar canlı değil ölüdürler” şeklindeki kısım, insanlar gibi meleklerin de ölümlü varlıklar olduğu anlamına gelir (bu üç farklı yorum için bk. Zemaşerî, II, 325-326). d) “Onlar canlı değil ölüdürler” ifadesi mecaz sayılarak bundan inkârcıların kastedilmiş olabileceği de ileri sürülmüştür. Şu halde buradaki ölümden, cansızlıktan maksat inkâr sapkınlığıdır; çünkü inkâr, ölüm gibi bir şuursuzluk, akılsızlıktır (İbn Atıyye, III, 386). e) Burada putların, Araplar’ca atalarını temsil ettiği için yontulmuş ve dikilmiş semboller olarak da anlaşılabilir yorumu da yapılmıştır (Ateş, V, 97-98). Ancak İslâm öncesi Arapların atalarıyla övündükleri bilinmekle birlikte ata ruhlarını tanrılaştırma (animizm) türü bir inanca sahip olduklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Her ne kadar söz konusu âyetlerde putları kişileştiren bir ifade tarzı kullanılmışsa da bu, –diğer birçok benzerinde de görüldüğü gibi– Kur’an’ın, putları canlı ve şuurlu varlıklar sayan müşriklerin mantığıyla konuyu ele alan hâkim üslûbudur. Nitekim aşağıda 27. âyette “Hani ortaklarım nerede?” diye sorulurken de aynı mantıktan hareket edilmiştir. Sonuç olarak bu yorumlara bakıldığında birinci maddede

belirtilen eski yaygın yorumun kabul edilmesini önleyecek ölçüde güçlü bir sebep bulunmadığı anlaşılmaktadır.

إِهْكُمْ إِلَهَ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ (22) لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ (23)

Ayet: Sizin ilahınız tek bir ilahdır. Ahirete inanmayanların kalpleri bunu inkâr etmekte, kendileri de büyüklük taslamaktadırlar. Şüphe yok ki Allah, onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları hiç sevmez. (22-23)

Tefsir

“Sizin tanrınız bir tek tanrıdır” cümlesi İslâm tevhid akîdesinin en kısa ifadesidir ve bu ilkeyi benimsemek müslüman olmanın birinci şartıdır. Oysa müşrikler putları aracı tanrılar saymak ve onlara tapmakla bu ilkeyi ihlâl etmişlerdi. Kur’an’da birçok yerde bu ilkenin hemen ardından âhirete inanma yükümlülüğü gelmektedir. İşte burada müşriklerin âhirete de inanmadıkları bildirilmekte, ayrıca şu hususlara da işaret edilmektedir: Müslüman olmak için öncelikle kalpten inanmak gerekir; oysa bilhassa putperestlerin kibir ve böbürlenme gibi kaba duyguları onların, Peygamber’in kendilerine bildirdiği konuları tarafsız ve samimi olarak düşünüp gerçeği bulmalarını ve bu suretle kalplerinin imana ulaşmasını engellemektedir. Âyette onların, gerek saklı tuttıkları gerekse açığa vurdukları her türlü inanç, düşünce ve davranışlarının Allah’ın bilgisi dahilinde olduğu belirtilmekte, böylece dolaylı olarak bunların hesabını verecekleri bir yargılama zamanının geleceği uyarısında bulunmaktadır.

فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (11) لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (12)

Şûrâ 42/11: Ayet: O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi üretiyor. Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir. Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Dilediğine rızık bol verir ve (dilediğine) kısar. Şüphesiz O, her şeyi hakkıyla bilendir. (11-12)

Tefsir

Gerek insanlarda gerekse hayvanlar âleminde açıkça görülen eşlilik olgusunu ve buna dayalı olarak işleyen üreme düzenini var edenin, daha da önemlisi onlara mekân olan gökleri ve yeri yoktan yaratmanın yüce Allah olduğu dikkate alınırsa hiçbir varlığın O'na benzer olamayacağı kolayca anlaşılır. 11. âyetin asıl amacının da İslâm inancının en önemli noktalarından olan bu hususu pekiştirmek olduğu söylenebilir. Bunu belirtmek için Kur’an’ın kullandığı ifade öylesine vecizdir ki, bunu çevirmedeki güçlük âdetâ Allah Teâlâ’nın diğer varlıklardan farklılığının nasıllığını kavrayabilmenin de insan idrakinin çok üstünde olduğunu îma etmektedir. “O’na benzer hiçbir şey yoktur” diye çevrilen cümleyi lafza daha bağlı kalınarak, “Hiçbir şey O’nun misli gibi değildir” şeklinde tercüme etmek mümkündür. Bu da göstermektedir ki, benzerliği red ifadesinde dahi

Cenâb-ı Allah'ın yüce zâtı ile başka varlıklar arasında bir karşılaştırma yapılması uygun görülmemiş, “benzeri, dengi” anlamına gelen misl kelimesine bir de “gibi” mânası taşıyan bir edat eklenmiştir (bazı müfessirler burada Arap dilindeki mutata bir kullanımın söz konusu olduğunu, bazıları da “gibi” anlamındaki edatın, benzerliğin bulunmadığı mânasını pekiştirdiğini belirtirler). Müfessirler bu ifadenin mâna incelikleri, yüce Allah'ın kendi zâtına izâfe ettiği görme, işitme gibi bazı özellikleri insana lutfetmiş olmasıyla bu âyetteki anlamın bağdaştırılması gibi konular üzerinde geniş biçimde durmuşlardır. Özü itibariyle tenzih (Allah Teâlâ'nın her türlü noksanlıktan uzak oluşu ve yaratılmışlara benzemezliği) fikrine dayalı olan bu açıklamalar, âyetin Allah'a ortak koşma, O'na çocuk izâfe etme, bazı yaratılmışlarla ulu Tanrı arasında benzerlikler kurma ve onlara ulûhiyyet izâfe etme gibi sapkın inanç ve düşünceleri mahkûm ettiğini ortaya koymakta ve yüce Allah'ın zât ve sıfatlarının beşerî tasavvurlara sığmayacağını vurgulamaktadır (meselâ bk. Zemaşerî, III, 399; Râzî, XXVII, 150-154; Elmalılı, VI, 4225-4226. Allah'ın isim ve sıfatları ve âyetteki bu ifadenin tevhid inancının temellendirilmesindeki rolü hakkında bk. Bekir Topaloğlu, “Allah”, DİA, II, 481-493, özellikle 483; bu konuda ayrıca bk. **Bakara 2/255; Nisâ 4/164; A'râf 143, 180**). “Hayvanlar” şeklinde çevrilen en'âm kelimesi bu bağlamda insanların yararlanmak üzere kendi hakimiyetleri altına alabildikleri hayvanları ifade etmektedir. İnsanların yakın çevrelerinde bulunmaları ve günlük hayatta onlarla iç içe olmaları yani gözlem kolaylığı bulunması sebebiyle bu grubun örnek olarak seçildiği düşünülebilir. Bununla birlikte meâlde sınırlayıcı bir niteleme yapılmamıştır (en'âm hakkında bk. **Mâide 5/1**; “yoktan var eden” diye çevrilen fâtır kelimesi hakkında bk. **Fâtır 35/1; 12**. Âyette “anahtarlar” diye çevrilen mekâlîd hakkında bk. **Zümer 39/63**; rızkın ilâhî iradeye bağlı oluşu hakkında bk. **Rûm 30/37; Sebe' 34/36**).

Sayfa 17

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا
(48)

“...Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz...” Nisa 4/48

Nisa 4/48 Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.

Nisa 4/48 Ayet

Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur. (48)

Tefsir

Yukarıda Ehl-i kitap'tan bahsedildikten sonra “Allah Teâlâ'nın şirk dışındaki bütün günahları dilerse affedeceğini” bildiren âyetin gelmesi sebebiyle bazı müfessirler, bu âyetin öncekilerle ilgisi bulunduğunu düşünmüşler, buradaki mağfîret (bağışlama) kavramının ne mânaya geldiği sorusuna

cevap aramışlardır. Bu cevaplardan birine göre burada bağışlanan ceza –tabii felâketler, mağlûbiyet, esaret gibi– kâfirlere dünyada verilen cezadır. Allah bu cezayı müşriklerden kaldırmaz, diğerlerinden isterse kaldırır. Bir başka açıklamaya göre ise bağışlama “müsamaha, hukuk dahilinde yaşama hakkı verme” mânasına gelmektedir. Ehl-i kitap zimmet akdine bağlanarak müslümanların himayesinde kendi dinlerine göre yaşama hakkına sahiptirler, müşrikler ise ya iman edecekler yahut da yok edileceklerdir (İbn Âşûr, V, 80). Müşriklere yaşama hakkı ve imkânı verilmeyeceği hükmünü benimseyenler **Tevbe sûresinin 5.** âyetine dayanmaktadırlar. Ancak bu âyetin öncesi ve sonrası dikkatle okunduğunda müşriklerin öldürülmesi emrinin şirk suçuna değil, onların antlaşmaları bozmaları ve hukuka riayet etmemelerine bağlı olduğu anlaşılacaktır. İlgili naslar bir arada değerlendirildiği zaman bu konuda ulaşılan sonuç şudur: Zulme sapmayan, hürriyet ve adalet üzerine kurulmuş toplum düzenini bozmayan bütün fertler ve gruplar –dinleri, inançları ne olursa olsun– hayat hakkına sahiptirler. Bağışlama âyetinin üst tarafına bağlı olmadığını, bu konuda genel bir hüküm getirmek üzere indirildiğini düşünen tefsircilere göre de ortada önemli problemler ve sorular vardır; bu yüzden âyete “müteşâbih” diyenler bile olmuştur. Çünkü âyeti tek başına ele alıp lafza bağlı yorum yaptığımızda şu sonuçlar çıkmaktadır: a) Allah Teâlâ –Ehl-i kitap gibi– müşrik olmayan inkârcıları bağışlayabilecektir. b) Günahkâr müminleri, tövbe etmeseler bile bağışlayabilecektir. c) Kâfir iman etse ve günahkâr mümin tövbe etse bile bunları bağışlamayabilecektir; çünkü “isterse bağışlar” ifadesi vardır. Halbu ki konuyla ilgili birçok âyet ve hadis, bu üç konuda kesin olarak farklı hükümler getirmiştir. Şu halde bağışlama âyetinin –bu farklı hüküm getiren– âyet ve hadisler çerçevesinde anlaşılması gerekmektedir, tek başına ve zâhire göre yorumlamak önemli ölçüde hatalı anlayışlara yol açacaktır. İbn Âşûr’un, İbn Atıyye’yi (II, 64) tamamlayarak yaptığı açıklamaya göre bağışlanma şansı bakımından insanları dört gruba ayırmak gerekir: 1. Hak dinin inkârında ısrar ederek ölen kâfirler; bunlar ebedî olarak cehennemde kalacaklardır. 2. Günahı olmayan müminler; bunlar Allah’ın vaadine göre kesin olarak doğrudan cennete gireceklerdir. 3. Günah işledikten sonra tövbe eden ve tövbesinde sebat ederek ölen müminler; bunlar da bir önceki müminler gibidir. 4. Günah işleyip tövbe etmeden ölen müminler. Bunlar da: a) Mürcie mezhebine göre cennete girerler, günahları buna engel olmaz; Allah Teâlâ’nın ceza tehditleri (vaîdler) kâfirlerle ilgilidir, müminler –günahkâr da olsalar– buna dahil olmazlar. b) Mu’tezile’ye göre büyük günah işleyip tövbe etmeden ölenler cehennemliktir. c) Hâricîler’e göre büyük veya küçük günah işleyip tövbe etmeden ölenlerin imanı yoktur, kendileri ebedî cehennemliktir. Vaad âyetleri (mükâfat sözü veren âyetler) günahsız veya tövbe etmiş müminlere aittir, vaîd âyetleri ise kâfir olsun imanlı olsun günahkârlara aittir; onların durumunu bildirmektedir. d) Ehl-i sünnet’e göre mutluluk ve esenlik müjdesi veren vaad âyetlerinin zâhiri (teker teker lafzî yorumdan çıkan hüküm) genel olmakla beraber maksat özeldir, bunlarla günahsız müminlerle günahkârlar içinden Allah’ın ceza vermeyeceği grup kastedilmiştir. Ceza tehdidi içeren vaîd âyetlerinin de zâhiri genel olmakla beraber kastedilenler özeldir, belli bir gruptur; yani kâfirlerle Allah Teâlâ’nın cezalandıracağı günahkâr müminler kastedilmiştir. Tefsir etmekte olduğumuz âyette geçen “Bundan başkasını dilediği kimseler için bağışlar” cümlesi yukarıda açıklanan âyetler arası ilişki yumağı içinde ele alınacaktır; bu âyet icmal (özet), diğerleri tafsildir (geniş, detaylı açıklamadır). Allah’ın hangi kullarına ceza vermeyi, hangilerine de vermemeyi dileyeceği yine kendisi tarafından diğer âyetlerde açıklanmıştır. Buna göre tövbe eden kimse daha önce müşrik, Ehl-i kitap, günahkâr müslüman olsa da Allah Teâlâ tarafından bağışlanacak ve tövbesi kabul edilecektir; çünkü O böyle vaad etmiştir. Tövbe etmeden ölen günahkâr müminler ise –günahlarını karşılayan ve aşan sevapları, hayırları, iyi işleri, eserleri bulunmadığı takdirde –ebedî olarak değil– günahlarının cezasını çekecek kadar cehennemde kalacaklardır. Allah bunun böyle olmasını istemiş ve iradesini kitabında bildirmiştir (V, 81-83. Ehl-i kitabın âkıbeti için bk. **Bakara 2/62**).

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْصُرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (5)

Tevbe 9/5 Ayet

Allah ve Resûlünden, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ultiमतodur: Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. Şunu bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz; Allah ise, inkârcıları perişan edecektir. Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Resûlünden bütün insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü, Allah'a ortak koşanlardan uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için hayırlıdır. Ama yüz çevirirseniz, şunu iyi bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakabilecek değilsiniz. İnkârcılara, elem dolu bir azabı müjdele! Ancak Allah'a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları sever. Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir. Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir. (1-6)

Tefsir

İnsanî ilişkilerin sağlıklı bir biçimde sürdürülmesinde ve toplumsal düzenin tesisi ve korunmasında antlaşma ve sözleşmeler çok önemli bir yere sahiptir. Sözleşmelerin güvenilir olması ve işlevini ifa edebilmesi de ahde vefâ ilkesinin korunmasına bağlıdır. Kur'an gerek insanın kendisini yaratan Allah'a verdiği söz, gerekse başka insanlarla yaptığı sözleşmeler anlamında ahid kavramı üzerinde önemle durmuş ve değişik vesilelerle ahde vefâ ilkesine vurgu yapmıştır (**Bakara 2/40; Mâide 5/1, 7**). Daha peygamberlik öncesi dönemde yakın çevresi tarafından güvenilir, sözünde durur bir kişi olmasıyla tanınan Hz. Muhammed de peygamberliği süresince karşılaştığı bütün zorluklara rağmen bu ilkeden ödün vermemiş ve bu konuda çevresindeki müminlere iyi bir örnek olmuştur. İşte yaklaşık yirmi iki yıllık bir süre içinde İslâmiyet'in amansız düşmanları olan Mekke putperestleriyle ilişkilerinde bile sözünde durma ve ahde vefâ konusunda titiz davranan ve ashâbı tarafından bu husustaki duyarlılığı çok iyi bilinen Resûlullah'ın daha önce yapılmış bir antlaşmayı yok sayıp birdenbire sahip olduğu gücü ön plana çıkarması beklenemezdi. Fakat içten içe yıkıcı faaliyetlerde bulunarak müslümanları birbirine düşürmeye çalışan ve bunu temin için münafıklarla iş birliği yapan müşriklerin mevcut antlaşma hükümlerini fiilen bozmaları karşısında, içi boşaltılmış bir antlaşmayı istismar etmelerine de müsaade edilemezdi. Müşriklerin antlaşma hükümlerini sinsice ihlâl etmeleri ve hıyanet içinde bulunmaları karşısında Resûlullah'ın da bu antlaşmaları bozabileceği Enfâl sûresinde bildirilmiş (**8/58**) ve bu konuda müslümanların fikrî bir hazırlık içinde olmaları sağlanmıştı. Tebuk Seferi'nde yaşanan birçok olay da müslümanlarla birlikte hareket ediyor görünen kişilerin gerçek yüzlerini açığa çıkarma açısından onlara önemli tecrübeler kazandırmıştı. Nihayet Tebuk Seferi'ni takiben bu bildirim yapılması zamanının geldiği Resûlullah'a vahyedildi: Müslümanların antlaşma yaptığı müşrikler artık bu antlaşmanın geçersiz olduğunu bilmeliydiler! Peygamber'in bizzat bulunmayıp emîr olarak Hz. Ebû Bekir'i görevlendirdiği hac esnasında bu duyuru yapılacak ve buna bağlı sonuçlar kendilerine hatırlatılacaktı. Türkçe'de "berat" şeklinde telaffuz edilen berâe, sözlükte, "bir işten veya sorumluluktan sıyrılmak, kötü bir durumdan uzaklaşmak, katışık halden çıkıp duru hâle gelmek" gibi anlamlara gelir. Borçlu için "berî oldu" denince borçtan, hasta için "berî oldu" denince de

hastalıktan kurtulduğu ve aslî durumuna döndüğü kastedilir. “Berâet-i zimmet asıldır” şeklindeki hukuk kaidesinde geçen berâet kelimesi suçsuz ve borçsuz olmayı ifade eder. Bu kelimenin bir de toplumlar arası ilişkiler ve savaş hukuku bakımından ifade ettiği bir anlam vardır ki, o da taraflar arasında dostluk ilişkisinin kopması, dokunulmazlık ve güven ilkesinin geçerliliğine son verilmesi, daha önceki taahhütlerin sorumluluğundan kurtulma, kısaca ilişki kesmedir. 1. âyette geçen “berâe” kelimesini yapılan bildirim içeriği dikkate alınarak ve bunun şiddetli bir ihtar olduğunu belirtmek üzere “ülmatom” şeklinde çevirmek mümkündür. Fakat milletlerarası ilişkiler terminolojisinde bu kelimenin kullanıldığı anlam ile âyetteki berâe kelimesinin tam olarak örtüştüğü söylenemez. Âyette bildirimde bulunan taraf Allah ve resulü, bildirim yapıldığı taraf ise müslümanların kendileriyle antlaşma yaptıkları müşrikler şeklinde ifade edilmiştir. Burada şöyle bir anlatım inceliğinin bulunduğu görülmektedir: Müşriklerle muahede konusunda “kendileriyle antlaşma yaptığınız” ifadesi kullanılarak yüce Allah’ın böyle bir antlaşmaya taraf olamayacağı, sadece belirli şartlarda müslümanların bu tür bir akdin tarafı olabilecekleri ima edilmiş olmaktadır (Râzî, XV, 217). Hz. Peygamber’in bu akde taraf olması ise Allah’ı temsilen değil müslümanların temsilcisi ve yöneticisi sıfatıyla. Nitekim bu duyurunun ne zaman yapılacağını bildiren 3. âyette Allah ve resulünün müşriklerle hiçbir bağının bulunmadığı ayrıca ifade edilmiş ve Hz. Peygamber de müşriklerin bulunabileceği hicretin 9. yılındaki bu hacda bulunmamıştır. 7. âyette de bu ince mânayı koruyan bir ifade kullanıldığı görülmektedir. Resûlullah’ın sefere gönderdiği kumandanlara şu meâlde bir tâlimat vermesi de bu yorumu güçlendirici niteliktedir: Bir kaleyi kuşatıp da oranın ahali senden Allah ve resulü adına antlaşma yapmanızı isterse bunu kabul etme, kendin ve arkadaşların adına antlaşma yap; zira kendinin veya arkadaşlarının taahhüdünü ihlâl etmen Allah ve resulünün taahhüdünü ihlâl edilmiş hâle düşürmekten iyidir. Yine, bir kaleyi kuşatıp da oranın ahali senden kendileri hakkında Allah’ın hükmünü vermeni isterlerse, bunu kabul etme, kendi hükmünü ver; çünkü onlar hakkında Allah’ın hükmünü isabet ettirip ettiremeyeceğini bilemezsin (Müslim, “Cihâd”, 3). Muhatapların hiç süre verilmeksizin, âniden antlaşmaya son verildiği ve böylece haksızlığa uğratıldıkları iddiasında bulunamamaları için 2. âyette kendilerine dört ay süre verildiği bildirilmiştir. Bu âyetteki “serbestçe dolaşın” şeklinde çevrilen “sîhû” emrinin masdarı olan “siyâha(t)”, Arap dilinde sıradan bir gezintiyi değil, gerekli hazırlıklar yapılarak çıkılan planlı yolculuğu ifade eder. Böylece kendi aykırı davranışları sebebiyle antlaşmaları feshedilen müşriklere, güven içinde dolaşarak kendilerini korumak için her türlü önlemi alabilecekleri, diledikleri gibi hareket edip geleceklerini güvenceye alma yollarını araştırabilecekleri hatırlatılmakta, hatta emir kipi kullanılarak kendilerine tanınan bu imkândan sonra artık sorumluluğun da kendilerine ait olacağı ima edilmektedir (Elmalılı, IV, 2448). Bununla birlikte âyetin devamında müşriklerin Allah’ı asla âciz bırakamayacakları ve Allah’ın inkârcıları rüsvâ edeceği yönünde bir uyarı yapılmaktadır. Müteakip âyetlerle birlikte değerlendirildiğinde, burada müşriklere şu hususlar bildirilmiş olmaktadır: Verilen süreden sonra artık antlaşma güvencesinden yararlanamazsınız. Şayet eski tavırlarınızda ısrar ederseniz ve İslâm’ın müslümanlar için en kutsal mekân ilân ettiği Kâbe’nin çevresinde varlığını ve egemenliğini sürdürmeye çalışırsanız müslümanlara karşı savaş açmış sayılırsınız ve bunun sonuçlarına katlanırsınız. Fakat biliniz ki bu şekilde süre verilmesinin sebebi âcizlik değil, size düşünüp taşınma ve tövbe etme imkânı sağlamaktır; yine biliniz ki Allah’ın iradesini aşamazsınız, O’nu âciz bırakamazsınız ve rezil rüsvâ olmayı göze almış olursunuz; eğer tövbe ederseniz bu sizin için daha iyi olur (Râzî, XV, 220). Burada verilen dört aylık sürenin başlangıcı ve bitimi hakkında tefsirlerde farklı açıklamalar yer almaktadır (Taberî, X, 59-62, 65-66; Zemahşerî, II, 138; Râzî, XV, 219-220, 225). Bazı müfessirler Tevbe sûresinin Şevval ayında indiği bilgisinden hareketle bu sürenin Muharrem ayının sonunda bitmesi gerekeceğini ileri sürmüşlerdir. Fakat âyetin, Hz. Ebû Bekir’in hac için gönderilmesini takiben indiği, burada antlaşmanın feshini takiben belirli bir müddet tanınmasının amaçlandığı ve bunun hac

esnasında (Zilhicce ayının 9 veya 10. günü) tebliğ edildiği dikkate alınınca, dört aylık bu sürenin Zilhicce'nin 10'undan Rebûlâhir'in 10'una kadar olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim Taberî, süre verilen tarafın bunu bilmesi gerektiği ilkesine ve bu bildirimde hac esnasında yapıldığı olgusuna dikkat çekerek anılan görüşü eleştirmektedir (X, 66). Bununla birlikte, o yıl Zilhicce'nin onu sayılan hac gününün gerçekte Zilkade ayına tesadüf ettiği rivayeti esas alındığında, bu süre 10 Rebûlevvel'de sona ermiş olmaktadır; zira o sırada henüz müşriklerin "nesî" âdeti kalkmamıştı ve aylar Resûlullah'ın haccında yerine oturmuştu ("nesî" hakkında bilgi için bk. âyet 37). Âyette belirtilen dört aylık sürenin ilgilileri hakkında birçok izah yapılmıştır. Bu izahlar ile 4 ve 7. âyetlerde ahidlerine sadakat gösterenler için getirilen istisnalar birlikte değerlendirildiğinde, buradaki süre ile müşriklerle yapılmış antlaşmaların süreleri arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamak uygun olur: Antlaşmalarına sadakat gösterenler bakımından daha önce belirlenmiş süreye uymak gerekir; burada belirlenen süre antlaşma hükümlerini çiğneyenler hakkındadır. Bunlardan müddeti âyette belirtilenden daha fazla kalmış olanlar hakkında bu süre kısaltılmış, daha az kalmış olanlar ile süre tayin edilmeden antlaşma yapılanlara ise bu kadar süre verilmiştir (Taberî, X, 59-63, 65-66,77; Râzî, XV, 219). Şu var ki Taberî, buradaki "dört ay"ın müslümanlarla aralarında antlaşma bulunan, 5. âyetteki "haram aylar"ın ise müslümanlarla aralarında antlaşma bulunmayan müşrikler hakkında olduğu kanaatindedir. Buna göre, süresiz antlaşması bulunan veya süreli olmakla beraber ahidini bozmuş bulunan müşriklere o yılın hac gününden itibaren dört ay (10 Rebûlâhir'e kadar) müddet tanınmış, antlaşması bulunmayan müşrikler bakımından ise verilen süre muharrem ayının sonunda (yapılan bildirimden elli gün sonra) bitmiş olmaktadır (X, 66). Fakat 5. âyetteki "haram aylar"ın İslâmî terminolojide "eşhür-i hurum" diye bilinen (bk. âyet 36) aylar şeklinde anlaşılması ve böylece antlaşması bulunmayan müşriklere iki aydan az bir süre tanındığı sonucunun çıkarılması bu süre ile getirilen düzenlemenin ruhu ile bağdaşır görünmemektedir. Zira antlaşmasını bozan müşriklere bile dört ay güvence ve düşünme fırsatı veren bir düzenlemede, –antlaşması bulunmayanlar sürekli savaş halinde kabul edilse dahi– hiç değilse ahdi bozmuş durumda bulunmayan bu kesim için diğerine göre çok kısa bir süre tanınması anlamlı görünmemektedir. 3. âyetin "büyük hac günü" diye çevrilen kısmıyla ne kastedildiği hususunda değişik açıklamalar yapılmıştır. Bunlardan birine göre Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra yapılan umreye hacc-ı asgar (küçük hac) dendiği için, İslâm'da ilk defa hicretin 9. yılı yapılan bu hacca da onun mukabili olmak üzere hacc-ı ekber (büyük hac) denmiştir. Taberî'nin de tercih ettiği bu yoruma göre âyette geçen "büyük" sıfatı sırf o yılın haccına özgü değildir, umre mahiyetinde olmayan hac ilk defa o yıl başladığı için böyle anılmıştır ve daha sonraki bütün haclar için bu sıfat geçerlidir (X, 75-76). Bazı âlimler bu haccın böyle nitelenmesinin sebebini, o yıl müslümanların ve müşriklerin bir arada bulunmaları ve haccın bir Ehl-i kitap bayramına tesadüf etmesi şeklinde açıklamışlar, gerek daha önce gerekse daha sonra böyle bir durumun benzerine rastlanmadığını belirtmişlerdir (Taberî, X, 75; Zemahşerî, II, 138-139). Bazı âlimler de inkârcıların bayramının Allah'ın hoşnut olmadığı günlerden olduğu gerekçesiyle bu yoruma karşı çıkmışlardır. Râzî bu eleştiriyi isabetsiz bulur ve burada maksadın, bütün bu inanç gruplarınca o günün büyük telakki edildiğini belirtmek olduğunu kaydeder (XV, 221-222). Diğer bir yorum da şöyledir: Âyette o yılın haccı için böyle niteleme yapılması, İslâm'ın başarı ve üstünlüğünü, putperestliğin zelil hale düştüğünü ilân eden hac olması sebebiyledir. O yılın haccı bu açıdan özel bir önemi haiz olmakla beraber, müslümanlar nezdinde en yüce değere sahip hac kuşkusuz Resûlullah'ın ertesi sene yaptığı Vedâ haccıdır ve âyetteki niteleme bunu da kapsamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber kendi bulunduğu hac hakkında "Bu en büyük hac günüdür" buyurmuşlardır. Bu sebeple âyetteki hacc-ı ekber tabirini, ilânın yapıldığı hac günü açısından hicrî 9. yılda yapılan hac diye, bu ilânın sonuçlarının tam olarak gerçekleşmesi açısından ise Vedâ haccı diye anlayanlar olmuştur. Bazı müfessirlere göre ise buradaki "büyüklük" vasfı, o yılki haccın başka haclarla veya ibadetlerle karşılaştırılması anlamını içermemekte, hac

ibadetinin en büyük kısmına işaret etmektedir; bu anlamıyla büyüklük bütün hacların o önemli kısmı hakkında geçerlidir. Âyette önemli kısım yevm kelimesiyle ifade edilmiştir. Arapça’da yevm kelimesi hem “vakit” hem de “gün” anlamına geldiği için burada belirli bir günün değil hac vaktinin tamamının kastedildiğini ileri sürenler olmuştur (Taberî, X, 74). Fakat burada bir süre tanıma hükmünün bulunduğu ve sürenin başlangıcının muayyen olması gerektiği için bunu belirli bir gün olarak anlamak bağlama uygun düşer. Bu günün ise arefe veya bayram günü olabileceği söylenmiştir. Gerek haccın tamam olmasını sağlayan fiiller gerekse bu âyet uyarınca yapılan duyuruya ilişkin tarihî bilgiler (Zemahşerî, II, 138) dikkate alındığında, buradaki maksadın bayram günü olduğu görüşü daha kuvvetli görünmektedir (Taberî, X, 67-75). Âyette sözü edilen duyuru, sürenin nüzûlü hakkında bilgi verilirken açıklandığı üzere, Hz. Ali tarafından yapılmıştır. Bunu, konuyla ilgili bazı rivayetler ve o günkü Arap âdetleri ışığında Hz. Ali’nin Ehl-i beyt’ten olması ile izah etmek mümkündür (Elmalılı, IV, 2441). Fakat bazı Şîîler’in yaptığı gibi bu rivayetleri ve olayı ön yargılı bir yoruma tâbi tutarak bundan Allah’ın elçisine gelen vahiyleri tebliğ görevinin, dolayısıyla halifelik hakkının Hz. Ali’ye ait olduğu sonucunu çıkartmak tamamen mezhep taassubuna dayalı bir yaklaşımdır (Şîî tefsirlerinde tebliğ görevinin Ebû Bekir’e verildikten sonra ondan alınıp Ali’ye tevdi edildiği hususuna vurgu yapılır, bk. Tabersî, V, 8-9). Bu tür saptırılmış yorumlarla her ikisi de ilk müslümanlardan ve İslâm büyüklerinden olan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali’nin karşı karşıya getirilmesi, Resûlullah’ın önemi üzerinde ısrarla durduğu birlik beraberlik ruhuyla ve tarihî verilerle bağdaşmaz. Hz. Peygamber’in Hz. Ebû Bekir’i hac emîri olarak görevlendirdiği ve hac esnasında tebliğ edilecek bu âyetlerin, onun yola çıkmasından sonra nâzil olduğu ortadadır. Böyle bir durumda Hz. Ali’nin bu iş için görevlendirilmesi gayet normaldir. Zira –onun diğer vasıfları yanında– Hz. Ebû Bekir’e göre daha genç olduğu, tebliğ işinin ise gür bir ses istediğini göz ardı etmemek gerekir. Yine unutmamak gerekir ki, bu âyetler indiğinde onları Resûlullah’tan öğrenip ezberleyen Hz. Ali’dir. Hz. Ebû Bekir’in bunları Hz. Ali’den öğrenip tam olarak ezberlemesi ve halka duyurması yerine doğrudan Hz. Ali’nin tebligatı yapması daha mâkuldür. Kaldı ki hadis kaynakları da, duyuru esnasında Hz. Ali yorulunca buyrukları Hz. Ebû Bekir’in tebliğ ettiğini haber vermektedir (Ateş, IV, 32). Siyer kaynakları incelendiğinde, müslümanların putperestlere bu bildirimini yapabilecek duruma gelinceye kadar ne büyük haksızlıklara mâruz kaldıkları ve dayanılmaz acı ve eziyetlere katlandıkları açıkça görülür. Böyle bir mücadelenin sonunda büyük bir başarı elde eden tarafın, bütün beşerî istek, eğilim ve zaafalarını yenip karşı tarafa yeni fırsatlar tanıması kolay bir iş değildir. Fakat İslâmiyet’in temel hedefi insanlığı hidayete ve aydınlığa erdirmek olduğu için Kur’an hemen bu muhtemel zaafaların önüne set çekip karşı tarafa tövbe imkânı verilmesini istemektedir. Ardından, müşriklere tövbeye yanaşmadıkları takdirde müslümanlara savaş açma iradesi ortaya koymuş olacakları, fakat asla Allah’ı âciz bırakamayacakları tekrar hatırlatılmaktadır. İnkârcıların azabın dünyadakinden ibaret olmayıp asıl şiddetli azabın âhirette olduğunu bilmeleri için ve onların dünya görüşünü hafife alan bir üslûpla âyetin sonunda “İnkârcıları elem veren bir azapla müjdele!” buyurulmuştur (Râzî, XV, 223). 4. âyette ahde vefâ ilkesinin önemine yeni bir vurgu yapılarak 2. âyette verilen genel sürenin ahdi bozanlarla ilgili olduğuna işaret edilmekte, müslümanlarla yaptıkları ahidlerine tam olarak riayet etmiş ve müslümanlar aleyhine başkalarına destek vermemiş olan müşriklere antlaşmadaki süre doluncaya kadar mühlet verilmesi istenmektedir. Sürenin nüzûlü hakkında bilgi verilirken belirtildiği üzere Hz. Ali tarafından özellikle ilân edilen dört husustan biri şu idi: Verilen söz tutulacak. Resûlullah’ın tâlimatına binaen yapılan duyuru âyetteki bu hüküm hakkında duyarlı davranılmasını ve antlaşmayı bozanlarla ahdine vefâ gösterenlerin bir tutulmamasını sağlamayı hedefliyordu. İbn Abbas’tan nakledildiğine göre, kalan en uzun süre Kinâne kabilesine bağlı bir kol ile yapılan antlaşmada yer alıyordu ve bu sürenin dolmasına dokuz ay kalmıştı (Râzî, XV, 224; bu konuda ayrıca bk. âyet 7); bu müddet tamam olunca Arap yarımadasında özel antlaşması bulunan hiçbir müşrik kalmamış oldu. Âyetin sonunda Allah’ın

müttakileri (sakınanlar) sevdiği belirtilerek ahde vefânın takvânın icaplarından olduğu da hatırlatılmaktadır. 5. âyette, haram aylar çıkınca artık müşriklerin sıkı bir takibe alınmaları gerektiği bildirilmiştir. Zira süre verilerek yapılan bildirimden sonra karşı tarafın ilân edilen yasak bölgede müşrik sıfatıyla varlığını sürdürmeye çalışması savaşı tercih etmiş oldukları anlamına gelecektir. Onlara bu aşamada toleranslı davranılması ise, inançlarının icaplarını yerine getirmelerine müsaade etme, dolayısıyla tevhid inancının sembolü olarak inşa edilen Kâbe'yi tekrar putperestliğin eline teslim etme sonucunu beraberinde getirirdi. Bu sebeple âyetteki buyruğa göre onların takibi konusunda asla gevşek davranılmayacak, geçit başlarını tutup gözetleme, muhasara altına alma, esir alma ve gerektiğinde öldürme dahil, Kâbe çevresinin müşrik varlığı ve egemenliğinden ebedî olarak arındırılması için lüzumlu her tedbir alınacaktı. Resûlullah'ın vefatından hemen sonra ortaya çıkan dinden dönme hareketleri de, bu kesin tavır ve köklü icraatın ne kadar isabetli olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Fakat aynı âyete göre, onlara tövbe yolu açık tutulacak, namazlarını kılar ve zekâtlarını verirlerse, yani en azından dış dünyaya yansıyan davranışları itibariyle müslüman kimliği sergilerlerse onlara dokunulmayacaktır. Çünkü Allah'ın bağışlamasına ve rahmetine sınır yoktur. Râzî (XV, 226) âyetin bu kısmında ince bir mâna bulunduğunu belirtip bunu şöyle açıklar: Yüce Allah bu kimselerin lehine olan yolları daraltıp onları ağır cezalara müstahak saydıktan sonra, inkârlarından vazgeçerek tövbe edip namazlarını kılmaları ve zekâtlarını vermeleri halinde dünyada bütün bu felâketlerden kurtulmuş olacaklarını ifade etmiştir. O'nun engin lutfuyla âhirette de durumun böyle olacağını umarız. Zira tövbe, kişinin fikrî potansiyelini cehaletten, namaz ve zekât ise davranış potansiyelini insana yaraşmayan eylemlerden arındırması demektir. Bu da, tam anlamıyla mutluluğun bunların gerçekleşmesine bağlı olduğunu gösterir. Yani onlar tövbenin ve sayılan amellerin hakkını verirlerse karşılığı dünyadaki kurtuluşa sınırlı kalmaz, Allah'ın lutfuyla âhirette de kurtuluşa erip kâmil anlamda mutluluğu yakalayabilirler. Burada dikkat çeken bir husus müşriklerin takibine ilişkin tedbirlerin mahiyeti ile ilgilidir. Âyette sayılan önlemlerin kendi içinde tutarlı olabilmesi için "öldürme" son çare olarak düşünülecektir. Zira önce öldürme cihetine gidildiğinde diğer önlemlerin bir anlamı kalmamaktadır. Düşmanı öldürme zaten savaş sürecinin tabii sonuçlarından olduğuna göre, burada öldürmenin özellikle tasrih edilmesi ise –muhtemelen– diğer önlemler göz ardı edilerek bu yola gidilmemesini hatırlatmak içindir. Nitekim müteakip âyette hemen tövbe edip İslâm'a girmemekle beraber İslâm'ı müslümanların içinde görüp öğrenmek, üzerinde düşünmek için fırsat ve bunu sağlayacak bir güvence verilmesini isteyen müşriklere bu imkânın tanınması istenmiştir. Bu anlayış Kur'an'ın öldürme konusundaki diğer ifadelerine de uygun düşmektedir. Zira Kur'an'da "öldürmek" anlamına gelen katl kökünden türetilmiş kelimelerin 170 defa kullanıldığı, fakat müslümanlara yöneltilmiş emir kipi olarak "uktulû" (öldürün) şeklinde sadece üç sûrede (burada, **Bakara 2/191'de** ve **Nisâ 4/89, 91'de**) geçtiği, bunların da doğrudan öldürmeye yöneltilme anlamında olmayıp karşı saldırı ve savaş bağlamında yer aldığı görülür. "Haram aylar" (el-eşhürü'l-hurum) tamlaması ile bu sûrenin 36. âyetinde sözü edilen vuruşmanın yasaklandığı haram ayların kastedildiği kanaatini taşıyan âlimler bulunmakla beraber (Taberî, X, 59-60, 78), 2. âyetin tefsirinde açıklandığı üzere, burada maksadın 2. âyette verilen dört aylık süre, yani duyurunun yapıldığı hac gününden itibaren dört aylık müddet olduğu şeklindeki yorum (Râzî, XV, 219-220, 225; Mevdûdî, II, 193) bu sûrenin getirdiği hükümlere ve ifade akışına daha uygun düşmektedir (Zemahşerî de bunu "ahdini bozanlara dolaşmaları için verilen süre" şeklinde açıklamakta ve onun Taberî'den farklı düşündüğü anlaşılmaktadır, bk. II, 139). Genellikle müfessirlerce bu âyetin seyf (kılıç) âyeti olarak nitelenmesi ve müşriklerle ilişkilerde tolerans ve kolaylık gösterme veya kendi hallerine bırakma buyruğunu içeren bütün âyetleri yürürlükten kaldırmış olduğuna hükmedilmesi, çağımızdaki bazı müellifler tarafından eleştirilmiştir. Bunlardan Derveze, Taberî'nin bu âyetin antlaşması bulunan ve bulunmayan bütün müşrikleri kapsadığı kanaatinde olmasını yadırgayarak zikreder ve Kur'an'ın bu

konudaki başka âyetleri ışığında âyete bu mânanın yüklenemeyeceğini savunur. Ona göre buradaki müeyyideler sadece antlaşmalarını bozmuş olan müşrikler hakkında söz konusudur ve müslümanların ahidlerini bozmadıkları veya hıyanet sayılacak davranışlarda bulunmadıkları sürece müşriklerle yeni antlaşma yapmaları veya mevcudu uzatmaları için bir engel bulunmamaktadır. Âyette müşriklerin serbest bırakılmalarının, şirkten tövbe edip namaz kılma ve zekât vermelerine bağlanması ise, antlaşmalarını bozmaları ve müslümanlarla savaş haline girmeleri neticesinde ikinci defa antlaşma haklarını kaybetmelerinden ötürüdür ve bu durumda müslümanların onlardan bunu talep etme hakları doğmaktadır; yoksa bu, dine girmeleri için zorlama anlamında değildir. Hatta müslümanların yararına olacağı kanaatine varılırsa ahidini bozanlarla ikinci bir antlaşma yapılmasına da mâni yoktur (XII, 76-79). Bu âyetten, bundan böyle müşriklerle ilişkilerde diğer âyetlerde yer alan hüküm ve ilkelerin tamamen yok sayılmasının istendiği anlamının çıkarılmayacağı noktasında yazara katılıyoruz. Fakat kanaatimizce burada –yukarıda açıkladığımız amaç doğrultusunda– Kâbe çevresinin müşrik varlığı ve egemenliğinden temizlenmesi için özel bir düzenleme yapılmış olduğundan, âyetteki müeyyide müslümanlarla aralarında antlaşma bulunmayan müşrikleri de kapsamaktadır. Bir başka anlatımla, bu sûrede yapılan bildirim İslâm tebliği bakımından bir dönemeç noktası oluşturmakta, müslümanlar için en kutsal mekân olan Beytullah çevresi müşriklere yasaklanmaktadır. Tevbe sûresinin tarihî çerçevesine dair bir makale kaleme alan Hüseyin Mûnis de bu sûrenin İslâm mesajının ilk muhatapları olan müşrik Araplar bakımından yeni bir dönemin başladığının habercisi olduğu, artık Câhiliye anlayışına bağlı ve putperest kalarak Kâbe’ye girmenin serbest olmadığı bir döneme geçildiğinin bildirildiği kanaatindedir (“el-İtâru’t-târîhî li-sûreti Berâe”, Mecelletü Mecmai’l-luğati’l-Arabiyye, LXVII, 150, 151). Bununla beraber ahde vefâ ilkesinin İslâmiyet’te çok önemli bir yeri bulunduğundan, antlaşması olanlara –antlaşmalarını çiğnemiş bile olsalar– belirli bir süre tanınmakta, bu süreden sonra hangi gruptan olursa olsun müşriklerin bu mekândan uzaklaştırılmaları istenmektedir. Nitekim bu sûrenin 28. âyetinde bu husus kesin bir kurala bağlanmıştır ve Derveze de bu âyetin hükmünü –önceki âyetlerle bağlantısına dikkat çekmeye çalışmakla beraber– farklı yorumlamamaktadır (XII, 104-107). Şu var ki, bu âyetlerde anılan amaç doğrultusunda kapsamlı bir düzenleme yapılmış olmasına rağmen, Resûlullah’ın herkes için rahmet olduğu gerçeği ve İslâm’ın hoşgörü anlayışı böyle kesin tavır almayı gerektiren bir durumda dahi hemen dikkat çekmektedir; zira 6. âyette Hz. Peygamber’den, verilen sûrenin tamamlanmasından sonra bile olsa bir müşrik kendisinden himaye ve güvence isterse ona güvence verilmesi istenmiştir. Bu buyruğun 5. âyetin sonundaki yüce Allah’ın bağışlama ve rahmetine sınır bulunmadığını belirten ifadenin hemen ardından gelmesi manidardır. Âyetten anlaşıldığına göre böyle bir güvence sağlanmasının amacı, yeterli bilgi sahibi olmayan putperestlerden isteyenlere Allah’ın dinini daha yakından tanıma ve üzerinde düşünme fırsatı vermektir. Böylece 5. âyetin yanlış anlaşılması da önlenmiş olmaktadır. Zira böyle bir imkân tanınmasa, 5. âyette bir dayatmanın söz konusu olduğu ve sırf canını kurtarmak amacıyla tövbe etmiş görünmeye, dolayısıyla Müslümanlığın icaplarını sadece görüntüde yerine getiren riyakâr ve münafık insan tipinin gelişmesine kapı aralandığı yorumu yapılabilirdi. Ayrıca bu âyetten, verilecek güvencenin her türlü baskı ve kaygı ihtimalini ortadan kaldıracak biçimde olması gerektiği de anlaşılmaktadır. Çünkü âyete göre güvence verilen kişinin sadece Allah’ın sözüne muttali olması, yani İslâm dinini tanınması sağlanacak, asla baskı yapma yoluna gidilmeyecektir. Şayet bu imkân sağlandıktan sonra o kişi kendi tercihiyle baş başa kalmak istiyorsa sadece serbest bırakılmakla yetinilmeyecek, güvende olacağı yere kadar ulaştırılacaktır. İslâm’ın mahiyetini ve hakikatini bilmeme mazeretini ortadan kaldıran bu aşamadan sonra ise bu kimseler artık yaptıkları bilinçli tercihin sonuçlarına katlanmayı göze almış sayılacaklar; ya yukarıda açıklanan gerekçeyi dikkate alarak kutsal bölgeden uzaklaşacaklar veya müslümanlara savaş ilân etmiş kabul edileceklerdir. Bu husus, buldukları yerde öldürülecekleri hükmünün belirli bir bölge

ile sınırlı olduğunu ve onun ötesinin –kural olarak– güvenli sayılacağını da göstermektedir. İslâm âlimleri bu âyetten, müslümanların, –kendilerine savaş açtıkları bir topluluğun üyesi bile olsa– Allah’ın birliği ve Hz. Muhammed’in peygamberliği konusunda delil gösterilmesini isteyen bir gayri müslime bunu açıklamakla ve Allah’ın dinini öğrenmek isteyenlere bu hizmeti vermekle yükümlü oldukları sonucunu çıkarmışlardır. Yine bu âyetin yanı sıra Resûlullah’ın söz ve uygulamalarından, ister İslâm dinini yakından tanıma amacıyla isterse ticarî, turistik veya diplomatik bir amaçla İslâm ülkesine güvence alarak girmiş kimseye (müste’min) verilen teminat hükümlerine titizlikle riayet edilmesinin farz olduğu hükmüne ulaşılmıştır (Elmalılı, IV, 2459). Âyetteki “Allah’ın kelâmını işitme” anlamına gelen ifadeden hareketle bazı müfessirler Allah’ın sözünün mahiyeti konusundaki tartışmalara yer verirler (bk. Râzî, XV, 227-228; bu konuda bir değerlendirme için bk. GİRİŞ).

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (62)

Bakara 2/62 Ayet Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükafat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır" (diye hükmedilmiştir). (62)

Tefsir

Bundan önceki âyetlerde yahudilerin tarihte Allah’ın hükümlerini çiğneyip pek çok kötülük işlediklerine işaret edildikten sonra bu âyette de müslümanlarla birlikte Ehl-i kitabın imanları doğru, işleri düzgün olanlarından söz edilmekte, onlara müjdeler verilmektedir. Burada dört dinî topluluktan söz edildiği görülmektedir: 1. Müslümanlar. “İman edenler”den maksat müslümanlardır. Hâricîler ve Mu‘tezile dışındaki bütün İslâm mezhepleri, amelî bakımdan kusurları, günahları ne kadar çok olursa olsun, iman esaslarına içtenlikle inanan bütün müslümanların, amelî durumlarına göre, doğrudan veya bir süre cehennemde kaldıktan sonra mutlaka cennete gireceklerini kabul ederler. Hâricîler’le Mu‘tezile âlimleri ise büyük günahlardan birini veya birkaçını işleyip de tövbe etmeden ölenlerin cehennemde ebedî olarak kalacaklarını savunmuşlardır. 2. Yahudiler. Hz. Mûsâ’nın tebliğ ettiği ilâhî dinin mensupları bu isimle anılırlar. Yahudi kelimesi, Hz. Ya‘kub’un on iki oğlundan dördüncüsü olan Yahuda’dan gelmektedir. Önceleri bir şahıs ismi olan bu kelime, daha sonra Yahuda sıptına (soy) mensup olanlar için kullanılmış; bu kabilenin yerleştiği bölgeye de ad olmuştur. Bâbil esareti (m.ö. 586-538) sonrasında ise İsrâil (Ya‘kub) nesli yahudiler diye anılmaya, Hz. Mûsâ’nın tebliğ ettiği ilâhî dine de Yahudilik denmeye başlanmıştır. Yahudilik millî bir din olduğu için bu dinin mensuplarına yahudiler denildiği gibi İsrâiloğulları da denilmektedir. Günümüzde, dünyanın çeşitli bölgelerinde 15-20 milyon civarında yahudi nüfusu bulunmaktadır. 3. Hıristiyanlar. Hz. Îsâ’nın tebliğ ettiği ilâhî dinin mensuplarına verilen isimdir. İslâmî kaynaklara göre Îsâ’nın doğduğu yerin ismi olan Nâsıra’dan dolayı nasrânî (çoğulu nasârâ) olarak adlandırılmışlardır (Taberî, I, 318). Hıristiyan (christian) kelimesi, Hz. Îsâ’nın kutsal ve kurtarıcı niteliğini ifade eden Mesîh kelimesinin Batı dillerindeki karşılığı olan christ (Grekçe aslı: christos) kelimesinden gelmekte olup “Mesîh’e tâbi olan” demektir. Kelime ilk defa 44 yılında bu dini kabul eden Antakyalılar için kullanılmış, daha sonra giderek bu dinin her mezhepten bağlılarını ifade etmiştir. Hz. Îsâ’nın tebliğ ettiği dine ise Hıristiyanlık (Christianisme) denilmiştir. Bugün yeryüzünde, birbirinden derin çizgilerle ayrılmış olan çeşitli mezheplere bağlı 1,5 milyarın üstünde hıristiyan yaşamaktadır. 4. Sâbiîler. Sâbiî kelimesinin aslı, Ârâmîce’nin Mandence lehçesindeki “sb” kökü olup bu kök, “vaftiz olmak, suya dalmak, yıkanmak” anlamına gelmektedir.

Bu kelime aynı zamanda Sâbiîler'in en belirgin özelliği olan akarsuya dalıp çıkmak suretiyle vaftiz olmayı ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde müslümanlar, yahudiler ve hıristiyanlarla birlikte Sâbiîler de anılmakta (Bakara 2/62; Mâide 5/69; Hac 22/17); bu âyetlerden, yahudiler ve hıristiyanlar gibi Sâbiîler'in de aslı itibariyle bir hak dine mensup oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte onların tarihleri ve inançları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. İlk dönem İslâm kaynaklarındaki mâlûmata göre Sâbiîler monoteist bir inanç taşıyorlardı; Sâbiîlik de Yahudilik, Hıristiyanlık ve Mecûsîlik arası bir yapıya sahipti. Mensupları Irak'ta yaşıyorlardı. Halife Me'mun sonrası kaynaklarda ise Kur'an'da sözü edilen, Güney Mezopotamya'da yaşayan bu Sâbiîler'le Harran'da yaşayan ve yıldızperest olan Sâbiîler birbirine karıştırılmıştır. Kur'an'da anılan Sâbiîler, günümüzde Bağdat ve Basra'da yaşayan, Ginza isimli bir kutsal kitapları bulunan ve kendilerini Mandenler (bilenler) veya Nasuralar (dinî yükümlülükleri gözetenler) olarak adlandıran toplulukla tamamen uyuşmaktadır. Bu topluluk yıldızlara tapmadığı gibi tapanları da lânetlemekte, putperestliği de yasaklamaktadırlar. Günümüzde, üçte ikisi Irak ve İran sınırları içinde olmak üzere dünyada 60-70 bin civarında Sâbiî bulunduğu tahmin edilmektedir (Sâbiîler hakkında bilgi için bk. Şinasi Gündüz, Sâbiîler Son Gnostikler, Ankara 1996). Tefsirlerde bu âyetin iniş sebebi olarak şu olay anlatılmaktadır: Sahâbeden Selmân-ı Fârisî daha önce hıristiyan olmuş ve bir süre hıristiyanlarla birlikte yaşamıştı. Hz. Peygamber'in hicretini takiben o da Medine'ye gelip İslâm dinine girmiş ve arkadaşlık etmiş olduğu hıristiyanları ve onların amellerinden gördüklerini Hz. Peygamber'e anlatmış, Hz. Peygamber de "Onlar İslâm dini üzere ölmediler" buyurmuşlardır. Selmân diyor ki: (Hz. Peygamber böyle buyurunca) dünyam karardı. Sonra Selmân hıristiyanların (dinî hayatlarındaki) gayretlerini de anlatmış, bunun üzerine "Şüphesiz, iman edenler; yahudilerden, hıristiyanlardan ve Sâbiîler'den de Allah'a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler" meâlindeki âyet inmiştir. Ardından Hz. Peygamber Selmân'ı çağırıp şöyle buyurdu: "Bu âyet senin arkadaşların hakkında indi. Kim benim peygamber olarak geldiğimi işitmeden önce İsâ'nın dini ve İslâm üzere ölürse o hayırdadır. Ama bugün kim beni işitir de bana iman etmezse o da helâk olmuştur" (bk. Taberî, I, Klasik tefsirlere göre bu âyette zikredilen İslâmiyet dışındaki dinlerin mensupları, Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a inanıp "İslâm milleti"ne girmedikçe iman etmiş sayılmayacaklar, bu sebeple de âyette ifade buyurulan âhiret ecrine ve güvenliğine nâil olamayacaklar, yani ebedî olarak cehennemde kalacaklardır (meselâ bk. Zemahşerî, I, 73; Şevkânî, I, 102). Bu ayetin farklı yorumları için (bk. Reşîd Rızâ, I, 334-336; Ateş, I, 174-175; a.mlf., "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", İslâmî Araştırmalar, III/1, s. 7-24). Uhrevî kurtuluş konusunda Kur'ân-ı Kerîm'in ısrarla üzerinde durup vazgeçilmez gördüğü şartlar, Allah'ın varlık ve birliği ile âhirete inanmak, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve öğretisini tanımak, Allah'ın razı olduğu güzel işler yapmaktır (özellikle bk. **Bakara 2/136-137; Nisâ 4/47, 116, 136, 150-152, 171-173**). Geçmişteki peygamberlerin tebliğ ettiği bütün ilâhî dinler gibi İslâmiyet'in de özü budur.

Sayfa 18

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَنْتَبِئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (18)

“Onlar Allah’ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar. ‘Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir (aracılarımızdır)’ diyorlar. De ki: ‘Siz Allah’a göklerde ve yerde bilemeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Haşa! O, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir.”

Yûnus 10/18

Yûnus 10/18 Onların hepsini bir araya toplayacağımız, sonra da Allah’a ortak koşanlara, “Siz de, ortaklarınız da yerinizde bekleyin” diyeceğimiz günü düşün. Artık onların (ortak koştuklarıyla) aralarını tamamen ayırırız ve ortak koştukları derler ki: “Siz bize ibadet etmiyordunuz.”

Yûnus 10/18 Ayet

Allah’ı bırakıp, kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve "İşte bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" diyorlar. De ki: "Siz, Allah'a göklerde ve yerde onun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!? O, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir." (18)

Tefsir

“Göklerde ve yerde Allah’ın bilmediği bir şeyi O’na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?” cümlesi şu anlama gelmektedir: Siz O’nun ortağından veya O’nun katında şefaatçiden söz ederek –hâşâ– Allah’a bilmediğini öğretmeye kalkışıyorsunuz. Eğer tanrılıkta Allah’a ortak olacak ve O’nun nezdinde şefaat görevi yapacak varlıklar olsaydı bunları herkesten önce Allah bilirdi, kullarına da O bildirirdi. Âyette, başka birçok bakımdan olduğu gibi bu yönden de putperestliğin saçma bir inanç olduğuna işaret edilmektedir.

Sayfa 19

أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (60)

“Ey âdemoğulları! ... Şeytana kulluk etmeyin...” Yasin 36/60

Yasin 36/60 60, 61. “Ey Âdemoğulları! Ben, size, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?”

Yasin 36/60 Ayet

"Ey ademoğulları! Ben size, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?" "Andolsun, o sizden pek çok nesli saptırmıştı. Hiç düşünmüyor muydunuz?" "İşte bu, tehdit edildiğiniz cehennemdir." "İnkâr ettiğinizden dolayı bugün girin oraya!" O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da kazandıklarına şahitlik eder. Eğer dileseydik onların gözlerini büsbütün kör ederdik de (bu halde) yola koyulmak için didişirlerdi. Fakat nasıl görecekler ki?! Yine eğer dileseydik oldukları yerde başka yaratıklara dönüştürürdük de ne ileri gidebilirler, ne geri dönebilirlerdi. (60-67)

Tefsir

Şeytana kulluktan maksat, onun kışkırtmalarına kapılmak ve telkinlerine uymak, Allah’a isyan teşkil eden buyruklarını yerine getirmektir (Taberî, XXIII, 23; İbn Atıyye, IV, 459). Başta şirk ve inkârcılık olmak üzere günahları bağışlanmayanların işitecekleri azara değinilen bu âyetlerde, kendilerine verilen cezanın yadırganacak bir şey olmadığı, şeytana kulluk edilmeyip yalnız Allah’a kulluk edilmesi gerektiği konusunda vakti zamanında gerekli uyarıların yapılmış olduğu belirtilmektedir. İnsanlar arası ilişkilerde sorguya çekmenin normal yolu sorgulanan kişiye sorular yöneltilmesi ve onun bunlara

cevap vermesidir. Bazan sorgulanan kişi muhatabını yanıltabilir veya –ağır baskı ve işkence altında dahi– doğruyu söylememekte direnebilir. Hele yalancı şahit bulabildiğinde gerçekleri saptırması daha da kolaylaşır. 65. âyette, hesap gününün bu dünyadaki tasavvurlarımıza göre düşünülmemesi ve o gün bütün hakikatlerin ayan beyan ortaya çıkacağı için, mûtat konuşma organının bağlanacağı (ağızların mühürleneceği), başka bazı organların (ellerin) dile geleceği ve yalan söylemesi asla muhtemel olmayan tanıkların bulunacağı (ayakların şahitlik edeceği) belirtilmektedir (**Nûr sûresinin 24.** âyetinde “diller”in sahipleri aleyhine tanıklık edeceğinin belirtilmesinin bu âyetle çelişmediği, çünkü orada münafıkların durumundan söz edildiği hakkında bk. İbn Âşûr, XXIII, 50). Genellikle 66 ve 67. âyetlerin de âhiret hayatına ilişkin bir anlatım olduğu düşünülmüştür. Fakat bu ifadeleri, inkârcılardan söz eden 45-48. âyetlere ve özellikle, “Dileseydi Allah’ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz?” diye nankörlük edenleri eleştiren 47. âyete bağlamak ve şöyle açıklamak mümkündür: Evet âhirette bütün gerçekler açığa çıkacak; fakat biz dileseydik şimdi de onların gözlerini büsbütün siler, kör ediverirdik de yolu bulmak için koşuşurlardı. Bu ise imana zorlamak olurdu. O kadar açık kanıtları göremeyen veya görmemekte direnen o basiretsizler bunu böyle yapabileceğimizi nasıl idrak edecekler ki? Aynı şekilde, dileseydik onları (varlık türü olarak) değiştiriverirdik de oldukları yerde donup kalırlar, artık böyle münkirlik edemezlerdi. Bu yapılmıyorsa yapılamayacağından değil cezalarının âhirette verilmesinin irade buyrulmasından dolayıdır (Elmalılı, VI, 4037-4038). 66. âyet bütün insanları kapsayacak tarzda, “Dileseydik gözlerinin önüne inkâr perdesi çeker, basiretlerini bağlardık da artık hiç kimse doğru yolu bulamazdı. Bir düşün, o zaman yolu nasıl arar dururlardı; ama bu durumda nasıl göreceklardı ki?” şeklinde de açıklanmıştır (İbn Atıyye, IV, 461). Burada asıl amacın müminlerin dikkatini şu noktaya çekmek olduğu söylenebilir: İman ve inkâr konusunda sağlanan seçim imkânı bir hikmete dayalıdır. Dünya hayatı iyiyi kötüden ayırmayı sağlayacak sınav alanı olarak düzenlenmiştir; şu halde imanlı insanlar birçok eziyetle karşılaşsalar da Allah’ın yardımından ümit kesmeden azimle tevhit mücadelesine devam etmelidirler (İbn Âşûr, XXIII, 51).

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (24)

Nûr 24/24 Ayet

İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mü'min kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve ahirette lanetlenmişlerdir. İşlemiş oldukları günahtan dolayı dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şahitlik edecekleri günde onlara çok büyük bir azap vardır. O gün Allah onlara kesinleşmiş cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah'ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir. (23-25)

Tefsir

İftiraya uğrayanlar her zaman Hz. Âişe kadar şanslı olamazlar, kendilerini temize çıkaramaz, iftiranın izini silemezler. Bu sebeple hem iftiraya uğrayıp temize çıkamayanların teselliye ihtiyaçları vardır hem de dünyada ettiklerinin yanlarına kaldığını zannedenlere bir mânevî yaptırım gerekmektedir. Bu dünya fânidir, ebedî âlemde hesap, kitap, mahkeme, şaşmaz adalet, reddi kabil olmayan tanıklıklar, ispat vasıtaları, dünyadaki ile kıyas kabul etmez büyük cezalar vardır. İftira edenlerin imanları varsa bunları ve dünya hayatını lânet içinde geçirdiklerini düşünmeleri gerekir. İftiraya uğrayanlar da bu dünyada mâsum olduklarını ispat edemedikleri için üzülseler bile kendilerini yiyip bitirmesinler; bilsinler ki Allah, dünyada yakalarını kurtaran iftiracılar cezalarının tamamını âhirette verecek, onları cümle âlemin önünde rezil rüsvâ edecektir.

ÜNİTE 2

TEMİZLİK VE İBADET

Sayfa 22-69-70

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (5)

“Ancak sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.” Fatiha 1/5

Fatiha 1/5 (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.

Fatiha 1/5 Ayet

(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. (5)

Tefsir

Besmeleden buraya kadar kendisi ve sıfatları, kulları ve kâinat ile kesintisiz ilişkisi, dünya hayatının sonu ve hesap günü hakkında önemli açıklamalar yapan Allah Teâlâ, bunları iman içinde dinleyip anlayan ve şuuruna yerleştiren kullarında hâsıl olacak duygu ve düşünceye, davranış biçimine tercüman olarak “Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz” buyuruyor. Şu halde yukarıda sıralanan eşsiz ve benzersiz sıfatlar Allah’a mahsus olduğuna göre ibadetin ve yardım dilemenin O’na özgü kılınması da –kul açısından– tabii hale gelmektedir. İbadet “kulluk ve tapınma” olarak anlaşılmıştır. Bu kavramın içinde kâmil mânada “sevgi, korku ve boyun eğme” vardır; bu üç tavır ve duygunun birlikteliği ibadetin temelini oluşturur. İnsanların yaratılış gayesi ibadettir; ancak onlar buna mecbur tutulmamışlardır; yani terim anlamıyla ibadet, iradeye bağlı olmayan hareketler ve oluşlar gibi hâsıl olmamakta; ilâhî emri kul, –dünya hayatında bir imtihan olarak– serbest iradesiyle yerine getirmekte veya ihmal etmektedir. Dünyanın bütün nimetleri ve imkânları insanın, insanca (yalnız Allah’a kulluk ederek) yaşaması için verilmiş araçlardır. Bunları amaçlarına uygun olarak kullanmayanlar nimetin kıymetini bilmemiş ve israfa sapsmış olurlar. İnsanın sınırlı gücü ve iradesi her zaman maddî ve mânevî ihtiyaçlarını karşılamaya ve kendisinden beklenenleri yerine getirmesine yeterli olmamaktadır. Bu sebeple insanlar hem diğer insanlardan hem de insan üstü güçlerden yardım istemeye ve almaya kendilerini mecbur hissetmişlerdir. Fakat onların bu iki kaynaktan yardım istemek ve almak için tuttıkları yollar, benimsedikleri sistem ve usuller, ilâhî irşada kulak asmadıkları zamanlarda şirke ve bedbahtlığa düşmelerine sebep olmuş; dolayısıyla birçok bâtil din, işe yaramaz sistem ortaya çıkmıştır. Bu âyet, ibadet ederken ve yardım isterken yöneleceğimiz doğru adresi bize göstermekte ve tevhidi (bir Allah’a ibadeti, sığınmayı ve yönelmeyi) getirmektedir. Âyette “ederim, dilerim” yerine “ederiz, dileriz” şeklinin seçilmiş olması tevhid ehli müminlerin bir bütün teşkil ettiklerini, bu sebeple “Sen ben değil, biz varız” ilkesi doğrultusunda hareket etmelerini, ferttoplum arasındaki dengeyi korumalarını işaretlemektedir. Burada “biz”i oluşturan bağ imandır, bir Allah’a kulluktur; “Allah’ın kulları! Kardeş olun” (Buhârî, “Nikâh”, 45; Müslim, “Birr”, 23, 28-32) meâlindeki hadis de bu mânaya açıklık getirmektedir. Müminler kardeşçe yardımlaşsınlar, fakat kimin elinden gelirse gelsin gerçekte her nimetin Allah’tan geldiğini, O dilemedikçe kimsenin bir şey veremeyeceğini bilirler.

Sayfa 22-58

وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجُنُبِ وَأَبْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ

“Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşta, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.” Nisa 4/36

Nisa 4/36 Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.

Nisa 4/36 Ayet

Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez. Bunlar cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden ve Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimselerdir. Biz de o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır. Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve ahiret gününe de inanmayan kimselerdir. Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne kötü arkadaştaır. Bunlar, Allah'a ve ahiret gününe iman etselerdi ve Allah'ın verdiği rızıktan (gösterişsiz olarak) harcasalardı kendilerine ne zarar gelirdi? Allah, onları en iyi bilendir. (36-39)

Tefsir

Buradan itibaren yedi âyette, sûrenin ana konuları arasında bulunan cemiyet düzeni, bu düzenin harcı durumundaki yapıcı sosyal ilişkiler, yakından uzağa doğru insanlara iyi davranmak, maddî ve mânevî yardımda bulunmak, bunları gösteriş için değil, sırf Allah rızası için yapmak ve böylece cemiyet halinde dünya hayatını yaşarken de bir olan Allah’a kulluğu gerçekleştirmek tavsiye ve teşvik edilmektedir. Allah’a başkasını ortak koşmak (şirk) birisi inançta, diğeri amelde ve davranışta olmak üzere iki çeşittir. İnançta şirk, Allah’tan başka bir varlığın tanrı olduğuna veya Allah’a mahsus sıfatlardan bir kısmını taşıdığına inanmakla olur. Amelde şirk ise ibadeti ve kulluğu Allah’a tahsis edip, yalnız O’nun için yapacak yerde başka varlıkları da O’na ortak kılmakla gerçekleşir. Bu âyetlerde kınanan kibir, cimrilik, gösteriş yapma duygu ve eylemlerinde iki çeşit şirkin de izleri vardır. Kibirlenen kimse Allah karşısında bağımsızlığını ilân ediyor ve nefsine tapıyor demektir. Cimrilik eden kimsede ise Allah’ın lutfuna karşı nankörlük ve güvensizlik vardır. İyiliği insanlar görsün ve kendisini övsünler diye yapanlar ibadet ve kulluğa Allah rızasından başka unsurlar katmaktadırlar. Yalan söylemek, sözünde durmamak, emanete hıyanet etmek nasıl kişiyi –terim anlamında münafık kılmaya bile– münafık sıfatlı kılıyorsa, yukarıda sıralanan nitelikler de insanı –müşrik yapmaya bile– şirke yaklaştırmakta, müşriklere ait bulunan bazı duygu, düşünce ve davranışların içine sokmaktadır. Kendisine iyi davranılacak kimselerin başında ana-baba gelmektedir. Burada olduğu gibi birçok âyette “Allah’a şirk koşmayı yasaklama”nın hemen arkasından ana-babaya iyi davranma emrinin gelmesi anlamlıdır; işin önemini göstermektedir. Akrabaya, yetimlere ve yoksullara iyilik etmek birçok âyet ve hadiste hararetle tavsiye edilmiştir. Burada komşu, arkadaş, yolcu ve el altında bulunanlar da iyilik (ihسان) edilecekler arasına alınmışlardır. Türkçe’deki komşu teriminin karşılığı olan âyetteki câr kelimesi, “yakın olma, yakınlık” anlamındaki civâr ve mücâvere masdarlarından isim olup genellikle birbirine yakın meskenlerde yaşayan kişilerin ve ailelerin her birini ifade eder. Ayrıca aralarında meslek, iş yeri, arazi vb. yönlerden yakınlık bulunanlar hakkında da kullanılmaktadır (Lisânü’l-‘Arab, “cvr” md.). Müfessirler, âyetteki komşu kavramı hakkında değişik yorumlar aktarmışlardır. Meselâ Evzâî’nin, bir evin farklı yönlerinde bulunan kırkar evi o eve komşu saydığı belirtilir. Bazı rivayetlere dayanarak bir evden bağırıldığında sesin duyulabildiği bütün evlerin komşu sayılması gerektiği söylenmişse de bu rivayetlerin sıhhati tartışmalı olduğundan bu görüşe itibar edilmemiştir (bk. Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. Fâyi’, s. 33-34). Âyetlerde ve sahih hadislerde komşuluğun sınırlarıyla ilgili sarıh bir bilgi bulunmadığını, bu hususta ölçü veren rivayetlerin sıhhatinin ise kuşkulu olduğunu belirten birçok âlim, kimlerin komşu sayılacağını örfün belirlediği görüşünü tercih

etmişlerdir (meselâ bk. İbn Kudâme, el-Muğnî, VIII, 537; Merdâvî, VII, 243; Âlûsî, V, 29). Yaygın yoruma göre âyette geçen “yakın komşu” ile evleri en yakında bulunan komşular, “uzak komşu” ile de nisbeten daha uzakta oturan komşular kastedilmiştir. İlkiyle akrabalık bağı bulunan, ikincisiyle akraba olmayan komşuların veya ilkiyle müslüman, ikincisiyle gayri müslim komşuların kastedildiği gibi daha başka yorumlar da yapılmıştır (Zemahşerî, I, 267-268; Şevkânî, I, 521). Kurtubî, bu son yorumu da sahih bir yorum olarak değerlendirir; ayrıca âyetteki “ihsân” kelimesinin, yerine göre komşunun mutluluğunu ve kederini paylaşma, birlikte dostça yaşama, komşuya eziyet etmeme ve onu himaye etme gibi erdemli davranışları içerdiğini belirtir (V, 183-184). Hadislerde de komşuluğun önemini ve komşu haklarını anlatan çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. Bunların en dikkate değer olanı “Cebrâil, komşu hakkı üzerinde o kadar önemle durdu ki, neredeyse komşuyu komşuya mirasçı yapacak sandım” anlamındaki hadistir (Buhârî, “Edeb”, 28; Müslim, “Birr”, 140, 141). Başka hadislerde de komşusunun, kötülük yapmasından korktuğu kimsenin tam olarak iman etmiş olamayacağı (Buhârî, “Edeb”, 29; Müslim, “İmân”, 73); Allah katında en hayırlı komşunun, komşularına en çok iyilik eden kimse olduğu (Tirmizî, “Birr”, 28) bildirilmekte; ayrıca komşuların, en yakın olanlardan başlamak üzere birbiriyle hediyeleşmeleri de öğütlenmektedir (Buhârî, “Şüf’a”, 23; “Hibe”, 16). Sosyal hayatın aileden sonraki halkasını komşular oluşturduğundan her din ve kültürde komşuluk ilişkileriyle ilgili kurallar bulunur. İslâmî kaynaklarda komşu hakları genel olarak kul hakları (hukuk-ı ibâd) veya insan hakları (hukuk-ı âdemiyyîn) denilen haklar çerçevesinde ele alınır, bu haklarla ilgili buyruk ve yasaklar komşuluk ilişkilerini de kaplar. Ayrıca özel olarak komşuluk haklarına da yer verilir (meselâ bk. Gazzâlî, İhyâ’, II, 212-215). İnsan ilişkileriyle ilgili âyet ve hadisler bütün olarak dikkate alındığında İslâm’da, yabancılara karşı nefret telkin eden ve onları aşağılayan yahudi telakkisinin (bk. H. Lesetre, “Prochain”, Dictionnaire de la Bible, V, 683-684) âdil ve ahlâkî görülmediği; buna karşılık İncil’in “Düşmanlarınızı sevin” buyruğunun da (Matta, 5/43-44) gerçekçi bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bunun en açık kanıtlarından biri, “Bir topluluğa duyduğunuz kızgınlık sizi adaletsizlik yapmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur” (el-Mâide 5/8) meâlindeki âyettir. “Allah’a ve âhiret gününe inanan kimse komşusuna eziyet etmesin” (Buhârî, “Rikak”, 23; Nikâh”, 80; Müslim, “İmân”, 74, 75); “Allah’a ve âhiret gününe inanan kimse komşusuna iyilik etsin” (Buhârî, “Edeb”, 31; Müslim, “İmân”, 74, 76, 77) meâlindeki örneklerde de görüldüğü gibi hadislerde komşuluk kavramının din ayırımı yapılmaksızın mutlak olarak kullanılmasını dikkate alan âlimler, gayri müslim komşuların da komşuluk haklarının bulunduğu görüşünde birleşmişlerdir (Kurtubî, V, 188). Özellikle komşuları üç gruba ayırarak akraba olan müslüman komşuların akrabalık, dindaşlık ve komşuluk hakları; akraba olmayan müslüman komşuların dindaşlık ve komşuluk hakları; gayri müslim komşuların ise komşuluk haklarının bulunduğunu belirten hadis (Aclûnî, I, 328), sıhhati kesin olmasa bile konuyla ilgili sahih hadislerin ruhuna uygun düşmesi, ayrıca bu husustaki genel İslâmî telakkiyi yansıması bakımından önemli görülmüş ve konu hakkındaki hemen bütün kaynaklarda bu rivayete yer verilmiştir. Konumuz olan âyetteki buyruklardan biri de yolcuya yardımdır. Ulaşım ve iletişimin güç ve sınırlı olduğu zamanlarda yolcuya yardımcı olmanın önemi daha fazla idi. Günümüzde de yolculuk esnasında yardıma muhtaç hale gelen, yer ve yol soran, dil bilmediği için iletişimde güçlük çeken kimselere yardım gereği devam etmektedir. Bu husustaki âyet ve hadisler dikkate alındığında Allah rızâsı için yolculara yardım eden, seyahat rehberliği yapan resmî ve sivil kurumlar oluşturmanın müslümanlara düşen kulluk vazifeleri arasında bulunduğu ortaya çıkmaktadır. “Ellerinizin altında bulunan (ellerinizin sahip olduğu)” kimseler, kölelik kaldırılmadan önce birinci derecede köleler idi, İslâm bunlara iyi davranılmasını, efendisiyle köle arasındaki ilişkinin “ihsan” çerçevesinde olmasını ısrarla istemiştir. Günümüzde kölelik kaldırılmıştır, ancak güçlülerin elleri altında eskiden olduğundan daha çok zayıflar bulunmaktadır. Müminler her nevi gücün Allah’tan olduğunu asla unutmayacaklar; maddî ve mânevî güç sermayesini insanları ezme ve sömürme için değil, Allah’a kulluk yolunda, iyilik ve hizmet için kullanacaklardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا
اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (8)

Mâide 5/8 Ayet

Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. (8)

Tefsir

Burada İslâm'ın sosyal, hukukî ve ahlâkî amaçlarının önemli bir kısmı özetlenmektedir. “Ferdî ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik esaslarına uygun şekilde davranmayı sağlayan ahlâkî erdem” anlamına gelen adalet, sosyal hayatın en önemli denge unsuru ve teminatıdır. Bu sebeple Allah Teâlâ müminlere adaletle şahitlik etmelerini, herhangi bir topluma karşı besledikleri öfke yüzünden onlar hakkında adaletten ayrılmamalarını emretmiştir. Âyet-i kerîme, insanların Allah katında en üstün değer olan takvâ (**Hucurât 49/13**) faziletine erebilmeleri için adaletli olmaları ve düşmanları hakkında kalplerinde besledikleri öfkenin onlara karşı haksızlık yapmalarına sebep olmaması gerektiğini bildirmektedir. Müminler, haksızlığı ortadan kaldırarak yerine hakkı ve adaleti getirmek, bu husustaki faaliyetlere katkıda bulunmakla mükelleftirler. Kur'an'ın ana maksatlarından biri de adalet ilkesine dayalı ve hukuka güvenin hissedildiği bir sosyal düzen kurmaktır (adalet hakkında bilgi için ayrıca bk. **Nisâ 4/58; A'râf 7/159, 181; Nahl 16/90**). Âyet-i kerîmenin, müminlere düşman topluluklara dahi adaletle muamele etmeyi emretmesi, ayrıca bu davranışın takvâ erdemiyile bağlantılı olduğunu vurgulaması son derece dikkat çekicidir.

Sayfa 23

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (112)

“Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşta, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.” Tevbe 9/112

Tevbe 9/112 Bunlar, tövbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar **13**,rükû' ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır. Mü'minleri müjdele.

13 . “Oruç tutanlar” şeklinde tercüme edilen “es-Sâihûn” kelimesi, “(Allah yolunda) seyahat edenler” şeklinde de tercüme edilebilir.

Tevbe 9/112 Ayet Bunlar, tövbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû' ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır. Mü'minleri müjdele. (112)

Tefsir “Dünyada yolcu gibi yaşayanlar” şeklinde tercüme ettiğimiz “es-sâihûn” kelimesinin sözlük anlamı “seyahat edenler”dir. Birçok sahâbî, Hz. Peygamber’in “Ümmetimin seyahati oruçtur” meâlindeki bir hadisine dayanarak âyetteki bu kelimeyi “oruç tutanlar” şeklinde yorumlamışlardır (Taberî, XI, 28). Seyahat ve oruç arasındaki benzerlik daha çok şu şekilde açıklanmıştır: Her ikisinde kişi birtakım zorluklara ve mahrumiyetlere katlanır; seyahatte kişi görmediği, bilmediği yerleri ve durumları görüp gözlemleyebilir, oruç tutan mümin de ruhen yücelerek melekût âleminin birtakım özel hallerine muttali olabilir. Bazı ilk dönem müfessirleri bir başka hadise dayanarak aynı kelimeyi, “cihad edenler” biçiminde açıklamışlardır. Kelimeyi sözlük anlamına göre yorumlayanlar, “yer yüzünde seyahat edenler”, “Mekke’den Medine’ye göç edenler”, “ilim öğrenmek için yolculuğa çıkanlar”, “Allah’ın birlik ve kudretini gösteren delilleri gözlemek ve onlardan sonuçlar çıkarmak için yollara düşenler” gibi açıklamalar yapmışlardır (İbn Atıyye, III, 89; Elmalılı, IV, 2625; Kur’an’ın dersler çıkarma amacıyla yeryüzünde gezip dolaşmayı özendirme hakkında bk. **Âl-i İmrân 3/137**). Tercümemize esas olan düşünceyi de şöyle özetlemek mümkündür: Bu dünyanın fânî olduğunu unutmayanlar, ömür sermayelerini olabildiğince ebedî mutluluğa yatıranlar, dünya hayatlarını hep bir yolcunun şuuru içinde yaşarlar; bu ebediyet yolcuları, kelimenin yorumunda zikredilen güzel davranışlar içinde bulunurlar

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَاسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ (137)

Âl-i İmrân 3/137 Ayet

Sizden önce(ki milletlerin başından) nice olaylar gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün. (137)

Tefsir

“Uygulamalar” diye çevirdiğimiz sünen kelimesinin tekili sünnettir. Sözlükte “işlek yol, âdet, gidiş tarzı ve tabiat” anlamlarına gelen sünnet, geniş anlamda Allah’ın yolunu (evrende yaratıklar için koymuş olduğu hükmü, kanunları) veya insanın âdet haline getirdiği iyi veya kötü davranış ve hareketi ifade eder (bk. Muhammed Hamîdullah, “Sünnet”, İA, XI, 242). Kur’an’da, ikisi çoğul olmak üzere on altı defa geçen sünnet kelimesi, bu âyet dışındaki yerlerde bir tamlama içinde yer almıştır: “Allah’ın sünneti” (**Ahzâb 33/38**), “önceki peygamberlerin sünneti (onlar hakkındaki kanun)” (**İsrâ 17/77**) gibi. Fıkıh ve fıkıh usulünde sünnet ise, bir yandan Hz. Peygamber’in İslâm dininin Kurân-ı Kerîm’den sonraki ikinci kaynağını oluşturan söz, fiil ve onaylarını, diğer yandan da Resûlullah’ın yolunu izleyerek yapılan fakat farz ve vâcip kapsamında olmayan fiilleri ifade eden bir terim anlamına sahiptir. Allah’ın evrende ve yarattıkları arasında geçerli genel bir kanunu olan sünnetullah değişmez ve bozulmaz. Tabiattaki olaylar, bu kanun gereği belli bir düzen içerisinde meydana gelir. Bilim dilinde “tabiat kanunları” denilen sünnetullah, ilâhî hikmet gereği önce sebebin sonra da sonucun yaratılması şeklinde ortaya çıkar. Allah’ın fiillerinde hikmet anlayışını benimseyen ve çoğunluğu oluşturan bilginler bu görüşü savunurlar. Allah tarafından konan bu değişmez genel kanun (sünnet-i âmme), ancak özel durumlarda yine Allah’ın özel bir sünnetiyle (sünnet-i hâssa) ve geçici olarak değişebilir. Olağan üstü haller (mûcize, keramet...) bu tarzda ortaya çıkar. Fakat bu, genel sünnetin rastgele bozulduğu anlamına gelmez. Özel durum dışında her şey normal şekilde devam eder. Sünnetullah ifadesinin tabiat kanunları olarak yorumlanamayacağını ileri süren bir görüş de vardır. Buna göre böyle bir anlayış geleneksel yanılığın bir yansımasıdır. Sünnetullaha Kur’an’da mutlaka bir karşılık bulmak gerekiyorsa bu tabiri “tarih yasaları”nı anlatan bir ifade olarak değerlendirmek daha uygun olur (bk. Ömer Özsoy, Sünnetullah, özellikle s. 135). Sünnetullah aynı zamanda sosyal olaylar için de söz konusudur. Nitekim bu husus **Fâtır sûresinin 43.** âyetiyle bu âyetin öncesi ve sonrasında açıkça anlaşılmaktadır. Bu âyetlerde geçmiş ümmetlere uygulanan sosyal bir yasadan ve –yasanın gereği

olarak– haddi aşanların bir belâya uğratılmalarından ve yokluğa mahkûm olmalarından söz edilmektedir. Buna göre Kur’ân-ı Kerîm’de sünnetullah deyiminin, kısaca “Allah’ın, tabii veya sosyal bakımdan kâinatı yönetme yasası ve yöntemi” anlamında kullanıldığı söylenebilir. Konumuz olan âyette de geçmişte peygamberlerini yalanlamış olan milletlere ve bunlara uygulanan ilâhî sünnete dikkat çekilmekte, onların düştükleri hatalara düşülmemesi istenmektedir. Bir başka anlatımla bu âyette ve devamında Allah’ın şöyle bir uyarıda bulunduğunu söylemek mümkündür: Sizden önce de nice milletler gelip geçti; onlar hakkında da Allah’ın birtakım uygulamaları oldu. Yeryüzünde dolaşarak o milletlerin kalıntılarını ve hayatlarını inceleyiniz, kendilerini doğru inanca ve güzel davranışlara çağırın peygamberlere karşı çıkıp onları yalanlayan milletlerin nasıl yok olup gittiklerini, ülkelerinin nasıl harap olduğunu görünüz; bunlardan çıkarılacak dersleri çıkarınız. Unutmayınız ki zafer için şart olan birliğinizi ve beraberliğinizi korur, peygamberin ve tayin ettiği kumandanların emirlerine uyarak sabır ve metanetle savaşırsanız zafer sizin olur. Şüphe yok ki Allah’ın savaşlar için de koyduğu kanunları vardır. Bu kanunlara uygun davrananlar inkârcı, putperestler de olsalar, Allah’ın kanunu uyarınca galip gelirler. Tedbirsiz davrananlar da peygamber veya evliya dahi olsalar yine yenilgiye uğrarlar. Çünkü Allah’ın sünneti değişmez. O’nun sosyal hayat için koyduğu kanunlar savaşta da geçerlidir. Savaşın şart ve gereklerine uyanların galip, buna uymayanların mağlûp olması ilâhî bir kanundur (Ateş, II, 113). Müfessirler bu ve benzeri âyetlerde, tarihî ve arkeolojik araştırmalar yapmayı teşvik anlamının bulunduğunu belirtirler (Elmalılı, II, 1180). Muhammed Abduh’a göre yüce Allah’ın, mahlûkatını yönetmek için kanunlar koyduğunu bize bildirmesi, bizim o kanunlardan en mükemmel bir şekilde faydalanmamız için o kanunları tedvin edilmiş bağımsız bir ilim haline getirmemizi gerekli kılar. Kur’an’ın özet olarak bahsettiği diğer ilimler için olduğu gibi kâinattaki sünnetullahı açıklayacak ilim adamlarını yetiştirmek de bu ümmetin tümü üzerine farz kılınmıştır (Reşîd Rızâ, IV, 139).

Sayfa 23

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (77)

“Ey iman edenler! Rükû ve secde edin, Rabb’inize ibadet edin, hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.”

Hacc 22/77

Hacc 22/77 Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.

Hacc 22/77 Ayet

Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz. Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur'an'da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahitt (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır! (77-78)

Tefsir

Râzî (XXIII, 71-72), yukarıda Allah’ın varlığı, birliği (ilâhiyyât) ve peygamberlik (nübüvât) konularına değinildikten sonra burada dinî hükümlere (şerâyi’) yer verildiğini ve bunların dört yönden

açıklandığını belirtir: 1. Emrin muhatabı: “Ey iman edenler!” buyurularak hükmün kimleri kapsadığı açıklanmıştır; ancak burada sadece müminlerin kastedildiği kanaatini taşıyanların yanı sıra, iman etme durumunda bulunan, yani yükümlülük çağında ve şartları içinde bulunan herkesin bu hitabın kapsamında olduğunu savunan âlimler de vardır. 2. Emrin konusu: Bu çerçevede dört husus zikredilmiştir: a) Rükûa varıp secdeye kapanma yani namaz kılma, b) Allah’a ibadet etme, c) İyi işler yapma, d) Allah yolunda gerektiği gibi cihad etme. Bunlardan 77. âyette geçen ilk üç iş arasında bir genellik-özellik ilişkisi görülür. Şöyle ki, namazdan sonra onu da içine almak üzere genel anlamıyla ibadetler, kulluk davranışları emredilmiş, Allah’a kulluktan sonra onu da içine almak üzere genel anlamıyla iyi işlerin –ki bunun diğer yönü yaratılmışlara iyilik etmektir– yapılması istenmiştir (kanaatimize göre “cihad”ın “Allah’ın hoşnutluğu için ortaya konan her türlü çaba, kararlı davranış” şeklindeki geniş anlamı esas alındığında 78. âyetteki dördüncü buyruk da bu genellik-özellik ilişkisine dahil edilebilir; zira bu anlamıyla cihad, henüz “iyi iş” olarak nitelenemeyecek yani sonuçlanmamış çabaları da ifade eder, ki bu (c) şikkini de kapsar). 3. Bu emirleri kabullenmenin gerekçeleri: a) Allah’ın seçmesi, b) İbrâhim’in dininde de böyle olması ve daha önce de “müslümanlar” adının verilmiş olması, c) Peygamber’in tanık kılınması. 4. Öncekileri teyit anlamına gelen izahat: Namazı kılıp zekâtı vermemiz yani farzları yerine getirmemiz, sonra da Allah’a sınımsız sarılmamız yani O’nun verdiği aklî ve naklî delilleri değerlendirmemiz, lutuflarından yararlanmamız ve korumasına sığınmamız istenmektedir. Allah yolunda cihaddan söz edilirken “gerektiği gibi” kaydının konması hakkında: a) Dünya menfaati gözetmeksizin sırf Allah’a ibadet anlayışıyla cihad ediniz, b) Allah yolunda çaba harcarken kınanmaktan çekinmeyiniz, c) Dinin icaplarını ayakta tutmak için maddî mânevî her türlü imkânı seferber ediniz ve nefsinize uymayınız gibi açıklamalar yapılmıştır (Taberî, XVII, 205; Râzî, XXIII, 72; cihad hakkında bk. **Nisâ 4/84, 95; Mâide 5/35; Tevbe 9/73**). 78. âyette geçen ve “güçlük” diye çevrilen hârec kelimesi kişiyi sıkıntıya, darlığa sokan güçlükleri ifade eder. Dinde hiçbir güçlük yüklenmemesi de, dinî yükümlülüklerin hiçbir çaba gerektirmediği ve insana hiçbir meşakkat getirmediği anlamında değildir. Yükümlülük konusunu naslar ışığında inceleyen İslâm âlimleri özetle şu sonuçlara ulaşmışlardır: Bir fiilin yükümlülük konusu olabilmesinin şartlarından biri, o fiilin mükellefin gücü dahilinde olmasıdır. Fakat bu, söz konusu fiilin hiçbir meşakkat taşıması demek değildir. Kişinin yeme içme gibi zaruri ihtiyaçlarını karşılaması bile bir meşakkat içerir. Zaten hiçbir çaba gerektirmeyen, hiçbir meşakkat taşımayan bir işle mükellef tutmak “yükümlülük” kavramıyla bağdaşmaz. Bu âyette ve benzeri içerikteki naslarda verilmek istenen mesaj şudur: Allah Teâlâ’nın kullarını yükümlü tuttuğu işlerde esas amaç bu işin getirdiği meşakkatin kendisi değil, bu meşakkate katlanmanın ortaya çıkaracağı yararlı sonuçlardır. Meselâ oruç tutma ile yükümlü kılmaktan maksat, kişinin oruç yasaklarına katlanarak eziyet çekmesine yol açmak değil, ruhen temizlenmesi ve yücelmesini, başkalarının mahrumiyetlerini bizzat yaşayarak kavramasını, böylece ahlâkî erdemlerini arttırmasını sağlamaktır. Bu konuda özellikle şu iki husus büyük önem taşımaktadır: a) İnsanların, daha çok sevap alma vb. düşüncelerle dine ilâveler yapmaya çalışmaması, b) Kolaylaştırmanın İslâm’ın temel ilkelerinden olduğu. Yeterli dinî bilgiye sahip olmayan veya bu konudaki ilkeleri iyi kavramamış bulunan dindar insanların, sevaplarını arttırma düşüncesiyle dinde olmayanları da ona ekleme eğilimi içine girmeleri yaygın bir durum olduğu için, Hz. Peygamber yakın çevresinde bu tür yönelişleri gördüğünde hemen insanları uyarmıştır. Meselâ güneşin altında ayakta durarak oruç tutmayı adadığını öğrendiği bir adama, orucunu tamamlamasını fakat güneşin altında ayakta durmamasını emretmiştir (Resûlullah’ın bu konudaki bazı uyarı ifadeleri için bk. Buhârî, “Nikâh”, 1; Müslim, “Sıyâm”, 177). Kolaylaştırma (teysîr) İslâmiyet’in temel ilkelerinden olup birçok âyet ve hadiste bu noktaya vurgu yapılmıştır. Meselâ bir hadiste İslâm’ın kolaylık dini olduğu ifade edilmiş (Buhârî, “Îmân”, 29), Hz. Peygamber de kendisinin kolaylaştırıcı bir eğitimci olduğunu belirtmiştir (Müslim, “Talâk”, 4; ayrıca bk. **Bakara 2/185; Nisâ 4/28; Mâide 5/6**). Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir ölçüyü yine Resûlullah’ın hayatından öğreniyoruz. Hz. Âişe’nin

verdiği bilgiye göre Peygamber efendimiz, Allah tarafından kural konmamış bir konuda iki seçenikle karşı karşıya geldiğinde bunlardan en kolay olanı tercih ederdi; fakat Allah'ın koyduğu hükümlerin yerine getirilmesi için de herkesten titiz davranırdı (Buhârî, "Menâkıb", 27; Müslim, "Fezâil", 20). 78. âyetin "ceddiniz İbrâhim'in dininde olduğu gibi" şeklinde çevrilen kısmı daha çok "Size de onun dininde olan kolaylıklar sağlandı" veya–daha öncesiyle irtibatlandırılarak– "Ceddiniz İbrâhim'in yolunu izleyiniz; onun gibi kulluk ediniz, iyi işler yapınız" mânalarıyla açıklanmıştır (Taberî, XVII, 207; Şevkânî, III, 531). Hz. İbrâhim'in dinine yapılan gönderme, başta tevhid olmak üzere dinin temel ilkeleriyle ilgili olup, Hz. Muhammed'in getirdiği dinin kendine özgü hükümlerinin bulunduğu şüphe yoktur (Râzî, XXIII, 74). Burada Hz. İbrâhim'in "babanız, dedeniz" şeklinde nitelenmesini, âyetin hitap ettiği ilk müslüman toplumun çoğunluğunun onun soyundan gelmesine bağlayan müfessirler bulunduğu gibi, birçok müfessir de bunun müslümanların peygamberinin cediti olması dolayısıyla kullanılmış bir hürmet ifadesi olduğunu söyler. Kanaatimizce –âyetin vermek istediği mesaj dikkate alındığında– ikinci yorumu biraz daha genişleterek burada Hz. İbrâhim'in tevhid mücadelesindeki öncülüğüne, dünya nüfusunun önemli bir kısmının asılları itibarıyla İbrâhim çizgisindeki dinlerin mensupları oluşuna ve bu sebeple onun sahip olduğu özel konuma, dolayısıyla kendisine duyulan sevgi ve saygıya işaret edildiğini söylemek daha isabetli olur. Birinci yorumu desteklemek amacıyla Süleyman Ateş şu açıklamaları yapar: "Bu ifade gösteriyor ki Hz. Muhammed'in ilk hedefi, kendi kavmi olan Araplar'ı müslüman yapmaktı. Kur'ân-ı Kerîm'deki 'ey insanlar' hitaplarında kastedilen insanlar Araplar'dır. (...) Burada hitap edilen insanlara İslâm 'atanız İbrâhim'in dini' olarak tanımlanıyor. İbrâhim'in, ataları olduğuna inananlar Araplar'dı. Bütün dünya insanları, İbrâhim'in kendi ataları olduğuna inanmazlar. Zaten böyle bir şey doğru da olmaz. Demek ki burada hitap edilen 'insanlar' sözü, bütün insanlar değil, Araplar'dır" (VI, 54). Hz. Peygamber'in öncelikle kendi yakın çevresini İslâm'a davet etmesi tabiidir; fakat bu husus zikredilen sonucu çıkarmaya yeterli değildir. Ayrıca, bu açıklama kendi içinde bazı yanlışlıklar taşımaktadır. Her şeyden önce Kur'ân-ı Kerîm'deki 'ey insanlar!' hitaplarında kastedilen insanların daima Araplar olduğunu söylemek isabetli olmaz (meselâ bk. **Bakara 2/21; Nisâ 4/1; Hucurât 49/13**). Kaldı ki burada söz konusu âyetin bağlı olduğu 77. âyette "ey insanlar!" değil, "ey iman edenler!" hitabı bulunmaktadır. Bu yaklaşımı eleştirel biçimde ele almamıza yol açan asıl sebep ise, bazı yazarların bu yorumu normal sınırının dışına taşırmalarıdır. Şöyle ki, Süleyman Ateş'in de belirtilen açıklamasında kendisinden yararlandığı anlaşılan Derveze'nin, bu âyeti Arap milliyetçiliğinin Kur'an'daki dayanaklarından biri izlenimini verecek biçimde tefsir etmesi, Kur'an'ın yorumunda tarihî verilerden istifade ederek önemli tahlillere yer verdiği değerli eserine gölge düşürmektedir. Derveze'nin bu yorumuna göre, söz konusu âyetle müslüman Araplar için İslâm toplumunda özel bir konum belirlenmiş, onlara büyük bir görev yüklenmiş ve onlar insanlara doğru yolu göstermeleri için Allah tarafından özel olarak "seçilmiş"lerdir (VII, 124-125). Oysa "Sizi O seçti" cümlesinin lafzında da, bağlamında da Arap ırkının seçimine dair en küçük bir tutamak bulunmamaktadır. Zira hitap bütün müminleredir; ardından Kur'an'da –geniş anlamıyla– tevhid inancı etrafında birleşen bütün ilâhî din mensupları için kullanılan "müslümanlar" nitelemesine yer verilmektedir. Öte yandan Kur'an'da haklarında "seçme" ve "üstün kılma" mânası taşıyan fiillerin kullanıldığı kişi veya topluluklar kendilerine yüklenen görevin yüceliğinden ötürü ve bu sorumluluğun bilincini koruma şartına bağlı olarak övülmüşler, bir ırka mensup olmak asla bir övgü veya ayrıcalık sebebi sayılmamıştır. Dolayısıyla burada da "seçme" fiili, tevhid inancının ve Allah'ın hoşnutluğunu hak ettirecek bir hayat tarzının yaygınlaştırılması, bu konuda insanlara öncülük edilmesi yönünde bütün müslümanlara yüklenen şerefli göreve işaret etmektedir. Kaldı ki bu fiili içeren cümlede asıl vurgu seçenle ilgilidir, yani cümlede bu görevi verenin Allah olduğu belirtilmektedir. "Size 'müslümanlar' adını verdi" cümlesinin öznesi, bir yoruma göre Hz. İbrâhim'dir. O'nun "Ey rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar" (**Bakara 2/128**) şeklindeki duası kabul edilip Hz. Muhammed'in kendi ümmeti gibi

bir ümmete gönderileceği ve onlara da “müslümanlar” adı verileceği bildirilmiştir. Râzî'nin daha kuvvetli bulduğu yoruma göre ise burada cümlenin öznesi Allah'tır; “Allah sizi gerek önceki kitaplarda gerekse bu Kur'an'da müslümanlar olarak adlandırdı” anlamına gelmektedir (Râzî, XXIII, 74). “Ki Peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz” ifadesini şöyle açıklamak mümkündür: Gerekli gibi cihadın, dindarlığın, müslümanlığın nasıl olacağını Peygamber size fiilen gösterebilir, öğretsin, hakka tanıklık eden bir örnek kişilik olsun; siz de ona tâbi olarak bütün insanlara örnek şahsiyetler, hakikatin tanıkları olun (Elmalılı, V, 3424; başka yorumlar için bk. **Bakara 2/143**). Bakara sûresinin 143. âyetinde “ümme”nin özelliği üzerinde durulduğu için ümmetin tanıklığına, burada ise “din”in özelliğinden söz edildiği için Peygamber'in tanıklığına öncelik verilmiştir (İbn Âşûr, XVII, 352). Allah'a karşı gelmekten sakınma uyarısıyla başlayan sûre, en iyi dost ve yardımcının Allah olduğuna dikkat çekerek sona ermektedir.

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا
وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا (84)

Nisâ 4/84, Ayet

(Ey Muhammed!) Artık Allah yolunda savaş! Sen ancak kendinden sorumlusun! Mü'minleri de savaşa teşvik et. Umulur ki Allah inkar edenlerin gücünü kırar. Allah'ın gücü daha üstündür, cezası daha şiddetlidir. (84)

Tefsir

Hz. Peygamber'in hayatının hiçbir döneminde cihad, tek başına kendisine farz kılınmamıştır. Bu tarihî gerçekten hareket edildiğinde âyeti, “Tek başına sen cihad etmekle yükümlüsün” şeklinde anlamak yanlış olacaktır. Âyetin demek istediği şudur: “Gerek sen ve gerekse diğer müminler tek başınıza kalsanız dahi gerektiğinde cihad etmekle yükümlüsünüz ve Allah herkesi kendi yükümlülüğünden hesaba çekecektir.” Allah'a inananlar O'nun zararı defetme gücünün düşman gücünden daha büyük, cezasının da daha çetin olduğu konusunda bir şüphe taşımazlar. Burada vurgulanan husus, Allah Teâlâ'nın sonsuz gücünden yararlanmanın ön şartı olan cihaddır; yani tek başına da kalsa müminin hedefe ulaşabilmek için gereken çabayı göstermesi, fedakârlığa katlanmasıdır. Allah'ın âdeti, gücünü iman edenlerden yana koymak değildir; zafer ve başarı bunların şartlarını yerine getirenlerin, kulun yapması gereken hususları, zaferin ve başarının şartlarını ihmal etmeyenlerindir.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ
فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ
الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا (95)

Nisâ 4/ 95 Ayet

Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibarıyla, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (mü'minlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) vadetmiştir. Ama mücahitleri büyük bir mükafat ile, kendi katından dereceler, bağışlanma ve rahmet ile cihattan geri kalanlara üstün kılmıştır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. (95)

Tefsir

Buradan itibaren 100. âyete kadar Allah Teâlâ kullarını, cihad etme ve dini koruma vazifesine riayet bakımından şu gruplara ayırmıştır: a) Dinini öğrenip yaşayabileceği bir mekâna göçen, burada oturan ve gerektiğinde malı ve canıyla cihad ederek maddî ve mânevî değerlerini koruyan müminler. Bunlar diğer müminlerden derece (rütbe, şeref, mükâfat) bakımından üstündürler. Allah onları, kendisine yakınlık dereceleri, günahlarını örtme ve rahmetine mazhar kılma yoluyla ödüllendirecektir. b) Topyekün savaş ve seferberlik durumu bulunmadığı için malları veya canlarıyla savaşa katılmayıp işleri güçleriyle meşgul olan müminler. Bunlar da ibadetleri ve diğer iyi işleri sebebiyle ecir alırlar, cennete girerler, fakat cihad sevabından ve mücahidlere mahsus şeref, mağfiret ve rahmetten mahrum kalırlar. c) Savaşa çağrıldıkları ve mazeretleri de bulunmadığı halde katılmayanlar. Burada açıkça zikredilmemiş olmakla beraber bunu yapanların hoş görülmeceği ve cezalandırılacakları hem âyetin dolaylı anlamından hem de başka âyetlerden anlaşılmaktadır (bk. **Tevbe 9/118-120; Fetih48/16-17**). d) İslâm'ın rahatça öğrenilip uygulanabileceği bir ülkeye göç etme imkânları bulunduğu halde yeterli olmayan mazeretlere dayanarak dinî hayatları için tehlike teşkil eden çevrede yaşamaya devam edenler. Bunların cehennem ile cezalandırılacakları bildirilmektedir. e) Gerçek mazeretleri bulunduğu, çaresizlik içinde oldukları için müslümanların arasına, din ve vicdan hürriyetinin bulunduğu ülkelere göç edemeyen müminler. Allah bunlara da af ve mağfiret ümidi vermekle beraber, imkân bulduklarında hicret etmelerini teşvik etmekte, yeryüzünde hürriyet içinde yaşayabilecekleri yerlerin bulunduğunu bildirmektedir. f) Hicret yolunda ölenler. Bunlar da niyetlerine göre ödüllendirilecek, Allah tarafından muhacir muamelesine tâbi tutulacaklardır. "Özür sahibi olanlar"dan maksat, özellikle âmâ olanlar, genel olarak da savaşa katılmayı engelleyecek bir vücut ârizası bulunanlardır. Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'i yazdırdığı vahiy kâtiplerinden biri olan Zeyd b. Sâbit, bu kayıtla ilgili olarak şu önemli açıklamayı yapmıştır: Resûlullah cihad edenlerle oturanların eşit olmadıklarını bildiren âyeti bana yazdırırken gözleri görmeyen Ümmü Mektûm çıkageldi ve "Ey Allah'ın resulü! Yemin ederim ki, eğer görseydim ben de cihada katılırdım" dedi. Bunun üzerine Resûlullah'ın dizi benim dizimin üzerinde iken vahiy gelmeye başladı, bacağıma öylesine bir ağırlık çöktü ki uyluk kemiğim kırılacak sandım. Sonra Resûlullah'ın üzerinden bu hal giderildi ve "özür sahibi olmaksızın" kaydı geldi (Buhârî, "Tefsîr", 4/18). Buhârî'nin aynı bölümde kaydettiği bir rivayete göre bu olay Bedir Savaşı sırasında cereyan etmiştir; "oturup kalanlar"dan maksat da bu savaşa katılmayanlardır. Âyet İslâm'daki eşitlik kavramına da açıklık getirmektedir; temel insan haklarında bütün insanlar eşit olmakla beraber liyakat, ehliyet ve çaba ile elde edilen faziletlerle bağlı haklarda hem müminlerle diğerleri hem de cihad edenle etmeyen müminler birbirine eşit değildirler. Bu bağlamda mücahid, değerleri korumak için yapılan savaşa bizzat katılan, canını tehlikeye atan kimsedir. Malı ve vergisiyle savaşa katkı yapan veya mazereti sebebiyle fiilen savaşa katılmayan kimseler, büyük ecir alsalar bile fiilen savaşa katılan mücahidlerin derecesine ulaşamazlar (cihad hakkında ayrıca bk. **Âl-i İmrân 3/200; Mâide 5/35; Tevbe 9/73**).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (35)

Mâide 5/35; Ayet

Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının, ona yaklaşılmaya vesile arayın ve onun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz. (35)

Tefsir

Vesile kelimesi sözlükte "pâye, rütbe, derece, muhabbet ve yakınlık" anlamlarına gelir. Bu son

anlamından hareketle kişiyi Allah'a yaklaştıran amele vesile denilmiştir. Müfessirler âyette kastolunan vesilenin, Allah'ın emrettiklerinin yerine getirilmesi ve yasakladıklarının terk edilmesi olduğunu belirtmişler, kişiyi Allah'a yaklaştıracak ve O'nun rızâsını kazanmaya yardım edecek her türlü ibadet ve eylemi vesile saymışlardır. Kutsî hadislerde kişiyi Allah'a yaklaştıran en önemli şeyin Allah'ın farz kıldığı ibadetler ile nâfile ibadetler olduğu ifade buyurulmuştur (Müsned, VI, 256; İbn Âşûr, VI, 187; Elmalılı, III, 1670). Ayrıca vesile cennette sadece Hz. Peygamber'e verilecek olan bir makamın adıdır (Buhârî, "Ezân", 8; Müslim, "Salât", 11). Vesile ile aynı kökten türemiş olan tevessül ise sözlükte "yaklaşmak, hedeflenen ve arzulanan gayeye ulaşmak için bir şeyi vasıta kılmak" demektir. Dinî bir terim olarak tevessül, "Allah'a yaklaşmak, O'ndan yardım dilemek üzere bir söz veya davranışı aracı kılmak" anlamına gelir. Ancak bu terim zamanla farklı bir anlam kazanmış; melekler, arş, kürsî vb. kutsal sayılan bazı varlıklarla peygamber ve velîlerin Allah katındaki yüksek mertebeleri hürmetine dua etmeyi ve âhirete intikal etmiş sâlih insanlardan yardım istemeyi ifade eder hale gelmiştir. Kavrama yüklenen bu muhteva âlimler arasında tartışılmış ve aşağıda sıralanan üç tür tevessül ihtilâfsız olarak meşrû kabul edilirken, diğer iki türünün meşrûluğu hususunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Meşrû kabul edilen tevessül türleri şunlardır: 1. Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarıyla tevessül. 2. Peygamber ve velîlerin hayatta iken yaptıkları dualarla tevessül. 3. İyi ameller hürmetine tevessül. Bunlardan özellikle Allah'ın isimleriyle yapılan tevessül Kur'an ve hadiste yer almış, yüce Allah tarafından açıkça emredilmiştir: "En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin" (A'râf 7/180). İkinci tevessülün meşruiyeti ise peygamberlerin) ümmetlerine, ümmetin de birbirine dua etmelerini tavsiye eden âyetler (Nisâ 4/64; Yûsuf 12/97-98; Muhammed 47/19) dikkate alınarak kabul edilmiştir. Üçüncüsü yani iyi amellerle tevessül de Kur'an-ı Kerim'de müminlerin bazı dualarından örnekler verilerek teşvik edildiği için makbul sayılmıştır (bk. Bakara 2/285; Âl-i İmrân 3/16, 53, 191, 193). Şu iki tür tevessül ise tartışmalıdır: a) Hayatta olan sâlih insanların Allah katındaki mevki ve mertebeleriyle tevessül. b) Vefat etmiş peygamberlerin ve velîlerin ruhlarıyla tevessül. Bazı âlimler her iki vesile türünün de câiz olduğunu belirtmişlerse de başta İbn Teymiyye olmak üzere diğer bir grup âlim buna karşı çıkmışlardır. Sâlih insanların Allah katındaki mertebeleriyle tevessül hususunda ileri sürülen deliller karşılıklı olarak incelendiğinde bu tür vesilede de herhangi bir sakınca bulunmadığı söylenebilir. Nitekim tevessül konusunda İbn Teymiyye'nin kanaatlerini paylaştığı görülen Şevkânî de bu tür vesilenin câiz olduğunu söylemiştir (II, 45-46). İkinci tevessüle gelince bunun meşruiyetini savunanlar, "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma!" (Âl-i İmrân 3/169) meâlindeki âyetle ölümlerin işitme melekelerinin yok olmadığını bildiren bazı hadisleri de (Müsned, II, 445) dayanak göstererek, peygamberler ve velîlerin âhirete intikal etmelerinin, dünyadaki insanların kendilerinden yardım beklentilerini işitmelerine engel olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Buna göre onlardan hayatlarında yardım istemekle vefatlarından sonra yardım istemek arasında bir fark yoktur. İbn Teymiyye ve onun görüşünü paylaşanlar ise onların artık başka bir âleme intikal ettiklerini, bu dünya ile bağlantılarının kalmadığını, kendilerinden yardım almak için ruhlarıyla tevessül edilemeyeceğini savunmuşlardır. Yukarıda belirtildiği üzere, "Hz. Peygamber hayatta iken bir kimsenin bağışlanması ve arzusunun yerine getirilmesi için onun duasını talep etmek" mânasında bir tevessülün meşruiyeti ve böyle bir şefaatin varlığında görüş ayrılığı yoktur. Kıyamet gününde Hz. Peygamber'den insanlara şefaet etmesinin isteneceği, onun da insanların bağışlanması için Allah'a dua ve niyazda bulunacağı inancı Ehl-i sünnet inançları kapsamında yer almıştır (Buhârî, "Tefsîr", 17/5; Müsned, III, 500). Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemlerde bir kimsenin (dünyada iken) "Ya rabbi! Peygamberin hakkı için, onun yüzü suyu hürmetine..." gibi ifadelerle dua ederek tevessülde bulunmasının meşrûluğu tartışmalıdır. Kabir ve türbe ziyaretleri, dünyanın geçiciliği, uhrevî sorumluluk gibi konularda kabristandan ibret ve ders almak, kabirde yatana dua

etmek gibi dinî ve mânevî gayelerle yapılırsa meşrû sayılmış; ancak tevessül maksadıyla, yani kabirlerde yatanların ruhlarından medet umup yardım istemek için yapılırsa fıkıhçıların çoğunluğuna göre mekruh, İbn Teymiyye ve sonraki Hanbelîler'e göre ise haramdır. Sonuç olarak böyle bir tevessül şirk kabul edilmese dahi Allah'tan başka varlıklara dua etmeye ve onları tanrı yerine koymaya ortam hazırladığı için sakıncalı görülmektedir. Bu sebeple müslümanların bu konuda duyarlı davranmaları gerekir (bk. Ali Ataç, "Tevessül", İFAV Ans., IV, 356). Yüce Allah konumuz olan âyette müminlere hitap ederek yalnız iman etmekle yetinmemelerini, Allah'ın buyruklarını yerine getirmelerini, kötü huylardan ve yanlış davranışlardan sakınmalarını, Allah'a yaklaşmak için vesile aramalarını, yani farz, nâfile ve benzeri ibadetlerle O'nun sevgi ve rızasını kazanmaya çalışmalarını emretmekte; müminlerin bunu gerçekleştirerek kurtuluşa erebilmeleri için gerek nefislerine gerekse dış engellere karşı mücadele etmelerini istemektedir. "Çaba harcayın" diye çevirdiğimiz câhidû fiilinin masdarı olan cihad kelimesi İslâmî terminolojide, düşmana karşı uygun vasıtalarla savaş yanında –burada olduğu gibi– insanın Allah yolunda göstermiş olduğu her türlü hayırlı gayretleri, kararlı davranışları da ifade eden bir kavram olarak kullanılır. Âyetin ifadesine göre iman, Allah korkusuyla ve kişiyi Allah'a yaklaştıracak vesileyi araştırmakla, vesile talebi de belirtilen anlamdaki cihadla tamamlanmaktadır. Kısaca kişiyi Allah'a yaklaştıran yollardaki engelleri ortadan kaldıracak en etkili unsur cihaddır. Bu sebeple âyet-i kerîme, insanları Allah yolundan alıkoyan, Allah'tan başkasına kulluk etmeye zorlayan her türlü iç ve dış engele (kişi, grup ve güç) karşı mücadele edilmesini emretmektedir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبئسَ الْمَصِيرُ (73)

Tevbe 9/73 Ayet

Ey peygamber! Kafirlerle ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası! (73)

Tefsir

Cihad kelimesini sözlük anlamına göre savaşma veya mânevî mücadele metotlarıyla uğraş verme şeklinde yorumlamak mümkündür. Müşriklere karşı ortaya konacak çaba hakkında kullanıldığında bu kelime genellikle "savaş" anlamına göre açıklanmış olmakla beraber, münafıkların da âyette kendileriyle cihad edilecek kimseler arasında sayılmış olması değişik yorumlara yol açmıştır. Bunları sözlü mücadele yöntemleri ve kamu düzenini bozanlara karşı fiilî önlemler alma şeklinde özetlemek mümkündür. Taberî, İbn Mes'ûd'un bir sözüne dayanarak âyetin bu kısmını "inkârcılığı açığa vuran münafıklarla da müşriklerle olduğu gibi savaş" şeklinde yorumlamıştır. Fakat Taberî de kalplerindeki inkârcılığı korumakla beraber dışa yansıyan söz ve davranışlarıyla mümin izlenimi veren kimselere karşı sıcak savaş açılmasının mümkün olmadığını kabul etmektedir (X, 183-184). Bu itibarla, cihad kelimesini –en azından küfrünü açığa çıkarmayan münafıklar bakımından– var gücüyle İslâmiyet'i anlatıp onların imana karşı dirençlerini kırarak ve müminlere verebilecekleri zararı en aza indirecek bir çaba göstermek şeklinde anlamak uygun olur. Âyetin kâfirlerle savaşılmasını ve onlara sert davranılmasını isteyen ifadesini ise bu sûrenin 123. âyeti ve Kur'an'ın müslüman olmayanlarla ilişkiler konusundaki diğer buyruklarıyla birlikte değerlendirmek gerekir

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ

الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ
بِكُمْ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (185)

Bakara 2/185 Ayet

(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir. (185)

Tefsir

Önceki âyetlerde orucun farz kılındığı bildirilmiş, bunun sayılı günlerde tutulacağı açıklanmış; yükümlüler, süre ve şekil bakımlarından yeni olan bu ibadete psikolojik olarak alıştırmış, güçlük söz konusu olduğunda ruhsatların bulunduğu haber verilmişti. Bu hazırlık mahiyetindeki açıklamalardan sonra farz kılınan oruç ibadetinin ayrıntılarının bildirilmesine geçilmiştir; birbirini tamamlayan âyetler arasında bir nesih (birinin diğerini hükümsüz kılması) ilişkisi yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber'e indirilmesi Mekke'de Hira mağarasında, milâdî 610 yılı Ramazan ayının 27. gününde başlamış ve Allah Teâlâ'nın uygun gördüğü aralıklar ve münasebetlerle yaklaşık yirmi üç yılda tamamlanmıştır. Âyette geçen "ramazan ayında Kur'an'ın indirilmesi"nden maksat onun tamamının değil ilk âyetlerinin indirilmesidir; Bakara sûresinin başında olduğu gibi birçok âyette, Kur'an'ın bir parçasına da kitap ve Kur'an denilmiştir. Yüce mevlâ müslümanlara oruç ibadetini farz kılmayı murat edince bunun zamanının da ona uygun ve lâyük bir zaman olmasını istemiş, bütün insanlığa son rehber ve irşad aracı kıldığı kitabını vahyettmeye başladığı ayı oruç zamanı olarak seçmiştir. Burada "şehide" fiili "görmek" değil "erişmek, hazır bulunmak" mânasındadır. Bu sebeple âyetin, "Ramazan hilâlini gören oruç tutsun" şeklinde bir mânası yoktur. Kamerî aylardan biri olan ramazanın giriş hilâlini görünce oruca başlanması, çıkış hilâlini görünce de oruca son verilip bayram yapılması, ayın bir engel yüzünden görülememesi durumunda bir önceki ayın otuz tamamlanması ve ertesi günün, yeni ayın biri olarak kabul edilmesi hükümleri âyetle değil hadisle sabit olmuştur (Buhârî, "Savm", 5, 11; Müslim, "Sıyâm", 4, 7, 8, 17-20). 1978 yılında İstanbul'da İslâm ülkeleri temsilcilerinin katılımıyla yapılan ilmî bir toplantıda ramazan ve bayram hilâllerinin, dünyanın herhangi bir yerinde görülebilir hale gelmesine dayalı hesaplar ve buna uygun takvim yapılmasına, ayrıca özel rasathânelerden gözetleme yapılarak hesabın kontrol edilmesine karar verilmiştir. O günden itibaren bu kararlara uyan ülkeler arasında birlik hâsıl olmuştur. Kararlara ve bunların dinî-ilmî gerekçelerine katılmakla beraber bu kararlara uymayan ülkelerde ise bazı yıllarda –hesaba göre– dünyanın hiçbir yerinden hilâlin görülmesinin mümkün olmadığı zamanda görme iddialarına dayalı ilânlar yapılmaktadır. Türkiye'de yaşayanlara, alınan kararlara titizlikle uyan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın takvimine uymalarını, etrafı dinleyerek kafalarını karıştırmamalarını tavsiye ediyoruz. Hasta ve yolcu olanların orucu başka günlerde kazâ edebilecekleri yukarıda geçtiği halde burada tekrarlanmasının bazı tefsircilere göre sebebi, "oruç tutmakla fidye vermek arasında muhayyer bırakma" hükmünün bu âyetle kaldırılmış olmasından dolayı diğer ruhsatların da kaldırıldığı zannını engellemektir. Onlara göre "Artık ramazana erişen oruç yerine fidye veremez, oruç tutacaktır, ancak hasta ve yolcu olanlar başka günlerde kazâ edebilirler" denilmek istenmiştir. Bize göre âyetler arasında nesih ilişkisi yoktur. Oruç tutmakta zorlananların fidye verme imkânları devam etmektedir. Burada iki geçici mazeretin tekrar zikredilmesinin sebebi, onların da neshedilmediğini, hükmün devam ettiğini anlatmaktır. Esasen bu mazeretlerin yukarıda zikredilmesi bir hazırlık içindir, hüküm ise burada verilmiştir. Allah'ın ululuğunu gönülden benimseyip dile getirmeye tekbir denir. "Allahü ekber" cümlesiyle ifade edilen tekbirin mânası

“Allah en uludur, en büyüktür” demektir. Bu cümle aynı zamanda Allah’ın birlik, teklik ve eşsizliğinin itirafıdır. Çünkü en büyük ve en uludan başkasında bir eksiklik, bir küçüklük vardır ve böyle olan bir varlık Tanrı olamaz. Namaza başlarken, rükûya ve secdeye giderken, kurban keserken tekbir getiren müminler, bununla ibadetin ancak Allah’a yapılacağını, ondan başkasının buna lâayık olmadığını dile getirmektedirler. Ramazan ayını oruçlu geçiren, kurban bayramında kurban ibadetini yerine getiren müslümanların bayram namazına giderken ve bayram namazını kılarken tekbir getirmeleri, bayram hutbelerinde hatibin tekbir getirmesi hep aynı mâna ve hikmete yöneliktir. Ayrıca kurban bayramlarına mahsus olmak üzere “teşrik günlerinde” farz namazlardan sonra tekbir getirilmektedir (bk. Bakara 2/203).

يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا (28)

Nisâ 4/28 Ayet

Allah sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır. (28)

Tefsir

İnsanın zayıf yaratılmasından maksat, kulluk imtihanını kazanabilecek kadar güç ve donanımdan mahrum olması değil, imtihan gereği iradesi ve gücü yanında– bazı zaafının bulunmasıdır. Bunlardan biri de cinsel arzudur. İslâm dini, bu tür arzuları yok sayan katı bir yasaklar sistemi getirmeyip bunların meşrû yollardan tatminini istemiştir. Müteakip âyetlerde değinildiği üzere insanın zaaflarından biri de mal tutkusudur. İslâm bunun ortaya çıkaracağı ahlâkî bozulmayla ilgili uyarılarda bulunmakla beraber meşrû kazanma yollarını da teşvik etmiştir. Allah kulları için güçlük değil, kolaylık murat eder (Bakara 2/185); onları imtihan için bile olsa çıkmaz yollara zorlamaz, taşınmaz yüklerin altına sokmaz. Her bir yükümlülüğün, olağan üstü veya olağan dışı hallere bağlı kolaylıkları, yükü hafifletici ruhsatları vardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (6)

Mâide 5/6 Ayet

Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan (def-i hacetten) gelir veya kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (Teyemmüm edin). Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat o sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz. (6)

Tefsir

“Namaz” diye çevirdiğimiz salât kelimesi sözlükte “dua etmek, yalvarmak, iyi dilekte bulunmak”

anlamalarına gelir. Dinî bir terim olarak salât, tekbirle başlayıp selâmla tamamlanan belirli hareket ve sözlerden oluşan ibadeti ifade eder. İslâm'ın beş esasından biri olan namaz, kulun ibadet duygusuyla Allah'ın huzuruna çıkması, O'nunla bağlantı kurup konuşması, belli şekillerle O'na tapınmasıdır (bilgi için bk. Bakara 238-239; Nisâ 4/43, 101-103). Ancak bu ibadet, kulun uyanık, hazırlıklı, şuurlu, ruh ve beden bakımından temiz olmasını gerektirir. Allah'ın huzuruna çıkmadan önce abdest alma, gerektiğinde gusül etme emri de bu amacın önemli vasıtalarındandır. Önceki ilâhî dinlerde de bulunan namaz ibadeti (bk. Lokmân 31/17), İslâm'da hicretten yaklaşık bir buçuk yıl önce gerçekleşmiş olan mi'rac esnasında farz kılınmıştır (Buhârî, "Salât", 1). Namazın ön şartı olan abdest ve gusül de namazla birlikte farz kılınmış olup ibadet tarihinde hiçbir zaman abdestsiz namaz kılınmamıştır (Elmalılı, III, 1583; İbn Âşûr, VI, 126 vd.). Abdest -âyetinde de belirtildiği üzere- ibadet niyetiyle yüzü ve dirseklere kadar kolları yıkamak, başı meshetmek, ayakları topuklara kadar yıkamaktan ibarettir. Abdest, "hadesten tahâret" yani "görünmeyen fakat hükmen var olduğu kabul edilen bir kirlilikten temizlenmek" anlamına geldiği için farz olan temizlik yukarıda bildirilen âzaları bir defa yıkamakla sağlanmış olur. İki veya üç defa yıkamak ve abdest organlarını ovma sünnettir. Âyette belirtilen abdest organlarının sınırları hakkında fıkıh kitaplarında yapılan açıklamaların özeti şöyledir: a) Yüz. Dikey olarak alında saç bittiği yerden çene altına kadar, yatay olarak iki kulak yumuşakları arasında kalan kısımdır. Abdestin farzlarından biri, bu alanı yıkamaktır. Ağza ve burna su vermek, kulakların içini meshetmek ise sünnettir. b) Kollar. Parmak uçlarından dirseklere kadar olan kısımdır. Dirsekler bu âzalara dahil olduğu için kolları bunlarla birlikte yıkamak farzdır. c) Baş. Kulakların üstünde kalan kısımdır. Bu âzayı ıslak elle meshetmek farzdır. Ancak ne kadarı ve ne şekilde meshedileceği hakkında mezheplerin görüşleri farklıdır. Hanefîler'e göre başın en az dörtte birini meshetmek farzdır. d) Ayaklar. Parmak uçlarından topuk kemiklerine kadar olan kısımdır. Abdestte ayakların yıkanması veya meshedilmesi konusunda iki ayrı görüş vardır: 1. "Ayaklar" anlamına gelen "ercül" kelimesindeki "lâm" harfini üstünlü okuyup "yüzler" anlamına gelen "vücûh" üzerine atfedene göre ayakları yıkamak farzdır. Meşhur dört mezhep mensuplarının anlayış ve uygulamaları böyledir. Meâlde bu kıraat esas alınmıştır. 2. "Ercül" kelimesinin "lâm"ını esreli okuyup kelimeyi "Başlarınızı meshedin" cümlesindeki "başlar" anlamına gelen "ruûs" üzerine atfedene göre ayakları -yıkamak değil- meshetmek farzdır. İmâmî Şîiler bu kıraati benimsedikleri için ayakları meshetmekle yetinirler. Bu takdirde âyetin meâli şöyle olur: "Yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı ve topuk kemiklerine (küçük topuklara) kadar ayaklarınızı meshedin." İbn Abbas, Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerin ve tâbîilerden bazılarının çıplak ayakları üzerine meshettiklerine dair rivayetler bu görüşü destekler mahiyettedir (bk. Taberî, VI, 126 vd.; İbn Kesîr, III, 48, 49). Taberî'nin kanaati de bu doğrultudadır. Ona göre yüce Allah, teyemmümde yüzün tamamının toprakla meshedilmesini emrettiği gibi abdestte de ayakların tamamının su ile meshedilmesini emretmiştir. Su ile ayaklarını yıkayan kimse ise hem meshetmiş hem de yıkamış sayılır (bk. VI, 130). İbn Kesîr, ayakların meshedilmesine dair rivayetleri garip bulmakta ve Beyhakî'nin Hz. Ali'ye isnat ettiği bir uygulamaya dayanarak buradaki meshin "hafif yıkama" şeklinde yorumlandığını ifade etmektedir (III, 49). Hz. Peygamber'in uygulamalarına dair hadisler birinci görüşü destekler mahiyettedir (Buhârî, "Vudû", 7, 24, 28, 38, 39, 41, 42; Müslim, "Tahâret", 3, 4, 18; Müsned, I, 59, IV, 112; Taberî, VI, 126 vd.). Ayrıca ayaklarını güzelce yıkamamış ve ökçelerinde biraz kuru kalmış kimseler hakkında Hz. Peygamber, "O ökçelerin ateşten çekeceği var!" (Buhârî, "Vudû", 27, 29; Müslim, "Tahâret", 25-30) diyerek ayakları yıkamanın farz olduğuna işaret etmiştir. İbn Âşûr, Enes b. Mâlik'ten gelen başka bir rivayete dayanarak bu konuda sünnetin Kur'an'ı neshettiğini yani ayakları meshetmek Kur'an'la farz kılınmış ise de sünnetin bu hükmü kaldırıp ayakları yıkamayı farz kıldığını söylemektedir (VI, 130-131). Bize göre burada nesih yoktur. Zira âyet ihtimallidir; bu ihtimallerden birini tayin etmek hadise bırakılmış, hadis âyetin mâna ve maksadını açıklamıştır. Hz. Peygamber'in abdestte her uzvunu üç kere yıkadığı, ayrıca ağzına ve

burnuna da üçer defa su verdiği rivayet edilmiştir (Tirmizî, “Tahâret”, 22). Bunun yanı sıra abdest âzalarını bir defa veya iki defa yıkadığına dair rivayetler de vardır (Buhârî, “Vudû”, 22-24). Sakalını ve parmaklarının arasını hilâllemediği, kulaklarının içini ve dışını meshettiği rivayet edilmiştir (Tirmizî, “Tahâret”, 23, 28, 30). Âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre abdestte yıkanması gereken uzuvları birer kere yıkamak farz, üçer kere yıkamak ise sünnettir. Âyetin zâhirinden her namazdan önce abdest almanın şart olduğu anlaşılır. Ancak Hz. Peygamber Mekke’nin fethine kadar her namazdan önce abdest aldığı halde Mekke fethedildiği gün birkaç vakit namazı bir abdestle kılarak, bozulmadığı müddetçe bir abdestle birden çok namazın kılınabileceğini göstermiş ve ümmetine bu kolaylığı sağlamıştır (Müslim, “Tahâret”, 86; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 66). Sahâbeden bazıları da bir abdestle birden fazla namaz kılmışlardır (Buhârî, “Vudû”, 54; Müsned, III, 132). Bu uygulamalardan anlaşıldığına göre abdest bozulmadığı müddetçe her namaz için yeniden abdest almak farz değil, menduptur. Kur’an’da mestler üzerine meshten söz edilmemekle birlikte Hz. Peygamber’in uygulamaları bunun da câiz olduğunu göstermektedir (Buhârî, “Vudû”, 48). Cünüplük, büyük mânevî kirlilik (hades-i ekber) halini ifade eder. Boşalma olmasa bile cinsel ilişki, –ilişki olmasa da– cinsel haz duyarak boşalma veya uykuda meninin gelmesi kişiyi cünüp eder. Cünüp olan bir kimsenin bu durumdan temizlenmesi için gusül yapması yani boy abdesti alması gerekir. Guslün farz olması bu âyete, sünnete ve icmâa dayanmaktadır (bk. Buhârî, “Gusül”, 28; Müslim, “Hayız”, 87). Cünüplük ve hayız veya nifas kanının kesilmesi durumlarında dinen yükümlü olan kimselerin gusletmeleri farzdır. Öte yandan ölüyü yıkamak da geride kalanların görevidir. Gusül, Hanefîler’e göre “ağız ve burun içi dahil olmak üzere bütün vücudun temiz su ile yıkanması” demektir. Ağız ve burna su vermek abdestte sünnet olduğu halde gusulde farzdır. Suyun bulunmaması halinde veya kullanma imkânı olmayan durumlarda temiz toprakla yapılan teyemmüm gusül yerine geçer. Teyemmüm, büyük veya küçük kirliliği gidermek niyetiyle ellerin içini toprak cinsinden temiz bir şeye vurup önce yüze sürmek, sonra tekrar vurup her elin içiyle karşı kolu meshetmektir. Cünüplükten temizlenmek için yapılan teyemmüm hem gusül hem de abdest yerine geçer. Sembolik ve mânevî temizlenme yolu olan teyemmüm, her ne kadar maddî bir temizlik sağlamasa da kişiyi mânevî ve psikolojik olarak temizlenme duygusuna kavuşturur ve kendisini Allah’a ibadet için hazırlıklı hissetmesine imkân sağlar. Hz. Peygamber bir seferden dönerken yanında bulunan eşi Hz. Âişe gerdanlığını yitirmiş, Resûlullah sahâbîlerle birlikte onu aramaya başlamış, bu durum onların yollarından kalmalarına ve susuz bir yerde gecelemlerine sebep olmuş, sabah namazını kılmak için abdest alacak su bulamamışlardı. Bu olay üzerine teyemmüm hükmünü içeren âyet nâzil olmuştur (Buhârî, “Teyemmüm”, 1, 2; “Tefsîr”, 4/10, 5/3). Ancak bunun Nisâ sûresinin 43. âyeti mi yoksa konumuz olan âyet mi olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır (bk. Nisâ 4/43). Daha önce Hz. Peygamber’in açıklama ve uygulamalarıyla farz kılınmış olan abdest ve guslün hükmü bu âyetle pekiştirilmiş ve abdestin ayrıntılarıyla birlikte teyemmüm hükmüne de yer verilmiştir. Allah Teâlâ, Bakara sûresinin 185. âyetinde olduğu gibi bu âyetin devamında da kulları için güçlük değil kolaylık murat ettiğini ifade buyurarak İslâm’da kolaylığın esas olduğunu bildirmiştir. Hasta iken veya yolculuk esnasında cünüp olanlar, gusül yerine temiz toprakla teyemmüm ederek temizlenebilirler. Aynı şekilde, tuvalete çıkmış, dolayısıyla abdesti bozulmuş olan veya cinsel ilişkide bulunmuş ve her iki halde de su bulamamış olan veya suyu bulduğu halde şiddetli soğuk, hastalık, düşman korkusu ve benzeri sebeplerle onu kullanma imkânı bulamayanlar temiz toprakla teyemmüm ederler. Meâlinde “cinsel ilişki” diye tercüme ettiğimiz kısmın sözlük anlamı “kadına dokunmak”tır. Mezhep imamları bu ifadeyi farklı şekillerde yorumlamış ve farklı sonuçlara varmışlardır. Ebû Hanîfe’ye göre burada kadınlara dokunmak “cinsel ilişki”den kinaye olup maksat onlarla cinsel ilişkide bulunmaktır. Ona göre şehvetle veya şehvetsiz olarak erkeğin teni kadının tenine dokunmakla abdest bozulmaz. Şâfiî’ye göre bu ifade kinaye değil hakikattir. Maksat, erkeğin teninin kadının tenine dokunmasıdır. İster şehvetle, isterse şehvetsiz olsun erkeğin teni aralarında

evlenme engeli oluşturacak düzeyde yakınlık bulunmayan bir kadının tenine dokunduğu takdirde her ikisinin de abdesti bozulur. İmam Mâlik'e göre ise erkek veya kadın karşı cinse şehvetle dokunduğu takdirde abdesti bozulur (bilgi için bk. Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'ân, Beyrut 1985, IV, 4; ayrıca bk. Nisâ 4/43). Yüce Allah abdesti, guslü veya teyemmümü farz kılmakla insanları güçlük içerisine sokmak değil, onları temizlemek ve onlara nimetini tamamlamak istemiştir. Bunlar insanların gücünün üstünde olan işler değildir. Dinde insanların yapamayacağı hiçbir yükümlülük yoktur. İstisnâî durumlarda ise özel kolaylıklar (ruhsat) getirilmiştir. Abdest ve gusül bedeni mikroplardan koruyucu bir temizlik olduğu gibi mânevî olarak da insanı Allah'a yaklaştıran ve onun ibadet için kendisini hazır hissetmesini sağlayan bir iç temizliğidir. Teyemmüm de bir mânevî temizliktir. Hz. Peygamber "Temizlik imanın yarısıdır" buyurarak genel anlamıyla temizlik yanında gusül, abdest ve teyemmümün dindeki önemine işaret etmişlerdir (Müslim, "Tahâret", 1; Tirmizî, "Da'avât", 86).

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (21)

Bakara 2/21 Ayet

Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız. (21)

Tefsir

Bundan önceki âyetlerde iman bakımından insanlar "mümin, kâfir, münafık" olarak çeşitlendirilmiş, her bir grubun özellikleri açıklanmıştı. Bu âyette inanç durumları ne olursa olsun bütün insanlara hitap edilerek hepsi birden Allah'a kul olmaya davet edilmekte ve bu çağrı İslâm'ın şu özelliklerini ortaya koymaktadır: a) Bu ilâhî çağrı (İslâm) din, dil, ırk, bölge, sınıf... farkı gözetmeksizin bütün insanlığa yöneltilmiştir. b) Bu çağrıya muhatap olmak ve Allah kulluğuna kabul edilmek için bir ön şart yoktur. Daha önce neler yapmış, ne kadar büyük suç ve günah işlemiş olursa olsun bir kimse gönülden benimseyerek "Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed O'nun elçisidir" dediği anda müslüman olmuş, Allah'a kulluğa ilk adımı atmış, geçmiş günahlarını silmiş olur. c) Kulluk edilecek varlığın yaratılmamış (varlığı zorunlu, kendinden, ebedî ve ezeli), yaratıcı ve eşyaya özelliklerini verici olması gerekir. Bu vasıfları taşıyan tek varlık kâinatın yaratıcısı ve rabbi olan Allah Teâlâ'dır. Bu sebeple O'ndan başkasına kulluk edilemez. d) Yukarıda verilen meâle göre "Allah'a kul olma" emri ile takvâ (sakınma) arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurulmuştur. Allah'a kulluk etmenin (İslâm'a özgü iman, ibadet, ahlâk ve diğer amellerin) hâsıl edeceği sonuç takvâdir. Sakınma kavramı, sakınılacak alan ve varlık ile sakınma iradesini gerektirir; bu da İslâm'ın tasarladığı insanın resmini çizer: Müslüman insan her istediğini yapmayan, önce durup düşünen, belli değer ölçüleri ve sınırlara göre ölçüp biçen, bu ölçülere uygun düşmediği takdirde nefsinin isteklerini ve arzularını frenleyen; akıllı, imanlı, iradeli varlıktır. Allah'a kulluk olmadan sakınma (takvâ) gerçekleşemez, sakınma olmadan da kâmil insan olunamaz. Âyeti, "Sizi ve sizden öncekileri sakınsınlar diye yaratan Allah'a kulluk edin" şeklinde çevirmek de mümkündür. Buna göre de takvâ ile kulluk birbirini tamamlayan, biri bulunmadan diğeri bulunmayan, her ikisi bir bütün olarak yaratılışın amacını teşkil eden iki kavram olarak ortaya çıkmış olur; yani insanlar Allah'a kulluk edince yaratılış amaçlarını teşkil eden takvâyı gerçekleştirmiş, bunu gerçekleştirdince de kulluğu yerine getirmiş olurlar (ayrıca bk. Bakara 2/197).

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا

كثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا (1)

Nisâ 4/1 Ayet

Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir. (1)

Tefsir

Kur'ân-ı Kerîm'de "ey insanlar!" hitabının hedef kitlesi yalnızca müminler değil, bütün insanlardır. Bu sebeple âyette "Allah'a saygısızlıktan sakının" yerine "Rabbinizden sakının" meâlinde bir ifade kullanılmıştır. Bunu, insanların yaratıcı ile kulluk ilişkisine "Allah ve ilâh", insan olarak yaratılma ve geliştirilme ilişkilerine ise rab isminin uygun düşmesiyle izah etmek mümkündür. Zira bu isim, yaratmayı ve yaratılana belli özellikler içinde var oluş imkânı vermeyi ifade etmektedir. Hitabın, arkadan gelecek hükümler bakımından, hiçbir fark gözetmeksizin bütün insanları hedeflemiş olmasının ikinci delili de insanlar arasındaki ilişkilere –biri geniş, diğeri nispeten dar olan– iki unsur temel kılmış olmasıdır: a) Bütün insanların asıl maddesi, özü olan "nefis", b) İlk rahimden (bütün insanların annesi olan Havvâ'nın rahminden) son rahime (her bir insanın annesinin rahmine) kadar gelen rahimler. Yaratanı bir, özü ve aslı bir, ilk oluşta anası babası bir, sonraki oluşlarda da soyu ve ailesi bir olan insanların yalnızca bu birlikten kaynaklanan birtakım hakları ve ödevleri (bu mânada insan hakları) olacaktır, olmalıdır; Nisâ sûresi de bu hakların ve ödevlerin önemli bir kısmını açıklamak üzere gönderilmiştir. Kur'an'da nefis (çoğulu enfüs), "insan, insanın veya başka bir şeyin kendisi, insanın hayatta iken insan olmasını sağlayan (insanın onun sayesinde, ona sahip olduğu için insan olduğu), ölünce de ebedî varlığını devam ettiren unsur" mânalarında kullanılmıştır. Bazı âlimler, filozoflar ve sûfiler ruh ile nefsi aynı varlığın iki adı olarak açıklamışlar (meselâ bk. Gazzâlî, İhyâ', III, 2 vd.), bazıları ise nefis ile ruhu farklı mahiyetler olarak tanımlamışlardır. İkinci tanımlamaya göre Allah Teâlâ her bir insan için tıpkı bedeni gibi bir de nefis yaratır, Şah Veliyyullah'ın "neseme" adını verdiği bu nefis, insanın hayatı boyunca yapıp ettiklerine göre mânevî bir yapı ve kişilere göre farklı özellikler kazanır. Ruh ise şahsî değil umumdur; tek bir enerji merkezinden gelip ampulleri aydınlatan elektrik gibidir ve ilâhîdir, Allah'a aittir, "halk âlemi"ne değil "emir âlemi"ne dahildir, nefis için Allah'ın rızâsına götüren yolu aydınlatır veya onu bu yola çeker. İnsanın tabiatında ve yapısında Allah'ın rızâsına aykırı yola çeken güçler de (heyecanlar, güdüler, ihtiyaçlar) vardır, ayrıca şeytanın da işi, insanı Allah yolundan saptırmaya çalışmaktır. İnsan (nefis), aldığı eğitim ve iradesi sayesinde bu iki çekim merkezi arasında mücadele ve imtihan vererek dünya hayatında kulluğunu ve tekâmülünü gerçekleştirmeye çalışır; "emmâre" (kötüye çeken, kötüyü emreden) nefis olmaktan kurtularak, "levvâme" (kendini tenkit eden, kınayan), "mülheme" (ilâhî ilhama mazhar olan), "mutmainne" (şüphelerden ve geçici zevk bağımlılığından kurtularak huzura eren), "râdiye" (Allah'ın takdirine razı olan), "merdiyye" (Allah'ın rızâsına mazhar olan) nefis basamaklarına veya derecelerine tırmanmak için çabalar (Şah Veliyyullah, et-Tefhîmâtü'l-ilâhiyye, I, 222; II, 216 vd.; Hüccetullâhi'l-bâliga, I, 38-40, 58-61). Âyette önce "sizi bir tek nefisten yaratan" denilmiş, sonra "ondan da eşini yaratan" buyurulmuştur; insanlardan her birinin babası ve anası bulunduğu, her birey üreme kanunları çerçevesinde meydana geldiğine göre burada "nefisten, ondan yaratan" sözünü "onun bir parçasından" (meselâ kaburgasından) şeklinde değil, "onun özünden, ona benzer (misli) olan asıldan ve kökten (buradaki ifadeye göre nefisten) yaratan" şeklinde anlamak gerekir. Nitekim "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden (nefislerinizden) eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır" meâlindeki âyette de bu kelime aynı mânada kullanılmıştır (Rûm 30 /21). Nahl (16 /72) ve Şûrâ (42/11) sûrelerinde de benzer ifadeler vardır. Bütün bu âyetlerde

“nefsinden yaratmak”, “vücudunun bir parçasından yaratmak” mânâsında değildir. Buna göre meâli ve numaraları verilen âyetler, Havvâ'nın aslının, Âdem'in kaburgası olduğu şeklindeki yaygın inancın delili olamaz. Havvâ'nın veya kadınların eğri kaburgadan yaratıldığını ifade eden hadisler, kadınla erkeğin tabii (fitrî) olan ve değişmemesi gereken farklılıklarını ve özelliklerini anlatmak üzere yapılmış bir benzetmedir, mecazî bir anlatımdır. Nitekim bazı rivayetlerde açıkça “Kadın kaburga gibidir” buyurulmuştur (Buhârî, “Nikâh”, 79, 80; Müsned, V, 151). Hadislere göre kadınları erkeklere benzetmeye, tabii özelliklerini yok etmeye kalkışmak, eğimli yaratılmış kaburga kemiğini düz hale getirmeye uğraşmak gibidir. Kaburga ancak kavisli olduğunda uygun, sağlam ve kâmindir, fonksiyonunu yerine getirir; düz olsaydı akciğerin şekline uymaz ve onu koruyamazdı. Şu halde onu düzeltmeye çalışmak bozmaya ve kırmaya çalışmak demektir. Âdem ile Havvâ yaratıldıktan sonra bunlardan birçok erkek ve kadının meydana getirildiği ve yeryüzüne dağıtıldığı ifade buyurulmaktadır. Bazı müfessirler dünyada yalnızca bir erkekle bir kadının bulunduğu bir zamanda bunların çocuklarının nasıl çocuk meydana getirebilecekleri üzerinde durmuş ve “birinci batında ikiz doğan bir erkek ve bir kızın, ikinci batında yine ikiz doğan bir kız ve bir erkekle evlendiklerini, o tarihte başka yolu bulunmadığı için Allah'ın farklı batınlarda doğan kardeşler arasında evlenmeyi câiz kıldığını ifade etmişlerdir (Tabâtabâî, IV, 146). Bize göre böyle bir tasavvur zaruri değildir; çünkü Allah Teâlâ'nın insanı nasıl yarattığını açıklayan âyetlerde topraktan, çamurdan, nefisten ve Allah'ın ruhundan üflemeyle yaratıldığı kayıtları ve şekilleri vardır. Son şekil Hz. İsmâ'nın yaratılmasıyla ilgilidir. Meryem, bir erkekle beraber olmadan Allah'ın ruhundan üfleme (Enbiyâ 21/91; Tahrîm 66/12) ve bunun açıklaması mahiyetinde olan “ruhun insan şekline bürünüp Meryem'e görünmesi”yle (Meryem 19/17) hamile kalmış ve Allah'ın ona ulaştırdığı bir “kelimesi” (Nisâ 4/171) olarak Hz. İsmâ'yı doğurmuştur. Kezâ Hz. Zekeriyâ bir zürriyet vermesi için rabbine dua etmiş, rabbinin de duasını kabul ederek Yahyâ'yı ona vereceğini müjdelemesi üzerine “kendisinin yaşlandığını, eşinin de çocuktan kesildiğini” ifade ederek bunun nasıl olacağını sormuştu. Rabbin ona cevabı şöyle olmuştur: “İşte böyle; Allah dilediğini yapar” (Âl-i İmrân 3/40); “... O, bana kolaydır; daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım” (Meryem 19/9). Hz. Âdem'in yaratılmasında ana da yoktur baba da; Hz. İsmâ'nın yaratılmasında yalnızca ana vardır; Hz. Yahyâ'nın yaratılmasında ana ve baba vardır, fakat çocuk yapma kabiliyetleri mevcut değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve sağlam rivayetlerde “kardeşlerin birbiriyle evlendikleri” bilgisi verilmediğine göre ilk yaratılan erkekle kadından birçok erkek ve kadının türetilmesinin nasıl olduğunun bilinmediğini, yukarıda zikredilen şekillerden birine göre veya bir başka şekilde yaratma ve çoğaltmanın olabileceğini ifade etmek bize daha uygun görünmektedir. Akrabalık bağının (sıla-i rahim) hakkını vermemekten sakınmanın, Allah'ın emirlerine aykırı davranmaktan sakınma ile beraber zikredilmesi İslâm'da akrabalık ilişkisine ne kadar önem verildiğine güçlü ve açık bir işaret teşkil etmektedir. Ayrıca bu giriş, sûrede “ana, kız kardeş, eş” gibi sıfatlarla erkeğe bağlı (aralarında akrabalık veya akid ilişkisi bulunan) kadınların haklarına riayet edilmesi gerektiğine ve bunun Allah'ın emirlerine riayet mahiyetinde olduğu hükmüne de işaret etmekte, gelecek hükümler için mânevî bir müeyyide sağlamaktadır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (13)

Hucurât 49/13 Ayet

Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok

sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır. (13)

Tefsir

Müslümanların dünya görüşlerini ve değer ölçütlerini dayandırdıkları âyetlerden biri de budur. Fertler, gruplar, kavimler, ümmetler, milletler siyasî, kültürel, biyolojik, coğrafi vb. farklarla birbirinden ayrılır; bu farklılığa bağlı olarak farklı kimlik sahibi olur, bu kimlikle tanınır ve tanışır. Ayrıca her biri kendi farkını, özelliğini bir gurur, değer ve övünç vesilesi yapar. Âyet farklı yaratılmanın “kimlik edinme ve bu kimlikle tanınma, tanışma” fonksiyon ve hikmetini onaylıyor; ancak farklı sosyal ve etnik gruplara mensup olmanın üstünlük vesilesi olarak kullanılmasını reddediyor; insanın şeref ve değerini, kendi iradesi ile elde etmediği etnik aidiyete değil, kendi irade ve çabasıyla elde ettiği evrensel değerlere bağlıyor. Âyetteki etka kelimesinin içerdiği takvâ kavramı, evrensel değerleri, erdemleri edinme ve bunların zıtlarından titizlikle kaçınma ve sakınmayı ifade etmektedir (bk. **A'râf 7/26**). Hak dine iman dışındaki evrensel değerler hangi kişi ve grupta bulunursa o, diğerlerinden daha üstündür, daha değerlidir. Sıra hak dine imana gelince, özellikle ebedî kurtuluş bakımından başka hiçbir değer ve erdem imanın yerini tutamaz, imandan üstün olamaz. Âyetin ortaya koyduğu insanlık değeri ile gruplar arası ilişkiyi –konuyla ilgili başka âyetleri de göz önüne alarak– şöyle özetlemek mümkündür: Bütün insanlar bir erkekle (Âdem) bir kadından (Havvâ) yaratılmış, meydana getirilmiştir. Allah Âdem'i topraktan, eşini de Âdem'in aslından yaratmış, bunların karı-koca olmalarından sonra da doğum yoluyla insanlık vücuda gelmiş, üremiş ve çoğalmıştır. Şu halde bütün insanların aslı birdir, aynı maden ve maddeden yaratılmışlardır; hem kök hem de biyolojik temel özellikleri farklı değildir, bu yönden bir üstünlük veya aşağılık söz konusu olamaz. Kök itibarıyla kardeş olan insanlar birçok hikmet yanında farklı kimliklerle tanınıp tanışmaları için gruplara ayrılmışlardır. Her grup, başkalarından farklı, kendi aralarında ortak özelliklerine dayalı olarak birleşir ve dayanışır. Bu birleşme ve dayanışmada temel unsur dindir. Dini bir olanlar birbirini kardeş bilirler ve genellikle diğer özelliklerdeki ortaklık bu özel bağın üstüne çıkamaz. Dinin insana kazandırmak istediği en önemli değer ahlâktır (takvâ), hem bir grup içinde hem de gruplar arasında üstünlüğün, üstün değer ölçütü ahlâk olmalıdır. Kur'an'ın nâzil olduğu zamanda Araplar'da da kavimleri ve kabileleri ile övünme, kendilerini bu yüzden başkalarından üstün görme âdeti (kültürü) güçlü bir şekilde mevcuttu. İslâm insanların eşitliği gerçeğini ilân edince bunu sindirmekte zorlananlar oldu, bazı soylu aileler ve kabileler kızlarını diğerlerine veya âzatl (eski) kölelere vermek istemiyorlardı. Hz. Peygamber bunlarla mücadele etti, müminleri eğitti ve meşhur Vedâ hutbesinde bütün insanlığa şöyle seslendi: “Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki rabbiniz birdir, babanız birdir. Arap'ın başka ırka, başka ırkın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlâk üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur. Dinleyin! Bu ilâhî gerçeği size tebliğ ettim mi, bildirdim mi?” Kendisini dinleyenler hep birden “evet” dediler. “Öyleyse burada olanlar olmayanlara bildirsın!” buyurdu (Müsned, V/411).

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ دُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ

الرَّحِيمُ (128)

Bakara 2/128 Ayet

Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" diyorlardı. "Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tövbemizi kabul et. Çünkü sen, tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın." "Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve

hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin." (127-129)

Tefsir

Müfessirler genellikle 127. âyetteki "... temellerini yükseltiyordu" ifadesine dayanarak, Kâbe'nin yerinde daha önce bir yapı bulunduğunu, bunun zamanla (Nûh tûfanında) harap olup üstünü kum örtüsünün kapattığını, Hz. İbrâhim'in bu eski temelleri açığa çıkararak bunların üzerine Kâbe'nin binasını yükselttiğini belirtirler. Ayrıca Kâbe'nin ilk defa melekler veya Hz. Âdem tarafından yapıldığına dair bazı rivayetleri aktarırlar (bk. Taberî, I, 546-549). Ancak Taberî bu hususta kesin bir bilgimizin bulunmadığını belirtirken çağdaş müfessirlerden M. Reşîd Rızâ, söz konusu rivayetleri kıssacıların uydurması saymakta, özellikle bir kısım yahudilerin yaydıkları İsrâiliyat türünden rivayetler olarak nitelemekte ve Kâbe'nin ilk defa Hz. İbrâhim tarafından inşa edildiğini ifade etmektedir (I, 466-468). Genel anlamıyla ümmet (çoğulu ümem), çoğu aynı kökten gelen, önceki kuşaklardan devralınan özelliklerin veya ortak menfaat ve ideallerin ya da din, zaman, vatan gibi faktörlerin bir araya getirdiği insan topluluğunu ifade eder. Dinî anlamda bir peygambere inanıp onun yolundan giden cemaate, ilâhî dinlere mensup kavimler topluluğuna ümmet denir (Muhammed ümmeti, İslâm ümmeti, hıristiyan ümmeti gibi. Kur'an bütünlüğü içinde ümmet kavramı hakkında daha geniş bilgi için bk. T. Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 71-75). Aynı âyette geçen müslim kelimesinin masdarı olan İslâm kelimesi "li" edatıyla kullanıldığında "teslim olma" anlamına gelir. Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği son dine İslâm isminin verilmesinin bir sebebi de İslâm kelimesinin "teslim olma", yani "Allah'ın varlığını ve birliğini tanıyarak O'nun peygamberi vasıtasıyla insanlığa bildirdiği itikadî ve amelî hükümleri benimseyip uygulama" anlamına gelmesidir. Esasen bütün ilâhî dinler insanlardan böyle bir teslimiyet istediği için, bu dinlerin hepsi geniş anlamda İslâm sayılmış, bu cümleden olmak üzere tefsirlerde Hz. İbrâhim'in söz konusu duasında geçen "müslimeyni" ve "müslimeten" kelimeleri İslâm ismiyle bağlantılı olarak açıklanmıştır. Buna göre Hz. İbrâhim, Kâbe'yi inşa etmekle işlemiş oldukları hayrın kabul edilmesini niyaz ettikten sonra, kendisi ve oğlu İsmâil'le soylarından gelecek ümmetin Allah'a teslim olup itaat eden hâlis kullar olmaları, yüce Allah'ın takdirini bu yönde tecelli ettirmesi dileğinde bulunmuştur. Çünkü Allah isteyip takdir etmedikçe insanın O'na teslim olup itaat eden gerçek bir mümin ve müslim olması mümkün değildir. Bir kimsenin, "Mümin olmak da kâfir olmak da sadece benim elimdedir" diyerek ilâhî iradeyi dışlaması, her şeyin yapıp yaratıcısı olan Allah'a karşı bir edepsizlik ve saygısızlıktır. Ayrıca insan yalnız itaatkâr bir kul olmasında değil, Allah'a ne suretle itaat ve ibadet edeceği, yani ibadetlerin şekillerini ve esaslarını bilme hususunda da O'na muhtaç olduğu için Hz. İbrâhim duasının devamında, "Bize ibadet usullerimizi göster" diye yakarmış; bu arada kendisinin ve oğlunun, peygamber de olsalar yanılırları bulunabileceği düşüncesiyle Allah'tan tövbelerini kabul etmesini dilemiştir. Menâsik (tekili mensek) kelimesinin kökü olan nüsük "ibadet" anlamına gelir. Buradan türetilen mensek ise "ibadet yeri" veya "ibadetin uygulanış biçimi, usulü" demek olup (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, "nsk" md.) âyetin bağlamından, bu kelimenin özellikle haccın erkân ve âdâbıyla bunların uygulandığı mahallere işaret ettiği anlaşılmaktadır. Hz. İbrâhim'in son duası, yüce Allah'ın kendi soyundan bir elçi göndermesini dilemesi olmuş ve bütün müfessirlerin görüşüne göre bununla da özellikle Hz. Muhammed'in risâleti kastedilmiştir. Nitekim daha sonra İsmâil aleyhisselâm Mekke'ye yerleşerek Yemen'den gelen ve Arab-ı âribe'den olan Cürhümlüler arasında yaşamış, onlardan Arapça öğrenmiş, iki defa evlenerek on iki çocuk babası olmuş; Mekke'de ikamet eden çocuklarından her biri bir kabilenin reisi olmuştu. Böylece Hz. İsmâil'in soyu Cürhümlüler'le karışarak Araplaştığı için bunlara Arab-ı müsta'ribe denilmiştir. Hz. Peygamber'in yirmi birinci göbekten atası olan Adnan da Hz. İsmâil'in soyundan ve dolayısıyla Arab-ı müsta'ribe'dendir (bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", DİA, III, 273). Bu suretle Hz. İbrâhim'in duası kabul edilmiş ve son peygamber Hz. Muhammed onun soyundan gelmiştir. Nitekim hemen

bütün müfessirlerin kaydettiği bir hadiste Hz. Peygamber, “Ben atam İbrâhim’in duası, İsâ’nın müjdesiyim” buyurmuşlardır (Müsned, IV, 127, 128, V, 262; Hâkim, el-Müstedrek, II, 656). İbrâhim’in duasından maksat konumuz olan 129. âyet, İsâ’nın müjdesinden maksat da Hz. İsâ’nın İsrâiloğulları’na hitaben, “Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim” meâlindeki ifadesini nakleden Saf sûresinin 6. âyetidir. Bu sebeple müslümanlar, “Allâhümme salli” ve “Allâhümme bârik” dualarında, Hz. Peygamber’le birlikte Hz. İbrâhim’i de saygıyla anmayı dinî bir gelenek haline getirmişler, hadislerde ve diğer İslâmî kaynaklarda İbrâhim aleyhisselâm Halîlullah (Allah’ın dostu) olarak isimlendirilmiştir (daha geniş bilgi için bk. Râzî, IV, 65-66; İslâm âlimlerinin, Yuhanna İncili’nde Hz. İsâ’dan sonra geleceği bildirilen Paraklêtos’la Hz. Muhammed’in kastedildiğine dair görüşleri ve genel olarak eski kitaplarda İslâm peygamberini müjdeleyen haberler konusunda bk. **A’râf 7/157; Saf 61/6**). Hz. İbrâhim duasında, kendi soyundan seçilip gönderilmesini dilediği elçinin ifa edeceği başlıca işlevleri şöyle sıralamıştır: Halkına Allah’ın âyetlerini okuyup bildirmesi, onlara kitabı, hikmeti öğretmesi ve onları temizlemesi. Kuşkusuz bir peygamberin daha birçok görevi varsa da burada anılanlar, elçilik ve rehberlikle ilgili temel işlevler olması bakımından özellikle kayda değer görülmüştür. Müfessirler buradaki “âyetler”i kısaca “vahiy, Allah’ın varlığını, birliğini ve peygamberlerin doğruluğunu kanıtlayan deliller”; “kitab”ı “Kur’ân-ı Kerîm”, “hikmet”i “Peygamber’in sünneti, din ve dinî hükümlerle ilgili bilgiler, söz ve yaşayışta doğruluk”; “tezkiye”yi de “temizleme yani inkâr ve şirkle kötü huylardan ve günah. kirlerinden arındırma” şeklinde açıklamışlardır (Taberî, I, 556-558; Zemahşerî, I, 94; Râzî, IV, 66).

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ (143)

Bakara 2/143 Ayet

Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah’ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl’e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık. Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz, Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir. (143)

Tefsir Dilediğini dosdoğru yola ileten Allah, bu cümleden olmak üzere müslümanları da “vasat bir ümmet” yapmıştır. “Sirât-ı müstakîm”in, “her türlü eğrilik, aşırılık ve sapıklıktan uzak, dosdoğru, adaletli, ölçülü, ılımlı ve dengeli bir yol, bir inanç ve yaşama biçimi” anlamına geldiği ifade edilmişti. Vasat ümmet de aynı şekilde “ifrat ve tefritlerden korunarak inancında, ahlâkında, her türlü tutum ve davranışlarında doğruluk, dürüstlük ve adalet çizgisinde kalmayı başaran dengeli, sağduyulu, ölçülü, insafli ve uyumlu nesil, toplum” anlamına gelir. Buradaki “vasat” kelimesi, “hem maddî ve bedensel tutkulara kapılmaktan, zevk ve sefahate dalmaktan hem de bedensel ve dünyevî ihtiyaçları büsbütün reddederek bir tür ruhbanlık hayatına kendini kaptırmaktan korunan” şeklinde de açıklanmıştır. İslâm’dan önceki dönemlerde genellikle yahudiler ve müşrik Araplar gibi bazı toplumlar mâneviyattan büsbütün uzaklaşarak dünyevîleşmişler, materyalist bir hayat anlayışına sapmışlardı. Hıristiyanlar, Mecûsîler ve çeşitli Hint tarikatlarına mensup olanlar gibi bazı topluluklar da dünyevî ve bedensel lezzetlere büsbütün sırt çevirerek kendilerini koyu bir ruhaniyete kaptırmışlardı. İşte İslâm dini bütün bu aşırılıkları reddederek ılımlı ve dengeli bir din ve

dünya anlayışı getirdi; bu anlayışa uygun bir toplum yapısı gerçekleştirdi (Reşîd Rızâ, II, 4-5). Böyle bir topluma “vasat ümmet”, onun izlediği yola da “sırât-ı müstakîm” dedi. İbn Atıyye’nin naklettiğine göre bazı eski âlimler de, Muhammed ümmetinin –İsrâiloğulları’nın aksine– din konusunda itidalden sapıp aşırılığa kapılmamaları sebebiyle vasat ümmet diye nitelendirildiğini belirtmişlerdir (I, 219). Âyete göre yüce Allah müslümanlara, bu seçkin nitelikleri dolayısıyla bütün insanlara şahit olma yetkisi veya özelliği vermiştir. Tefsirlerde bu “şahitlik”le ilgili farklı açıklamalar yapılmakta olup en yaygın yoruma göre âhirette bazı ümmetler, peygamberlerinin kendilerine ilâhî hakikatleri bildirdiğini inkâr edecekler. Muhammed ümmeti ise, Hz. Peygamber’in geçmiş peygamberler hakkında kendilerine verdiği bilgilere dayanarak bu iddiayı yalanlayacak ve böylece o ümmetlere karşı peygamberler lehinde şahitlik yaparak hakikati ortaya koyacaklardır (Taberî, II, 8; İbn Atıyye I, 219; Râzî, IV, 100-101). Ancak âyetin üslûbundan, bu şahitlik konusunun “vasat ümmet” nitelemesiyle ilgisi olduğu anlaşılmaktadır. İslâmî literatürde şâhid kelimesinin “örnek” ve “delil” anlamında da kullanıldığını dikkate alarak bu kelimeyi “örnek ümmet” veya gerçek insanlığın nasıl olması gerektiğine dair bir “delil değeri taşıyan toplum” şeklinde anlamak ve böylece âyetin söz konusu bölümünü şöyle yorumlamak daha uygun gözükmektedir: Allah Muhammed ümmetini, din ve dünya konusunda her türlü aşırılıklardan uzak, akıllı, itidalli, adaletli ve dengeli bir ümmet kılmış; bu ölçülere göre oluşmuş görüş ve inançlarıyla, fitratı bozulmamış her insanın kolaylıkla takip edebileceği sadelikteki güzel ahlâk ve yaşayışlarıyla onları bütün insanlara örnek bir nesil, bütün bu güzel nitelikleri sebebiyle üstün insanlığın ne olduğunu gösteren, kanıtlayan bir delil kılmıştır. Bu özellikleriyle onlar iyi toplumlar için lehte, kötüler için aleyhte bir delil ve şahit olacaklardır. Böylece âyet dolaylı olarak müslümanlara, din ve dünya işleri konusunda başkalarını örnek alıp taklit etmek yerine, başkalarına örnek olmaları; dünya milletleri karşısında pasif ve alıcı değil, aktif ve verici olan bir konuma yükselmeleri; maddî ve mânevî alandaki bu konularıyla özenilen ve izlenen bir toplum düzeyine ulaşmaları sorumluluğunu da getirmektedir. Kuşkusuz idealde bütün insanlar ve realitede bütün müslümanlar için–din ve dünya işleri hususunda doğru, adaletli ve en üstün örnek, ölçü ve önder Hz. Muhammed olduğu için– âyetin devamında Peygamber’in de müslümanlar hakkında bir şahit, yani en iyinin ölçüsü, örneği ve kanıtı olduğu ifade buyurulmuştur. Hz. Peygamber, kible değişikliği ile ilgili bu âyetler gelinceye kadar (ağırlıklı görüşe göre on altı veya on yedi ay, bk. Tirmizî, “Tefsîr”, 3) Kudüs’teki Beytülmakdis’e yönelerek namaz kılmışsa da, Kâbe’nin kible olması hususunda derin bir istek duyuyordu. Hz. Peygamber’in bu arzusu yönünde kiblenin değiştirilmesiyle kimlerin gerçekten Allah’ın resulüne gönülden bağlı samimi müminler olduğu, kimlerin müslüman görünmelerine rağmen münafık oldukları da ortaya çıkacaktı. Nitekim âyetin üslûbundan anlaşıldığına ve tefsirlerde yer alan bazı rivayetlere göre, hicretin 2. yılında Receb veya Şâban ayında gerçekleşen kible değişikliği, neredeyse bir fitne sebebi olmuş; Hz. Peygamber ve müslümanlar bu değişikliği memnunlukla karşılarken yahudilerle birlikte münafıklar da bunu bir dedikodu vesilesi yapıp Hz. Peygamber’e dil uzatmaya kalkışmışlardır (ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, II, 11-12). Kiblenin değiştirilmesi, “Allah’ın hidayet verdiği kimseler”in dışında kalanlara yani yahudiler ve münafıklarla henüz İslâm’ı içlerine sindirememiş kesimlere ağır gelmiş; önemli bir mesele olarak tartışma konusu yapılmış; hatta –yahudilerin de telkiniyle– müslümanlar arasında daha önce Kudüs’e yönelerek kılınan namazların boşa gitmiş olacağı kaygısına kapılanlar bile olmuştur (İbn Atıyye, I, 220-221). İşte âyette “Allah imanınızı asla zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir” buyurularak O’nun, kendisine iman ve itaatin gereği olarak yapılan amelleri kabul edeceğine, dolayısıyla bu hususta bir kaygıya kapılmanın yersiz olduğuna dikkat çekilmiştir.

إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي (14)

“... Bana ibadet et; beni anmak için namaz kıl.” Tâ-Hâ 20/ 14

Tâ-Hâ 20/ 14 “Şüphesiz yok ki ben Allah’ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.”

Tâ-Hâ 20/ 14 Ayet

Mûsâ'nın haberi sana ulaştı mı? Hani bir ateş görmüştü de ailesine, "Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm (oraya gidiyorum). Umarım ondan size bir kor ateş getiririm, yahut ateşin başında, yol gösterecek birini bulurum" demişti. Ateşin yanına varınca, ona şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ!" "Şüphesiz yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın." "Ben seni (peygamber olarak) seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle." "Şüphesiz yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilah yoktur. O halde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl." "Kiyamet mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, neredeyse onu gizleyecek (geleceğinden hiç söz etmeyecek)tim." "Buna inanmayan ve nefsinin arzusuna uyan kimseler seni ondan (ona hazırlanmaktan) sakın alıkoymasın, sonra helak olursun!" "Şu sağ elindeki nedir ey Mûsâ?" Mûsâ dedi ki: "O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm." Allah, "Onu yere at ey Mûsâ!" dedi. Mûsâ da onu attı. Bir de ne görsün o, hızla akan bir yılan olmuş! Allah şöyle dedi: "Tut onu. Korkma! Biz onu yine eski durumuna döndüreceğiz." "Sana büyük mucizelerimizden birini daha göstermemiz için elini koynuna sok ki bir başka mucize olarak, (alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir halde çıksın." "Sana büyük mucizelerimizden birini daha göstermemiz için elini koynuna sok ki bir başka mucize olarak, (alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir halde çıksın." "Firavun'a git, çünkü o azmıştır." (9-24)

Tefsir

Gerek Kitâb-ı Mukaddes'te gerekse Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden en çok söz edilen peygamber Hz. Mûsâ'dır. İlk inen sûrelerde Hz. Mûsâ'ya verilen "sahifeler"e gönderme yapan ifadeler yer almış olmakla beraber, Kur'an âyetlerinin kronolojik sıralamasına göre onun peygamberlikle onurlandırılmasına, Firavun'a gidip onu doğru yola çağırarak görevlendirilmesine, bu arada kendisinin Allah'ın lutfuyla bizzat Firavun'un sarayında büyütülmüş olduğuna, Firavun'a yapılan nasihat ve gösterilen mucizelere rağmen inatçı tavrını sürdürdüğü için İsrâiloğulları'nın Mûsâ'nın öncülüğünde kurtarılıp Firavun ve ordusunun boğulmasına, daha sonra Mûsâ vahiy almak üzere Tûr'a gittiğinde İsrâiloğulları'nın buzağı heykeline taparak nankörlük ettiklerine geniş biçimde değinilen ilk yer bu âyet kümesinin başından 98. âyete kadar ki bölümdür (Hz. Mûsâ'nın hayatı hakkında Kur'an'da ve Kitâb-ı Mukaddes'te verilen bilgiler ve karşılaştırılması için bk. **Bakara 2/49-59; Kasas 28/3 vd.**). Burada dikkat çeken husus, anlatımın Hz. Mûsâ'nın doğumu ve yetiştirilmesiyle değil, hemen ona peygamberlik görevinin verilmesi ve tevhid mücadelesi içine sokulmasıyla başlamasıdır. Bu durumla, sûrenin tevhid mücadelesinin sıkıntılı dönemlerini yaşayan Resûlullah'a ve müminlere teselli ve moral desteği verme hedefi arasında sıkı bir bağ bulunduğu söylenebilir. Kur'an'ın başka sûrelerinde verilen bilgilerle beraber değerlendirildiğinde 10. âyette, Hz. Mûsâ'nın Medyen'de sekiz (veya on) yıl kayın pederinin yanında çalıştıktan sonra ailesiyle birlikte Mısır'a gitmek üzere yola çıktığı günlerden söz edildiği anlaşılmaktadır. Tefsirlerde bu olayın soğuk bir kış gecesinde ve Mûsâ'nın yolunu kaybettiği bir sırada meydana geldiği, ateş zannettiği ışığın gerçekte ilâhî nur olduğu belirtilir (Taberî, XVI, 142). Burada önemli olan, onun bir ışık görmesinin sağlanması ve bunun ilâhî huzura çağırılmasına vesile kılınmasıdır. Hz. Mûsâ bu mazhariyete eriştikten sonra, (11-24. âyetlerde belirtildiği üzere) kendisine vahiy gelmiş, mucizelerle donatıldığı kendisine gösterilip Firavun'a

gitmesi istenmiştir. Tevrat'ta Mûsâ'nın ateş görmesi olayı şöyle anlatılır: “Ve rabbin meleği bir çalı ortasında ateş alevinde ona göründü; ve gördü, ve çalı tükenmiyordu; ve Mûsâ dedi: Şimdi döneyim, ve bu büyük manzarayı göreyim, çalı niçin yanıp tükenmiyor...” (Çıkış, 3/2-3). 12. âyette Hz. Mûsâ'dan niçin pabuçlarını çıkarmasının istendiği açıklanırken bazı müfessirler pabuçların yapıldığı malzeme üzerinde durmuşlarsa da, daha çok ayaklarının o kutsal mekâna doğrudan temas etmesinin ve bereketinden nasiplenmesinin istendiği yorumu tercih edilmiştir (bk. Taberî, XVI, 143-144). Fakat burada ilâhî vahye muhatap olacak olan Mûsâ'nın kendisini ruhen buna hazırlamasının amaçlandığı, dolayısıyla kendisine çeki düzen vermesi ve daha özel bir saygı göstermesi için uyarıldığı söylenebilir. İbn Atıyye de buna yakın bir yorum yapmaktadır (IV, 39). Âyetin son kısmına “Sen iki defa kutlu kılınmış vadidesin” mânasını veren Esed, âyetteki “tuvâ” (diğer okunuşuyla “tivâ”) kelimesiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: Ne var ki bazı müfessirler bu kelimenin “kutlu kılınan vadi”nin ismi olduğunu söylemişlerdir. Oysa Zemahşerî, “iki kere yapılan” anlamındaki tuvan yahut tıvan tabirinden yola çıkarak, sözcüğü “iki kere” anlamına yorumuştur; yani “iki kere kutsanmış” yahut “iki kere kutlu kılınmış” (II, 624, 625). Halbuki Zemahşerî önce bu kelimenin yer adı olmasına ilişkin yorumuna temas etmekte, daha sonra “iki defa anlamına geldiği de söylenmiştir” şeklinde kendi yorum ve tercihi olmaksızın bu görüşe işaret etmekte, ayrıca bu mânayı “iki defa kutsanma” yorumuna hasretmeyip “iki defa seslenilmiş olduğu” yorumundan da söz etmektedir (II, 429). Kaldı ki genellikle müfessirler –tercih belirterek veya belirtmeden– her iki yorumu (vadi ismi olduğunu ve iki kere mânasına geldiğini) nakletmektedirler (meselâ bk. Taberî, XVI, 145-147; İbn Atıyye, IV, 39). 14. âyetin “Beni hatırında tutmak için namazı kıl” şeklinde tercüme ettiğimiz kısma “Hatırladığında namazı kıl” mânası da verilmiş ve bu yorum Hz. Peygamber'in “Bir namazı unutan kimse hatırladığında onu kılın” buyurduktan sonra bu âyeti okuduğu rivayetiyle (Buhârî, “Mevâkî”, 37) desteklenmeye çalışılmıştır. Fakat Taberî âyetin lafzına göre ilk mânanın daha kuvvetli olduğunu belirtir (XVI, 147-148). 15. âyetteki “onu âdeta kendimden bile gizliyorsam da” diye çevirdiğimiz kıyamet günüyle ilgili yan cümle için değişik açıklamalar yapılmış, bu arada cümleye “Onu neredeyse açıklayacağım” mânası da verilmiştir. Fakat müfessirlerin çoğu, bu ifadenin Arap dilinde bilinen bir üslûp (mübalağa) olduğu, bizim tercih ettiğimiz “Âdeta kendimden dahi gizlemekteyim” anlamını taşıdığı ve Allah'ın bu bilgiyi kimseye vermediğini, o günün ansızın gelip çatacağını belirtmeyi hedeflediği kanaatindedir (bk. Taberî, XVI, 148-153; İbn Atıyye, IV, 40). Bu âyetin “herkes yapıp ettiğinin karşılığını görsün diye” şeklinde çevirdiğimiz kısmıyla bilinçli çabaların kastedildiği ve dolayısıyla –ahlâken iyi ya da kötü olduğuna bakılmaksızın– elde olmadan yapılan eylemlerle farkında olmadan yapılan ihmallerin hariç tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu ilkeyi Hz. Mûsâ'nın kıssasını anlatırken telaffuz etmekle Kur'an, bütün gerçek dinlerin temelinde yatan ahlâkî kavram ve öğretilerin özde hep aynı olduğunu vurgulamaktadır. Esed bu inceliği daha belirgin hale getirme düşüncesiyle âyetin bu kısmına, “herkese (hayatta iken) peşinden koştuğu şeylere göre hak ettiği karşılık verilebilsin diye” şeklinde mâna vermiştir (II, 626-627). Kur'an'da değişik vesilelerle değinildiği üzere Hz. Mûsâ Firavun'a gönderilirken asâsının yılanı dönüşmesi ve elini koynuna sokunca –kendisi esmer tenli olduğu halde– hastalık vb. bir sebeple olmaksızın elinin bembeyaz çıkması şeklinde iki mucize ile desteklenmişti (ayrıca bk. **A'râf7/106-108; Kasas 28/31-32**). 19-22. âyetlerde bunlara temas edildikten sonra 23. âyette bununla öncelikle Hz. Mûsâ'nın Allah'ın kudretine olan inancının pekiştirilmesinin amaçlandığı ifade edilmektedir.

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبُّونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٍ (49) وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ

تَنْظُرُونَ (50) وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ (51) ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (52) وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَىٰ الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (53) وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَرَائِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَرَائِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (54) وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (55) ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (56) وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَىٰ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (57) وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُحَدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (58) فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَىٰ الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (59)

Bakara 2/49-59Ayet

Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık. Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı. Hani, sizin için denizi yarmış, sizi kurtarmış, gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk. Hani, biz Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik. Sizler ise onun ardından (kendinize) zulmederek bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz. Sonra bunun ardından şükredesiniz diye sizi affetmiştik. Hani, doğru yolu tutasınız diye Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) ve Furkan'ı vermiştik. Mûsâ kavmine dedi ki: "Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilah edinmekle kendinize yazık ettiniz. Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün (kendinizi düzeltin). Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah da onların tövbesini kabul etti. Çünkü o, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhametlidir." Hani siz, "Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız" demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı. Sonra, şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar dirillettik. Bulutu üstünüze gölge yaptık. Size, kudret helvası ile bıldırcın indirdik. "Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiyin" (dedik). Onlar (verdiğimiz nimetlere nankörlük etmekle) bize zulmetmediler fakat, kendilerine zulmediyorlardı. Hani, "Şu memlekete girin. Orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin. Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve "hitta!" (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere ise daha da fazlasını vereceğiz" demiştik. Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular. Biz de haktan ayrılmaları sebebiyle o zalimlere gökten bir azap indirdik. (49-59)

Tefsir

Hz. Mûsâ, gerek Tevrat'ta gerekse Kur'an-ı Kerîm'de kendisine en geniş yer ayrılmış bulunan peygamberdir. Kur'an'da 136 defa adı geçer. Tevrat'ın beş kitabından dördü (Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye) onu ve başından geçenleri anlatır. Tevrat'a göre Hz. Mûsâ, Ya'kub'un oğullarından Levi'nin soyundandır. Babası Amram (İmrân), annesi Yokebed'dir (Çıkış, 6/18-20). İslâmî kaynaklarda yer alan ve ana hatlarıyla Tevrat'ın verdikleriyle uyuşan bilgilere göre Hz. Mûsâ'nın doğduğu yıl Mısır firavunu, yüzyıllardır bu ülkede yaşayan ve sosyo-ekonomik durumları gittikçe kötüleşen İsrâilîoğulları arasından çıkacak birinin kendi saltanatını elinden alacağına işaret eden bir

rüya görmüş; bunun üzerine onların erkek çocukları hakkında ölüm fermanı çıkarmıştı. Sıkı bir şekilde uygulanan bu katliamdan Mûsâ'yı kurtarmak isteyen annesi, Allah'ın emri uyarınca onu (üç aylıkken, harç ve ziftle sıvadığı bir sepete koyarak; Çıkış, 2/2-3) Nil nehrine bırakmış, ablasına da gelişmeleri uzaktan takip etmesini söylemişti. Nihayet Firavun'un ailesi bebeği bularak Firavun'un eşi Âsiye'ye getirirler. Çocuğun hayatına kıyılmaması ve kendisinde kalması hususunda kocasını da razı eden Âsiye, onun için bir süt annesi arar; fakat çocuk hiçbir kadının memesini emmez. Durumu öğrenen ablası onlara annesini tavsiye eder (Tevrat'a göre Mûsâ'yı nehirden bulan ve onu emzirmesi için annesine veren, Firavun'un kızıdır; bk. Çıkış, 2/5) . Böylece evinde annesi tarafından emzirilen Mûsâ tekrar Firavun ailesine teslim edilir; okuma yazma da dahil olmak üzere çok iyi bir eğitim görür. Olgunluk çağına ulaşınca Allah tarafından kendisine "hüküm ve ilim" verilir (geniş bilgi için bk. **Kasas 28/7** vd.; krş. Çıkış, 2/2-10). İsrâiloğulları'ndan birinin Mısırlı biriyle dövüştüğünü gören Mûsâ, İsraili'nin yardım istemesi üzerine Mısırlı'ya bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu. Beklemediği bu durum karşısında Allah'tan af diledi; Allah da onu bağışladı (Kasas 28/15-16). Ertesi gün olayın duyulması üzerine yetkililer Mûsâ'nın öldürülmesine karar verdiler. Durumu öğrenen Mûsâ Medyen'e kaçtı. Burada tanıştığı bir kızla evlendi ve sekiz (veya on) yıl boyunca kayınpederinin koyun sürüsünü güttü. Daha sonra Mısır'a dönmek üzere ailesiyle birlikte yola çıktı. Yolda, Sînâ (Tûr) dağının yanında gördüğü bir ateşe yaklaştığında yakındaki bir ağaçtan "Ey Mûsâ! Muhakkak âlemlerin rabbi olan Allah benim!" şeklinde bir ses geldi ve bu sözle başlayan ilk vahye muhatap oldu (bu ve daha başka vesilelerle Allah kendisine aracısız hitap ettiği için Hz. Mûsâ "kelîmullah" diye anılır). Bu arada Allah tarafından kendisine, asâsının yılanı dönüşebilmesi ve elinin kar gibi beyazlaşması şeklinde iki mucize verildi ve Firavun'a gidip kavmini onun zulmünden kurtarmakla görevlendirildi; isteği üzerine kendisinden daha güzel konuşan büyük kardeşi Hârûn'u da yanına alması uygun görüldü. Mûsâ, ailesini Medyen'e geri göndererek Mısır'a gitti ve Hârûn'u da yanına alıp Firavun'un huzuruna çıktı. Ona Allah'ın elçisi olduğunu bildirdi ve İsrâiloğulları'nın kendisiyle birlikte Mısır'dan ayrılmalarına izin vermesini istedi. Ancak, mucizeler göstermesine rağmen Firavun'u ikna edemedi; bu arada Firavun ve Mısır halkının başına gelen şiddetli felâketler de Firavun'un ikna olmasına yetmedi. Her felâket gelmesinde Mûsâ'ya, eğer Allah'a dua edip kendilerini musibetten kurtarırsa isteğini yerine getireceğine dair söz veriyor, fakat sıkıntı geçince sözünden dönüyordu (ayrıntılı bilgi için bk. A'râf 7/103-138). Nihayet Allah'ın buyruğu uyarınca Mûsâ, bir gece İsrâiloğulları'nı yanına alarak, Sînâ'ya geçmek üzere gizlice Kızıldeniz'e doğru yola çıktı; sabahleyin durumu öğrenen Firavun da kuvvet toplayarak peşlerine düştü. Bir mucize sonucu denizinyol vermesiyle Mûsâ ve kavmi karşıya geçerken, aynı yoldan geçmeye kalkışan Firavun ve beraberindekiler boğulup gittiler. Kavmiyle birlikte Sînâ'ya ulaşan Mûsâ, onların başına Hârûn'u bırakarak ilâhî vahyi almak üzere Tûr'a gitti ve kırk gece orada kaldı. Bu arada kavmi, Hârûn'un ikazlarına rağmen, Sâmirî isimli bir kuyumcunun yaptığı altın buzağı heykeline tapmaya başladı. Döndüğünde durumu öğrenince son derece üzülen ve öfkelenen Mûsâ, kavminden seçtiği yetmiş kişiyle birlikte, işledikleri günahlardan dolayı tövbe etmek üzere tekrar Tûrisînâ'ya gitti. Hz. Mûsâ İsrâiloğulları'nı, Allah'ın kendileri için takdir ettiği kutsal topraklara götürmek istedi. Fakat kavmi onun bu isteğini reddettiği için arz-ı mev'ûd kendilerine kırk yıl haram kılındı ve bu süre içinde, Hz. Mûsâ da yanlarında olmak üzere, çölde dolaşıp durdular (**Mâide 5/21-26**). Tevrat'taki bilgilere göre kırk yıllık çöl hayatının sonuna doğru Hz. Hârûn 123 yaşında Hor dağında öldü; daha sonra arz-ı mev'ûda yaklaştıklarında da Hz. Mûsâ 120 yaşında vefat etti; Moab diyarında Beyt-peor karşısındaki dereye defnedildi (Tesniye, 32/50; 34/6-7). Bakara sûresinin yukarıda meâli verilen kısmı, Hz. Mûsâ'nın hayatından, Kızıldeniz'i geçmesiyle başlayan bir kesit içermekte olup İsrâiloğulları'nın tarihine dair ayrıntılı bilgilerin yer aldığı A'râf sûresindeki yirmi iki âyetin (141-162) tam bir özetidir. Ancak A'râf sûresindekilere ilâveten burada bazı bilgiler daha bulunmaktadır. Şöyle ki: 52. âyette, İsrâiloğulları'nın, altın buzağıyı tanrı edinmelerinden sonra Allah tarafından

affedildikleri, 55. âyette tekrar yoldan çıkarak, Allah'ı açıkça görmedikçe Mûsâ'ya inanmayacaklarını açıkladıkları, bu yüzden bir zelzele felâketine uğratılarak yerlere serildikleri, 56. âyette de ölümlerini andırır bir şekilde ayılıp kendilerine geldikleri bildirilmektedir (bu olay hakkında geniş açıklama için ayrıca bk. **A'râf 7/141-162**). Yukarıda da özetle belirtildiği üzere, Hz. Mûsâ Mısır'a giderek burada Firavunlar yönetiminde yüzyıllar boyu esir ve parya muamelesi gören İsrâiloğulları'nı kurtarmak istemiş; ancak uzun tartışmalara vемücadelelere rağmen Firavun'u ikna edemeyince kavmini yanına alarak Mısır'dan kaçmış; İsrâiloğulları, bir mûcize eseri olarak yarılıp kendilerine yol açan Kızıldeniz'den geçerken, onları takip eden Firavun ve onun güçleri, denizin tekrar eski halini almasıyla boğulup gitmişlerdir. Bu suretle İsrâiloğulları'nı Sînâ'ya geçiren Hz. Mûsâ, Allah'ın buyruğuna uyarak, şeriat hükümlerini öğrenmek ve Tevrat levhalarını almak üzere Tûr'a gitmiş, kırk gün burada kalmıştır. Bu sırada Mûsâ'ya vekâlet eden Hz. Hârûn'un muhalefetine rağmen İsrâiloğulları Sâmirî denilen bir kuyumcunun imal ettiği altın buzağı heykeline tapmaya başladılar. 54. âyette bu buzağıya tapma olayı İsrâiloğulları'nın nefislerine zulmetmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Sözlükte zulüm kelimesi "bir şeyi olması gerekenin dışına saptırma, adaletsizlik, zorbalık, haksızlık, kötülük" gibi anlamlar ifade etmekte olup, terim olarak genellikle "dinî ve ahlâkî kanunlarda belirlenmiş sınırları aşan; adalet, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine ters düşen davranışlar" için kullanılır. Ayrıca hukuk ve ahlâk dilinde, çok genel bir ifade ile "haktan bâtila sapmak, rızâsına aykırı olarak birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunmaya kalkışmak, haddi aşmak" gibi tanımların yapıldığı da görülür. Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli isim ve fiil kalıplarıyla pek çok âyette geçen zulüm kelimesi, biri itikad, diğeri ahlâk alanıyla ilgili olmak üzere iki ayrı bağlamda kullanılır. İlk kullanıma göre zulüm kelimesi genellikle şirk, inkâr, günahkârlık (fısk, fücûr), itikadî ve amelî bakımdan Allah'ın koyduğu kuralları, sınırları çiğneme, aşma (taaddî, israf) gibi kavramlarla yakın bir anlam ifade eder. Buna göre "Şirk büyük bir zulümdür" (**Lokmân 31/13**); "Kâfirler zalimlerin ta kendileridir" (**Bakara 2/254**); "Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir" (**Bakara 2/229; A'râf 7/19; Talâk 65/1**). Kur'an'da ahlâkî bağlamdaki kullanımına göre zulüm kelimesi hak, hürriyet, eşitlik gibi konulara ilişkin olarak "haddi aşmak ve başkasının hakkını ihlâl etmek, başkasına zarar vermek" anlamını ifade eder. Bu tanıma göre zulüm, "haksızlık ve adaletsizlik" demek olup herşeyden önce Allah için düşünülmesi imkânsız olan bir durumdur. Zira "Allah kullarına asla zulmedici değildir" (**Âl-i İmrân 3/182; Enfâl 8/51; Hac 22/10**). Hiçbir kimse O'ndan "kıl payı kadar bile haksızlık görmez" (**Nisâ 4/49**). Şu halde bu anlamıyla zulüm dinî sorumluluğu olan, akıl sahibi varlıklara özgü bir tutum olup, Allah tarafından kesinlikle haram kılınmıştır. Ayrıca kişi, kime karşı ve ne tür bir kötülük işlemiş olursa olsun, aslında Kur'ân-ı Kerîm'e göre bu kötülüğü öncelikle kendi nefisine karşı işlemiştir (bununla ilgili âyetler için bk. M. F. Abdülbâkî, Mu'cem, "zlm" md.; hadisler için bk. Wensinck, Mu'cem, "zlm" md.). Nitekim konumuz olan kısmın 54. âyetinde de İsrâiloğulları'nın, altın buzağıya taparak şirke sapmak suretiyle inanç ve amel konusunda Allah'ın koyduğu sınırı aşmaları, böylece bir kuralı çiğnemeleri sebebiyle onlara "Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz" buyurulmuştur. A'râf sûresindeki bilgilere göre, Sînâ dağından dönen Mûsâ'nın, bu ağır suçtan dolayı gösterdiği çok sert tepkinin ardından yüce Allah, şükretmelerine (ıslah olup kendilerine gelmelerine) bir fırsat vermek üzere onları bağışlamış; bu arada Hz. Mûsâ, onlardan, altın buzağıyı tanrı edinerek Allah'a şirk koşmuş olmalarından dolayı tövbe edip yaratanlarından af dilemelerini istemiş ve "Nefislerinizi öldürün" demiştir. Bu son ifadeden neyin kastedildiği hususunda kesin bilgi yoktur. Müfessirlerin çoğunluğu bu ifadeyi "Birbirinizi öldürün" şeklinde anlamışlardır. Fakat Kur'an'da ve sahih hadislerde bunu destekleyen bir kanıt rastlanmamaktadır. Buna karşılık Tevrat'ın "Çıkış" bölümünde (32/27-28), Tanrı'nın buzağıya tapanlara, cezalarını çekmek üzere, ellerine kılıçlarını alarak birbirini öldürmelerini emrettiği, böylece baba oğul demeden insanların birbiriyle çarpıştığı ve neticede 3000 kişinin öldürüldüğü bildirilmektedir. Bu ifade, genellikle peygamberlerini dinlememeyi

alışkanlık haline getiren İsrâiloğulları'nın, bu yüzden iç savaşa kadar varan toplumsal bir ihtilâfa düşüp kan döktüklerine ve ancak Hz. Mûsâ'nın gayretleriyle iç barışı sağladıklarına işaret eder. M. Reşîd Rızâ, makbul (nasûh) bir tövbenin, kötülükten vazgeçerek pişman olup özür dilemekle, ibadet ve hayırlı amellere yönelmekle gerçekleştirebileceğini, bunun ise genellikle insan nefsine çok ağır geldiğini ifade ederek, âyetteki nefsi öldürmekten böyle bir tövbenin kast edilmiş olabileceğini düşünür (I, 320). Mutasavvıflar ise "Nefislerinizi öldürün" buyruğunu, "Kötü duygularınızı, bencil isteklerinizi yok ediniz" şeklinde ahlâkî arınma mânasında yorumlamışlardır.

طسم (1) تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ (2) تَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبِيِّ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (3) إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيْعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (4) وَرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُّوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ (5) وَنَمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ (6) وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ (7) فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ (8) وَقَالَتِ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (9) وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (10) وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنْبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (11) وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ (12) فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلَنَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (13) وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نُبْرِئُ الْمُحْسِنِينَ (14) وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهَذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَعَاثَ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَرَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ (15) قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (16) قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ (17) فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسَىٰ إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُبِينٌ (18) فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْبِطَشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسَىٰ أَتُرِيدُ أَنْ

تَقْتُلِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ (19) وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَائِكَةَ يُاتِمُّونَ بِكَ لِيُقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِلَيَّ لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ (20) فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (21) وَلَمَّا تَوَجَّهَ تَلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ (22) وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْتَقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءَ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ (23) فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ (24) فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقِصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ بَهِتَتْ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (25) قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ (26) قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حِجَجٍ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (27) قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ (28) فَلَمَّا قَضَى مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ (29)

Kasas 28/3 vd. Kasas Sûresi

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Nüzûl

Mushaftaki sıralamada yirmi sekizinci, iniş sırasına göre kırk dokuzuncu sûredir. Nemi sûresinden sonra, İsrâ sûresinden önce Mekke'de inmiştir. 85. âyetinin hicret esnasında Cuhfe denen yerde,52-55. âyetlerinin de Medine'de indiğine dair bir rivayet bulunmaktadır (Şevkânî, IV, 152).

Adı/Ayet Sayısı

Adını 25. âyette geçen "kasas" (kıssa, hayat hikâyesi) kelimesinden almıştır. Doğumundan peygamberliğine kadar Hz. Mûsâ'nın kıssası geniş bir şekilde anlatıldığı için bu adın verilmiş olması da muhtemeldir.

Ayet

Tâ-Sîn-Mîm. Bunlar apaçık Kitab'ın âyetleridir. İman eden bir kavim için Mûsâ ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını sana gerçek olarak anlatacağız. Şüphe yok ki, Firavun yeryüzünde (ülkesinde) büyüklük taslamış ve ora halkını sınıflara ayırmıştı. Onlardan bir kesimi eziyor, oğullarını boğazlıyor, kadınlarını ise sağ bırakıyordu. Şüphesiz o bozgunculardandı. (1-4)

Tefsir

Bazı sûrelerin başında bulunan bu tür harflere "hurûf-ı mukattaa" adı verilmektedir (bilgi için bk. Bakara 2/1). Müfessirlerin çoğunluğu bu ve benzeri yerlerdeki kitaptan maksadın Kur'an olduğunu

ifade etmişlerdir (Râzî, XXIV, 118; Şevkânî, IV, 91; İbn Âşûr, XIX, 92; ayrıca krş. Ra'd 13/1; Hicr 15/1). "Apaçık" diye tercüme ettiğimiz mübîn kelimesi "açıklayıcı" anlamına da gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de 136 yerde adı geçen Mûsâ aleyhisselâm, Kitâb-ı Mukaddes'te de kendisine en geniş yer verilmiş olan peygamberdir. Tevrat'a göre Mûsâ, Ya'kub'un oğlu Levi'nin soyundandır. Babası Amran (İmrân), annesi Yokebed'dir (Çıkış, 6/18-20). Kur'an'da Hz. Mûsâ'nın hayat hikâyesine bazan kısa bazan da geniş bir şekilde yer verilmiştir. Kasas sûresinde de konu oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Mûsâ dünyaya geldiği sırada Mısır'ın yönetimini elinde bulunduran Firavun, ülkesinin sınırlarını genişletmiş, bu durum onu şımartmıştı. O, Kur'an'da değişik yönlerden eleştirilmekle birlikte asıl eleştirilen yönü tanrılık taslaması, kendini herkesten üstün görmesidir. Firavun, halkını tabakalara bölmüş, 4. âyette de işaret buyurulduğu üzere özellikle İsrâil asıllı olanlara insanlık onuruna yakışmayacak şekilde muamele etmiştir. Bu sebeple aynı âyetin son cümlesinde onun fesad çıkaranlardan olduğu ve normal düzeni bozduğu ifade edilmektedir. Mısır'da çoğalıp kendisine isyan edeceklerinden kaygılandığı için İsrâil asıllı olanların erkek çocuklarına kıyım uyguladı. Ayrıca insanları ağır işlerde çalıştırıp özellikle yaşlıların ölümüne sebep oldu (bilgi için bk. Bakara 2/49; A'râf 7/103).

Ayet

Biz ise, istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım, onları önderler yapalım ve onları varisler kılalım. Yeryüzünde onları kudret sahibi kılalım ve onların eliyle Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, çekinegeldikleri şeyleri gösterelim. (5-6)

Tefsir

Hâmân, Firavun'un veziri veya saraydaki önemli şahsiyetlerden biri olup adı Kur'an'da altı yerde Firavun'la birlikte anılmaktadır (bk. Kasas 28/6, 8, 38; Ankebût 29/39; Gâfir 40/24, 36; bilgi için bk. Şaban Kuzgun, "Hâmân", DİA, XV, 436-437). İlâhî irade Firavun'un istediği istikamette tecelli etmedi. Tam tersine Allah Teâlâ, onun zulmü altında ezilen, horlanan, fakir ve muhtaç duruma düşürülmüş olan, yok edilmek istenen İsrâiloğulları'nı zulümden kurtarıp hayırlı işlerde insanlara önderler yapmak, ülkelerinin vârisleri kılıp vaad ettiği topraklara güvenlik içinde yerleştirmek, kendilerine iktidar vermek istiyordu. Nitekim İsrâiloğulları soyundan insanlara din ve dünya hayatında önderlik etmiş olan birçok peygamber gelmiş, onlar Dâvûd ve Süleyman zamanında bölgenin en güçlü devletine sahip olmuşlardı (bk. Neml 27/ 15-44).

Ayet

Mûsâ'nın annesine, "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız" diye ilham ettik. Nihayet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı. Şüphesiz Firavun, (veziri) Hâmân ve onların askerleri hata yapıyorlardı. Firavun'un karısı şöyle dedi: "Bana da, sana da göz aydınlığı (bir çocuk)! Sakın onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur, ya da onu evlat ediniz." Oysaki onlar (olacak şeylerin) farkında değillerdi. (7-9)

Tefsir

Hz. Mûsâ'nın annesine yapılan vahiy muhtemelen peygamberlere yapılan vahiy değil, seçkin kulların kalbine doğan ilham anlamındadır. Sıkı bir şekilde uygulanan bu katliamdan Mûsâ'yı kurtarması için Allah tarafından annesine, onu bir süre emzirmesi, çocuğun hayatının tehlikeye düştüğünü hissettiği anda onu bir sandukaya koyup Nil nehrine bırakması ilhamedilmiş, bunun üzerine annesi hiç tereddüt etmeksizin Mûsâ'yı nehre bırakmıştı. Çünkü Allah ona, "Korkup kaygılanma, biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız" diye ilham etmişti. Nitekim sonunda ilâhî takdir tecelli etmiş, Firavun ailesi, İsrâiloğulları'na yapmış olduğu zulmün karşılığı olarak ileride kendilerine düşman ve üzüntü sebebi olacak bebeği Nil kıyısında bularak Firavun'a getirmişlerdir. Âyette Firavun ve beraberindekilerin gerek Allah'a karşı nankörlüklerinin gerekse İsrâiloğulları'na uyguladıkları zulmün yanlışlığına, dolayısıyla Hz. Mûsâ'nın

ileride bunlara karşı vereceği mücadeleye işaret edilmektedir. Yüce Allah Mûsâ'nın korunup kollanması ve kendi gözetiminde yetiştirilip olgunlaşması için onu katından bir sevgi ile kuşatmış, kezâ ona karşı insanların kalbine de sevgi yerleştirmiştir (bk. Tâhâ 20/39). Bundan dolayı Firavun'un eşi Asiye (Râzî, XXIV, 228), çocuğun hayatına kıyılmaması ve kendisinde kalması için Firavun'a ricada bulunmuş; "O, senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun!" diyerek bir sevinç ve mutluluk kaynağı olduğuna işaret ettikten sonra ondan faydalanabilecek veya onu evlât edinebileceklerini söyleyip kocasını razı etmiştir. "Onlar işin farkında değillerdi" cümlesi Firavun ve adamlarının ileride Hz. Mûsâ sebebiyle başlarına gelecek olanları bilmediklerine işaret etmektedir (Razî, XXIV, 229).

Ayet

Mûsâ'nın anasının kalbi bomboş kaldı. Eğer biz (çocuğu ile ilgili sözümüze) inancını koruması için kalbine güç vermeseydik, neredeyse bunu açıklayacaktı. Annesi, Mûsâ'nın kız kardeşine, "Onu takip et" dedi. O da Mûsâ'yı, onlar farkına varmadan uzaktan gözledi. Biz, daha önce onun, süt analarının sütünü emmemesini sağladık. Kız kardeşi, "Size onun bakımını, sizin adınıza üslenecek ve ona içtenlik ve şefkatle davranacak bir aile göstereyim mi?" dedi. Böylece biz, anasının gözü aydın olsun veüzülmesin, Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük. Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler. (10-13)

Tefsir

Öte yandan Mûsâ'nın annesinin üzüntüden akli başından gitmiş, ne olup bittiğinden haber alamadığı için dehşete kapılmıştı. Haber almak için gösterdiği telâş sebebiyle neredeyse durumu ifşa edecekti, fakat Allah gönlünü pekiştirdi, ona sabretme gücü verdi ve sonunda çocuğuna kavuşacağı inancında karar kıldı. Anne, kızına gelişmeleri uzaktan takip etmesini söylemişti. O da hemen nehrin kenarında kardeşinin peşine düşmüş, Firavun'un adamlarına hissettirmeden, Mûsâ'nın Firavun'un sarayına götürülüşünü izlemişti. Firavun'un hanımı çocuğa sütanne aramaya başladı; ancak Allah Teâlâ izin vermediği için Mûsâ saraya getirilen kadınlardan hiçbirinin memesini emmedi. Bu hususun 12. âyette, "Biz önceden onun, başka sütanne kabul etmesini engellemiştik" şeklinde ifade buyurulması, olayın tesadüfi bir gelişme olmayıp ilâhî irade tarafından özel olarak planlandığını göstermektedir. Durumu öğrenen ablası emzikli bir kadın olarak "annesini" tavsiye etti; teklifi kabul edildi ve Mûsâ emzirilmek üzere annesine iade edildi (Tevrat'a göre Mûsâ'yı nehirde bulan ve onu emzirmesi için annesine veren, Firavun'un kızıdır; bk. Çıkış, 2/5). Emzirme süresi bitince Mûsâ tekrar Firavun ailesine teslim edildi. Firavun, kendi ailesi içinde büyütülüp yetiştirilen çocuğun kendi yolundan gidecek ve ona mutluluk verecek bir evlât olacağını düşünmüştü. Genellikle ilgi ve eğitim bu sonucu verebilirdi, fakat Allah, Mûsâ vasıtasıyla Firavun'un zulmüne son vermek istiyordu ve sonunda O'nun muradı gerçekleşti.

Ayet

Mûsâ olgunluk çağına ulaşip gelişimini tamamlayınca biz ona ilim ve hikmet verdik. Biz iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız. Mûsâ halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Mûsâ da ona bir yumruk indirip onu öldürdü. Mûsâ, "Bu şeytanın işidir. O gerçekten apaçık bir saptırıcı düşmandır" dedi. Mûsâ, "Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmettim. Beni affet" dedi. Allah da onu affetti. Şüphesiz o, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. "Rabbim! Bana verdiğin nimetle asla suçlulara arka çıkmayacağım" dedi. (14-17)

Tefsir

Hız. Mûsâ sarayda iyi bir eğitim gördü. Olgunluk çağına ulaşınca Allah tarafından kendisine "hikmet ve ilim" verildi (krş. Çıkış, 2/2-10). Mûsâ, kendisine daha peygamberlik gelmeden Firavun'un yanlış yolda olduğunu biliyor ve İsrâiloğulları'na baskı uyguladığını görüyordu. O sebeple bu konudaki

düşüncesini yakınlarına açmış, muhalefeti ağızdan ağıza yayılınca da gözden kaybolup kendini gizlemişti. Şehre ancak geceleri çıkıyordu. Ahalisinin haberi olmadığı bir sırada girdiği şehrin neresi olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber müfessirlerin çoğunluğuna göre Mısır'da Firavun'un ikamet ettiği şehirdir. Müfessir Dahhâk buranın geçmişte müstakil bir yerleşim merkezi olan bugünkü Aynişems olduğunu söylemiştir (Râzî, XXIV, 233); Şevkânî'ye göre ise Kahire'dir (IV, 158); Kuzey Mısır'ın merkezi Menfis olabileceğini söyleyenler de vardır (İbn Âşûr, XX, 88). Rivayete göre Hz. Mûsâ, öğle vakti halkın istirahate çekilmiş olduğu bir sırada bu şehre girmiş, şehirde biri İsrâiloğulları'ndan, diğeri Kıptîler'den olan iki kişinin kavga ettiğini görmüş, İsrâillî'nin kendisinden yardım istemesi üzerine Kıptî'ye bir yumruk vurarak ölümüne sebep olmuştur. Tefsirlerde Hz. Mûsâ'nın günahsız olduğunu göstermek için 15. âyeti çeşitli şekillerde yorumlayanlar olmuştur. Şevkânî bu yorumların, "Peygamberler günah işlemekten mâsumdur" prensibine dayandığını, ancak peygamberlerin (küçük günah değil) büyük günah işlemekten mâsum bulduklarını, Mûsâ da adamı kasten öldürmediği için bu olayın büyük günah sayılmayacağını ifade etmektedir (IV, 158). Esasen bu sırada Hz. Mûsâ'ya peygamberliğin gelmemiş olduğu da göz önüne alınmalıdır. Muhammed Esed'in yorumunda ise olayın sâiki hakkında önemli bir iddia vardır. Esed'e göre "16-17. âyetler göstermektedir ki, yukarıda anlatılan olayda Mısırlı değil, İsrâiloğulları'ndan olan adam suçludur. Görünüşe bakılırsa Hz. Mûsâ hangi tarafın haklı olduğunu anlamaya çalışmadan, İsrâiloğulları'ndan olan adamın yardımına koşmuş; ama hemen sonra, sadece bir adam öldürdüğü için değil, fakat bunu kabilevî bir gayretle yaptığı için ciddi bir suç işlemiş olduğunu farketmiştir. Açıkça görülmektedir ki, Kur'an'ın Hz. Mûsâ'nın kıssasının bu bölümünde asıl işaret etmek istediği husus budur" (II, 785). Bize göre Hz. Mûsâ'nın kavgaya müdahalesi hor görülen ve ezilen topluluktan birinin imdat istemesi üzerine olmuştur ve bunda kusur yoktur. Yaptığı şey, sadece tedbirsizlikle bir tokat veya yumruk vurmaktır. Böyle bir darbenin ölüm sonucunu doğurması nâdirdir. Şu halde Mûsâ'nın yaptığı, "istemeden ölüme sebep olmak" şeklinde ifade edilebilir. İrk bağının müdahale sebebi olduğu delilsiz bir yakıştırmadır. Mûsâ'nın yaptığı, zayıfın yanında yer almak şeklinde bir erdem olarak da değerlendirilebilir. Kavga esnasında haklıyı haksızdan ayırmak güçtür. Onun kendisini günahkâr görmesi, fiilinin ölüme sebep olmasındandır. 15. âyete göre Mûsâ'nın şeytana gönderme yapması da kötü kastının olmadığını gösterir. İleride gelecek âyetlere bakılırsa bu sırada Mûsâ'ya peygamberlik de gelmiş değildir. Özellikle Tevrat'ın çok daha sonra, İsrâiloğulları'nı Mısır'dan Sînâ çölüne geçirmesinin ardından inzâl edildiği bilinmektedir. ,

Ayet

Korkarak, etrafı gözetleyerek şehirde sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen yine feryat ederek ondan yardım istiyordu. Mûsâ da ona, "Belli ki sen azgın bir kimsesin" dedi. Mûsâ, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince adam, "Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi, beni de öldürmek mi istiyorsun. Sen ancak yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun, arabuluculardan olmak istemiyorsun" dedi. (18-19)

Tefsir

Kıptî'nin kim tarafından öldürüldüğü henüz duyulmamıştı. Hz. Mûsâ ise onu öldürdüğü için başına gelebilecek kötülükleri düşünerek geceyi korku içinde geçirdi. Ertesi gün etrafı gözetleyerek şehirde dolaşırken bir gün önce başını derde sokan İsrâillî'nin yine bir Kıptî ile kavga ettiğini gördü. İsrâillî, Mûsâ'dan yine yardım istedi. Mûsâ dün başını belâya sokmuş olan İsrâillî'yi, "Doğrusu sen azgının birisin" diyerek azarladı. Bununla birlikte her ikisine de düşmanca davranan Kıptî'ye vurmak isteyince, İsrâillî azarlanmış olmanın da etkisiyle kendisine vuracağını sanarak, "Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi şimdi de beni mi öldüreceksin?" dedi. Konuşmanın akışına bakarak bu sözün Kıptî'ye ait olduğunu söyleyenler de vardır. Bunlara göre Kıptî olayın fâilini daha önce İsrâillî'den öğrenmişti (bk. Şevkânî, IV, 159).

Ayet

Şehrin öbür ucundan koşarak bir adam geldi. "Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için aralarında senin durumunu görüşüyorlar. Şehirden hemen çık. Şüphesiz ben sana öğütverenlerdenim" dedi. Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek şehirden çıktı ve "Ey Rabbim! Beni bu zalim kavimden kurtar" dedi. (20-21)

Tefsir

Kıptî'yi kimin öldürdüğü ortaya çıkınca haber Mûsâ'nın durumundan rahatsız olan Firavun'a ulaştırıldı ve hemen yakalanması için gereken tedbir alındı. Hz. Mûsâ'nın iyiliğini düşünen bir kişi koşarak gelip bu durumdan onu haberdar etti ve şehirden çıkıp gitmesi için nasihatte bulundu. Bunun üzerine Hz. Mûsâ Medyen'e gitmek üzere şehri terketti.

Ayet

(Şehirden çıkıp) Medyen'e doğru yöneldiğinde, "Umarım Rabbim beni doğru yola iletir" dedi. Medyen suyuna varınca, suyun başında (hayvanlarını) sulamakta olan bazı insanlar gördü. Bunların yanında da koyunlarını suya salmamak için uğraşan iki kız gördü. Mûsâ onlara, "(Koyunlarınızı burada tutmaktaki) maksadınız ne?" dedi. Onlar, "Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız. Babamız ise çok yaşlı bir adamdır" dediler. Bunun üzerine Mûsâ onların koyunlarını suladı. Sonra gölgeye çekilip, "Rabbim! Bana göndereceğin her hayra muhtacım" dedi. (22-24)

Tefsir

Medyen, Akabe körfezinin kuzeyindeki Maan yakınlarında ve Mısır'a yaya yürüyüşü ile sekiz günlük mesafede bulunan eski bir şehirdir (bilgi için bk. **A'râf 7/85**). Buranın halkı Arap asıllı olduğu için Hz. Mûsâ'nın soyundan olan İbrânîler'e hem ırk hem de dil bakımından yakındılar, dolayısıyla ona yardım etmiş olmaları tarihen mümkündür. Tefsirlerde anlatıldığına göre Hz. Mûsâ'nın Medyen suyu başında gördüğü iki kadın Medyen halkına peygamber olarak gönderilmiş olan Şuayb aleyhisselâmın kızları olup, ancak halk hayvanlarını sulayıp kuyunun başından ayrıldıktan sonra hayvanlarını sulayabiliyorlardı. Bunların Şuayb'ın kardeşi oğlunun veya Medyen halkından sâlih birinin kızları olduğuna dair rivayetler de vardır (bk. Abdülvehhâb en-Neccâr, s. 202-204). Kızlar, Mûsâ'nın sorusu üzerine kendilerinin güçsüz, babalarının da ihtiyar olduğunu söyleyerek dolaylı bir şekilde yardım istemişlerdir. Hz. Mûsâ'nın, "Ey rabbim! Bana lutfedeceğin her türlü hayra muhtacım!" şeklindeki duasından o sırada onun da yalnız ve desteksiz kaldığı, yardım ve himayeye muhtaç olduğu anlaşılmaktadır (bk. İbn Âşûr, XX, 103).

Ayet

Nihayet kızlardan biri utana utana yürüyerek ona gelip, "Bizim için koyunlarımızı sulamanın ücretini vermek üzere babam seni çağırıyor" dedi. Mûsâ onun (Şuayb'ın) yanına gelip başından geçenleri ona anlatınca Şuayb, "Korkma o zalim kavimden kurtuldun" dedi. Kızlardan biri, "Babacığım, onu ücretle tut. Her hâlde ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olan bu adam olacaktır" dedi. Şuayb, "Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık şu iki kızımdan birisini sana nikahlamak istiyorum. Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan o da senden olur. Ben seni zora koşmak da istemiyorum. İnşallah beni salih kimselerden bulacaksın" dedi. Mûsâ şöyle dedi: "Bu seninle benim aramda bir iş. İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husûmet yok. Allah söylediklerimize vekildir." (25-28)

Tefsir

Kızlar babalarına gidip Mûsâ'nın kendilerine yaptığı iyiliği anlatınca babaları da bu iyiliğin karşılığını ödemek için kızlarından birini gönderip Mûsâ'yı evine davet etmiş; Mûsâ başından geçenleri ve Mısır'dan kaçış sebebini anlatınca o zat da artık korkmamasını, zira Firavun'un zulmünden kurtulup emin bir beldeye gelmiş olduğunu ifade etmiş ve kızlardan birinin teklifi üzerine âyette belirtildiği şekilde bir anlaşma yapılmıştır.

Ayet

Mûsâ süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafında bir ateş görmüş ve ailesine, "Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, (oraya gidiyorum). Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm" dedi. (29)

Tefsir

Hz. Mûsâ'nın Medyen'de kayınpederinin yanında çalışarak sekiz mi yoksa on yılı mı tamamladığı Kur'an'da açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte müfessirler, bazı rivayetlere ve peygamberlerin "ahde vefa" ilkesine bağlılıklarına dayanarak on yılı tamamladığını söylemektedirler (Şevkânî, IV, 164; Elmalılı, V, 3728; İbn Âşûr, XX, 111). Mûsâ, belirlenmiş olan süreyi tamamladıktan sonra ailesiyle birlikte Mısır'a gitmek üzere yola çıkmış, yolda giderken Tûr tarafında uzakta parlayan bir ateş görmüştür (Tûr hakkında bilgi için bk. **Meryem 19/52**). Tefsirlerde bu olayın soğuk bir kış gecesinde ve Mûsâ'nın yolunu kaybettiği bir sırada meydana geldiği, kendisine yol gösterecek birini bulmak ümidiyle ateşin bulunduğu yere gittiği kaydedilmektedir (bilgi için bk. **Tâhâ 20/9-10**; Taberî, XIX, 132 vd.; Şevkânî, IV, 122).

قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (106) فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ (107) وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ (108)

A'râf/106-108Ayet

Firavun, "Eğer açık bir delil getirdiysen haydi göster onu bakalım, şayet doğru söyleyenlerden isen" dedi. Bunun üzerine Mûsâ esasını yere attı. Bir de ne görsünler, apaçık bir ejderha. Elini (koynundan) çıkardı. Bir de ne görsünler o, bakanlar için, bembeyaz olmuş. (106-108)

Tefsir

Firavun, Hz. Mûsâ'nın tebliğinde gerçeği söylediği ve sağlam kanıtlara dayandığı şeklindeki açıklamalarını yeterli bulmayıp kendisinden doğruluğunu kanıtlayacak bir mucize göstermesini isteyince Hz. Mûsâ iki mucize sergiledi: Asânın bir anda yılan dönüşmesi ve –esmer tenli olduğu halde– elini cebinden çıkarınca renginin, olayı takip edenlerin gözleri önünde ve onları hayrete düşürecek şekilde bembeyaz hale gelmesi. Aynı mucizeler Tevrat'ta da zikredilmektedir (Çıkış, 4/2-8). Her ne kadar bu mucizeleri bildiren âyetler, kelâm âlimlerince "mülhidler" diye nitelenen bir grup tarafından çeşitli şekillerde (meselâ elin beyazlanması mucizesi, Mûsâ'nın güçlü ve açık seçik kanıtlar göstermesi tarzında) te'vil edilerek mucizenin inkârı yoluna gidilmişse de, Sünnî müfessirler bu tür te'villeri, konuyla ilgili mütevâtir bilgilerin kabul edilmemesi ve peygamberin yalanlanması anlamına geldiğini savunarak reddetmişlerdir (bk. Râzî, XIV, 196).

وَأَنْ أَلْقَى عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَوَمَ يُعَقِّبُ يَا مُوسَى أَلْقِبْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْأَمِينِينَ (31) أَسْأَلُكَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ وَاضْمُمُ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (32)

Kasas 28/31-32Ayet

Mûsâ, ateşin yanına gelince o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım." "Değneğini (yere) at." (Mûsâ değneğini attı). Onu bir yılanmış gibi süratle hareket eder görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Bu sefer şöyle seslenildi:) "Ey Mûsâ! Beri gel, korkma. Çünkü sen güvenlikte olanlardansın." "Elini

koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan). İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir. Çünkü onlar fasık bir kavimdirler." (30-32)

Tefsir

Mûsâ ateşin bulunduğu yere vardığında, ateş zannettiği o ışığın gerçekte ilâhî bir nur olduğunu görmüştür. Bu nur, onun ilâhî huzura çağrılmasına vesile kılınmış ve bu mazhariyete erdikten sonra Mûsâ'ya vahiy gelmiş, mûcizelerle donatıldığı kendisine gösterilerek Firavun'a gitmesi emredilmiştir. "Vadinin sağ tarafı" tabiri, izâfî olarak Mûsâ'nın gidiş yönüne göre –ki batı yönünde gidiyordu– verilmiş bir isim olabileceği gibi, Arap geleneğine göre kibleye dönüldüğünde sağda kalan tarafı da ifade edebilir (İbn Âşûr, XX, 112-113). Bununla birlikte "sağ taraf" diye tercüme ettiğimiz eymen kelimesi "bereketli" anlamına da gelmektedir. Yüce Allah burada mübarek (bereketli) bir bölgede yer alan vadinin, üzerinde ağaç da bulunan sağ tarafından gelen bir sesle, "Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben, evet, ben âlemlerin rabbi olan Allahım" diye seslenerek Hz. Mûsâ ile vasitasız olarak konuşmuş, böylece Mûsâ da bu ilâhî sesi duymanın korkulu heyecanını burada yaşamıştır. 30. âyette bildirilen mübarek bölgeden maksat Hz. Mûsâ'ya vahyin ilk indiği yerdir. Hz. Mûsâ'ya peygamberlik görevinin burada verilmesi ve Allah Teâlâ'nın onunla konuşmuş olması sebebiyle burası mübarek kılınmıştır (Elmalılı, V, 3730; ayrıca bk. Neml 27/8). İlâhî mesajı Firavun'a tebliğ etmekle görevlendirilmiş olan Hz. Mûsâ, dokuz mûcize ile desteklenmiştir Ancak bunlardan sadece ikisi burada zikredilmiş, diğerleri ise başka sûrelerde anlatılmıştır (bilgi için bk. **A'râf-7/103-108,130-136; Tâhâ 20/16-24, 65-69; İsrâ 17/101; Neml 27/12**). 32. âyetteki "Korkudan açılıp savrulan kollarını normal konuma getir" cümlesi beklenmedik bir anda korkutucu bir şeyle karşılaşan ve gayri ihtiyarî olarak elini kolunu açıp kendini koruma durumuna geçen insanın, korku sebebi ortadan kalktıktan sonra kolunu indirerek kendini toparlamasını ve sâkinleşmesini dile getiren deyim olup 31. âyetin son cümlesine paralel düşmektedir (krş. Zemaşerî, III, 175). Her iki âyet de görevini korkusuzca yerine getirebilmesi için Hz. Mûsâ'ya ilâhî güvencenin verilmiş olduğunu ifade eder (bu konuda ayrıca bk. **Tâhâ 20/17-24; Neml 27/7-12**).

Sayfa 24

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (56)

"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." Zariyat 51/56

Zariyat 51/56 Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.

Zariyat 51/56 Ayet

Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben, onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum. Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir. (56-58)

Tefsir

Öyle anlaşılıyor ki 56. âyette sözü edilen öğüdün özü, insanların ve cinlerin yaratılış amacını hatırlatmaktır. 56. âyette açıkça ifade edildiği üzere bu yaratılış amacı, onların sadece Allah'a kulluk etmeleridir. Fakat burada fert fert her bir insan ve cinin zorunlu olarak Allah'a kulluk etmeleri değil, bu iki türden isteyenlerin kendi seçimleriyle bunu yapmaları kastedilmektedir (Zemaşerî, IV, 32). Nitekim başka birçok âyetten de bu mâna anlaşılmaktadır. Meselâ Mülk sûresinin 2. âyetine göre

hayat ve ölüm insanların sınanması amacıyla var edilmiştir. 56. âyetin “sırf bana kulluk etsinler” şeklinde tercüme edilen kısmı “sırf beni tanısinler” şeklinde de anlaşılmalıdır (Şevkânî, V, 106); fakat son tahlilde Allah’ı tanımanın anlamı O’na gerektiği şekilde kulluk etmektir. Burada “kulluk” ile Allah Teâlâ’nın buyruk ve yasaklarına uymanın değil, mümin olsun inkârcı olsun bütün cinlerin ve insanların Allah’ın kudreti ve koyduğu ilâhî-tabii yasalar önünde zorunlu olarak boyun eğmelerinin kastedildiği yorumu da yapılmıştır; Taberî’nin tercih ettiği yorum budur (XXVII, 11-12). İbn Atıyye’ye göre bu ifadeyle, anılan varlıkların Allah’a kulluk etmeye yatkın bir yapıda yaratıldıkları ve onları buna yöneltecek yeteneklerle donatıldıkları da kastedilmiş olabilir (V, 183; İbn Atıyye’nin burada kullandığı deliller ve izahı için bk. **Rûm 30/30**). 57 ve 58. âyetlerde bu kulluğun –hâşâ– Allah’ın yararınaymış gibi algılanmaması için çok açık ifadelerle O’nun buna muhtaç olmadığı, asıl şuurulu varlıkların O’na kulluk etme ihtiyacı içinde oldukları belirtilmiştir

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ
وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (30)

Rûm 30/30 Ayet

Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınımsız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler. Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden; dinlerini darmadağın edip grup grup olan kimselerden olmayın. (Ki onlardan) her bir grup kendi katındaki (dinî anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir. Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden; dinlerini darmadağın edip grup grup olan kimselerden olmayın. (Ki onlardan) her bir grup kendi katındaki (dinî anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir. (30-32)

Tefsir

Hanîf kelimesi Kur’an dilinde, her türlü şirk izinden arınmış bir tanrı inancına sahip olan, sapkınlıklardan uzak duran, kısaca tevhid inancına samimiyetle teslim olup yalnız Allah’a kulluk eden mânasına gelir (bilgi için bk. Bakara 2/135). 30. âyetin lafzan “yüzünü dine çevir, yönel” anlamına gelen kısmı, dine yönelip hiç sapmadan bu yol üzerinde kararlılıkla yürümeyi ve ona önem vermeyi anlatan temsilî bir ifade olduğu (Zemahşerî, III, 204) veya buradaki “yüz” mânasını taşıyan vech kelimesi kişinin zat ve sıfatlarıyla bütünü anlattığı (Râzî, XXV, 119) için, “Bütün varlığınla dine yönel!” şeklinde tercüme edilmiştir. 30. âyetin “Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona ...” şeklinde çevirdiğimiz kısmı “din” veya “hanîf” kelimesini açıklamaktadır. Fitrat kelimesi Kur’an’da sadece bu âyette geçer. Aynı kökten gelen fetara fiili “yarattı” ve fâtır ismi de “yaratan” anlamında olmak üzere defalarca kullanılmıştır. Sözlükte “ilk yaratılış hali, temiz ve aslî tabiat” anlamına gelen fitrat, beşerî varlığın Allah’ın yaratma fiili sonucunda ortaya çıkan başlangıçtaki saf ve aslî halini ifade eden ahlâk ve psikoloji ile ilgili bir terimdir. Kur’an’da ve Hz. Peygamber’in hadislerinde fitrat kelimesinin, insan kişiliğinin çevre etkilerinden bağımsız olarak var olan özünü ve bütün insanlar için ortak ve genel olan oluşum ve gelişim kapasitesini belirtmek üzere kullanıldığı görülür. Tek tek her bir insanın geliştirdiği kişilik özellikleri bu ortak fitrattan beslenir. İslâmî öğretiye göre insanın ilk yaratılış durumu, temiz ve günahsız, gelişme ve olgunlaşmaya hazır ve elverişli, insan olmanın ve insanca yaşamının gerektirdiği bütün imkân ve özellikleri bünyesinde taşıyan bir potansiyel tamlığa sahiptir. İnsan fitratında Allah’ın varlığını ve birliğini tanımaya doğru tabii bir eğilim vardır. Hatta İslâm âlimleri genellikle, bu eğilimin ilk yaratılış anında insanla Allah arasında yapılmış temsilî sözleşme ile ilintili olduğu kanaatindedirler

(bu konudaki yorumlar için bk. A'râf 7/172-173). Din duygusu insan fitratının temel bir özelliği olmakla beraber, bu kendiliğinden uyanıp gelişmez. Zira insanda hazır bir Allah inancı değil, onu bu inanca götürecektir kabiliyet ve imkânlar vardır. İnsan kendi iç dünyası veya dış âlem üzerinde derinlemesine bir araştırma ve düşünmeye koyulduğunda yahut 33. âyette ve Kur'ân-ı Kerim'in başka yerlerinde (bk. En'âm 6/63-64; Yûnus 10/12, 21-23; Lokmân 31/32; Zümer 39/49) değinildiği üzere, çaresizlik ve sıkıntı içinde bocaladığı bir anda bu duygunun belirtileri açıkça gözlenir. Fakat bu tabii eğilimin kişilik çapında yapılanması ve kalıcı bir özellik halini alması, içtenlikle ortaya konacak ciddi bir arayış ve çabayla birlikte, uygun bir çevrede gerçekleşebilir. Nitekim vaktiyle birçok cana kıydıktan sonra bundan pişmanlık duyup tövbe etmek isteyen kimseye o dönemdeki peygamberin çevresini değiştirmeyi tavsiye ettiğini belirten Resûl-i Ekrem bu hususa işaret etmiştir. Yine Hz. Peygamber'in şu hadisi, din duygusunun fitrî olduğunu, fakat kişinin içinde yetiştiği çevrenin ve özellikle ailenin bu duygunun şekillenmesi ve gelişmesinde veya geçici olarak yahut bütünüyle körelmesinde önemli etkiye sahip bulunduğunu göstermektedir: "Her çocuk fitrat üzere doğar. Sonra ana babası onu yahudi, hıristiyan veya Mecûsî yapar" (Buhârî, "Cenâiz", 80, 93; Müslim, "Kader", 22-25; hadisin değişik yorumları ve bu vesileyle ortaya çıkan bazı fıkıh ve kelâm problemleri hakkında özet bilgi için bk. D. B. Macdonald, "Fitra", İA, IV, 627-628). Bir başka hadiste de çocuğun konuşmaya başlayınca kadar fitratını koruduğu belirtilerek (Müsned, IV, 24) kültür değerleriyle ilişki kurmanın en önemli vasıtası olan dilin bu konudaki etkisine işaret edilmiştir. İslâm bilginlerine göre göze görme kabiliyeti verildiği gibi fitrata da Allah'ı tanıma ve O'na kul olma yatkınlığı verilmiştir. Henüz dış tesirlerin etkilemediği ve bozmadığı fitratın yönü hayra, iyiye ve Allah'ın birliğini tanımaya yöneliktir. Fitratın fâtırına (yaratıcısına) delâleti tabii olduğu için her insanın fitratında, vicdanının derinliklerinde bir hak duygusu ve mârifetullah gizlidir. Ancak nasıl ki bir hastalık veya bir engel sebebiyle geçici veya sürekli olarak gözün görmesi mümkün olmuyorsa, fitrat da dış etkilerle gerçek kabiliyet ve hedefinden uzağa düşebilir. Bir başka anlatımla, fitratın belirleyici bir özelliği varsa da zorlayıcı bir etkisi yoktur; o daha çok hâricî tesirlere göre değişik şekiller alır. Bu sebeple, insandaki öfke, şehvet, menfaat düşkünlüğü gibi eğilimlerin de varlığını dikkate alan İslâm ahlâkçıları, dinî ve ahlâkî kurtuluş için tek başına fitratın yeterli olmadığını, doğru dine yöneltecek bir peygambere ve ayrıca insanın aklını ve iradesini geliştirmesi için samimi bir çaba ortaya koymasına ihtiyaç bulunduğunu belirtmişlerdir. İşte âyette "Sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel!" buyurularak fitrat ile din arasındaki uyuma, fitrattaki saf ve temiz yapıya, ayrıca insana da bu konuda görev düştüğüne, yani onu korumak için gayret sarfetmesi ve iradesini kontrol altında tutması gerektiğine işaret edilmektedir. Fitrat kelimesinin İslâmî terminolojideki diğer bir anlamı da "âdet ve sünnet"tir. Bütün peygamberlerin ve ilâhî dinlerin doğru ve güzel bulup benimsedikleri ve müslümanların yapmaları gerekli olan dinî âdet ve uygulamalara da fitrat denir (daha fazla bilgi için bk. İbn Sînâ, enNecât, s. 116-118; Elmalılı, VI, 3822-3824; Hayati Hökelekli, "Fitrat", DİA, XIII, 47-48). Âyetin "Allah'ın yaratışında değişme olmaz" şeklinde tercüme edilen kısmını, "Allah'ın yaratmasının yerine başka şey konamaz, alternatifi yoktur" şeklinde anlamak da mümkündür. Bu cümle ile ilgili başlıca yorumlar şöyle özetlenebilir: a) Allah'ın esas yaratışı olan fitratın gereği dışına çıkarak onu bozmaya, değiştirmeye kalkışmayın, çünkü onun yaratışına bedel bulunmaz, zayi ettiğiniz bir kabiliyeti hiçbir sanat ve çabayla yerine koyamazsınız. b) Allah'ın yarattığı fitrata uygun olmayan bir din uydurmaya, ahkâm koymaya kalkışmayın. c) Allah'ın yaratmasını başkalarına isnat etmeye, başkalarını da yaratıcı yerine koyup şirk koşmaya yeltenmeyin, zira Allah'ın mülk ve egemenliği sizinkiler gibi değişikliğe uğratılamaz. d) Din, fitratı değiştirmek için değil fitrattaki genel selâmeti geliştirmek içindir (Elmalılı, VI, 3824-3825). e) Allah Teâlâ insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa kendisi onda bir değişiklik yapmaz (Şevkânî, IV, 257). 31. âyetin "Bütün gönlünüzle O'na yönelin" şeklinde çevrilen kısmı, durum bildiren bir yan cümle olduğu için "bütün gönlünüzle O'na yönelmiş

olarak” anlamına gelir; tefsirlerde bunun gramer açısından izahı yapılırken ya daha önce geçen “O doğru dine yönel” cümlesine bağlanır ve öznenin Hz. Peygamber’le birlikte bütün müminler olduğu kabul edilir veya “müşriklerden olmayın” cümlesinin delâletiyle “(yönelmiş) olun” şeklinde takdir edilecek bir ana cümleye bağlanır. Yine âyetin bu kısmına, münîbîn kelimesinin kök anlamına göre “O’na dönün, tövbe edin; O’na itaati sürdürün” gibi mânalar verilebilir (Şevkânî, IV, 258). 32. âyet, önceki âyetin son cümlesini açıklamaktadır; bu da, dini ve fitratın gereklerini olduğu gibi kabullenmedikleri için onu bölen ve bu sebeple fırkalara ayrılanların da bir tür şirk içine düştüklerini göstermektedir. Bu tutumun şirk olarak nitelenmesi, söz konusu kişilerin kendi iradelerini ve kişisel arzularını ilâhî irade ve bildirimle eşdeğer görüp dine ve fitrata kısmen uymaları ve işlerine gelmeyen kısmında başlarına buyruk olmayı tercih etmeleri, üstelik kendi isteklerine taassup göstererek bağlandıkları için onları din mertebesine çıkarmalarıdır; böylece bu kimseler, şirkin hatıra ilk gelen mânasına yaklaşmakta yani başka varlıkları Allah’a ortak koşma kapsamına girmiş olmaktadır. Tefsirlerde genellikle burada, değişik fırkalara ayrılan yahudi ve hıristiyanların, hak din olan İslâm’ı terkedenlerin veya İslâm ümmeti içinde bid’atlar geliştirenlerin ve bölünmeyi körükleyenlerin kastedildiği yorumu yapılmıştır. Bazı müfessirler ise (meselâ bk. Beyzâvî, V, 46) burada kişisel eğilim ve tercihlerine göre mabud seçip ayrılık içine düşen müşriklerin kastedildiğini belirtmişlerdir. Her hâlükârda âyetin, dini kitlelere hâkimiyet aracı olarak kullanıp tefrika çıkaranlara ve böylece onu aslî hüviyeti dışına taşırmaya çalışanlara yönelik ağır bir eleştiri içerdiği, aynı zamanda tarihsel tecrübe ışığında müslümanlara yönelik önemli bir uyarı taşıdığı açıktır. Tabii ki bu, dinin sağlıklı biçimde anlaşılması için çaba harcamayı ifade eden ictihadın ve ictihad farklılıklarının kınanması anlamına gelmez; zira bu çerçevedeki faaliyet bizzat Resûlullah tarafından övülmüş ve teşvik edilmiştir. Âyetin son cümlesine “Her fırka kendi görüşünden memnuniyet duymaktadır” şeklinde de mâna verilebilir.

Sayfa 24

وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ (34)

“O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah’ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız.” İbrahim 14/34

İbrahim 14/34 O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.

İbrahim 14/34 Ayet

Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır. O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir. O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür. (32-34)

Tefsir

Göklerin ve yerin yaratılması, bulutlardan suyun indirilmesi, bu su sayesinde ölmüş olan yeryüzüne yeniden hayat verilmesi, burada canlılar için rızık olarak türlü türlü bitkilerin bitirilmesi olayı Allah’ın varlığı ve birliğini ispat konusunda Kur’an’ın sıkça başvurduğu delillerdendir. Yeryüzündeki canlı varlıkların sudan yaratıldığı (Enbiyâ 21/30), suyun bunlar için hayat kaynağı olduğu, özellikle yağmurun canlılar ve bitkilerin yaşayıp gelişmesindeki rolü, aynı yağmurla sulandığı halde çeşit çeşit bitki ve ürünler veren yeryüzünün bu muhteşem zenginliği göz önünde bulundurulduğunda, bu nimetlere şükretmenin gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Müfessirler Allah’ın eşyayı ve

tabii güçleri insanın emrine vermesinin, onlardan süreklilik içinde yararlanmasını sağlamak anlamında mecazi bir ifade olduğu kanaatindedirler. Denizde yüzen gemilerin, vadilerden akan ırmakların, düzenli olarak seyreden ay ve güneşin, birbirini izleyen gece ve gündüzün insanın emrine veya hizmetine sunulması, insanın bunlardan yararlanabileceği şekilde yaratılmış olduklarını ifade eder (Taberî, XIII, 225; İbn Âşûr, XIII, 235- 236). İnsan, hayatının her safhasında bu nimetlerden faydalanmaktadır. Elbette ki Allah'ın lutfettiği nimetler bunlardan ibaret değildir. O, insana maddî ve mânevî daha nice nimetler bahşetmiştir. Nitekim 34. âyette Allah insanların istediği her şeyi verdiğini, bu nimetlerin sayılamayacak kadar çok olduğunu ifade buyurmuştur. Bütün bu nimetlerden faydalanan insanoğlunun her an Allah'a şükretmesi gerektiği halde o, nimetleri vereni görmezlikten gelerek nankörlük etmekte, O'na ortak koşmaktadır. Bu sebeple Allah, "İnsanoğlu çok zalim, çok nankördür!" buyurarak onun fitratındaki olumsuz özelliklerine dikkat çekmiştir.

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا أَفَلَا يُؤْمِنُونَ (30)

Enbiyâ 21/30 Ayet

İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı? (30)

Tefsir

İnkâr edenler, göklerle yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?

Sayfa 24-26

أَتُنزلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ (45)

"(Resulüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir." Ankebut 29/45

Ankebut 29/45 (Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor.

Ankebut 29/45 Ayet: (Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı biliyor. (45)

Tefsir

Kitaptan maksat Kur'ân-ı Kerîm'dir. Her ne kadar burada, "Kur'an'dan önce indirilmiş Tevrat ve ekleri"nin kastedildiği ileri sürülmüşse de (Ateş, VI, 517) bu yorum, her şeyden önce âyetin lafzına uymamaktadır. Çünkü burada açıkça Hz. Muhammed'e hitap edilerek "kitaptan sana indirilen" denilmektedir. Kuşkusuz Kur'an'da, –aynı ifadelerle olmasa da– daha önce Tevrat'ta yer alan konular, özellikle geçmiş peygamberlere dair kıssalar bulunmaktadır. Fakat buna dayanarak âyette Peygamber'in okuması istenen kitabın, "Kur'an'dan önce indirilmiş Tevrat ve ekleri" olduğu, dolayısıyla burada Resûlullah'a, "Tevrat ve eklerini oku" gibi bir buyruk bulunduğu ileri sürülemez.

Nitekim hiçbir müfessir âyette Resûlullah'a "Tevrat'ı oku" gibi bir anlamın bulunduğunu söylememiştir. Esasen Süleyman Ateş, "Kur'ân-ı Kerîm'de mârife olarak 'el-kitâb', Tevrat ve eklerini ... gösterir" diyorsa da (VI, 517) böyle bir genelleme yanlıştır. Kur'an'da "el-kitâb", eski peygamberlere indirilen kitaplar için kullanıldığı gibi Kur'an'ı da ifade etmektedir; ayrıca "Allah'ın ezeli ilmi, takdiri" veya "insanların bu dünyada yapıp ettiklerinin kaydedildiği ve âhirette ortaya konacak olan bir nevi tutanak, yani amel defteri" gibi başka anlamlarda da kullanılmıştır. Nitekim Süleyman Ateş de –"Kur'ân-ı Kerîm'de mârife olarak 'el-kitâb', Tevrat ve eklerini ... gösterir" şeklindeki kendi iddiasının aksine– "el-kitâb" kelimesinin geçtiği âyetlerden meselâ **Nahl sûresinin 64.** âyetinde "... bu kitabın Hz. Muhammed'e indirildiği bildirilmektedir" (V, 120); aynı sûrenin **89.** âyetinde "... Kur'an'ın, her şeyi açıklamak ... için indirildiği bildirilmektedir" (V, 132); **Kehf sûresinin 1.** âyetinde "**1-5.** âyetlerde Kur'an'ın... indirildiği ... bildirilmektedir" (V, 289); **R'ad sûresinin 39.** âyetinde "... yapılacak her şeyin yazılmış, tesbit edilmiş bir zamanı vardır ..."; **Kehf sûresinin 49.** âyetinde "...herkesin kitabı yani yaptığı işlerin tutanağı ortaya konur" (V, 302) diyerek "el-kitâb" kelimesini hem "Kur'an" hem "Allah'ın ezeldaki yazısı, takdiri" hem de "amel defteri" anlamında açıklamıştır. "Hayasızlık" diye çevirdiğimiz fahşâ kelimesi, Arapça'da aynı kökten olan fuhuş kelimesiyle eş anlamlı olup genellikle çirkin sözler ve fiiller için kullanılır (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, "fhş" md.); daha genel olarak başta zina olmak üzere edep, iffet, haya gibi erdemlerle çelişen söz ve davranışları ifade eder. "Kötülük" şeklinde çevirdiğimiz münker ise, ma'rûf kavramının zıddı olarak genellikle "akıl ve sağ duyunun çirkin bulunduğu, erdemli toplumun yadırgadığı tutum ve davranışlar" anlamına gelir (bilgi için bk. **A'râf 7/157**). Âyete göre gerek abdest, kıraat, rükû, secde, ta'dîl-i erkân gibi zâhirî şartlarına ve rükünlerine gerekse ihlâs, huşû, takvâ gibi mânevî şartlarına özen göstererek kılınan namaz, İslâm'ın ve sağ duyu sahibi erdemli toplumların edepsizlik, hayâsızlık ve kötülük sayıp reddettiği tutum ve davranışlarla uyumsuz, âdeta bir nasihatçi, bir uyarıcı gibi (İbn Âşûr, XX, 259) namaz kılan kişiyi bu davranışlardan meneder. Böylece âyette namazın ahlâkî tesirlerine, kötülöklere karşı koruyucu özelliğine işaret edilmekte; namaz kıldıkları halde hak hukuk gözetmeyen, edep ve ahlâk kurallarına uymayanlara da dolaylı bir uyarı yapılmaktadır. Yaygın yoruma göre "Allah'ı anmak" diye çevirdiğimiz zikrullahtan maksat namazdır. Nitekim Cum'a sûresinde de cuma namazı için aynı tabir kullanılmıştır. Namazın zikir kelimesiyle anılması, onun tam bir ibadet bilinciyle, Allah'ın huzurunda bulunulduğu şuuru ve sorumluluğu ile eda edilmesi şartıyladır ki belirtilen ahlâkî etkiyi gösterecek kaliteye ulaşmış olacağını ima eder. Bu şekilde namaz kılarak Allah'ı anmak en büyük ibadettir. Namazın insandaki Allah şuurunu güçlendirme işlevi, diğer faydalarından daha önemlidir. Âyette namazın böyle bir bilinç ve sorumluluk duygusundan uzak olarak kılındığı oranda ibadet kalitesini de kaybedeceğine işaret vardır.

ثُمَّ كُلِّي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْئَلِي رَبِّي دُلًّا يَخْرُجُ مِنْ بَطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ
لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (69)

Nahl 16/69 Ayet

Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin." "Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yaylım) yollarına gir." Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir (toplum) için bir ibret vardır. (68-69)

Tefsir

"İlham etti" şeklinde çevirdiğimiz evhâ fiilinin türetildiği vahiy kavramı [farklı anlamları için bk.

“Tefsire Giriş” bölümü, “I. Kur’ân-ı Kerîm A) Tanımı ve özellikleri 2. Vahiy” başlığı burada “canlının kendisine yararlı olanları alması, zararlılardan sakınması ve kendi geçimini sağlaması hususunda muhtaç olduğu becerileri Allah Teâlâ’nın onda yaratması” anlamındaki ilham karşılığında kullanılmıştır (Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, III, 1156). Psikolojide buna içgüdü denmektedir. Arıya yapması ilham edilen “yuvalar”dan maksat, arıların ağaç kovukları gibi uygun doğal mekânlarda veya insanların özel olarak hazırladığı kovanlarda kendi ürünleriyle oluşturdukları petekler ve her petekte bulunan altıgen gözcüklerdir. Bal arısı, Allah’ın verdiği ilham veya içgüdü sayesinde, bizzat kendisinin ürettiği bal mumuyla kendi yuvasını yapmakta, dalak içine milimetrik ölçülerle altıgen prizma şeklinde gözcükler yerleştirmektedir. Âyetteki deyimiyile “her türlü besleyici ürünler”den nektar denilen bal ham maddesi ve çiçek tozu toplayarak bunları hem kendi tüketimi için hem de bal ve bal mumu yapmak için değerlendirmektedir. Bu arada meyve, sebze ve ekinlerde tozlaşmayı sağlama konusunda da bütün diğer böceklerin toplamından daha fazla iş görmektedir. Âyette arının ürettiği madde için “şerâb” (şerbet) kelimesinin kullanılması ilgi çekicidir. Arı topladığı nektarı, normal midesinden ayrı, özel olarak bu maksatla yaratılmış bulunan bal midesine toplayıp kovana taşımakta; burada bir genç arı bu maddeyi hortumuyla emip kendi midesine aktarmakta ve onu şerbet kıvamına gelecek şekilde işleme tâbi tutmaktadır. Artık bal hâsıl olmuştur; bundan sonra şerbet peteklerde bir süre havalandırılarak katılaşması sağlandıktan sonra, üzeri bal mumuyla kapatılıp izole edilmek suretiyle bozulması önlenir. Böylece Allah’ın lutuf ve ihsanıyla insanlar için besleyiciliği yanında şifa değeri de taşıyan yeni bir besin daha ortaya çıkmış olur. Bütün bunlar olağan üstü bir sanat kabiliyetinin tezahürü olup Allah’ın yaratıcı kudretini ve hikmetini hesaba katmadan, basit bir hayvanın böyle bir eseri ve ürünü nasıl meydana getirebildiği sorusunu cevaplandırmak mümkün değildir. “İşte bunda dadüşünen bir topluluk için delil bulunmaktadır.” Kurtubî’ye göre âyetin “Onda (balda) insanlara şifa var” meâlinde-ki kısmı, bazı mutasavvıfların, “Velîlik makamına ulaşmak için belâlara razı olmak gerekir, velîye tedavi câiz değildir” şeklindeki fikrini çürüt-mektedir (X, 145-146). Balın şifalı olduğuna dair bazı hadisler de rivayet edilmiştir (bk. İbn Kesîr, IV, 501-503; Şevkânî, III, 200); ayrıca modern tıpta da bileşimindeki sakaroz, friktöz, protein, asit, organik ve madenî maddeler dolayısıyla balın hem şifa verici hem de koruyucu bir özelliğe sahip olduğu kabul edilmektedir. “Rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!” şeklinde çevirdiğimiz cümle, arıların uçuşlarında izlediği yolların da farklılığına ve ilginçliğine dikkat çekmektedir. 1940’larda yapılan bir tesbite göre arılar, genellikle güneşin konumundan yararlanarak yönlerini ayarlamakta; ayrıca rüzgârın yönü, dünyanın manyetik alanı gibi başka imkânlardan da yararlanmaktadır. Arıların, kovan üzerinde daire veya 8 çizerek birbirlerine yol tarif ettikleri, çiçek alanları hakkında bilgi aktardıkları, bu bilgileri alan diğer arıların, bilmedikleri çiçek alanlarını kolaylıkla buldukları, dönüşlerinde ise “arı hattı” denilen en kestirme yolu kullandıkları da bilinmektedir.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (84)

Nahl 16/84 Ayet Kıyamet günü her ümmetten bir şahit göndereceğiz; sonra inkar edenlere ne (özür dilemeleri için) izin verilecek, ne de Allah'ın rızasını kazandıracak amelleri işleme istekleri kabul edilecek. (84)

Tefsir

Müfessirlere göre her ümmetten çıkarılacak tanıktan maksat, tarihin çeşitli dönemlerinde gönderilmiş bulunan peygamberlerdir. Her peygamber kendi ümmeti içinde kimlerin iman ettiği, kimlerin inkâr ettiği hususunda şahitlik edecektir. Âhirette yükümlülük söz konusu olmadığı için (Zemahşerî, II, 430; Şevkânî, III, 211) artık insanların ne yapacaklarına değil, dünyada iken ne

yaptıklarına bakılacaktır. Bu sebeple âyette insanlardan Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yönünde çaba göstermelerinin istenmeyeceği ifade buyurulmuştur.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا (1) قَيِّمًا لِيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِمَّنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا (2) مَا كَثِيرٌ فِيهِ أُبَدًا (3) وَيُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا (4) مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا (5)

Kehf 18/1-5 Ayet

Hamd, kuluna Kitab'ı (Kur'an'ı) indiren ve onda hiçbir eğrilik yapmayan Allah'a mahsustur. (Allah onu), katından gelecek şiddetli bir azap ile (inanmayanları) uyarmak, salih ameller işleyen mü'minleri, içlerinde ebedi olarak kalacakları güzel bir mükâfat (cennet) ile müjdelemek ve "Allah bir çocuk edindi" diyenleri de uyarmak için dosdoğru bir kitap kıldı. (Allah onu), katından gelecek şiddetli bir azap ile (inanmayanları) uyarmak, salih ameller işleyen mü'minleri, içlerinde ebedi olarak kalacakları güzel bir mükâfat (cennet) ile müjdelemek ve "Allah bir çocuk edindi" diyenleri de uyarmak için dosdoğru bir kitap kıldı. (1-3)

Tefsir

Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an, nimetlerin en büyüğü olduğu için övgü ve saygıya başkasının değil, Kur'an'ı gönderen Allah Teâlâ'nın lâyük olduğu bildirilmiştir. Buradaki "kul"dan maksat Hz. Muhammed, "kitap"tan maksat da Kur'ân-ı Kerîm'dir. İnsanları zulmetten nura, dalâletten hidayete kavuşturan, iman ve İslâm'ı öğreten, dünya ve âhirette mutlu bir hayat sürdürebilmeleri için onlara Allah'ın emir ve yasaklarını, dinin hükümlerini, sevap ve cezayı bildiren; eğrisi büğrüsü, yanlışı ve çelişkisi bulunmayan dosdoğru bir kitabın indirilmesi, genelde bütün insanlık, özelde Hz. Muhammed için en büyük nimettir. Böyle bir nimete kavuşmak, o nimeti verene hamd ve şükretmeyi gerektirir. Yüce Allah, bu âyette Hz. Muhammed'in şahsında, lutfettiği bu nimete karşılık yalnız kendisine hamedilmesi gerektiğini bildirmektedir.

Ayet

(Allah onu), katından gelecek şiddetli bir azap ile (inanmayanları) uyarmak, salih ameller işleyen mü'minleri, içlerinde ebedi olarak kalacakları güzel bir mükâfat (cennet) ile müjdelemek ve "Allah bir çocuk edindi" diyenleri de uyarmak için dosdoğru bir kitap kıldı. Bu konuda ne kendilerinin, ne de atalarının hiçbir bilgisi yoktur. Ne büyük bir söz (bu) ağızlarından çıkan! Onlar ancak yalan söylüyorlar. (4-5)

Tefsir

Allah'a çocuk yakıştıranların iddiaları büyük bir iftira olduğu için, ikinci âyette genel bir uyarıda bulunulmasına rağmen, Allah onları burada özel olarak zikrederek uyarıyı tekrarlamıştır. Bazı müşrik Araplar meleklerin Allah'ın kızları olduğunu, bazı yahudiler Üzeyir'in (bilgi için bk. Tevbe 9/30), hıristiyanların çok büyük bir kısmı da İsa Mesîh'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia ediyorlardı. Bu anlayış özellikle hıristiyanlar tarafından dinlerinin esası sayılmaktadır. Halbu ki bunlar, gerçek dışı ve cehalet ürünü iddialar olup ne kendilerinin ne de taklit ettikleri atalarının bu konuda bilgi ve delilleri vardı.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ (38) يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ (39)

R'ad 13/ 38-39Ayet

Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlara da eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir mucize getiremez. Her ecelin (vadenin) bir yazısı vardır. (38)

Tefsir

Müşrikler peygamberin insan üstü varlık olacağını sanıyor, Hz. Muhammed'in eş ve çocukları olduğu için onun peygamberliğine itiraz ediyorlardı. Oysa Kur'ân-ı Kerîm beşerî özellikler bakımından peygamberlerin insan üstü varlıklar olmadığını, onların da birer insan olduğunu (İbrâhim 14/11; Kehf 18/110; Fussilet 41/6), eş ve çocukları bulunmasının peygamber olmaya engel teşkil etmediğini haber vermektedir. Mûcizeye gelince o da peygamberin elinde değil, Allah'ın kudretinde olup ancak onun ezeli ilminde belirlediği zaman meydana gelir. Müşriklerin istediği mûcizenin hemen gelmemesi onun hiç gelmeyeceğini göstermez. Allah'ın hikmet ve takdiri onun ne zaman gerçekleşmesini gerektiriyorsa o zaman gerçekleşir. "Sürelî her şeyin bir kaydı vardır" meâlindeki cümlede yer alan kayıt kelimesinin âyetteki karşılığı "kitap"tır. Buradaki kitabı "şeriat vahyi" olarak anlayıp âyeti, "Allah'ın takdir ettiği her süre için gönderdiği bir kitap vardır" şeklinde yorumlayanlar da olmuştur (Şevkânî, III, 99-100; Esed, II, 494).

Ayet

Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O'nun yanındadır. (39)

Tefsir

"Ana kitap" diye tercüme ettiğimiz ümmü'l-kitâb tamlaması, "kitabın anası, kitabın aslı" anlamlarına da gelir. Müfessirler "ana kitap"tan maksat "levh-i mahfûz" veya "Allah'ın ezeli ilmidir" demişlerdir. Bizim tercihimiz ikincisidir, yani ana kitap, Allah'ın ezeli ilmidir. Evrende değişecek veya değişmeyecek olan her şey O'nun ezeli ilminde mevcuttur. Bu âyet bir önceki âyetin, "Sürelî her şeyin bir kaydı vardır" meâlindeki bölümünü tamamlayıcı mahiyette olup Allah'ın her alanda dilediği değişikliği yapabilecek irade ve kudrete sahip olduğunu ifade etmektedir; Allah'ın yaptığından sorumlu tutulamayacağını bildiren âyet de bu mânayı destekler (Enbiyâ 21/23). Bu meâldeki âyetlerle sahâbeden bazılarının yaptığı dualardan kaderin dahi bir şekilde değişebileceği sonucunu çıkarırlar olmuştur. Meselâ Hz. Ömer'in Kâbe'yi tavaf ederken ağlayarak şu şekilde dua ettiği rivayet edilmiştir: "Allahım! Eğer beni şevket ehlinde (bedbaht) yazdıysan beni oradan sil, saadet ve mağfiret ehli arasına yaz. Çünkü sen dilediğini siler, dilediğini bırakırsın, ana kitap senin katındadır" (Taberî, XIII, 167-168).

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لَ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا (49)

Kehf 18/ 49Ayet Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. "Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!"

derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez. (49)

Tefsir

Bu ve benzeri âyetler (meselâ bk. **Câsiye 45/29; İnfîtâr 82/10-12**) insanoğlunun dünyada başı boş bırakılmadığını, yapmış olduğu iyi veya kötü, büyük veya küçük her türlü amelin, mahiyetini bilmediğimiz bir şekilde yazılıp korunduğunu ifade etmektedir. İnkârcıların hesaba katmadıkları âhiret gününde herkesin amel defteri önüne konacak ve dünyada yapmış olduğu büyük-küçük ne ameli varsa orada zaptedilmiş olduğunu görecektir. Dünyada günaha batmış olanlar o gün yapmış oldukları kötülüklerin sayılıp dökülmesinden dehşete kapılacaklar, Allah'ın vereceği cezadan ve insanlar karşısında rezil olmaktan korkacaklardır.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ
بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ
وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ
هُمُ الْمُفْلِحُونَ (157)

A'râf 7/157 Ayet

Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. (157)

Tefsir

Bu ve bundan sonra gelecek âyette Hz. Peygamber'in niteliği olarak kullanılan ümmî kelimesinin kökü ve anlamı hakkında üç farklı görüş ileri sürülmüştür: a) Ümmülkurâ (Mekke) ismine nisbetle "Mekkelî" anlamında; b) Ümmet (millet) kelimesine nisbetle "Arap milletinden" (çoğunluğu okuma-yazma bilmeyen bir topluma mensup) anlamında; c) Ümm (anne) kelimesine nisbetle "annesinden doğduğu gibi, annesi gibi" (okuma-yazma bilmeyen) anlamında (İbn Atıyye, VII, 177-178). Son görüş daha çok benimsenmiştir. Zira İslâm öncesi Arap toplumunda erkekler arasında, az da olsa, okur yazarlar bulunmasına karşılık kadınlardan hemen hemen hiç kimse okuma yazma bilmezdi. Bundan dolayı ümmî kelimesi genellikle Hz. Peygamber'in en azından başlangıçta okuma yazma bilmediğini, dolayısıyla tebliğ ettiği din ile ilgili bütün bilgilerini yalnızca Allah'tan almış olduğu gerçeğini ifade eder. Yine her iki âyette yan yana zikredilen resul ve nebî kelimelerinin anlamları ve aralarında farklılık bulunup bulunmadığı hususu, kelâm ilminin önemli meselelerinden olup bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Nebî kelimesi, türetilmiş olabileceği iki farklı köke göre iki ayrı anlama gelir. Nbv (ulu, üstün ve şerefli olma) kökünden nebî (en-nebiyyü) "yüce, ulu ve şerefli kişi"; nbe (haber alma, haber iletme) kökünden nebî ise (ennebîü, ki bu da "en-nebiyyü" şekline dönüşmüştür) "haber alan, haber ileten" anlamına gelir. Buna göre peygamberler, insanlar içinde en yüce ve en şerefli kişiler oldukları veya Allah katından haberler getirdikleri ve bunları ümmetlerine ilettikleri için nebî olarak adlandırılmışlardır. Nebî kelimesinin türetilişi ve kök anlamlarıyla ilgili bu farklılığa rağmen terim anlamı konusunda önemli bir görüş ayrılığı yoktur. Bu hususta yapılan açıklamalardan şu tanımları çıkarmak mümkündür: Nebî, "Allah tarafından seçilip gönderilen, yeni bir din bildirmeyip, Allah'tan aldığı vahiy ile daha önceki peygamberin getirdiği dini yaşatmakla görevlendirilen kişi"dir. Resul kelimesi ise genellikle "bir kişinin veya makamın, bir görev yükleyerek kendisinden bunu yerine getirmesini istediği veya önemli bir haber, mesaj ya da

bilgi vererek bunu başka kişi veya kişilere ulaştırmasını emrettiği elçi” anlamında kullanılır. Nitekim kavram, bu genel anlamıyla Kur’ân-ı Kerîm’de geçmektedir (Neml 27/35); ayrıca yine aynı anlamda melekler için de kullanılmıştır (Hûd 11/69, 81; Tekvîr81/19). Resul kelimesinin İslâmî terminolojideki anlamlarına gelince, bu husustaki tanımlar, “Allah tarafından kendisine bir kitap indirilen, bu kitabın içerdiği bilgi ve hükümleri insanlara tebliğ etmekle yükümlü kılınan kişi” şeklinde özetlenebilir. Başta Mu’tezile ulemâsı olmak üzere bazı İslâm âlimleri nebî ile resul kavramları arasında fark bulunmadığını iddia etmişlerse de çoğunluk bunların değişik anlamlarda kullanıldığı kanaatinde. Bu ayırımı yapanların iki kavram arasındaki farklarla ilgili görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Resul kavramı nebîden daha geneldir. Zira nebîlerin sahip olduğu tebliğ özelliği resuller için de geçerlidir; halbuki resullerin sahip olduğu risâlet (yeni kitap ve hükümler getirme) özelliği nebîlerde yoktur. Buna göre nebî sadece kendisinden önceki bir peygambere indirilmiş olan kitap ve hükümleri yaşatıp devam ettiren peygamber olduğu halde resul, kendisine özel bir kitap vahyedilmiş olan ve önceki şeriatların hükümlerini kısmen ortadan kaldıran peygamberdir. Şu halde her resul nebî olduğu halde her nebî resul değildir. Meselâ Hz. Muhammed hem resul hem de nebîdir. Başka bir açıdan ona, Allah ile ilişkisi bakımından, O’nun elçisi olduğu için resul; kullarla ilişkisi bakımından, onlara Allah’ın hükümlerini ulaştırıp bildirdiği için nebî denilmiştir. Âyette “O ümmî Peygamber’e uyarlar” ifadesiyle Hz. Muhammed zamanında ve daha sonraki devirlerde yaşayıp ona iman etmiş olan yahudiler ve hıristiyanlar kastedilmiş; bunların kutsal kitapları olan Tevrat ve İncil’de Hz. Muhammed hakkında bilgiler bulunduğu belirtilmiştir. Eski kutsal kitaplarda Hz. Muhammed’in peygamberliğini müjdeleyen bu bilgilere İslâm kaynaklarında beşâirü’n-nübüvve veya kısaca beşâir denilmektedir. Bakara sûresinde (2/146) “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar” buyurulmuş; Saf sûresinde de (61/6) Hz. İsa’nın onu müjdelediği ifade edilmiştir. Bu sebeple müslüman âlimler, ilk dönemlerden itibaren, Kur’ân-ı Kerîm’deki bu haberleri belgelendirmek maksadıyla yahudi ve hıristiyan kutsal kitaplarını incelemişler; bunlarda Hz. Muhammed’in müjdenmesiyle ilgili bilgiler bulunduğunu tespit etmişlerdir (bu hususta bk. yahudi kutsal metinlerinden Tekvîn, 12/1-3; 17/20; 49/10; Tesniye, 18/17-18; 32/21; 33/2; Mezmûr, 45/3-18; 149; İşaya, 21/6-9, 13-16; 42/9-17; 43/1, 6; 54; 60/1-7; 65/1-6; Daniel, 2/31-45; 7/13-14; Habakkuk, 3/3; Malki, 3/1; 4/5; hıristiyan kutsal metinlerinden Matta, 3/2; 4/17; 6/10; 10/7; 13/31-32; 20/1-16; 21/33-34; Luka, 9/2; 10/9; Yuhanna, 1/12; 14/15-16; 15/26-27 16/7, 13-14). Bilhassa Barnaba İncili’nde Hz. Muhammed’in peygamberliğini müjdeleyen ve niteliklerini anlatan oldukça ayrıntılı bilgiler mevcuttur (bilgi için bk. Osman Cilacı, “Barnaba İncili”, DİA, V, 76-81). Öte yandan Yahudilik ve Hıristiyanlık dışındaki bazı dinlerin kutsal kitaplarında da beşâir mahiyetinde açıklamalar bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’deki “eskilerin kitapları” (Şuarâ 26/196) ifadesiyle bu kitapların kastedildiği düşünülebilir. Meselâ Zerdüşî dininin kutsal kitabı ZendAvesta’da, “Saoşyant” (âlemlere rahmet) isimli bir kurtarıcının geleceği ve onun bütün insanlara rehberlik yapıp onları ıslah edeceği, putları kıracağı haber verilmiştir (M. Hamîdullah, Le Saint Coran, s. 375). Hint kutsal kitaplarından Veda ve Puranalar’da, çölden “Övülmüş” (Muhammed) adında bir bilgenin çıkacağı, “araba”sının semaya ulaşacağı (mi’rac), büyük zaferlerinden birini 300 kişiyle (Bedir Savaşı), birini de 10.000 kişiyle (Mekke’nin fethi) yapacağı bildirilmiştir. Kalnki Purana’da ise onun babasına “Allah’ın kulu” (Abdullah), annesine “güvenilir” (Âmine) denileceği; bir kum diyarında (çölde) dünyaya geleceği ve doğduğu şehrin kuzeyine sığınacağı (Mekke’den Medine’ye hicret) belirtilmektedir (M. Hamîdullah, a.g.e., s. 375). Budizm’in kurucusu Buda da “Mettaya” veya “Maitreya” (merhamet, rahmet, sevimli) adında birinin geleceğini ve kendisinin başlattığı işi tamamlayacağını müjdelemiştir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de de Hz. Peygamber “âlemlere rahmet” (Enbiyâ21/107); “müminlere karşı şefkat ve merhamet dolu” (Tevbe 9/128) olarak tanıtılmıştır (beşâir ile ilgili bilgi için bk. Mehmet Aydın, “Beşâirü’n-nübüvve”, DİA, V, 549-550; a.mlf., “Faraklit”, a.g.e., XII, 165-

166). Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'na gönderilmiş bulunan Tevrat ve İncil'de Hz. Peygamber'in vasıflarının bildirildiğini ifade buyurduktan sonra onun tebliğinin, yahudileri daha yakından ilgilendiren başlıca özelliklerini sıralamaktadır. Bunlar, Hz. Peygamber'in onlara iyiliği (ma'rûf) emretmesi, kötülüğü (münker) yasaklaması, temiz şeyleri (tayyibât) helâl, pis şeyleri (habâis) haram kılması, üzerlerindeki ağırlığı kaldırıp zincirlerini çözmesi yani önceki şeriatlerin onları cezalandırmak üzere koyduğu ağır hükümleri kaldırması veya hafifletmesidir. Âyette bütün peygamberler gibi Hz. Muhammed'in de en temel görevlerinden birinin "iyiliği (ma'rûf) emretme ve kötülüklerden (münker) menetme" faaliyeti olduğu bildirilmektedir. Ma'rûf, akliselimin benimsediği, insanın aslî tabiatıyla uyuşan, mâşerîvicdanda beğenilip kabul gören, din tarafından da tasvip edilip meşruiyet kazanan iyi, güzel, faydalı tutum ve davranışlar; münker ise bunun zıddıdır (geniş bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/104). "Temiz şeyler" diye çevirdiğimiz tayyibât, kısaca zararlı olmayan, tiksinti vermeyen ve dinin helâl saydığı şeyler için kullanılan tayyibe kelimesinin çoğulu; "pis şeyler" diye çevirdiğimiz habâis de zararlı veya tiksinti verici olan, din tarafından da haram kılınan şeyler için kullanılan habîse kelimesinin çoğuludur. Âyette ma'rûf-münker kelimeleri fiil ve davranışlar için, tayyibât-habâis kelimeleri de yiyecek içecekler için kullanılmıştır. Fahreddin er-Râzî'ye göre tayyibât kelimesini "Allah'ın helâl kıldığı şeyler" şeklinde açıklayanlar bulunmuşsa da bu yanlıştır; zira o takdirde âyetten, "Allah'ın helâl kıldığı şeyleri helâl kılar" gibi uygun olmayan bir anlam çıkar. Kezâ bu açıklama kabul edilecek olursa âyetin bir anlamı kalmaz. Çünkü Allah'ın neleri helâl kıldığını, bunların ne kadar olduğunu bilemeyiz. Şu halde tayyibâttan maksat, haz verdiği için insan tabiatının hoş ve güzel bulduğu şeyler olmalıdır. Yararlı işlerde kural helâllik olup, bu âyet kişinin hoşlandığı ve yaratılışı icabı haz duyduğu şeylerin –aksi yönde özel bir delil bulunmadıkça– helâl olduğunu göstermiştir (XV, 24). Buna göre İslâm'ın gerek fiillerle gerekse yiyecek ve içeceklerle ilgili emir ve yasakları insanın akliselimi ve temiz tabiatıyla, fitrî yönden bozulmamış toplumların genel yargılarıyla bağdaşan hükümlerdir. Çünkü bu hükümler, anılan nitelikteki kişilerin ve toplumların iyi, doğru ve güzel bulup hoşlandıkları şeyleri helâl veya mubah kılma; kötü, yanlış ve zararlı bulup tiksinti duydukları şeyleri de haram kılma özelliği taşır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın insan tabiatına yaratılıştan verdiği, sağlıklı yargı gücünü de kapsayan bu üstün özelliklere "fıtratullah" (Allah'ın fıtrata) denilmiştir (fıtrat hakkında bilgi için bk. Rûm 30/30). İnsanın önce "ahsen-i takvîm" üzere yaratılıp sonra "esfel-i sâfilîn" seviyesine düşürülmesi de onun esasen doğru hükümlere varmasını sağlayacak yüksek melekelerle donatılmış bir fıtrata sahip olduğu; fakat ilâhî bir imtihan olmak üzere kendilerine verilen –iyinin yanında– kötüyü de tercih edebilme yeteneğini kullanması neticesinde bu fıtratın bozulup doğru hüküm verme kabiliyetini tamamen veya kısmen kaybettiği gerçeğini ifade etmektedir (Tîn 95/4-6; krş. İnsân 76/3; Şems 91/7-8). Âyetin "Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer" meâlindeki kısmının ifade ettiği önemli bir husus da Peygamber'in teşrî'deki yeridir. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm Peygamber'in sadece kalbine aktarılan vahyi seslendiren bir robot konumunda olmadığını, kuşkusuz ilâhî iradeye bilinçli ve özgür bir şekilde bağlı kalmak şartıyla bu irade istikametinde teşrî'de aktif bir role sahip olduğunu göstermektedir. Daha önceki âyetlerde İsrâiloğulları'nın, temiz fıtratlarını çeşitli bâtil inanç ve çirkin davranışlarla bozduklarına dair açıklamalar yapıldıktan sonra bu âyette de Hz. Peygamber'in onları bu durumdan kurtarmak için kendilerine iyiliği emredip kötülükten menettiği, temiz şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kıldığı ve böylece onun (diğer bütün insanlar gibi) İsrâiloğulları için de bir kurtarıcı ve hidayet rehberi olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber, Yahudilik'teki bir kısım hükümleri neshetmek (yürürlükten kaldırmak veya değiştirmek) suretiyle kendisine inanan ve tâbi olan İsrâiloğulları'nı bazı hataların ölümle cezalandırılması, çeşitli temiz yiyeceklerin ve sakıncasız davranışların haram sayılması, cumartesi günü çalışmanın yasak olması, tövbe ve pişmanlığın kabul edilmemesi gibi eski dinlerindeki ağır

hükümlerin baskısından da kurtarmıştır. Öte yandan İslâm'ın günümüzdeki muharref (bozulmuş, değiştirilmiş) İnciller'in öngördüğü aşırı çileci ve riyâzetçi hayat anlayışını kaldırması da bu çerçevede düşünülebilir. Âyette Ehl-i kitabın bu nevi meşakkatli yükümlülüklerden kurtarılması "ağırlıklarını kaldırma" şeklinde ifade buyurulmuştur. Ayrıca, kaldırılan hükümlerin bir kısmı, aslında Allah'ın koyduğu hükümler değil, yahudilerin veyahıristiyanların zaman içinde kendilerinin uydurup dinlerine kattıkları hurafeler olduğu ve bunlar insanların hür ve rahat yaşamalarını engellediği için bu hükümler âyette "üzerlerindeki zincirler" diye nitelenmiştir. Buna göre İslâm dini, geleneksel Yahudilik'te bulunan ve insanları bir nevi esir durumuna düşüren bu ağır hükümleri kaldırarak kendisine uyan İsrâiloğulları'nı ağır ve gereksiz yüklerden kurtarmış; esaret zincirlerini çözmüştür. Böylece Hz. Peygamber ve onun getirdiği İslâm dini, bir önceki âyette her şeyi kuşattığı bildirilen ilâhî rahmetin bir tezahürü olarak gösterilmiş bulunmaktadır. Âyetin özel maksadı, Kur'an mesajının Ehl-i kitab için de bir kurtuluş ve özgürlük vesilesi olduğunu onlara bildirmektir. Ancak burada dolaylı olarak Hz. Peygamber'in bir kolaylık ve özgürlük dini getirdiği bildirilmekte; müslümanların, daha önce yahudiler ve hıristiyanlarca yapılan hatayı tekrarlayarak, insanları gereksiz yük ve meşakkatler altına sokacak, onların özgürlüklerini daraltıp zincirlere bağlayacak uydurma hükümler, hurafe içeren inançlar türetmekten kaçınmaları gerektiğine de işaret edilmektedir. Ne yazık ki bu uyarıya rağmen, zaman içinde müslümanlar da din adına, fitneyi önlemek, kötülükten sakındırmak, belli bir mezhep veya meşrebi ya da bir ırkı kuvvetlendirmek gibi türlü niyetlerle bir kısım ma'rûfu münker (iyiyi kötü), tayyibâtı habâis (güzel ve meşrû şeyleri çirkin ve gayrı meşrû) olarak göstermişler; Allah'ın dinine onda olmayan şeyler katmışlar ve giderek onun âdeta yaşanması mümkün olmayan; hayatın tabii seyrine, ihtiyaç ve zaruretlerine aykırı, gelişmeye engel bir din gibi algılanmasına sebep olmuşlardır. Daha önce İsrâiloğulları dinlerine ilâveler yapma yanlısını yaptıkları, ayrıca kutsal kitapları da tahrif edildiği için –eski dinlerinde müjdelendiği gibi– Allah Teâlâ Hz. Peygamber'i ve İslâm'ı göndermiş, böylece –hakki bâtıdan ayırıp– bildirmişti. Ancak, bütün eski kutsal kitaplardan farklı olarak Kur'an'da yeni bir peygamber geleceğine dair hiçbir bilgi yoktur; hatta Kur'an açıkça Hz. Muhammed'i son peygamber olarak tanıtmıştır(Ahzâb 33/40). Yine eski dinlerin aksine, İslâm'ın orijinal kaynakları elimizdedir. Bu sebeple İslâm'ı öz kaynaklarıyla yeniden çağın gündemine sokmak; müslümanların ve genel olarak insanların, vahiy nurundan mahrum bırakılmaları neticesinde içine düştükleri karanlıktan, cehalet ve haksızlıklardan, türlü sapıklık ve ahlâksızlıklardan kurtulmaları yolunda çaba göstermek; bunun için de –İslâm kültür mirası ile çağdaş hayatın ihtiyaç ve zaruretlerini birlikte değerlendirmek suretiyle– doğru, mâkul ve yeterli çözümler üretmek günümüz müslüman âlimlerinin ertelenemez görevleridir. Âyetin son cümlesindeki "Peygamber'e inanma, onu koruyup destekleme, ona yardım etme ve onun getirdiği nura (Kur'an) uyma"nın anlamı da –tıpkı ashâb-ı kirâmın yaptığı gibi– Hz. Peygamber'in İslâm'ı bütün saflığı ve berraklığı ile hayata yansıtıp hayatı onun ışığı ile aydınlatma davasını bugün de sürdürmektir. Âyet, kurtuluşun yalnızca bu yolla gerçekleşeceğini bildirmektedir.

Sayfa 24

تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُمْ وَقَعُ بِهِمْ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ
لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ (22)

<p>“...İman edip iyi işler yapanlar cennet bahçelerindedirler. Rablerinin yanında onlara diledikleri her şey vardır. İşte büyük lütuf budur.” Şura 42/22</p>
<p>Şura 42/22 Sen, zalimlerin yaptıkları şeyler tepelerine inerken bu yüzden korku ile titrediklerini göreceksin. İnanıp yararlı işler yapanlar da cennet bahçelerindedirler. Onlar için Rableri katında diledikleri her şey vardır. İşte bu büyük lütuftur.</p>
<p>Şura 42/22 Ayet Sen zalimlerin yaptıkları şeyler tepelerine inerken bu yüzden korku ile titrediklerini göreceksin. İnanıp yararlı işler yapanlar da cennet bahçelerindedirler. Onlar için Rableri katında diledikleri her şey vardır. İşte bu büyük lütuftur. (22)</p> <p>Tefsir Zalimlerin yaptıklarından ötürü korkuya kapıldıklarını göreceksin; ama bu mutlaka başlarına gelecek. İman edip dünya ve âhîret için yararlı işler yapanlar ise cennet bahçelerinde olacaklar. Onlar için rableri katında istedikleri her şey vardır. İşte büyük lütuftur.</p>

Sayfa 24

<p>قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (162)</p>
<p>“De ki: Şüphesiz benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabb’i Allah içindir.” En’âm 6/ 162</p>
<p>En’âm 6/ 162 (Ey Muhammed!) De ki: “Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir.”</p>
<p>En’âm 6/ 162 Ayet De ki: "Şüphesiz Rabbim beni doğru bir yola, dosdoğru bir dine, Hakk'a yönelen İbrahim'in dinine iletti. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi." Ey Muhammed! De ki: "Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir." "O'nun hiçbir ortağı yoktur. İşte ben bununla emrolundum. Ben müslümanların ilkiyim." De ki: "Her şeyin Rabbi o iken ben başka bir Rab mı arayayım? Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Sonra dönüşünüz ancak Rabbinizedir. O size, ihtilaf etmekte olduğunuz şeyleri haber verecektir. O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hakim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olmandır. Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. (161-165)</p> <p>Tefsir “Millet-i İbrâhîm” ifadesi, başta tevhid inancı olmak üzere bütün peygamberlerin benimseyip tebliğ ettikleri ilâhî ve değişmez ilkeleri, mesajları kapsar ve genellikle Hz. Muhammed’in yeni bir din uydurmadığı, aksine bütün hak dinlerde var olduğu halde unutulmuş veya tahrif edilmiş bulunan evrensel ilkeleri benimseyip tebliğ ettiği ve bu bakımdan geçmiş peygamberlerin bir devamı olduğu fikrini vurgular. Nüsük kelimesi hem genel olarak “tapınma” hem de özellikle “kurban” anlamına gelir. Burada müfessirlerce her iki mâna da verilmiştir. Halîfe ise “birinin ardından gelen, onun yerini alan” demektir (halîfe teriminin anlamları konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Bakara 2/30). Sûrenin başından itibaren Allah’ın varlığı, birliği, ilim, irade ve kudretinin genişliği ve her yönden mükemmelliği ile İslâm’ın hak din, Hz. Muhammed’in de hak peygamber olduğu; ayrıca İslâm’a aykırı bütün yolların bâtil olduğu ve bunların insanlara dünyaları için de âhîretleri için de asla hayır getirmeyeceği hususunda, peşin yargılı olmayanlar için en doyurucu ve en ikna edici açıklamalar yapıldıktan, deliller verildikten sonra, bu son âyetlerde de sonuç mahiyetindeki ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelerde Hz. Peygamber’e hitaben, insanlar ister inansınlar ister inanmasınlar,</p>

kendisinin Allah'ın lutfettiği hidayet sayesinde, belli başlı ilkelerine bu sûrede de yer verilen dosdoğru yolda bulunduğunu, itikadî ve amelî hükümleriyle gerçek, düzgün ve sapasağlam bir dine bağlandığını; bunun, hem Araplar'ın hem de yahudiler ve hıristiyanların sözde inandıkları İbrâhim'in, bâtil inanç ve uygulamalardan münezze olan tevhid dini olduğunu; müşriklerin putlara tapmalarına karşılık kendisinin namazıyla, niyazıyla, kurbanıyla ölümüne kadar bütün varlığıyla hayatını Allah'a adadığını ve bu inançları taşıyan ilk müslüman olduğunu, bu sebeple de Allah'tan başka birini asla tanrı tanımayacağını tam bir inanç ve güvenle açıklaması emrolunmaktadır. Kuşkusuz bu, esas itibariyle bütün müslümanlara yönelik bir buyruktur. Herkes kendi ettiklerinin karşılığını görecektir, kimse kimsenin vebalini yüklenmeyecektir. Hz. Peygamber tebliğini yapmış, görevini eksiksiz yerine getirmiştir; bu sebeple inkâr ve kötülüklerde direnenler sonunda Allah'ın huzuruna varacak ve müslümanlarla tartışmaya kalkışıp inkâr ettikleri gerçeği o zaman Allah kendilerine apaçık bildirecektir. Son âyette Allah, gerek bütün insanlara gerekse insanların bir kısmına bahşettiği üstünlüğü ve seçkin nimetleri hatırlatmaktadır. Buna göre yeryüzünde birçok canlının nesli kesildiği halde yüce Allah, peş peşe yarattığı nesillerle insanları birbirine halef kılmış; dünyayı insanla şenlendirmiş, onları yeryüzünün seçkin varlıkları yapmıştır; ayrıca kimi insanlara, diğerlerine nisbetle dünyevî bakımdan üstün dereceler de vermiştir. Ama bunların hepsi bir imtihan içindir; hepsinin hesabı, sorumluluğu vardır. Bu son âyetle dolaylı olarak, nesilleri birbiri peşine getirerek insan soyunu kıyamete kadar devam ettiren Allah'ın onları âhiret hayatı için yeniden yaratmaya ve hesaba çekmeye de kadir olduğu hatırlatılmakta ve nihayet Allah'ın cezalandırmasının çok çabuk olduğu uyarısıyla inkârda ısrar edenler bir defa daha uyarılırken, O'nun bağışlayıcı ve esirgeyici olduğu müjdesiyle de müminler sevindirilmektedir.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ
الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (30)

Bakara 2/30 Ayet

Hani, Rabbin meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." demişler, Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti. (30)

Tefsir

Sûrenin 28. âyetinden itibaren hem Allah'ı inkâr mânasındaki küfrü hem de ilâhî nimetlerin kıymetini bilmemek ve şükran vazifesini yerine getirmemek mânasındaki küfrü engelleyen deliller, işaretler ve nimetler sıralanmaya başlanmıştır. İnsana hayat verme, öldükten sonra tekrar diriltme, yeryüzünde ne varsa hepsini insan için yaratma nimetlerinden sonra 30-35. âyetlerde hilâfet, ilim, meleklerin secdesi ve cennet nimetleri sıralanmaktadır. İleride gelecek birçok âyette (meselâ bk. Nisâ 4/1; Zümer 39/6) ilk insan olan Âdem'in nasıl yaratıldığı ve diğer insanların nasıl üreyip çoğaldıkları anlatılacaktır. Burada anlatılan insanın yaratılması değil, Allah tarafından ona verilen özellikler, sorumluluklar, yetki ve nimetlerdir. Bunlardan biri ve belki de en önemlisi hilâfet özelliğidir. Sözlükte hilâfet, "bir kimsenin diğerinin yerini alması, onu temsil etmesi, onun salâhiyetlerini kullanması" mânasına gelir. Allah'ın yeryüzünde yaratacağı halife ya Allah'ın halifesidir ya da daha önce yeryüzünde yaşamış şuurlu varlıkların halifesidir; onların yerine gelmiş, onların yerini almıştır. Meleklerin, ileride insan soyunun neler yapacağına dair bildiklerini ortaya koyarak buna rağmen Âdem'in halife olarak yaratılmasının hikmetini sormaları, Allah Teâlâ'nın da Âdem'in buna lâyük olduğunu onlara anlatmak üzere yaptığı imtihan, Âdem'e verdiği bilgi ve kabiliyet buradaki hilâfetin Allah ile ilgili olduğunu, Âdem'in ve insanoglunun yeryüzünde Allah'ın halifesi olacaklarını göstermektedir. Bir ümmeti yeryüzünde halife kılmak, onlara "hilâfet yetkisi

vermek” mânasındaki “istihlâf” vaadinin iman ve amel-i sâlih (Allah rızâsına uygun hareket, amel, davranış) şartına bağlanmış bulunması da bu yorumu desteklemektedir (Nûr 24/55). Ancak insanoğlunun bu mânadaki halifeliği, kendi mahiyeti ve sıfatlarına uygun olarak kısıtlı ve sınırlıdır. İnsan dahil hiçbir varlığın Allah Teâlâ’yı temsil etmesi, O’nun yerini alarak tasarrufta bulunması mümkün değildir. Âdem’in ve neslinin halifeliği, Allah’ın mülkü bulunan yeryüzünde O’nun iradesine uygun yaşamak ve tâlimatı doğrultusunda tasarrufta bulunmaktan ibarettir. İnsanların Allah’a kul olsunlar diye yaratıldıklarını ifade eden âyetle (Zâriyât 51/56) halifeler olarak yaratıldıklarını ifade eden âyetler aynı gerçeği anlatmaktadır: İnsanoğlu Allah’a kul olsun diye yaratılmış, yeryüzündeki çeşitli nimetler de bu maksadı gerçekleştirsin diye ona tahsis edilmiştir. İnsanoğlu kendisine verilen imkân ve nimetlerin Allah’ın mülkü olduğunu, bir amaca ve şarta bağlı olarak kendisine emanet edildiğini, bunlar üzerinde sahibinin irade ve rızâsına uygun bir şekilde tasarruf etmekle (hilâfet) yükümlü bulunduğunu bilecek ve bu şuur içinde davranacaktır. Meleklerden farklı olarak insanoğlu bu hilâfeti gerçekleştirecek fitratta ve kabiliyette yaratılmış olup fitratını bozmadığı takdirde bu vazifesini başarabilecektir. Allah Teâlâ meleklerin şahsında bunu insanoğluna da bildirip şuuruna yerleştirmiştir. Yukarıda işaret edildiği üzere buradaki hilâfet (genel hilâfet), yalnızca Âdem’e mahsus değildir; birçok âyet (A’râf 7/69; Yûnus 10 /14; Neml 27/62) bu kabiliyet ve salâhiyetin bütün insanlar için söz konusu olduğunu açıkça ifade etmektedir. Özel (siyasî) hilâfet, Kur’ân-ı Kerîm’de bu isimle bulunmayan, Hz. Peygamber’den sonra ihtiyacın ortaya çıkardığı bir kavram ve kurumdur. Siyasî anlamda hilâfet fonksiyonunu üslenenler için Kur’an’da kullanılan tabir “ülû’l-emr”dir (Nisâ 4/59). “Hilâfet benden sonra otuz yıldır, daha sonra ısırcı saltanat yönetimi olacaktır” meâlindeki hadiste (Müsned, V, 220-221; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 9; Tirmizî, “Fiten”, 48) zikredilen halifelik özel ve siyasî olanıdır. Hadisin sahih olması halinde, İslâmî kaynaklarda bu mânada hilâfet –bir görev ve makam adı olarak– ilk defa burada zikredilmiş olmaktadır (hadisin sıhhatiyle ilgili tereddütler ve kaynaklar için bk. Casim Avcı, “Hilâfet”, DİA, XVII, 539). Hz. Ebû Bekir, devlet başkanlığı bakımından Resûlullah’ın yerini aldığı için (bu sebeple) kendisine “Resûlullah’ın halifesi” denilmiş, Hz. Ömer’den “Resûlullah’ın halifesinin halifesi” diye söz edilmiş, bu zincir uzayıp gideceği için daha sonra yalnızca halife kelimesiyle yetinilmiş, bu arada siyasî halife “emîrül-mü’minîn, imam” gibi unvanlarla da anılmıştır. Allah’ın kullarından, fert olarak değil de toplu olarak istediği, onları topluluk olarak yükümlü kıldığı vazifeleri yerine getirebilmek, ferdin halifeliği yanında ümmetin halifeliğini de hayata geçirebilmek için siyasî teşkilâtlanmaya ihtiyaç hâsıl olmuş; bunun zaruri sonucu olarak da fertler, yetkilerinin ve sorumluluklarının bireyi aşan tarafını –şartlı olarak– içlerinden lâıyk olan birine devretmişlerdir. Halifeye verilen itaat sözü (biat), onun Allah’ın emir ve yasaklarına (hukuka, göreviyle ilgili dinî hükümlere) uygun davranması şartına bağlıdır. Asıl vatanları olan melekût âleminde daha önce yaratılmış ve insandan farklı özelliklerle donatılmış bulunan melekler, mülk âlemine dahil bulunan dünya (arz) yaratılınca burada, Allah adına hâkim olacak, her mümin için eşit derecede bağlayıcı (kanun) olan kitapta apaçık bildirilen ilâhî iradeyi temsil edecek ve gerçekleştirecek şuurlu varlıkların (halife, halâif), kendileri olacağını beklemişler, topraktan yaratılacak insanın bu kaynağa bağlı özellikleri dolayısıyla eksikleri olacağı, fesat çıkarmaya müsait bulunacağı için hilâfete lâıyk olmadığını zannetmişlerdi. Yüce yaratıcı bu beklentiye uymayan iradesini, bu nimetin insan türünden olan kullarına tahsis buyurulduğunu ve bunun gerekçesini meleklerle açıklamıştır. Melekler “emir, gayb, melekût” gibi isimlerle anılan âlemlere ait oldukları ve insanların, kendi bilgi vasıtalarıyla bu âlemlere ait bulunan varlıklar hakkında bilgi sahibi olmaları mümkün bulunmadığı için bu konudaki bilgiler daha ziyade vahye dayanmaktadır. Beşerî yorum ve kıyaslarla elde edilen bilgiler üzerinde ise görüş ayrılıkları vardır. Meleklerin varlıkları ve özellikleriyle ilgili bilgiler büyük ölçüde vahye dayanmakla beraber akıl, keşif ve tecrübe yoluyla da meleklerin varlıklarının ve bazı özelliklerinin bilinebileceği ileri sürülmüştür. “Akıl ve şuur sahibi (nâtık) ölümlü varlıklar yaratılmış bulunduğuna göre bunların,

dünya durdukça ölümsüz olanlarının da yaratılmış olması, kezâ daha aşağı bir seviyede bulunan dünyada akıllı ve şuurlu varlıklar yaratıldığına göre daha üstün ve şerefli olan semâvât âleminde de bu özellikleri taşıyan varlıkların yaratılmış olmaları evleviyetle (aklın öncelik hükmü) sabittir” şeklindeki açıklamalar iknaya yönelik akıl delillerine örnektir. Özel ruhî temrinler yapan ve eğitim gören kimselerin, sıkıntı ve hastalıktan çaresiz kalıp meleklerin yardımlarından istifade edenlerin ve melekleri rüyada görenlerin nakilleri kendileri için sübjektif anlamda kesin delildir, bunları duyanlar için ise bağlayıcı değildir. Müslüman âlimlerin çoğuna göre melekler, latîf (madde yoğunluğu olmayan, görüşü engellemeyen), çeşitli şekillere girebilen ve asıl yerleri—madde ötesi—semalar olan, üreme yoluyla değil de devamlı yaratılma yoluyla çoğalan varlıklardır. Allah nezdinde yüce değerleri ve yakınlıkları, O’nun bahşettiği büyük güçleri vardır, ilâhî emir ve iradeye göre davranmak ve asla bunun dışına çıkmamak üzere programlanmışlardır. Bazı filozoflara göre ise melekler insandaki akıl türünden varlıklardır (Râzî, II, 160-161). Kur’an’daki açıklamalara göre melekleri, özellik ve vazifeleri bakımından şu sınıflara ayırmak mümkündür: 1. Arşî taşıyanlar (Hâkka 69/17). 2. Arşî kuşatıp Allah’ı tesbih edenler (Zümer 39/75). 3. Büyük melekler: a) Cebrâil. Cibrîl ve Rûhulkudüs isimleriyle de anılan bu melek peygamberlere vahiy getirmekle görevlendirilmiştir. Tekvîr sûresinin 20. âyetinde onun belli başlı sıfatları şöyle sıralanmıştır: “Gerçekten değerli, güçlü ve Arş’in sahibi katında itibarlı, orada saygın ve güvenilir bir elçi”. b) Mîkâil, tabiat olaylarını dengelemek ile görevli melektir. Cebrâil’le birlikte adı Kur’an’da anılmış ve bunlara düşman olana Allah’ın düşman olacağı bildirilmiştir (Bakara 2/98). c) İsrâfil. Kıyamet ve yeniden diriliş başlarken üflenecek olan sûr, Kur’an-ı Kerîm’de zikredilmiştir (Neml 27/87; Yâsîn 36/51). Bu sûra üfleme görevlendirilmiş meleğin İsrâfil olduğu da hadislerde bildirilmiştir (Lütfullah Cebeci, “İsrâfil”, DİA, XXIII, 180-181). d) Azrâil. Kur’an-ı Kerîm’de hem ölüm meleğinden (Secde 32/11) hem de vefat ettirme görevini yüklenmiş meleklerden (Nisâ 4/97; Enfâl 8/50; Nahl 16/32) söz edilmiştir. Sahih hadislerde bu isim geçmemekle beraber diğer İslâmî literatürde ölüm meleği Azrâil olarak anılır (Ahmet Saim Kılavuz, “Azrâil”, DİA, IV, 350-351). Bu işle görevlendirilen melek sayısı çok olduğuna göre Azrâil’in bunların reisi olması ihtimali vardır. 4. Cennet melekleri. Cennette çok sayıda meleğin bulunduğu ve buraya girme mutluluğuna erişmiş müminlere hizmet edecekleri ifade buyurulmuştur (Ra’d 13/23). Bu meleklerin başkanına “Rıdvan” denir. 5. Cehennem melekleri. Burada da azap çekenlerle ilgili vazifelerini yerine getiren melekler vardır (Müddessir 74/31). Bunların cins ismi “zebâni”dir (Alak 96/18), başkanları da “Mâlik” isimli bir melektir (Zuhruf 43/77). 6. Gözeten, koruyan melekler (hafaza melekleri). Bunlar insanların yanlarında bulunmakta, onları gözetme, koruma, iyiliklerini isteme, onlara iyi şeyleri ilham etme gibi vazifeler yapmaktadırlar (Kaf 50/17; En’âm 6/61). 7. Yazıcı melekler. Bunlar da insanların yakınlarında bulunmakta ve yapıp ettikleri her şeyi yazmaktadırlar (İnfitâr 82/10-11). 8. Madde âleminde görevli melekler. Bunlar maddî kâinatta olup biten her şeyin içinde bulunmakta ve Allah’ın kanunlarının yerine gelmesini sağlamaktadırlar (37, 51, 79. sûrelerin ilk âyetlerinde bunlara işaret edilmiştir; geniş bilgi için bk. Râzî, II, 159 vd.) Meleklerin, yaratılan bu yeni varlığı yani Âdem’i nereden tanıdıkları, onun yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökeceğini nasıl bildikleri konusunda çeşitli yorumlar yapılmış; bunu, olacakların yazıldığı levh-i mahfûzdan öğrendikleri; daha önce yaratılıp yeryüzüne gönderilmiş benzer varlıklar olabileceği ve bunlara bakarak bilgi sahibi oldukları; cinlere veya yırtıcı hayvanlara kıyas ettikleri vb. görüşler ileri sürülmüştür. Biz şu iki ihtimali ve yorumu akla ve vâkıya daha yakın ve hadisenin anlatılış üslûbuna daha yakın buluyoruz: 1. Allah Teâlâ’nın yaratacağı insanı onlara önce tanıtmaması, sonra da onu yeryüzüne halife yapacağını bildirmesi üzerine —bu bilgiye dayanarak— kanaatlerini açıklamışlardır. 2. Âdem’in yaratılışını müşahade etmişler, onun maddî ve mânevî özelliklerini görüp bilmişler ve bu özellikleri taşıyan bir varlığın hem iyi hem kötü işler yapabileceğini, onun yapısından ve tabiatından çıkarmışlar, buna dayanarak sorularını sormuşlardır (İbn Âşûr, I, 402-403; Tabatabâi, I, 116).

Sayfa 26-43

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ (1) فُمْ فَأَنْذِرْ (2) وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ (3) وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ (4) وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ (5)

“Elbiseni temiz tut. Kötü şeylerden sakın.” Müddesir ../4-5

“Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) Kalk da uyar, Rabb’ini yücelt. Elbiseni temiz tut. Kötülükten uzak dur.” Müddesir 74/1-5

Müddesir 74/1-5 1. Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) 2. Kalk da uyar. 3. Rabbini yücelt. 4. Nefsini arındır. 5. Şirkten uzak dur. 2

1 . Bu âyet, “Elbiseni temizle” şeklinde de tercüme edilebilir. Nitekim zahirî anlamı böyledir.

2 . Bu âyet, “Pisliklerden ve günahlardan uzak dur” şeklinde de tercüme edilebilir.

Müddesir 74/1-5 Ayet

Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Nefsini arındır. Şirkten uzak dur. (1-5) Tefsir

Hz. Peygamber Hira mağarasında vahiy meleşinin sesini işitip kendisini de görünce korkusundan titremeye başlamış, hemen ailesine gelerek “Beni örtün, beni örtün!” demiş; onlar da üzerine bir örtü örtmüşler ve serin su serpmişlerdi. Bunun ardından, “Ey örtüsüne bürünen!” hitabıyla başlayan Müddesir sûresinin ilk beş âyeti inmiştir (Buhârî, “Tefsîr”, 74/1-5). Bununla birlikte “örtüsüne bürünen” ifadesine mecaz olarak “peygamberlik kisvesine bürünen, bu ağır görevi yüklenen” anlamları da verilmiştir (Râzî, XXX, 190; Şevkânî, V, 373; İbn Âşûr, XXIX, 294). “Kalk, uyar” emri Muhammed aleyhisselâmın, peygamber olarak tevhid dinini ve Allah’ın mesajlarını insanlığa tebliğ etmekle görevlendirilişinin ilânıdır. Resûlullah efendimiz bu emri aldıktan sonra insanları tevhid dinine çağırmaya başlamış, son nefesine kadar da bu görevini sürdürmüştür. “Sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir” emri, tevhid dininin en önemli unsuru olan “Allah’ın birliğine iman ve O’na kulluk” esasını ortaya koymaktadır. İslâm’ın bu temel ilkesinin hemen ardından gelen “Elbiseni temiz tut” emri ise Hz. Peygamber’in maddî olarak elbisesini necâset vb. pisliklerden temiz tutması, mânevî olarak da güzel ahlâkla bağdaşmayan davranışlardan ve günahlardan nefsinin arındırması anlamında yorumlanmıştır (Zemahşerî, IV, 180-181). Âyetteki siyâb (elbise) kelimesinin mecaz olarak kullanıldığını belirten ve bu kelimeye “amel, kalp, nefis, beden, aile, din, ahlâk” gibi farklı mânalar veren başka müfessirler de olmuştur (bk. Şevkânî, V, 374). Buradaki temizlik maddî mânada alındığında “elbise” bir örnek olup genel olarak beden temizliğinin, kezâ ev bark, mâbed vb. özel veya ortak alanların temizliğinin de bu buyruğun kapsamına girdiğinde kuşku yoktur. 5. âyette “Her türlü pislikten uzak dur” diye çevirdiğimiz cümle de dış temizlikten sonra inanç ve ahlâk temizliğini, iç arınmayı vurgulamaktadır. Sonuç olarak bu iki âyette, son derece veciz bir üslûpla, Hz. Peygamber’e ve onun şahsında müslümanlara hem maddî hem de mânevî temizlik emredilmiş olup, bu buyruğun daha ilk inen ve Hz. Peygamber’i risâlet görevine hazırlayan âyetlerde yer alması son derece anlamlıdır.

Sayfa 27

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَىٰ فَأَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (222)

“...Kuşkusuz Allah, tövbe edenleri ve temizlenenleri sever.”Bakara 2/222

Bakara 2/222 Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: “O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever.”**69**

69 . Âyette, kadınların âdet hâlleri “ezâ” diye nitelendirilmiştir. Âdet sırasında kadınlar hastalığa daha çok yakındırlar. O günlerde onlara yaklaşmamak gerekir. Burada söz konusu olan cinsel ilişkidir.

Bakara 2/222 Ayet

Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: "O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay halinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever." (222)

Tefsir

Medine’de yaşayan müslümanların yahudilerle yakın ilişkileri vardı ve bazı örf ve âdetlerinde Medineliler’in tamamı veya bazı kabileler onlardan etkilenmiş bunuyorlardı. Bunlardan biri de aybaşı hallerinde kadınlarla ilişki meselesi idi. Yahudiler Tevrat hükümlerine uyarak ay halindeki kadınları pis sayarlar, onlardan her mânada uzak dururlardı. Âdet geçiren kadına dokunan hatta onun yatağında yatan, minderinde oturan kimseleri bile pis sayarlar, yıkanmaları gerektiğine inanırlardı (Levililer, 15). Yahudilerin tesirinde kalan bazı kabileler de âdet halindeki kadınlara buna yakın bir şekilde davranıyorlardı. Hz. Peygamber Medine’ye hicret edince bu durum kendisine vâkıa ve soru şekillerinde intikal ettirildi, gelen âyetler meseleyi çözüme kavuşturdu. Açıklayıcı hadislerden (meselâ bk. Müslim, “Hayz”, 16) ve uygulamadan anlaşıldığına göre bu âyetlerde geçen “uzak durma ve yaklaşmama” emirleri, bedenlerin birbirinden uzak ve ayrı olmasına değil cinsel ilişkiye yöneliktir. Cinsel ilişkide bulunmama şartıyla aybaşı halindeki kadın ile kocası arasında başkaca bir sınırlama yoktur. Âyette geçen ve “rahatsızlık” diye çevirdiğimiz ezâ kelimesi, “aşırı olmayan zarar” mânasında kullanılmaktadır. Allah Teâlâ kadın kullarına mahsus kıldığı aybaşı halini onlar için az da olsa “zarar ve zararlı” olsun diye takdir buyurmamıştır. Aybaşı hali birleşme kabiliyetini yitiren yumurtaların atılmasını, erkeğin spermi ile birleşecek yeni bir yumurtanın gelmesini beklemek ve aşılama sonrası beslenmesine zemin olmak üzere kadın rahminin hazırlanmasını sağlayan tabii ve gerekli bir oluşumdur. Bu durumda vücudun dengelerinde bazı değişiklikler yaşanmakta, bu da kadının fizyolojisi yanında psikolojisini de etkilemektedir. Eski yumurtanın atılması ve rahimin temizlenmesi kan vasıtasıyla olmakta, aybaşı devam ettiği müddetçe rahimden üreme organı yoluyla dışarıya kan atılmaktadır. Bu durumda kadınlarda cinsel ilişkide bulunulması halinde bundan hem erkeğin hem de kadının çeşitli rahatsızlıklar kapması ve genel olarak rahatsız olmaları, tiksinti duymaları ihtimali galiptir. Hem böyle bir zarara (ezâ) meydan verilmemesi hem de Allah’ın buyruğuna uyarak şehvete karşı direnme imtihanı verilmesi ve irade egzersizi yapılması için “âdet gören kadınla cinsel ilişki” haram kılınmış, bunun dışında kalan ilişkiler serbest bırakılmıştır. “Temizlenmedikçe” ve “iyice temizlendikten sonra” kayıtları, okuma farkları da göz önüne alınarak yorumlanmış ve hangi temizlenmeden sonra cinsel ilişki yasağının ortadan kalkacağı konusunda farklı hükümler ortaya çıkmıştır. Kanama sona erinceye kadar temasın yasak olduğunda ittifak vardır. Âlimlerin büyük çoğunluğuna göre kanama bitince birleşmenin câiz olması için gusül abdesti gerekir (konuya ilişkin başka ayrıntılar için bk. Yunus Vehbi Yavuz, “Hayız”, DİA, XVII, 51-53).

Sayfa 29 -30 -32

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ

وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (6)

“...Eğer cünüp oldunuz ise boy abdesti alın...”Maide 5/6

Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar **10** da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz, iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan (def-i hacetten) gelir veya kadınlara dokunur **11** (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız, o zaman (abdest veya gusül için) temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (Teyemmüm edin). Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat O, sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.

*10. Buradaki “topuklar” dan maksat ayak bileklerinin her iki tarafında yer alan çıkıntı şeklindeki kemiklerdir.
11. Ayette geçen “kadınlara dokunmak” ifadesi mecaz yolu ile cinsel ilişki kastedilmiş olabileceği gibi, hakiki anlamı da kast edilmiş olabilir. Bu sebeple bir kısım fıkıh bilginleri kadına dokunmanın abdesti bozmayacağını söylerken bir kısmı da bozacağını söylemişlerdir. Bu tercümede birinci yaklaşım tercih edilmiştir.*

Maide 5/6 Ayet: Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan (def-i hacetten) gelir veya kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (Teyemmüm edin). Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat o sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.5/(6)

Tefsir

“Namaz” diye çevirdiğimiz salât kelimesi sözlükte “dua etmek, yalvarmak, iyi dilekte bulunmak” anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak salât, tekbirle başlayıp selâmla tamamlanan belirli hareket ve sözlerden oluşan ibadeti ifade eder. İslâm’ın beş esasından biri olan namaz, kulun ibadet duygusuyla Allah’ın huzuruna çıkması, O’nunla bağlantı kurup konuşması, belli şekillerle O’na tapınmasıdır (bilgi için bk. **Bakara 238-239; Nisâ 4/43, 101-103**). Ancak bu ibadet, kulun uyanık, hazırlıklı, şuurlu, ruh ve beden bakımından temiz olmasını gerektirir. Allah’ın huzuruna çıkmadan önce abdest alma, gerektiğinde gusül etme emri de bu amacın önemli vasıtalarındandır. Önceki ilâhî dinlerde de bulunan namaz ibadeti (bk. **Lokmân 31/17**), İslâm’da hicretten yaklaşık bir buçuk yıl önce gerçekleşmiş olan mi’rac esnasında farz kılınmıştır (Buhârî, “Salât”, 1). Namazın ön şartı olan abdest ve gusül de namazla birlikte farz kılınmış olup ibadet tarihinde hiçbir zaman abdestsiz namaz kılınmamıştır (Elmalılı, III, 1583; İbn Âşûr, VI, 126 vd.). Abdest –âyette de belirtildiği üzere– ibadet niyetiyle yüzü ve dirseklere kadar kolları yıkamak, başı meshetmek, ayakları topuklara kadar yıkamaktan ibarettir. Abdest, “hadesten tahâret” yani “görünmeyen fakat hükmen var olduğu kabul edilen bir kirlilikten temizlenmek” anlamına geldiği için farz olan temizlik yukarıda bildirilen âzaları bir defa yıkamakla sağlanmış olur. İki veya üç defa yıkamak ve abdest organlarını ovma sünnettir. Âyette belirtilen abdest organlarının sınırları hakkında fıkıh kitaplarında yapılan açıklamaların özeti şöyledir: a) Yüz. Dikey olarak alında saç bittiği yerden çene altına kadar, yatay olarak iki kulak yumuşakları arasında kalan kısımdır. Abdestin farzlarından biri, bu alanı yıkamaktır. Ağza ve burna su vermek, kulakların içini meshetmek ise sünnettir. b) Kollar. Parmak uçlarından dirseklere kadar olan kısımdır. Dirsekler bu âzalara dahil olduğu için kolları bunlarla birlikte yıkamak farzdır. c) Baş. Kulakların üstünde kalan kısımdır. Bu âzayı ıslak elle meshetmek farzdır. Ancak ne kadarı ve ne şekilde meshedileceği hakkında mezheplerin görüşleri farklıdır. Hanefîler’e göre başın en az dörtte

birini meshetmek farzdır. d) Ayaklar. Parmak uçlarından topuk kemiklerine kadar olan kısımdır. Abdestte ayakların yıkanması veya meshedilmesi konusunda iki ayrı görüş vardır: 1. "Ayaklar" anlamına gelen "ercül" kelimesindeki "lâm" harfini üstünlü okuyup "yüzler" anlamına gelen "vücûh" üzerine atfedene göre ayakları yıkamak farzdır. Meşhur dört mezhep mensuplarının anlayış ve uygulamaları böyledir. Meâlde bu kiraatesas alınmıştır. 2. "Ercül" kelimesinin "lâm"ını esreli okuyup kelimeyi "Başlarınızı meshedin" cümlesindeki "başlar" anlamına gelen "ruûs" üzerine atfedene göre ayakları –yıkamak değil– meshetmek farzdır. İmâmî Şîîler bu kiraati benimsedikleri için ayakları meshetmekle yetinirler. Bu takdirde âyetin meâli şöyle olur: "Yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı ve topuk kemiklerine (küçük topuklara) kadar ayaklarınızı meshedin." İbn Abbas, Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerin ve tâbîîlerden bazılarının çıplak ayakları üzerine meshettiklerine dair rivayetler bu görüşü destekler mahiyettedir (bk. Taberî, VI, 126 vd.; İbn Kesîr, III, 48, 49). Taberî'nin kanaati de bu doğrultudadır. Ona göre yüce Allah, teyemmümde yüzün tamamının toprakla meshedilmesini emrettiği gibi abdestte de ayakların tamamının su ile meshedilmesini emretmiştir. Su ile ayaklarını yıkayan kimse ise hem meshetmiş hem de yıkamış sayılır (bk. VI, 130). İbn Kesîr, ayakların meshedilmesine dair rivayetleri garip bulmakta ve Beyhakî'nin Hz. Ali'ye isnat ettiği bir uygulamaya dayanarak buradaki meshin "hafif yıkama" şeklinde yorumlandığını ifade etmektedir (III, 49). Hz. Peygamber'in uygulamalarına dair hadisler birinci görüşü destekler mahiyettedir (Buhârî, "Vudû", 7, 24, 28, 38, 39, 41, 42; Müslim, "Tahâret", 3, 4, 18; Müsned, I, 59, IV, 112; Taberî, VI, 126 vd.). Ayrıca ayaklarını güzelce yıkamamış ve ökçelerinde biraz kuru kalmış kimseler hakkında Hz. Peygamber, "O ökçelerin ateşten çekeceği var!" (Buhârî, "Vudû", 27, 29; Müslim, "Tahâret", 25-30) diyerek ayakları yıkamanın farz olduğuna işaret etmiştir. İbn Âşûr, Enes b. Mâlik'ten gelen başka bir rivayete dayanarak bu konuda sünnetin Kur'an'ı neshettiğini yani ayakları meshetmek Kur'an'la farz kılınmış ise de sünnetin bu hükmü kaldırıp ayakları yıkamayı farz kıldığını söylemektedir (VI, 130-131). Bize göre burada nesih yoktur. Zira âyet ihtimallidir; bu ihtimallerden birini tayin etmek hadise bırakılmış, hadis âyetin mâna ve maksadını açıklamıştır. Hz. Peygamber'in abdestte her uzvunu üç kere yıkadığı, ayrıca ağzına ve burnuna da üçer defa su verdiği rivayet edilmiştir (Tirmizî, "Tahâret", 22). Bunun yanı sıra abdest âzalarını bir defa veya iki defa yıkadığına dair rivayetler de vardır (Buhârî, "Vudû", 22-24). Sakalını ve parmaklarının arasını hilâllediği, kulaklarının içini ve dışını meshettiği rivayet edilmiştir (Tirmizî, "Tahâret", 23, 28, 30). Âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre abdestte yıkanması gereken uzuvları birer kere yıkamak farz, üçer kere yıkamak ise sünnettir. Âyetin zâhirinden her namazdan önce abdest almanın şart olduğu anlaşılır. Ancak Hz. Peygamber Mekke'nin fethine kadar her namazdan önce abdest aldığı halde Mekke fethedildiği gün birkaç vakit namazı bir abdestle kılarak, bozulmadığı müddetçe bir abdestle birden çok namazın kılınabileceğini göstermiş ve ümmetine bu kolaylığı sağlamıştır (Müslim, "Tahâret", 86; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 66). Sahâbeden bazıları da bir abdestle birden fazla namaz kılmışlardır (Buhârî, "Vudû", 54; Müsned, III, 132). Bu uygulamalardan anlaşıldığına göre abdest bozulmadığı müddetçe her namaz için yeniden abdest almak farz değil, menduptur. Kur'an'da mestler üzerine meshten söz edilmemekle birlikte Hz. Peygamber'in uygulamaları bunun da câiz olduğunu göstermektedir (Buhârî, "Vudû", 48). Cünüplük, büyük mânevî kirlilik (hades-i ekber) halini ifade eder. Boşalma olmasa bile cinsel ilişki, –ilişki olmasa da– cinsel haz duyarak boşalma veya uykuda meninin gelmesi kişiyi cünüp eder. Cünüp olan bir kimsenin bu durumdan temizlenmesi için gusül yapması yani boy abdesti alması gerekir. Guslün farz olması bu âyete, sünnete ve icmâa dayanmaktadır (bk. Buhârî, "Gusül", 28; Müslim, "Hayız", 87). Cünüplük ve hayız veya nifas kanının kesilmesi durumlarında dinen yükümlü olan kimselerin gusletmeleri farzdır. Öte yandan ölüyü yıkamak da geride kalanların görevidir. Gusül, Hanefîler'e göre "ağız ve burun içi dahil olmak üzere bütün vücudun temiz su ile yıkanması" demektir. Ağız ve burna su vermek abdestte sünnet olduğu halde gusülde farzdır. Suyun bulunmaması halinde veya kullanma imkânı olmayan durumlarda temiz toprakla yapılabilecek gusül yerine geçer.

Teyemmüm, büyük veya küçük kirliliği gidermek niyetiyle ellerin içini toprak cinsinden temiz bir şeye vurup önce yüze sürmek, sonra tekrar vurup her elin içiyle karşı kolu meshetmektir. Cünüplükten temizlenmek için yapılan teyemmüm hem gusül hem de abdest yerine geçer. Sembolik ve mânevî temizlenme yolu olan teyemmüm, her ne kadar maddî bir temizlik sağlamasa da kişiyi mânevî ve psikolojik olarak temizlenme duygusuna kavuşturur ve kendisini Allah'a ibadet için hazırlıklı hissetmesine imkân sağlar. Hz. Peygamber bir seferden dönerken yanında bulunan eşi Hz. Âişe gerdanlığını yitirmiş, Resûlullah sahâbîlerle birlikte onu aramaya başlamış, bu durum onların yollarından kalmalarına ve susuz bir yerde gecelemelerine sebep olmuş, sabah namazını kılmak için abdest alacak su bulamamışlardı. Bu olay üzerine teyemmüm hükmünü içeren âyet nâzil olmuştur (Buhârî, "Teyemmüm", 1, 2; "Tefsîr", 4/10, 5/3). Ancak bunun Nisâ sûresinin 43. âyeti mi yoksa konumuz olan âyet mi olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır (**bk. Nisâ 4/43**). Daha önce Hz. Peygamber'in açıklama ve uygulamalarıyla farz kılınmış olan abdest ve guslün hükmü bu âyetle pekiştirilmiş ve abdestin ayrıntılarıyla birlikte teyemmüm hükmüne de yer verilmiştir. Allah Teâlâ, **Bakara sûresinin 185. âyetinde** olduğu gibi bu âyetin devamında da kulları için güçlük değil kolaylık murat ettiğini ifade buyurarak İslâm'da kolaylığın esas olduğunu bildirmiştir. Hasta iken veya yolculuk esnasında cünüp olanlar, gusül yerine temiz toprakla teyemmüm ederek temizlenebilirler. Aynı şekilde, tuvalete çıkmış, dolayısıyla abdesti bozulmuş olan veya cinsel ilişkide bulunmuş ve her iki halde de su bulamamış olan veya suyu bulduğu halde şiddetli soğuk, hastalık, düşman korkusu ve benzeri sebeplerle onu kullanma imkânı bulamayanlar temiz toprakla teyemmüm ederler. Meâlinde "cinsel ilişki" diye tercüme ettiğimiz kısmın sözlük anlamı "kadına dokunmak"tır. Mezhep imamları bu ifadeyi farklı şekillerde yorumlamış ve farklı sonuçlara varmışlardır. Ebû Hanîfe'ye göre burada kadınlara dokunmak "cinsel ilişki"denkinaye olup maksat onlarla cinsel ilişkide bulunmaktır. Ona göre şehvetle veya şehvetsiz olarak erkeğin teni kadının tenine dokunmakla abdest bozulmaz. Şâfiî'ye göre bu ifade kinaye değil hakikattir. Maksat, erkeğin teninin kadının tenine dokunmasıdır. İster şehvetle, isterse şehvetsiz olsun erkeğin teni aralarında evlenme engeli oluşturacak düzeyde yakınlık bulunmayan bir kadının tenine dokunduğu takdirde her ikisinin de abdesti bozulur. İmam Mâlik'e göre ise erkek veya kadın karşı cinse şehvetle dokunduğu takdirde abdesti bozulur (bilgi için bk. Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'ân, Beyrut 1985, IV, 4; ayrıca bk. **Nisâ 4/43**). Yüce Allah abdesti, guslü veya teyemmümü farz kılmakla insanları güçlük içerisine sokmak değil, onları temizlemek ve onlara nimetini tamamlamak istemiştir. Bunlar insanların gücünün üstünde olan işler değildir. Dinde insanların yapamayacağı hiçbir yükümlülük yoktur. İstisnaî durumlarda ise özel kolaylıklar (ruhsat) getirilmiştir. Abdest ve gusül bedeni mikroplardan koruyucu bir temizlik olduğu gibi mânevî olarak da insanı Allah'a yaklaştıran ve onun ibadet için kendisini hazır hissetmesini sağlayan bir iç temizliğidir. Teyemmüm de bir mânevî temizliktir. Hz. Peygamber "Temizlik imanın yarısıdır" buyurarak genel anlamıyla temizlik yanında gusül, abdest ve teyemmümün dindeki önemine işaret etmişlerdir (Müslim, "Tahâret", 1; Tirmizî, "Da'avât", 86).

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ (238) فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا
فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَأَدْكُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ (239)

Bakara 2/238-239: Ayet Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun. Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın. Güvenliğe kavuşunca da, Allah'ı, daha önce bilmediğiniz ve onun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın). 2/(238-239)

Tefsir

Kur'ân-ı Kerîm'in özgün üslûp ve tertibi içinde farklı konuları açıklayan âyetlerin arka arkaya geldiği

de olmaktadır. Bu bağlamda evlenme, boşanma, emzirme konuları açıklanırken arada, normal ve olağan dışı hallerde namazın nasıl kılınacağı konusuna yer verilmiş, belki de bir önceki âyette tavsiye edilen bağışlama, takvâ, karşılıklı lutufkârlık gibi faziletlere erebilmek için gerekli bulunan mânevî eğitimin en önemli aracının namaz olduğuna işaret edilmiştir. Dinin direği, ibadetlerin başı olan namazın, müminin hayatıyla o kadar iç içe, o kadar vazgeçilemez, ihmal edilemez olması istenmiştir ki insanoğlunun her türlü faaliyetine ara verdiği korkulu ve tehlikeli hallerinde bile namazın kılınması emredilmiş, ancak olağan dışı hal sebebiyle bazı kolaylıklar tanınmıştır. Normal hallerde müminler, en değerli varlıklarını nasıl koruyorlarsa namazlarını da öyle koruyacak, yani hem eksiksiz hem de devamlı kılacaklardır. “Namazın eksiksiz kılınması” (muhafaza), vücut, dil ve zihin hareketleriyle yapılan farzları, vâcip ve sünnetleri yerine getirmekle olur ve en azından farz ve vâcip namazları geçirmemekle gerçekleşir. Namazla ilgili olan bu iki mükellefiyet dışında bir de kalple (zihin-duygu işbirliği ile) yapılan ve âyette “kunût” kelimesiyle ifade edilen huşû şartı vardır. Huşû namaz kılan müminin huzurunda bulunduğu rabbinin büyüklüğüne yaraşır bir saygı, kulluk ve itaat duygusu, kendini veriş, bütünüyle yöneliş şeklinde gerçekleşir ve huşûsuz namaz, ruhsuz ceset gibidir. Bu sebeptir ki, “Namazları eksiksiz ve devamlı kılın” emrinden sonra “huzur ve huşû içinde” kaydı getirilmiştir. “Orta namaz” (es-salâtü'l-vustâ) beş vakit namazdan biri olduğu halde—çünkü başka bir günlük farz veya vâcip namaz yoktur— ayrıca zikredilmiş, ona daha ziyade ihtimam gösterilmesi istenmiştir. Hz. Peygamber hayatta iken bu namazın hangisi olduğu konusunda ne bir soru sorulmuş ne de bu konuda tartışma yapılmıştır. Muhtemelen sahâbe, beş vakit namazın her birine “orta namaz” gibi önem verdikleri ve hiçbirini geçirmedikleri veya açıklamamakla beraber bildikleri için bu konuyu konuşmamışlardır. Hz. Peygamber’in vefatından sonra orta namazın hangisi olduğu konusunda uzun tartışmalar yapılmış ve ortaya yirmi kadar farklı yorum ve tesbit çıkmıştır. Yorum yapanlar ya “vüstâ” kelimesinin “en üstün” mânasından hareket etmiş ya da bu kelimenin “iki şeyin ortasında olan” mânasından sonuç çıkarmaya çalışmışlardır. Bu yorumlardan ve tesbitlerden üçü hem daha çok konuşulmuş hem de delillerle desteklenmiştir. Buna göre orta namaz: a) Sabah namazıdır. b) İkinci namazıdır. c) Bütün namazlara önem verilsin, hiçbiri geçirilmesin diye belirlenmeden bırakılmıştır. Medine fukahasıyla onların hocaları olan bir kısım sahâbeye göre orta namaz sabah namazıdır. Çünkü bu namazın önemi hakkında âyet ve hadisler vardır. Ayrıca bu namaz gece namazlarıyla (akşam ve yatsı) gün-düz namazları (öğle ve ikindi) ortasında bulunmaktadır. İmam Mâlik ve bir rivayete göre Şâfiî de aynı tesbiti benimsemişlerdir. Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ali, İbn Abbas gibi bir kısım sahâbe, bazı hadisçiler, Ebû Hanîfe ve —bir başka rivayete göre— Şâfiî orta namazın ikindi namazı olduğu sonucuna varmışlardır. Çünkü birbirini destekleyen bir-çok hadis ve sahâbe ifadesi yanında, Hendek Savaşı'nda Hz. Peygamber'in “Orta namazdan yani ikindi namazından bizi alıkoydular. Allah kabirlerini ve içlerini ateşle doldursun!” sözü bunu açıkça ortaya koymaktadır (Buhârî, “Cihâd”, 98; Müslim, “Mesâcid”, 202, 205, 206). Mâlikîler'den Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ise deliller çeliştiği ve tercih imkânı bulunmadığı gerekçesine dayanarak şu sonuca varmıştır: “Allah Teâlâ nasıl Kadir gecesini ramazan geceleri içinde, duaların kabul edildiği vakti cuma günü içinde, büyük günahları genel olarak günahlar içinde gizlediyse orta namazı da namazlar içinde gizlemiştir ki halk bütün ramazan gecelerini ihya etsin, bütün cuma günü dua ve zikirle meşgul olsun, bütün günahlardan kaçsın ve namazların tamamını orta namaz olabilir düşüncesiyle kılsın!” (I, 226). Şevkânî ilgili hadislerin açık ve güçlü desteğine dayanarak orta namazın ikindi namazı (I, 281-284), İbn Âşûr da bir kısım sahâbe rivayetleriyle namazın fazileti hakkındaki nakillere dayanarak sabah namazı (II, 468) olduğunu savunmuşlardır. Nisâ sûresinde (101-103) düşmanla karşı karşıya bulunulduğu, fiilen savaşıldığı veya âni bir hücum tehlikesinin bulunduğu zamanlarda (bu mânada korku halinde) cemaatle nasıl namaz kılınacağı öğretilmişti. Konumuz olan 239. âyette ise savaşı da içine alan daha geniş çerçeveli tehlike hallerinde fertlerin kendi başlarına namazı nasıl kılacakları anlatılmıştır. Çıkan sonuç namazın

önemi, terkedilemez oluşu, her hal ve şartta kılınması gerektiği ve şartlar namazın bir kısım farzlarını ve vâciplerini yerine getirmeye müsait değilse mümkün olan şekilde (bazı farz ve vâcipler eksik de olsa) kılınacağıdır. Namazın farz, vâcip ve sünnetlerinin önemli bir kısmı vücut hareketleriyle yapılır ve bunlardan maksat namazın ruhu olan duygu, şuur ve Allah-kul ilişkisine yardımcı olmalarıdır. Vücut hareketlerini yapmaya bir mani çıktığında bunlar terkedilebilir ancak namaz terkedilemez. Çünkü onun ruhu olan ibadet şuuru (zikir) her durumda mümkündür.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا غَفُورًا

(43)

Nisâ 4/43: Ayet: Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız, veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinize cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır. (43)

Tefsir: Araplar'ın hamr ismini verdikleri "şarap" İslâm'dan sonra hemen yasaklanmamıştı, bu sebeple daha önce şarap içmeye alışmış bulunan müslümanlar da onu içer ve sarhoş olurlardı. Hicretin başlarında "Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar (ism) ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür" (Bakara 2/219) meâlindeki âyet gelince sahâbeden bazıları âyette geçen ism kelimesine "zarar, kötülük, eziyet" mânası vererek "Biz onu ism için değil, faydalarından dolayı içiyoruz" dediler ve içmeye devam ettiler. Ancak bu âyet şarap ve benzeri sarhoşluk veren içkilerin yakında yasaklanacağına işaret ediyor, içenleri psikolojik olarak bunu bırakmaya hazırlıyordu. Bundan üç yıl sonra bir olay cereyan etti: Abdurrahman b. Avf yemek hazırlamış, arkadaşlarını davet etmişti. Yediler, içki içtiler ve sarhoş oldular. Namaz vakti gelince namaza durdular. İmam namazda, Kâfirûn sûresini, mânayı değiştirecek şekilde yanlış okudu, bunun üzerine tefsirini yapmakta olduğumuz âyet nâzil oldu (Tirmizî, "Tefsîr", 5; Ebû Dâvûd, "Eşribe", 1). Artık müslümanlar şarabı, ancak sabah ve yatsı namazlarından sonra içmeye başladılar. Çünkü bu namazlardan sonra-müteakip namaz vaktine kadar- sarhoş olup ayık hale geliyorlardı (içkinin kesin olarak yasaklanması hakkında bilgi için bk. Mâide 5/90). Yeni emre göre sarhoş olanlar ne söylediklerini bilecek hale gelinceye, cünüp olanlar ise boy abdesti (gusül) alınca kadar namaz kılmayacaklardı. "Yolcu olanlar müstesna" diye tercüme edilen kısım âyette "âbirî-sebîl" şeklinde geçmektedir; bu ifadenin lafzî tercümesi ise "yolu geçenler"dir. Hemen aşağısında yolcuları anlatmak üzere "alâ sefer" ifadesi kullanılmıştır. Yolcular böyle ifade edildiğine göre "âbirîsebîl"e farklı bir mânâ verilmelidir. İşte böyle düşünen ve bir kısım açıklayıcı rivayetlerden de yararlanan tefsirciler bu ifadeyi "yolu mescidden geçenler, mescidde oturmadan bir tarafından girip diğer tarafından çıkarak yoluna devam edenler" şeklinde anlamışlardır. Medine'ye hicret edildiğinde ilk yapılan bina mescid olmuştu. Mescidin çevresinde de bir kısım ashâbın evleri vardı, bu evlerin şehre açılan yolu mescidden geçiyordu, bu sebeple bazan cünüp olarak mescidden geçmek gerekebiliyordu, âyet buna izin vermiş, bazı rivayetlere göre Resûlullah birkaç istisna dışında evlerin yollarını değiştirtmiştir (Buhârî, "Salât", 80). Bu açıklamayı benimseyenlere göre "... namaza yaklaşmayın" cümlesindeki namazdan maksat

“sarhoşlar için namaz ibadeti”, cünüp olanlar için ise “namaz kılınan yer olan mesciddir.” Cünüp olanlar, içinde oturmamak üzere –ihtiyaca binaen– mescide girip çıkabilirler; bu tefsiri yapanlar içinde İbn Mes’ûd, İbn Dînâr, Nehaî, Mâlik, Şâfiî gibi âlimler vardır. Âyeti farklı yorumlayan, aralarında Ali, İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücâhid, Ebû Hanîfe gibi âlimlerin de bulunduğu diğer gruba göre “yolu geçenler”den maksat, bizim meâlinde tercih ettiğimiz gibi yolculardır. Yolculukta su bulunmaması, mevcut suya hayati ihtiyacın bulunması gibi sebeplerle cünüp olanlar boy abdesti almakta güçlük çekebilirler; bu sebeple yolculuk halinde cünüp olanlara teyemmüm meşrû kılınmıştır. Aşağıda “alâ sefer” şeklinde farklı bir ifade ile yolcular geçeceği halde burada zikredilmesi, suyun bulunmaması veya suya olan ihtiyacın yolculuk halinde daha fazla olmasındandır (Cessâs, I, 202-205). Yolculukta su bulunmadığı veya onu kullanmaya bir engel bulunduğu takdirde teyemmümün câiz olduğu hükmünde ittifak vardır. Şâfiî gibi bazı müctehidler su mevcut ise hizada (yolcu olmayanlar için) hayatî tehlike bulunmadıkça teyemmümün câiz olmadığı hükmünü benimsemişlerdir. Nisâ sûresindeki bu âyet sefer halinde, Mâide sûresindeki 6. âyet ise hizada halinde teyemmümün gusûl ve abdest yerine geçtiğini ifade etmektedir. Teyemmüm, niyet edildikten sonra yer kabuğuna ait temiz toprak, kil, kum, taş gibi bir nesneye iki elin içi ile dokunup yüzü, sonra bir daha dokunup dirseklere kadar kolları meshederek yapılmakta, hem abdest hem de –cünüpler için– gusûl yerine geçmektedir. Gusûl İslâm’dan önce de Araplar’ın bildiği ve uyguladığı bir maddî-mânevî temizliktir. Araplar’ın bu temizlik usulünü ya Hz. İbrâhim geleneğinden ya da yahudilerden (Levililer, 15/16-18) almış olacakları düşünülmüştür (İbn Âşûr, V, 62). Teyemmüm İslâm’a mahsus bir ibadet hazırlığı ve mânevî temizlik aracıdır. Bununla beden temizlenirse de Allah’ın huzuruna durup namaz kılacak olan kul bir temizlik şuurunu kazanmakta ve kendini ibadete hazırlamaktadır. Teyemmüm âyeti hicretten sonra 6. yılda Müreysî seferinde gelmiştir. Bu seferde Hz. Âişe’nin bir gerdanlığı kaybolmuş, aramak için vakit harcanmış, suyun bulunduğu menzile ulaşma imkânı kalmamıştı. Abdest almak için su bulamayan halkın, durumu Hz. Ebû Bekir’e şikâyet etmesi üzerine o da gelmiş kızı Âişe’ye çıkışmıştı. Bu sırada Hz. Peygamber onun dizine başını koymuş istirahat etmekte iken teyemmüm âyeti geldi. Bu âyetin konumuz olan Nisâ sûresi âyeti mi, yoksa Mâide sûresinin 6. âyeti mi olduğu hususunda tereddüt vardır. Ebû Bekir İbnü’l-Arabî’ye göre âyetin “sarhoş ve cünüpler için namazı yasaklayan” kısmı yukarıda aktarılan olay üzerine gelmiştir. Diğer kısmın gelmesine ise Hz. Âişe ile ilgili hadise sebep olmuştur. Bu hadise üzerine gelen kısım Mâide sûresinin 6. âyetindedir. Nisâ sûresinde ise münasebet düştüğü için tekrar vahyedilmiştir. Buhârî’nin Sahîh’inde teyemmümle ilgili kısmın hem Mâide hem de Nisâ sûrelerinin tefsirlerinde (“Tefsîr”, 4/10; 5/3) tekrar edilmesi de bu anlayışı desteklemektedir (I, 442). Aksini de kaydetmekle beraber Nisâ sûresinin Mâide’den önce geldiğini ileri süren İbn Âşûr, Kurtubî’nin de aynı görüşü paylaştığından hareketle –olayı nakleden– Hz. Âişe’nin kastettiği teyemmüm âyetinin Nisâ’daki bu âyet olduğu kanaatine meyletmiştir (V, 63). Sonuç olarak bu iki âyet birbirini tamamlayarak hizada ve seferde, sarhoş, cünüp ve abdestsiz olanların yapamayacakları bazı şeyleri açıklamakta, olağan ve olağan dışı durumlara ait çözümler getirmektedir. “Kadınlara dokunmak”tan maksat nedir? Âyette kullanılan lems ve mülâme kelimesinin hakikat mânası “el veya beden bir kısmıyla dokunmak”, mecaz mânası ise “cinsî temasta bulunmak”tır. Lems ile eşanlamlı olan mess kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de cinsel ilişki mânasında da kullanılmıştır (Bakara 2/236-237). Müctehid ve müfessirler bu iki mânadan birini tercih konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir: 1. Hz. Ali, İbn Abbas, Mücâhid ve Ebû Hanîfe’nin aralarında bulunduğu bir gruba göre maksat cinsî temasta bulunmaktır, yalnızca dokunmak (deri teması) guslû de, abdesti de bozamaz. 2. Mâlik, Ahmed ve İshak’a göre cinsî haz almak maksadıyla dokunma abdesti bozar, böyle bir maksat bulunmadan dokunmak abdesti bozamaz. 3. Şâfiî’ye göre cinsî haz maksadı bulunsun bulunmasın deri teması abdesti bozar; bu anlayış İbn Mes’ûd, İbn Ömer, Zührî gibi müctehidlerden de nakledilmiştir. 4. Evzâî’ye göre el ile dokunmak abdesti bozar, beden

diğer bir yeri ile dokunmak bozmez. Şevkânî bu görüşleri naklettikten sonra bizce de doğru olan şu açıklamada bulunmuştur: Kur’ân-ı Kerîm’in burada kullandığı kelime her iki mâna için de uygundur, birini diğerine tercih mümkün değildir, böyle ihtimalli durumlarda kelimedden bir hükme varılamaz. Burada Hz. Peygamber ve sahâbenin uygulamasına bakmak gerekir; buraya bakıldığında ulaşılan sahih sonuç ise yalnızca deri ile dokunmanın abdesti bozmadığı, âyette kastedilen dokunmanın “cinsî temasta bulunmaktan ibaret” olduğudur (I, 527-529). “Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız... –bu durumlarda– su bulamamışsanız” ifadesinden yalnızca hastalık veya yolculuk halinin teyemmüm ruhsatı için yeterli olmadığı, ayrıca bu durumlarda suyun bulunmaması veya bulunsa bile kullanma imkânının olmaması gerektiği mânası çıkmaktadır. Su bulunmadığında hasta ve yolcu olmayanlar da teyemmüm edebildiklerine göre burada “hasta ve yolcu” olmanın önemi kalmamaktadır. Şu halde niçin bu kayıtlar konmuştur? Eğer Nisâ sûresinin –özellikle bu âyetin– Mâide’den daha önce indiği kabul edilirse bu soruya şu cevap verilebilir: Nisâ sûresinde “yolculuk ve hastalık halinde su bulamayanlar” için, Mâide sûresinde ise “hazar halinde su bulamayanlar” için teyemmüm ruhsatı açıklanmıştır. Soruya şu cevaplar da verilmiştir: a) Suyun bulunmama ve kullanılamama ihtimali hastalık ve yolculuk halinde daha fazla olduğundan bu iki durum özellikle zikredilmiştir. b) Suyu bulamamak mecazen “bulunduğu halde ihtiyaç, korku, zarar görme gibi bir sebeple onu kullanma imkânından mahrum olmak” mânasına da gelmektedir. Yolcular ve hastalarda bu mânada “suyu bulamama” hali daha çok olmaktadır.

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا (101)

Nisa 4/101-103: Ayet

Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır. (101)

Tefsir

Hicretle ilgili âyetlerden sonra savaş ve sefer hallerinde namazın nasıl kılınacağı konusu açıklanmıştır. Çünkü hicret uzun yolculuğu gerektirmektedir, savaş da silâhların başından ayrılmamayı, düşmana karşı tetikte olmayı veya fiilen çarpışmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Bütün bu hallerde akla gelen soru, müslümanların en önemli ibadetleri olan namazın ne olacağıdır? Terk mi edilecektir, kazâya mı bırakılacak, imkânların elverdiği ölçüde ve şekilde vakti içinde cemaatle mi kılınacaktır? Kur’ân-ı Kerîm’in bu sorulara verdiği cevap açıktır: Sefer halinde namaz kısaltılacak, düşmanın karşısında bile olsalar müslümanlar iki gruba ayrılarak hem nöbete ve savaş halinin icabı olan önlemleri almaya devam edecekler hem de sırayla imamın arkasına gelerek bir rek’atı imamın arkasında, bir rek’atı da kendi başlarına kılacaklardır. İnsanların yaratılış amacı Allah’a kulluktur, namaz Allah’a kulluğun benzeri bulunmaz bir aracıdır. Şuuru yerinde olan her mümin, savaş halinde bile imkânların elverdiği ölçüde –eksilterek de olsa– namazı eda edecektir. Esasla ilgili olarak bu açıklığın dışında kalan detayları da Hz. Peygamber’in sünneti tamamlamış, akla gelecek soruları o cevaplandırmıştır. 101 ve 102. âyetlerle ilgili hadisler birlikte ele alındığında karşımıza iki namaz şekli çıkmaktadır: Yolcu namazı (seferî namaz) ve korku namazı (salâtü’l-havf). 101. âyet korku namazı hakkında açık bir delil, bir tehlike söz konusu olmadan, kısaltılan yolcu namazı hakkında ise nisbeten üstü kapalı bir delildir; yolcu namazını sünnet açıklığı kavuşturmuştur. “Biz Kur’an’da korku namazıyla yolcu olmayanların namazını buluyoruz, fakat yolcu namazını göremiyoruz” şeklindeki bir soru üzerine Abdullah b. Ömer’in yaptığı şu açıklama da bu anlayışı desteklemektedir: “ Biz hiçbir şey bilmez iken Allah Teâlâ Muhammed’i peygamber olarak

gönderdi; biz ancak onun yaptığını görüp yapıyoruz” (el-Muvatta’, “Kasrû’s-salât”, 7). Hz. Âişe’nin “Namaz yolculukta olsun, kişinin devamlı oturduğu yerde olsun ikişer rek’at olarak farz kılındı, sonra yolculukta iki rek’at olduğu gibi bırakıldı, yolcu olmayanlar için ise rek’atlar arttırıldı” (el-Muvatta’, “Kasrû’s-salât”, 8) şeklindeki bir ifadesini de göz önüne alan tefsirciler âyeti şöyle açıklamışlardır: Dört rek’atlı farz namazlar başlangıçta ikişer rek’atlı idi. Hicretin başında öğle, ikindi ve yatsı namazlarının farzları dörder rek’ata çıkarıldı. İlk yıllarda genel olarak savaş ve sefer yoktu, birkaç yıl sonra savaş için seferler başlayınca bu âyet geldi ve “namazın kısaltılarak iki rek’at kılınmasında günah bulunmadığını” bildirdi. Hz. Âişe “Seferde olduğu gibi bırakıldı” derken “yolculukta, ilk farz kılınan rek’at sayılarının değiştirilmediğini” ifade etmektedir; bundan da anlaşılan “hicretten sonra yolculukta namazın hiçbir zaman dört rek’at olarak kılınmadığıdır.” Yolcu namazının kısaltılması hükmü hicretin 4. yılında açıklanmıştır. Bu tesbit, “ikinci yıl, hicretten kırk gün sonra” şeklindeki tesbitlerden daha sıhhatlidir. 102. âyette açıklanan korku namazı ise hicretin 6 ile 7. yılları arasında cereyan eden Zâtürrika’ Gazvesi’nde uygulanmış ve ilk kılınan korku namazı da bir ikindi namazı olmuştur. Tefsircilerin cevap aradıkları bir soru da âyette geçen “korkarsanız” kaydır. Böyle bir korkunun bulunmaması halinde yani savaş maksadı ve tehlikesinin bulunmadığı yolculuklarda dört rek’atlı farzların iki rek’at olarak (kasredilerek) kılınmasının delili nedir? Âyetten böyle bir delâlet çıkaramayan birkaç müctehid “Normal yolculuklarda namaz kısaltılamaz” demişlerdir. Ancak bunların ilgili hadisleri görmedikleri veya sahih bir yoldan elde edemedikleri anlaşılmaktadır. Çünkü birçok sahih hadis ve yaygın sünnet normal yolculuk hallerinde de hem cem’in (öğle ile ikindinin ikisinden birinin vaktinde arka arkaya, akşam ile yatsının da yine ikisinden birinin vaktinde arka arkaya kılınması) hem de kasrın (dört rek’atlı farzları ikiye indirerek kılma) câiz olduğunu göstermektedir. Müslim’in rivayet ettiği bir hadise göre Ya’lâ b. Ümeyye bu konuyu Hz. Ömer’e şöyle sormuştu: “Allah ‘korkarsanız’ diyor, ama artık bu durum ortadan kalktı, ne dersiniz?” Hz. Ömer’in cevabı şu olmuştur: “Ben de senin gibi bu işi garip buldum ve Hz. Peygamber’e sordum; ‘Bu Allah’ın size bir sadakasıdır, öyleyse siz de O’nun sadakasını kabul edin’ buyurdular” (“Salâtü’l-müsâfirîn”, 4). Bu hadisten yola çıkarak tutarlı bir açıklama yapan İbn Âşûr özetle şöyle demektedir: Korku ve tehlike bulunduğu namazı kısaltmak ruhsattır, Allah’ın kulları için bir kolaylık lutfetmesidir. Tehlikesiz yolculuklarda namazı kısaltma izni ise bir sadakadır. O’nun ruhsatı da, sadakası da reddedilmemelidir. 101. âyet, daha önce sünnet yoluyla meşrû kılınan “tehlikesiz yolculuklarda da kısaltmanın câiz olduğu” hükmünü tekrarlamış ve bunu 102. âyette gelecek olan korku namazının nasıl kılınacağı konusuna bir giriş kılmıştır. Mesele bundan ibarettir; iki kılmanın vâcip veya sünnet olduğunu ispat için bazı fakihlerin yaptıkları zorlama te’villere gerek yoktur (V, 184). “Korku namazı gafil avlanma, baskına uğrama gibi muhtemel tehlikeye mi mahsustur yoksa fiilen çarpışma devam ederken de kılınabilir mi?” sorusuna da müctehidler farklı cevaplar vermişlerdir. Hanefîler’e göre fiilen çarpışma devam ederken namaz kılınamaz; çünkü Resûlullah Hendek Savaşı’nda dört namazı ertelemiş, çarpışma devam ederken kılmamıştır (meselâ bk. Buhârî, “Megâzî”, 29; el-Muvatta’, “Salâtü’l-havf”, 4). Ayrıca çarpışmanın gerektirdiği hareketlerle namazı bağdaştırmak mümkün değildir; bu hareketler namazı bozar. Diğer müctehidler içinde “Rükû ve secde yapamayacak durumda olanlar îmâ ile kılarlar”, “Her rek’at yerine bir defa tekbir alarak kılmış olurlar”, “Az hareket namazı bozmaz, çok hareket bozar” diyenler olmuştur (Cessâs, II, 263). Namazın belli vakitler içinde eda edilen bir ibadet olduğunu belirten âyet göz önüne alındığında, mazeret sebebiyle bazı kısımları eksik yapılsa bile savaş halinde de—imkânlar hangi şekilde kılmaya izin veriyorsa— o şekilde ve zamanında kılmanın maksada daha uygun olduğu ortaya çıkmaktadır.

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا

فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ
 وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ
 عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذَىٰ مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ
 أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (102)

Nisa 4/102 Ayet: (Ey Muhammed!) Cephede sen de onların (mü'minlerin) arasında bulunup da onlara namaz kıldırдыңın vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silahlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (bir rekât kıldıklarında) arkanıza (düşman karşısına) geçsinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silahlarını yanlarına alsınlar. İnkâr edenler arzu ederler ki, silahlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silahlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur. Bununla birlikte ihtiyatlı olun (tedbirinizi alın). Şüphesiz Allah inkarcılara alçaltıcı bir azap hazırlamıştır. (102)

Tefsir

Korku namazının Resûlullah'ın imamlığında nasıl kılınacağına tarif edilmesi Hz. Âişe gibi bazı müctehidler "bu şeklin, onunla kılınan namaza mahsus olduğu" hükmünü vermeye sevkemişse de çoğunluk bunun, başka imamların arkasında cemaatle kılınan korku namazlarını da içine aldığı kanatindedirler. İmamın her bir grupla birer rek'attan toplam iki rek'at namaz kılacağı âyetten açıkça anlaşılmalıdır. Ancak grupların, imamlarla kılmadıkları diğer rek'atı nerede ve nasıl kılacakları konusu burada açıklanmamıştır. Hadis kitaplarında verilen bilgiler ve yapılan açıklamalar da birbirinden farklı uygulamaların bulunduğunu göstermektedir: a) Birinci grup imamlarla bir rek'at kıldıktan sonra imam ayakta bekler, grup ikinci rek'atı burada kılar, selâm verip nöbet mahalline giderler. Ardından ikinci grup gelir, imam bunlara da bir rek'at (imamın ikinci, bu cemaatin birinci rek'atını) kıldırır, imam selâm verir, grup kalkıp diğer rek'atı kılarak selâm verir ve düşmanın karşısındaki yerlerine giderler. b) Birinci grup imamlarla bir rek'at kılınca selâm vermeden yerlerine giderler. İkinci grup gelir; bir rek'at da onlara kıldırır imam selâm verir. Sonra her iki grup sıra ile birer rek'at daha kılarak selâm verirler (el-Muvatta', "Salâtü'l-havf", 1-3). Bazı fıkıhçı ve tefsirciler sünnette geçen farklı uygulamalardan birini diğerine tercih için uğraşırken Şevkânî gibi düşünenler şöyle demişlerdir: "Sahih sünnette geçen bütün şekiller meşrûdur, duruma göre bunlardan birini uygulayan sünnete uygun davranmış olur" (I, 571). Namaz esnasında silâhların bir tarafa bırakılmaması esas ve ihtiyata daha uygun bulunmakla beraber bunda da zorluk bulunursa – gerekli tedbirler alınarak– silâhlar bir tarafa bırakılabilecektir. Benzeri âyet ve hadislerden açıkça anlaşılmalıdır ki, müminin asıl işi, hayatının amacı Allah'a kulluktur, itaat ve ibadettir: Ancak dinde ve ibadette güçlük yoktur, Allah'ın muradı kullarına eziyet etmek değildir; nerede eziyet varsa orada ilâhî rahmetin eseri olan ruhsatlar, kolaylıklar devreye girmektedir.

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ
 الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْفُوتًا (103)

Nisa 4/103 Ayet: Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır. (103)

Tefsir

“Namazı bitirince...” şeklinde tercüme edilen kısım çoğunluğun anlayışına uygun bir tercüme olup buna göre mâna şöyledir: Allah’ı anmak, Allah ile beraberlik şuurunu yaşamak namaz haline mahsus değildir. Mümin her durumda O’nu anmalı, gönlünde ve şuurunda O’nunla beraber olmalıdır. “Korku namazının imam arkasında rükûlu ve secdeli kılınması şart değildir, imkânın elverdiği ölçüde kılınır” diyenlere göre bu kısmın çevirisi “Namazı kılmak istediğinizde...” şeklinde olup bu da, “Korku namazı ayakta, oturarak ve yatarak kılınabilir” anlamına gelmektedir. Kıyas yoluyla hastalık vb. mazeretlerde de namazın böyle kılınabileceği sonucuna varılmıştır. Savaş halinde korku namazıyla ilgili görüş farkı bakımından âyetin ikinci kısmı da iki şekilde anlaşılmıştır: a) Fiilen savaş halinde namaz kılınmaz, savaş bitip de güven ve huzur hali avdet edince namazınızı kılın. b) Korku (tehlike) halinde olsun, fiilen savaş durumunda olsun kılınan korku namazı ve verilen ruhsatlar bu hallere mahsustur. Korku geçince, savaş sona erince ruhsatlar da biter, namaz normal hallerdeki şartlarına uygun ve tam olarak kılınır.

يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ حَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (16) يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (17) وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرْحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ (18) وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ (19)

Lokmân 31/17: Ayet

(Lokmân öğütlerine şöyle devam etti:) "Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde, yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah en gizli şeyleri bilendir, (herşeyden) hakkıyla haberdar olandır." "Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir." "Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah hiçbir kibirleneni, övüngeni sevmez." "Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkinini herhalde eşeklerin sesidir!" 31/(16-19)

Tefsir: Lokmân’ın oğluna yönelttiği bu öğütler de Allah’ın ona verdiği hikmetin meyveleridir. Kuşkusuz insanın yaptığı her şey –ne kadar saklanırsa saklansın– Allah’ın mutlaka onu bildiği, dolayısıyla onun hesabını soracağı inancı ve bilinci ile bundan doğan sorumluluk duygusu ve kaygısı ahlâkî hayatın temelidir. Nitekim meşhur bir özdeyişte “Hikmetin başı Allah korkusudur” denilmiştir. Büyük şairimiz Mehmed Âkif’in, “Ne irfandır veren ahlâka yükseklik ne vicdandır / Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır” şeklindeki beyti de bu gerçeğin güzel bir ifadesidir. İnsanın iyi ve itaatkâr bir kul olduğunu gösteren üç örnek davranışın sıralandığı 17. âyetteki “namaz” Allah’a kulluk ödevini, “iyi olanı emredip kötü olana karşı koymak” toplumsal davranışlar karşısındaki kulluğun gerektirdiği yapıcı tutumu, “sabır” ise maddî ve sosyal çevreden gelen sıkıntıları, belâları birer imtihan bilip metanetle karşılama olgunluğunu yansıtır. Âyetteki “İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir” ifadesi, bu müsbet davranışların, kulluktaki kemali gösteren birer örnek olduğunu, hayatın şartları içinde yerine getirilmesi gereken böyle daha başka yüksek davranışlar da bulunduğunu gösterir. 18-19. âyetlerde ise kaçınılması gereken olumsuz

davranışlardan örnekler verilmektedir. Bu örneklerin, özellikle kendini beğenmişlerin, başka insanları aşağılayıcı tutumlarından seçilmiş olması ve bunların Allah sevgisinden mahrum kalacakları uyarısında bulunulması, Kur'an'ın insan onuruna verdiği değeri yansıtmaya bakımından özellikle dikkat çekicidir.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُم وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (185)

Bakara 2/185: Ayet

(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir. (185)

Tefsir

Önceki âyetlerde orucun farz kılındığı bildirilmiş, bunun sayılı günlerde tutulacağı açıklanmış; yükümlüler, süre ve şekil bakımlarından yeni olan bu ibadete psikolojik olarak alıştırmış, güçlük söz konusu olduğunda ruhsatların bulunduğu haber verilmişti. Bu hazırlık mahiyetindeki açıklamalardan sonra farz kılınan oruç ibadetinin ayrıntılarının bildirilmesine geçilmiştir; birbirini tamamlayan âyetler arasında bir nesih (birinin diğerini hükümsüz kılması) ilişkisi yoktur. Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber'e indirilmesi Mekke'de Hira mağarasında, milâdî 610 yılı Ramazan ayının 27. gününde başlamış ve Allah Teâlâ'nın uygun gördüğü aralıklar ve münasebetlerle yaklaşık yirmi üç yılda tamamlanmıştır. Âyette geçen "ramazan ayında Kur'an'ın indirilmesi"nden maksat onun tamamının değil ilk âyetlerinin indirilmesidir; Bakara sûresinin başında olduğu gibi birçok âyette, Kur'an'ın bir parçasına da kitap ve Kur'an denilmiştir. Yüce mevlâ müslümanlara oruç ibadetini farz kılmayı murat edince bunun zamanının da ona uygun ve lâyük bir zaman olmasını istemiş, bütün insanlığa son rehber ve irşad aracı kıldığı kitabını vahyete başladığı ayı oruç zamanı olarak seçmiştir. Burada "şehide" fiili "görmek" değil "erişmek, hazır bulunmak" mânasındadır. Bu sebeple âyetin, "Ramazan hilâlini gören oruç tutsun" şeklinde bir mânası yoktur. Kamerî aylardan biri olan ramazanın giriş hilâlini görünce oruca başlanması, çıkış hilâlini görünce de oruca son verilip bayram yapılması, ayın bir engel yüzünden görülememesi durumunda bir önceki ayın otuz tamamlanması ve ertesi günün, yeni ayın biri olarak kabul edilmesi hükümleri âyetle değil hadisle sabit olmuştur (Buhârî, "Savm", 5, 11; Müslim, "Siyâm", 4, 7, 8, 17-20). 1978 yılında İstanbul'da İslâm ülkeleri temsilcilerinin katılımıyla yapılan ilmî bir toplantıda ramazan ve bayram hilâllerinin, dünyanın herhangi bir yerinde görülebilir hale gelmesine dayalı hesaplar ve buna uygun takvim yapılmasına, ayrıca özel rasathânelerden gözetleme yapılarak hesabın kontrol edilmesine karar verilmiştir. O günden itibaren bu kararlara uyan ülkeler arasında birlik hâsıl olmuştur. Kararlara ve bunların dinî-ilmî gerekçelerine katılmakla beraber bu kararlara uymayan ülkelerde ise bazı yıllarda –hesaba göre– dünyanın hiçbir yerinden hilâlin görülmesinin mümkün olmadığı zamanda görme iddialarına dayalı ilânlar yapılmaktadır. Türkiye'de yaşayanlara, alınan kararlara titizlikle uyan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın takvimine uymalarını, etrafı dinleyerek kafalarını karıştırmamalarını tavsiye ediyoruz. Hasta ve yolcu olanların orucu başka günlerde kazâ edebilecekleri yukarıda geçtiği halde burada tekrarlanmasının bazı tefsircilere göre sebebi, "oruç tutmakla fideye vermek

arasında muhayyer bırakma” hükmünün bu âyetle kaldırılmış olmasından dolayı diğer ruhsatların da kaldırıldığı zannını engellemektir. Onlara göre “Artık ramazana erişen oruç yerine fidye veremez, oruç tutacaktır, ancak hasta ve yolcu olanlar başka günlerde kazâ edebilirler” denilmek istenmiştir. Bize göre âyetler arasında nesih ilişkisi yoktur. Oruç tutmakta zorlananların fidye verme imkânları devam etmektedir. Burada iki geçici mazeretin tekrar zikredilmesinin sebebi, onların da neshedilmediğini, hükmün devam ettiğini anlatmaktır. Esasen bu mazeretlerin yukarıda zikredilmesi bir hazırlık içindir, hüküm ise burada verilmiştir. Allah’ın ululuğunu gönülden benimseyip dile getirmeye tekbir denir. “Allahü ekber” cümlesiyle ifade edilen tekbirin mânası “Allah en uludur, en büyüktür” demektir. Bu cümle aynı zamanda Allah’ın birlik, teklik ve eşsizliğinin itirafıdır. Çünkü en büyük ve en uludan başkasında bir eksiklik, bir küçüklük vardır ve böyle olan bir varlık Tanrı olamaz. Namaza başlarken, rükûya ve secdeye giderken, kurban keserken tekbir getiren müminler, bununla ibadetin ancak Allah’a yapılacağını, ondan başkasının buna lâayık olmadığını dile getirmektedirler. Ramazan ayını oruçlu geçiren, kurban bayramında kurban ibadetini yerine getiren müslümanların bayram namazına giderken ve bayram namazını kılarken tekbir getirmeleri, bayram hutbelerinde hatibin tekbir getirmesi hep aynı mâna ve hikmete yöneliktir. Ayrıca kurban bayramlarına mahsus olmak üzere “teşrîk günlerinde” farz namazlardan sonra tekbir getirilmektedir (bk. **Bakara 2/203**).

Sayfa 32

وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ (13)

“Yeryüzünde rengârenk şeyleri de sizin için yaratmıştır. Bunda, öğüt alan kimseler için ibretler vardır.”

Nahl 16/13

Nahl 16/13 Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerle yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum için bunda ibretler vardır.

Nahl 16/13 Ayet

O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır. Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerle yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum için bunda ibretler vardır. (12-13)

Tefsir

Gece ile gündüzün, ay ile güneşin ve bir kiraate göre (bk. Zemaşşerî, II, 324; İbn Atıyye, III, 382) yıldızların, çeşitli renklerdeki nebatatın insanların hizmetine verilmesi mecazi bir anlatım olup maksadı şudur: Dünyanın kutup bölgeleri dışındaki yerlerinde gece ve gündüz, insanın bedensel ve psikolojik sağlığına, çalışma ve istirahat etme ihtiyacına uygun periyotlarla, kusursuz bir düzen içinde yer değiştirmektedir; bu suretle –aksi de mümkün olmakla birlikte– genellikle gece insanların dinlenmesine, gündüz de çalışmasına daha elverişli kılınmıştır. Güneşin, ayın ve yıldızların, yeryüzünde hayatın oluşması, gelişmesi ve kolaylaşması yönündeki rolü de yeryüzü varlıkları içinde en çok insanlara yaramaktadır; çeşitli bitkilerden de birçok canlı istifade etmektedir. Ama sonuçta bütün canlılar içinde yeryüzünün imkânlarını kendi lehine en iyi şekilde kullanan varlık insandır. İşte bütün bu özellikleriyle gece ve gündüz, ay, güneş, yıldızlar ve yeryüzünün muhtelif bitkileri, doğru

düşünmesini bilenleri metafizik hakikatlere yönelten deliller olarak Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla tekrar edilmekte, insanın Allah'a inanıp şükretmesini gerektiren nimetler arasında zikredilmektedir. 11. âyetin sonunda "İşte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır" denildikten sonra 12. âyetin sonunda "Bunda aklını kullanan bir topluluk için önemli ibretler vardır"; 13. âyetin sonunda da, "Bunda düşünüp taşınan bir kavim için büyük ibret vardır" buyurularak insanın zihinsel kapasitesinin, âyetlerin metninde "tefekkür, akletme, tezekkür" kavramlarıyla ifade edilen işlevlerine dikkat çekilmektedir. Tefekkür, "zihni sürekli kullanarak varlığın gizli anlamlarını adım adım kavrama faaliyeti"; akletme, "duyu alanına giren varlık ve olaylardan hareket ederek görülmeyen gerçekler hakkında bilgi edinme şeklindeki aklî çaba"; tezekkür ise "üzerinde düşünülen varlıkların türlerini, özelliklerini hatırlayarak, dikkate alarak hakikati anlama gayreti" için kullanılır. Böylece üç âyette de varlık ve olaylardaki "âyet" kelimesiyle ifade edilen gizli ve derin anlamları, delilleri anlayıp kavrayabilmek, sonuçta ilâhî hakikatlere ve hidayete ulaşabilmek için insanın mutlaka zihin yeteneklerini, aklını kullanması gerektiği bildirilmektedir.

Sayfa 33

الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ
فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا (2)

"...(Allah) Her şeyi yaratıp bir ölçüye göre düzen vermiştir." Furkan 25/2

Furkan 25/2 O, göklerin ve yeryüzünün mülkü (hükümlerliği) kendisine ait olandır. Çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir.

Furkan 25/2 Ayet

O, göklerin ve yeryüzünün mülkü (hükümlerliği) kendisine ait olandır. Çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O her şeyi yaratmış ve yarattığı O şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir. (İnkâr edenler), Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratmayan ve zaten kendileri yaratılmış olan, üstelik kendilerine fayda ve zararları dokunmayan, öldürmeye, yaşatmaya ve ölümleri diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen ilahlar edindiler. (2-3)

Tefsir

Özel olarak, Allah'a ortak koşan ve O'nun şanına yakışmayacak şekilde iddialar ileri süren Mekkeli putperestlere cevap olan bu âyetler, daha genel olarak tevhid ilkesini zedeleyici veya büsbütün dışlayıcı, yok sayıcı inanç, fikir ve eylemleri reddeden bir içerik taşımaktadır. 2. âyetin son cümlesine göre evrendeki her şey Allah tarafından yaratıldığı gibi, bu yaratmada bir kaos olmayıp kozmik bir sisteme ve düzene göre gerçekleşmiştir ve gerçekleşmektedir. Canlı cansız her varlık hiçbir sapma göstermeden Allah'ın kendileri için takdir ettiği işlevi icra etmekte; bütün oluşlar sürekli olarak Allah'ın belirlediği yasalara göre işlemektedir; hiçbir gücün ve iradenin bu yasaları aşması, ihlâl etmesi mümkün değildir. 3. âyette, hiçbir yaratma işlevi taşımayan nesnelere tapanlara şu husus hatırlatılmaktadır: Gerçek tanrı, öncelikle yaratıcı güce sahiptir; fayda ve zararın asıl kaynağıdır; gerektiği durumlarda fayda da zarar da O'ndan gelir. Nihayet gerçek Tanrı; ölümü, hayatı ve yeryüzünde hayatın son bulmasından sonra insanların yeniden dirilti olarak mahşerde toplanmalarını sağlayacak gücü elinde bulundurandır.

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ
(41)

“İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu. Belki dönerler diye, (Allah) onlara, yaptıklarının bir kısmını tattırıyor.” Rûm 30/41

Rûm 30/41 İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır.⁷ 7. Yeryüzü, üzerinde taşıdığı sayısız nimetler ve güzelliklerle insana emanet edilmiştir. Bu emanete, ancak onun tabii dengesini koruyarak riâyet edilebilir. Hâlbuki insan eliyle yeryüzünün tabii dengesi bozulmaya başlamıştır. Teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı çevre sorunları, sanayi atıkları ekolojik dengeyi bozmaktadır. Bunun sonucunda toprak, su ve hava kirlenmekte ve zehirlenmekte, nice hayvan ve bitki türleri yok olup gitmektedir. Hatta bu bozulmanın genetik bozulmaya bile yol açması söz konusudur. Buna bir de sosyal hayattaki bozulma eklenince insanın, Allah'ın koyduğu değerleri dikkate almamasının acı faturası ortaya çıkmaktadır. Âyette, yeryüzünün bu şekilde bozulmasına sebep olan insanın, bunun acı sonuçlarının bir kısmını dünyada tadacağına, asıl cezasının ise ahirette olacağına işaret edilmektedir. İnsanın yapıp ettikleri sonucu karada ve denizlerde ortaya çıkan bu bozulmaya asırlarca önce işaret edilmiş olması dikkat çekici değil midir?

Rûm 30/41 Ayet: İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır.
(41)

Tefsir

Bu âyetin, karada ve denizde bozulmanın ortaya çıkmasıyla ilgili kısmı hakkında tefsirlerde yer alan belli başlı yorumlar şunlardır: Karada ve denizde tufan çıkması endişesi; bazı arazilerin bitki bitirmez duruma gelmesi ve tatlı suların tuzlu su haline dönüşmesi; gerek şehirlerde gerekse kırsal kesimde bozulmanın yaşanması (Arap dilindeki mecazi bir kullanıma dayanılarak buradaki “deniz” anlamına gelen bahr kelimesi “yerleşim merkezleri ve şehirler” şeklinde yorumlanmıştır); kaynak sularının azalması; kıtlık, yangın, sel gibi felâketlerin ve ölümlerin çoğalması; geçim sıkıntısının artması, her şeyin bereketinin kaçması (Taberî, XXI, 49-50; Zemahşerî, III, 205-206; Râzî, XXV, 127-128). Âyetin “insanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden” şeklinde tercüme edilen kısmı da genellikle, “işledikleri günahlar ve yaptıkları haksızlıklar sebebiyle” biçiminde yorumlanmıştır. Bazı müfessirler ise bu âyet ile önceki âyetler arasındaki mâna ilişkisini şöyle izah etmişlerdir: “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin de göğün de düzeni bozulurdu” (**Enbiyâ 21/22**) anlamındaki âyette şirk inancı, bozulma ve kaos sebebi olarak gösterilmiştir; önceki âyetlerde şirke saplanıp kalanlardan söz edildiğinden burada insanların bu tutumunun kısmen ilâhî bir cezaya çarptırılması mânası taşıyan bozulmaya değinilmektedir (Râzî, XXV, 127). “Bozulma” şeklinde tercüme edilen ve başında belirlilik takısı bulunan fesâd kelimesiyle muhatapların bildiği bir bozulma türü veya bu kelimenin kapsamına girebilecek her türlü bozulma kastedilmiş olabilir (İbn Âşûr, XXI, 110). Yine, “Düzen bozuldu” şeklinde tercüme edilen cümlenin yüklemi (zahera fiili) geçmiş zaman olduğu için burada, gözlemlenebilen veya güvenilir bir haberle bilinen, fiilen ortaya çıkmış bir durumdan söz edildiği düşünülebileceği gibi, bu durumun beklendiğini haber verme ve uyarıda bulunma anlamının bulunduğu da söylenebilir (İbn Âşûr, XXI, 112). “Li yüzîkahüm...” cümlesinin başındaki lâm harfinin sonuç bildirme veya gerekçe belirtme anlamlarına göre âyete değişik mânalar verilebilir. Meâlde birinci anlam esas alınmış ve Allah'ın insanlara yaptıklarının bir kısmını tattırmasının, kendi fiillerinin sonucu olduğunu belirtmek üzere önceki cümleye “böylece...” denerek

bağlanmış. İkinci anlama göre ise şöyle bir meâl verilebilir: "... ki Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın; belki de dönerler." Bu cümlenin "yaptıklarının bir kısmı" diye tercüme edilen bölümü genellikle, insanların yaptığı yanlışlıkların bütün karşılığının burada değinilenden ibaret olmadığı, bilhassa âhiretteki cezanın bu dünyadakinden çok daha ağır olacağı şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca bazı müfessirler buradaki ilgi zamirinin "... ki onlar ne yaptıklarını da iyi bilirler" gibi bir mâna ile anlatıma güç kattığını belirtmişlerdir (İbn Âşûr, XXI, 113). Kanaatimizce burada karadan ve denizden söz edilmesini âyetin mânasını daraltacak yorumlara temel kılmak yerine, "karasıyla deniziyle her yerde" anlamının kastedilmiş olduğunu düşünmek (Taberî, XXI, 50), hatta âyeti evrenin insan faaliyetlerinin etkili olduğu bütün bölgelerini içine alacak biçimde yorumlamak daha isabetli olur. Şevkânî'nin haklı olarak belirttiği üzere, bazı müfessirlerin burada sözü edilen karadaki bozulmayı Hz. Âdem'in oğlu Kabil'in kardeşi Hâbil'i öldürmesi, denizdeki bozulmayı ise –**Kehf sûresinde (18/71)** zikri geçen– bir hükümdarın sağlam gemileri gasbetmesi şeklinde açıklamaları, naklî bir delile dayanmayan, aklî açıdan da garip bir yorumdur (IV, 261-262). Derveze bu âyet için şöyle bir yorum yapar: Sûrenin indiği sıralarda Hicaz ve yakın çevresinde birtakım güvenlik sorunları ve gıda maddelerindeki kıtlık sebebiyle krizler yaşanmış olabilir. Orada fiilen böyle bir durum yaşanmamış olsa bile dünyanın değişik bölgelerindeki felâketlerle ilgili haberler Hicaz'a ulaşmaktaydı. İşte bu vesileyle Kur'an muhataplarına bir uyarıda bulunmuştur. İnsanlara –Allah'a kulluğa ve hakikat yoluna dönmeleri için– bu tür felâketlere kendi işledikleri günahlar yüzünden duçar olduklarını hatırlatmanın gerekçesi daima mevcuttur (VI, 301-302). Yazarın âyetin tarihsel bağlamından hareketle yaptığı ve bütün zamanlar için çıkarılacak mesaja açık duran bu yorumu mâkul görünmekle beraber, âyetin günümüzdeki açılımları üzerinde düşünmeye fırsat vermesi bakımından Muhammed Esed'in şu açıklamalarını aktarmayı yararlı buluyoruz: "Böylece, günümüzde korkunç bir şekilde –üstelik henüz kısmen– ortaya çıkan doğal çevremizdeki yoğun çürüme ve tahribat, burada 'insanın kendi yapıp ettiklerinin bir sonucu', yani insanın, kendini tahrip eden –çünkü katı materyalist bir temele dayanan– teknolojik gelişmelerin ve insanlığı daha önce hayal bile edemediği ekolojik felâketlerle karşı karşıya getiren çığınca faaliyetlerin bir sonucu olarak öngörülmüştür: Toprağın, havanın ve suyun sanayi atıkları ve şehir çöpleri yüzünden dizginlenemeyen bir şekilde kirlenmesi; bitki örtüsü ve denizlerin artan bir şekilde zehirlenip yok olması; yaygın uyuşturucu ve görünürde ' faydalı' ilaç kullanımı sebebiyle insanın kendi bedeninde ortaya çıkan her türlü genetik bozukluklar ve insanlara yararlı birçok hayvan türünün giderek yok olması. Bütün bunlara, insanın sosyal hayatındaki hızlı bozulmayı ve çürümeyi, cinsel sapıklıkları, suçları ve şiddeti ve son aşamada nükleer dehşeti ilâve edebiliriz. Bunların tamamı, son tahlilde, insanın Allah'a ve mutlak mânevî/ ahlâkî değerlere karşı umursamazlığının ve bunun yerine, 'maddî ilerleme'yi tek önemli hedef sayan inançlara tutsaklığının bir sonucudur" (II, 828-829). Bu bağlamda, ürkütücü sonuçlarıyla dünya gündeminde ağırlıklı bir yer tutan ozon tabakasının delinmesi sorununun tam olarak âyetteki ifadeyle örtüştüğünü yani "insanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden" ortaya çıkmış bir bozulma olduğunu da canlı bir örnek olarak hatırlamak gerekir. Yeryüzündeki ve uzaydaki olumsuz gelişmeler ile bu âyetteki uyarı arasında bağ kurulurken, –bazı kimselerin yaptığı gibi– Kur'an'ın teknolojiye ve maddî ilerlemeye karşı olduğu tarzında aşırı bir yoruma kayılması, âyeti amacı ve anlam çerçevesi dışına çıkarmak olur. Yine, doğal çevredeki her türlü bozulmayı münhasıran günah kavramından hareketle gerekçelendirmek doğru olmaz; âyette "insanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden" buyurulduğu dikkate alınarak insanların her şeyi yerli yerince yapmamaları tarzında genel bir gerekçe üzerinde durulması uygun olur. Öte yandan âyette insanlara yapıp ettiklerinin bir kısmını tattırmanın gerekçesi "dönebilsinler diye" şeklinde açıklandığına göre, beşeriyetin bu olumsuzlukları yaşaması yine onların eğriyi doğrudan ayırt etmeleri için tanınmış bir fırsat ve insanın dünya hayatındaki varlık sebebi olan sınavın toplumsal boyutu olarak değerlendirilmeli ve herkes insanlığın bu ortak serüveninden dersler çıkarmalıdır

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (22)

Enbiyâ 21/22 Ayet Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir. O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar. (22-23)

Tefsir

Müşrikler, Allah Teâlâ'nın evreni yarattıktan sonra yönetimde kendisine ortaklar edindiğini iddia ediyorlar, özellikle hac ibadeti esnasında telbiye yaparken bunu dile getiriyorlardı (İbn Âşûr, VIII, 39). Âyet-i kerîme bunun imkânsızlığını vurgulamaktadır. Burada şu kanıt ortaya konmaktadır: Bir ülkede birden fazla başkan olmadığı gibi evrende de birden fazla ilâhın bulunması mümkün değildir. Eğer varlık âleminde Allah'tan başka ilâh olsaydı ilâhlar arasında yaratma, yönetme ve üstünlük konularında anlaşmazlık meydana gelir, bu da varlığın yaratılma imkânının ortadan kalkmasına veya evrenin nizamının bozulmasına sebep olurdu. Birden fazla ilâhın anlaşarak evreni ortaklaşa yönettikleri farzedilirse bu durumda da ilâhların her biri tam değil, noksan etken olmuş olur. Noksan olan ise ilâh olamayacağından hiçbirinin ilâh olmaması gerekir. Kısacası ister bağımsız olarak isterse ortaklık şeklinde Allah'tan başka ilâhın bulunması aklen mümkün görülmemektedir; vahiy ise zaten Allah'tan başka ilâhın varlığını reddetmektedir. Şu halde Allah'tan başka tanrı yoktur (bu konuda daha fazla bilgi için bk. Elmalılı, V, 3345-3347; İbn Âşûr, XVII, 38-44; ayrıca bk. İsrâ 17/42-43). 23. âyette Allah'ın sorguya çekilemeyeceği ifade buyurulmaktadır; çünkü sorgulayanın daha üstün, bilgili ve yetkili olması gerekir. Halbuki Allah'tan üstün, bilgili ve yetkili bir varlık yoktur. Ayrıca sorumluluk kavramı, dürüstlük ve adaletinden şüphe edilen varlıklar için söz konusu olup Allah için böyle bir durum muhal olduğundan O'nun hakkında sorumluluktan bahsetmek de anlamsızdır.

فَأَنْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ أَحْرِقْتَهَا لِيُتْرَقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا (71)

Kehf 18/71 Ayet

Derken yola koyuldular. Nihayet, bir gemiye bindiklerinde (adam) gemiyi deldi. Mûsâ, "Sen onu içindikileri boğmak için mi deldin? Doğrusu, şaşılacak bir iş yaptın." dedi. (71)

Tefsir

Bunun üzerine birlikte yürüdüler. Kıyıya ulaşıp gemiye bindikleri zaman o kul gemiyi deldi. Mûsâ, "İçindikileri boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!" dedi.

ÜNİTE 3

HZ MUHAMMED'İN HAYATI

Sayfa 38

أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ (3)

“...Biz bunlara (putlara) sadece bizi Allah'a yaklaştırmaları için tapıyoruz...” Zümer 39/3

Zümer 39/3 İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler, “Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz” diyorlar. Şüphesiz Allah, ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.

Zümer 39/3 Ayet

İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. Onu bırakıp da başka dostlar edinenler, "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" diyorlar. Şüphesiz Allah ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez. (3)

Tefsir

“Katıksız (hâlis) din” deyimini, kelime-i şehâdete dayalı din veya İslâm dini şeklinde açıklayanlar olmuştur (Zemahşerî, III, 337). Ancak bu deyim, daha açık olarak “her türlü şirkten, bâtil inanç ve hurafelerden uzak bulunan; vahye dayanan ve kutsal kitabıyla, inanç ve amellere dair hükümleriyle orijinalliğini koruyan din” şeklinde anlamak isabetli görünmektedir. “Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz” şeklindeki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Câhiliye putperestleri, Allah'ın varlığına ve yaratıcı gücüne inanmakla birlikte, putları aracı tanrılar kabul edip kendilerine şefaath edeceklerine inandıkları için onlara taparlardı. Görünür veya görünmez varlıklara tapan başka çok tanrılı din mensuplarıyla Hz. İsa'yı tanrı kabul eden hıristiyanlar da benzer bir anlayışa sahiplerdi (Taberî, XXIII, 193). Âyette, bu şekilde değişik bâtil inanç gruplarıyla ilgili son hükmü Allah'ın vereceği, yani onları hak ettikleri şekilde cezalandıracağı belirtilmektedir. Yarattılmış ve sonlu, böyle olduğu için de eksik ve âciz varlıkları tanrı kabul etmek bir yalandan ibarettir, dolayısıyla bir küfürdür, yani gerçeği ters yüz etmek, inkâr etmektir; bu sebeple de hidayetten mahrum kalmayı gerektirir (Râzî, XXVI, 242). Bu suretle âyet şu gerçeği dile getirmektedir: Melekler veya cinler gibi görülmez varlıklara, güneş vb. gök cisimlerine, Hz. İsa veya başka bir beşere, ata ruhlarına veya bu sayılanların sembollerine, heykellerine tapanlar ve Allah'ı bırakıp bunları koruyucu (veli) ve kurtarıcı kabul edenler, onlardan medet umanlar hak yoldan sapmışlardır; bunların inançları yalandan ve küfürden ibarettir. Yegâne hak din, tevhid inancıdır; kurtuluşu hak edenler de sadece muvahhid (tek tanrı inancını benimseyen) müminlerdir.

Sayfa 39

وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (58)

“Onlardan birine bir kızı olduğu müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir.” Nahl 16/58

Nahl 16/58 Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir!

Nahl 16/58 Ayet: Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar! (58-59)

Tefsir

Câhiliye Arapları kız çocuklarını iki sebeple istemezlerdi: İlki geçim sıkıntısı, ikincisi de namus anlayışları (Râzî, XX, 56). Erkek çocuklar ileride kabilenin silâhşoru olacakları için onları istememek şöyle dursun, 57. âyetin sonunda da ima edildiği üzere, erkek çocuklara sahip olmaktan özellikle hoşlanırlar, sayılarının çokluğu ile övünürlerdi; fakat kız çocukları, Türkçe'deki meşhur deyişle "kaşık düşmanı" olarak telakki edilirdi. İkinci ve daha önemli sebebe gelince, ardı arkası kesilmeyen kabileler arası savaşlarda kız ve kadınların esir düşmeleri ve câriye olarak tutulmaları, alınıp satılmaları, namusuna çok düşkün olan Câhiliye Arabı için son derece onur kırıcı bir durumdu ve bu yüzden toplumda kız çocuğuna sahip olmak bir utanç sebebi olarak algılanıyordu; aslında sevinmek gerektiği için 59. âyette "müjde" kelimesiyle ifade edilen böyle bir doğum haberi alan baba, tam tersine üzüntüye boğuluyordu. Âyet, bu son derece cahilce telakkinin, acımasız törenin baskısı altında kalan, ama fitratındaki babalık duygusunun etkisinden de kurtulamayan Câhiliye Arabı'nın bunalımını, kısa fakat oldukça etkileyici bir ifadeyle özetlemektedir: "Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün!" Âyet, onları böylesine korkunç bir ikileme karşı karşıya bırakan zihniyeti, "Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!" diyerek mahkûm etmektedir (kız çocuklarının öldürülmesi hususunda ayrıca bk. **İsrâ 17/31; Tekvîr 81/8-9**).

وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا (31)

İsrâ 17/31 Ayet

Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır. (31)

Tefsir

Beşinci ödev çocukların hayatını korumaktır. İslâm öncesinde çok nâdir olsa da bazı Araplar'ın geçim korkusuyla çocuklarını öldürdükleri anlaşılmaktadır. Bunun nâdir olması, suçun vahametini değiştirmeyeceği için burada önemle zikredilmiştir. Ayrıca, zamanla sebebi ve şekli değişse de insanlar, isteyerek veya istemeyerek, doğrudan ya da dolaylı olarak çocuklarını öldürmeye devam ettiler ve etmektedirler. Âyetin hükmü mutlak: "Çocukların öldürülmesi büyük bir günahdır." Râzî şöyle der: "Çocuklara karşı sevgisizlik, ruhun şiddetle karardığına ve kalbin katılaşımlığına delâlet eder; bu cürüm kötü ahlâkın en belirgin örneklerindedir. Allah, öyle kötü huyların önlenmesi maksadıyla evlâtlara güzellikle davranmayı teşvik etmiştir" (XX, 196).

وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ (8) بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ (9)

Tekvîr 81/8-9 Tekvîr Sûresi

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Nüzûl

Mushaftaki sıralamada seksen birinci, iniş sırasına göre yedinci sûredir. Tebbet sûresinden sonra, A'lâ sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı/Ayet Sayısı

"Tekvîr" kelimesi, sûrenin 1. âyetinde geçen ve "dürdü, dürüp sardı" anlamlarına gelen kevvera fiilinin masdarıdır. Sûre adını bu fiilden almıştır. Bazı kaynaklarda "İze's-şemsü küvviret" şeklinde isimlendirilmiştir (bk. Buhârî, "Tefsîr", 81; Taberî, XXX, 40). Kısaca "Küvviret" ismiyle de anılmaktadır

(İbn Âşûr, XXX, 139).

Ayet

Güneş, dürüldüğü zaman, Yıldızlar, bulanıp söndüğü zaman, Dağlar, yürütüldüğü zaman, Gebe develer saliverildiği zaman. Yaban hayatı yaşayan (irili ufaklı) tüm canlılar toplandığı zaman, Denizler kaynatıldığı zaman, Ruhlar (bedenlerle) eşleştirildiği zaman. Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi gınahtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman, Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi gınahtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman, Amel defterleri açıldığı zaman, Gökyüzü (yerinden) sıyrılıp koparıldığı zaman, Cehennem alevlendirildiği zaman, Cennet yaklaştırıldığı zaman, (1-13)

Tefsir

Kıyamet gününün nasıl dehşet verici bir gün olduğunu ifade etmek ve insanları böylesine dehşetli bir gün için hazırlık yapmaya teşvik etmek üzere, altısı kıyametin başlangıcından hesap zamanına kadar, altısı da hesabın başlamasından itibaren gerçekleşecek on iki olay anlatılmaktadır: a) Güneşin dürülüp kararması. Bundan maksat ya güneşin ışığının sönmesi veya kütesinin tamamen dağılması, bildiğimiz formunu ve işlevini kaybetmesidir. b) Yıldızların dökülüp sönmesi. Güneş ışığının sönmesi, bir kısmı parlaklığını güneşten alan diğer yıldızların da söneceğine işaret eder. Ayrıca kıyametin kopmasıyla kozmik sistem bozulunca yıldızların da birbirine çarpıp, yörüngelerinden kaymak, çekimden kurtulmak gibi gelişmelerle mevcut düzen ve işlevlerini kaybedecekleri, uzay boşluğuna saçılacakları da düşünülebilir (İbn Âşûr, XXX, 141-142; ayrıca bk. İnfitâr 82/2). c) Dağların sökülüp yürütülmesi. Bu ise yerkürede meydana gelecek olan şiddetli sarsıntı neticesinde dağların parçalanması ve yerlerinden kopup dağılması anlamına gelir (krş. Kehf 18/47; Nebe' 78/20; Müzzemmil 73/14). Yerküredeki canlıların hayat kaynağı olan güneşin yok olmasıyla zaten burada hayatın devam etmesi mümkün değildir. d) Doğacak develerin başı boş bırakılması. "Doğacak develer" diye çevirdiğimiz işâr (tekili: uşerâ) kelimesi "gebelik süresi 10 ayını doldurmuş; fakat henüz doğurmamış olan develer" anlamına gelir. Kur'an'ın indiği dönemdeki Arap toplumu bu develeri en değerli mal sayarlardı. Temsilî olarak kıyametin şiddetiyle karşılaşan insanın, böylesine değerli mallarına dahi ilgi göstermeyeceğini ifade eder (krş. Hac 22/1-2). "Doğuracak develerin başı boş bırakılması"nın mecazi bir anlatım olduğu, bununla bulutların artık yağmur yağdırmaz olacağı, bu yüzden yeryüzünde hayatın bütünüyle yok olmasına sebep olacak bir kuraklığın yaşanacağı anlamının kastedildiği yorumu da yapılmıştır (İbn Âşûr, XXX, 142-143). e) Yabani hayvanların toplanıp bir araya getirilmesi. Bu da ya kıyametin şiddetinden dolayı yabani hayvanların bile deliklerinden ve yuvalarından fırlayıp öteden beri korktukları şeyleri unutarak birbirlerinden ve insanlardan korkmadan dehşet içinde –denizlerin karalara taşması gibi– felâketin başlangıcındaki tehlikeli yerlerden çıkmaları ve daha güvenli yerlerde bir araya toplanmaları veya bu büyük felâketin tesiriyle kitleler halinde ölmeleri, cesetlerinin üstüste yığılmasıdır. "Yabani hayvanların birbirlerinden haklarını almak üzere bir araya toplanması" anlamına geldiğini söyleyenler de vardır (Şevkânî, V, 450). Nitekim bir hadiste kıyamet gününde hakların sahiplerine ödeneceği, hatta boynuzsuz koyunun boynuzludan hakkını alacağı belirtilmiştir (Müslim, "Birr", 60; Tirmizî, "Kıyâmet", 2). f) Denizlerin kaynatılması. Bu, şiddetli sarsıntı neticesinde yerkürede meydana gelecek olan volkanik patlaklar ve derin çatlaklardan dışarı püsküren magmanın, lav kütlelerinin deniz sularını ısıtıp kaynatması yahut dünyanın şiddetle sarsılmasının ve dağların parçalanıp yok olmasının doğal sonucu olarak denizlerin birbirine karışması ve tek deniz haline gelmesi demektir (İbn Âşûr, XXX, 143; krş. Tûr 52/6; İnfitâr 82/3). Buraya kadar anlatılanlar kıyametin kopması esnasında meydana geleceği bildirilen olaylardır. Müfessirlerin tamamına yakını bütün bunların jeolojik ve kozmik bir felâket olarak vuku bulacağını kabul ederler. Bundan sonrakiler ise kıyamet koştuktan sonra meydana geleceği haber verilen olaylardır. g) Nefislerin amelleriyle birleştirilip şekillendirilmesi. Bu âyetle ilgili yorumlar şöyledir: 1. Ölüm anında bedenden ayrılmış olan ruhların kıyamet koştuktan sonra yeniden dirilirken bedenle birleşmesi. Bu olay insanlar öldükten sonra

ruhlarının yok olmadığını ve yeniden dirilme anında bedenleriyle birleştiğini gösterir. 2. Kıyamet gününde insanların benzerleriyle, yani müminlerin müminlerle, kâfirlerin de kâfirlerle bir araya getirilmesi (İbn Âşûr, XXX, 144). 3. Müminlerin nefislerinin hurilerle, kâfirlerinkinin de şeytanlarla bir araya getirilmesi. 4. Kişinin dünya hayatında beraber bulunduğu inanç ve zihniyet önderleriyle bir araya getirilmesi. 5. Kişinin aynı inanç ve ahlâkı, paylaştığı insanlarla bir araya getirilmesi. 6. Azgınların kendilerini azdıranlarla, itaatkârların da kendilerini itaate davet eden peygamberler ve müminlerle bir araya getirilmesi. 7. Nefislerin amelleriyle bir araya getirilmesi (Şevkânî, V, 450-451). Bize göre burada, her insanın (nefsin) dünya hayatında yapıp ettiklerini temsil eden veya bunlarla oluşmuş bir şekle girmesi kastedilmiştir. Nitekim insanların yeniden dirilitirken günah-sevap çeşidine göre şekiller alacaklarını ifade eden birçok hadis vardır (bk. Muhammed b. Abdullah el-Hatîb et-Tebrizî, III, 1533-1535). h) Diri diri toprağa gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğünün sorulması. Câhiliye döneminde –nâdir de görülse– bazı Araplar kız çocukları yüzünden utanç duydukları (bk. Nahl 16/58-59), bazıları da onları büyütüp beslemede sıkıntı çekmekten endişe ettikleri için (bk. En’âm 6/151; İsrâ 17/31) onları diri diri toprağa gömerlerdi. İşte âhirette sorgulama başladığında bu katiller öldürdükleri kızlarıyla birlikte mahkemeye getirilecek ve hesaba çekileceklerdir. ı) Defterlerin ortaya serilmesi. İnsanlar öldüklerinde hesap gününde açılmak üzere amel defterleri kapanır. Hesap gününde bu defterler ortaya konduğunda herkes, dünyada iken hayır veya şer adına ne işlemişse kendi amel defterinde yazılmış olduğunu görür ve yaptıklarını hatırlar. Hesabı görüldükten sonra artık hakkında amellerine göre işlem yapılır (amel defterleri hakkında bk. Hâkka 69/19-28; ayrıca krş. İsrâ 17/13-14; Kehf 18/49). j) Gökyüzünün sıyrılıp açılması. Gökyüzü yerle birlikte (maddî evren) yok edilecek, insanın önündeki madde engeli kalkacak, madde ötesi ile yüzyüze gelmesi sağlanacaktır. Bu anlamda sema açılınca gayb âleminin gizli gerçekleri açığa çıkacak; insanların cennet, cehennem, melek vb. gayb varlıklarını hakikatleriyle tanımaları mümkün olacaktır. k) Cehennem ateşinin harlatılması. Bundan maksat yakıcılığının arttırılması, işlevine hazır hale getirilmesidir (ayrıca bk. Şuarâ 26/91). l) Cennetin yaklaştırılması. Cennetin dünya hayatını Allah’a sevgi ve saygı şuuru içinde yaşayan ve O’na itaatsizlikten sakınan kullara (takvâ ehline) yaklaşmasından maksat, o saadet ülkesine girme zamanının yaklaşmasıdır; bunun takvâ ehline verdiği tatlı heyecandır (krş. Şuarâ 26/90; Kaf 50/31).

Sayfa 43-59

إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (1) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (2) إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (3) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (4) عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (5)

1. Oku! Yaratan Rabb’inin adıyla. 2. O, insanı alak (embriyo)’tan yarattı. 3. Oku! Senin Rabb’in sonsuz cömertlik sahibidir. 4. O Rab ki kalemle yazmayı öğretti. 5. O, insana bilmediklerini öğretti. Alak 96/1–5

Alak 96/1–5 1, 2. Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı “alak”dan yarattı. **1 3.** Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. **4, 5.** O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir. **2**

1 . “Alak”, yahut “alaka”, erkeğin spermiyle döllenmiş dişi yumurtadan bir hafta zarfında oluşan hücre topluluğunun rahim cidarına asılıp gömülmüş şekli demektir. Ceninin ana rahminde geçirdiği evreler ile ilgili olarak Hac sûresinin 5. ve Mü’minûn sûresinin 14. âyetine bakınız.

2 . Bu ilk beş âyet, Hz. Peygamber Hira mağarasında iken Cebrail’in ilk getirdiği âyetlerdir. Bu âyetlerin inmesinden sonra vahiy bir süre kesilmişti ki bu süreye “fetret dönemi” denir. Daha sonra Müddessir sûresinin inmesiyle fetret dönemi sona ermiştir.

Alak 96/1–5 Alak Sûresi: Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Nüzûl

Mushaftaki sıralamada doksan altıncı, iniş sırasına göre birinci sûredir. Kalem sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Baştan beş âyeti Hz. Peygamber'e gelen ilk vahiy olduğundan ilk inen sûre kabul edilir. Geri kalan on dört âyetinin ise sonraları Ebû Cehil hakkında indiği rivayet edilmiştir. Bazı Kur'an tarihçileri ilk inen sûrenin Müddessir, bazıları da Fâtiha olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buhârî ve Müslim'de Hz. Âişe'ye isnad edilen rivayete göre Hz. Peygamber, içinde yalnız kalmayı âdet edindiği Hira mağarasında iken Ramazan ayının **27. gecesini (Pazar-Pazartesi)** tan yerinin ağarmaya başlamasından az önce ufukta nurdan bir şekil görmüş; o zamana kadar hiç karşılaşmadığı bu nuranî varlığın (Cebrâil) kendisine seslendiğini duymuştur. Hz. Peygamber olayı şöyle anlatır: "Melek bana okumamı emretti. Kendisine okuma bilmediğimi söyledim. Beni kollarının arasına alıp kuvvetle sıktı; sonra 'oku!' dedi. Ben yine, 'Okuma bilmem' dedim. Beni tekrar kollarının arasına aldı, kuvvetle sıktı ve 'oku!' diye tekrar etti. Ben yine 'Okuma bilmem' dedim. Üçüncü defa kollarının arasına alıp daha kuvvetlice sıktıktan sonra bıraktı ve şöyle dedi: 'Yaratan rabbinin adıyla oku; O, insanı alaktan (asilip tutunan zigottan) yarattı. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O, kalemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediklerini öğretmiştir" (bk. Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 3; Müslim, "İmân",

Adı/Ayet Sayısı: Sûre adını 2. âyette geçen ve "asilip tutunan" anlamına gelen alak kelimesinden almıştır. Ayrıca "oku" anlamına gelen ilk kelimesinden dolayı "İkra' ve "İkra' bi'smi rabbike" adlarıyla da anılmaktadır.

Ayet: Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak" dan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir. (1-5)

Tefsir

"Nüzûlü" bölümünde açıklandığı üzere bu âyetler Hz. Peygamber'e inen ilk vahiy olup ona ve onun şahsında bütün müslümanlara okumayı emretmiş, onları kalemle yazmaya ve ilimde gelişip yetkinleşmeye teşvik etmiştir. İlk vahyin "oku" emriyle başlaması ve bu emrin iki defa tekrar edilmesi, okumanın ve bilmenin dinde ve insan hayatında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kur'an'ın, canlılar arasında insanın farklı ve üstün yerini onun öğrenme özelliği ile tanımlaması son derece anlamlıdır (**ayrıca bk. Bakara 2/31**). Âyette Hz. Peygamber'e emredilen okumanın konusu belirtilmemiştir; çünkü başta kendisine indirilen vahiy ve kozmik evrendeki âyetler olmak üzere, okunması yani üzerinde inceleme yapıp zihin yorarak hakkında bilgi edinilmesi, ders ve ibret alınması gereken her şeyi tanıması, hakikatini anlayıp kavraması istenmektedir. Kuşku yok ki yaratana tanımak, dinin de ilmin de temel gayesidir. Bu sebeple "Yaratan rabbinin adıyla oku!" buyurularak Hz. Peygamber'in okuma faaliyetine veya herhangi bir işe, başka varlıkların adıyla değil, yaratan rabbinin adıyla başlaması ve O'ndan yardım istemesi emredilmiştir. Âyete "Yaratan rabbinin adına oku!" şeklinde de mâna verilebilir. Sonuçta okumanın (veya herhangi bir faaliyetin) Allah'ın adıyla, Allah için ve Allah adına yapılması emredilmiştir. Âyette "Yaratan rabbinin adıyla oku!" buyurularak özellikle yaratma sıfatına vurgu yapılmıştır. Çünkü hem insandaki okuma yeteneği ve imkânını hem de onun okuduğu, incelediği, anlamaya ve kavramaya çalıştığı objeleri, nesnelere yaratan Allah'tır. İnsan, bilgi edinme sürecinde Allah'ın verdiği imkân ve yetenekleri kullanmakta, O'nun yarattığı şartlarda ve onun yarattığı varlıklar üzerinde inceleme ve araştırmalar yapmaktadır. Durum böyle iken, yani O'nun yarattığı yeteneklerle O'nun yarattığı varlık âlemini incelerken, bütün bu lutufları görmezlikten gelerek Allah'a şükretmemek, O'nu tanımamak, üstelik bunu bilim adına yapmak büyük bir nankörlüktür. Sözlükte "yapışmak, asılmak, sevgi, ilgi, kan emen kurtçuk" gibi anlamlara gelen alaka kelimesinin çoğulu olan 2. âyetteki "alak" ile aşılarmış yumurtanın ana rahminin iç cidarına asılı

vaziyetinin (zigot) kastedildiği anlaşılmaktadır. Âyetler insanın kâmil bir varlık haline gelmesi için önce yaratana, sonra da yaratılanı yani kendisini ve evreni tanımalarının gerekli olduğunu gösterir (insanın yaratılış safhaları hakkında bk. **Hac 22/5; Mü'minûn 23/14**). "Nüzûlü" bölümünde anlatıldığı üzere Cebrâil Hz. Peygamber'e "oku" dediğinde o okuma işinin okuma yazma bilenler tarafından yapılabileceğini düşünerek "Ben okuma bilmem" demişti. İşte 3. âyet, bir bakıma Resûl-i Ekrem'in bu dolaylı özür beyanına bir cevap olmaktadır. Buna göre Allah'ın keremi sonsuzdur; O, insanı "alak"tan yaratıp mükemmel bir varlık haline getiren ve peygamberlik gibi yüce bir makama kadar erdiren kudretiyle, dilediği kullarına normal yollardan, yani kalemi ve diğer bilgi malzemesini kullanarak bir hocadan bilgi almasını sağlayarak okumayı öğretir, ama O, kullarından dilediğine, bir öğretici ve öğrenim aracılığı olmadan bilgi öğretmeye de kadirdir. 4 ve 5. âyetlerde kalemin önemi vurgulanmıştır; çünkü kalemde sayılamayacak kadar çok ve büyük faydalar vardır. Kalem vasıtasıyla ilimler tedvin edilmiş, hikmetler kaydedilmiş, öncekilerle ilgili haberler, bilgiler zaptedilmiş, Allah tarafından indirilmiş olan kutsal kitaplar yazılmıştır; kısaca uygarlıklar kalem sayesinde süreklilik kazanmış, kuşaktan kuşağa aktarılmış; Allah kalem vasıtasıyla insana bilmediklerini öğreterek onu cehalet karanlığından kurtarmış, ilmin aydınlığına kavuşturmuştur. Burada "kalem" kelimesinin, – işlevi ve amacı dikkate alındığında– bilinen kalemde bilgisayara kadar bütün okuma, yazma ve bilgi alıp verme araçlarını kapsadığını da belirtmek gerekir.

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (31)

Bakara 2/31: Ayet

Allah Adem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" dedi. Melekler, "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin" dediler. Allah şöyle dedi: "Ey Adem! Onlara bunların isimlerini söyle." Adem, meleklerle onların isimlerini bildirince Allah, "Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?" dedi. (31-33)

Tefsir

Allah, kendinin bildiği ve meleklerin bilmediği hikmetler, gerekçeler sebebiyle Âdem'i yarattığını haber verince bu üstü kapalı ve doğrulanması inanca dayalı olan açıklama melekleri ikna için yeterli idi. Fakat yüce Allah bilginin ve imanın yalnızca kendisine güvenilen kimselerin haber ve bilgi vermesi yoluyla elde edilmesini (taklid) yeterli bulmadığı, meleklerinin şahsında insanları gözlem, deney ve düşünceye yönlendirmeyi murat ettiği için bir deneme düzenledi. Âdem'e bütün isimleri, yani maddî ve mânevî varlıkların, kavramların isimleriyle bunların özelliklerini veya isim verme, dil icat etme kabiliyetini öğretti; sonra her şeyin aslı gayb âleminde, ilâhî planda mevcut olduğu için bunları meleklerine gösterdi. Meleklerden, Âdem'in müsbet vasıflarının ve kabiliyetlerinin fazlasıyla kendilerinde mevcut bulunduğu kanaatlerinde haklı ve isabetli iseler bunların isimlerini bilip söylemelerini istedi. Melekler bu deneme sonucunda kendilerine verilen bilme ve bilgi üretme kabiliyetinin Âdem'e verileden farklı olduğunu ve bu sebeple halife olmaya onun ehil bulunduğunu anlayıp itiraf ettiler; Allah Teâlâ'nın ilim ve hikmetini, eserini görerek (ayne'l-yakîn olarak) daha üst dereceden tasdik ettiler.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِّن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِّن عَلَقَةٍ ثُمَّ مِّن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَعَرِيرٍ مُّخَلَّقَةٍ لِّبَيِّنٍ لَّكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَّن يُتَوَقَّىٰ وَمِنْكُمْ مَّن يُنْفِقْ وَإِنَّكُمْ مِّن يُّرُدُّ إِلَىٰ أَرْدَالِ الْأَعْمُرِ لِكَيْلَا يُعْلَمَ مَن بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأُنْبِتَتْ مِّن كُلِّ زَوْجٍ بَّيْجٍ (5) ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُخَيِّبِ الْمُؤْمِنِينَ وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (6) وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا

Hac 22/5: Ayet

Ey insanlar! Ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir "alaka"dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdiriyoruz.) İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin. Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün. Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarıp ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir. Bu böyle. Çünkü Allah hakkın ta kendisidir. Şüphesiz O ölüleri diriltir ve O her şeye hakkıyla kadirdir. Çünkü kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah kabirdeki kimseleri diriltecektir. (5-7)

Tefsir

Allah'ın kudreti ve dünya hayatından sonra yeni bir hayatın başlayacağı hususunda tartışmaya girişen inkârcıların zihinlere sokmaya çalıştığı şüpheler ve insanoğlunu ateşe sürüklemek için var gücüyle çaba harcayan şeytanın vesveseleri karşısında duyulacak tereddüt ve kuşkuvarın akılcı bir biçimde gözden geçirilmesi istenmekte, bu konuda yapılacak değerlendirmenin sağlıklı olabilmesi için apaçık örnekler ve kanıtlar ortaya konmaktadır. Bu örnek ve kanıtlar insanın kendisinden ve en yakın çevresinden seçilmiştir. Öldükten sonra dirilmenin aklen kabul edilebilirliğini ve Allah'ın buna kadir olduğunu görmek için dikkatleri iki şeye yöneltmek yeter: 1. İnsanın kendisinin nasıl dünyaya geldiği ve hangi aşamalardan geçtiği, 2. Kuru toprağın yağmurla canlanması ve türlü türlü bitkiler vermesi. İnsanın yaratılış aşamaları toprak, nutfe, alaka ve belli belirsiz et parçası (mudga) şeklinde sıralanmıştır. Toprakta yaratılma ile insanoğlunun ilk atası Hz. Âdem'in yaratılışının kastedildiği görüşünün yanı sıra, insan vücudundaki elementlerle beden beslenmesi arasındaki ilişkiyi öne çıkaran yorumlar da vardır. Nutfenin Kur'an'da farklı bağlamda farklı anlamlarda kullanıldığı görülür. İnsanın meydana gelmesini sağlayan iki ana unsurdan erkeğin spermi veya bu spermin aşılacağı yumurta (zigot) mânasında anlaşılması mümkündür. Alaka kelimesinin başka âyetlerdeki kullanımı ve embriyonik gelişmeye ilişkin bilgiler dikkate alındığında bu kelimeyle aşılınmış yumurtanın ana rahminin iç cidarına asılı vaziyetinin kastedildiği anlaşılmaktadır. 5. âyette et parçası anlamındaki mudganın sıfatı olarak geçen ve "belli belirsiz" şeklinde çevirdiğimiz iki kavramdan ilki (muhallaka) tefsirlerde, "biçimi belirli hale gelmiş, kendisine ruh üflenmiş, tam, tamamlanmış, normal doğumla sonuçlanan, kusursuz noksansız biçimde"; ikincisi (gayru muhallaka) ise "biçimi henüz belirli hale gelmemiş, kendisine henüz ruh üflenmemiş, henüz tamamlanmamış, rahim tarafından dışarı atılan, düşük yapılan, kusuru noksanı olan" gibi farklı mânalarla açıklanmıştır (Taberî, XVII, 116-117; Râzî, XXIII, 8; Şevkânî, III, 491). Muhammed Esed'in âyetin bu kısmına "(temel unsurları ve istidatlarıyla) tamamlanmış ama (bütün öğeleriyle) henüz tamamlanmamış" şeklinde mâna vermesi (II, 667-668) bu iki sıfattan ilkinin olumlu, ikincisinin olumsuz olmasını izah açısından mantikî görünmekle beraber; bu yorumu İbn Abbas ve Katâde'nin açıklamalarına dayandırması isabetli değildir ve bu konuda kaynak gösterdiği Taberî ile Beyzâvî incelendiğinde, Esed tarafından bu kaynakların yanlış anlaşıldığı görülmektedir. Zira Taberî'nin Katâde'den naklettiği yorum birinci kelime için "tam", ikinci kelime için "tam olmayan" şeklindedir (XVII, 117); Beyzâvî ise bu konuda İbn Abbas'tan bir nakilde bulunmamıştır (IV, 288-289). İbn Abbas'tan bu ifadeyle ilgili olarak nakledilen yorum da, birinci kelime için "yaratılışı tamamlanmış", ikinci kelime için "yaratılışı tamamlanmamış" şeklindedir (Hâzin, Lübâbü't-te'vîl, IV, 288; Hâzin'in tefsiri, Mecmû'a mine't-tefâsîr içindeki Beyzâvî tefsirinin hemen altında yer aldığı için Esed bu ibareyi Beyzâvî tefsiri kapsamında görmüş olabilir). Âyette insanların buldukları duruma hangi aşamalardan geçerek geldiklerine değinildiğine göre birinci kelimeyi "normal doğumla sonuçlanan

durumlar”, ikincisini de “düşük hali” olarak anlamak isabetli görünmemektedir (Râzî, XXIII, 8). Burada insanın geçirdiği aşamaların sıralandığı belli olmakla beraber, bu iki sıfatı birbirine bağlayan “ve” bağlacının bir sıralama anlamı taşıyıp taşımadığı açık değildir. O sebeple belirtilen kelimelerin yukarıda kaydedilen (normal doğum – düşük hali dışındaki) diğer yorumların her birine ihtimali bulunduğu söylenebilir. Bununla beraber âyetin bu kısmına “tedrîcî yaratma sürecine bağlı” anlamının verilmesi de (yakın bir tercüme için bk. Jacques Berque, Le Coran, s. 351) kanaatimizce embriyonik gelişmeyle ilgili bilgilere ve buradaki ifade akışına uygundur. “Bebek olarak çıkarırız” ve “yetişkinlik çağına erişirsiniz” anlamındaki cümleler arasında gramer açısından değişik bağlar kurulmuş olmakla beraber, bunlar arasında nedensellik bağının bulunduğu görüşü daha kuvvetli görünmektedir (İbn Âşûr, XVII, 200). Bundan dolayı âyetin anılan kısmı, “Sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz” şeklinde çevrilmiştir. Hemen ardından kimilerinin erken vefat ettirildiği belirtildiğinden, bu ifadenin bebek olarak dünyaya gelen her insanın yetişkinlik çağına ulaşması sonucunu içerdiği ileri sürülemez (“ömrün en düşük çağı” diye çevrilen “erzel-i ömür” deyiimi hakkında bk. Nahl 16/70). Âyetin “yeryüzünü kupkuru ve cansızken” şeklinde çevirdiğimiz kısma Elmalılı Muhammed Hamdi “arzı da... sönmüş kül halinde” anlamını vermiş ve bunu (özetle) şöyle açıklamıştır: Bu uyarı ilk bakışta, güneşin harareti karşısında arzın kurduğunu gösterir. Bununla birlikte bu ifadeyi benzetme yoluyla değil hakiki mânasına göre anlamak hem maksadı daha açık bir biçimde ortaya koyar hem de zamanımızın bilimsel teorileri bu anlama daha uygundur. Zira bilimsel tesbitlere göre arz vaktiyle yanar bir ateş olduğundan, toprak esas itibarıyla yanıp sönmüş bir ateşin kül halinde sertleşmiş ve çökelmiş biçimindedir; bu durum hayatın tam zıddıdır (V, 3383-3384)

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (14)

Mü'minûn 23/14: Ayet

Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) halinde sağlam bir karargaha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu "alaka" haline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratılanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir! (12-14)

Tefsir

Bu bölümde geçen “yaratıyoruz, getiriyoruz” gibi fiillerin asılları âyetlerin metninde geçmiş zamanlıdır. Kur’an’da verilen bilginin kesinliğine işaret etmek gibi bazı sebeplerle şimdiki, gelecek veya geniş zaman yerine geçmiş zaman fiilinin kullanıldığı bilinmektedir. Konumuz olan âyetlerde her bir insanın yaratılış süreci anlatıldığı ve bu süreç devam ettiği için buradaki fiillerin şimdiki zaman şekliyle çevrilmesi daha uygun görüldü. “Çamurdan alınmış bir öz” diye tercüme ettiğimiz 12. âyetteki sülâle kelimesi, sözlükte “bir şeyin içinden çekip çıkarılan nesne” anlamına gelir; burada ise toprakta bulunan ve insan bedeninin oluşumuna yarayan organik ve inorganik maddeler, besinler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zira erkekte ve kadında üremeyi sağlayan unsurların (sperm ve yumurta) oluşması sonuçta beslenmeye bağlıdır. Şu halde sadece ilk insanın değil, diğer bütün insanların varlığının aslı da topraktır. Erkeğin sperminin kadının rahim kanalında onun yumurtasını aşılmasından sonra insanın bu ilk maddesi, âyette “sağlam korunak” deyiimiyle ifade edilen rahme gelir. Nutfe ile bu aşamadaki dölleniş hücre (zigot) kastedilmektedir. Bu hücrelerin bazı uzantılar çıkararak rahim iç zarına asılıp tutdukları ve bir iki gün bu vaziyette kaldıkları günümüzde elektro mikroskop sayesinde gözlenebilmektedir. İşte hücrenin rahim cidarındaki bu asılı vaziyetine âyette, –kelimenin sözlük anlamına uygun olarak– alaka denilmiştir. Bu suretle rahimde gelişimini sürdüren embriyo, önce –âyet metninde mudga

denilen– şekilsiz etimsi bir parçaya dönüşür; zamanla kemikler oluşur, kemikler kas, damar ve sinirlerle, bunlar da etle kaplanarak insan bedeninin oluşumu tamamlanır. Bu âyetlerde topraktan, dolayısıyla toprakta beslenip büyüyen bitkilerden alınan besin aşamasından başlayarak ana karnında ete kemiğe bürünmesine, tam bir beden halini almasına varıncaya kadar her bir insanın biyolojik yaratılış ve oluşum süreci özetlenmiştir. Böylece insan, bir yandan bedeninin menşei yönüyle basit bir topraktır; fakat öte yandan Allah’ın kendisine bağışladığı duyu, akıl gibi meleke ve özellikler sayesinde madde üstü bir yönü olan varlıktır. “Nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz” cümlesi insanın fizyolojik oluşum ve gelişimi yanında onu diğer canlılardan ayıran psikolojik ve mânevî donanımını da kazanarak eksiksiz, bağımsız bir kişilik halini almasını ifade eder. Âyette Allah’ın insanoğluna bütün bu ihsanları hatırlatılmakta ve dolaylı olarak ondan yaratıcısını tanıyıp şükran borcunu yerine getirmesi istenmektedir. Tabiattaki bütün canlılar içinde gerek biyolojik gerekse psikolojik yönden en gelişmiş canlı kabul edilen insan, bilebildiğimiz kadarıyla Allah’ın dünyadaki en büyük eseri olduğu için, bu âyetlerde insanın yaratılış serü-venini özetleyen ifadelerin ardından yüce yaratıcı, “Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir” buyurarak âdeta en güzel eseriyle övünmüştür. Bu da Kur’an’ın insana verdiği büyük değer bir ifadesidir. Halk (yaratma) kökünden gelen hâlik kelimesi 14. âyette çoğul şekliyle (hâlikîn) kullanılarak yaratmanın Allah’tan başkasına da nisbet edildiği görülmektedir. Tefsirlerde Araplar’ın halk kavramını, “bir şey yapma, üretme” (sun’) anlamında insanlara nisbet ederek kullandıkları da bildirilmektedir. Bununla birlikte söz konusu kavram müslümanlar arasında zamanla sadece Allah için kullanılmış, O’ndan başkasına nisbet edilmesi kulluk edebine aykırı görülmüştür.

Sayfa 43

فَاَصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (94)

“Sana emrolunanı açıkça söyle ve Allah’a ortak koşanlara aldırış etme.” Hicr 15/94

Hicr 15/94 Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah’a ortak koşanlara aldırış etme.

Hicr 15/94 Ayet Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme. Şüphesiz biz, Allah ile beraber başka ilah edinen alaycılara karşı sana yeteriz. İlerde bilecekler. Şüphesiz biz, Allah ile beraber başka ilah edinen alaycılara karşı sana yeteriz. İlerde bilecekler. (94-96)

Tefsir

Hz. Peygamber’den, putperestlerin inkârcı ve kaba davranışlarına aldırmadan kendisine bildirilen ilâhî gerçekleri savunması, insanlara duyurması istenmekte; bu arada kendisiyle alay etmeye kalkışanlara karşı Allah’ın yardımına güvenmesi telkin edilmekte; birtakım değersiz nesnelere Allah’a ortak koşacak kadar düşüncesiz olduklarına bakmadan, Hz. Peygamber’le alay etmeye kalkışanların; onun gönlünü inciten, canını sıkanların bu yaptıklarının Allah tarafından bilindiği kendisine hatırlatılarak moralini bozmaması, cesur olması telkin edilmektedir. Taberî, Resûlullah’a karşı alaycı davrananların bilhassa Kureyş’in önde gelenleri olduğunu belirterek bunların isimlerinin yer aldığı rivayetleri aktarmaktadır (bk. XIV, 69-72). Başta peygamberler olmak üzere büyük inanç, fikir ve aksiyon adamlarının en önemli özelliklerinden biri, her türlü güçlük, engel ve engellemeye aldırış etmeden, yılmadan temsil ettikleri inancı, düşüncüyü, dünya görüşünü azim ve kararlılıkla sürdürmeleridir.

Hemen bütün peygamberlerin ve diğer önder şahsiyetlerin, davalarını toplumlara anlatma mücadelesi verirken en sık mâruz kaldıkları karşı davranışlardan biri alay ve hakaret olmuştur. Alay etmek, Mekkeli inkârcı ve zalimlerin de Hz. Peygamber'e ve müminlere karşı en sık başvurdukları mücadele yöntemlerinden biri idi. Fakat –bu âyetlerde de görüldüğü gibi– Resûlullah aleyhisselâm, Kur'ân-ı Kerîm'in eğitimi ve irşadı ile iradesini beslemiş; Allah'ın yardımını her zaman yanında hissetmiştir; bu sayede putperestlik, inkârcılık, zulüm, cehalet ve ahlâksızlıktan ibaret olan bir zihniyetin vahyin gerçekleri karşısında yıkılmaya mahkûm olduğuna inancını asla kaybetmemiştir.

Sayfa 44

وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ (214)

“(Önce) en yakın akrabanı uyar.” Şuarâ 26/ 214

Şuarâ 26/ 214 (Önce) en yakın akrabanı uyar.

Şuarâ 26/ 214 Ayet

(Önce) en yakın akrabanı uyar. Mü'minlerden sana uyanlara kanatlarını indir. Eğer sana karşı gelirse, "Şüphesiz ben sizin yaptığınız şeylerden uzağım" de. Namaza kalktığına seni ve secde edenler arasında dolaşmanı gören; mutlak güç sahibi, çok merhametli olan Allah'a tevekkül et. Namaza kalktığına seni ve secde edenler arasında dolaşmanı gören; mutlak güç sahibi, çok merhametli olan Allah'a tevekkül et. Namaza kalktığına seni ve secde edenler arasında dolaşmanı gören; mutlak güç sahibi, çok merhametli olan Allah'a tevekkül et. Şüphesiz O hakkıyla iştirakdir, hakkıyla bilendir. (214-220)

Tefsir

“Akraba” diye tercüme ettiğimiz aşiret kelimesi, terim olarak kabile karşılığı kullanıldığı gibi kabilenin altında daha küçük bir topluluğu da ifade etmektedir (Yûsuf Halaçoğlu, “Aşiret”, DİA, IV, 9). Önceki âyetlerde Hz. Peygamber'in genel anlamda insanlık için uyarıcı olarak görevlendirildiği ifade edilirken bu âyetlerde de özel olarak akrabalarını uyarması emredilmektedir. Bu buyruk Peygamber'in akrabası olmanın kimseye sorumluluğunu yerine getirmeme gibi bir ayrıcalık kazandırmadığını ifade etmesi bakımından önemlidir. Bu âyet inince Hz. Peygamber Kureyş kabilesine mensup inanan inanmayan, yakın uzak akrabasını veya temsilcilerini Safâ tepesinde toplayarak yakınlarından birinin peygamber olmasının Allah katında kimseye bir fayda sağlamayacağını, her şahsı ancak kendi imanının ve sâlih amelinin kurtaracağını haber vermiştir (Buhârî, “Tefsîr”, 26). Allah Teâlâ 213-217. âyetlerde Hz. Peygamber'in şahsında bütün müminlere hitap etmekte, dini tebliğ hususunda hermüminin kendisine en yakın kimselerden başlamasını emretmekte; özellikle din önderlerinin hakkı tebliğ konusunda başarılı olmaları için kendilerine tâbi olan müminlere kol kanat germelerini yani onlara karşı alçak gönüllü, şefkatli, merhametli olmalarını ve iyi davranmalarını; kendilerine karşı inanç bağlamında düşmanca bir tavır takındıkları takdirde ise onlara sahip çıkmamalarını istemektedir. İsyân eden akrabalarından uzak durmak, gerek Hz. Peygamber'in gerekse diğer din önderlerinin kalplerinde, yakınlarıyla olan münasebetlerinde soğukluk, belki de düşmanlık meydana getirebilir. Bu sebeple Allah önderlerin, karşılaşacakları düşmanca davranışlara aldırış etmemelerini ve Allah'a dayanıp güvenmelerini öğütlemekte, Allah'ın herkesten güçlü olduğuna ve rahmetiyle müminleri düşmanlardan koruyacağına işaret etmektedir. Bazı müfessirler, “Huzurunda durduğun ve secde edenlerle birlikte yere kapandığın zaman seni gören Allah'a güvenip dayan” meâlindeki 218-219. âyetleri “her nerede olursan ol seni gören” şeklinde yorumlamışlardır (Taberî, XIX, 123-125). Ayrıca “secde edenlerle birlikte yere kapandığın zaman seni gören” ifadesini, “Seni Allah'ın birliğine inanmış olan bir peygamberin sulbünden diğer peygamberin sulbüne nakledip nihayet bu ümmette

ortaya çıkararak” şeklinde yorumlayanlar da olmuştur (Şevkânî, IV, 116).

Sayfa 45

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ (207)

“İnsanlardan öyleleri de var ki, Allah’ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah da kullarına şefkatlidir.” Bakara 2/207

Bakara 2/207 İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah’ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah, kullarına çok şefkatlidir.

Bakara 2/207 Ayet

İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah’ı şahit tutar. Halbuki o düşmanlıkta en amansız olandır. O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez. Ona "Allah'tan kork" denildiği zaman gururu onu daha da günaha sürükler. Artık böylesinin hakkından cehennem gelir. O ne kötü yataktır! İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah kullarına çok şefkatlidir. (204-207)

Tefsir

Yukarıda biri yalnız dünyayı isteyen, diğeri de hem dünyanın hem de âhiretin iyiliklerini isteyen iki insan tipinden söz edilmişti. Bu âyetlerde yine iki tip insan başka açılardan tanıtılmaktadır. Bunlardan biri güzel sözlü fakat kötü niyetli, bozguncu ve yıkıcıdır; diğeri de “kendisini Allah’ın hoşnutluğuna adanmış” olup –âyetle zikredilmemekle birlikte– sözün gelişinden açıkça anlaşılacaktır ki, ötekini taşıdığı kötü niteliklerden arınmıştır. Bazı münafıkların Hz. Peygamber’in yanında dost gibi gözüküp arkasından yıkıcı hareketlerde bulunmaları üzerine bu âyetlerin indiği yolunda rivayetler varsa da müfessirlerin çoğunun görüşü, âyetlerin anılan nitelikleri taşıyan herkesi kapsadığı yönündedir (Râzî, V, 187). Râzî’nin de belirttiği gibi ifadedeki takvâ kökünden gelen kelime aslında, “müminin Allah’a duyduğu derin saygıdan dolayı bu tür münafıkça tutum ve davranışlardan uzak durması” anlamına gelmektedir. Bu da gösteriyor ki insanı münafıklık, riyakârlık, fitne ve fesatçılık gibi ahlâksızca davranışlardan alıkoyacak en güvenilir erdem takvâdir. Zira Allah’a saygısı olan bu anlamda O’ndan korkan insanın doğru olan her kurala da saygılı olacağı açıktır. Aynı âyet insanların takvâ erdemine ulaşabilmeleri ve her durumda dürüstçe davranabilmeleri için gurur, kibir gibi egoist ve yıkıcı duyguları aşmaları gerektiğini göstermektedir. Zira bu tür duygular, yapılan uyarıların haklılığı üzerinde düşünüp taşınmayı engellemekte, hatta giderek daha kötü ve yanlış davranışlara sürüklemektedir. Bu yüzden âyetle “Artık onun, cehennemi boylamaktan başka yolu kalmamıştır” anlamında, “Ona cehennem yeter” buyurulmuştur. Buna göre insanın, “İyi ve doğru olan nedir?” gibi bir soruyu içtenlikle sorması, böyle bir arayışa yönelebilmesi, bu husustaki uyarıları sağlıklı değerlendirebilmesi için önce gurur, kibir vb. saptırıcı duyguların tutsaklığından kurtulup Allah’ın buyruğunu kendisine ölçü alması, rehber edinmesi gerekir. İşte 207. âyetle “İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adanmıştır. Allah, kullarına çok şefkatlidir” buyurularak bu şekilde bir içtenliğe, temiz ve dürüst dindarlığa işaret edilmiştir. Şu halde insan kendini ya nefsânî tutkularını tatmine adar ya da Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adar. Bu da insanın bütün davranışları hususunda iki farklı ölçü verir: İlk ölçüyü esas alan insan kişisel çıkar sağlayan davranışlara, ikincisini esas alan ise Allah’ın hoşnut olacağı davranışlara yönelir. 200-201. âyetleri dikkate alarak bunlardan ilkinin yalnız dünyayı isteyen, ikincisinin ise hem dünyanın hem de âhiretin iyiliğini isteyen insan olduğunu düşünebiliriz. Allah daima mutlak olarak iyi ve doğru olan davranışlardan hoşnut olacağına göre, “kendini Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adayan” insan inancında, amelinde ve ahlâkında en doğruyu bulmaya, kısaca bütün davranışlarında elinden geldiğince iyi olmaya çalışacaktır. Böylece konumuz olan âyetlerle 200 ve 201. âyetleri birlikte değerlendirerek, yöneticilik mevkiine seçilecek kişilerde –meslekî yetişmişlik yanında– kendisini

dünya tutkularından, gurur, kibir gibi olumsuz duyguların etkisinden koruyan; bu suretle zulüm, baskı, riyakârlık, ikiyüzlülük, düşmanlık, bozgunculuk, yıkıcılık gibi toplumsal zararlara ve huzursuzluklara yol açan kötülüklerden alıkoyan; Allah'ın hoşnutluğuna uygun davranmak öyle gerektiriyorsa bütün şahsî menfaatlerini bile terkettiren bir ruhsal gelişmişliğin, bu anlamda bir dindarlık duyarlılığının bulunup bulunmadığına da bakmamız gerektiğini düşünebiliriz. Yüce Allah'ın söz konusu âyetlerin sonunda, "Allah, kullarına çok şefkatlidir" buyurması son derece anlamlıdır. Zira O'nun bu çok yararlı bilgileri vermesi, gerçek insanlığın ölçüleri konusunda açıklamalar yapması, kullarına şefkatinin bir ifadesidir. Allah, tarih boyunca insanlara peygamberler gönderip kitaplar indirerek onları vahyin ışığı ile aydınlatmasaydı insanların hayvanlardan ne farkı olacaktı? Şu halde Allah'ın insanlara verdiği bütün bu bilgiler, koyduğu bütün kurallar yine insanların kendi iyilikleri için olup bundan dolayı O'nun kendisi için bir yarar gözetmesi düşünülemeyeceğine, buna asla ihtiyacı olmadığına göre bütün bu hükümleri yalnız kullarına olan sevgi ve şefkatinden dolayı koymuş ve bildirmiş olmalıdır, başka bir ihtimal mevcut değildir.

Sayfa 46

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (40)

"Eğer siz Muhammed'e yardım etmezseniz biliniz ki Allah ona yardım etmiştir. Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebu Bekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına, 'Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir.' diyordu..."Tevbe 9/40

Tevbe 9/40 Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber" diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Tevbe 9/40 Ayet: Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size "Allah yolunda sefere çıkın" denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir. Eğer Allah yolunda sefere çıkmazsanız, sizi elem dolu bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir toplum getirir. Siz ise ona hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir. Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber" diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz bir takım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır. (38-41)

Tefsir

Bu âyetlerden itibaren sûrenin sondan ikinci âyetine kadarki bölümün ana konusu Tebük Seferi'dir. **29.** âyetin tefsiri sırasında belirtildiği üzere, bu sûrenin nâzil olduğu dönemde müslümanlarla Suriye bölgesinde ve Medine-Şam yolu üzerinde bulunan Bizans hâkimiyetindeki hıristiyan Araplar arasında

gergin bir durum yaşanmaktaydı. Siyer, tarih ve tefsir kaynaklarındaki yaygın bilgilere göre 630 yılının sonbaharında, Bizans'ın bazı Hıristiyan Arap kabilelerini de yanına alarak Medine'yi kuzeyden istilâ edeceği haberi Resûlullah'a ulaşmıştı. Şam-Medine arasında gidip gelen tâcirler vasıtasıyla bu haber öylesine yaygınlık kazanmıştı ki, Medine'de büyük bir gürültü kopsa müslümanlar birbirlerine, "Yoksa Gassânîler mi saldırdı?" diye sorar hale gelmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber sefer hazırlığına başladı. O sırada mevsim sıcaktı, kıtlık ve kuraklık yaşanmaktaydı. Şartların ağırlığı sebebiyle Hz. Peygamber –daha önceki seferlerde alışıldan farklı olarak– hedefi açıklamayı tercih etti ve Bizans'la savaşın söz konusu olabileceğini bildirdi. Kıtlık ve benzeri sıkıntılardan dolayı bu seferin hazırlık dönemine "zorluk zamanı" (sâatü'l-usra), hazırlanan orduya da "zorluk ordusu" (ceyşü'l-usra) denmiştir (Tebük Seferi'nin gerekçesiyle ilgili yaygın kanaati eleştiren bir yaklaşım için bk. Hüseyin Mûnis, "el-İtârü't-târîhîli sûreti Berâe", Mecelletü Mecmaî'l-lugati'l-Arabiyye, Kahire 1411/1990, LXVII, 152, 160-161). Tebük Seferi'nin hazırlık aşamasında, –müteakip âyetlerde değinileceği üzere– münafıklar halk arasında olumsuz propaganda yaparak hazırlıkları baltalamaya çalışıyorlardı. İşte bu âyetlerde şartların zorluğundan ve bu tür propagandalardan etkilenecek başlangıçta yavaş davranan müslümanlara bir uyarıda bulunulmuştur. 38. âyette hitap genel olmakla beraber daha ileride gelen âyetlerden, burada eleştirilenlerin, iman zaafı içinde bulunan bazı yeni müslüman olmuş kimseler, bedevîler ve münafıklar olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an'da belli bir kesimi ifade etmek üzere genele hitapta bulunma tarzındaki mecazların kullanımı yaygındır (Râzî, XVI, 60). İbn Atıyye'ye göre, buradaki kinama ifadesi sadece kasten sefere katılmayanlar hakkındadır (II, 36). İlâhî ikaz üzerine müslümanlar bu tür bozgunculuklara aldırış etmeden Resûlullah'ın çağrısına yürekten icâbet edip orduya büyük bir malî destek sağladılar. Kaynaklar özellikle Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Abdurrahman b. Avf, Talha, Abbas ve Âsım b. Adî gibi sahâbîlerin özverili ve Kur'an'ın çağrısına gönülden uyma hususunda diğer müslümanlara örnek olan davranışları hakkında ayrıntılı olaylar nakletmektedir; bu bilgiler arasında kadınların süs ve takılarını vererek bu bağış yarışına katıldıkları da yer almaktadır. Bu hazırlık esnasında yüreklerinde ilâhî çağrıya koşmanın heyecanını yaşayan ve orduya maddî destek sağlama veya bizzat sefere katılma arzusu ile yanıp tutuşan fakat imkânsızlıkları sebebiyle bunu gerçekleştiremeyen samimi müminlerin hüzünlenmeleri ve göz yaşları dökmelemleri Resûlullah'ın ve ashabının duygulu anlar yaşamalarına yol açmıştır. Bu hazırlıklardan sonra Hz. Peygamber yaklaşık 30.000 kişilik bir orduyla hicretin 9. yılı Receb ayında (Ekim 630) bir perşembe günü Medine'nin kuzeybatı istikametinde, bugün Suudi Arabistan sınırları içinde ve Ürdün'ün güney sınırına yakın bir yerde bulunan Tebük'e doğru hareket etti. Bu onun büyük bir ordunun başında kumandan olarak katıldığı son seferdir. Tebük'e ulaşan ordu orada yirmi gün kaldı. Bu süre içinde Bizans ordusu ve müttefikleri görünmediler. Hz. Peygamber, Dûmetülcendel ve Eyle hükümdarlığı, Cerbâ ve Ezruh ahalisi ile cizye antlaşması imzalayarak onları vergiye bağladı. Böylece müslümanlar, o bölgede geniş bir alanda hâkimiyet kurmuş ve düşmanın gözünü korkutmuş olarak zaferle Medine'ye döndüler. Bu sefer, hicretin 9 ve 10. yıllarında Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e biat eden elçi heyetlerinin bir kısmının bu bölgeden olması sonucunu doğurduğu gibi, Resûlullah'ın vefatından sonra onun halifeleri tarafından gerçekleştirilen fütuhât hareketleri için bir açılış ve başlangıç olmuştur (bilgi için bk. Derveze, XII, 140-145; Hüseyin Algül, "Tebük Seferi", İFAV Ans., IV, 307-309). 40. âyette, Hz. Peygamber'in hayatında ve İslâm'ın tebliği sürecinde önemli bir dönüm noktası olan Mekke'den Medine'ye hicret olayından bir kesite gönderme yapılarak müslümanlar ilâhî yardımın mânâsı ve değeri üzerinde düşünmeye çağırılmaktadır. Hicret öncesinde müşriklerin komplo hazırlıklarına temas eden bir âyet bulunmakla beraber (bk. **Enfâl 8/30**), Kur'an'da Resûlullah'ın Medine'ye hicret etmesi olayına açık biçimde değinen yegâne âyet budur. Hicret kelimesi İslâmî terminolojide daha çok Resûlullah'ın ve ona inananların Mekke'den Medine'ye göç etmeleri için kullanılmıştır. Hicretle, Resûlullah'ın ve ona ilk inanan müslümanların acı ve sıkıntılarla dolu on üç yıla yakın bir süre Mekke'de geçirdikleri ilk tebliğ dönemi noktalanmış ve onlara kucak açan Yesrib

şehrinde İslâm tebliği için yeni bir sayfa açılmıştır. Bu şehir halkından Müslümanlığı kabul edenlerin Hz. Muhammed'e gösterdikleri samimi sevgi ve ilgi, şehrin ona nisbet edilmesine kadar varmış ve "Medînetü'r-resûl" (Peygamber'in şehri) tarzındaki bu ilk kullanım zamanla şehrin adının Medine şeklinde değişmesi sonucunu doğurmuştur. Mekkeli müşriklerin kutsal görevinden vazgeçirmek ve kendisine gönülden bağlanan müminleri sindirmek için başvurdukları her türlü baskı ve eziyete karşı göğüs geren Hz. Muhammed, peygamberliğinin on birinci yılından itibaren dışarıdan gelen yabancılara İslâmiyet'i anlatmaya başlamış, 620 yılında Mekke-Mina yolu üzerinde Akabe mevkiinde Yesribli altı kişi müslüman olmuştu; 621 yılında aynı şehirden on iki kişi, bir yıl sonra da ikisi kadın olmak üzere yetmiş beş kişi belirtilen yerde Resûlullah'a biat etmişlerdir. İslâm tarihinde Akabe biatları olarak bilinen bu antlaşmalar Yesrib'deki müslüman varlığının temelini oluşturmuş ve Mekke'deki müslümanların buraya davet edilmesine zemin hazırlamıştır. Mekkeli mazlum müslümanların bu çağrıya uyabilmeleri için bir süre Allah'tan izin gelmesi beklenmiş, nihayet peygamberliğinin on üçüncü yılı Zilhicce ayısonlarında Resûlullah'ın verdiği şu müjdeli açıklaması ile hicret başlamıştır: Artık sizin hicret edeceğiniz şehrin iki kara taşlık arasında hurmalık bir yer olduğu bana gösterildi. Mekke'den çıkmak isteyenler Yesrib'e gitsinler, orada müslüman kardeşleriyle kaynaşsınlar. Allah Teâlâ onları size kardeş yaptı, beldelerini de sizin için güven ve huzur bulacağınız bir yurt kıldı. Müslümanların gruplar halinde Mekke'den ayrılıp Medine'ye gidişleri müşrikleri telâşlandırmıştı. **Enfâl sûresinin 30.** âyetinin tefsiri sırasında açıklandığı üzere, toplanıp bu konuda alınması gerekli önlemleri tartıştılar. Ortaklaşa düzenlenecek bir suikastla Hz. Peygamber'i öldürmeye karar verdiler. Resûlullah vahiy ile bundan haberdar edildiği için Hz. Ebû Bekir'e uğrayıp hicret için hazırlık yapmasını söyledi. Kendisine bırakılan emanetleri sahiplerine vermesi için Hz. Ali'ye bıraktı ve geceleyin kendi yatağına onu yatırarak evinden çıktı. Ebû Bekir'le buluşup Mekke'nin güneyinde ve Mekke'ye 5 mil mesafede bulunan Sevr dağındaki bir mağaraya sığındılar. Bu sebeple İslâm tarihinde önemli bir hâtırası olan bu mağara "Sevr mağarası" diye meşhur olmuştur. İşte 40. âyette bu mağarada Resûlullah'ın saklandığı ve bu esnada yanında sadece bir arkadaşının bulunduğu, onun da düşmanın takibinden büyük endişe duyduğu, ama Hz. Peygamber'in Allah'ın yardım edeceğine güvenerek metanetini koruduğu hatırlatılmaktadır. Âyette adı geçmemekle beraber tarihî bilgiler bu kişinin Hz. Ebû Bekir olduğunu kesin biçimde ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili güvenilir rivayetler, Hz. Ebû Bekir'in bu yolculukta ve özellikle sığındıkları mağarada geçirdikleri üç gün boyunca Resûlullah'ın üzerine titreyen davranışlarıyla ona olan bağlılığının ne kadar içten olduğunu göstermektedir. İşte Kur'an'ın Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'e olan bu eşsiz sadakatini dolaylı olarak övmesi onun İslâmî literatürde "yâr-ı gâr" (Resûlullah'ın mağaradaki can yoldaşı) diye anılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte âyette, Hz. Ebû Bekir gibi mutlak teslimiyet sahibi ve yüce Allah'ın her şeye kadir olduğuna yürekten inanmış bir kişinin bile ümitsizliğe veya endişeye kapıldığı fevkalâde kritik bir durumda resulüne güven duygusu veren ve ona umulmadık destekler sağlayan Cenâb-ı Allah'ın, bu defa da ona Tebuk Seferi'nde başarı nasip edeceğinden kimsenin kuşku duymaması gerektiği hatırlatılmakta ve sefer hazırlıklarında gevşeklik gösteren müminler uyarılmaktadır. Aynı âyette, bir taraftan Allah'ın sözünün yani İslâm mesajının hep en yüce kalacağı ve inkârcıların iddialarının eninde sonunda boşa çıkacağı müjdesi verilerek İslâm meşalesinin söndürülebileceği endişesine mahal bulunmadığının altı çizilmiş, diğer taraftan da iman mücadelesinde asla gevşek davranmaksızın sorumluluk bilincinin daima zinde tutulması için çağrıda bulunulmuştur; bu iki husus, İslâmiyet'te Allah'a dayanıp güvenme ruhunu hiç kaybetmeksizin kul planında herkesin üzerine düşeni yapması ve bu dengenin daima korunması gerektiğine dikkat çekme açısından oldukça manidardır. "Allah'ın sözü" diye çevirdiğimiz "kelimetullah" tamlamasına, "Allah'ın dini, birliği, kelime-i tevhîd" (Taberî, X, 137), "O'nun İslâm'a çağrısı" (Zemahşerî, II, 152-153) gibi mânalar da verilmiştir. Âyette belirtilen mağara arkadaşlığı üç gün sürdü. Bu arada, Hz. Ebû Bekir'in yaptığı plan doğrultusunda oğlu Abdullah gündüz halkın arasına giriyor, gece de mağaraya

gelip konuşulanları aktarıyordu. Çobanlık yapan Âmir b. Führeyre de koyunlarını Sevr mağarası yakınlarında otlatıyor ve geceleri gelip onlara süt veriyordu. Diğer taraftan, Hz. Peygamber'i evinden çıkarken öldürmeleri için görevlendirilen on kişi sabah hava iyice aydınlanana kadar beklemişler, sonra dışarıdan gelen birinin ikazı üzerine eve saldırmışlar, fakat orada Hz. Ali'den başkasını bulamayınca şaşmışlardı. Bunun üzerine Mekke yönetimi Hz. Peygamber'i ve arkadaşı Ebû Bekir'i ölü veya diri yakalayıp getirene 100 deve ödül verileceğini duyurdu. Gerek ödülü kazanmak isteyen gerekse inanç açısından düşmanlık duyan kalabalık bir müşrik topluluğu Hz. Peygamber'i aramaya çıktı. Bunlardan bir grup mağaranın yakınına kadar gelmişlerdi; konuşmaları içeriden duyuluyordu ve ayakları görülüyordu. Eğilipbaksalar belki onları göreceklerdi. İşte bu sırada, konumuz olan âyette işaret buyurulduğu üzere Hz. Ebû Bekir'in "Ey Allah'ın resulü! Yaklaşınlar, bizi görecekler!" sözüne Hz. Peygamber "Tasalanma, Allah bizimle beraberdir" cevabını verdi. Bazı hadis kaynaklarında Resûlullah'ın sözlerine şunu eklediği rivayet edilir: "Ey Ebû Bekir! Düşünsene, iki yoldaş ki Allah onların üçüncüsüdür, artık endişe edilir mi?" Siyer kaynaklarında, mağaranın girişine bir örümceğin ağ örmüş olduğu ve oradaki bodur bir ağacın dalları arasında da bir güvercinin yuva yapıp yumurta bırakmış bulunduğu, bunun da müşriklerin Hz. Peygamber ve arkadaşının mağarada olabilecekleri ihtimali üzerinde düşünmelerini engellediği kaydedilir. Bu rivayetlerin sıhhat derecesi ile ilgili tartışmalar bir yana, Kur'an'da kesin olarak ifade edilen ilâhî yardımın zihinlerde canlandırılmasını sağlama amacı güttüğü açıktır. Üç gün geçtikten sonra Mekkeliler'in arama ve kontrol çabaları tavsamıştı. Önceden planlandığı üzere kılavuz Abdullah b. Uraykıt develerle birlikte Sevr'e geldi. Hz. Ebû Bekir'in âzatlısı Âmir b. Führeyre de kafileyeye alındı ve sahil yoluna doğru hareket edildi. Medine'ye sâlimen ulaşabilmek için işlek ve bilinen yollar yerine farklı bir güzergâh seçildi ve bazan sarp dağ geçitlerinden ve bazan çöllerden geçildi. Buna rağmen zaman zaman takibe uğradılar, sorguya çekildiler ve tehlikeli anlar yaşadılar (hicret ve sonuçları hakkında daha fazla bilgi için bk. Ahmet Önkâl-Ahmet Özel, "Hicret", DİA, XVII, 458-466; 40. âyette geçen ve "güven duygusu" diye çevirdiğimiz sekîne kelimesi ve "göremediğiniz askerler" ifadesinin açıklaması için bk. 26. âyetin tefsiri). Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkarken yatağına Hz. Ali'yi yatırması, Hz. Ebû Bekir'le önce Medine yönüne değil, güney istikametine gitmeleri ve hemen yola düşmeyip bir mağarada geçici olarak saklanmaları, gerektiğinde düşmanı şaşırtma taktiklerine başvurma ve can güvenliği için mümkün olan önlemleri alma açısından dikkate şayan birer çabadır. Allah'ın peygamberi sıfatıyla O'nun himayesinde olduğunu bilen Resûlullah'ın dahi insan olarak elinden gelen tedbirleri eksiksiz alması, zafere ve başarıya ulaşmak isteyen müminler için önemli bir örnektir. Âyet bu hususların tasvirine girmeksizin sadece mağaraya sığınma figürüne değinmiş, böylece tarihî araştırmalardan yararlanarak konunun bu yönü üzerinde düşünmeye dolaylı bir çağrıda bulunmuş, buna karşılık Hz. Peygamber'in beşerî tedbirlerin tükendiği yerde Allah'a olan güvenin yitirilmemesi gerektiğini gösteren örnek tutumuna açık bir biçimde yer verip imanlı bir insan için Allah'ın yardımından ümit kesmenin söz konusu olamayacağı ve Allah dilerse umulmadık yollarla başarı ve zaferin gerçekleşeceğini hatırlatmıştır. 41. âyetteki "hafîf" ve "sakîl" kelimelerinin çoğullarından oluşan "hifâfen ve sikâlen" ifadesi Arap dilinde birçok mânaya gelmektedir (Taberî, X, 137-140; İbn Âşûr, X, 206-207). Âyete bu anlamların hepsini yükleyecek şekilde mâna vermeye engel bulunmadığından (Şevkânî, II, 414), "az-çok, zor-kolay, silâhlı-silâhsız, süvari-yaya, genç-ihthiyar, sağlıklı-hasta demeden" gibi uzun bir tercüme yapılabilir. Bunların hepsini kapsamak üzere, "Hangi durumda olursanız olunuz" şeklinde bir mâna da verilebilir (Taberî, X, 140). Bununla birlikte bağlam dikkate alınarak meâlinde, "kolay da olsa zor da olsa" mânası tercih edilmiştir.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ (29)

Tevbe 9/29 Ayet

Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın. (29)

Tefsir

Bu âyetin yahudi kabileleri olan Kurayza ve Benî Nadîr hakkında indiğine dair rivayet, âyetin Mekke'nin fethinden sonra indiği bilgisiyle bağdaşmadığı için isabetli bulunmamıştır. Çünkü Hz. Peygamber tarafından bu kabilelerden ilkinin cezalandırılması ve diğerinin sürgün edilmesi hicrî 3 veya 5. yılda gerçekleşmiştir. Taberî'nin, bu âyetin inmesini, önceki âyette müşriklere getirilen yasağın müslümanlarda geçim kaygısına yol açması, Allah'ın da onlara cizye elde etmek üzere Tebuk Seferi'ne çıkmalarını emretmesiyle izah eden yorumu da (X, 106), her şeyden önce cizyenin amacına ilişkin İslâmî öğretilerle bağdaşmadığı için eleştirilmiştir. Ayrıca bu yorum gerek bu seferde cizye alınmadığı yönündeki tarihî bilgilerle gerekse cizyeden kimlerin yararlanabileceğine ilişkin hükümlerle de çelişmektedir (Derveze, XII, 109-110). Resûlullah'ın hayatına dair eserler incelendiğinde, bu âyetin geldiği dönemde, Bizans hâkimiyetindeki Suriye bölgesinde ve bu yol üzerinde bulunan gerek yahudi gerekse hıristiyan topluluklar ile müslümanlar arasında hicrî 5-6. yıldan beri süregelen gerginliklerin varlığını koruduğu ve bu taraflar arasında devletlerarası hukuk bakımından hasmane münasebetlerin hâkim olduğu görülür. Bu âyetin devamında hem yahudilere hem de hıristiyanlara açık bir biçimde temas edilmesi ve onların insanlık yolunu aydınlatan meşaleyi söndürme niyet ve çabası içinde olduklarının bildirilmesi bu tesbiti doğrulamaktadır. İşte bu durum ve İslâm tebliğinin geldiği nokta dikkate alındığında, bu kesime karşı da güçlü bir cihad çağrısının yapılmasının sebebi kolayca anlaşılabilir. Buradaki "resulünün yasakladığını" ifadesini Hz. Muhammed'in haram kıldığını şeklinde açıklayanlar olduğu gibi, kendi peygamberlerinin ve kitaplarının haram saydığını şeklinde anlayanlar da olmuştur. "Hak dine uymayan kimseler" ifadesini de bazı müfessirler İslâm dinini benimsemeyenler şeklinde anlarken, bazıları da Allah'a tam mânasıyla itaat etmeyenler veya hak ehline yaraşır bir biçimde itaat etmeyenler şeklinde yorumlamışlardır. Bu yorumların bazılarından, âyetin müslümanları, Hz. Muhammed'in yasak olduğunu bildirdiği şeyleri yasak saymayan ve İslâm dinini benimsemeyen bütün Ehl-i kitap mensuplarına karşı savaşmakla yükümlü kıldığı anlamı çıkabilmektedir. Fakat bu anlayış, meselâ Nisâ sûresinin 90-91, Mümtehe sûresinin 8-9. âyetlerinde ifadesini bulan temel Kur'an ilkeleriyle ve Resûlullah'ın savaş halinde bile muharip olmayan kadın, çocuk, yaşlı ve din adamlarının öldürülmemesi buyruğuyla bağdaşmaz. Âyette "Ehl-i kitap'tan" ifadesi kullanılarak onlardan bir kısmına işaret edildiği anlaşıldığı gibi, "Allah'a ve âhiret gününe inanmayanlar" nitelemesinin yapılmış olması da bu anlayışı desteklemektedir. Zira bu niteleme ister o günkü ister günümüzdeki Ehl-i kitabın tamamına uyan bir ifade değildir (Derveze, XII, 110-114). Ehl-i kitap'tan olanlar Allah'a ve âhiret gününe inanan kimseler olarak bilindiği halde, âyette "Ehl-i kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayanlar" ifadesinin kullanılmış olmasını, bazı müfessirler, yahudilerin ve hıristiyanların bir kısmında görülen itikadî bozukluklarla açıklamaya çalışmışlardır. Bu izahları şöyle özetlemek mümkündür: Bazı yahudi ve hıristiyanlar Allah inancına şirk unsurları katmışlar, âhiret inancını da (meselâ Âl-i İmrân sûresinin 24. âyetinde belirtildiği şekilde) âhiret hayatının özüne ters düşen kayıtlara bağlamışlardır; dolayısıyla gerçek mânada Allah'a ve âhiret

gününe inanmış sayılmadıklarından böyle nitelendirilmişlerdir (İbn Atıyye, III, 21; Zemaşerî, II, 147; Râzî, XVI, 28-29; İbn Âşûr, X, 163). İbn Âşûr bunların hepsinin zorlama yorumlar olduğunu belirtir ve kendi kanaatini şöyle açıklar: Burada esas maksat hıristiyanlarla savaş konusudur; fakat sırf onlarla savaşılacağı ve müşriklerle savaştan vazgeçileceği sonucunun çıkarılmaması için arada “Allah’a ve âhiret gününe inmayan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan” şeklinde müşriklerin vasıflarına yer verilmiştir. Ehl-i kitap dahil bütün bu kesimleri kapsayan nitelik ise “hak dine uymayan kimseler” olmalarıdır (X, 163-166). Biz İbn Âşûr’un bu mütalaasını kuvvetli bulmakla beraber, şu anlayıştan hareketle meâlde lafza bağlı kalmayı tercih ettik: Âyetin nüzûlü zamanında yaşayan Ehl-i kitap mensupları genellikle hak dinlerin aslında mevcut gerçek ve sahih bir Allah ve âhiret inancından, yine bu dinlerin getirdiği hayat ve ahlâk düzeninden uzaklaşmış bulunuyorlardı. Eldeki bilgi ve belgelerine dayanarak kendi dinlerinin aslına dönmeleri de mümkün değildi. Bu sebeple İslâm’a girmeleri teşvik edilmeli ve girmedikleri takdirde müslümanlara zarar vermemeleri için kontrol altına alınmaları gerekli idi. Cizye, İslâm devletindeki gayri müslim tebaanın erkeklerinden alınan baş vergisinin adıdır. İslâm ülkesinde zimmî (gayri müslim vatandaş) statüsünde bulunan kişilerden kendilerine din hürriyeti, can ve mal güvenliği sağlanması karşılığında alınan bu verginin Kur’an’daki dayanağı tefsir etmekte olduğumuz âyettir. Müslümanlardan alınan zekât bir yönüyle vergi niteliğinde olmakla beraber bir yönüyle de dinî vecîbe (ibadet) olduğu için gayri müslimlerden zekât alınmaz; onlar bunun yerine cizye öderler. Âyetin “yenilmiş olarak” diye çevirdiğimiz kısmı için değişik yorumlar yapılmıştır. Bunlar arasında, cizye mükelleflerinin küçük düşürülmesi anlamına ağırlık veren yorumlar bulunmakla beraber, bu anlayış birçok İslâm âlimi tarafından eleştirilmiş, gerek Resûlullah’ın tâlimat ve uygulamalarına gerekse Kur’an’ın ilkelerine aykırı bulunmuştur. Sağlam bilgi kaynakları da, müslümanların bu ilkeler ışığında gayri müslimlere ne kadar insanî muamele yaptıklarını ve onların da müslümanların bu âlicenap tavırlarına karşı duydukları hayranlığı ortaya koyan rivayetlerle doludur. Bazı Ehl-i kitap mensuplarıyla yapılan antlaşmalara Hz. Ömer tarafından onları tahkir edici hükümler konulduğuna dair rivayetler ise zayıf olup, Resûlullah’ın tatbikatı ve Kur’an’ın ilkeleriyle örtüşmemektedir (Derzeze, XII, 114-118). İmam Şâfiî âyetin bu kısmını “hükme bağlanma ve boyun eğmeleri” şeklinde anlamıştır (Mehmet Erkal, “Cizye”, DİA, VIII, 42). Kanaatimizce âyetin bağlamı ve Hz. Peygamber’in tatbikatı ışığında Şâfiî’nin bu görüşünü şöyle açmak mümkündür: Burada vergi veren tarafın uyrukluğuna kabul etmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Bir başka anlatımla, bu vergiyi ödeyen gayri müslimler kendilerini sadece düşmana karşı koruma antlaşması yapmış, bir anlamda müslümanları parayla istihdam eden taraf gibi görmeyecekler, aynı ülkeyi paylaşıyorlarsa karşılıklı hak ve vecîbe anlayışı içinde ülkenin yasal düzenine tâbi olduklarını kabul edecekler, kendi ülkelerinde müslümanlarla bu antlaşmayı yapmışlarsa, düşmana karşı, onların egemenliğini kabul etmiş olmanın icaplarına uyacaklardır. Resûlullah’ın ve ilk halifelerin uygulamaları da dikkate alınarak âyet üzerinde yapılan yorumlar neticesinde kimlerden cizye alınabileceği hususunda farklı kanaatlere ulaşılmıştır. Şâfiî hukukçuları sadece yahudi, hıristiyan ve Mecûsîler’den cizye alınabileceği görüşündedirler. Hanefîler Arap olmayan müşriklerden, Mâlikîler ise bütün müşriklerden cizye alınabileceğini, dolayısıyla bunların da zimmî statüsü içinde mütalaa edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Hanefîler’e göre İslâm devleti sınırları içinde bir yıldan fazla ikamet eden gayri müslimlerden de (müste’men) bu verginin tahsil edilmesi gerekir. Cizyenin miktarı ve yükümlüsünde aranacak şartlar konusunda Resûlullah’tan ve ilk halifelerden nakledilmiş açık ve kesin ifadeler bulunmamaktadır. Hz. Peygamber’in ve halifelerinin miktar konusundaki uygulamaları zamana, alındığı bölgeye ve bireysel veya toplu oluşuna göre farklılık göstermektedir. İslâm hukukçularının da bu miktarları belirlerken kendi bölgelerindeki uygulamalardan etkilendikleri anlaşılmaktadır. Fakat bu hususun yapılan zimmî sözleşmesi sırasında belirlenmiş ve taraflarca kabul edilmiş olması esastır. Bu konuda bir fikir vermek üzere kişi başına cizye miktarıyla

ilgili olarak şu bilgilere işaret edilebilir: Hanefîler zengin, orta halli ve fakirler için olmak üzere 48, 24 ve 12 dirhemlik üç ayrı cizye miktarı belirlemişlerdir; Mâlikîler'e göre cizyenin üst sınırı altın paranın hâkim olduğu yerlerde 4 dinar, gümüş paranın hâkim olduğu yerlerde 40 dirhemdir; Şâfîler'e ve Hanbelîler'deki bir görüşe göre cizyenin en düşük miktarı 1 dinardır. Bu bilgiler ışığında günümüz değerleri ile, kişi başına cizye miktarının en az 4,5, en çok 20 gram civarında altına tekabül ettiği söylenebilir. Gerek Resûlullah döneminde gerekse sonrasında cizye tahsilinin hem nakit hem de aynî olarak yapıldığı görülmektedir. Kadınlar ve çocuklarla hali vakti müsait olmayan din adamları, âmâ, kötürüm ve yaşlılar cizyeden muaf tutulmuşlardır. Tarih ve kamu maliyesiyle ilgili ilk dönem kaynaklarında, Kur'an'daki bu hükmün ruhuna nüfuz etmiş olan halifeler ve müslüman yöneticilerin bunu katı bir biçimde uygulama yönüne gitmeyip gerekli hallerde büyük bir tolerans gösterdiklerine ve gayri müslim tebaa tarafından şükranla ve hatta hayranlıkla karşılanan uygulamalar yaptıklarına dair birçok olay zikredilir. Cizye gelirlerinin nereye harcanacağı Kur'an'da bildirilmemiştir. Bunun sebebi, muhtemelen, âyetin henüz tahakkuk etmemiş bir gelirden söz etmiş olmasıdır. İslâm hukukçuları Resûlullah'ın uygulamalarını göz önüne alarak bunu fey grubuna giren bir vergi olarak kabul etmişlerdir. Buna göre cizye gelirlerinin belirli yerlere harcanması zorunlu değildir; kamu yararına uygun olarak ihtiyaç duyulan alanlara harcanabilir (geniş bilgi için bk. Mehmet Erkal, "Cizye", DİA, VIII, 42-45; Derveze, XII, 119-123; Osmanlı'da cizye uygulaması için bk. Halil İnalcık, "Cizye", DİA, VIII, 45-48).

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ
(30)

Enfâl 8/ 30 Ayet

Hani kafirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır. (30)

Tefsir

Medine'ye hicret izni verilince birçok müslümanın oraya göç ederek yeni bir yurt edinmeleri, kendi kabilelerinden olmayan kimselerle birleşip bütünleşmeleri, Hz. Peygamber'in de Medine'ye giderek müslümanların başına geçmesi ve Medine'de güçlenerek kendilerine zulmeden Mekkeliler'e karşı savaşması ihtimali müşrikleri korkuttu. Probleme bir çare bulmak üzere Dârünnedve denilen meclislerinde toplandılar. İleri sürülen şu teklifleri sırasıyla müzakere ettiler: 1. Daha önce gelip geçmiş ve içinde yaşadığı topluluğa ters düşmüş şairlerden Züheyr ve Nâbîga'ya yapıldığı gibi bunu da hapsedelim, bağlayalım, yiyecek içecek vermeyelim, ölüp gitsin. 2. Sürgüne gönderelim, bizden uzaklara gitsin, gittiği yerde ne yaparsa yapsın, bizi ilgilendirmez. 3. Her kabileden bir genç seçelim, birlikte gidip onu öldürsünler. Katiller bu kadar çok ve çeşitli kabilelere mensup olunca onun kabilesi bunların hepsine karşı intikam savaşı açamaz, diyete razı olur, onu da öderiz. Bu sonuncu teklif Ebû Cehil'den gelmişti. Tarihçilerin kaydettiğine göre Necidli bir ihtiyar kılığında girerek müzakereye katılan şeytan, birinci teklifi, "Gelip kurtarırlar", ikinci teklifi "Gittiği yerde insanları, çekici kişiliği ile etkiler, taraftarlarını çoğaltır, sonra gelip sizi mağlûp eder ve dilediğini yapar" diyerek tenkit ve reddetti. Ebû Cehil'in teklifini ise beğendi ve kabul edilerek uygulanmasını telkin etti. Şeytanca olduğu için şeytana nisbet edildiği anlaşılan bu teklif oy birliği ile benimsendi. Ancak durum Resûlullah'a bildirildiği için o da tedbir aldı, yatağına Hz. Ali'yi yatırdı, kendisi de kuşatma altındaki evinden, Allah'ın yardımı ile kimseye görünmeden çıktı, Hz. Ebû Bekir ile birlikte Medine'ye hicret etti (İbn Hişâm, Sîre, II, 123-128). Müşrikler Hz. Peygamber'i tesirsiz hale getirmek için tuzak kurdular, o da Allah'ın izin ve irşadı ile onların tuzaklarını bozdu.

Sayfa 47

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (107)

“Resulüm! Biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Enbiyâ 21/107

Enbiyâ 21/107(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.

Enbiyâ 21/107 Ayet

(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (107)

Tefsir

Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.

Sayfa 47

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ
بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَإِنْ
اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
(72)

“Onlar ki inandılar, hicret ettiler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla mücadele ettiler. Onlar ki yurtlarına hicret edenleri barındırdılar ve yardım ettiler. İşte onlar birbirlerinin yardımcısı ve koruyucusudurlar...”

Enfâl 8/72

Enfâl 8/72 İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

Enfâl 8/72 Ayet

İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir. İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir. Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur. (72-73)

Tefsir

Burada “yâr ve yakınlar” diye tercüme edilen evliyâ kelimesi vely mastarından gelen velî isminin çoğuludur. Bu kökten gelen vilâyet şeklindeki okunuşun yönetim ilişkisini, velâyet şeklindeki okunuşun ise fert ve gruplar arasındaki yakınlık, dayanışma, taraf ve yardımcı olmayı ifade ettiği hususunda daha önce birkaç yerde açıklama yapılmıştı (el-Bakara 2/257; en-Nisâ 4/2, 138-140, 144; el-En’âm 6/14). Bazı müfessirler burada açıklanan velâyet ilişkisinin mirasla alâkalı olduğunu ileri sürmüşlerse de âyetlerin geniş kapsamlı olduğu açıktır. Çeşitli asırlarda, kültürlerde, coğrafya ve topluluklarda toplumu birleştiren, kaynaşma ve dayanışmayı sağlayan temel bağlar farklı olmuştur. Bunlar arasında klan ve totem, din, bölge veya yerleşim alanı, ırk, akrabalık, vatandaşlık öne çıkmaktadır. İslâm’a göre akrabalığa ve yerleşim yakınlığına da (komşuluğa, aynı köy veya şehirde

oturma) bazı hak ve imtiyazlar tanınmış olmakla beraber temel, belirleyici, baskın siyasî ve sosyal birlik ve dayanışma bağı (velâyet) dine dayanmaktadır, fert ve grupların aynı dine bağlı bulunmasıdır. Bu sebeptir ki, yakın akraba olsalar bile, dinleri farklı olanlar arasında miras ilişkisi yürümektedir. Din bağına dayalı yardımlaşma ve dayanışmanın kâmil mânada gerçekleşmesinin – en azından o çağda ve bölgedeki– şartı, müminlerin bir arada bulunmaları, belli bir toprak parçası üzerinde bir sosyal ve siyasî “bağımsız birlik” oluşturmalarıdır. Hz. Peygamber ve Mekke’deki müslümanlar, dinlerini seçme ve yaşama hürriyeti tehlikeye düşünce Medine’ye hicret ettiler. Bu muhacirleri, Yesrib’in (Medine) müslümanları topraklarına ve evlerine yerleştirdiler, mallarına ortak ettiler, ellerinden gelen bütün yardımı yaptılar ve bu sebeple “yardımcılar” mânasında ensar diye anıldılar. Bu bağı daha da güçlenmesi için Peygamberimiz, muhacirlerle ensarı bire bir kardeş yaptı, bu kardeşlerin birbirine vâris olmaya varıncaya kadar dayanışmalarını sağladı. Muhacirlerle ensar arasında hemgenel hem de özel mânada (birbirine vâris olmaları anlamında) kurulan ve işleyen velâyet ilişkisinin, başka topluluklar içinde yaşayan müslümanlara da aynıyla uygulanması mümkün değildi, uygun da görülmedi. Ancak onlar da temel bağ olan dini paylaşıyorlardı, bunun dayanışma ve yardımlaşma bakımından bir etkisi olmalıydı. Bu etki, bir şarta bağlı olarak, temel bağ olan dinin, dinî hayatın, din özgürlüğünün tehlikeye düşmesine özgü kılındı; o şart da, kendilerine karşı müslümanlara yardım edilerek savaşılabilecek toplulukla müslüman topluluk (devlet) arasında bir saldırmazlık antlaşmasının bulunmamasıdır. Böyle bir antlaşmanın bulunması halinde buna sadık kalınacak, göç etmeyip başkalarının arasında azınlık olarak yaşamayı tercih eden müminlere yardım edilemeyecek, yani velâyet ilişkisi bu noktada işlerliğini kaybedecektir. Medine dönemi sosyal yapısında görüldüğü şekliyle velâyet ilişkisinin dine bağlı olarak yürümesi müslüman olmayan topluluklar için de geçerlidir; yani onlar da kendi dinlerine mensup olanlara öncelik verirler, birbirlerini korurlar, aralarında yardımlaşırlar. İnsan tabiatına ve sosyal realiteye uygun bulunan bu kural değiştirilir de, dini farklı olan kimselerle velâyet ilişkisi kurulursa, âyette bundan iki kötü sonuç doğacağı bildirilmektedir: Fitne ve fesat. Fitne birey ve toplumun dinî ve ahlâkî hayatının bozulması, kirlenmesi, değişmesi tehlikesidir. Fesat ise din birliğine dayalı dayanışma düzeninin değişmesi, dinleri farklı kimselerle –onlara, yukarıda açıklanan çerçevede velâyet yetkisi vererek– yardımlaşan grupların ortaya çıkması sonucu sosyal düzenin bozulması, asayişin sarsılması, hatta iç karışıklıkların çıkmasıdır.

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ
مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (257)

Bakara 2/257 Ayet

Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kafirlerin velileri ise tâğuttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar. (257)

Tefsir

Kendi akıl ve iradelerini düzgün kullanarak sahte tanrılar yerine Allah’a imanî tercih edenler O’nun mânevî yakınları (evliya) olurlar. Velâyet iki yoldan oluşur: Akrabalık ve iman. Baba, dede, amca... çocuğun, torunun, yeğenin velisi olduğu gibi mümin kadınlar ve erkekler de birbirlerinin velileridir (**Tevbe 9/71**). Veli, velâyeti altındaki insanı korur, menfaatini gözetir, yardımcısı olur, tarafını tutar, sahiplenir ve gerektiğinde temsil eder. Bu âyette Allah, imana bağlı velâyet çerçevesine kendisini de dahil etmektedir. Bu müminler için büyük bir şeref, güven kaynağı ve heyecan vesilesidir. Velisi Allah olan bir müminin elbette yolu aydınlık olur, yüce velisi onu karanlıklardan çıkarır, nura ve aydınlığa kavuşturur; kalbi huzurlu ve nurlu, zihni berrak, akli karışıklıktan uzak olur, yani mümin

için tabii hal budur. Bu normal durumu bozan ârizaların giderilmesi için de başta “zikir” olmak üzere (Ra’d 13/28) çeşitli ibadetler vardır. Sahte tanrıları veli edinenlerin durumu ise müminlerinkinin aksinedir: Nur yerine zulmet, aydınlık yerine karanlık, huzur yerine huzursuzluk, akıl karışıklığı, sapıklık ve anarşi.

وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا (2)

Nisâ 4/2 Ayet

Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helâli haramla) değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahdır. (2)

Tefsir

İnsanoğlunun dünya hayatında mutluluğu bulabilmesinin ve yaratılış amacını gerçekleştirmesinin maddî şartları arasında ikisinin önceliği vardır: a) Aile ve cemiyet içinde sağlıklı, dengeli ve düzenli insanî ilişkiler, b) Âdil ve mâkul bir insan-servet ilişkisi. 1. âyette önemle tavsiye edilen aile ve akrabalık bağlarına riayetin tabii sonuçları olarak, 2. âyetten 6. âyetin sonuna kadar geniş ailede yetimlerin haklarından söz edilmiş, velisiyle yetim arasındaki şahsî ve malî tasarruf ilişkisi kaidelere bağlanmıştır. Aradaki iki âyette evlilik ve mehir konularına temas edilmiştir. Ancak bu temas, yetimlerin hukuku ile ilgili kaideler koyma ve tavsiyelerde bulunma iradesinden doğduğu için dolaylı olmuştur, yani meşhur teaddüd-i zevcât (birden fazla kadınla evlenme) izni doğrudan hüküm konusu olmamış, yetimlerin haklarını korumak için bir araç olarak ve bu münasebetle zikredilmiştir. 7. âyetten itibaren de servet dağılımının en önemli unsurlarından biri olan miras hükümlerine yer verilecektir. İnsanoğlu bugüne kadar savaşa, tabii felâketlere ve ölüme çare bulamamıştır. Bir gün savaşa çare bulsa ve devamlı bir barış ortamı sağlasa bile dünya hayatını, diğer ikisiyle beraber yaşayacağı anlaşılmaktadır. Savaşlar, tabii felâketler ve ölümler arkada babalarını ve analarını kaybetmiş çocuklar bırakmaktadır. Babasını kaybeden her çocuk (yetim) şahsı ve malları için bir koruyucuya, eğitici ve temsilciye muhtaç olur, işte bu koruyucu ve temsilciye veli denir. Velinin vazifesi yetimi görüp gözetmek, onun şahsî ve malî menfaatini kollamaktır: Yetimi himayesi altına alan, koruyup yetiştiren kimselere Resûlullah’ın, cennette kendileriyle beraber olacağı müjdesi vardır (Buhârî, “Talâk”, 25, “Edeb”, 24; Müslim, “Zühd”, 42). Bunu yapmayan, üstelik yetim malını yemeye, gasbetmeye, onu kendine ait kötü malla değiştirmeye kalkışan veli, görev ve yetkisini kötüye kullanmış, emanete hıyanet etmiş olmaktadır. “Temizi ve iyiyi, pis ve kötü olanla değiştirme”nin bir başka şekli de helâli bırakıp haram olanı, hakkı olmayan şeyi almak ve yemektir, haramdan yararlanmaktır.

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (138) الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ
أَيَّبَتُّعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا (139) وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ
آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلُهُمْ
إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا (140)

Nisâ 4/138-140 Ayet

Münafıklara, kendileri için elem dolu bir azap olduğunu müjdele. Onlar, mü'minleri bırakıp kafirleri dost edinen kimselerdir. Onların yanında izzet ve şeref mi arıyorlar? Halbuki bütün izzet ve şeref Allah'a aittir. (138-139)

Tefsir

Daha önce iman ve küfür kavramları üzerinde durulmuş, muteber bir imanın şartları açıklanmıştı. Buradaki on âyette ise açık ve gizli kâfirlere karşı Allah'ın muamelesiyle müminlerin karşılıklı ilişkilerde uyacakları ilkeler ve kurallar ortaya konmaktadır. Münafiğin "ikiyüzlü, inananların arasında onlardan gözüken kimse" mânasına geldiği bilinmektedir. Âyette münafıkların acı âkıbeti haber verildikten sonra iki özelliklerinden daha söz ediliyor: Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmek, güçlü ve şerefli olabilmek için onların himayesine sığınmak, beraberliklerini tercih etmek. Bu iki niteliğin özellikle zikredilmesinde müminler için bir işaret sezinlemem mümkün değildir. Müminlerin asıl güvenecekleri, dayanacakları, kader birliği yapacakları kimseler iman kardeşleridir. Başka din ve ideoloji mensuplarına bu ölçüde güvenmek doğru değildir. Eşyanın tabiatına göre onlara bel bağlamak risklidir. Bunun da ötesinde "mümini bırakıp kâfiri dost ve veli edinen" kimsenin imanında, müminlerle ilişkilerinde bir ârıza bulunması, imanının nifaka yakın olması ihtimali vardır. Aynı şekilde güçlü ve saygın olmak için müminleri bırakıp kâfirlere sarılan, onların himayelerine sığınan kimselerde de aşağılık duygusu, özgüven eksikliği ve iman zayıflığı bulunması ihtimali kuvvetlidir. Mutlak güç ve üstünlük Allah'a aittir. Başka hiçbir kimse Allah'a dayanan ve güvenen mümin kadar güçlü ve şerefli olamaz. Müminler de Allah'a güvendikleri, O'na sığındıkları, şerefi ve saygınlığı O'na kul olmakta aradıkları ve buldukları için mânevî bakımdan güçlü ve şerefli dirler. Maddî bakımdan da güçlü olmamaları için bir sebep yoktur. Buna rağmen onları bırakıp kâfirlerle beraber olmakta şeref ve güç arayanların imanlarında zaaf, kendilerinde münafıklıktan bir iz bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ayet

Oysa Allah size Kitapta (Kur'an'da) "Allah'ın âyetlerinin inkar edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi halde siz de onlar gibi olursunuz" diye hüküm indirmiştir. Şüphesiz Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır. (140)

Tefsir

İslâm'ı kabul etmemiş bulunan kimselerin bir kısmı bunu açıkça ifade ederken diğer kısmı menfaatleri böyle gerektirdiği için– durumlarını gizler, müminlerin arasında yaşar, sinsice onlara maddî ve mânevî zarar vermeye çalışırlar. Kâfirlerin müminlere verdikleri zararlardan biri de dini inkâr etmek, aleyhinde konuşmak, dinin kurallarını ve dindarları alaya almaktır. Bu inkâr, hakaret ve alay, açık veya kapalı bir şekilde devam ettiği sürece müminlerin vazifesi sükût etmemek, buna rızâ göstermemek, evrensel mânada ahlâkî olmayan bu davranışı engellemektir. Eğer müminlerin gücü böyle bir tepki göstermeye yetmiyorsa bulunduğu meclisi ve beraberliği terketme vazifesi vardır. Dinin inkâr edildiği, aleyhinde bulunduğu ve alaya alındığı yerde –bunu engellemeye gücü yetmeyen mümin– oturmayacak, bunları yapanlarla beraberliğini sürdürmeyecek, o yeri ve o kimseleri terkedecek, onlardan uzaklaşacaktır. Çünkü beraberliğin devamında üç önemli zarar vardır: a) Bunu yapanların cüret ve cesaretlerinin artması. b) Böyle bir davranış karşısında tepkisiz kalan müminlerin giderek buna alışmaları, hatta etkilenmeleri; kutsal değerlerine yönelik hassasiyetlerinin zaafa uğraması. c) Güçlerinin yettiği ölçüde tepki göstermedikleri, bu mânada olup bitene razı oldukları için günahkâr olmaları. Nitekim âyette geçen "Aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz" şeklindeki ağır suçlama ve uyarı bir yandan müminlerin bu zararlı sonuçtan kurtulmalarını hedeflerken diğer yandan zâhirde olanı tasvir etmektedir. Çünkü bir mecliste dine hakaret edildiği, mukaddeslerle alay edildiği halde hiçbir kimse tepki göstermiyorsa

“orada olanların tamamının kâfir olduğuna” hükmedilebilir, yani burada hiçbir müminin bulunmadığı zannı hâsıl olabilir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ
سُلْطَانًا مُبِينًا (144)

Nisâ 4/144 Ayet

Ey iman edenler! Mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Kendi aleyhinize Allah'a apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz? (144)

Tefsir

Çeşitli vesilelerle tekrar edilen “müminleri bırakıp kâfirleri veli edinmeme, müminleri ihmal ederek kâfirleri dost tutmama” tâlimatı, müminlerle gayri müslimler arasındaki bütün iyi ilişkileri yasaklayan bir hüküm olarak anlaşılmalıdır. “Müminleri bırakıp” kaydında ısrar edilmesi bu kaydın önemli olduğunu göstermektedir. Müminleri bırakmamak, onları birinci planda dost, veli, taraf saymak şartıyla gayri müslimler ile de, taraflar ve bütün insanlık için hayırlı olacak, faydalar sağlayacak, kötülükleri önleyecek ilişkiler kurmak, anlaşmalar yapmak ve dayanışmalarda bulunmak yasak değildir, hatta teşvik edilmiştir (Âl-i İmrân 3/28; Mümtehine 60/7-8). Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinenler, onlarla düşüp kalkanlar, dinleri ve dindaşları aleyhine de olsa kâfir dostlarının yapıp ettiklerine ses çıkaramayanlar, kâfirlerin kendilerine hâkim olmasına itiraz etmeyenler; bütün bunları –ki hepsi “velâyet, veli edinme” kavramına dahildir– mecbur olmadıkları halde yapanlar, kâfirlere dünyada ve âhirette verilecek cezaya katılmaya lâîk ve müstehak olurlar. Allah vereceği cezaya –âdeti gereği– bu yapılanları gerekçe gösterir.

قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ اتَّخَذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ
مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (14)

En'âm 6/14 Ayet

De ki: "Göklerin ve yerin yaratıcısı olan, beslediği halde beslenmeye ihtiyacı olmayan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim." De ki: "Bana, (Allah'a) teslim olanların ilki olmam emredildi ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma (denildi)." (14)

Tefsir

“Dost” diye çevirdiğimiz velî ve “yoktan var eden” diye çevirdiğimiz fâtır, esmâ-i hüsnâdan olup ilki Allah'ın yönetici, yardımcı ve dost olduğunu; ikincisi de yapıp yaratan, yokluktan varlık sahnesine çıkaran olduğunu ifade eder. Bu âyette yüce Allah kısaca “yediren ama yedirilmekten münezzehten olan” şeklinde tavsif edilerek bütün varlıkların rızıklarını, ihtiyaçlarını karşılarken kendisinin yedirilmekten, ihtiyaçtan münezzehten olduğu ifade buyurulmuştur. Çünkü bütün uydurma tanrılar aslında birer hiç olup kendi bağlularınca beslendikleri, desteklendikleri, büyülttükleri, ululandıkları halde beslenmeye muhtaç olmayan, her şeye kendisi değer kazandırıp hiçbir kimsenin ve hiçbir şeyin kendisine değer katmasına, destek vermesine muhtaç olmayan, dolayısıyla gerçek anlamıyla ulûhiyyete lâîk olan tek varlık O'dur.

Sayfa 49

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (64)

“Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda ortak olan söze geliniz. Sadece Allah’a kulluk edelim ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da birbirimizi ilahlaştırmayalım...” Âl-i İmrân 3/ 64

Âl-i İmrân 3/ 64 De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “Şahit olun, biz müslümanlarız.”¹³

13 . Bu âyet inince, önce hristiyan iken sonra müslüman olan Adiy b. Hâtem, “Ya Resûlallah, biz din büyüklerimize tapmazdık” dedi. Hz.Peygamber, “Onlar size bir şeyi helâl veya haram kılar, siz de onların dediklerine uymaz mıydınız? İşte bu, onlara tapmak demektir” buyurdu.

Âl-i İmrân 3/ 64 Ayet De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin." Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz müslümanlarız." (64)

Tefsir

Yukarıdaki âyetlerde Hıristiyanlık’taki yanlış yönelişlerin odak noktasını oluşturan “Hz. İsa’nın konumu” hakkında aydınlatıcı açıklamalar yapıp bu konudaki tartışmalara 62. âyette belirtilen “mübâhele”ye davet ile son verildikten sonra burada asıl amaca geçilmektedir. Âyetten anlaşıldığına göre daha önce geçen açıklamalar, taraflar arasında çekişmenin derinleştirilmesi ve kuru bir münazara yapılması gibi bir amaç taşımamakta, aksine diyalog engellerini kaldırıp yahut azaltıp ortak bir alanda buluşmayı hedeflemektedir. Âyet-i kerîmede geçen “ehlü’l-kitap” tamlaması ile: a) Necran hıristiyanlarının, b) Medine yahudilerinin, c) hem yahudi hem hıristiyanların birlikte kastedildiğine dair görüşler vardır. Âyetin nüzûl sebebine göre tercih belirten müfessirler bulunmakla beraber, Hz. Peygamber’in Bizans İmparatoru Heraklius’a yolladığı ve bu âyete deyer verdiği İslâm’a davet mektubundaki üslûptan (bk. Şevkânî, I, 443; Muhammed Hamîdullah, s. 109, vesika nr. 26), bu âyette aslî şekliyle tevhid inancına dayalı din mensuplarına genel bir çağrının bulunduğu anlaşılmaktadır (Ehl-i kitap tabiri hakkında bk. **Bakara 2/105**). Taraflar arasında mevcut ortak noktaların belirginleştirilmesinden hareketle kurulacak diyalogun sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi için, karşılıklı saygı esasına riayet edilmesi, sübjektif üslûp ve tavırlardan kaçınılması gerekir. İşte âyet-i kerîme bu konuda müminler için çok güzel bir örnek ortaya koymakta, muhatapları Allah’ın kitabına ehil sayan gönül alıcı ve nazik bir hitapla söze başlanarak onlara değer verilmesi gerektiğine işaret etmektedir (Râzî, VIII, 85-86). Kur’ân-ı Kerîm’in başka bir âyetinde de Ehl-i kitap’la yapılacak tartışmada ve onların yanlış tutumlarına karşı verilecek mücadelede –kural olarak– en güzel yolun izlenmesi istenmiş (**Ankebût 29/46**), yine bazı âyetlerde onların içinde Kur’an’ın tasvip ettiği imana sahip insanlar bulunduğuna dikkat çekilmiştir (**Âl-i İmrân 3/110, 113, 199**). Öte yandan Rûm sûresinde hıristiyanların ateşperestlere karşı zafer kazanacakları haber verildikten sonra müslümanların bundan sevinç duyacakları ifadesi kullanılmıştır (**Rûm 30/3-4**). Âyetin sonunda, müteakip âyetlerde ve Kur’ân-ı Kerîm’in başka sûrelerindeki birçok âyette Ehl-i kitabı mahkûm eden ifadeler bulunmakla beraber bunların sübjektif bir tavrı yansıtmadığı, bilâkis fikirlerin billûrlaştırılmasına ve muhatapın kendi kendini sorgulamasını sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir. **Bu sûrenin 119.** âyetindeki sert ifade ise, müslümanların bütün iyi niyetlerine ve onların hayrını arzulamalarına rağmen insaf ölçülerini tamamen bir yana bırakıp onlara karşı için için kin besleyen Ehl-i kitap’la ilgilidir. “Müşterek olan bir söz” diye tercüme ettiğimiz “kelimetin sevâin” tamlaması tefsirlerde, “âdilâne, dosdoğru, orta yolun ifadesi olan bir söz, adalet ve insaf ölçülerine uygun bir söz” şeklinde açıklanmaktadır. Âyetinbu tamlamaya bağlı olarak yer alan “sizinle bizim

aramızda” anlamındaki “beynenâ ve beyneküm” kısmı âyetin devamında bu sözün ne olduğuna dair yapılan açıklama dikkate alındığında, burada müslümanlar ile aslî hüviyeti itibariyle tek Tanrı inancının savunucusu olan din mensupları arasındaki ortak ilkelerin özünün kastedildiği açıkça anlaşılır. Âyette bu ilkelerin en temel noktası “yalnız Allah’a kulluk etme” şeklinde belirtilmiştir. Fakat bu ilkenin zedelenmeden varlığını koruyabilmesi iki ön şarta bağlı sayılmıştır: a) Hiçbir şeyi Allah’a ortak saymamak, b) Allah’ın dışında hiçbir merci, kişi veya gücü rab kabul etmemek. Böylece bir taraftan Ehl-i kitap, peygamberlerin tebliğ faaliyetinin ortak çizgisine çağrılmakta, bir taraftan da onların anılan iki şarta riayet etmemeleri sebebiyle tevhid inancının safiyetini ihlâl ettikleri hatırlatılmış olmaktadır. Elmalılı Muhammed Hamdi âyetteki çağrının dayandırıldığı düşünceyi şöyle açıklar: Burada muhtelif vicdanların, milletlerin, dinlerin, kitapların temel bir vicdanda, bir hak sözde nasıl birleştirilebilecekleri, İslâm’ın insanlık âlemine ne kadar geniş, açık ve tutarlı bir hidayet yolu, özgürlük kanunu öğrettiği ve artık bunun Araplar’a veya başka belirli bir millete özgü olmadığı tam anlamıyla gösterilmiştir. “Yalnız Allah’a tapalım, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah’ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazıları rab edinmesin” sözünde toplanan vicdan birliğinden daha geniş, daha hâkim hiçbir vicdan bulmak mümkün değildir ki onun arkasına düşülsün. Din alanındaki ilerleme ve gelişmeler, vicdanların birbirinden ayrı düşen özelliklerinde değil, bütüncülüğünde ve genişliğindedir. Bütün özgürlük ve eşitlik çağrılarının temeli şu “bir sözde, bir vicdanda toplanır: Allah’ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazıları rab edinmesin.” İşte özgürlük ve eşitlik meselesinin çözümünü sağlayacak yegâne anahtar budur: Birbirimizi rab, mevlâ, hâkim-i mutlak tanımayalım, bütün davranışlarımızı bir hakkın buyruğuyla ve Allah’ın hoşnutluğuyla ölçelim. Allah’ı bırakıp da O’nun hükümlerini altındaki varlıklararak aykırı bir bağlılık mîsâkımız olmasın, hepimiz Allah’a kul olalım ve kendimizi ancak O’nun hükmü altında bilelim, birbirimize de ancak bu açıdan tâbi ve bağlı olalım, birbirimizin hakkına tecavüz etmeyelim, başkalarına ancak Allah’ın buyruğuna itaat kastıyla itaat edelim (II, 1131-1132). Âyette hem “ulûhiyyet birliği” hem de “rubûbiyyet birliği”, yani tanrı ve rab olarak tek bir varlığa inanıp bağlanmanın kaçınılmazlığı üzerinde durulmaktadır ki bunlardan birincisi Allah’a fizik ötesi âlemlerle ilgili yegâne gücün kendisine ait olduğu inancıyla tapmayı, ikincisi de hayata sadece Allah’ın iradesini hâkim kılmayı, yalnız O’nun istediği biçimde kulluk etmeyi ifade eder. Gerek Yahudilik gerekse Hıristiyanlık “tapılacak, ibadet edilecek, kulluk edilecek” varlığın yüce Allah olduğunu kabul noktasında İslâm inancıyla kesiştiği halde, zamanla bu dinlerin mensuplarınca benimsenen bazı inanç ve davranışlar, Tanrı’nın tek olduğu ve Allah’tan başka hiçbir varlığın rab sayılamayacağı telakkisini, dolayısıyla “yalnız Allah’a kulluk etme” ilkesini temelden sarsmış bulunuyordu. Birçok âyette belirtildiği üzere bütün peygamberlerin ısrarla Allah’a ortak koşulmaması uyarısında bulunmalarına rağmen, yahudiler Üzeyir’i, hıristiyanlar da İsmâ aleyhisselâmı Allah’ın oğlu olarak nitelendirmişler (bk. **Tevbe 9/30**), hıristiyanlar Allah “üçün üçüncüsüdür” demişler (bk. **Mâide 5/73**), yahudiler Tanrı’yı millîleştirerek Allah’ın sadece bir kavmin, hatta sadece insanların değil bütün evrenin yaratıcısı ve Tanrısı olduğu hakikatini perdelemeye çalışmışlar ve âdetâ bütün insanların aynı mâbuda kulluk etmelerine rızâ göstermemişlerdir. Oysa tahrif edilmiş şekliyle bile bugün mevcut Tevrat ve İnciller’deki ifadeler Tanrı’nın “bir” olduğunu ve Hz. İsmâ’nın İsrâiloğulları’na “gönderildiği”ni belirtmektedir: “Dinle, ey İsrâil: Allahımız rab bir olan rabdir; ve Allah’ın rabbi bütün yüreğinle ve bütün canınla ve bütün kuvvetinle seveceksin” (Tesniye, 6/4-5). “Ve Allah bütün bu sözleri söyleyip dedi: (...) Karşımda başka ilâhların olmayacaktır” (Çıkış, 20/1-3). “...Hep emirlerin birincisi hangisidir, diye ona sordu. İsmâ cevap verdi: Birincisi, ‘Dinle, ey İsrâil; Allahımız rab bir olan rabdir. Ve Rab Allah’ını bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün fikrinle ve bütün kuvvetinle seveceksin’” (Markos, 12/29-30). “Fakat İsmâ cevap verdi: Ben İsrâil evinin kaybolmuş koyunlarından başkasına gönderilmedim” (Matta, 15/24). Yine evrendeki bütün varlıkların sahibi ve onları terbiye eden, onlara dilediği kıvamı veren yüce Allah olduğuna göre (**Fâtiha 1/3**), O’na kullukta yine O’nun iradesine yürekten teslimiyet gerektiği halde hıristiyanlar Hz. İsmâ’yı, yahudiler ve

hıristiyanlar din adamlarına (ahbâr ve ruhbân) Tanrı benzeri bir otorite tanıyarak yalnız Allah'a kul olma çizgisinin dışına çıkmışlardı (bk. **Tevbe 9/31**). Nitekim Tevbe sûresindeki bu âyetin lafzını esas alan Adî b. Hâtim ile Hz. Peygamber arasında geçen şu konuşma, burada yer alan "Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarına rab edinmesin" ifadesinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır:– "Yâ Resûlallah! Biz onlara kulluk etmiyorduk ki!" – "Peki, onlar size istediklerini helâl istediklerini haram kılıyorlar ve siz de onlara uyuyor değil miydiniz?" – "Evet." – "İşte burada söylenen de odur" (Zemahşerî, I, 194; Âlûsî, III, 308-309). Bu yaklaşımın dünya hayatının düzenlenmesinde pek acı meyveler vermesi karşısında Batı dünyasının yakın zamanlarda aldığı önlemler ve birçok düşünce akımınca bu konuda ciddi tepkilerin ortaya konulmuş olması Kur'an'ın bu konudaki çağrısına uyma açısından olumlu bir gelişme sayılabilirse de, bu tedbirlerin dinin egemenlik ve sömürü aracı olarak kullanılmasını engelleme hedefiyle sınırlı kaldığı inkâr edilemez. Nitekim hâlâ bu iki dinin mensuplarınca din adamları, mürşid, yol gösteren, uyarıcı kişiler olmanın ötesinde tanrıya nasıl kulluk edileceğine karar verebilen ve hıristiyanlarca tanrı adına affedebilen merciler olarak görülmekte, yine hıristiyanlar tarafından Hz. İsa koruyan, gözetilen insan üstü bir varlık olarak telakki edilmektedir. Dolayısıyla inanç esasları bakımından Ehl-i kitabın bu çağrı üzerinde dikkatle durması ihtiyacının devam ettiği kuşkusuzdur. Öte yandan yukarıda işaret edilen tepkilerin "din"e ve "inanma"ya karşı bir tavır haline dönüşen biçimlerini de kaş yaparken göz çıkarmaya varan ayrı bir olumsuz sonuç olarak hatırlamak gerekir. Kurtubî bu âyeti yorumlarken İslâm'da dinî hükümlerin çıkarılmasında kişisel eğilimlerin ve keyfî takdirlerin hâkim kılınmasına müsaade edilmediği anlamı üzerinde durur. Bu cümleden olmak üzere âyette, şer'î delile dayandırılmayan "istihsan"ın geçersiz olduğuna delâlet bulunduğunu, yine şer'î dayanağını göstermeden imamın sözünün bağlayıcılığını iddia eden Râfizîler'in bu yaklaşımının reddedildiğini belirtir (Kurtubî, IV, 106-107). Tabii ki burada geçerli bir dayanaktan yoksun keyfî istidlâllere yöneltilmiş bir eleştiri söz konusudur. Hakkında daha güçlü özel bir delil bulunması sebebiyle mûtat çözümü terketme; yarar ilkesi, hakkaniyet kuralı, dürüstlük kuralı gibi ilke ve kurallara dayanarak bir olayın benzerlerinde uygulanan hükümden vazgeçme anlamındaki istihsan delili –isimlendirme ihtilâfları bir yana– içerik olarak hemen bütün İslâm âlimlerince kabul edilmiş ve uygulanmıştır (bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, "İstihsan", DİA, XXIII, 339-347).

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (105)

Bakara 2/105 Ayet

Ne Kitap ehlinden inkâr edenler ve ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler. Oysa Allah rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir. (105)

Tefsir

Ehl-i kitap (ehl'ül-kitâb) tamlaması, "ilâhî bir kitaba inananlar" anlamına gelmekle birlikte, terim olarak müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahipleri için kullanılır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed dışındaki peygamberlere indirilmiş bazı kitaplardan, zebur ve sahîfelerden bahsedilmekle birlikte (geniş bilgi için bk. Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap", DİA, X, 516-519), Allah katından indirilmiş ve hükümleriyle amel edilmesi gereken Kur'an'ın dışında iki kitap (Tevrat ve İncil) bulunmaktadır. Kur'an'da otuz bir defa tekrar edilen "ehl-i kitap" tabiriyle de özellikle bu iki kitabın muhatabı olan yahudilerle hıristiyanların kastedildiği anlaşılmaktadır (bk. Taberî, VIII, 69). Kur'an ve hadislerle diğer İslâmî kaynaklarda ehl-i kitap tabiri yanında, Yehûd ve Benî İsrâil tabirleriyle yahudilerden, nasârâ kelimesiyle de hıristiyanlardan geniş olarak söz edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de

diğer bazı dinlere de işaret edilmekle birlikte, özellikle bu iki din üzerinde geniş olarak durulmasının çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle Kur'an'ın o dönemdeki muhatapları bu iki dini biliyorlardı; bu dinlerin mensupları Hicaz bölgesinde önemli bir etkinliğe sahip olup müslümanlarla iç içe yaşıyorlardı; bunun sonucu olarak ilk temaslar da onlarla kuruluyordu. Ayrıca, bu iki dinin mensuplarının, bazı eksikliklerinin ve yanlışlıklarının yanında Allah, Peygamber, âhiret ve kutsal kitap inançlarının bulunması, bu suretle ilâhî kaynağa dayanmaları da Kur'ân-ı Kerîm'in bu iki dine ve mensuplarına daha çok yer vermesine yol açmıştır. Özellikle bu son durumları sebebiyle İslâm dini Ehl-i kitap hakkında müşrikler, ateistler ve diğer bâtil din mensuplarına göre daha ayrıcalıklı hükümler getirmiştir. Meselâ Ehl-i kitap kadınlarla evlenilebilir, kestikleri hayvanların etleri yenilebilir. İslâm toplumunda onlar tam bir din ve ibadet hürriyetine sahiptirler; İslâm devletinin vatandaşları olarak, temel insan haklarının yanında, vatandaşlık (zimmîlik) haklarından da yararlanırlar (genişbilgi için bk. Ahmet Özel, İslâm Hukukunda Ülke Kavramı, s. 311-319). Sözlükte müşrik kelimesi, "ortak kabul etmek, ortak saymak" anlamına gelen şirk kökünden türetilmiş olup akaid terimi olarak "Allah'ın dışında herhangi bir varlığa Allah'a özgü fiil ve sıfatlar isnat etmek suretiyle o varlığı veya varlıkları Allah'a ortak koşan" anlamına gelir. Müşrik ile Allah'a inanmayan arasındaki en önemli fark, ikincisinin Tanrı tanımaz (ateist) olmasına karşılık müşrikin, bir yaratıcının varlığını kabul etmesi, fakat başka varlık veya varlıklara da tanrısal nitelikler yükleyerek onları gerçek Tanrı'ya ortak koşmasıdır. Fakat sonuçta şirk de, Allah'ın her yönden birliğini ve eşsizliğini inkâr anlamı taşıdığı için küfrün bir çeşidi sayılır. Meselâ iki tanrı inancına sahip olan Mecûsîler İslâm'a göre hem müşrik hem de kâfirdirler. Kur'an'da ise müşrik kelimesiyle çoğunlukla Hz. Peygamber'in ilk muhatapları olan putperest Araplar kast edilmiş ve eleştiriler onlara yöneltilmiştir. Ancak öteki peygamberlerin mücadele ettiği inkârcı kavimlerden müşrikler diye söz eden veya onların inançlarını şirk olarak niteleyen âyetler de bulunmaktadır (meselâ bk. En'âm 6/81). Konumuz olan âyette müslümanlar hakkında düşmanlık duyguları besleyen Ehl-i kitap ve özellikle yahudilerle müşriklerin ortak bir özelliğine işaret edilmektedir. Buna göre her iki kesim de Allah tarafından müslümanlara iyilik gelmesini, onların maddî ve mânevî nimetlere mazhar olmalarını istemiyor; bilhassa müslümanların İslâm ve Kur'an'la müşerref olup itibar kazanmaları onların kıskançlık duygularını kabartıyor ve huzurlarını kaçıyordu. Çünkü yahudiler kutsal kitaba sahip olmayı ve peygamberler gönderilmesini kendi kavimlerinin tekelinde gördükleri için son peygamberin Araplar içinden seçilmesini hazmedemiyor; müşrik Araplar ise İslâm'ın hızla gelişmesini ve müslümanların çoğalıp güçlenmelerini kendi gelecekleri için tehlikeli görüyorlardı. Bakara sûresinin, müslümanların açık bir şekilde güç kazanıp bağımsız bir dinî ve siyasî toplum haline geldikleri Medine döneminde indiği dikkate alınırsa, müslümanların başlıca düşmanları olan yahudilerle müşriklerin, hem dinî hem de siyasî açıdan kendi gelecekleri için tehlikeli gördükleri bu gelişmeler karşısında kaygı ve telâşa kapılmalarının, bu yüzden müslümanlara kıskançlık duyguları besleyip onların ilâhî hayır ve lutuflara mazhar olmalarından rahatsızlık duymalarının sebebi daha iyi anlaşılır. Âyette "Halbuki Allah rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah büyük lutf sahibidir" buyurularak onların kıskançlıkları, kötü niyetleri ve müslümanlar aleyhindeki temennilerinin sonuçsuz kalacağına işaret edilmiştir. Ehl-i kitap ve müşrikler, müslümanların iyiliğini istemezken, bu tutumlarıyla iyiliklerin sahibi olan Allah'ın takdirinden hoşnut olmadıklarını ortaya koyuyorlardı.

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا
وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَيْنَا وَإِلَيْكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (46)

Ankebût 29/46Ayet

içlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: "Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir (aynı ilahdır). Biz sadece ona teslim olmuş kimseleriz." (46)

Tefsir

Ankebût sûresinin Mekke'de indiği yönündeki rivayet kabul edildiği takdirde (bk. sûrenin girişindeki açıklama), buradaki Ehl-i kitap'tan maksat, Mekke'de bulunan az sayıdaki hıristiyanlardır. Hz. Peygamber'in bu hıristiyanlarla ilişkisinde ciddi bir sıkıntı bulunmadığı bildirilmekte, âyette de bu ilişkilerin iyi yolda götürülmesi yönünde tâlimat verilmektedir. Şayet sûrenin tamamının veya bu âyetin de içinde bulunduğu bir bölümünün Medine döneminin başlarında indiği yönündeki bilgi doğru kabul edilirse buradaki Ehl-i kitabın ağırlıklı olarak Medine yahudilerini ifade ettiği düşünülebilir. Hicretin ilk yıllarında yahudilerle ilişkilerin de barışçı bir çizgide sürdüğü bilinmektedir. Ancak âyetteki "içlerinden haksızlığa sapanlar dışında" şeklinde bir istisnanın yer alması, bazı Medineli yahudilerin daha ilk zamanlarda İslâm'a, Hz. Peygamber'e ve müslümanlara karşı olumsuz bir tavır takınmaya başladıklarını göstermektedir. Bazı müfessirler, "haksızlığa sapanlar"la cizye vergisi vermeye yanaşmayan Ehl-i kitap mensuplarının kastedildiğini ileri sürmüşlerse de (meselâ bk. Taberî, XXI, 1) henüz o dönemde cizye uygulamasının bulunmadığı, cizye âyetinin (Tevbe 9/29) hicretin 9. yılında indiği dikkate alınırsa yorum isabetsizdir. Şu halde Zemahşerî'nin de belirttiği gibi (III, 192) burada Ehl-i kitap içinden müslümanlar karşısında düşmanca tavır takınan sertlik yanlıları kastedilmiş, sertliğe sertlikle karşı konulmasına izin verilmiş olmalıdır. Âyetin devamında müslümanların Ehl-i kitap mensuplarına, "Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur" demeleri istenmiştir. Bu ifade müslümanların onlarla iyi geçinmelerinin ilkesel gerekçesini ortaya koymaktadır. Zira –putperest Araplar'ın aksine– müslümanlarla Ehl-i kitap arasında bir inanç yakınlığı bulunmakta, yani müslümanlar onların kitaplarının hak kitap olduğunu kabul ettikleri gibi temelde ulûhiyet konusunda da onlarla aynı inancı paylaşmaktadırlar. Ehl-i kitap'taki tevhid ilkesine aykırı inançlar, onların dinlerinin aslında bulunmayıp sonradan ortaya çıkmış bir sapmadır. Sonuç olarak müslümanların temel inanç konularında kendileriyle aynı çizgide gördükleri Ehl-i kitabı düşman bilmeleri anlamsızdır. Müslümanlarla Ehl-i kitap arasında daha sonra baş gösteren çatışmalar, müslümanlardan kaynaklanmış değildir; nitekim tarihî bilgiler de bunu doğrulamaktadır. Bu açıklamalar dikkate alındığında, haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i kitap'la iyi geçinmeyi emreden bu âyetin savaşa izin veren daha sonraki âyetlerle neshedildiğini ileri süren görüşün de isabetli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira bu âyetin, "içlerinden haksızlığa sapanlar dışında" şeklindeki istisna bölümü, zaten gerektiğinde savaşımaya kadar varacak olan sertliğe sertlikle mukabele yolunu açık tutmaktadır. Nitekim müfessirler de bu yönde yorumlar aktarmışlardır (meselâ bk. Taberî, XXI, 2; İbn Kesîr, VI, 292).

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ (110) لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُؤْلُوكُمْ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنصَرُونَ (111) ضَرَبْتَ عَلَيْهِمُ الدَّلَّةَ أَيَّنَمَا نَفِقُوا إِلَّا بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلِ مِنَ النَّاسِ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَضَرَبْتَ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةَ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ (112) لَيْسُوا سَوَاءً

مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ (113)

Âl-i İmrân 3/110, 113Ayet

Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir. (110)

Tefsir

Ümmet kelimesi 104. âyette olduğu gibi burada da “topluma önderlik edecek olan grup anlamında kullanılmıştır (bilgi için bk. Bakara 2/128, 213). Bu âyet, iyilik yolunda insanlığa önder ve örnek olmayı hak eden müslümanların başlıca niteliklerini göstermektedir. Buna göre onlar Allah’a iman ederler. Bunun gereği olarak peygambere, kitaba, âhiret gününde hesap vereceklerine ve diğer iman esaslarına inanırlar. İslâm’ın öğrettiği güzel ahlâka sahiptirler; iyiliği emreder, kötülüğü engeller ve imanlarının gereğini yerine getirirler. Onlar iyi amel sahibi olmaları, aşırılık ve sapkınlıktan uzak, dosdoğru, adaletli, ölçülü, mütedil ve dengeli tutum ve davranışları sebebiyle insanlığa örnek ve rehber olmaya hak kazanmışlardır. Nitekim bu ümmet hakkında Bakara sûresinin 143. âyetinde “İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık” buyurulmuştur. Yani yüce Allah müminleri dengeli, uyumlu, mütedil, hayırlı bir ümmet kılmıştır. Hz. Peygamber güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilmiş bir peygamber olduğu gibi (el-Muvatta’, “Hüsnu’l-huluk”, 8), ümmeti de bu ahlâkı yaşamak ve insanlığa öğretmek için görevlendirilmiş en hayırlı ümmettir. Nitekim Hz. Peygamber de ümmetinin “en hayırlı ümmet” olduğunu vurgulamıştır (Müsned, IV, 408; V, 383; İbn Kesîr, II, 77-86). Bu âyetlerde anlatılan vasıfların en hayırlı ümmetin belirgin vasıfları olduğunda şüphe yoktur. Gerçek müminler de bu vasıfları taşımaktadırlar. Bu sebeple Allah, insanlığı hakka davet gibi önemli ve şerefli bir görevi onlara vermiştir. Bu görev daha önce İsrâiloğulları’na verilmişti. Ancak onlar zamanla bozulmuşlar, bu sebeple başarısızlığa uğramışlar ve bu emaneti koruma liyakatini kaybetmişlerdir. O halde müslümanlar, kendilerine verilmiş olan bu şerefli görevin sorumluluğunun bilincinde olmalı ve öncükilerin düştükleri hatalara düşmemelidirler. Âyette belirtilen vasıfları koruyamaz, verilen görevleri yerine getirmezlerse en hayırlı ümmet olma şerefini de yitirirler. Nitekim uzun zamandan beri müslümanlar imanlarının gereğini yerine getirmediği için insanlığa rehber olma liyakatini de gösterememişlerdir. Hatta İslâm dünyasının büyük bir çoğunluğu XIX. asır boyunca ve XX. asrın ilk yarısında bağımsızlığını dahi yitirmiş ve gayri müslim milletlerin boyunduruğu altına girmiştir. Onların tekrar üstün konuma gelmeleri ise âyette ifade ve işaret buyurulduğu üzere, imanda, amelde, ahlâkta, ilim ve uygarlıkta ilerleyerek bu konumu hak etmelerine bağlıdır. “Ehl-i kitap da inanmış olsalardı, elbette onlar için daha hayırlı olurdu” diye çevrilen cümledeki “iman”ın içeriği hakkında değişik yorumlar yapılmıştır (Kur’ân-ı Kerîm’de Ehl-i kitaba nisbetle kullanılan iman kavramının açıklaması için bk. Bakara 2/62).

Ayet

Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşmaya kalkışsalar, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra onlara yardım da edilmez. (111)

Tefsir

Müslümanlar, insanlık tarihinde ortaya çıkarılışlarındaki amaca uygun olarak yaşadıkları ve kendilerinde bulunması gereken vasıfları taşıdıkları sürece Ehl-i kitabın, özellikle yahudilerin onların aleyhinde yürüttükleri çirkin propaganda ve faaliyetler, onlara herhangi bir zarar veremez. Ancak bu çirkin davranışa mâruz kaldıkları için üzümler, canları sıkılır, bundan öte herhangi bir zararları olmaz; yahudiler onlarla savaşacak olsalar savaşı bırakıp kaçarlar. Yüce Allah bu durumu müslümanlara bildirerek onlara moral ve cesaret vermektedir. Nitekim müslümanlar belirtilen vasıfları taşıdıkları dönemlerde yahudi ve hıristiyanlara karşı verdikleri mücadelelerde fevkalâde

başarılı olmuşlar, onların yurtlarını fethederek oralara adalet ve hürriyeti götürmüşlerdir.

Ayet

Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah'ın ve (mü'min) insanların güvencesine sığınmadıkça kendilerini zillet kaplamıştır. Onlar Allah'ın gazabına uğradılar ve yoksulluk onları kapladı. Bunun sebebi onların; Allah'ın âyetlerini inkar ediyor ve peygamberleri haksız yere öldürüyor olmaları idi. Bütün bunların sebebi ise, isyan etmekte ve (Allah'ın koyduğu) sınırları çiğnemekte oluşları idi.

(112)

Tefsir

Kur'an'da "Ehl-i kitap" tabiriyle genel olarak yahudi ve hıristiyanlar kastedilmektedir. Ancak müfessirler bu âyette Ehl-i kitaba gönderilen zamirlerin sadece yahudilere ait olduğunu ifade ederler; yani Allah'ın gazabına uğrayıp kendilerine alçaklık (zillet) ve aşağılık damgası vurulanların yahudiler olduğu kanısındadırlar. Nitekim yahudiler (İsrâiloğulları) hakkında indiği açıkça bilinen Bakara sûresinin 61. âyetinde de aynı konu aynı ifadelerle vurgulanmıştır. Ancak burada yahudilerin böyle bir cezaya çarptırılmalarının sebebi olarak "Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, peygamberlere karşı hasmane duygular besleyip içlerinden bazıları haksız yere öldürmeleri, isyankârlık yapmaları ve Allah'ın koyduğu sınırı aşmaları" gösterilirken, Bakara sûresinde bunlara ilâveten başka sebepler de zikredilmiştir. "İp" anlamına gelen habl kelimesi, burada mecazen "güvence" mânasında kullanılmıştır. Râzî'ye göre burada Allah'ın ipinden maksat cizyedir; Ehl-i kitap cizye denilen vergiyi ödemeyi kabul ettikleri takdirde İslâm devletinin kendilerine sağlayacağı can ve mal güvenliğinden yararlanırlar. İnsanların ipinden maksat ise devlet başkanının görüşüne bırakılmış konularda onlara sağlanan güvencedir; devlet başkanının ictihadına göre bu güvencenin sınırları genişleyebilir ve daralabilir (VIII, 185). Hz. Peygamber'den önceki yahudiler Allah'a verdikleri sözlerde durmadıkları, Allah'ın âyetlerini inkâr ettikleri ve kendilerinin haksız oldukları bile bile peygamberlere karşı düşmanca duygular besleyip içlerinden bir kısmını yalanladıkları, bir kısmını da öldürdükleri için, buldukları her yerde üzerlerine zillet (alçaklık) ve âcizlik damgası vurulmuştur. Daha sonra gelenler öncekilerin yaptıklarını benimseyip onayladıkları sürece aynı sonuç onlar içinde geçerli olmuştur. Allah'ın kanunlarının korumasına sığınmadıkça ve Allah'ın kulları olan güçlü topluluklarla anlaşma ve işbirliği yapmadıkça can ve mal güvenliklerini sağlayamamışlardır. Yahudi tarihinde bu zilletin örnekleri pek çoktur. Meselâ yahudilerin Bâbil esareti (m.ö. 586-538), Roma İmparatorluğu'nun Kudüs'ü uzun süre işgal altında tutması (F. Buhl, "Kudüs", İA, VI, 953) ve Hz. Ömer zamanında (638) Kudüs'ün müslümanlar tarafından fethedilmesi (Mevlânâ Şiblî, İslâm Tarihi, VII, 152) neticesinde yahudilerin 2000 yıl gibi uzun süre millî devletlerini kuramamış olmaları bu zilletin örnekleridir. Günümüzden 500 sene önce İspanya'da katliama uğrayan ve sürgün edilen yahudiler, Osmanlı Devleti'nin yardımı ve korumasıyla Türk yurduna yerleştirilmişler ve böylece yok olmaktan kurtarılmışlardır. Aynı şekilde II. Dünya Savaşı'nda Nazi katliamına uğrayan Almanya yahudilerinin önemli bir kısmı da Türkiye Cumhuriyeti'ne sığınmışlardır (Kitâb-ı Mukaddes'te yahudilere yöneltilen tehdit ve eleştirilere örnek için bk. Bakara 2/65-66, 74).

Ayet

Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırırlar. İşte onlar salihlerdendir. Onlar ne hayır işlerlerse karşılıksız bırakılmayacaklardır. Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanları bilir. (113-115)

Tefsir

İlk âyette geçen "ümme'tün kaimetün" tamlaması, "hakkı tanıyan, doğru davranan, dosdoğru olan ve adaleti yerine getiren topluluk" anlamlarına gelmektedir. Burada, Ehl-i kitap'tan olup Allah'ın

dini üzere dosdoğru yürüyen kimseler kastedilmiştir (İbn Âşûr, IV, 58). Tefsirlerde bu âyetlerin iniş sebebiyle ilgili olarak bazı farklı rivayetler yer almış olmakla birlikte (Kurtubî, IV, 175; Elmalılı, II, 1160) konunun akışından üslûpta, mânada bütünlük bulunmasından bu âyetlerin öncekilerin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Önceki âyetlerde kötü davranışları ve vasıfları sebebiyle Ehl-i kitap kınandıktan sonra burada da hepsinin aynı olmadığına, içlerinde güzel ahlâk ve iyi nitelikler taşıyan kimselerin de bulunduğu dikkat çekilmiştir. Elmalılı bu âyetlerin 110. âyette geçen “İçlerinde inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır” meâlindeki cümlenin açıklaması mahiyetinde olduğu kanaatindedir (II, 1160). Kur’an ölçülerine göre kim zerre kadar hayır işlerse âhirette onun karşılığını görür; kim de zerre kadar şer işlerse o da onun karşılığını görür (bk. Zilzâl 99/7-8). Nitekim yüce Allah 113 ve 114. âyetlerde Ehl-i kitap’tan samimi olarak iman edip sâlih amel işleyenleri övdükten sonra 115. âyette onların yaptıkları hayırlı işlerin kesinlikle zayi edilmeyeceğini, karşılıksız bırakılmayacağını ifade buyurmaktadır. Âyetin “Allah kötülükten sakınanları bilir” meâlindeki son cümlesi riyakârlarla samimi müminlerin birbirinden ayırt edileceğine, riyakârların görünüşteki imanlarının kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağına işaret eder. Yüce Allah’ın samimi olarak iman eden Ehl-i kitaba böyle lutufkâr muamelesi İslâm’ın evrenselliği açısından son derece anlamlıdır. Zira kendilerini Allah’ın çocukları ve sevgilileri sayan (Mâide 5/18), âhret yurdunu başkaları için değil sadece kendileri için hazırlanmış bir yurt kabul eden ve kendilerinden başka hiç kimsenin cennete giremeyeceğini iddia eden (Bakara 2/111) Ehl-i kitabın egoizmine karşılık Kur’an, onlardan samimi iman sahibi olanların yapacağı en küçük bir hayrın dahi karşılıksız bırakılmayacağını haber vermektedir

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ
بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ هُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (199)

Âl-i İmrân 3/199 Ayet

Kitap ehlinde öyleleri var ki, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar. Allah'ın âyetlerini az bir değere satmazlar. Onlar var ya, işte onların, Rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah hesabı çabuk görendir. (199)

Tefsir

Hadis kaynaklarında bildirildiğine göre Hz. Peygamber’e iman etmiş olan Habeş Necâşîsi Ashame vefat ettiği zaman Hz. Peygamber onun öldüğünü sahâbeye haber vermiş ve “Habeşistan’daki bir kardeşiniz öldü, onun için namaz kılın” buyurarak namazgâha çıkmış, ashâbı saf haline getirip Necâşî için (giyabî) cenaze namazı kıldırıştır (Müslim, “Cenâiz”, 21/62-67). Bu olayı istismar etmek isteyen münafıklar, “Habeşistan’da ölen bir hıristiyanın namazını kılıyor!” demişler, bunun üzerine bu âyet inmiştir (İbn Kesîr, II, 169). Âyetin iniş sebebi bu olay olmakla beraber hükmü geneldir. Ehl-i kitap’tan olup da Allah’ın birliğine, Hz. Muhammed’e indirilen Kur’an’a ve ondan önceki peygamberlere indirilen kitaplara iman edenler ve Allah’a içtenlikle saygı duyup O’nun âyetlerini dünya menfaati ile değiştirmeyenler cennete gireceklerdir. Onların Allah katındamükâfatları vardır (ayrıca bk. Bakara 2/41, 79, 174; Mâide 5/69, 83-85).

فِي آدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ (3) فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدِ
وَيَوْمَئِذٍ يُفْرِخُ الْمُؤْمِنُونَ (4)

Rûm 30/3-4 Ayet

Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de, sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın (Rumlara) zafer vermesiyle mü'minler sevinecektir. Allah dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir. Allah (onlara zafer konusunda) bir vaadde bulunmuştur. Allah vaadinden dönmez. Fakat insanların çoğu bilmezler. (2-6)

Tefsir

Rûm kelimesi, Araplar tarafından Yunanlılar, Slavlar ve Latin asıllı Romalılar'dan oluşan halkı anlatmak üzere kullanılan bir isimdir (İbnÂşûr, XXI, 42). 2. âyette bu isimle, Doğu Roma olarak da bilinen Bizans İmparatorluğu tebaasının kastedildiği anlaşılmaktadır. IV. yüzyılın sonlarına doğru, Bizans İmparatoru Konstantinos'un Hıristiyanlığı kabul etmesi üzerine Sâsânî İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan hıristiyanlar Bizans'ın dostu ve Sâsânî Devleti'nin düşmanı sayılmaya başlanmış, Ermenistan da Hıristiyanlığı kabul edince eski ihtilâflar canlanmıştı. Böylece İranlılar'la Bizanslılar arasındaki çatışmalar yeni bir boyut kazanmış oldu. Uzun zamandır İranlılar'la Bizanslılar arasında süregelen savaşlar milâdî VII. yüzyılın başlarında Bizanslılar aleyhine bir gelişim seyri gösteriyordu. 590 yılında babasının yerine İran tahtına çıkarılan II. Hüsrev 601'de ülkede birliği sağlayıp Bizans'a yöneldi ve onlarla yapılan savaşı kazandı. Buna karşılık, Bizans karışıklıklar içindeydi. İmparator Phokas'ın tedhiş rejimine karşı ayaklanan Kartaca Valisi Herakliyus (Herakleios), kendisiyle aynı adı taşıyan oğlunu Kuzey Afrika birliklerinden oluşan bir filonun başında İstanbul üzerine gönderdi. 3 Ekim 610'da İstanbul'a ulaşan oğul Herakliyus halk tarafından kurtarıcı olarak selâmlandı. İki gün sonra da patriğin elinden imparatorluk tacını giyerek Bizans tahtına çıktı. Phokas idam edildi. Bu sıralarda devlet ekonomik açıdan çökmüş vaziyette idi. Para olmadığı için ücretli asker toplamaya dayanan ordu sistemi de işlemiyordu. Bu ve benzeri sebeplerle Bizans İmparatoru Herakliyus ilk yıllarda Sâsânîler'in imparatorluk topraklarını istilâsını önleyemedi. 613'te İrmîniye ve Suriye'ye girerek Dımaşk'ı işgal eden Sâsânîler, ertesi yıl Kudüs'ü zaptederek burada günlerce katliam yaptılar ve Mukaddes Mezar Kilisesi'ni yakarak İsa'nın gerildiği kabul edilen kutsal haçı alıp Medân'e (Ktesiphon) götürdüler. 615 yılında Anadolu'ya yeniden Sâsânî akınları başladı. Sâsânîler 619 yılında için bk. Esko Naskali, "İran", DİA, XXII, 394-395; Işın Demirkent, "Herakleios", DİA, XVII, 210-212). Müslümanlar da bir taraftan kendi kutsal kitaplarının verdiği bu haberin gerçekleşmesinin ve kitap ehli komşularının galip gelmesinin, diğer taraftan da Allah'ın kendilerine lutfettiği başka başarıların sevincini yaşadılar (Taberî, XXI, 17). Tefsirlerde âyetteki vaadin gerçekleşmesi izah edilirken, Bizans galibiyetinin Bedir Savaşı'nın kazanıldığı veya Hudeybiye Antlaşması'nın yapıldığı tarihlere denk geldiği yönünde rivayetlere yer verilmesini de (Taberî, XXI, 17, 19-21; Zemahşerî, III, 197) bu açıdan değerlendirmek uygun olur. Zaten âyette sevinçle ilgili ifade sadece Bizanslılar'ın galibiyet haberine bağlanmaksızın "o gün müminler sevinecekler" şeklinde mutlak biçimde yer almıştır. Râzî, Bedir Savaşı günü İranlılar'ın yenildiği haberinin henüz müslümanlara ulaşmamış olduğu gerekçesiyle âyette kastedilen sevincin müslümanların müşriklere galip gelmesiyle ilgili olduğu yorumunu tercih ederse de (XXV, 96), Arap dilinde böyle bir bağlamda "gün" kelimesinin tek bir gün değil "zaman" anlamında kullanıldığı göz önüne alındığında, yukarıda belirtildiği üzere bu sevincin değişik sebeplere bağlanmasına bir engel bulunmamaktadır. Bununla birlikte Kur'an'ın verdiği haberin gerçekleşmesinin Hudeybiye Antlaşması'na tesadüf ettiğine ilişkin bilgiyi şöyle izah edenler de olmuştur: Hz. Peygamber Hudeybiye Antlaşması'nı takiben muhtelif devlet başkanlarına İslâm'a davet mektupları

göndermişti. Herakliyus'a yolladığı elçi, mektubu imparatora Suriye'de takdim ederken o burada zaferini kutlamaktaydı. Bu sebeple birçokları zaferin o sıralarda kazanıldığını zannetti. Oysa Herakliyus zaferi çoktan kazanmış ve onu kutlamak için Suriye'ye gelmiş bulunuyordu (Elmalılı, VI, 3799). Tefsirlerde, bu âyetlerle Bizanslılar'ın kısa bir süre içinde galibiyet elde edecekleri bildirilince Hz. Ebû Bekir'in Bizans yenilgisinden sevinç duyan müşriklerle bahse giriştiğine dair rivayetler yer alır (rivayetlerin çoğunda bahse giriştiği kişi Übey b. Halef olarak belirtilir); hatta bazı âlimlerin bu olaydan kumarın hükmü hakkında fikhî çıkarımlar yaptıkları üzerinde durulur (bk. Taberî, XXI, 16-20; İbn Ebî Hâtim, IX, 3086-3087; Zemahşerî, III, 197). Yakın geleceğe ait haber içeren bu âyetlerin inmesi üzerine Mekke müşrikleri ile Kur'an'ın bildirdiklerine gönülden inanan müslümanlar ve özellikle Resûlullah'a duyduğu derin güven sebebiyle onun söylediklerini araştırmaya gerek duymaksızın hemen tasdik ettiği için "sıddîk" lakabını almış olan Hz. Ebû Bekir arasında bu konuda bazı tartışmaların ve iddialaşmaların ortaya çıkması tabii olmakla beraber, söz konusu rivayetler –gerek birçok farklılık taşıdığı, gerekse olayı çevreleyen şartlar dikkate alındığında– bu tür fikhî sonuçlar çıkarmaya elverişli bir malzeme olarak görünmemektedir (kumar hakkında bk. Bakara 2/219; Mâide 5/90-91). 2 ve 3. âyetlerdeki "ğulibe" ve "seyaglibûn" kelimeleri "ğalebe" ve "seyuğlebûn" şeklinde okunduğunda "Rûmlar galip geldiler... Ama yakında yenilecekler" anlamı çıkmaktadır. Elmalılı bu okunuşun esas alınması halinde de, âyetlerin mûcizevî bir haber içerdiğinin görüleceğini, yani burada Bizanslılar'ın İranlılar'a karşı zafer kazanmasından sonra müslümanlara yenik düşeceklerine işaret bulunduğunu belirtir (VI, 3801-3802); fakat bu kıraat İslâm âlimlerince genellikle zayıf bulunmuştur (Taberî, XXI, 16). 3. âyetin "yakın bir yerde" şeklinde çevrilen kısmı için tefsirlerde değişik yer isimleri de belirtilmekle beraber, burada İran sınırına veya Hicaz Arapları'na en yakın Bizans toprakları kastedilmiş olmalıdır (Taberî, XXI, 16, 17, 21; Zemahşerî, III, 197). 4. âyette "Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur" buyurularak Bizanslılar'ın galibiyeti ile dünyada emir ve iradenin onların eline geçeceği gibi bir sonuç çıkarılmaması gerektiğine, geçmişte ve gelecekte bütün sonuçların yine yüce Allah'ın iradesi gereğince dünya hayatındaki sınav düzeni içinde gerçekleştiğine ve gerçekleşeceğine dikkat çekilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in gelecekteki bir olayı belirli zaman dilimi vererek bildirmesi mûcizesinin yer aldığı bu âyetler bir taraftan Kur'an'ın verdiği haberlerin tarihî verilerle doğrulanmasının bir örneğini insanlığın gözleri önüne sererken, diğer taraftan da inkârcılığını inatla sürdürmek isteyenler için hiçbir kanıtın fayda sağlamadığını açıkça göstermektedir. Başka âyetlerde belirtildiği üzere yüce Allah dileseydi, kuşkusuz herkesin doğru yolda gitmesini sağlardı; fakat O, şuurlu varlıkların iradî seçimleriyle kendisine kulluk etmelerine imkân veren bir sınav düzeni oluşturmayı murat etmiştir. Dolayısıyla bu âyetleri okurken Kur'an'ın böyle bir mûcizeyle bütün insanların imana gelmesini sağlama gibi bir amacının bulunmadığına dikkat edilmelidir. Hatta Bizanslılar'ın galibiyeti için kesin bir tarih verilmemesinin de bu hususu destekleyici olduğu söylenebilir.

هَآ أَنْتُمْ أَوْلَاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لُفُّوْكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَصَوْا
عَلَيْكُمْ الْأَنَامِلَ مِنَ الْعَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِعَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (119)

Âl-i İmrân 3/ 119Ayet

Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size âyetleri açıkladık. İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz, onlar ise, bütün kitaplara iman ettiğiniz halde sizi

sevmezler. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: "Öfkenizden ölün!" Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir. Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler. Eğer siz sabırlı olur, Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız onların hileleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır. (118-120)

Tefsir

İslâm'dan önce Medine'de Araplar'la yahudiler arasında dostluk anlaşmaları vardı. Müminler İslâm'dan sonra da yahudilerle bu dostluğu devam ettirmek istediler. Fakat yahudiler ve münafıklar görünüşte dost gibi davransalar da her fırsatta müminlerin aleyhine çaba harcıyorlar, özellikle Hz. Peygamber'in askerî planları hakkında müslüman dostlarından edindikleri bilgileri müşriklere ulaştırıyorlardı. Bu sebeple yüce Allah kâfirlerle münafıklara karşı müminleri uyararak onlardan sırlarını söyleyecek kadar samimi dostlar edinmemelerini, onlara karşı ihtiyatlı davranmalarını, gerçekte düşman oldukları halde dost görünenlere sırlarını açmamalarını emretti (Şevkânî, I, 418). Kur'ân-ı Kerîm, birçok âyette müminlerin birbirlerinin dostu ve kardeşi olduklarını (Hucurât 49/10), bunların dışındakilerin, ister dinsiz isterse yahudiler ve hıristiyanlar gibi Ehl-i kitap olsun, müslümanların hayatî önem taşıyan sırlarını öğrenecek derecede dostları olamayacaklarını ifade buyurmuştur (Nisâ 4/144; Mâide 5/51). Çünkü genellikle onlar birbirlerinin dostu, müminlerin düşmanıdır. Kur'an'ın bu emrinde yadırganacak bir durum yoktur. Nitekim âyetin akışında her iki tarafın birbirlerine karşı takındıkları psikolojik ve toplumsal tutum ve davranışları anlatılarak müslüman olmayanları sırdaş edinmeme buyruğunun gerekçeleri açıklanmıştır: a) Müslümanlardan olmayanların sürekli olarak müminler aleyhinde çalışmaları, onlara zarar vermeleri ve içlerinde fesat çıkarmaya gayret etmeleri; b) müminlerin sıkıntıya düşmelerinden memnun olmaları; c) müminlerin aleyhinde sürekli olarak propaganda yapmaları ve onlara karşı içlerinde kin beslemeleri; d) inançları gereği müminler, herkesin –bu arada kâfirlerin ve münafıkların dahi– iyiliğini istedikleri, onların hukukunu gözettikleri ve onlara sevgiyle yaklaştıkları halde onların müminleri sevmemeleri ve haklarında iyi davranmamaları; e) müminler ilâhî kitapların tamamınainandıkları ve bu kitapların mensuplarına saygılı davrandıkları halde kâfirlerin Kur'an'a inanmamaları, münafıkların da müslümanlara karşı ikiyüzlü davranmaları, görünüşte müslüman olduklarını söyleyip gerçekte inanmamış olmaları ve inananlara karşı kin gütmeleri; f) kâfirlerin ve münafıkların, müminlerin birlik ve beraberliklerine, başarılarına, zaferlerine ve refahlarına üzmeleri; başarısızlıklarına, yenilgi, hastalık ve benzeri sıkıntılarına sevinmeleri. 119. âyetin ilk cümlesi bazı müfessirlerce şöyle de yorumlanmıştır: Siz onları seversiniz, yani onların müslüman olmalarını istersiniz. Çünkü İslâm her şeyden hayırlıdır. Oysa onlar sizi sevmezler, yani sizin kâfir olmanızı isterler, kâfir olmak ise her şeyden kötüdür (Âlûsî, IV, 39). "Yalnız kaldıklarında ise size karşı öfkelerinden parmaklarını ısırıyorlar" cümlesi münafıkların müminlere karşı besledikleri kin ve nefretin şiddetini ifade eder. Bu sebeple onların görünüşte "inandık" demelerine ve sahte dostluk göstermelerine aldanmamak gerekir. Şüphesiz ki mümin olmayanları sırdaş edinme yasağı, onlarla iyi geçinmemek anlamına gelmez. Toplum ve devletin emniyet ve selâmeti bakımından devlet sırlarını onlara verecek derecede kendileriyle samimi olmak veya devletin sırlarını ya da menfaatlerini alâkadar eden önemli görevleri onlara teslim etmek sakıncalı olmakla birlikte, onlarla beşerî münasebetlerin iyi yürütülmesinde bir sakınca yoktur. Kur'an müslümanlara karşı düşmanca tavır almayan gayri müslimlerle beşerî ilişkilerin iyi yürütülmesini, gerektiğinde onlara iyilik edilmesini, haklarında adaletli davranılmasını tavsiye etmekte ve böyle yapanları yüce Allah'ın sevdiğini bildirmektedir (Mümtehine 60/8). Samimi dost edinilmeleri yasaklananlar ancak İslâm'a ve müslümanlara karşı düşmanca tavır alanlar, onlarla savaşmak ve onları yurtlarından çıkarmak için birbirlerine destek verenlerdir. Bu tür gayri müslimlerle dostluk bağları kuranları yüce Allah zalimler olarak nitelemiştir (bk. Mümtehine 60/9). İslâm, dinin temel

ilke ve amaçlarına ters düşmeyecek ölçüler içinde gayri müslimlerle ilim, teknik ve sanat alışverişinde bulunmayı yasaklamaz. Çünkü ilmin vatani ve milliyeti yoktur. Hadiste de buyurulduğu gibi (Tirmizî, “İlim”, 19) yararlı bilgi ve fikir müslümanın yitiğidir, onu nerede bulursa alır. Bu konularda müslümanlar din ayırımı yapmaksızın herkesten istifade edebilirler ve kendi birikimlerinden başkalarını yararlandırırlar. Nitekim tarihte de böyle yapmışlardır (gayri müslimlerin dost edinilmemesi hususunda bilgi için ayrıca bk. Â-i İmrân 3/28). 120. âyette, kâfirlerin ve münafıkların müslümanların en küçük başarılarına, birlik, beraberlik ve refahlarına tahammül edemedikleri; müminlerin başına gelecek kötülük ve sıkıntılara sevindikleri bildirilmiş; onların bu menfi tutumlarına rağmen müslümanlara sabırlı olmaları, onlarla samimi dost olmaktan kaçınmaları, ancak onların hukukunu çiğnemekten de sakınmaları tavsiye edilmiştir. Zira bu davranış düşmanlıkların ortadan kalkmasına, dostlukların gelişmesine sebep olur. Nitekim Fussilet sûresinin 34. âyetinde, “Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!” buyurulmuştur. Âyette, bu tedbirler alındığı takdirde onların tuzaklarının müminlere hiçbir zarar vermeyeceğine dikkat çekilmiştir. Allah’ın onların yaptıklarını hem bilgisiyle hem de kudretiyle kuşatmış olduğunun belirtilmesi, onların, Allah’ın bilgisi dışında ve izni olmadan hiçbir şey yapamayacaklarını ifade eder.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ
قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ (30)

Tevbe 9/30 Ayet

Yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar ise, "İsa Mesih Allah'ın oğludur" dediler. Bu onların ağızlarıyla söyledikleri (gerçeği yansıtmayan) sözleridir. Onların bu sözleri daha önce inkar etmiş kimselerin söylediklerine benziyor. Allah onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar! (30)

Tefsir

Üzeyir adı Kur’an’da sadece bu âyette geçmektedir ve hakkında özel bir açıklama bulunmadığı için peygamber olup olmadığı tartışılmıştır. Bu ismin Arapça olduğunu ileri sürenler varsa da çoğunluğa göre İbrânîce asıllı olup Arapçalaşmıştır. İbrânîce’deki aslı Ezrâ’dır ve “yardım” (Tanrı’nın yardımı) anlamına gelmektedir. Eski Ahid’in Grekçe ve Latince tercümelerinde onun ismi Esdras olarak geçer. Kitâb-ı Mukaddes’te kendi adını taşıyan bir bölüm de bulunan Üzeyir, burada “kâhin, yazıcı, Rabb’in emirlerinin ve İsrail’e olan kanunlarının sözlerinin yazıcısı, İsrail’in Allah’ı Rabb’in vermiş olduğu Mûsâ’nın şeriatında zeyrek bir yazıcı, gökler Allah’ının şeriatının yazıcısı, Allah’ı Rabb’in eli üzerinde olan, Allah’ın inâyet eli üzerinde olan” ifadeleriyle anılır (Ezrâ, 7/1-12). Fars kralı Artahşaşt (Artaxerxes) zamanında (m.ö. 465-424) yaşamış olup, soyu Hârûn’a kadar çıkmaktadır. Anılan kral tarafından, yahudi cemaatinin durumuyla ilgili araştırma yapmak, onlara Allah’ın şeriatına riayet etmelerini öğütlemek ve mâbedin hizmeti için gerekli malzemeyi sağlamak üzere Yerusâlim’e (Kudüs) gönderilmiştir. Üzeyir’in Tevrat’ın yeniden ihyası hususundaki çaba ve faaliyeti, yahudi ve hıristiyanların yanı sıra Kitâb-ı Mukaddes’le ilgili bilimsel eleştiri faaliyetlerine katkı sağlayan araştırmacılar tarafından da kabul edilmektedir. Tevrat’ın ilâhî şeriat olarak Yahudilik’te özel bir önemi haiz olması, onun redaksiyonunu yapıp ilân eden Üzeyir’in de mevkiini yükseltmiştir. İslâmî kaynaklarda, yahudilerce –henüz kendisi hayatta iken– Üzeyir’in Allah’ın oğlu olarak nitelenmesi konusunda başlıca iki rivayetle karşılaşmaktadır. Bunlardan birine göre, önceleri Tevrat’a bağlı olan İsrâilîoğulları, zamanla Tevrat’a göre yaşamayı terkeder olmuşlar,

bunun sonucu olarak ilâhî bir ceza olmak üzere Tevrat hâfızalardan silinmiş, onun muhafaza edildiği Tabut da (ahid sandığı) ellerinden alınmıştı. Buna çok üzülen Üzeyir, kendisine Tevrat'ı yeniden öğretmesi için Allah'a yalvarıyordu. Yine böyle bir dua esnasında Tanrı onun hâfızasına Tevrat'ı tekrar yerleştirdi. Çok bilgili bir kimse olarak tanınan Üzeyir Tevrat'ı kavmine de öğretince onlar nezdinde daha bir itibar kazandı. Bazıları "Üzeyir Allah'ın oğludur" diyecek kadar ileri gittiler. Diğer rivayete göre ise, 2/259). Hıristiyanların Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak nitelemeleri ise sadece Resûlullah döneminde karşılaşılan bir durum değildir. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren Hz. İsa Tanrı'nın oğlu olarak kabul ediliyordu ve günümüzde de Hıristiyanlık'ta hâkim anlayış onun teslîs inancının bir ögesini oluşturduğu yönündedir (bu konuda bk. Âl-i İmrân 3/45; Mâide5/17, 72). Müfessirler, yahudi ve hıristiyanların, kendilerine benzedikleri önceki inkârcıların kimler olduğu hakkında değişik yorumlar aktarırlar. Ancak âyetteki ifade akışına daha uygun görünen yoruma göre, gerek yahudiler gerekse hıristiyanlar âyette belirtilen tutumlarıyla, melekleri Allah'ın kızları olarak niteleyen veya putları Allah'a ortak koşan inkârcılara benzemiş olmaktadır (Taberî, X, 112-113; İbn Atıyye, III, 25). "Allah onları kahretsin!" şeklinde çevirdiğimiz cümle bir beddua ve lânetleme ifadesidir. Arap dilinde bu cümle çok iyi veya çok kötü bir durum karşısında duyulan hayreti belirtmek için de kullanılır (Taberî, X, 113; İbn Atıyye, III, 25; Şevkânî, II, 403). Âyette bu anlamın kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre, anılan inanç gruplarının böylesine önemli bir konuda ne kadar basiretsizce davrandıklarına ve gelişigüzel sözler söylediklerine dikkat çekilmiş olur. Bir insan kendi elinden bir şey gelmediği için haksız ve kötü davranışından ötürü birilerini Allah'a havale etmek istediğinde bu cümleyi kullanırsa, buna "Allah'ından bulsun!" şeklinde de mâna verilebilir; bazı meâllerde de, belirtilen cümle böyle tercüme edilmiştir; fakat burada sözü söyleyenin yüce Allah olduğu dikkate alınırsa bu tercümenin isabetli olmadığı anlaşılır.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثٌ ثَلَاثَةٌ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (73)

Mâide 5/73Ayet

Andolsun, "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler kesinlikle kafir oldu. Oysa Mesih şöyle demişti: "Ey İsrailoğulları! Yalnız, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Kim Allah'a ortak koşarsa artık Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır. Onun barınağı da ateştir. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur." Andolsun, "Allah için üçüncüsüdür" diyenler kafir oldu. Halbuki bir tek ilahtan başka hiçbir ilah yoktur. Eğer dediklerinden vazgeçmezlerse andolsun onlardan inkar edenlere elbette elem dolu bir azap dokunacaktır. Hâlâ mı Allah'a tövbe etmezler ve ondan bağışlanma istemezler? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondandır önce de nice peygamberler geldi geçti. Onun annesi de dosdoğru bir kadındır. (Nasıl ilah olabilirler?) İki de yemek yerlerdi. Bak, onlara âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz. Sonra bak ki, nasıl da (haktan) çevriliyorlar. (Ey Muhammed!) De ki: "Allah'ı bırakıp da, sizin için ne bir zarara ne de bir yarara gücü yeten şeylere mitapıyorsunuz? Oysa Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." (72-76)

Tefsir

Asırlar boyunca Hıristiyanlık âlemini meşgul etmiş ve kilise tarafından olabildiğince karmaşık hale getirilmiş olan Hz. Meryem'in ve Hz. İsa'nın mahiyeti meselesine Kur'an herkesin anlayabileceği bir üslûpla açık ve kesin bir cevap getirmektedir: Meryem oğlu İsa Mesih sadece bir peygamberdir; annesi de dürüst, inançlı ve namuslu bir insandır; her ikisi yiyip içerlerdi, yani beşer dışında düşünülmemesi gereken varlıklardı. Oysa hıristiyan din adamlarınca günümüzde de canlı

tutulmaya çalışılan anlayış, –aşağıda açıklanacağı üzere– Hz. İsa'nın bilinegelen anlamda bir peygamber olmadığı, Tanrı inancının bir ögesini oluşturacak ölçüde insan üstü bir varlık (rab) olduğu yönündedir. Hz. İsa'nın erken dönemlerden itibaren Tanrı'nın enkarnasyonu olarak kabul edilmesi, onun insanî özelliğinin mi yoksa ilâhî özelliğinin mi ağır bastığı tartışmasını gündeme getirmiş, bu tartışmalar sonucunda başlıca üç eğilim belirginleşmiştir: a) Günümüz hıristiyan dünyasında büyük çoğunluğun savunduğu İsa'da hem insanlık hem de ilâhlık unsurlarının eşit oranda bulunduğu fikri (dyotheletism), b) İsa'da bulunan insanlık unsurunun ilâhlık unsurunun içinde erimiş olduğu ve bundan dolayı İsa'daki tek unsurun ilâhlık olduğu yönündeki monofizit görüş (monothelitism), c) "Subordionistler" diye adlandırılabilir grupların kabul ettiği İsa'da ilâhlık unsurunun bulunmadığı ve yalnızca insanlık unsurunun bulunduğu fikri (bk. Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık [Hıristiyan İnançları]", DİA, XVII, 347; Hıristiyanlık'ta teslîs inancının ortaya çıkışı ve mahiyeti hakkında bilgi için ayrıca bk. Nisâ 4/171 ve Mâide 5/17). "Üç unsurdan biridir" ifadesindeki "üç"ten maksadın ne olduğu hususunda iki farklı görüş ortaya konmuştur. Bunlardan birincisine göre "üç"ten maksat Allah Teâlâ, Hz. Meryem ve Hz. İsa'dır. Bu yorumu yapanlar yine bu sûrenin "Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?" meâlindeki 116. âyetine dayanırlar. Diğer yoruma göre ise burada "üç"ten maksat, "ekanîm-i selâse" yani baba, oğul ve Rûhulkudüs'tür (Râzî, XII, 59). Burada Hz. Meryem'in de bir insan olduğuna vurgu yapılması, Hıristiyanlık'ta insan üstü varlık anlayışının Hz. İsa ile sınırlı tutulmadığını gösterdiği gibi, yukarıda meâlî verilen 116. âyet ona tanrıça muamelesi yapanların bulunduğuna işaret etmektedir. Tarihî bilgiler de, Arabistan'da Collyridienler diye anılan ve Hz. Meryem'e tanrıça gibi tâzimde bulunup tatlı yiyecekler sunan kadınlardan müteşekkil sapkın bir hıristiyan grubun yaşamış olduğu yönündedir (bk. A. J. Wensinck-P. Johnstone, "Maryam", EI2 [Fr.], VI, 614; John Reumann, "Mary", The Encyclopedia of Religion, IX, 251). Ancak Kur'an'ın çok mezî kalmış bu tür bir sapkın eğilime işaret etmekteki asıl amacı, Hıristiyanlık'ta genel kabul gören Hz. Meryem anlayışını mahkûm etmek ve son tahlilde bu anlayışın da onu tanrılaştırmaktan pek farklı olmadığını belirtmek olabilir. Gerçekten Hz. Meryem'i "theotokos" (tanrı taşıyan) değil, anthropotokos (insan taşıyan) olarak nitelendiren İstanbul Patriği Nestorius'un bu tezi 431 tarihli Efes Konsili'nde reddedilip ona "tanrının anası" (theotokos, mater dei) lakabının verilmesi, putperest dinlerdeki büyük tanrıçaana tanrıça (Magna Mater), müennes (dişi) elemana ihtiram âdetlerinin yeniden gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu karardan sonra yapılan resim ve heykellerde bile bu bellidir. Öte yandan, Protestanlar'ın Katolik kilisesine yönelttikleri ithamlardan biri de kilisenin Meryem'i tanrılığa (bazılarınca, üçleme içine) yükselttiği şeklindeki suçlamadır (bk. Günay Tümer, Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem, s. 128, 136; Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık [Mezhepler ve Tarikatlar]", DİA, XVII, 355). 72. âyetin "Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zalimlerin yardımcısı da olmayacaktır" şeklinde çevrilen kısmını ve başka delilleri dikkate alan Ehl-i sünnet âlimleri, mümin olup da günah işleyen kişinin (fâsık) çekeceği azabın ebedî olmayacağı sonucuna ulaşmışlardır. Âyetin belirtilen kısmından bu sonucun çıkarılışı şöyle bir anlayışa dayanmaktadır: Müşrikler için öngörülen bu ağır âkîbetin, yani cennet yüzü görememenin günahkâr müminler için de söz konusu olduğu düşünülecek olursa, Allah'a ortak koşma (şirk) için bu denli tehditte bulunulması anlamlı olmaz (Râzî, XII, 59). Cenâb-ı Allah Ehl-i kitabı bir defa daha bu büyük yanlıştan vazgeçmeye, kendisinin engin af ve mağfiretine sığınmaya davet etmekte, sapkınlıkta ısrar etmelerinin acı âkîbetini haber vermekte, dinde aşırılığa kaçmaktan sakınmaya, sapan ve başkalarının da sapmasına yol açan kişiler tarafından dinin bir sömürü aracı yapılmasına fırsat vermemeye çağırılmaktadır. Bazı müfessirler 77. âyetteki "dininizde" diye çevrilen ifadenin "olması gereken anlamıyla dininizde" şeklinde anlaşılması gerektiğine de dikkat çekmişlerdir (İbn Atıyye, II, 223).

Fâtiha 1/3Ayet

Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur. (3)

Tefsir

Rahmân ve rahîm.

إِخْتَدُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (31)

Tevbe 9/31Ayet

(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa, bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır. (31)

Tefsir

Burada yahudi ve hıristiyanların Allah'ı bırakıp da insanları rab edinmeleri eleştirilmektedir. Yahudiler bakımından bu kimseler onların din bilginleridir (yahudi din âlimleri hakkında kullanılan "ahbâr" kelimesinin açıklaması için bk. Mâide 5/44). Hıristiyanlar bakımından ise bu kimseler onların rahipleri ve özellikle Hz. İsa'dır. Âl-i İmrân (3/64, 80) ve Yûsuf (12/39) sûrelerinde olduğu gibi burada da hem "ulûhiyyet birliği" hem de "rubûbiyyet birliği", yani Tanrı ve rab olarak tek bir varlığa inanıp bağlanmanın kaçınılmazlığı üzerinde durulmaktadır (bk. Âl-i İmrân 3/64). Bir başka anlatımla, "Rab edinme" ifadesini içeren bu âyetlerde yahudilerin ve hıristiyanların din âlimlerini ve din adamlarını Tanrı edindikleri yani onlara taptıkları değil Tanrı benzeri bir otorite tanıdıkları ifade edilmiş olmaktadır. Nitekim Adî b. Hâtim ile Hz. Peygamber arasında bu âyet hakkında şöyle bir konuşma geçtiği rivayet olunmuştur:– "Yâ Resûlellah! Biz onlara kulluk etmiyorduk ki! – "Peki, onlar size istediklerini helâl, istediklerini haram kılıyorlar ve siz de onlara uyuyor değil miydiniz?"– "Evet!"– "İşte burada söylenen de odur" (Zemahşerî, II, 149; Râzî, XVI, 37). Ruhbân rahip kelimesinin çoğuludur. Rahip sözlükte "korkan" anlamına gelir. "Allah korkusu içine yerleşmiş ve dışına vurmuş, kendini Allah'a kulluk etmeye hasretmiş kişi" anlamında olmak üzere Hıristiyan din adamlarına bu ad verilmiştir (Râzî, XVI, 37; İbn Âşûr, X, 170). Hıristiyanlık'ta kutsal ruhbanlık sakramenti, hıristiyan tebliğinin İsa tarafından havârilere devredilmesi geleneğine kadar çıkarılır. Ruhbanlık sırrının Yeni Ahid'deki zeminine delil olarak Mesih'in insan ve Tanrı arasında ara bulucu konumu gösterilir. Kilisenin başı olan Mesih yetkilerini havârilere, havârilere de din adamlarına aktarır. Mesih'in temsilcisi olarak seçilen din görevlileri üç rütbe altında toplanabilir: Piskopos, rahip (veyapapaz), diyakos (papaz yardımcısı). Bunların atanmasında belirli kural ve usuller vardır. Kardinal adı verilen din adamları grubu yüksek dereceli piskoposlardan oluşur ve bir anlamda kilisenin en üst düzeydeki genel kurulunun temsilcileridirler. Piskoposların üzerinde yer alan papalık kurumu, temel bir hiyerarşi olmaktan çok, idarî bir görev mahiyetindedir. Papa bütün Katolikler'in başı, İsa'nın Petrus aracılığıyla vekili ve Roma piskoposudur. Ortodokslar arasında yetkileri en geniş piskoposlara ise patrik ve metropolit unvanları verilir. Özellikle reform kaynaklı bazı kiliseler ibadet için özel din adamlarının varlığını gerekli görmezken, çoğu kiliseler, kökenini Yeni Ahid'e çıkardıkları din görevlilerini kilisenin varlığı için zorunlu sayar. Katolik ve Ortodoks kiliselerine göre din adamlarının görevleri ve hiyerarşisi ilk havârilere günüşü ve bu kavramın

peygamber olmayan kişilerin ilâhî yetkilerle donatılmış gibi gösterilmesine alet edilmesi tasvip edilmez. Nitekim bu âyette ruhbanlarca istismar edilen dinî otoritenin hıristiyan toplumu üzerindeki olumsuz etkilerine işaret edilerek yahudilerin rabbileri kutsallaştırması gibi hıristiyanların da zamanla İsâ'yı ve rahipleri kutsallaştırdıkları belirtilmiştir. Ayrıca Kur'an'da, ruhbanlığın aslında Hıristiyanlık'ta bulunmayıp sonradan ihdas edildiğine işaret edilmiş, fakat Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için bazı hıristiyanlarca başlatılan bu hareketin gereğinin yerine getirilmediğine dikkat çekilmiştir (Hadîd, 57/27; Mustafa Sinanoğlu, "Hıristiyanlık", DİA, XVII, 365).

Sayfa 49-50

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ (1) وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا (2) فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ
وَاسْتَغْفِرْ لَهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا (3)

"Allah'ın yardımı ve zaferi gelip de insanların bölük bölük Allah'ın dinine girmekte olduklarını gördüğün zaman Rabb'ine hamt ederek onu tesbih et ve ondan af dile. Çünkü o, tövbeleri çok kabul edendir."

Nasr 110/ 1-3

Nasr 110/ 1-31, 2, 3. Allah'ın yardımı ve fetih (Mekke fethi) geldiğinde ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, Rabbine hamd ederek tespihte bulun ve O'ndan bağışlama dile. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir.

Nasr 110/ 1-3 Nasr Sûresi

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Nüzûl

Mushaftaki sıralamada yüz onuncu, iniş sırasına göre yüz on dördüncü sûredir. Medine döneminde Tevbe sûresinden sonra nâzil olduğu ve tam sûre olarak Kur'an'ın en son inen sûresi olduğu kabul edilmektedir (Elmalılı, IX, 6234). Sûrenin Vedâ haccı esnasında Mina'da indiği rivayet edilir (bk. Şevkânî, V, 602).

Adı/Ayet Sayısı

Sûre adını ilk âyetinde geçen ve "yardım, zafer" anlamına gelen nasr kelimesinden almıştır. Hz. Peygamber'in vefatına işaret olarak değerlendirildiği için "Tevdî" (Vedâ) adıyla da anılmaktadır; ayrıca "İzâ câe..." ve "Fetih" adları da vardır.

Ayet

Allah'ın yardımı ve fetih (Mekke fethi) geldiğinde ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, Rabbine hamd ederek tespihte bulun ve O'ndan bağışlama dile. Çünkü O tövbeleri çok kabul edendir. (1-3)

Tefsir

Müfessirlere göre "Allah'ın yardımı"ndan maksat, Mekke putperestlerine veya bütün düşmanlarına karşı Allah'ın Hz. Peygamber'e yardım etmesi ve onu zafere kavuşturmasıdır; mecazen "dinin kemale ermesi, son şeklini alması" anlamında da yorumlanmıştır. "Fetih"ten maksat ise başta Râzî'nin "fetihlerin fethi" dediği Mekke'nin fethi olmak üzere Hz. Peygamber'e nasip olan bütün fetihlerdir. Fetih mecaz olarak "Hz. Peygamber'e verilen ilimler, dünya nimetleri, cennet" olarak da yorumlanmıştır (Râzî, XXXII, 153-155; Şevkânî, V, 602-603). Sûrede Hz. Peygamber'in şahsında genel olarak müminlere hitap edilerek Allah Teâlâ kendilerine bir nimet ve yardım lutfettiğinde O'na hamd ve şükretmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Müminler Mekke döneminde fakir ve güçsüzdü; müşriklerin kendilerine yaptıkları zulme karşılık verecek durumda değillerdi. İnsanlığı kurtuluşa çağıran Hz. Peygamber, çağrısına olumlu cevap alamadığı için üzüyor, hatta kendi kavmi tarafından

din konularında yalan söylemekle suçlanıyordu (bk. **Hûd 11/12; En'âm 6/33-35**). Fakat Medine döneminde müminler güçlenerek kendilerine haksızlık eden inkârcılara karşı savaşıyor duruma geldiler ve fetihler başladı. Bu durum Araplar'ın İslâm'a girmesinde büyük etken oldu. Özellikle Mekke'nin fethinden sonra Arap kabileleri savaşmaksızın İslâm'ın hâkimiyetini kabul etmiş ve akın akın İslâm'a girmişlerdir. 2. âyet bunu ifade etmektedir. 3. âyette ise daha önce müşrikler tarafından "sihirbaz, şair, kâhin, mecnûn" gibi yakışıksız sıfatlarla nitelenerek her türlü hakarete mâruz bırakılan Hz. Peygamber'e, kendisini bu durumdan kurtaran Allah'a hamd ve şükretmesi buyurulmaktadır. Mekke'den hicret ederken Sevr mağarasında gizlendiğinde yanında sadece Hz. Ebû Bekir vardı; şimdi ise binlerce sahâbî ile birlikte Mekke'yi fethetmiş, bu arada tarihin en büyük ve en yapıcı inkılâbını gerçekleştirmişti. İşte bu sebeple müminlerden yüce Allah'a hamdetmeleri, kendilerine nasip edilen zafer ve fetih nimetlerinin şükrünü yerine getirmeleri istenmektedir. Hz. Peygamber'in günahattan korunduğu bilinmektedir (ismet). Buna rağmen ona Allah'tan af dilemesi emredildiğine göre bunun mânası ya ümmeti için, onların adına af dilemesi veya –günahattan uzak dursa bile– Allah'tan af dilemek kullukta kemalin gereği olduğu için "Allah karşısında alçak gönüllülük sergilemesi, her şeye rağmen ibadetlerini mükemmel görmeyip bu sebeple O'ndan af ve özür dilemesi"dir. Bu sûre indikten sonra Hz. Peygamber'in, "Allahım! Sana hamd eder ve seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Beni bağışla, çünkü sen tövbeleri kabul edersin!" anlamındaki duayı sık sık tekrarladığı rivayet edilmektedir (İbn Kesîr, VIII, 532-533; ayrıca bk. **Fetih 48/1-3**). Sahabeden bazıları bu âyetlerden Hz. Peygamber'in görevinin tamamlandığı ve artık vefatının yakın olduğu sonucunu çıkarmışlardır (bk. Buhârî, "Tefsîr", 110). Bundan dolayı sûreye "vedalaşma" anlamında "Tevdî" ismi de verilmiştir. Nitekim bu âyetler indikten sonra Hz. Peygamber'in ancak seksen gün gibi kısa bir süre yaşadığı rivayet edilmektedir (bk. Kurtubî, XX, 233).

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ
مَلَكٌ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (12)

Hûd 11/12Ayet

(Ey Muhammed!) Belki de sen, (müşriklerin) "Ona bir hazine indirilseydi veya beraberinde bir melek gelseydi ya!" demelerinden dolayı sana vahyolunanlardan bir kısmını gözardıedeceksin ve o yüzden göğsün daralacak. Fakat sen, ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir. (12)

Tefsir

Müşrikler, "Muhammed madem peygamberdir, gaipten haber veriyor, o halde geçimini sağlamak için ne diye bu kadar uğraşiyor? Gökten kendisine bir hazine indirilmeli, o da bu sıkıntıdan kurtulmalı veya beraberinde kendisinin peygamber olduğunu tasdik edecek bir melek gelmelidir!" şeklinde alaylı ifadelerle Hz. Peygamber'i sıkıştırmaya çalışıyorlardı. Bu durumdan Hz. Peygamber'in son derece huzursuz olduğu âyetin muhtevassından anlaşılmaktadır. Daha önce de Mekke dağlarının altın olmasını istemişler, Peygamber'in yiye içmesini ve rızkını kazanmak için çarşıda pazarda dolaşmasını yadırgamışlar; kendisiyle birlikte bir meleğin gelmesini veya ona bir hazinenin indirilmesini yahut ürününden yiye içeceği bir bahçesinin bulunmasını talep etmişlerdi (Furkan 25/7-8). Müşriklerin böyle alaylı teklifleri karşısında incinen Hz. Peygamber'in, ortamın yumuşayacağı beklentisiyle onlara ters gelen âyetlerin tebliğini bir süre geciktirmesi ihtimaline karşı yüce Allah, Kur'an'dan herhangi bir âyetin tebliğ edilmemesinin doğru olmayacağını, Peygamber'in asıl görevinin Allah'ın gönderdiği vahyi eksiksiz olarak insanlara ulaştırmak olduğunu, bundan ötesinin Allah'a ait bulunduğunu resulüne bildirmiş; ayrıca Allah'ın her şeye vekil olduğunu hatırlatarak ona cesaret, ümit ve teselli vermiştir.

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ
(33) وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّى أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ
لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْمُرْسَلِينَ (34) وَإِنْ كَانَ كَبِيرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ
أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا
تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ (35)

En'âm 6/33-35Ayet

Ey Muhammed! Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitiyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar; fakat o zalimler Allah'ın âyetlerini inadına inkâr ediyorlar. (33)

Tefsir

Hz. Muhammed, müşriklerin kendisi hakkında sarfettikleri sihirbaz, mecnun, şair, yalancı gibi sözlerden, Kur'an'ın asılsız, İslâmiyet'in gerçek dışı olduğunu söylemelerinden dolayı son derece müteessir oluyordu. Nitekim başka bir âyette (Şuarâ 26/3), "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!" buyurularak onun hissettiği bu derin üzüntüye işaret edilmiştir. Bu sebeple Allah Teâlâ burada peygamberini teselli etmekte, ayrıca o "zalimler" in, yani Hz. Peygamber'in bildirdiği hakikatleri haksız yere reddedenlerin gerçekte Hz. Peygamber'i yalanlamadıklarını, Allah'ın âyetlerini inkâr ettiklerini bildirmektedir. Âyetin bu kısmıyla ilgili olarak müfessirler farklı açıklamalara yer vermişlerdir: a) Hz. Muhammed'in bildirdikleri aslında Allah'ın âyetleridir; dolayısıyla onu yalanlayanlar Allah'ın âyetlerini yalanlamış ve inkâr etmiş olurlar. Çünkü Hz. Peygamber'in yaptığı Allah'tan kendisine gelenleri insanlara duyurmaktan ibarettir. O, bir elçi ve temsilcidir. Elçiyi yalanlayan, temsil ettiği kimseyi yalanlamış; tersine onu tasdik eden de yine mesajın asıl sahibini tasdik etmiş olur. Nitekim bu husus başka âyetlerde de belirtilmiştir. Meselâ Nisâ sûresinde (4/80) "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"; Fetih sûresinde de (48/10) "Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar" buyurulmuştur. b) Bütün Mekkeliler Hz. Muhammed'i çocukluğundan beri dürüst olarak tanırlar, bu yüzden de onun için "el-emîn" sıfatını kullanırlardı (Müsned, III, 425). Peygamber olduktan sonra, kendisine inananlar gibi inanmayanların da bu husustaki kanaatleri değişmemiştir. Ancak tebliğ ettiği şeyleri inkâr ettiler; yani Hz. Peygamber'in kendisi, duyurduğu şeylerin doğruluğuna inansa da bunun bir yanılgı olduğunu, bildirdiklerinin doğru olamayacağını iddia ettiler. Nitekim Sünen-i Tirmizî'de yer alan ("Tefsîr", 7/1) ve hemen bütün müfessirlerin kaydettiği bir rivayete göre Ebû Cehil, Hz. Peygamber'e "Biz seni değil, bildirdiklerini yalanlıyoruz" demiştir. Buna benzer iddialar sonraları bazı Batılı yazarlarca da ileri sürülmüştür (bk. Elmalılı, III, 1913-1915). c) Başka bir yoruma göre müşriklerin Resûlullah'ın tebliğlerine inanmamaları, onun yalan söylediğini, gerçekten bildirdiklerinin asılsız olduğunu düşünmelerinden kaynaklanmıyordu. Onlar İslâm'ın hükümlerini çıkarlarına aykırı buldukları, itibarlarını zedelemesinden kaygı duydukları için olumsuz tavır takınmışlardı. Nitekim yine Ebû Cehil, Hz. Muhammed'in mensup olduğu Abdimenâfoğulları'nın zaten Mekke'de itibar kazandıran birçok görevi uhdesinde bulundurduğunu, bunların yanında bir de içlerinden bir peygamber çıkmasının kendi kabileleri için tamamen onur kırıcı olacağını, bu yüzden onun dinini tanımayacaklarını belirtmiştir (İbn Hişâm, Sîretü'n-Nebî [M. M. Abdülhamîd], I, 337-338). Hz. Muhammed'in mesajını tarafsız olarak, kişisel haz ve menfaatler yerine insanlığın yararlarını dikkate alarak, iyi niyetle, aklî ve ilmî ölçülere göre değerlendireceklerine, kendi

ideolojilerinin, zihniyetlerinin, mensubu buldukları zümrelerin hegemonyası için tehlikeli bularak reddetme anlayışının bugün de mevcut olduğu görülmektedir.

Ayet

Andolsun ki, senden önce de bir çok Peygamberler yalanlanmıştı da onlar yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine karşı sabretmişler ve nihayet kendilerine yardımımız yetişmişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek bir güç de yoktur. Andolsun peygamberler ile ilgili haberlerin bir kısmı sana gelmiş bulunuyor. (34)

Tefsir

Hz. Muhammed'e, daha önceki peygamberlerin de yalancılıkla itham edildikleri, fakat onların, Allah'ın yardımıyla zafere ulaşınca kadar bu yalanlamalara, hatta uğradıkları eziyetlere sabırla göğüs gerdikleri haber verilmekte, böylece Resûlullah hem teselli edilmekte hem de dolaylı olarak geçmiş peygamberlerin bu olumlu tutumlarını örnek alması istenmektedir. Âyetin "Allah'ın sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur" meâlindeki kısmında geçen "kelimeler"den maksat, inkârcıların menfi ve haksız tutumlarına rağmen görevlerini sabır ve metanetle yerine getirmeye çalışan peygamberlere, sonunda Allah'ın "zafer" vereceği yönündeki vaadidir. Âyette bunun Allah'ın değişmeyen kanunu olduğuna işaret edilmiştir.

Ayet

Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek, yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah dileseydi elbette onları hidayet üzere toplardı. O halde sakın cahillerden olma. (Davete), ancak (bütün kalpleriyle) kulak verenler uyar. (Kalben) ölüleri ise (yalnızca) Allah diriltir. Sonra da hepsi ona döndürülürler. (35-36)

Tefsir

İlk âyete göre Hz. Peygamber, bir kısım insanların doğru yolu kabul etmemelerinden dolayı ne kadar üzülse de onun bu husustaki gücü sınırlıdır. O, Allah'ın izni olmadan insanları hidayete kavuşturamayacağı gibi yine Allah murat etmedikçe mucize de gösteremez. Bütün insanları hidayette toplama kudreti yalnız Allah'a aittir. Bununla birlikte O, insanları hidayette toplanıp birleşmeye zorlamamış; doğru yolu kendi akıl ve iradeleriyle bulmalarını tercih etmiştir. Nitekim 36. âyette "Ancak (samimiyetle) dinleyenler daveti kabul eder. Ölülere gelince, Allah onları diriltecek, sonra da O'na döndürülecekler" buyurularak hakikat karşısında kulakları ve kalpleri açık olanların, akıl ve iradeleriyle doğru yolu bulacakları belirtilirken, İslâm'ın sesine kulaklarını ve gönüllerini kapatanlardan "ölüler" diye söz edilmiş; bunların işinin âhirete kaldığına işaret edilmiştir.

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا (1) لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَبِئْسَ نِعْمَتُهُ عَلَيْكَ
وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (2) وَيَنْصُرُكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيمًا (3)

Fetih 48/1-3Ayet

Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletсин ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletсин ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin. O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Bütün bunlar Allah'ın; inanan erkek ve kadınları, içlerinden ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetlere koyması, onların kötülüklerini

örtmesi içindir. İşte bu, Allah katında büyük bir başarıdır. Bir de, Allah'ın, hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve Allah'a ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir. Kötülük girdabı onların başına olsun! Allah onlara gazap etmiş, onları lanetlemiş ve kendilerine cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir varış yeridir! Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. (1-7)

Tefsir

Sûreye adını veren fethin Hudeybiye Antlaşması mı yoksa Mekke'nin fethi mi olduğu konusunda farklı değerlendirmeler vardır. Fetih kelimesinin "savaş yoluyla bir toprağı ele geçirmek" mânasında kullanıldığını dikkate alan tefsirciler burada, Mekke'nin fethinden söz edildiğini ileri sürmüşlerdir. Sağlam rivayetler yanında (Buhârî, "Tefsîr", 48/1) bu sûrede geçen ve yeri geldikçe açıklanacak olan işaretlere dayanan tefsirciler ise haklı olarak burada Hudeybiye sulhunun anlatıldığı kanaatine varmışlardır. Bunlara göre fetih kelimesi, bir çözüm getirdiğı ve tıkanıklığı açtığı için sulh için de kullanılabilir. Ya da sebepten söz edip bununla sonucu kastetmek şeklindeki "mürsel mecaz" üslûbunun kullanıldığı düşünülebilir. Çünkü Hudeybiye sulhunun yol açtığı gelişmeler birden fazla fethi beraberinde getirmiştir: 1. Bu antlaşmadan sonra Hayber fethedilmiştir. 2. Mekkeli müşriklerle savaş ihtimali geçici olarak kalktığı için iki tarafın halkı birbirine gidip gelmişler, görüşmüşler, İslâm hakkında bilgi alışverişi yapılmış ve birçok müşrik ihtida etmiş, İslâm ile müşerref olmuştur. 3. İki yıl sonra on bin kişilik bir ordu ile Mekke üzerine yürüyen müminler burayı kolayca fethetmişlerdir. 4. Daha önceleri müslümanları muhatap kabul etmeyen ve çözümü savaşta arayan müşrikler ilk defa bu antlaşmada karşı tarafı tanımışlar, onlardan güvenlik talep etmişler, müslümanların o yıl yapmak istedikleri umre ibadetini bir yıl sonra gelip yapmalarını kabul etmişlerdir (Kurtubî, XVI, 250 vd. Hudeybiye ile ilgili özet bilgi için bk. Bakara 2/194). Bu fethin sağladığı faydalar, doğurduğu sonuçlar ilk üç âyette veciz bir şekilde açıklanmaktadır. 12. âyette işaret edildiğı üzere busefere çıkmak, Mekkeli müşriklere bir mânada meydan okumak demektir, bu da bir cesaret meselesiydi. Bu yüzden münafıklar "Bunların işi bitti, müşrikler tamamını yok edecek" demişlerdi. Ancak 27. âyette sözü edilen rüyayı bir işaret ve emir sayan Peygamber efendimiz, çeşitli faydalarını da gözeterek, kendisine sadık 1500 kadar sahâbî ile bu meşakkatli ve tehlikeli seferi göze almışlardı. Başta hesap edilmeyen gelişmeler oldu; sahâbe sabır, cesaret, bağlılık ve fedakârlık imtihanlarına tâbi tutuldular. Bütün bunlar olurken ve olduktan sonra Allah Teâlâ'nın şu lutufları tecelli etti: 1. Hz. Peygamber, kendisinin dışında hiçbir ümmet ferdine bahşedilmeyen bir iltifata nâil oldu, "geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlanmış olduğu" rabbi tarafından ilân edildi. Esasen bütün peygamberler gibi Hz. Peygamber de ismet (Allah tarafından günah işlemekten korunmuş olma) özelliğine sahiptir, dolayısıyla zaten günahsızdır. Şu halde Peygamberimizin, bağışlandığı bildirilen günahı, fiilen işlediğı yahut işleyeceği bir günah olmayıp, beşer olması hasebiyle kendisinde bulunan günah işleme potansiyelidir. İsmet sıfatı, peygamberlerdeki bu potansiyel günah işleme imkânının fiiliyata geçmesini önleyen ilâhî bir koruma ve esirgemedir; âyetteki af bu anlamdadır. Bir önceki sûrenin tefsirinde geçen (Muhammed 47/19) farklı bir yoruma göre bu antlaşma ile Mekkeliler nezdinde suçlu (zenb kelimesinin suç mânası için bk. Şuarâ 26/14) ve ölüme mahkûm bulunan Hz. Peygamber bu antlaşma sonunda barış ve güvenlik antlaşmasının tarafı haline geldi, böylece müşrikler tarafından suçluluk hükmü kaldırılmış oldu. 2. En büyük nimet ve dosdoğru yol olan İslâm dini sulh ortamında tamamlanarak yayılma imkânı buldu. 3. Yolculukta, sulh müzakerelerinde ve dönüşte Allah'ın büyük yardımları görüldü. Peygamberler ümmetlerine örnek olduklarından Allah onları günah işlemekten korumuştur. Buna rağmen Peygamber efendimiz gece gündüz nâfile ibadetler yaparak ve özellikle çok namaz kılarak, hem bu konuda da ümmetine örnek olmuş hem de ibadetin cennet ümidi veyacehennem korkusundan değil, Allah buna lâîk olduğu, kul bununla mânevî hayat ve huzur bulduğu için yapılacağını göstermiştir. Nitekim kendisine, günahlarının peşinen bağışlanmış

olduğu hatırlatılarak niçin bu kadar çok namaz kıldığı sorulduğunda şu cevabı vermişlerdir: “Elimden geldiğince Allah’a şükreden bir kul olabilmem için” (Buhârî, “Tefsîr”, 48/2; peygamberlerin günahsızlığı (ismet) konusunda geniş bilgi için bk. Mehmet Bulut, “İsmet”, DİA, XXIII, 134-136). 4. âyette müminlere, olağan üstü sıkıntılı durumlarında Allah’ın moral yardımından söz ediliyor, arkasından da O’nun askerlerinden bahsediliyor. Öyle anlaşılıyor ki bu askerlerden maksat, müminlerin yanında olan ve ilâhî yardımı onlara ileten meleklerdir. Buna göre 7. âyette zikredilen askerler ise ilâhî cezayı icra eden melekler olmalıdır.

Sayfa 52

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ
عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ (144)

“Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse Allah’a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri ödüllendirecektir.” Al-i İmran 3/144

Al-i İmran 3/144 Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisingeriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisingeriye dönerse, Allah’a hiçbir zarar veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.

Al-i İmran 3/144 Ayet

Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse, Allah'a hiçbir zarar veremez. Allah şükredenleri mükafatlandıracaktır. (144)

Tefsir

Hz. Muhammed’in sadece bir beşer ve bir peygamber olduğu belirtilip önceki peygamberler gibi onun da ölümlü olduğu hatırlatılmaktadır. Ayrıca âyet münafıkların menfi propagandalarına bir cevap ve onlara kapılanlara yapılmış bir uyarı niteliğindedir. Şöyle ki Uhud Savaşı’nda Abdullah b. Kamia adında bir müşrik, Resûlullah’ı öldürmek için ona birkaç defa saldırmış, hatta yüzünü yaralamış ve attığı bir taşla dişinin kırılmasına yol açmıştı. Hz. Peygamber’i korumakta olan Mus’ab b. Umeyr de bu müşrikin saldırılarına karşı koyarken şehit olmuştu. Mus’ab, Hz. Peygamber’e benzediği için Abdullah b. Kamia Peygamber’i öldürdüğünü sanarak, “Muhammed’i öldürdüm” diye bağırmış, bu haber müslümanlar üzerinde şok etkisi yapmıştı. Bu haberin meydana getirdiği panik üzerine müslümanlar cesaretlerini yitirmişler, içlerinden bir grup dağa doğru çekilirken, bir grup Medine yolunu tutmuş, bazıları da oldukları yerde yığılıp kalmıştı. Hatta bir kısmı “Abdullah b. Übeyy’e gidelim de bizim için Ebû Süfyân’dan eman dilemesini rica edelim” deme gafletinde bulunmuş ve bu durumdan yararlanan bir grup münafık “Muhammed gerçek peygamber olsaydı öldürülmezdi. Atalarımızın dinine dönsek daha iyi olur” diyecek kadar ileri gitmişlerdi (Reşîd Rızâ, IV, 160). Bu sırada Hz. Peygamber’in “Ey Allah’ın kulları bana gelin!” diye seslenmesi üzerine etrafında halkalanan yaklaşık otuz kişilik bir grup onu yiğitçe savunmuşlardı. Öte yandan bu habere aldanan Kureys, aldığı netice ile yetinerek savaş alanını terketmiştir. Hz. Peygamber bu durumun farkına varmış ve bunu kendisi ve arkadaşları için Allah’ın lutfettiği bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Nitekim onun sağ olduğunu müslümanlara duyurmak isteyen Kâ’b b. Mâlik’e susması için işaret buyurmuşlardır (Hasan İbrâhim Hasan, İslâm Tarihi, I, 152). Âyette Hz. Muhammed’in fânî, İslâm’ın ise bâkî olduğunu, bu sebeple, o ölse dahi müslümanların bunu sükûnetle karşılayıp dinlerine bağlı kalmaları, düşmanlarıyla sürdürdükleri

savaşta sebat etmeleri gerektiği hatırlatılmaktadır. Müteakip âyetin sonundaki “Allah şükredenleri ödüllendirecektir” cümlesi buna işaret eder. Müfessirler buradaki “şükredenler” ifadesini, “İslâm’da sebat edip görevlerini yerine getirenler” şeklinde tefsir etmişlerdir (Elmalılı, II, 1194). Nitekim yıllar sonra Hz. Peygamber vefat ettiğinde insanlar şaşırıp ne yapacaklarını bilemez olmuşlar, fakat soğukkanlılığını koruyan Hz. Ebû Bekir, “Kim Muhammed’e tapıyor idiyse bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim de Allah’a tapıyor idiyse bilsin ki Allah diridir, ölmez!” demiş ve bu âyeti okumuştur. İbn Abbas “Ebû Bekir bu âyeti okuyuncaya kadar insanlar sanki böyle bir âyetin daha önce inmiş olduğunu bilmiyorlardı, herkes âyeti (ilk defa) ondan öğrenmiş gibiydi. Ondan âyeti dinleyen herkes onu okumaya başladı” demiştir (İbn Kesîr, II, 109).

ÜNİTE 4

KUR'AN VE ANA KONULARI

Sayfa 58

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا (59)

“... Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah’a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah’a ve Resule götürün. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından da daha güzeldir.” Nisâ 4/59

Nisâ 4/59 Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. **22** Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.

22 . Allah ve Resûlüne arz etmekten maksat, meselelerin Kur’an ve Sünnete göre çözüme kavuşturulmasıdır

Nisâ 4/59 Ayet

Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir. (59)

Tefsir

Buradan itibaren on bir âyetin asıl konusu itaattir. “Söz tutmak, boyun eğmek, emri yerine getirmek” mânasına gelen itaat, sosyal, siyasî, hukukî, ahlâkî boyutlarıyla İslâmî hayat düzenini kuran temel kavram ve kurumlardan biridir. Bu açıdan aynı mahiyette olan emanet ve adalet kavramlarından sonra buna yer verilmiş, araya “münafıklar ve fâsıklar” gibi emre uymayanların dünya ve âhirette karşılaşacakları sonuçları bildiren âyetler konmuştur. Allah’a itaat, “O’nun Kur’ân-ı Kerîm’de ve elçisininin tebliğ mahiyetindeki söz ve davranışlarında ortaya çıkan emir ve iradesine uymak” demektir. Resûlullah’a itaat, öncelikle tebliğ ettiği Kur’an’a ve sünnete uymaktır. Ancak burada “ve” bağlacı ile yetinilmeyip “İtaat ediniz” emrinin “Resûlullah” için de tekrar edilmesi ona itaatin, “Kur’an’dan ibaret olan vahyin tebliğine uyma”yı aştığını, kaide olarak bütün davranışlarının örnek edinilmesini, bütün buyruklarının yerine getirilmesini içine aldığını göstermektedir. Sahâbe, Resûlullah’ın “dinî veya bağlayıcı olmadığını bildirdiği, ya da karîneler yoluyla böyle olduğunu anladıkları emirleri” dışındaki bütün emir ve isteklerini, “Ona itaat dinî bir görevdir” şuuru içinde yerine getirmişlerdir; bunu yaparken de itaat hakkındaki âyet ve hadislerle Allah elçisinin gönderiliş amacına, kendisine verilen vazifelere ve O’nun örnekliliğini bildiren naslara dayanmışlardır. “İtaat ediniz” emri tekrarlanmadan “ülü’l-emre de...” denilmesi, bunların itaat yükümlülüğü bakımından Allah ve resulü gibi olmadıklarına, emirleri meşrû (Allah ve resulünün tâlimatına uygun) olmadıkça kendilerine itaat edilmeyeceğine işaret etmektedir. “Hiçbir mahlûka, Allah emrine uymadığı takdirde itaat edilemez”, “Ancak mâruf (meşrû) olan emre itaat edilir”, “Allah’a itaatsizlik sayılan emre itaat edilmez” (Buhârî, “Ahkâm”, 4, “Megazî”, 59; Müslim, “İmâre”, 39) meâlindeki hadisler bu kaideyi açıkça ifade etmektedir. Âyetin nüzûl sebebi de aynı kaideyi destekler mahiyettedir: Hz. Peygamber bir gruba (seriyye) askerî görev vermiş, başlarına da Abdullah b. Huzâfe’yi geçirmişti. Abdullah bir sebeple öfkelenmiş, emri altındakilere odun toplayıp yakmalarını, ateş olunca da içine girmelerini emretmişti. Emri alanlar tereddüt içinde kaldılar. Bir kısmı “Komutana (ülü’l-emre) itaat edilir” diye ateşe girmeye

teşebbüs ediyorlar, bir kısmı ise “bu itaatin, buyruğun meşrû olmasına bağlı bulunduğunu” düşünerek onları engelliyorlar, “Biz ateşten kaçarak Peygamber’e katıldık” diyorlardı. Bu çekişme devam ederken ateş söndü, seferden dönünce durumu Resûlullah’a arz ettiler. “Ateşe girseydiler kıyamete kadar ondan kurtulup çıkamazlardı. İtaat ancak meşrû emre olur” buyurdu (Buhârî, aynı yerler; Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, I, 452). Bu âyetin daha önce inmiş, fakat yanlış anlaşılması üzerine Resûlullah tarafından açıklama yapılmış olması da, seriyye vak’asından sonra inmiş olması da muhtemeldir (İbn Âşûr, V, 102). Ülü’l-emr, “emir sahipleri, emir verme selâhiyeti taşıyan ve bu konumda olanlar yani âmirler” demektir. Bunlardan maksadın kimler olduğu konusunda “devlet başkanı, onun veya toplumun yetki verdiği yöneticiler ve kumandanlardır”, “âlimlerdir” gibi çeşitli anlayışlar ve rivayetler vardır. “...sizden olan emir sahiplerine itaat edin” buyurulduğuna göre bunların belli kişiler ve makam sahipleri olduğu, iman ve dünya görüşü itibariyle müslüman olanlardan seçildiği veya tayin edildiği, meşrû buyruklarında bunlara itaat etmenin Allah emri ve dinin gereği olduğu anlaşılmaktadır. İslâm dini, gerek kamu hayatında ve gerek özel hayatta bazı sıfat ve özellikleri taşıyan kimselere itaat edilmesini, onların buyruklarının yerine getirilmesini ve söylediklerine uyulmasını istemiştir. Başkan, aile reisi, kumandan, ana-baba, bilmeyenlere göre bilenler (âlimler) bunlardandır ve ülü’l-emr kavramına bunların tamamı dahil bulunmaktadır. Kamu hayatındaki ülü’l-emr ya halife gibi ümmetin seçmesi ve biatıyla belirlenir –onun tayin ettiği yüksek dereceli memurlar da dolaylı olarak ümmetin belirlediği ülü’l-emr olurlar– ya da bir makamın tayinine gerek bulunmadan, taşıdıkları üstün vasıflarla bu yetkiyi elde ederler. Bu üstün vasıflar “İslâm, ilim ve adalet”tir. Bilmeyenler, müslüman, âdil (kâmil ahlâk sahibi) ve âlim olan kimselere danışmak (fetva sormak) ve aldıkları cevabı uygulamak mecburiyetindedirler. Yöneticiler de – bilmedikleri konuları– bilenlere sormakla yükümlüdürler. Bu açıdan bakıldığında birinci derecede ülü’l-emr “âlimlerdir”, ikinci derecede ülü’l-emr ise “yöneticiler, âmirler ve kumanda mevkiinde olanlar”dır. “Bir hususta anlaşmazlığa düşmek” Allah ile mümin kulları arasında olamaz, Resûlullah ile ümmeti arasında da düşünülemez. Geriye yönetici, yönetilen, bilen, soran... şeklinde ümmet kalır; bu çerçevede ümmetarasında bir anlaşmazlık çıktığında mesele Allah’a ve resule götürülecektir. Yönetilenlerle ülü’l-emr arasındaki ihtilâfta, bu ikincisi de taraf olduğu için tek merci Allah ve resulüdür; yani –şağıda açıklanacağı üzere– dinin ana kaynakları ışığında çözüm üretecek kurumlardır. İhtilâfın tarafları arasında ülü’l-emr bulunmazsa, meselenin halledilmesinde onun da – benimsenen idare şekline göre selâhiyeti çerçevesinde– devreye girmesi tabiidir; ancak ülü’l-emr tasarruflarında Allah ve resulünden bağımsız değildir. Meselenin “Allah’a götürülmesi” Kur’an’a, “resule götürülmesi” ise sünnete başvurmayı gerektirir. Anlaşmazlık konusunda bu iki kaynaktan çözüm ve hüküm var ise bu, bütün ümmet için bağlayıcıdır ve gereğine uyularak anlaşmazlık çözüme kavuşturulur. Bu iki kaynaktaki çözüm her zaman nokta tayini şeklinde değildir. Kıyamete kadar ortaya çıkacak bütün anlaşmazlıkların konu konu, parça parça çözümü Kitap ve Sünnet’te bulunmaz. Ancak bütün anlaşmazlıkların çözümüne ışık tutan ilkeler, işaretler, delâletler, örnek ve emsal çözümler vardır. Bunlardan yararlanarak çözüm ve hüküm bulma işine ictihad denir. İctihad bilinmeyenleri, açıkça belli olmayanları, anlaşmazlıkları Kitaba ve Sünnet’e başvurarak (götürerek) çözme metodunun ve çabasının adıdır; Resûlullah tarafından sahâbeye öğretilmiş, daha sonraki nesiller de bunu, onlardan alarak kullanmış ve geliştirmişlerdir (Cessâs, I, 212-213). “Eğer bir hususta (âyetteki kelimeyle “şeyde”) anlaşmazlığa düşerseniz...” şeklindeki cümle yapısı umum (genellik) ifade eder. Buna göre müminlerin hayatında ihtilâf konusu olan her şey çözümü Kur’an’dan ve Sünnet’ten alacak, başka bir deyişle çözüm, bu iki kaynağa başvurularak aranacaktır. Hem hâkim (hüküm koyan) hem de mâbud (kendisine ibadet edilen) yalnızca Allah’tır. Allah’a mahsus bulunan bu sıfat ve selâhiyetlerin –aynı mahiyette olmak üzere– bir başka merci veya şahsa tanınması şirk, bu merci ve şahsın Kur’an’daki adı da, 60. âyette zikredildiği üzere tâguttur.

“Biz onu (Kur’an’ı) Kadir Gecesi’nde indirdik.”Kadir 97/1

Kadir 97/1Şüphesiz, biz onu (Kur’an’ı) Kadir gecesinde indirdik.

Kadir 97/1 Ayet

Şüphesiz, biz onu (Kur’an’ı) Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sen ne bileceksin! Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır. (1-3)

Tefsir

Kadr kelimesi sözlükte “güç, hüküm, değer, şeref” gibi anlamlara gelir. Özellikle Kur’an’ın bu gecede indirilmesinin geceyi şerefliendirdiğini ve kadrini yücelttiğini ifade etmek üzere ona bu isim verilmiştir. Bu sûre inmeden önce gecenin böyle bir ismi yoktu. Duhân sûresinde, “Biz onu mübarek bir gecede indirdik” (44/3) buyurularak bu gecenin bereketli, hayırlı, uğurlu, önemli ve kutsal bir gece olduğu açıkça ifade edilmiştir. Sûrenin ilk âyetinde Kur’an’ın bu gecede, Bakara sûresinde de (2/185) ramazan ayında indirildiği belirtilmiştir. Buna göre Kadir gecesinin ramazan ayı içerisinde olduğu açıktır; ramazanın hangi gecesine denk geldiği konusunda farklı görüşler vardır. Bununla birlikte, **Buhârî ve Müslim’in kaydettiği, Hz. Âişe’ye isnad edilenve Alak sûresinde naklettiğimiz bir hadiste Hz. Peygamber’e ilk vahyin Ramazan’ın 27. gecesinde geldiği bildirilmiş; bu sebeple Kadir gecesinin Ramazan’ın 27. gecesi olduğu yönünde genel bir kanaat oluşmuştur. Bazı rivayetlere göre Kur’an bu ayın son on günü içinde inmeye başlamıştır** (Kurtubî, XVI, 124). Kadir gecesinin kesin olarak bildirilmemesi, insanların o gecede kazanacakları sevaplara güvenip diğer zamanlarda kulluk görevlerini ihmal etmelerini önlemek gibi bazı sebep ve hikmetlerle açıklanmıştır. Müfessirler, “Biz onu Kadir gecesinde indirdik” diye çevirdiğimiz 1. âyetteki “o” zamiriyle Kur’an’ın kastedildiği konusunda ittifak etmişlerdir (bk. Taberî, XXX, 166; Râzî, XXXII, 27; Şevkânî, V, 554). Kur’an’ın, zamirle anlaşılacak derecede apaçık bilinen, tanınan, şanı yüce bir kitap olduğunu göstermek için adının açıkça anılmadığı belirtilir. “Biz onu indirdik” ifadesinden, “tamamını indirdik” veya “indirmeye başladık” mânaları anlaşılabilir. Âlimlerin çoğu, âyette “peyderpey indirdik” anlamındaki nezzelnâ yerine “indirdik” anlamındaki enzelnâ fiilinin kullanılmasını gerekçe göstererek burada Kur’an’ın tamamının ulûhiyyet makamından dünya semasına indirilmesinin söz konusu edildiğini ileri sürmüşlerdir. Bazı âlimler ise bu âyetle doğrudan Hz. Peygamber’e gelen Alak sûresinin ilk âyetlerinin kastedildiği kanaatindedirler. Her iki yoruma göre de söz konusu zaman diliminin Kur’ân-ı Kerîm’in indirilişine sahne olduğu ve bu olayla büyük bir değer kazandığı için bu sûrede ona “leyletü’l-Kadr” denilmiştir (M. Sait Özervarlı, “Kadr Sûresi”, DİA, XXIV, 140-141). “Bilir misin nedir Kadir gecesi?” meâlindeki 2. âyete cevap veren sonraki âyetlerde onun tarihinin açıklanması yerine bu gecenin önemi, insanlar için hayır ve bereketi üzerinde durulmuştur. Duhân sûresinde de Kur’an’ın “mübarek bir gecede” indirildiği belirtilerek hüküm ve hikmet içeren bütün işlerin bu gecede ayrıldığı, belirlendiği ifade edilir (**Duhân44/3-4**). Müfessirlerin bir kısmı, Kadir gecesinin bin aydan hayırlı olduğunu bildiren 3. âyeti hakiki mânasında anlayarak bu gecede yapılan ibadet vehayırların, içinde Kadir gecesinin bulunmadığı tam bin ayda yapılanlardan daha çok sevap getireceğini belirtirler. Başka bir yoruma göre buradaki bin sayısı çokluktan kinayedir. Nitekim birçok dilde olduğu gibi Arapça’da da bin rakamı büyük bir sayı söyleyerek çokluğu anlatmak için kullanılmaktadır. Şu halde bu âyette Kadir gecesinde yapılan ibadet ve iyiliklerin diğer bütün zamanlarda yapılanlardan daha çok sevap getireceği ifade edilmiş olmaktadır (Şevkânî, V, 555; İbn Âşûr, XXX, 459).

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ (3) فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ (4)

Duhân44/3-4Ayet

Hâ Mîm. Apaçık olan Kitab'a andolsun ki, biz onu mübârek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz insanları uyarmaktayız. Apaçık olan Kitab'a andolsun ki, biz onu mübârek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz insanları uyarmaktayız. (1-3)

Tefsir

Bazı sûrelerin başında bulunan bu tür harflere “hurûf-ı mukattaa” denir (bilgi için bk. Bakara 2/1). Üzerine yemin edilen şey değerli, önemli ve bazan kutsaldır. Burada yemin eden Allah, üzerine yemin edilen de Kur’an’dır; maksat bu kitabın ne kadar önemli ve değerli olduğunu bildirmektir. Mübarek “uçurlu, hayırlı, bereketli, değerli” demektir. Allah’ın, yarattığı mekânlar ve zamanlardan bir kısmına, bazı önemli işlerin ve ibadetlerin yapılacağı yer ve zaman olma özelliği vermesi, o yerde ve zamanda bulunan, üzerine düşeni yapan kullarına bu yüzdensevaplar, ödüller verip çeşitli lutuflarda bulunması normaldir, bunlarda yadırganacak bir taraf yoktur. Ülkemizde kandil geceleri diye bilinen geceler, ramazan günleri ve geceleri, arefe günü, Mekke’deki Mescid-i Haram, Medine’deki Mescid-i Nebevî, Kudüs’teki Mescid-i Aksâ, Kâbe’nin üzerinde bulunduğu toprak parçası bu zaman ve mekânların başlıca örnekleridir. Diğer kutsal kitapların da içinde indiğine dair rivayetler bulunan (Kurtubî, XVI, 124) ramazan ayında (bk. Bakara 2/185; Kadir 97/1), bazı rivayetlere göre bu ayın son on günü içinde (Kurtubî, XVI, 124) Kur’an nâzil olmaya başlamıştır. “Onu indirdik” sözünden “tamamını indirdik” mânası anlaşılabilir gibi “indirmeye başladık” mânası da çıkar. Kur’an’ın yaklaşık yirmi üç yıl içinde parça parça geldiği tarihî bir gerçek olduğuna göre ikinci mânayı tercih etmek gerekecektir. Kur’an’ın tamamının bir Kadir gecesinde, Allah katından (levh-i mahfûzdan), Cebrâil’in de içinde bulunduğu melekût âlemine indirildiği, sonra Hz. Peygamber’e yirmi üç yılda parça parça gönderildiği şeklinde bir açıklama varsa da bunun, vahye dayalı sağlam bir dayanağı yoktur. Kur’an’ın indirildiği, bütün hikmetli işlerin icra için görevlilere tebliğ edildiği gecenin, şâban ayı ortasına rastlayan ve sonraları Berat gecesini diye anılan gece olduğuna dair rivayetler de sağlam değildir (Kurtubî, XVI, 125).

Ayet

Katımızdan bir emirle her hikmetli iş o gecede ayırt edilir. Eğer kesin olarak inanıyorsanız, Rabbinden; göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbinden bir rahmet olarak biz peygamberler göndermekteyiz. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. (4-6)

Tefsir

Bu âyetlerde “bütün işler” in o gecede ayrıldığından söz edilmiş olmakla beraber özellikle Kur’an’ın o gecede ayrıldığı açıklanmaktadır; yani “O gece bütün hikmetli işlerin ayrıldığı bir gecedir; Kur’an da işte o gecede ayrılmıştır” denilmektedir. “Ayrıma” kelimesinin öncesinde ve sonrasında “indirme” ve “gönderme” zikredildiğine göre, kelimenin buradaki mânası da açıklanmış olmaktadır. Allah’ın emriyle veya bir başka yoruma göre Allah’ın emri (iş) olarak ayrılan / gönderilen / indirilen şey Kur’an’dır. Ayırmaktan maksat indirmek, Cebrâil ve Hz. Peygamber aracılığı ile insanlara göndermektir. “İndirme ve gönderme” yanında “ayıma ve ayrılma” kelimesinin de kullanılması, ister Kur’an olsun, ister hükmü verilmiş, zamanı gelmiş diğer hikmetli işler olsun hepsinin, bir bütün içinden ayrılarak kuvveden fiile, kaderden kazâyâ, takdirden tekvîne, bilgi ve tasarıdan gerçekleştirme ve yaratmaya geçirildiğini anlatma amacına yöneliktir. Nitekim İsrâ sûresinde (17/106) Kur’an’ın bütününden ayrılan parçaların yeri ve zamanı geldikçe Hz. Peygamber’e gönderilmesi aynı kelime ile “ayırdık” denilerek ifade edilmiştir. Yukarıda meâli verilen ve açıklanan altı âyette Kur’an’la ilgili olarak şu önemli nitelik ve özellikler, âdetatları çizilerek açıklanmıştır: 1. Kur’an, Allah’ın üzerine yemin edeceği kadar önemli bir kitaptır; 2. Onu Allah

göndermiştir; 3. Şerefi ve önemine lâyık bir mübarek gecede göndermeye başlamıştır; 4. Allah insanlık tarihi boyunca peygamberler ve kitaplar göndererek kullarına doğru yolu göstermiş, onları uyarmıştır. Kur'an da bu seriden bir rehber, bir irşad ve uyarı kitabıdır; 5. Bütün bu nitelikleriyle o Allah'ın bir rahmetidir; kullarına olan sevgi ve merhametinin bir eseridir.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُم وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (185)

Bakara 2/185Ayet

(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir. (185)

Tefsir

Önceki âyetlerde orucun farz kılındığı bildirilmiş, bunun sayılı günlerde tutulacağı açıklanmış; yükümlüler, süre ve şekil bakımlarından yeni olan bu ibadete psikolojik olarak alıştırmış, güçlük söz konusu olduğunda ruhsatların bulunduğu haber verilmişti. Bu hazırlık mahiyetindeki açıklamalardan sonra farz kılınan oruç ibadetinin ayrıntılarının bildirilmesine geçilmiştir; birbirini tamamlayan âyetler arasında bir nesih (birinin diğerini hükümsüz kılması) ilişkisi yoktur. Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber'e indirilmesi Mekke'de Hira mağarasında, milâdî 610 yılı Ramazan ayının 27. gününde başlamış ve Allah Teâlâ'nın uygun gördüğü aralıklar ve münasebetlerle yaklaşık yirmi üç yılda tamamlanmıştır. Âyette geçen "ramazan ayında Kur'an'ın indirilmesi"nden maksat onun tamamının değil ilk âyetlerinin indirilmesidir; Bakara sûresinin başında olduğu gibi birçok âyette, Kur'an'ın bir parçasına da kitap ve Kur'an denilmiştir. Yüce mevlâ müslümanlara oruç ibadetini farz kılmayı murat edince bunun zamanının da ona uygun ve lâyık bir zaman olmasını istemiş, bütün insanlığa son rehber ve irşad aracı kıldığı kitabını vahyettmeye başladığı ayı oruç zamanı olarak seçmiştir. Burada "şehide" fiili "görmek" değil "erişmek, hazır bulunmak" mânasındadır. Bu sebeple âyetin, "Ramazan hilâlini gören oruç tutsun" şeklinde bir mânası yoktur. Kamerî aylardan biri olan ramazanın giriş hilâlini görünce oruca başlanması, çıkış hilâlini görünce de oruca son verilip bayram yapılması, ayın bir engel yüzünden görülememesi durumunda bir önceki ayın otuz tamamlanması ve ertesi günün, yeni ayın biri olarak kabul edilmesi hükümleri âyetle değil hadisle sabit olmuştur (Buhârî, "Savm", 5, 11; Müslim, "Sıyâm", 4, 7, 8, 17-20). 1978 yılında İstanbul'da İslâm ülkeleri temsilcilerinin katılımıyla yapılan ilmî bir toplantıda ramazan ve bayram hilâllerinin, dünyanın herhangi bir yerinde görülebilir hale gelmesine dayalı hesaplar ve buna uygun takvim yapılmasına, ayrıca özel rasathânelerden gözetleme yapılarak hesabın kontrol edilmesine karar verilmiştir. O günden itibaren bu kararlara uyan ülkeler arasında birlik hâsıl olmuştur. Kararlara ve bunların dinî-ilmî gerekçelerine katılmakla beraber bu kararlara uymayan ülkelerde ise bazı yıllarda –hesaba göre– dünyanın hiçbir yerinden hilâlin görülmesinin mümkün olmadığı zamanda görme iddialarına dayalı ilânlar yapılmaktadır. Türkiye'de yaşayanlara, alınan kararlara titizlikle uyan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın takvimine uymalarını, etrafı dinleyerek kafalarını karıştırmamalarını tavsiye ediyoruz. Hasta ve yolcu olanların orucu başka günlerde kazâ edebilecekleri yukarıda geçtiği halde burada tekrarlanmasının bazı tefsircilere göre sebebi, "oruç tutmakla fidye vermek

arasında muhayyer bırakma” hükmünün bu âyetle kaldırılmış olmasından dolayı diğer ruhsatların da kaldırıldığı zannını engellemektir. Onlara göre “Artık ramazana erişen oruç yerine fidye veremez, oruç tutacaktır, ancak hasta ve yolcu olanlar başka günlerde kazâ edebilirler” denilmek istenmiştir. Bize göre âyetler arasında nesih ilişkisi yoktur. Oruç tutmakta zorlananların fidye verme imkânları devam etmektedir. Burada iki geçici mazeretin tekrar zikredilmesinin sebebi, onların da neshedilmediğini, hükmün devam ettiğini anlatmaktır. Esasen bu mazeretlerin yukarıda zikredilmesi bir hazırlık içindir, hüküm ise burada verilmiştir. Allah’ın ululuğunu gönülden benimseyip dile getirmeye tekbir denir. “Allahü ekber” cümlesiyle ifade edilen tekbinin mânası “Allah en uludur, en büyüktür” demektir. Bu cümle aynı zamanda Allah’ın birlik, teklik ve eşsizliğinin itirafıdır. Çünkü en büyük ve en uludan başkasında bir eksiklik, bir küçüklük vardır ve böyle olan bir varlık Tanrı olamaz. Namaza başlarken, rükûya ve secdeye giderken, kurban keserken tekbir getiren müminler, bununla ibadetin ancak Allah’a yapılacağını, ondan başkasının buna lâayık olmadığını dile getirmektedirler. Ramazan ayını oruçlu geçiren, kurban bayramında kurban ibadetini yerine getiren müslümanların bayram namazına giderken ve bayram namazını kılarken tekbir getirmeleri, bayram hutbelerinde hatibin tekbir getirmesi hep aynı mâna ve hikmete yöneliktir. Ayrıca kurban bayramlarına mahsus olmak üzere “teşrîk günlerinde” farz namazlardan sonra tekbir getirilmektedir (bk. Bakara 2/203).

Sayfa 60

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا (32)

“İnkâr edenler, ‘Kur’an ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi?’ dediler. Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık (parça parça indirdik) ve onu tane tane okuduk.”Furkan 25/32

Furkan 25/32 İnkâr edenler, “Kur’an ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler. Biz, Kur’an’la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk.2

2 . *Âyetin son kısmı, “Biz Kur’an’ı senin kalbine yerleştirmek için onu kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk” şeklinde de tercüme edilebilir.*

Furkan 25/32 Ayet

İnkâr edenler, "Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!" dediler. Biz Kur'an'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk. (32)

Tefsir

Kur’an’a inanmamak için bahaneler üreten müşriklerin başka bir iddiası dile getirilmektedir. Aslında Kur’an’ın hepsi birden indirilseydi onlar yine inanmayacaklardı. Çünkü amaçları gerçeği bulmak değil, taassup duygularıyla bağlandıkları bâtil inançlarını, maddî ve sosyal çıkarlarını korumaktır. Ayrıca bu tutum sadece Câhiliye müşriklerine özgü bir hal de değildir. İnsanlardan bir kısmı, günümüzde bile asıl niyetlerini ve amaçlarını saklayarak –istedikleri yerine getirilse iyi bir dindar olacakmış gibi– böyle mâsum görünüşlü iddialar, gerekçeler, talepler, görüş ve öneriler ileri sürebilmektedir. Müşriklerin, “Kur’an ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!” derken asıl maksatları Allah’ın mâlûmu olmakla birlikte, bu sözlerin iyi niyetli insanların zihnini karıştırmaya ihtimali bulunduğu için âyette iddiaya kısaca cevap verilmiştir. Buna göre Allah Teâlâ, Kur’an’ın tamamını bir defada değil de yaklaşık yirmi üç sene zarfında, âyet âyet, bölüm bölüm indirmekle Resûlullah’ın her gelen âyeti gerek metni gerekse anlamıyla zihnine iyice yerleştirmesini, ruhuna sindirmesini amaçlamış; Resûlullah da Kur’an’ın bütününe eksiksiz ve yanlışsız olarak hâfızasına yerleştirdiği gibi, diğer insanlara tebliğ etmeden önce bizzat kendisi, başta iman esasları olmak üzere Kur’an’ın ilkeleriyle kişiliğini bütünlüştürmüştü, Hz. Âişe’nin ifadesiyle Kur’an onun ahlâkı haline gelmiştir (Müslim, “Müsâfirîn”, 139).

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (9)

“Kur’an’ı kesinlikle biz indirdik; elbette yine onu biz koruyacağız.” Hicr 13/ 9

Hicr 15/ 9 Şüphesiz o Zikr’i (Kur’an’ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.

Hicr 13/ 9 Ayet

Şüphesiz o zikri (Kur’an’ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz. (9)

Tefsir

Zikir kelimesi, sûrenin ilk âyetinde geçen ve ikisi de özellikle Hz. Peygamber’in muhatap olduğu ilâhî vahiy için kullanılan Kur’an ve kitabı ifade etmektedir. Bu sebeple burada zikir kelimesini vahiy diye çevirmeyi uygun bulduk. Yukarıda 6. âyette müşrikler alaylı bir ifadeyle, Hz. Muhammed’e vahiy diye bir şey gelmediğini ima etmişler ve onun bir mecnun olduğunu, dolayısıyla vahiy dediği sözlerin Allah’tan değil cinlerden geldiğini veya söylediklerinin hakikatle ilgisi bulunmayan deli saçması olduğunu ileri sürmüşlerdi. İşte burada “Kesin olarak bilirsiniz ki bu vahiy kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz” buyurularak onların bu iddiası açıkça reddedilmektedir. Şu halde burada “zikir”den maksat vahiy, korumadan maksat da vahiy sürecinde âyetlerin ilâhî olma özelliğini bozacak şekilde herhangi bir dış etkiden vahyin korunmasıdır. Böylece –bağlamı da dikkate alındığında– âyette esas itibarıyla müşriklerin vahye yönelik itirazları reddedilmekte, vahyin Allah’tan geldiği ve ona asla herhangi bir ilâvenin söz konusu olmadığı ve olamayacağı bildirilmektedir. Bununla birlikte Taberî, âyeti “Biz muhakkak ki Kur’an’ı koruyup içine onun aslında bulunmayan bir ifadenin, bir yanlışın karışmasını veya hükümlerinde, hadlerinde, farzlarında bir eksiklik meydana getirilmesini engelleyeceğiz” şeklinde açıklamış (XIV, 7); âyetteki korumayı münhasıran gelecekte vuku bulması muhtemel bir müdahaleye karşı koruma şeklinde anlayan bu yorum, müfessirlerin ve diğer âlimlerin büyük çoğunluğunca da benimsenmiştir. Buna göre daha önceki kutsal kitapların mâruz kaldığı ve genellikle tahrif terimiyle ifade edilen eksilme, değişme, bozulma, kaybolma gibi haller Kur’an’ın başına gelmeyecek; Kur’an, Peygamber’e geldiği şekliyle kıyamete kadar varlığını ve orijinalitesini koruyacaktır. Çünkü Kur’an’ı resulüne indiren Allah, onu koruyacağını da vaad etmiştir ve O’nun vaadi haktır, kesindir. Nitekim, yazılı kültürün yaygın bulunmadığı bir ortamda gelmiş olmasına rağmen, Allah’tan geldiği ve yazıya geçirildiği şekliyle korunabilmiş tek kutsal metin Kur’an’dır. Peygamber’in ağızdan söz olarak dışa yansıdığı günden bugüne kadar bütün müslümanlar Kur’an’ı korumayı en kutsal görev bilmişler; başlangıçta daha çok ezberleyerek, sonraları da hem ezberleyip hem de yazıya geçirerek aslî şekliyle bugüne aktarılmasını sağlamışlardır. Her türlü yazım imkânlarının geliştiği, özellikle bilgisayar ortamının doğduğu günümüzde ve bundan sonraki dönemlerde ise kuşkusuz Kur’an metninin korunması daha kolay olacaktır. Bu âyetin, sûrelerin başındaki “besmele”lerin ilgili sûrenin bir parçası ve dolayısıyla ilk âyeti olduğuna güçlü bir delil teşkil ettiğini düşünenler olmuştur. Aksi halde bunların o sûrelerin başına sonradan eklendiğini kabul etmek gerekir ki böyle bir ekleme de konumuz olan âyetin hükmüne aykırıdır (Râzî, XIX, 166). Ancak bunun Kur’an’ın korunmuşluğu üzerine aşırı hassasiyetten kaynaklanan isabetsiz bir yorum olduğu kanaatindeyiz. Âyetin “...ve onu mutlaka koruyacak olan da yine biziz” kısmında, korunacağı bildirilenin Hz. Peygamber olduğuna dair görüşler de vardır. Nitekim yüce Allah, son derece elverişsiz şartlar içinde ortaya çıkıp İslâm’ı yaymaya çalışan resulünü pek çok zorluğa, amansız düşmanların baskı ve zulümlerine karşı korumuş ve sonuçta hiçbir peygamberin ulaşamadığı genişlikte başarılar gerçekleştirmesini sağlamıştır. Kuşkusuz Peygamber’in korunması, dolaylı olarak vahyin de korunması anlamını içerdiğinden her iki yorumu birleştirmek mümkündür.

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ (69)

“...Bu ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur’an’dır.” Yasin 36/69

Yasin 36/69 Biz, o Peygamber’e şiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O(na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur’an’dır.

Yasin 36/69 Ayet

Biz o Peygamber'e şiir öğretmedik. Bu ona yaraşmaz da. O(na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır. (69)

Tefsir

Resûlullah’a şiir öğretilmediği ve zaten ona yaraşmayacağı ifadesi ilk bakışta şiiri kötüleme izlenimi vermektedir. Halbuki o dönemde şair kelimesi sadece şiir sanatında becerisi olanlar için değil, aynı zamanda görünmeyen âlemlerle irtibatları bulunan kişiler hakkında da kullanılıyordu. Hz. Muhammed’in peygamber olduğunu kabul etmek istemeyen ve hakkında türlü sıfatlar uyduran müşriklerin onu şair olarak nitelendirmeleri de bu sebebe dayanıyordu. Zaten Kur’an’ın şiir olmadığı açıkça görüldüğü için, Hz. Peygamber hakkında bugün bilinen anlamıyla şair demeleri, ileri sürdükleri iddiaya güç katamaz ve böyle bir gerekçeyle kamuoyunu etkileyemezlerdi. Nitekim müşriklerin Resûlullah hakkında ithamlar içeren ifadelerinde Kur’an için “şiir” nitelmesi yer almamakta, sadece Hz. Peygamber şair olarak nitelenmekteydi (bk. **Enbiyâ 21/5; Sâffât 37/36; Tûr 52/30; Hâkka 69/41**. Kur’an’da şiir kelimesi sadece konumuz olan bu âyette geçmektedir; şairler hakkında değerlendirme için bk. **Şuarâ 26/224-227**). Bilinen anlamıyla şair de kendisine doğan ilhamdan güç alır; fakat İslâm öncesi Araplar’da şair, tabiatüstü bir varlık tarafından sahip olunmuş (kuşatılmış, onun hükmü altına girmiş) kişi demektir. Onlara göre bu varlık (bir cin) vecd halindeki bir kişiye (şair) geçici olarak sahip olur, onun ağzından çoğunlukla beyitler şeklinde, normal haldeki insanın söyleyemeyeceği heyecan veren kelimeler söylerdi. Cinin insana sahip olması (tecîn) olayı, yalnız Araplar’a veya Sâmil’lere özgü olmayıp eskiden beri bilinen ve modern zamanlarda Şamanizm olarak adlandırılan yaygın bir inanç ve anlayıştır. Şu hususa da dikkat edilmelidir ki, bize kadar gelen İslâm öncesi şiirlerin çoğunluğu, son Câhiliye devrine yani Arap şiirinin ilkel Şamanizm devrinden çok sonraya aittir; İslâm zuhur ettiği zaman şiir düzeyi çok yükselmiş, hemen hemen bugünkü mânada bir sanat dalı haline gelmişti. Dolayısıyla Kur’an’ın geldiği sıralarda şairlerin hep bir cin tarafından sahip olunmuş kişiler olarak telakki edildikleri de ileri sürülemez; fakat hâkim kültürün etkisiyle şair kelimesinin ilk çağrıştırdığı mânanın bu olması önemlidir. Yine İslâm’dan hemen önceki son Câhiliye döneminde şairin sosyal mevkiinin Arabistan’ın eski devirlerindeki gibi yüksek olmadığı da göz ardı edilmemelidir (bu konuda bk. Toshihiko Izutsu, Kur’ân’da Allah ve İnsan, s. 158-162. Müfessirler ve i’câzü’l-Kur’ân gibi Kur’an ilimleriyle meşgul olanlar genellikle, burada Kur’an için, bilinen anlamıyla şiir nitelmesi yapıldığı düşüncesinden hareketle bu iddiayı çürütecek açıklamalar üzerinde dururlar, bk. İbn Âşûr, XXIII, 56-65; Râzî, müşriklerin Hz. Peygamber’i sihirbaz ve kâhin olarak da itham etmelerine rağmen Kur’an’da ona sihir ve kehanetin öğretilmediğine dair bir ifade kullanılmayıp sadece şair ithamına bu şekilde cevap verilmesini, Resûlullah’ın da sadece Kur’an’ın benzerini getiremeyecekleri konusunda meydan okumuş olmasına bağlar, XXVI, 104). Bu açıklamalar ışığında âyetin hedefi daha iyi anlaşılacaktır ki, bu da sûrenin başında kendisi üzerine yemin edilen Kur’an’ın ve hak peygamber olduğu vurgulanan Hz. Muhammed’e verilen görevin mahiyetini aydınlığa kavuşturmadır. Buna göre muhataplar Resûlullah’ın özelliklerinedikkat ettiklerinde onun şiir öğretilmiş bir kişi olmadığını, zaten bunun ona yaraşmayacağını ve ilâhî mesajı getiren gerçek bir peygamber olduğunu anlayacaklardır. Yine açıktır ki, onun getirdiği vahiy sırf bir öğüt niteliğindedir yani kendisi için bir menfaat sağlama aracı olmayıp sadece insanlığın hayrına ve kurtuluşuna vesile olacak açıklamalar içermektedir. O, insanların beyinlerini uyuşturacak esrarengiz bilgiler ve bilmece gibi ifadeler taşıyan bir kelâm değildir; aksine

muhteva ve üslubuyla insanı düşünmeye sevkeden apaçık bir Kur'an'dır. Yine o, bazı ibadetlerde okunan ve okunup gereğince amel edilmesi karşılığında ecir alınan ilâhî bir kitaptır (Zemahşerî, III, 292).

بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأُولُونَ (5)

Enbiyâ 21/5Ayet

Peygamber onlara dedi ki: "Rabbim yerdeki ve gökteki her sözü bilir. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." Onlar, "Hayır, bunlar karma karışık yalancı düşlerdir. Hayır, onu kendisi uydurdu, hayır, o bir şairdir. Eğer böyle değilse önceki peygamberlerin (mucizelerle) gönderildikleri gibi o da bize bir mucize getirsin" dediler. Onlardan önce helak ettiğimiz hiçbir memleket halkı iman etmedi de şimdi bunlar mı iman edecekler? (4-6)

Tefsir

Hasan-ı Basrî, peygamberden mûcize isteyen kavimlere mûcize gösterildiği takdirde iman etmezlerse kökleri kesilecek şekilde cezalandırılacaklarına dair Allah'ın hükmü olduğunu söylemiş; soylarından dindar nesiller geleceği, dolayısıyla onların eliyle İslâmiyet kıyamete kadar yaşayacağı için Hz. Peygamber'in ümmetinden bu hükmün kaldırıldığını, bu sebeple bu ümmet içinden inkârcıların, sırf inkâr ve alay maksatlı mûcize isteklerine cevap verilmediğini ifade etmiştir (Râzî, XXII, 143; 5. âyetin meâlinde "karmakarışık düşler" diye tercüme ettiğimiz "adgâsu ahlâm" tamlaması hakkında bilgi için bk. Yûsuf12/44).

وَيَقُولُونَ أَئِنَّا لَتَارِكُوا آلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَّجْنُونٍ (36)

Sâffât 37/36Ayet

Çünkü onlar, kendilerine, "Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur" denildiği zaman inanmayıp büyüklük taşıyorlardı. "Biz, deli bir şair için ilahlarımızı mı terk edeceğiz?" diyorlardı. Hayır, öyle değil. O, hakkı getirmiş, (önceki) peygamberleri de tasdik etmiştir. (35-37)

Tefsir

Bir önceki âyette "suçlular" olarak anılan Mekke putperestlerinin, İslâm'ın tevhid ilkesi olan âyet metnindeki, "lâ ilâhe illallâh" (Allah'tan başka tanrı yoktur) ifadesini duyduklarında gösterdikleri tepkinin mahiyetine dikkat çekilmektedir. Çünkü bu ifade sadece onların tanrı inançlarını değiştirmiyor; asıl bu inanç üzerine kurulu bütün Câhiliye telakkisini, değer yargılarını, toplumsal düzenlerini tehdit ediyordu. Bu sebeple de söz konusu ifadeyi duyduklarında, başka bir yerde (Feth 48/26) "hamiyetü'l-Câhiliyye" (Câhiliye dönemine özgü büyükleme kompleksi) denilen duygu onların benliklerini sarıyor ve mâkul gerekçelerle davasını çürütmedikleri Resûlullah hakkında delilik, şairlik, kâhinlik gibi saçma ithamlarda bulunuyor, bu tür içi boş iddialarla onu insanların gözünden düşürüp başarısız kılacaklarını zannediyorlardı. Buna karşı Kur'an, kesin bir dille onun gerçeği getirdiğini bildirmektedir. Hz. Muhammed'in, önceki peygamberleri tasdik ettiğinin özellikle belirtilmesi, onun getirdiği dinin, diğer dinlerde de mevcut olan evrensel gerçekleri, ilkeleri içerdiğini göstermektedir. Bunlar, başta "lâ ilâhe illallah" cümlesinin özetlediği tevhid ilkesi olmak üzere, bu sûrede önemle üzerinde durulan ve putperestlerce reddedilen âhiret inancı ve diğer iman esaslarıyla dürüstlük, adalet, hakka saygı, insanların yaratılıştan eşitliği gibi ahlâk ve hukuk prensipleri; kısaca Kur'an'ın başından sonuna kadar putperestlerle tartışıp onlara kabul ettirmeyi, uzun vadede kalıcı hale getirmeyi amaçladığı temel gerçekler ve değerlerdir.

Tûr 52/30Ayet

(Ey Muhammed!) O halde, sen öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde, sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli. Yoksa onlar, "O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz" mu diyorlar? Onlara de ki, "Bekleyin. Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim." Bunu kendilerine akılları mı emrediyor, yoksa onlar azgın bir topluluk mudur? Yoksa, "O Kur'an'ı kendisi uydurup söyledi" mi diyorlar? Hayır, (sırf inatlarından dolayı) iman etmiyorlar. Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler! Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdır? Yoksa, gökleri veyeri onlar mı yarattılar? Hayır, onlar kesin olarak inanmıyorlar. Yoksa, Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Ya da her şeye hakim olan kendileri midir? Yoksa onların, kendisi vasıtasıyla (ilahi vahyi) dinleyecekleri bir merdivenleri mi var? (Eğer varsa) dinleyenleri, açık bir delil getirsin! Yoksa, kızlar O'na (Allah'a) da oğullar size mi? Yoksa sen onlardan (tebliğ görevine karşılık) bir ücret istiyorsun da onlar, borçtan ağır bir yük altında mı kalmışlardır? Yoksa, gayb ilmi onların yanında da ondan mı yazıyorlar? Yoksa, bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Asıl, inkar edenler tuzığa düşecek olanlardır. Yoksa onların Allah'tan başka bir ilahı mı var? Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. Gökten düşmekte olan parçalar görseler, "Bunlar, üst üste yığılmış bulutlardır" derler. Artık sen çarpılacakları günlerine kadar onları kendi hallerine bırak. O gün tuzakları kendilerine hiçbir fayda vermeyecektir ve kendilerine yardım da edilmeyecektir. Şüphesiz zulmedenlere bundan başka bir azap daha var. Fakat onların çoğu bilmezler. Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin, kalktığında Rabbinin hamd ile tespih et. Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında O'nu tespih et. (29-49)

Tefsir

Yakın çevresinden haksız ve ağır ithamlara mâruz kalan Resûl-i Ekrem'e, inkârda direnenlerin düşündükleri ve düşünebilecekleri, söyledikleri ve söyleyebilecekleri, yaptıkları ve yapabilecekleri ile ilgili hemen bütün ihtimaller hatırlatılıp bunların hiçbirinin sonuç vermeyeceği, kendisine düşenin azim ve sebatla doğruyu anlatmak olduğu, bu olumsuzlukların Allah'a olan bağlılığını asla etkilememesi gerektiği, yeterli bildirim ve öğüt yapıldığı halde akıl ve iz'anlarını harekete geçirmemekte ısrar edenleri ise kendilerini bekleyen ceza ile baş başa bırakmaktan başka bir yol bulunmadığı bildirilmektedir. Araplar'da kâhinler ve mecnunların cinlerle insanlar arasında irtibat sağladığına inanılırdı. Bu sebeple putperestler Resûlullah'a 29 ve 30. âyetlerde belirtentürden isnat ve iftiralarda bulunuyorlardı. 29. âyette Hz. Peygamber'le ilgili bu iddiaların asılsızlığı ortaya konmaktadır (İbn Atıyye, V, 191). Bu ve benzeri yerlerde mecnun kelimesini –yaygın anlamıyla– "akıl hastası, deli" şeklinde açıklamak mümkün olduğu gibi, o günkü inanışlar ışığında "cinlenmiş, cinin hâkimiyetine girmiş" şeklinde yorumlamak da mümkündür. "Kâhin" kelimesinde ise bu mâna daha belirgindir (bk. Toshihiko Izutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, s. 158-165; A. Fischer, "Kâhin", İA, VI, 71-73; ayrıca bk. A'râf 7/184, Hicr 15/6). 30. âyette geçen reybe'l-menûn tamlaması "zamanın getireceği musibetler"i veya "ölüm"ü ifade etmek üzere kullanılır. Hz. Peygamber'i görevini yapmaktan alıkoyamayan Kureyşliler onu bertaraf edebilmek için değişik komplolar üzerinde fikir yürütüyorlardı. Bazıları zamanın yani ölümün nice meşhur şairleri alıp götürdüğünü hatırlatıp bu işi de zamana bırakmanın uygun olacağını söylüyordu. Bu tavrın o sıralarda "şair" olarak tanınan insanlara ilişkin pek hayırlı sonuç getirmeyeceği telakkisiyle de bağlantılı olduğu düşünülebilir. Bazı rivayetlerde böyle bir müzakere sırasında söylenen, "Onu bağlayıp hapsedin, öylece ölüp gitmesini bekleyin" gibi sözler bu âyetin iniş sebebi olarak gösterilmiştir (Taberî, XXVII, 31; Zemahşerî, IV, 35). Sûrenin bir bütün olarak indiği dikkate alındığında bu rivayetlerdeki bilgileri âyetin özel bir sebep üzerine bütününden ayrı olarak indiği şeklinde değil, burada söz konusu olaya

ve benzerlerine bir gönderme yapılmış olduğu tarzında anlamak uygun olur (Ateş, IX, 84-85). 32. âyette müşriklerin çelişkili söz ve tutumlarına dikkat çekilmektedir. Zira Resûlullah'ı bir taraftan mecnun ilân ederlerken diğer taraftanda onu özel yetenek ve ince zekâ gerektiren şairlik ve kâhinlikle nitelemeleri akıl ve mantığa sığacak iş değildi (Zemahşerî, IV, 35-36). Râzî burada aklın söz ve davranışlardaki önemine işaret bulunduğunu belirtir ve aklın hisleri kontrol etme işlevi üzerinde durur (bk. XXVIII, 257). Bu kısa âyette putperestlerin peygamber ve vahiy karşısındaki küstahça tutumları eleştirilirken, hilim ve tuğyan kavramları çerçevesinde dolaylı olarak iki büyük zihniyet farkına da dikkat çekilmektedir. Müfessirler, buradaki ahlâmın tekili olan hilim kelimesini genellikle "akıl", âyette bunun karşıtı bir konumda kullanılan tâğînin türetildiği tuğyânı da, "isyanda sınır tanımama, konuşurken hezeyanlar savurma" şeklin-de açıklamışlardır (meselâ bk. Râzî, XXVIII, 257-258; Şevkânî, V, 115). Ancak, özellikle hilimle ilgili bu açıklama iki yönden eksik görünmektedir: a) Öncelikle hilim, salt zihinsel yetenek olan akli değil, aynı zamanda basiretli, soğuk kanlı, sabırlı, ölçülü, kısaca erdemli ve hakka uygun davranmayı da kapsayan bir kavramdır. Tuğyan ise inançta, sözde ve eylemde doğruluk ve adalet sınırını aşmayı, cahilce ve ahmakça hareket etmeyi ifade eder ve bu anlamıyla tuğyan, kaynaklarda Câhiliye Arapları'nın cehl, asabiyet, hamiyet gibi terimlerle ifade edilen barbarlık zihniyetinin bir tezahürü olarak görülür. b) Câhiliye döneminde de akla değer verenler vardı; buna rağmen bu yetenek bireyin ve toplumun ruhî ve maddî hayatını kurtaracak, onlara gerçek anlamda yararlı olacak inanç ve eylemlere götürme imkânından yoksundu; bu sebeple o döneme "Câhiliye" denilmiştir. İslâm ise ilâhî irşadla aklın yolunu aydınlattı; önüne inanç ve amelle ilgili ölçüler koydu; böylece insana zihnî, duygusal ve bedenî yeteneklerini doğru olarak kullanma fırsatını verdi; aklın salt bir zekice düşünme yeteneği değil, belirtilen vahiy kaynaklı ölçüler çerçevesinde en doğru, en âdil, dolayısıyla da nihâi anlamda en yararlı olanı kavrama, bilme yeteneği halini almasına imkân sağladı. Esasen birçok âyette Kur'ân-ı Kerîm'in, hidayet, şifa, nur (ışık) gibi sıfatlarla anılmasının anlamı da budur. Sonuç olarak müminler bu kaynaktan aydınlandıkları için belirtilen anlamda akıllarıyla hareket ederler ve doğru olana inanır, doğru olanı yaparlar; inkârcılar ise kendilerini belirtilen kaynaktan nasipsiz bıraktıkları için inanç ve davranışlarda mâkul ve tutarlı olamaz, doğruluk ve adalet sınırını aşarlar. Hz. Peygamber'i "kâhin, mecnun, şair" gibi gerçek dışı ve çelişkili iddialarla suçlarken de aynı tutumu sergilemişlerdir. 33. âyetin soncümlesi genellikle "Onlar iman etmezler; ne kadar delil getirilse koyu taassupları içinde inkârcılıklarını sürdürürler" şeklinde anlaşılmıştır. Fakat bu bağlamda cümleye "(dediklerine) kendileri de inanmıyorlar" tarzında da mâna verilebilir (Elmalılı, VII, 4560; Kur'an'ın muhataplarına onun bir benzerini ortaya koymaları için çağrı yapması ve meydan okuması konusunda bk. Bakara 2/23; Enfâl 8/31). 35. âyette muhataplar her şeyden önce kendi yaratılışları üzerinde düşünmeye ve muhâkeme zincirini buna göre oluşturmaya çağırılmaktadır. Âyetin "Acaba onlar bir şey bulunmadan mı yaratıldılar?" diye çevrilen kısmı, daha çok "Acaba onlar yaratıcısız mı yaratıldılar?" mânasıyla açıklanmıştır (âyetin varlık felsefesi açısından yapılmış bir yorumu için bk. Elmalılı, VII, 4561-4562). Bu kısma "Acaba onlar sebepsiz mi yaratıldılar?" şeklinde mâna vermek de mümkündür; bu takdirde, onlara gayesiz, boş yere mi yaratıldıkları sorulmuş olmaktadır. Bir yoruma göre ise bu cümlede "Kendilerini cansız, akıl nimetinden mahrum, gösterilen kanıtları anlayamaz varlıklar gibi mi görüyorlar?" mânası bulunmaktadır (Taberî, XXVII, 33; İbn Atıyye, V, 192). Buhârî, bu ve müteakip iki âyetin, Bedir Savaşı'nı takiben esir düşen müşriklerle ilgili görüşme yapmak üzere Medine'ye gelen Cübeyr b. Mut'im'in gönlünde iman ateşini yakan bir etki oluşturduğuna dair bir rivayet aktarmıştır. Bu rivayette Cübeyr'in şöyle dediği belirtilir: "Hz. Peygamber akşam namazında Tûr sûresini okumuş, ben de dinlemiştim; 'em hulikû (...) em hümül-müsaytırûn' âyetlerine (35-37. âyetlere) gelince kalbim yerinden fırlayacak gibi oldu" (Buhârî, "Tefsîr", 52). 36-43. âyetlerde inkârcıların Hz. Muhammed'i peygamberlik görevine lâıyk görmeme ve Allah hakkında sapkın iddialar ileri sürme tarzındaki küstahça tavırları

eleştirilmekte, bilgisizlik ve âcizliklerine rağmen böyle bir değerlendirme hakkını nasıl kendilerinde bulabildikleri onları hafife alan bir üslûpla sorulmakta, üstelik Resûlullah'ın onlara herhangi bir maddî yük de getirmediklerine dikkat çekilmektedir. Bir yoruma göre 42. âyetin ilk cümlesinde, Mekkeliler'in Resûl-i Ekrem'i öldürmek içinsuikast hazırlığı içinde oldukları, son cümlesinde de planlarının boşa çıkacağı ve asıl kendilerinin perişan olacakları haber verilmektedir. Nitekim Medine'ye hicretten kısa bir süre önce müşrikler Dârünnedve'de toplanıp bu konuyu enine boyuna tartışmış, müşterek bir suikast planı hazırlamışlar (bk. Müsned, I, 348), fakat bu plan boşa çıktığı gibi Resûlullah'ı öldürmeyi planlayan suikastçıların kendileri de kısa bir süre sonra Bedir Savaşı'nda öldürülmüşlerdi (Zemahşerî, IV, 36). Söz konusu inkârcıların apaçık kanıtlar karşısında bile inatlarını sürdürdüklerini anlatmak üzere 44. âyette somut bir örnek verilmekte, –İsrâ sûresinin 90-92. âyetlerinde belirtildiği üzere– istedikleri gibi gökten bir kütle düşürülse ve bunu gözleriyle görseler dahi gelip kafalarına çarpmadıkça onun varlığını kabullenmek istemeyecekleri, “bulut yığınlarıdır” gibi sözlerle geçiştirmeye çalışacakları belirtilmektedir (Taberî, XXVII, 36). 45. âyette de böylesine bağnaz bir tutum içinde olanları, kendilerini bekleyen dehşetli günle baş başa bırakma dışında bir yol olmadığı ifade edilmiştir. Bu âyette sözü edilen gün hemen bütün müfessirlere göre kıyamet günüdür. 47. âyette bundan başka bir azap ile daha karşılaşacakları belirtilmiş, fakat azabın mahiyeti açıklanmamıştır. Bazı müfessirlere göre bundan maksat kabir azabı, bazılarının göre ise açlık, yakınlarını ve servetini kaybetme ya da Bedir Savaşı vb. hezimetlere uğrama gibi dünyevî belâlardır (İbn Atıyye, V, 194). Taberî, bu konuda bir sınırlandırmaya gitmeksizin inkârcıların –kabir azabı dahil– kıyamet gününden önce karşılaşacakları her türlü musibeti bu kapsamda düşünmenin uygun olacağını belirtir (XXVII, 36-37). 48 ve 49. âyetlerde Resûlullah'ın ilâhî gözetim ve koruma altında bulunduğu bildirilerek ondan görevini azim ve sebatla sürdürmesi istenmekte, mâneviyatını yükseltecek en büyük gıdanın her zaman Allah'ı yüceltmek, O'na olan inanç ve güvencini zinde tutmak olduğu hatırlatılmaktadır. İbn Abbas, 49. âyetin sonunda geçen (yıldızlar çekildiğinde yapılması istenen) tesbihten maksadın sabah namazından önce kılınan ikrek'at nâfile (sünnet) namaz olduğunu söylemiştir. Resûlullah'ın sabah namazının sünnetine çok ayrı bir önem verdiği dair hadisler bulunmaktadır (bk. Buhârî, “Teheccüd”, 27; Müslim, “Müsâfirîn”, 94, 96). Bu âyetlerde geçen tesbih ile genel olarak, “Allah'ı noksanlıklardan tenzih ederek anma” mânâsının veya farz yahut nâfile namazların kastedildiği yorumları yapılmıştır. Ayrıca burada belirtilen vakitlerle ilgili olarak değişik görüşler ortaya konmuş, “her kalktığında” diye çevirdiğimiz ifade için “oturduğun bir mecliste ayağa kalktığında, namaza kalktığında, yatağından kalktığında” gibi açıklamalar yapılmıştır (bk. Taberî, XXVII, 38-40; İbn Atıyye, V, 194). Sûre, –mushaf tertibine göre– “yıldız” anlamına gelen Necm sûresine geçileceğini haber verirken yıldızlardan söz eden bir cümle ile sona ermektedir.

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَّا تَتُومُنُونَ (41)

Hâkka 69/41 Ayet

Görebildiklerinize ve göremediklerinize yemin ederim ki, o (Kur'an), hiç şüphesiz çok şerefli bir elçinin (Allah'dan alıp tebliğ ettiği) sözüdür. O, bir şâirin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! O, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmedi. (38-43)

Tefsir

“Görebildikleriniz ve göremedikleriniz” ifadesi, varlık âleminde, görüleni ve görülemeyeni ile üzerine yemin edilmeye değer ne varsa tamamını, meselâ yüce Allah'ın zâtı, sıfatları ve evrende O'nun kudretini gösteren maddî ve mânevî varlıkları, yer ve gök cisimlerini, insanlar, melekler,

cinler, âhiret âlemi vb. varlıkları kapsamaktadır. Kur'an'ı tebliğ eden Hz. Peygamber'e müşriklerden bazıları şair, bazıları da kâhin diyorlardı. Bu sebeple yüce Allah burada yaptığı yeminle Kur'an-ı Kerim'in bir şair veya kâhin sözü değil, değerli bir elçinin sözü olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca söz sanatı bakımından da Kur'an'ın şiir olmadığını, kâhin sözüne benzemediğini bazan kendileri de itiraf ettikleri halde müşrikler ondan ne ibret almışlar ne de onun ilâhî kelâm olduğuna inanmışlardır (Resûlullah'ın içinde yaşadığı toplumda "şair" kelimesinin kullanıldığı özel anlam hakkında bk. Yâsîn 36/69). Müfessirlerin çoğunluğu Resûlullah hakkında söylenen şair ve kâhin sözlerini dikkate alarak 40. âyetteki, "değerli elçi"den maksadın Hz. Peygamber olduğu kanaatine varmışlardır. Tekvîr sûresinin 19. âyeti de aynı lafızları taşır; fakat çoğunluğun yorumuna göre orada elçiden maksat Cebrâil'dir. Aslında bu iki yorum arasında bir çelişki yoktur. Zira Kur'an'ı Hz. Peygamber'e Cebrâil getirmiş, o da tebliğ etmiştir. Bu sebeple Tekvîr sûresindeki âyetin bağlamına Cebrâil, buradaki bağlama ise Hz. Peygamber uygun düşmektedir. Gerçekte Kur'an Allah'ın kelâmıdır; nitekim 43. âyette âlemlerin rabbi katından indirilmiş olduğu açıkça ifade buyurulmuştur. Buna göre Cebrâil ve Hz. Peygamber Allah'ın kelâmını kullarına ulaştırmada aracı oldukları için 40. âyette söz onlara nisbet edilmiştir (bk. Râzî, XXX, 117).

وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ (224) أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ (225) وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ (226) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ (227)

Şuarâ 26/224-227 Ayet

Şairlere ise haddi aşan azgınlar uyarlar. Görmez misin ki onlar, her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar ve yapmadıkları şeyleri söylerler. Görmez misin ki onlar, her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar ve yapmadıkları şeyleri söylerler. Ancak iman edip salih amel işleyen, Allah'ı çok anan ve haksızlığa uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar başka. Zulmedenler hangi akibete uğrayacaklarını göreceklerdir. (224-227)

Tefsir

İnkârcılar Kur'an'ın gayb âleminden verdiği haberleri şeytanların ilhamı, nazmını da şiir olarak telakki ediyor, dolayısıyla Hz. Peygamber'e kâhin ve şair diyorlardı. İşte bu âyetler onların bu tür temelsiz iddialarını reddetmekte; inkârcı şairlere gerçekleri arayanlar değil, ancak hevâ ve hevesleri peşinde giden, zevk ve eğlence düşkünlerinin tâbi olacağını bildirmektedir. "Her vadide dolaşmak" her konuya girmek, her konuda söz söylemek demektir. Gerçekten de –müteakip âyette belirtildiği üzere inançlı ve ahlâkî değerlere bağlı olanlar farklı olmakla beraber– öyle şairler de vardır ki bunlar her vadide dolaşır, iyi kötü, eğri doğru her konuya girerek toplumu etkilemeye çalışırlar. Sözleri ile yaptıkları birbirini tutmaz, yapmadıklarını söyler, söylemediklerini yaparlar. Bu sebeple onların peşinden dürüst insanlar değil, ancak sapkınlar gider (Elmalılı, V, 3649-3650). Bu nitelikte olan şiir ve şairle Kur'an ve Peygamber'i karşılaştırmak bile abestir. Kur'an insanların sosyal ve kültürel hayatlarında önemli bir yer işgal eden şiiri ve şairleri mutlak olarak yermemiş, bilâkis şiirin iyisine ve güzeline insanları özendirmiştir. Kur'an'ın üstün ifade gücünü gören Araplar onu şiire benzetmişler, Hz. Peygamber'e de şair demişlerdir (bk. Enbiyâ 21/5; Sâffât 37/36; Tûr 52/30). Bu durum karşısında Kur'an kendisinin ne şair ne de kâhin sözü olduğunu, fakat Allah tarafından indirilmiş ilâhî bir kelâm olduğunu vurgulamış (bk. Hâkka 69/41-42) ve putperestlik döneminin İslâm ilkeleriyle ters düşen şiirini yermiştir. Nitekim 227. âyette özellikleri anlatılan gerçek müminler, müşrik dönem şairlerini yeren yukarıdaki hükmün dışında tutulmuşlardır. Bunlar

söyledikleri şiirde gerçekleri dile getirirler; söyledikleriyle yaptıkları birbirine uygundur. Allah'ın birliği esasına dayanan tevhid dininin ilkelerini savunur, Allah'ı zikreder, O'nu yüceltirler. Yaptıkları iyi işlerle hem kendilerinin hem de toplumun yücelmesini ve yükselmesini gözetirler. Zulmün ve haksızlığın karşısında şiirleriyle mücadele verir, hakkı savunurlar. Sahih hadis kaynaklarında yer alan birçok hadiste de iyi maksatla kullanılan şiir, yukarıda kötüleneren şiirden istisna edilmiş, hatta özendirilmiştir (bk. Buhârî, "Edeb", 90; İbn Mâce, "Edeb", 42). Meselâ Câhiliye döneminin önde gelen şairleri arasında yer alan ve Medine döneminin sonlarına doğru müslüman olan Lebîd b. Râbia'nın, "Bilinmelidir ki Allah'tan başka her şey bâtıldır" anlamındaki mısraı (Dîvân, s. 132), Hz. Peygamber'in "şairlerce söylenmiş en doğru söz" şeklindeki takdirine mazhar olmuştur (Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 26). Kezâ ashâb-ı kirâm arasında Resûl-i Ekrem'in takdirlerini kazanmış başka birçok şair bulunmaktaydı. Bunların başında gelen Hassân b. Sabit'e, "Müşrikleri (şiirlerinle) hicvet, bil ki Cebrâil de seninle beraberdir" buyurmuştur (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6, "Megâzî", 30; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 153; ayrıca bk. Yâsîn 36/69).

Sayfa 62

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ (190)

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ayetler (deliller) vardır."Al-i İmran 3/190

Al-i İmran 3/190 Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.

Al-i İmran 3/190 Ayet

Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler. (190-191)

Tefsir

Sûrenin sona erdiğine işaret eden bu ve bundan sonraki âyetler aynı zamanda onun özeti mahiyetindedir. Kur'ân-ı Kerîm'in sûreleri ve konuları genellikle öğüt ve ibret içeren âyetlerle sona ermektedir. Görüldüğü gibi burada da göklerin ve yerin yaratılışında akıl sahipleri için ibret alınması gereken şeylerin bulunduğu vurgulanmakta ve müminlerin bu ibret alınacak olaylar karşısındaki tutumları dua üslûbuyla anlatılmaktadır. Bu durum sûrenin sona ermekte olduğuna bir işarettir. Müfessirlerin Bakara sûresinin bir devamı olarak değerlendirdikleri bu sûrede Kur'ân-ı Kerîm'in temel inanç konuları olan tevhid, nübüvvet ve âhiretin yanında ağırlıklı olarak Ehl-i kitaba yani yahudi ve hıristiyanlara yapılan çağrılar yer almıştır. Bu âyetlerde de aynı konular özet olarak ele alınmakta, Allah'ın birliği, eşsizliği, kudreti, yaratması hakkında deliller getirilmekte, böylece öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğuna işaret edilmektedir. Sûrenin başlangıcında da böyle bir özet verilmiş, müteakip âyetlerde tartışılan ana konulara uygun ön sözler olarak Allah, vahiy ve öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna dair deliller getirilmişti. Burada ise aynı konulara temas veya işaret edilerek sûrenin konu ve mesaj bütünlüğü korunmuştur. Yüce Allah'ın insana lutfettiği en büyük nimetlerden biri akıldır. Ancak insanın doğru yolu bulması için akıl sahibi olması yeterli değildir. Bu sebeple peygamberler ve kitaplar gönderilmiştir. Gözün görebilmesi için güneş ışığına ihtiyacı olduğu gibi aklın gerçeği özelliikle gayb âlemini— kavrayabilmesi için de vahyin ışığına ihtiyacı vardır. Râgıb el-

İsfahânî akıl ile vahyin bu önemini şöyle ifade etmiştir: “Azîz ve celîl olan Allah’ın insanlara iki elçisi vardır; ilki bâtinî elçi olan akıl, ikincisi de zâhirî elçi olan peygamberdir. Öncelikle bâtinî elçiyi (akıl) kullanmadan zâhirî elçiden (peygamber) yararlanmak mümkün değildir; çünkü peygamberin öğretisinin sağih olduğu akılla bilinir... Akıl olmasaydı din yaşayamazdı, din olmasaydı akıl şaşkın kalırdı. Onun için Allah Teâlâ bu ikisini ‘nûr üstüne nûr’ buyurarak (**Nûr 24/35**) birbirine bağlamıştır” (ez-Zerîa ilâ mekârimi’ş-şerîa, s. 207). İşte 190 ve devamındaki âyetlerde de akılla vahyin bu uyumuna işaret edilmekte; evren üzerinde sağlıklı gözlemde bulunan insanların evrendeki muhteşem sistemi kavrayacağı, onu yaratıp düzenleyen yüce kudreti bilip tanıyacağı, kendisini imana davet eden elçinin bu çağırısına uyarak rabbine imanını derin bir içtenlikle ikrar edeceği ve nihayet bir bakıma onunla diyalog kurarak esenlik dileklerini O’na arzedeceği bildirilmektedir. İşte 190. âyet, bu sürecin başlatılabilmesi için insan aklını göklerin, yerin ve bunlarda bulunan varlıkların yaratılışını düşünmeye ve hikmetini kavramaya çağırılmaktadır. Evrenin sistemini düşünmek, yukarıda arzedilen sonuçları yanında insanı bu hayattan sonra başka bir hayatın yani âhiret hayatının da var olabileceği fikrine de götürür. İnsana verilmiş olan aklın sağlıklı kullanılması, kendisinin bir yetki ve sorumluluğunun olması gerektiğini, bu dünyada yaptıklarının ceza veya mükâfat olarak karşılığını alabileceği bir hesap gününün bulunması lazım geldiğini düşünmeye sevkeder. Kişi böyle bir düşünce düzeyine ulaştığında sorumluluk duygusu daha da artar ve dünyada günah işlemekten sakınır; âhirette de cehennem azabından koruması için yüce Allah’a sığınır ve O’na dua etmeye yönelir. 191. âyetin son cümlesi ve onu izleyen âyetler bu durumu açıkça göstermektedir (Kur’an’da akıl, lûb, fuâd, kalb vb. kavramların anlamları ve genel olarak düşünmenin önemi hakkında bk. **A’râf 7/179**). Allah’ın birliğini, yüceliğini ve sonsuz kudretini kabulettirmek için insanı gökler ve yer hakkında düşünmeye sevkeden bu âyetler, Allah’ın kitabında yazılı olan delillerini okuyup düşündükten sonra onu bir de bu uçsuz bucaksız kâinat kitabını okuyup tefekkür etmeye çağırılmaktadır. **Bakara sûresinin 164.** âyetinde Kur’an’ın tevhid ilkesini kanıtlamak üzere daha kapsamlı olarak sekiz ayrı kozmolojik delil sıralanmıştı. Burada Bakara sûresinde getirilmiş bulunan kozmik delillerin en önemlileri sayılan, varlığın zaman ve mekân boyutları üzerinde Allah’ın kudretini göstermek üzere göklerin ve yerin yaratılışıyla gece ve gündüzün farklı oluşu özet olarak zikredilmiştir. Şüphesiz ki tabiatın kendisi, incelenip ibret almaya değer ilâhî bir mûcizedir. Hayalimizle dahi kuşatamayacağımız kadar uçsuz bucaksız genişliğe sahip olan, her birinin kendine has özellikleri bulunan ve birbirine çarpmadan uzay boşluğunda hareket eden gök cisimlerinde elbette akıselim sahipleri için alınacak ibretler vardır. Bu cisimlerin yaratılışı, uzay boşluğundaki hareketlerini sağlayan sistemi, gece ile gündüzün değişmesi, özellikle canlıların ve bitkilerin faydaları üzerine düşünen bir akıl, mutlaka bunları yaratan sonsuz bir gücün varlığını kabul eder, bu muazzam sistemin boşuna yaratılmadığını anlar, işte o zaman bu güç karşısında aczini anlar, hayranlık ve kulluk duygusuyla eğilir; gönlünü o yüce kudrete arz ederek niyazda bulunur. 191. âyette belirtildiği üzere göklerin ve yerin yaratıcısı ve sahibi olan yüce Allah’ı ayakta, oturarak, yatarak, kısaca bütün hallerinde derin bir saygıyla anar; böyle bir gücün emirlerine ve yasaklarına karşı geldiği takdirde O’nun vereceği cezaya çarpılmaktan korkar ve bu cezadan koruması için Allah’ın merhametine sığınır.

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي رُجَاةٍ الرَّجَاةُ كَأَنَّهَا
كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ
نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
(35)

Nûr 24/35Ayete: Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. (35)

Tefsir

Nur âyeti diye anılan bu âyetin açıklanması amacıyla tefsirlerde sayfalar dolusu açıklamalar kaleme alınmış, ayrıca kitaplar yazılmıştır. Bunlar arasında en meşhur olanı Gazzâlî'nin Mişkâtü'l-envâr'ıdır. Genellikle tefsirciler, nurun Allah olamayacağı ön kabulünden yola çıkarak burada mecaz yoluyla bir anlatımın söz konusu olduğunu ve te'vil edilmesi gerektiğini ileri sürerken Gazzâlî farklı bir tezle karşımıza çıkmakta ve özetle şöyle demektedir: Nur kelimesinin, idrak kabiliyeti ve mânevî olgunluğu farklı irfan derecelerine göre birden fazla hakiki mânası vardır. Sıradan insanlara göre nur zuhurdan ibarettir. "Görünmek, ortaya çıkmak" mânasındaki zuhur da izâfî bir kavramdır. Bu kesime göre en güçlü idrak aracı duylardır, konuyla ilgili olarak da görme duyusudur. Buradan hareketle, güneş ve lamba gibi hem kendini hem başka şeyleri gösteren nesneye "nur" denilmiştir. Zuhurun iki ögesi vardır: Işık ve gören göz (görme duyusu). Görme duyusu olmazsa ışık görünmeyi (zuhur) sağlamaz; bu sebeple de yine hakikat mânasında görme duyusuna nur denilmiştir. Ancak görme duyusunun yedi kusuru vardır (Râzî'ye göre ise yirmi kusuru vardır; XXIII, 225). "Yetişkin insanı çocuktan, akıl hastasından ve hayvandan ayıran güç ve özellik" mânasındaki akıl ise bu kusurları taşımamaktadır; şu halde akla hakiki mânada nur demek daha uygundur. Aklın "idrak" (görme, zuhur) alanına giren şeyler (ma'kulât), zarurî ve nazarî olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi için aklın işletilmesi gerekmez. Bir sözün hem doğru hem yalan, bir şeyin aynı zaman ve mekânda hem var hem yok olamayacağı, bunları tasavvur eden akıl nezdinde derhal ortaya çıkar. Nazarî alana gelince burada aklın işletilmesine ihtiyaç vardır. Onu uyaran, harekete geçiren âmillerden biri düşünürlerin (hukemâ) sözleridir, hikmetleridir. Hikmetin en büyüğü Allah kelâmıdır, Kur'an'dır. Göz nuru için güneş ne ise akıl nuru için de Kur'an odur. Bu bakımdan Kur'an nurdur (Nisâ 4/174; Râzî'ye göre nazarî alanda akıl sık sık yanılığa düşer, bu sebeple bir yol göstericiye, onun deyişi ile mürşide ihtiyacı vardır, bu mürşid de Kur'an'dır; XXIII, 228). Madde (şehâdet) âleminden başka bir de madde ötesi (melekût) âlemi vardır. Bu âlemde bulunan şeylerin madde âleminde misalleri mevcuttur, Kur'an açıklamalarında bu misalleri kullanır. Kendini ve başkasını görene nur denildiğine göre, bunlara ek olarak başkalarını gösterene, açığa çıkmayı, bilinmeyi sağlayana bu isim evleviyetle verilir. Bu özellik Hz. Peygamber'de mevcuttur; işte bu sebeptendir ki kendisine aydınlatıcı ışık (sirâc) denilmiştir (Ahzâb33/46). Nurun madde ve melekût âlemlerinde, son noktadan başa ve kaynağa doğru bir sıralanışı vardır, kaynağa yükseldikçe nur kavramının hakikatine yaklaşılır. Bu sıralama sonsuza doğru devam etmez; öyle bir kaynağa ulaşır ki, O kendinden ve kendisi ile nurdur, O'nun nuru başka bir kaynaktan gelmez, aksine sıra ile bütün nurlar O'ndandır. İşte hakikat mânasıyla nur O'dur ve –bu mâna göz önüne alındığında– başka şeylere nur ismi mecazen verilmiş sayılır. Nur son tahlilde görünme ve gösterme mânasına geldiğine göre varlık nurdur, yokluk ise zulmettir (karanlık); çünkü yok olanın zuhuru (görünmesi) mümkün değildir. Varlığı ezeli, ebedî, kendi sebebiyle ve kendinden olan tek varlık Allah'tır; diğerlerinin varlığı O'na bağlıdır, O'ndandır. Şu halde varlık mânasında hakiki nur da Allah'tır. Mi'raclarını zirveye ulaştırmış bulunan kâmiller, varlık âleminde O'ndan başkasının olmadığını, O'nun zatından başka her şeyin yok (helâk) olduğunu müşahade etmektedirler (a.g.e., s. 4-16). Râzî, âyette geçen nurdan maksadın Allah olamayacağını kendine göre delillerle ortaya koyduktan sonra te'vil etmenin kaçınılmaz olduğu sonucuna varmış, baştan beri yapılmış te'villeri sıralamış, maksat Allah'ın "hidayete kavuşturucu, yönetici, düzenleyici, –nûr kelimesinin 'nevvere' diye okunuşuna dayalı olarak– aydınlatıcı olmasıdır" şeklindeki yorumları aktardıktan sonra birincisini

tercih etmiş, kastedilen mâna “Allah’ın ilim ve amele hidayetidir, yönlendirmesidir, kavuşturmasıdır” demiştir (XXIII, 224). Râzî bu girişi yaptıktan sonra hakkında saygılı bir dil kullandığı Gazzâlî’nin risâlesini, bizim yaptığımızdan daha uzun olarak özetlemiş, sonunda şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Üstat Gazzâlî merhumdan naklettiğimiz sözler güzel olmakla beraber incelendiği zaman şu sonuca ulaşır: Allah’ın nur olmasından maksat, O’nun kâinatın ve idrak güçlerinin yaratıcısı olmasıdır. Biz de nurdan maksat, O’nun, göklerde ve yerde var olan şuurlu varlıklara yol göstermesidir; nur irşad ve hidayet edendir’ derken aynı şeyi kastediyoruz. Onun söyledikleri ile bizim tefsircilerden naklettiklerimiz arasında bir tutarsızlık yoktur” (XXIII, 230). Benzetmede bir benzeyen bir de kendisine benzetilen vardır. Burada kendisine benzetilen bellidir: “Kandillikte bulunan ve karanlığı aydınlatan lamba, ışık, kandil.” Buna benzeyen Allah’ın nurundan maksat nedir? Bu soruya, Kur’an’da ve hadiste nelere nur denildiği soru ve tartışmasına dayalı olarak çeşitli cevaplar verilmiştir: 1. Allah’ın hidayetidir, bundan da maksat, kâinattaki deliller ve Kur’an’daki apaçık âyetlerdir. Hidayetin güneşe değil de kandillikteki kandile benzetilmesinin sebebi de, karanlık içinde aydınlığın daha göze çarpar oluşudur. Güneş doğunca her şey, her taraf aydınlanır, aydınlığı karanlıktan ayıracak zıtlık kalmaz. Halbuki karanlık bir odaya lamba gelince, ışığın ulaştığı sınıra kadar karanlığı yok eder ve sınırın ötesiyle berisi arasındaki fark açıkça algılanır. İnsanların zihinlerini örten şüpheler karanlıklara benzer, ilâhî hidayet ise bunları aydınlatan, yok eden ışık gibidir. 2. Apaçık âyetlerden, şüpheleri gideren, insanı aydınlatan açıklamalardan oluşan Kur’an’dır. 3. Peygamber’dir. Bu ikisini, hidayetle bir saymak da mümkündür; çünkü Kur’an ve Peygamber, ilâhî hidayet araçlarıdır. 4. Müminin kafa ve kalbindeki Allah ve din bilgisidir (Râzî, XXIII, 231-232). 5. Gazzâlî’ye göre maksat “his, hayal, akıl, fikir güçleri ile kutsal güç”ten oluşan beş idrak gücüdür. Varlıkların tamamı bu beş güç sayesinde idrak edildiği, açıklandığı ve açığa çıktığı için bunlara nur demek ve âyette geçen beş nesneye benzetmek uygundur, yerinde bir benzetmedir. Duyular göz, kulak, burun gibi deliklere yerleştirilmiştir; şu halde his gücü kandillğe, duvardaki lamba oyuğuna benzer. Hayal edilen eşyada hacim, şekil gibi cisim özellikleri vardır; ancak hayal gücü bunları cisimden tecrit eder, şeffaflaştırır, korur ve akla sunar. Lamba camı da cisimdir, fakat şeffaf olduğu için ışığı engellemez, rüzgâra karşı da korur. Küllî mahiyetleri ve ilâhî bilgileri idrak etme kabiliyetinde olan akıl, ortalığı aydınlatan, karanlıkları gideren lambaya benzer. Fikir gücü, akla sunulan malzemeyi (mahiyeti) tahlil ve terkip ederek (analiz ve sentez yaparak) sonuçlar çıkarır, bilgi ve hüküm üretir; bu özelliği ile fikir gücü meyve ağacına benzer. Fikir gücünün meyvesi bilgidir, aydınlıktır, zeytin ağacının meyvesinin özü de aydınlatmada kullanılan zeytin yağıdır; bu sebeple benzetme için en uygun ağaç zeytin ağacıdır. Kutsal güç (kuvve-i kudsiyye) peygamberlere mahsus bilgilenme gücüdür. Bu güç, fikir ve akıl gücünden farklı olarak aşağıdan (his, hayal, akıl) gelen bilgi unsurlarına ve öğrenmeye muhtaç değildir. Onun ışığının kaynağı Allah’tır, vahiydir. O, maddî ışık (enerji) kaynağı olmadan da ışılmaya devam eder (Mişkâtü’l-envâr, 23-37; krş. Râzî, XXIII, 233 vd.). Nuru, İbn Sînâ gibi akıl mertebeleri, bazı tasavvufçular gibi “göğüs, kalp, mârifet, ilham ve melekût âlemi” olarak yorumlayanlar da olmuştur. Bize göre bu yorumlar içinden ikisi daha tutarlı görünmektedir: 1. Kur’an ve Peygamber’i de ihtiva eden ilâhî hidayet. 34. âyette Allah’ın apaçık âyetlerindensöz edildikten sonra bu benzetmenin yapılmış olması da yorumu desteklemektedir. 2. Allah’ın varlığı. Çünkü O’nun varlığı zorunludur, ezeli ve ebedîdir, her şey O’na râcidir, her şeyi dilediği an var eden de yok eden de O’dur. O olmasaydı yaratılmışlar olmazdı, O’nun her an yaratması olmasaydı hiçbir şeyin iğreti varlığı devam ve zuhur etmezdi.

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنَّةِ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَهُمْ

أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْعَافُونَ (179)

A'râf 7/179 Ayet

Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir. (179)

Tefsir

Eski Arapça'da kalb kelimesi genellikle "insanın kavrama, bilme ve algılama, sağlıklı hüküm verme yeteneği", kısaca "akıl" anlamına gelir (Râgıb el-İsfahânî, ez-Zerîa ilâ mekârimi'ş-şerîa, s. 176). Birçok âyette olduğu gibi (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/151; Enfâl 8/12; Hac 22/46; Zümer 39/45; Nâziât 79/8) konumuz olan âyette de kelime bu anlamda kullanılmıştır. Buradaki kalb, göz ve kulak kelimeleri, aslında duyma (his), algılama, düşünme, kavrama, bilme gibi insanı bilgiye, tefekküre ve imana götüren temel insanî yetenekleri ifade etmektedir. Nitekim, "kavrama" kelimesiyle çevirdiğimiz fıkıh da sıradan bir bilmeden ziyade "bir şeyin mahiyetini temelden ve doğru olarak anlayıp kavramak" demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın akıl sahibi, düşünen ve bilen bir varlık olmasına büyük önem verilmiş, her vesile ile insanın bu yönü harekete geçirilmeye, yararlı ve verimli kılınmaya çalışılmıştır. Kur'an'da akıl kelimesi isim olarak geçmemekle beraber –hepsi de "akletme, aklını kullanma, düşünüp taşınma" anlamında olmak üzere– çeşitli fiil kalıplarıyla kırk dokuz âyette bu kavram tekrar edilmiştir. Yüzlerce âyette geçen kalb (çoğulu kulûb) kelimesiyle birlikte fuâd (çoğulu ef'ide), lûb (çoğulu elbâb), basîret (çoğulu basâir) kelimeleri de düşünme ve bilme melekelerini ifade eder. Ayrıca nazar, re'y, tedebbür, tefekkür, i'tibar, zikir ve tezekkür masdarından fiillerle yine insanın zihnî melekelerini doğru ve verimli bir şekilde kullanmasının gerekliliği sık sık vurgulanmış; bu âyetlerde daha çok insanın derunî, vicdanî âlemine ve gönül dünyasına hitap edilerek insanoğlu, en basitinden en kompleksine, en somutundan en soyutuna kadar kendisini kuşatan bütün varlıklar üzerinde; kezâ insanlığın var oluşundan âkıbetinin ne olacağına varıncaya kadar olmuş ve olacak şeyler üzerinde düşünüp taşınmaya ve bunlardan dersler çıkarmaya çağırılmıştır. Fakat –konumuz olan âyet-i kerîmede de belirtildiği gibi– Allah insanlara gerçekleri, iyilik ve güzellikleri görme, işitme, anlayıp kavrama yeteneklerini vermiş olmasına rağmen öyleleri vardır ki onlar bu yeteneklerini yaratılış amacına uygun bir şekilde ve doğru olarak kullanmazlar; bu sebeple de cehenneme atılmaları sonucunu doğuracak olan yanlış inançlara sapar, kötü işler yaparlar. Âyet birinci derecede Hz. Peygamber'in ilk muhatapları olan müşrikleri tehdit etmekle birlikte evrensel anlam ve uyarılar da içermektedir. Allah Teâlâ akıllı, dolayısıyla yükümlü yaratıklar olup gözle görülmedikleri için "cin" adı verilen (En'âm 6/100) bazı varlıklarla birlikte insanların –bir kısmını cennet için yarattığı gibi– bir kısmını da cehennem için yarattığını ifade buyurduktan sonra bunun sebebi olarak, onların yükümlülük ve sorumluluğa temel teşkil eden akıl ve diğer bilgi yeteneklerini doğru ve yerinde kullanmamalarını göstermektedir. Tek tek olayların fizikî ve görünür taraflarını aşarak bütünündeki hikmetleri yakalamak, böylece varlığın ve hayatın fizik ötesindeki tümel anlamını, hikmetini ve değerini kavramak; bu sayede kalbimizi küfürden, nifaktan, bâtil inanç vehurafelerden arındırarak doğru bir imana ulaşmak; Câhiliye döneminde olduğu gibi günümüzde de sıkça görülen her türlü fânî ve sıradan varlıklara kul olma seviyesizliğinden kendimizi koruyup yalnız Allah'a kul olma ve yalnız O'nun yardımına güvenme onurunu kazanmak (Fâtîha 1/5); kalbimizi ve zihnimizi Hakk'ın rızasına aykırı, insanın ruhunu kirletici duygu ve düşüncelerden temizlemek; insanın hayatını lekeleyen, Allah ve insanlar katında itibarını düşüren her türlü kötü ve çirkin işlerden uzak durmak; evrenin düzeni ve işleyişi gibi insanlar arası ilişkilerin de Allah'ın yasaları uyarınca gerçekleştiğini anlayarak toplumsal, millî ve milletlerarası ilişkilerde başarının, bu yasalara uygun şekilde hazırlıklı ve birikimli olmaya bağlı bulunduğunu anlamak; varlık ve olayların anlamlarını ve hikmetlerini

kavrayarak buradan din ve dünya hayatımız için hayırlı sonuçlar elde etmek; kalbimizi güzel duygu ve düşüncelerle, hayatımızı iyi ve yararlı davranışlarla donatmak; bütün bunlar, Allah'ın bizi biyolojik bakımdan büyük ölçüde müşterek olduğumuz öteki canlılardan onun sayesinde ayrı ve seçkin kıldığı aklımızı ve diğer bilgi araçlarımızı doğru kullanmamıza bağlıdır. Bu sebeptir ki, âyette söz konusu yeteneklerini doğru kullanmayanlar hayvan sürülerine benzetilmiş, hatta onlardan daha şaşkın, daha akılsız oldukları bildirilmiştir. Zira hayvanların da duyu araçları olmakla birlikte duyu verilerini kullanarak bunlardan bilgi üretme, hükümler çıkarma, bilinenlerden yola çıkarak bilinmeyenlere ulaşma gibi aklî ve zihinsel faaliyetler gösterme ve sonuçta zihnini doğru bilgi ve inançlarla ve hayatını güzel davranışlarla süsleme imkânları bulunmamaktadır. Böyle bir imkâna sahip olarak yaratıldıkları halde, bu imkânı doğru ve yerinde kullanmayan insanlar âyette hayvanlardan daha akılsız olarak nitelenmiştir. Eğer insanın dinî hayatını ve değerler dünyasını ilgilendiren görüş, düşünce ve inancı, ahlâkı, tutum ve davranışları hayvanlarla ortak yanını oluşturan aşağı duygu ve tutkularının tesiriyle yön değiştirmeye başlamışsa artık bu insan aklının kontrolünden çıkmış, güdülerinin hâkimiyetine girmiştir; böyle bir insan artık fiilen diğer canlılardan daha aşağı bir duruma düşmüş, gerçek mutluluk ve kurtuluş sebeplerinden uzaklaşarak gaflet ve dalâlete sapmış demektir. Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli vesilelerle bize bildirdiğine göre yüce Allah, böyle bir durumdan korunmaları için insanlara inanç ve amel dünyasını belirlemek üzere başlıca iki imkân vermiştir: Akıl ve vahiy. Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) şu ifadeleri bu konudaki İslâmî yaklaşımın bir özeti sayılabilir: "Aziz ve celîl olan Allah'ın kullarına gönderdiği iki elçisi vardır. Biri içimizdeki elçidir ki bu akıldır, diğeri de dışımızdaki elçi yani peygamberdir. Hiç kimse, içindeki elçiden yararlanma işini öne almadıkça dışındaki elçiden yararlanamaz. Şu halde akıl, peygamberin öğretisinin doğruluğunu öğretir... Sonuç olarak akıl yönetici, din yol göstericidir. Akıl olmazsa din varlığını koruyamaz, din olmayınca da akıl yolunu şaşırır. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi (Nûr24/35) ikisinin birleşmesi ışık üstüne ışıktır" (ez-Zerîa ilâ mekârimi'sşerîa, s. 207). Böylece insanı hayvandan ayıran en büyük özellik akıl olduğu için âyetin metninde insanı hayvanlarla karşılaştıran ifadeye geçen "edal" (daha şaşkın) kelimesini "daha akılsız" diye çevirmek de mümkündür.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (164)

Bakara 2/164Ayat

Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgarları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır. (164)

Tefsir

Allah'ın birliğini, eşsiz, benzersiz ve bir tek Tanrı olduğunu, O'ndan başka bir tanrı bulunmadığını, O'nun rahmân ve rahîm olduğunu bildiren âyetin ardından bütün bu bildirilenlerin kanıtları olmak üzere 164. âyette sekiz ayrı kozmolojik delil sıralanmaktadır: 1. Göklerin yaratılışı. 2. Yerin yaratılışı. 3. Gece ve gündüzün değişmesi. 4. Gemilerin denizlerde seyretmesi. 5. Yağmurun

yağması ve onunla ölü haldeki toprağın canlanıp yeşermesi. 6. Yeryüzünde her çeşit canlının gelişip yayılması. 7. Rüzgârların çeşitli yönlerde doğru hareket etmesi. 8. Bulutların yer değiştirmesi. Bütün bu kanıtların insanı kuşatan, onun her gün görüp durduğu, içinde yaşadığı alelâde tabiat olaylarından seçilmiş olması ilgi çekicidir. Buna göre insanoğlu her an Allah'ın invarlığını, birliğini, kudretinin yüceliğini yansıtan kanıtların ortasında yaşamaktadır. Tabiat bizâtihi mûcizedir; fakat insan tabiat olaylarını her gün görüp durduğu için bu olaylardaki tecellilerin farkında değildir. Meselâ gökler yani gök cisimleri ve bunların sistemi başka türlü kurulsaydı, yer başka türlü yaratılsaydı orada, bildiğimiz hayat düzeni ve canlılar olmazdı. Gece ve gündüzün aynı düzen içinde durmadan değişmesi, yalnız insanlar için değil bütün canlılar ve özellikle bitkiler için pek çok yarar sağlamaktadır. Gemilerin denizlerde seyretmesi esasen nakil araçlarının ve bu araçları kullanarak yararlanmamızı sağlayan ilâhî yasaların varlığını devam ettirip hayatımızı rahatlatmadaki önemine örnek teşkil eder. Yağmur, dünyayı yaşanır kılan en önemli tabiat olaylarından biridir. Rüzgârın çeşitli yönlerde doğru esmesi, kezâ bulutların çeşitli yönlerde hareket etmesi de meteorolojik olayların düzeninden bitkilerdeki döllenmeye ve yağışların dağılımına kadar sayılamayacak derecede geniş yarar sağlamaktadır. Allah var olduğu içindir ki tabiat vardır ve tabiattaki düzen sürmektedir. Tabiatın düzenli işleyişi Allah'ın sadece varlığını değil, onun birliğini, ortaksızlığını; bilgisinin, iradesinin ve kudretinin mükemmelliğini, sürekliliğini, eşya üzerindeki tasarruf ve tesirini de kanıtlamaktadır. Çünkü O'nun evrene yönelik ilgisi bir an duracak, kesilecek olsa evren o anda yok olur veya ortada sadece bir kaos kalırdı. Bu kısa açıklamalar da gösteriyor ki, vahiy kitabının yanında kâinat kitabı da bize Allah'ı kanıtlayan âyetlerle doludur; fakat bu âyetleri ancak aklını kullananlar görüp anlarlar. Bu sebeple âyetin sonunda bütün bu sıralanan varlık ve olaylarda "aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır" buyurulmuştur. Zira akıl Allah'ın insana bahşettiği en büyük nimetlerden biri olup insanın, başka konularda olduğu gibi yüce yaratıcının varlığını, birliğini ve kudretini kanıtlayan olayları sağlıklı olarak inceleyip doğru sonuçlara ulaşabilmesi için de akıl yeteneğini doğru işletmesi gerekir. Fahreddin er-Râzî'ye göre bu âyet, yaratıcının varlığını kanıtlama hususunda sadece geleneksel bilgilerle yetinmeyip aklı delillerden de yararlanmanın gerekliliğini göstermektedir (IV, 179). Tabiattaki varlıkların ve olayların doğru incelenmesi, gözlenmesi, bu alanda bilimsel hakikatlere ulaşılması ve bu suretle tabiattaki ilâhî düzen ve kanunların keşfedilmesi, nihayet tabiatta bizi Allah'a götüren "âyetler" in görülebilmesi için de inceleme, görme ve keşfetme yöntemleri demek olan tabiat bilimlerini öğrenmek gerekir. Tabiatı inceleyecek ilmî yetişişmişliğe sahip olmayan bir kimsenin oradaki kanunları ve âyetleri görmesi, yakalaması da mümkün değildir. Bu da gösteriyor ki Kur'an bizi bilgi ve bilim dünyasından geçirerek imana ve hidayete götürmektedir.

Sayfa 65

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَأَخْرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَخْرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَقَرْضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ بِحَدِّهِ عِنْدَ

اللَّهُ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (20)

“... Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyunuz...”Müzzemmil 73/20

Müzzemmil 73/20(Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.) Artık, Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah’ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O hâlde, Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah’a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah’tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Müzzemmil 73/20 Ayet

(Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.) Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O halde, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekati verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükafat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. (20)

Tefsir

İlk âyetlerde gece namazına kalkılması ve bunun belli bir vakit içinde eda edilmesi emredilmişti. Uygulamada hem gece namazalkma hem de istenen vakti tesbit etme hususunda zorluk ortaya çıkınca yükümlülük hafifletilmiş veya maksadın kesin olarak vakte riayet etmek ve mutlaka kılmak olmadığı, emrin teşvik ve tavsiye mahiyetinde olduğu açıklanmıştır. Gece namazının başlangıçta hem Hz. Peygamber’e hem de ümmete farz kılındığını, daha sonra halkın zorlandığı ortaya çıkınca onlar için nâfile, Hz. Peygamber için farz haline getirildiği görüşünde olanlar da vardır (Şevkânî, V, 371-372). Müfessirler “Artık Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun” meâlindeki bölümü iki türlü yorumlamışlardır: a) Geceleri kolayınıza gelen miktarda teheccüt namazı kılın; b) Gece namazında Kur’an’dan kolayınıza gelen miktarda okuyun (bk. Şevkânî, V, 371-372; İbn Âşûr, XXIX, 283-284). Birinci yoruma göre müminler geceleyin belli bir vakte bağlı kalmadan ve farz olmaksızın kalkıp kolaylarına geldiği miktarda nâfile namaz kılarlar; ikinci yoruma göre ise gece kalkıp kıldıkları namazda Kur’an’dan kolaylarına gelen miktarda ve kolay gelen âyetleri okurlar. Bununla birlikte bu cümleyi, namazla alâkası olmaksızın, “Sadece Kur’an’dan kolayınıza gelen miktarı okuyun” şeklinde yorumlamak da mümkündür (bk. Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, IV, 1881). Âyetin bundan sonraki bölümünden anlaşıldığına göre hastalıktan, geçim temini için veya başka maksatlarla yapılan yolculuklardan; vatan savunması, özgürlük, bağımsızlık vb. yüce amaçlarla cihadda bulunmak gibi mazeretlerden dolayı Allah Teâlâ kullarına kolaylık lutfetmiş, müminlerin gece kalkıp kolaylarına geldiği miktarda namaz kılmaları farz değil, mendup olmuştur. Son bölümde ise yüce Allah müminlere, namazlarını usul ve âdâbına uygun olarak kılmalarını, zekâtlarını vermelerini, Allah rızâsı için hayır yapmalarını, iyilikte bulunmalarını, fakirlere karşı şefkat ve merhametle davranıp onlara yardım etmelerini buyurmakta, dünyada bu tür iyi işler yapanların âhirette Allah katından bu yaptıklarının karşılığını kat kat alacaklarını haber vermektedir. Müfessirler genellikle burada geçen, “Namazı kılın, zekâtı verin” cümlesindeki namazı beş vakit namaz, zekâtı da farz olan zekâtolarak

yorumlamışlarsa da sûrenin tamamının Mekke döneminde inen ilk sûrelerden olduğunu dikkate alırsak bu yoruma katılmak mümkün değildir. Çünkü beş vakit namaz ve belirli kurallara bağlanmış haliyle zekât vecîbesi yıllar sonra farz kılınmıştır. Buna göre âyette, İslâm'ın beş temel şartından ikisini teşkil eden namaz ve zekât ibadetlerine ilişkin yükümlülük bilincini oluşturmanın ve bunların ilk uygulamalarını başlatmanın amaçlandığı söylenebilir. Kullar dünya hayatında ne kadar dikkat ederlerse etsinler hatadan kurtulamayacakları için sûrenin son cümlesinde Allah'tan bağışlanma istemeleri emredilmiştir.

Sayfa 66

أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا (4)

“...Kur'an'ı tane tane oku!” Müzzemmil 73/4

Müzzemmil 73/4 Yahut buna biraz ekle. Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku.

Müzzemmil 73/4 Ayet

Ey örtünüp bürünen (Peygamber)! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt. Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt. Yahut buna biraz ekle. Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku. (1-4)

Tefsir

Hadis kaynaklarında anlatıldığına göre Hz. Peygamber Hira mağarasında ilk vahyi aldığı anda bu olaydan fevkalâde etkilenmiş, doğruca evine gidip eşi Hz. Hatice'ye, “Beni örtün, beni örtün!” demiş; onlar da üzerine bir örtü örtmüşler, korkusu geçip rahatlayınca kadar bu şekilde kalmıştır (bk. Buhârî, “Bed'ü'l-vahy”, 3, 7; Müslim, “İmân”, 252, 255). İşte 1. âyetteki “müzzemmil” kelimesi onun bu halini ifade etmektedir. Hz. Peygamber örtüsüne bürünmüş bir halde dururken yine Cebrâil gelmiş ve “Ey örtüsüne bürünen!” hitabıyla başlayan yeni vahiyler getirmiştir (bk. Şevkânî, V, 364; İbn Âşûr, XXIX, 256). Bundan sonraki Müddessir sûresi de aynı sebeple gelmiştir. Çünkü bu durum bir süre devam etmiştir. Bununla birlikte “örtüsüne bürünen” ifadesine mecaz olarak, “peygamberlik kisvesine bürünen, Kur'an'a bürünen, uyumak için örtüsünü üzerine çeken, uykuya dalmış olan, kendi kendine dalıp düşünen” anlamları da verilmiştir (Şevkânî, V, 364; Esed III, 1200). 2. âyette Hz. Peygamber'e gecenin büyük bir kısmını ibadetle geçirmesi emredilmiş; 3 ve 4. âyetlerde ibadet süresinin miktarı gecenin yarısı veya daha azı yahut biraz fazlası olarak tayin edilmiştir. 20. âyette ise bu sûrenin, üçte ikisine yakın, yarısı, üçte biri olarak uygulandığı bildirilmiştir. Çoğunlukla tefsirlerde gece kalkıp namaz kılmanın Hz. Peygamber'e farz olduğu, beş vakit namaz farz kılındıktan sonra da bu ödevin aynen devam ettiği bildirilmektedir. Teheccüd adı verilen bu gece namazı yükümlülüğü Hz. Peygamber'e mahsus olup ümmetin de geceleyin kalkıp bu namazı kılmaları sünnet kabul edilmiştir (İbn Âşûr, XXIX, 258; ayrıca krş. İsrâ 17/79). “Tane tane, hakkını vererek oku” diye çevirdiğimiz fiilin masdarı olan tertîl, sözlükte “bir şeyi güzel bir şekilde sıralamak, dizmek, açığa çıkarmak ve açıklamak” anlamlarına gelmektedir. Burada Kur'an'ın açık ve düzgün bir şekilde, tane tane ve yavaş yavaş, mânası üzerinde düşünerek okunması kastedilmektedir. Bu şekilde okumak Kur'an'ı anlamaya ve mânalarını düşünmeye daha elverişli olduğu için yüce Allah böyle okunmasını emretmiştir. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı, harflerinin hakkını vererek ağır ağır okuduğu rivayet edilir (İbn Kesîr, VIII, 276).

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا (79)

İsrâ 17/79Ayet

Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsın. (79)

Tefsir

“Kalkıp namaz kıl” diye çevirdiğimiz tehecced fiilinin masdarı olan teheccüd kelimesi, yerine göre hem “uyumak” hem de “uyanmak” anlamına gelmektedir. Kelime, sözlüklerde bu âyetteki kullanımından hareketle “geceleyin uykudan kalkıp namaz kılmak” şeklinde açıklanmaktadır (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, “hcd” md.). Fıkıh kitaplarında yatsı, vitir ve teravîh namazları dışında geceyi ihya etmek, ibadet etmek için kılınan nâfile namazlara teheccüd namazı denmektedir. Âyetin ilgili kısmındaki üslûptan hareketle bu namazın Hz. Peygamber’e farz olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun gerek Hz. Peygamber’e gerekse diğer müslümanlara nâfile olduğu kanaatini taşıyanlar da vardır. Bu son görüşü savunanlara göre âyette, “sana mahsus bir nâfile...” denilerek Hz. Peygamber’in bu namazdan daha çok sevap kazanacağına işaret edilmişse de, aynı ibadete farklı sevap verilmesi ancak o ibadeti yapan kişinin ihlâs, huşû gibi mânevî durumuyla ilgili olabilir. Teheccüd namazının sekiz, dört veya iki rek’at kılınabileceği yönünde görüşler vardır (bilgi için bk. Beşir Gözübenli, “Nâfile Namazlar”, İFAV Ans., III, 408-409). Bize göre teheccüd namazının ya farz olması veyaderecesini yükseltmesi gibi Hz. Peygamber’e mahsus yönü bulunmakla birlikte, bunun bereketinden yararlınsınlar diye ümmetine de tavsiye edilmiştir. Ayrıca teheccüd namazı nâfileler grubuna girdiği için kesin bir rek’at sayısı ileri sürerek bundan daha az veya daha fazla kılınmayacağını iddia etmek doğru değildir. Müfessirler “övlümüş bir makam” diye çevrilen makamen mahmûden ifadesini, Hz. Peygamber’in kıyametteki şefaât makamı, yine kıyamette kendisine “hamd bayrağı” verilmesi gibi değişik şekillerde yorumlamışlardır. Bunun belirli bir makam olmayıp çeşitli mazhariyetleri içerdiği de belirtilir. Her ne kadar Şevkânî (III, 284) gibi bazı müfessirler âyette özel bir makamın kastedildiğini ileri sürmüşlerse de bize göre Zemahşerî’nin de benimsediği (II, 372) son görüş daha mâkuldür. Ancak bu “övlülen makam”ın dünyevî bir makam olduğunu düşünmek de mümkündür. Gerçekten Allah, resulünü daha dünyada üstün bir makama yüceltmiş; her şeyden önce onu “hâtemü’l-enbiyâ” (peygamberlerin sonuncusu) ve âlemlere rahmet yapmış; kendisine, zorlukları aşarak hiçbir peygambere nasip olmayan başarılar elde etme, Câhiliye denilen bir devirden kısa sürede dünyaya yayılan bir uygarlık dönemine geçişin yolunu açma onurunu ve mutluluğunu yaşatmıştır. Şevkânî, “makamen mahmûden” deyimini açıklarken Hz. Peygamber’i tanıyan herkesin onu övgüyle andıklarını belirtir. Gerçekten en yaman düşmanları olan Mekke putperestleri bile onu peygamber olmadan önceki döneminde “el-emîn” (güvenilir, dürüst kişi) diye anarlardı. Peygamber olduğu dönemlerde de ona bazı asılsız isnatlarda bulunsalar da dürüstlük ve saygınlığına gölge düşürecek iddialar ileri sürmeye cesaret edememişlerdir. Tarih boyunca bütün müslümanlar onu övgü ve saygıyla andıkları gibi, hayatını ve kişiliğini yeterince inceleme imkânı bulan pek çok yabancı ilim ve fikir adamı da ondan takdir ve hayranlıkla söz etmiştir. Meselâ müsteşrik W. Montgomery Watt şöyle der: “O, faaliyetinin dinî temelleri ve cesaret, gözü peklik, tarafsızlık, sertliğe kadar varan fakat gönül yüceliğinin yumuşattığı kararlılık gibi özellikleri sayesinde ki insanların saygı ve güvenini kazanmıştı... Muhammed’in çağdaşları onda hiçbir ahlâkî kusur görememişlerdir... Mekke’de de Medine’de de Muhammed’in çağdaşları onu erdemli ve doğru bir insan olarak tanımışlardı. Tarih de onun şahsında ahlâkî ve sosyal değerlerin bir reformcusunu görmektedir... Muhammed’in dikkate değer bir uyumluluk taşıyan üstün vasıfları olmasaydı bir Arap istilâsı söz konusu bile olamazdı... Eğer onun peygamberlik, devlet adamlığı ve yöneticilik yeteneği, bütün bu yeteneklerin üstünde de Allah’a güveni ve kendisini Allah’ın göndermiş olduğuna sarsılmaz imanı olmasaydı insanlık tarihinin önemli bir bölümü hiçbir zaman yazılmamış olacaktı” (Muhammad Prophet and Statesman, s. 231-237).

Sayfa 68

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ (89)

“...Bu kitabı da sana her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.”Nahl 16/89

Nahl 16/89(Ey Muhammed!) Her ümmetin kendi içinden üzerlerine bir şahit göndereceğimiz, seni de onların üzerine bir şahit olarak getireceğimiz günü düşün. Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.5

5“Şahit” kelimesi, bilinen anlamı dışında bir de “temsil eden”, “şahsında gösteren” anlamını ifade eder. Kendilerine bir peygamber ve hak din gönderilmiş olan ümmetlerin kıyamette şahit ve temsilcileri kendi peygamberleri olacaktır. Kıyamette Allah Teala bütün ümmetleri mahşerde toplayacak, onları hesaba çekecek ve peygamberlerini de dünya hayatında iken hak ve hakikati onlara açıkladıklarına dair şahit tutacaktır. Güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderilmiş ve diğer bütün hak dinlerin ortak özelliklerini ortaya koymuş olan ahir zaman peygamberi olarak Hz. Muhammed (s.a.s)de bütün peygamberlerin şahit ve temsilcisi olacaktır.

Nahl 16/89 Ayet

(Ey Muhammed!) Her ümmetin kendi içinden üzerlerine bir şahit göndereceğimiz, seni de onların üzerine bir şahit olarak getireceğimiz günü düşün. Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve müslümanlar için bir müjde olarak indirdik. (89)

Tefsir

“Seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız” ifadesindeki “kimseler”den maksat, Hz. Peygamber’in mensubu bulunduğu toplumla onun evrensel bir peygamber olarak davetinin muhatabı konumunda bulunan, kendisinden sonra gelip geçen bütün insanlardır. Bu davetin ana kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm, insanlığın muhtaç olduğu ve ilâhî bir aydınlatma olmadan ulaşamayacağı helâl-haram, sevap-günah konularına dair bilgileri ana hatlarıyla açıklamıştır. Kur’an, hükümleriyle amel edenler için bir hidayet ve rahmet vesilesi, Allah’ın birliğini tanıyıp O’na saygıyla itaat edenler için Allah’ın cömertliğini ve lutufkârlığını bildiren bir müjdecidir (Taberî, XIV, 161).

Sayfa 68

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (22)

“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilahlar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların düzeni) kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki arşın Rabb’i olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan uzaktır.” Enbiya 21/22

Enbiya 21/22Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’ın Rabbi Allah, onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.

Enbiya 21/22 Ayet

Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir. O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar. (22-23)

Tefsir

Müşrikler, Allah Teâlâ'nın evreni yarattıktan sonra yönetimde kendisine ortaklar edindiğini iddia ediyorlar, özellikle hac ibadeti esnasında telbiye yaparken bunu dile getiriyorlardı (İbn Âşûr, VIII, 39). Âyet-i kerîme bunun imkânsızlığını vurgulamaktadır. Burada şu kanıt ortaya konmaktadır: Bir ülkede birden fazla başkan olmadığı gibi evrende de birden fazla ilâhın bulunması mümkün değildir. Eğer varlık âleminde Allah'tan başka ilâh olsaydı ilâhlar arasında yaratma, yönetme ve üstünlük konularında anlaşmazlık meydana gelir, bu da varlığın yaratılma imkânının ortadan kalkmasına veya evrenin nizamının bozulmasına sebep olurdu. Birden fazla ilâhın anlaşarak evreni ortaklaşa yönettikleri farzedilirse bu durumda da ilâhların her biri tam değil, noksan etken olmuş olur. Noksan olan ise ilâh olamayacağından hiçbirinin ilâh olmaması gerekir. Kısacası ister bağımsız olarak isterse ortaklık şeklinde Allah'tan başka ilâhın bulunması aklen mümkün görülmemektedir; vahiy ise zaten Allah'tan başka ilâhın varlığını reddetmektedir. Şu halde Allah'tan başka tanrı yoktur (bu konuda daha fazla bilgi için bk. Elmalılı, V, 3345-3347; İbn Âşûr, XVII, 38-44; ayrıca bk. **İsrâ 17/42-43**). 23. âyette Allah'ın sorguya çekilemeyeceği ifade buyurulmaktadır; çünkü sorgulayanın daha üstün, bilgili ve yetkili olması gerekir. Halbu ki Allah'tan üstün, bilgili ve yetkili bir varlık yoktur. Ayrıca sorumluluk kavramı, dürüstlük ve adaletinden şüphe edilen varlıklar için söz konusu olup Allah için böyle bir durum muhal olduğundan O'nun hakkında sorumluluktan bahsetmek de anlamsızdır.

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتَعَوْا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا (42) سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا
يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا (43)

İsrâ 17/42-43 Ayet

De ki: "Eğer onların iddia ettiği gibi, Allah'la beraber (başka) ilahlar olsaydı, o zaman o ilahlar da arşın sahibine ulaşmak için elbette bir yol ararlardı. Allah, her türlü eksiklikten uzaktır, onların söylediklerinin ötesindedir, yücedir. (42-43)

Tefsir

Tefsirlerde 42. âyete genellikle iki anlam verilmektedir. Buna göre eğer –farzımuhal– Allah'tan başka ilâhlar olsaydı: a) Tıpkı bir ülkede krallık tahtına göz diken birden fazla heveslinin birbiriyle taht kavgasına girişmesi gibi o sözde ilâhlar da "arşın sahibi"ne (Allah) ulaşmak ve O'nun egemenliğine son vermek için yol arar, kavgaya tutuşurlardı; b) Allah nezdinde daha çok yakınlık kazanıp itibar sahibi olmak için birbiriyle yarışarlardı (Taberî, XV, 91). Müşrikler sözde tanrıların kendilerini Allah'a yaklaştıracığına inanıyorlardı. İkinci şıktaki yoruma göre, eğer öyle tanrılar olsaydı önce onlar Allah'a yaklaşma yarışına girerlerdi. Böyle varlıklara da tanrı denemez (çok tanrıcılığın reddine ilişkin olarak ayrıca bk. Enbiyâ 21/22). Şu halde Allah, bu şekilde kendisine ortak koşulmasından münezzehtir; O, hiçbir şey ile hiçbir yönden denk tutulamayacak kadar yücedir, büyüktür.

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ (285) لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِكْرَامًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (286)

“Peygamber, Rabb’i tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler...” Bakara 2/285

“Allah her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde sorumlu tutar...” Bakara 2/286

Bakara 2/285- 286 285. Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü’minler de (iman ettiler). Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: “Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.” Şöyle de dediler: “İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.”

286. Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): “Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.”

Bakara 2/285-286 Ayet: Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü’minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır." Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et." (285-286)

Tefsir

Sûrenin başında Allah’ın iyi kullarının gayb âlemine, doğru yolu göstermek üzere gönderilmiş Kur’an’a ve ondan önce gelen kitaplara iman ettikleri, namazı kılıp zekâtı verdikleri, Allah’ın verdiklerinden O’nun rızâsı için harcamalar yaptıkları, bu iman ve güzel ameller sayesinde Allah rızâsına uygun bir hayat sürüp iki cihan saadetine nâil oldukları zikredilmişti. Arkadan tafsilâta geçilmiş, daha önce gelen kitaplar, peygamberler, ümmetler, Allah’ın onlara bahsettiği çeşitli nimetler, nankörlükler, isyanlar anlatılmış, bunlardan ibret alınarak İslâm’ın getirdiği hidayetden sapılmaması pekiştirilerek istenmişti. Bu sûre, hicretin ilk yıllarında geldiğinde muhatapları büyük ölçüde Allah’ın rızâsına uygun bir hayat yaşıyorlardı. O’nun rızâsı için her şeylerini geride bırakarak Medine’ye hicret etmiş muhacirlerle onlara her şeyleriyle kucak açmış ensar vardı. Allah Teâlâ sûrenin sonunu getirirken bu kullarına bir mükâfat olmak üzere onlar hakkındaki hükmünü, onların kendi nezdindeki yer ve değerlerini bildirmek istemiş, böylece ilk müslümanların yolunu izleyecek olanlara da bir dinî hayat dersi, kul ile rabbi arasındaki ilişkiyi kurmanın yolu hakkında bir anahtar vermişti: Resul ve çevresindeki müminlerin imanlarının ve itaatlerinin Allah tarafından tasdik edilmesi eşsiz bir iltifat, emsalsiz bir saadet vesilesidir. Bu tasdiki takip eden niyaz tâlimi ise kulluk yolundaki iniş çıkışları

göstermekte, iyi niyetli kulların istemeden meydana gelen kusurlarını yüce mevlânın bağışlayacağına işaret etmekte, Hz. Peygamber'in ümmetine gelen en son ve kâmil dinin başta gelen özelliklerinden biri olan "kolaylık" temel kuralını dile getirmekte; esasen kulluğun güç olmadığını, çünkü Allah'ın kullarına güçlerini aşan yükümlülükler buyurmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Sûrenin başıyla sonu âdeta bir levhanın iki parçası gibi birbirini tamamlamaktadır. Nitekim ümmetin geleneğinde de hem özellikle okunarak hem de levhalaştırılıp itina ile duvarlara asılarak bu özellik hayata geçirilmiştir (peygamberler arasında ayırım yapılmamasının anlamı hakkında **bk. Bakara 2/136**). Allah'ın, kullarını güçlerini aşan fiillerle ve davranışlarla yükümlü kılmayacağını ifade eden bu âyet, İslâm düşüncesinde ortaya çıkmış bulunan önemli bir tartışmanın çözümüne ışık tutmaktadır. "Allah'ın kullarına, güçlerini aşan bir görevi yüklemesi (teklîf-i mâlâ yutâk) câiz midir?" sorusu etrafında gelişen bu tartışmada, Allah'ın kudret ve iradesini sınırlar korkusuyla "câizdir" diyenlere karşı, O'nun hikmetine, adaletine, imtihan iradesine, dinî, ahlâkî, hukukî değerlerin, mükâfat ve cezaların mâkul bir temele oturması gereğine ağırlık verenlerin savunduğu "Câiz değildir, hakîm olan Allah böyle bir yükümlülük getirmez" diyenleri bu âyet teyit etmektedir. İnsanların kader ve fiillerinde kendi rollerinin de bulunduğunu ifade eden "Lehinde olanı da kendi kazandıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandıdır" cümlesi, "kaza, kader, irade, kudret, kesb" konularında asırlar boyu süren ve mezheplerin (ekol) oluşmasına temel teşkil eden bir tartışmaya açıklık getirmektedir. "İnsanların ortaya koydukları fiillerde ve davranışlarda kendilerine mahsus irade ve kudretleri yoktur" diyen Cebriyye ekolü; "Bu fiiller ve davranışlar, bağımsız olarak insanın irade ve kudretinin eseridir, fiilini yoktan var eden (îcâd) kuldur" diyen Mu'tezile mezhebi; "Kulun fiili meydana gelirken Allah'ın irade ve kudreti yanında-etkisi bulunmaksızın- kulunki de vardır" diyen İmam Eş'arî, bütün bu ekollerin karşısında yer alan Mâtürîdî mezhebi, diğer deliller yanında bu âyetten ışık ve güç almaktadır. Bu son mezhebe göre Allah Teâlâ kullarına irade ve kudret (güç) vermiştir. Bu irade ve kudret yaratılmıştır, hem hayır hem de şer için işler ve bu mânada "küllî" niteliklidir. Küllî irade ve kudretin, hayır ve şerden birine sarfedilmesi ise cüz'î niteliklidir; yani cüz'î kudret, cüz'î iradedir. Buna kesinleşmiş ve fiile yönelmiş azim (azmi musammem) ve "kesb" de denir. Kesb fiilin aslını (yok iken var olmasını, yaratılmasını) değil, vasfını (hayır veya şer olmasını) etkiler. İşte beşerî sorumluluk da bu kesbe dayanır (geniş bilgi için bk. Kemâleddin el-Beyâzî, İşârâtü'l-merâm, s. 54 vd., 248-263). Açıkladığımız âyette kulun fiiline etkisini açıkça ifade eden kelime, Türkçesi "elde etmek, kazanmak, hak etmek" demek olan "kesb"dir. Eskiden sıkça tekrarlanan "Kul kâsibdir, Allah da hâlıktır" veya "Kul kesbeder, Allah da halkeder" cümlesi bu gerçeğin vecizeleşmiş şeklidir (ayrıca **bk. Bakara 2/7**). Yukarıda meâli zikredilen bir hadis, Muhammed ümmetinin unutmama ve yanılma sebebiyle meydana gelen kusurlarının Allah tarafından bağışlandığı müjdesini veriyor ve burada geçen duanın kabul edildiğini belgeliyor. Hıristiyanlık için de ameli geçerliliği bulunan Eski Ahid'de yeme, içme, temizlenme gibi konularda oldukça zor dinî kurallar, yasaklama ve sınırlamalar vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu âyetten başka yerlerde de aynı tarihî gerçek dile getirilmiştir (**A'râf 7/157**). İslâm'ın ümmete getirdiği yükümlülükler ise fitrata uygundur, insanların zorlanmadan hatta kolayca yapabilecekleri ödevlerdir. Şahsî ve özel durumlar sebebiyle zorluk baş gösterdiği takdirde de ruhsatlar vardır. Aslında temel nitelikleri sıralanmış bulunan bu dine bütün insanlığın akın akın girmesi gerekirdi. Mümin akı böyle düşünür, mümin gönlü böyle ister ve beklerdi. Fakat Allah'ın imtihan için kullarına verdiği akıl, irade, nefis, yine bu maksatla insanlara musallat olan şeytan milyarlarca insan için doğru yolun ve hak dinin engelleri olmuş, müminin beklentisinin aksine insanların hakkıyla şükredenleri, küfür ve nankörlük içinde olanlardan az bulunmuştur. Bu çokluk karşısında müminler, kendi güç ve gayretleri yanında ve ondan daha çok yüce Allah'ın yardımına sığınmak durumundadırlar: "Sen bizim mevlâmızsın, inkârcılara karşı bize yardım et!" Sûrenin bu son iki âyetinin fazileti hakkında birçok sahih hadis rivayet edilmiştir. "Bakara sûresinin sonunda iki âyet vardır ki bir gecede okuyana onlaryeter" meâlindeki hadis bunlardandır (Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 10, 27, 34; diğer bazı örnekler için bk. Şevkânî, I, 342 vd.)

قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (136)

Bakara 2/136: Ayet

Deyin ki: "Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz." (136)

Tefsir

Sözlükte "torun" anlamına gelen sıbt (çoğulu esbât), âyette özellikle Hz. Ya'kub'un on iki oğlundan torunları olan peygamberleri ifade eder. Müslümanları kendi dinlerine davet eden yahudilerle hıristiyanlara cevap veren önceki âyetin, "Hayır! Biz, hanîf olan İbrâhim'in dinine uyarız" meâlindeki cümlesinin açıklaması mahiyetinde olan bu âyette, öncelikle Allah'a iman emri yer almıştır. Çünkü bu, bütün hak dinlerin ortak inanç ilkesidir. Âyette daha sonra müslümanlara indirilen Kur'ân-ı Kerîm ile Hz. İbrâhim ve onun soyundan gelen peygamberlere, hâsılı genel olarak bütün peygamberlere bildirilen ilâhî hakikatlere, bir kısmına doğrudan doğruya vahyedilmiş, bir kısmına da önceki peygamberden intikal etmiş olan kutsal kitaplara inanılması emredilmektedir. Buna göre müslümanların, peygamberler arasında, bazısına inanıp bazısına inanmamak gibi bir ayırım yapmadan, hepsinin de Allah'ın elçileri olduğuna iman etmeleri gerekir. Her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm'de yüce Allah'ın peygamberlerden bir bölümünü diğerlerine üstün kıldığı ifade buyrulursa da (bk. Bakara 2/ 253; İsrâ 17/55), bu üstünlük –bazısının resul, bazısının nebî olması veya ilim ve mânevî mevkileri bakımından farklı derecelerde bulunmaları gibi– peygamberler arasında ortak olmayan durumlarla ilgili olup, peygamber olmaları ve peygamberler arasındaki ortak niteliklere sahip bulunmaları itibariyle aralarında fark yoktur. Bu yüzden, konumuz olan âyetle daha başka âyetlerin (meselâ bk. Bakara 2/285; En'âm 6/83-90; Meryem 19/58) hükmü gereğince müslümanlar, geçmiş bütün peygamberlerin Allah'ın seçkin kulları olduklarına, onların bizzat kendilerine indirilen veya daha önceki bir peygamberden intikal eden kutsal kitabın hükümleri uyarınca elçilik görevlerini gerektiği şekilde yerine getirdiklerine, haramlara asla bulaşmadıklarına, fazilet ve dindarlık bakımından örnek bir hayat yaşadıklarına inanır, bu bakımdan peygamberler arasında bir ayırım yapmadan hepsini saygıyla anar; âyetin sonunda da ifade buyrulduğu üzere, müslümanlar bunu Allah'a teslimiyet ve bağlılıklarının bir gereği sayarlar. Çünkü bütün peygamberleri seçen ve seçkin kılan Allah'tır.

خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (7)

Bakara 2/7 Ayet: Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır. (7)

Tefsir

Kur'ân-ı Kerîm'de insanların doğru yoldan sapmaları (dalâlet) veya doğru yolu bulmaları (hidayet), iyilik veya kötülük yapmaları, bunlardan birini tercih etmeleri (irade, meşîet); hakikate his, düşünce ve idrak kapılarını kapamaları (mühürleme, perdeleme) sonucunu doğuran fiiller birçok âyette Allah'a nisbet edilmekte, Allah'ın onlara böyle yaptığı, yaptırdığı ifade edilmektedir. Allah Teâlâ ilim, hikmet ve adalet sahibi olduğuna göre hem kullarına, onların irade ve etkileri olmadan günah

işletmesi, onları doğru yoldan saptırması, kalplerini mühürlemesi hem de bunlardan dolayı kullarını ayıplaması, cezalandırması düşünülemez. Ayrıca pek çok âyet ve hadiste kulların iradelerinden, belli alanlarda hürriyete sahip olduklarından ve serbest tercihleriyle yapıp ettiklerinin iyi veya kötü sonucunu elde edeceklerinden söz edilmektedir. Aklın hükmünü ve naklin (vahiy) rehberliğini birlikte değerlendiren Ehl-i sünnet âlimleri şöyle bir sonuç çıkarmışlardır: Kader Allah'ın ezeldeki bilgisi ve hükmü, kazâ ise yaratılmışlar âleminde kaderin icrasıdır, yerini bulması ve uygulanmasıdır. Allah Teâlâ, kulların hür ve serbest buldukları alanda ne yapacaklarını, neyi tercih edeceklerini ezelde bildiğinden, O'nun o alandaki kader ve kazâsı ile kulun hür tercihi birbirine uygun düşmüştür. Bu düzeni kuran güç ve irade, varlıklara mahiyet ve özelliklerini veren yaratıcıdır. Bu noktadan bakıldığında kulun serbest iradesiyle yaptığı fiiller de dahil olmak üzere her şey O'nun ilim ve iradesine uygun olarak oluşmakta ve gerçekleşmektedir. O istemeseydi kul irade ve tercih sahibi olamazdı; hayrı veya şerri, doğruyu veya yanlış, küfrü veya imanı tercih edemezdi; kulağın hak davetine açamaz veya tıkayamazdı. Bu anlamda "hidayete erdiren, saptıran, mühürleyen, hayrı veya şerri işleyen Allah'tır." Bu makro düzeyden mikro düzeye inilerek kulun hayatı, idrak ve şuuru içinde olup biten davranışlara bakıldığında, kula ait hürriyet, irade ve tercih ortaya çıkmakta, etkili olmaktadır. Davranışları değerlendirmeye, aidiyeti tesbite böyle yaklaşıldığında, doğru veya yanlış yola giren, hayır veya şer işleyen, mümin veya kâfir olan, idrakini sınırlayıp karartanın... kulun kendisi olduğu anlaşılmaktadır. Âyet ve hadisler farklı üslûplarla bu iki bakış açısını da dile getirmekte, gerçeğin her iki yönden de görünüşünü vermektedir. Nitekim Nisâ sûresinin 155. âyetinde kâfirlerin kalplerinin kılıflanması veya mühürlenmesi, onların irade ve tercihlerini bu yönde kullanmış olmalarına bağlanmıştır. Yûsuf sûresinin 105. âyetinde de kâfirlerin yer ve göklerde mevcut olup Allah'ın varlık ve birliğini gösteren nice delili (âyet) görmemek için yüzlerini çevirip geçtikleri ifade edilmiş, böylece "kalplerin kılıflanması ve mühürlenmesi"nin mânâsına, sebebine ve bu oluşta kulun tesirine ışık tutulmuştur. Bu hadîs-i şerif de konuya bir başka yönden açıklık getirmektedir: Mümin bir günah işlediğinde onun kalbinde bir nokta oluşur. Kul tövbe eder, günahı terkeder ve pişmanlık duyarsa kalbinden o lekeyi siler; aksine günaha devam eder ve arttırırsa leke de artar, sonunda bütün kalbini kaplar ve kilitler. Allah'ın "Hayır! Doğrusu şudur ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır" (Mutaffifin 83/14) buyruğundaki "karartma"dan maksat budur (Tirmizî, "Tefsîr", 5; İbn Mâce, "Zühd", 29). Sonuç olarak insanların ceza ve azap görmelerine yol açıcı günahları işleyen, onları buna mecbur bırakan Allah değildir. Onlara irade, tercih, güç gibi imkânları ve kabiliyetleri veren Allah'tır. Bunları O'nun rızâsı veya gazabı yönünde kullanan, sarfeden –ki, bu sarfa "kesb" denilmiştir– insandır. Dünyadan göçüp giderken insanın elinde ya cennetin anahtarı ya da cehennemin ateşi vardır. Bunları o kesbetmiştir. Dünya hayatı, sermayesi ömür olan bir ticarettir, bunlar da kulun elde ettiği kazanç veya uğradığı zarardır (ayrıca bk. Bakara 2/286)

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي السَّوَارَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَا أُولَئِكَ
بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ
وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ
هُمُ الْمُفْلِحُونَ (157)

A'râf 7/157: Ayet: Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve

temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. (157)

Tefsir

Bu ve bundan sonra gelecek âyette Hz. Peygamber'in niteliği olarak kullanılan ümmî kelimesinin kökü ve anlamı hakkında üç farklı görüş ileri sürülmüştür: a) Ümmülkurâ (Mekke) ismine nisbetle "Mekkelî" anlamında; b) Ümmet (millet) kelimesine nisbetle "Arap milletinden" (çoğunluğu okuma-yazma bilmeyen bir topluma mensup) anlamında; c) Ümm (anne) kelimesine nisbetle "annesinden doğduğu gibi, annesi gibi" (okuma-yazma bilmeyen) anlamında (İbn Atıyye, VII, 177-178). Son görüş daha çok benimsenmiştir. Zira İslâm öncesi Arap toplumunda erkekler arasında, az da olsa, okur yazarlar bulunmasına karşılık kadınlardan hemen hemen hiç kimse okuma yazma bilmezdi. Bundan dolayı ümmî kelimesi genellikle Hz. Peygamber'in en azından başlangıçta okuma yazma bilmediğini, dolayısıyla tebliğ ettiği din ile ilgili bütün bilgilerini yalnızca Allah'tan almış olduğu gerçeğini ifade eder. Yine her iki âyette yan yana zikredilen resul ve nebî kelimelerinin anlamları ve aralarında farklılık bulunup bulunmadığı hususu, kelâm ilminin önemli meselelerinden olup bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Nebî kelimesi, türetilmiş olabileceği iki farklı köke göre iki ayrı anlama gelir. Nbv (ulu, üstün ve şerefli olma) kökünden nebî (en-nebiyyü) "yüce, ulu ve şerefli kişi"; nbe (haber alma, haber iletme) kökünden nebî ise (ennebîü, ki bu da "en-nebiyyü" şekline dönüşmüştür) "haber alan, haber ileten" anlamına gelir. Buna göre peygamberler, insanlar içinde en yüce ve en şerefli kişiler oldukları veya Allah katından haberler getirdikleri ve bunları ümmetlerine ilettikleri için nebî olarak adlandırılmışlardır. Nebî kelimesinin türetilişi ve kök anlamlarıyla ilgili bu farklılığa rağmen terim anlamı konusunda önemli bir görüş ayrılığı yoktur. Bu hususta yapılan açıklamalardan şu tanımları çıkarmak mümkündür: Nebî, "Allah tarafından seçilip gönderilen, yeni bir din bildirmeyip, Allah'tan aldığı vahiy ile daha önceki peygamberin getirdiği dini yaşatmakla görevlendirilen kişi"dir. Resul kelimesi ise genellikle "bir kişinin veya makamın, bir görev yükleyerek kendisinden bunu yerine getirmesini istediği veya önemli bir haber, mesaj ya da bilgi vererek bunu başka kişi veya kişilere ulaştırmasını emrettiği elçi" anlamında kullanılır. Nitekim kavram, bu genel anlamıyla Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir (Neml 27/35); ayrıca yine aynı anlamda melekler için de kullanılmıştır (Hûd 11/69, 81; Tekvîr81/19). Resul kelimesinin İslâmî terminolojideki anlamlarına gelince, bu husustaki tanımlar, "Allah tarafından kendisine bir kitap indirilen, bu kitabın içerdiği bilgi ve hükümleri insanlara tebliğ etmekle yükümlü kılınan kişi" şeklinde özetlenebilir. Başta Mu'tezile ulemâsı olmak üzere bazı İslâm âlimleri nebî ile resul kavramları arasında fark bulunmadığını iddia etmişlerse de çoğunluk bunların değişik anlamlarda kullanıldığı kanaatindedir. Bu ayrımı yapanların iki kavram arasındaki farklarla ilgili görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Resul kavramı nebîden daha geneldir. Zira nebîlerin sahip olduğu tebliğ özelliği resuller için de geçerlidir; halbuki resullerin sahip olduğu risâlet (yeni kitap ve hükümler getirme) özelliği nebîlerde yoktur. Buna göre nebî sadece kendisinden önceki bir peygambere indirilmiş olan kitap ve hükümleri yaşatıp devam ettiren peygamber olduğu halde resul, kendisine özel bir kitap vahyedilmiş olan ve önceki şariatların hükümlerini kısmen ortadan kaldıran peygamberdir. Şu halde her resul nebî olduğu halde her nebî resul değildir. Meselâ Hz. Muhammed hem resul hem de nebîdir. Başka bir açıdan ona, Allah ile ilişkisi bakımından, O'nun elçisi olduğu için resul; kullarla ilişkisi bakımından, onlara Allah'ın hükümlerini ulaştırıp bildirdiği için nebî denilmiştir. Âyette "O ümmî Peygamber'e uyarlar" ifadesiyle Hz. Muhammed zamanında ve daha sonraki devirlerde yaşayıp ona iman etmiş olan yahudiler ve hıristiyanlar kastedilmiş; bunların kutsal kitapları olan Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed hakkında bilgiler bulunduğu belirtilmiştir. Eski kutsal kitaplarda Hz. Muhammed'in peygamberliğini müjdeleyen bu bilgilere İslâm kaynaklarında beşâirü'n-nübüvve veya kısaca beşâir denilmektedir. Bakara sûresinde (2/146)

“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar” buyurulmuş; Saf sûresinde de (61/6) Hz. İsrâ'nın onu müjdelediği ifade edilmiştir. Bu sebeple müslüman âlimler, ilk dönemlerden itibaren, Kur'ân-ı Kerîm'deki bu haberleri belgelendirmek maksadıyla yahudi ve hıristiyan kutsal kitaplarını incelemişler; bunlarda Hz. Muhammed'in müjdenmesiyle ilgili bilgiler bulunduğunu tespit etmişlerdir (bu hususta bk. yahudi kutsal metinlerinden Tekvîn, 12/1-3; 17/20; 49/10; Tesniye, 18/17-18; 32/21; 33/2; Mezmûr, 45/3-18; 149; İşaya, 21/6-9, 13-16; 42/9-17; 43/1, 6; 54; 60/1-7; 65/1-6; Daniel, 2/31-45; 7/13-14; Habakkuk, 3/3; Malki, 3/1; 4/5; hıristiyan kutsal metinlerinden Matta, 3/2; 4/17; 6/10; 10/7; 13/31-32; 20/1-16; 21/33-34; Luka, 9/2; 10/9; Yuhanna, 1/12; 14/15-16; 15/26-27 16/7, 13-14). Bilhassa Barnaba İncili'nde Hz. Muhammed'in peygamberliğini müjdeleyen ve niteliklerini anlatan oldukça ayrıntılı bilgiler mevcuttur (bilgi için bk. Osman Cilacı, “Barnaba İncili”, DİA, V, 76-81). Öte yandan Yahudilik ve Hıristiyanlık dışındaki bazı dinlerin kutsal kitaplarında da beşâir mahiyetinde açıklamalar bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki “eskilerin kitapları” (Şuarâ 26/196) ifadesiyle bu kitapların kastedildiği düşünülebilir. Meselâ Zerdüşî dininin kutsal kitabı ZendAvesta'da, “Saoşyant” (âlemlere rahmet) isimli bir kurtarıcının geleceği ve onun bütün insanlara rehberlik yapıp onları islah edeceği, putları kıracağı haber verilmiştir (M. Hamîdullah, Le Saint Coran, s. 375). Hint kutsal kitaplarından Veda ve Puranalar'da, çölden “Övülmüş” (Muhammed) adında bir bilgenin çıkacağı, “araba”sının semaya ulaşacağı (mi'rac), büyük zaferlerinden birini 300 kişiyle (Bedir Savaşı), birini de 10.000 kişiyle (Mekke'nin fethi) yapacağı bildirilmiştir. Kalnki Purana'da ise onun babasına “Allah'ın kulu” (Abdullah), annesine “güvenilir” (Âmine) denileceği; bir kum diyarında (çölde) dünyaya geleceği ve doğduğu şehrin kuzeyine sığınacağı (Mekke'den Medine'ye hicret) belirtilmektedir (M. Hamîdullah, a.g.e., s. 375). Budizm'in kurucusu Buda da “Mettaya” veya “Maitreya” (merhamet, rahmet, sevimli) adında birinin geleceğini ve kendisinin başlattığı işi tamamlayacağını müjdelemiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de Hz. Peygamber “âlemlere rahmet” (Enbiyâ21/107); “müminlere karşı şefkat ve merhamet dolu” (Tevbe 9/128) olarak tanıtılmıştır (beşâir ile ilgili bilgi için bk. Mehmet Aydın, “Beşâirü'n-nübüvve”, DİA, V, 549-550; a.mlf., “Faraklit”, a.g.e., XII, 165-166). Allah Teâlâ, İsrâilî oğulları'na gönderilmiş bulunan Tevrat ve İncil'de Hz. Peygamber'in vasıflarının bildirildiğini ifade buyurduktan sonra onun tebliğinin, yahudileri daha yakından ilgilendiren başlıca özelliklerini sıralamaktadır. Bunlar, Hz. Peygamber'in onlara iyiliği (ma'rûf) emretmesi, kötülüğü (münker) yasaklaması, temiz şeyleri (tayyibât) helâl, pis şeyleri (habâis) haram kılması, üzerlerindeki ağırlığı kaldırıp zincirlerini çözmesi yani önceki şeriatlerin onları cezalandırmak üzere koyduğu ağır hükümleri kaldırması veya hafifletmesidir. Âyette bütün peygamberler gibi Hz. Muhammed'in de en temel görevlerinden birinin “iyiliği (ma'rûf) emretme ve kötülüklerden (münker) menetme” faaliyeti olduğu bildirilmektedir. Ma'rûf, akıselimin benimsediği, insanın aslî tabiatıyla uyuşan, mâşerî vicdanda beğenilip kabul gören, din tarafından da tasvip edilip meşruiyet kazanan iyi, güzel, faydalı tutum ve davranışlar; münker ise bunun zıddıdır (geniş bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/104). “Temiz şeyler” diye çevirdiğimiz tayyibât, kısaca zararlı olmayan, tiksinti vermeyen ve dinin helâl saydığı şeyler için kullanılan tayyibe kelimesinin çoğulu; “pis şeyler” diye çevirdiğimiz habâis de zararlı veya tiksinti verici olan, din tarafından da haram kılınan şeyler için kullanılan habîse kelimesinin çoğuludur. Âyette ma'rûf-münker kelimeleri fiil ve davranışlar için, tayyibât-habâis kelimeleri de yiyecek içecekler için kullanılmıştır. Fahreddin er-Râzî'ye göre tayyibât kelimesini “Allah'ın helâl kıldığı şeyler” şeklinde açıklayanlar bulunmuşsa da bu yanlıştır; zira o takdirde âyetten, “Allah'ın helâl kıldığı şeyleri helâl kılar” gibi uygun olmayan bir anlam çıkar. Kezâ bu açıklama kabul edilecek olursa âyetin bir anlamı kalmaz. Çünkü Allah'ın neleri helâl kıldığını, bunların ne kadar olduğunu bilemeyiz. Şu halde tayyibâttan maksat, haz verdiği için insan tabiatının hoş ve güzel bulduğu şeyler olmalıdır. Yararlı işlerde kural helâllik olup, bu âyet kişinin hoşlandığı ve yaratılışı icabı haz duyduğu şeylerin –aksi yönde özel bir delil

bulunmadıkça– helâl olduğunu göstermiştir (XV, 24). Buna göre İslâm’ın gerek fiillerle gerekse yiyecek ve içeceklerle ilgili emir ve yasakları insanın akliselimi ve temiz tabiatıyla, fitrî yönden bozulmamış toplumların genel yargılarıyla bağdaşan hükümlerdir. Çünkü bu hükümler, anılan nitelikteki kişilerin ve toplumların iyi, doğru ve güzel bulup hoşlandıkları şeyleri helâl veya mubah kılma; kötü, yanlış ve zararlı bulup tiksinti duydukları şeyleri de haram kılma özelliği taşır. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın insan tabiatına yaratılıştan verdiği, sağlıklı yargı gücünü de kapsayan bu üstün özelliklere “fitratullah” (Allah’ın fitratı) denilmiştir (fitrat hakkında bilgi için bk. Rûm 30/30). İnsanın önce “ahsen-i takvîm” üzere yaratılıp sonra “esfel-i sâfilîn” seviyesine düşürülmesi de onun esasen doğru hükümlere varmasını sağlayacak yüksek melekelerle donatılmış bir fitrata sahip olduğu; fakat ilâhî bir imtihan olmak üzere kendilerine verilen –iyinin yanında– kötüyü de tercih edebilme yeteneğini kullanması neticesinde bu fitratın bozulup doğru hüküm verme kabiliyetini tamamen veya kısmen kaybettiği gerçeğini ifade etmektedir (Tîn 95/4-6; krş. İnsân 76/3; Şems 91/7-8). Âyetin “Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer” meâlindeki kısmının ifade ettiği önemli bir husus da Peygamber’in teşrî’deki yeridir. Buna göre Kur’ân-ı Kerîm Peygamber’in sadece kalbine aktarılan vahyi seslendiren bir robot konumunda olmadığını, kuşkusuz ilâhî iradeye bilinçli ve özgür bir şekilde bağlı kalmak şartıyla bu irade istikametinde teşrî’de aktif bir role sahip olduğunu göstermektedir. Daha önceki âyetlerde İsrâiloğulları’nın, temiz fitratlarını çeşitli bâtil inanç ve çirkin davranışlarla bozduklarına dair açıklamalar yapıldıktan sonra bu âyette de Hz. Peygamber’in onları bu durumdan kurtarmak için kendilerine iyiliği emredip kötülükten menettiği, temiz şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kıldığı ve böylece onun (diğer bütün insanlar gibi) İsrâiloğulları için de bir kurtarıcı ve hidayet rehberi olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber, Yahudilik’teki bir kısım hükümleri neshetmek (yürürlükten kaldırmak veya değiştirmek) suretiyle kendisine inanan ve tâbi olan İsrâiloğulları’nı bazı hataların ölümle cezalandırılması, çeşitli temiz yiyeceklerin ve sakıncasız davranışların haram sayılması, cumartesi günü çalışmanın yasak olması, tövbe ve pişmanlığın kabul edilmemesi gibi eski dinlerindeki ağır hükümlerin baskısından da kurtarmıştır. Öte yandan İslâm’ın günümüzdeki muharref (bozulmuş, değiştirilmiş) İnciller’in öngördüğü aşırı çileci ve riyâzetçi hayat anlayışını kaldırması da bu çerçevede düşünülebilir. Âyette Ehl-i kitabın bu nevi meşakkatli yükümlülüklerden kurtarılması “ağırıklarını kaldırma” şeklinde ifade buyurulmuştur. Ayrıca, kaldırılan hükümlerin bir kısmı, aslında Allah’ın koyduğu hükümler değil, yahudilerin veya hıristiyanların zaman içinde kendilerinin uydurup dinlerine kattıkları hurafeler olduğu ve bunlar insanların hür ve rahat yaşamalarını engellediği için bu hükümler âyette “üzerlerindeki zincirler” diye nitelenmiştir. Buna göre İslâm dini, geleneksel Yahudilik’te bulunan ve insanları bir nevi esir durumuna düşüren bu ağır hükümleri kaldırarak kendisine uyan İsrâiloğulları’nı ağır ve gereksiz yüklerden kurtarmış; esaret zincirlerini çözmüştür. Böylece Hz. Peygamber ve onun getirdiği İslâm dini, bir önceki âyette her şeyi kuşattığı bildirilen ilâhî rahmetin bir tezahürü olarak gösterilmiş bulunmaktadır. Âyetin özel maksadı, Kur’an mesajının Ehl-i kitap için de bir kurtuluş ve özgürlük vesilesi olduğunu onlara bildirmektir. Ancak burada dolaylı olarak Hz. Peygamber’in bir kolaylık ve özgürlük dini getirdiği bildirilmekte; müslümanların, daha önce yahudiler ve hıristiyanlarca yapılan hatayı tekrarlayarak, insanları gereksiz yük ve meşakkatler altına sokacak, onların özgürlüklerini daraltıp zincirlere bağlayacak uydurma hükümler, hurafe içeren inançlar türetmekten kaçınmaları gerektiğine de işaret edilmektedir. Ne yazık ki bu uyarıya rağmen, zaman içinde müslümanlar da din adına, fitneyi önlemek, kötülükten sakındırmak, belli bir mezhep veya meşrebi ya da bir ırkı kuvvetlendirmek gibi türlü niyetlerle bir kısım ma’rûfu münker (iyiyi kötü), tayyibâtı habâis (güzel ve meşrû şeyleri çirkin ve gayri meşrû) olarak göstermişler; Allah’ın dinine onda olmayan şeyler katmışlar ve giderek onun âdeta yaşanması mümkün olmayan; hayatın tabii seyrine, ihtiyaç ve zaruretlerine aykırı,

gelişmeye engel bir din gibi algılanmasına sebep olmuşlardır. Daha önce İsrâiloğulları dinlerine ilâveler yapma yanısını yaptıkları, ayrıca kutsal kitapları da tahrif edildiği için –eski dinlerinde müjdelendiği gibi– Allah Teâlâ Hz. Peygamber’i ve İslâm’ı göndermiş, böylece –hakkı bâtıdan ayırıp– bildirmiştir. Ancak, bütün eski kutsal kitaplardan farklı olarak Kur’an’da yeni bir peygamber geleceğine dair hiçbir bilgi yoktur; hatta Kur’an açıkça Hz. Muhammed’i son peygamber olarak tanıtmıştır (Ahzâb 33/40). Yine eski dinlerin aksine, İslâm’ın orijinal kaynakları elimizdedir. Bu sebeple İslâm’ı öz kaynaklarıyla yeniden çağın gündemine sokmak; müslümanların ve genel olarak insanların, vahiy nurundan mahrum bırakılmaları neticesinde içine düştükleri karanlıktan, cehalet ve haksızlıklardan, türlü sapıklık ve ahlâksızlıklardan kurtulmaları yolunda çaba göstermek; bunun için de –İslâm kültür mirası ile çağdaş hayatın ihtiyaç ve zaruretlerini birlikte değerlendirmek suretiyle– doğru, mâkul ve yeterli çözümler üretmek günümüz müslüman âlimlerinin ertelenemez görevleridir. Âyetin son cümlesindeki “Peygamber’e inanma, onu koruyup destekleme, ona yardım etme ve onun getirdiği nura (Kur’an) uyma”nın anlamı da –tıpkı ashâb-ı kirâmın yaptığı gibi– Hz. Peygamber’in İslâm’ı bütün saflığı ve berraklığı ile hayata yansıtıp hayatı onun ışığı ile aydınlatma davasını bugün de sürdürmektir. Âyet, kurtuluşun yalnızca bu yolla gerçekleşeceğini bildirmektedir.

Sayfa 69

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (7) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (8)

“Kim zerre kadar hayır yapmışsa onun karşılığını görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onun karşılığını görür.” Zilzal 99/7-8

Zilzal 99/7-8 7. Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir.

8. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.

Zilzal 99/7-8 Ayet

Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir. (7-8)

Tefsir

Herkesin eninde sonunda yaptıklarının karşılığını bulacağını belirten bu âyetler, bütün insanlığın paylaştığı bir gerçeği dile getirmesi bakımından hikmet dolu ifadelerden (cevâmiu’l-kelim) sayılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber de bu âyetleri, kuşatıcı anlamıyla eşsiz bir ifade olarak nitelemiştir (Buhârî, “Şürb”, 12; “Tefsîr”, 99). Âyetler, dünyada yapılan en küçük hayır veya şerrin bile kaybolmayacağını, âhiret gününde bunun hesabının verileceğini ve karşılığının ödül veya ceza şeklinde alınacağını ifade eder (krş. **Kehf 18/49; Enbiyâ 21/47**). Hz. Peygamber de, “Bir yarım hurma veya bir güzel sözle olsun ateşten korunun!” (Buhârî, “Edeb”, 34; “Zekât”, 10; “Tevhîd”, 36) buyruğuyulakişinin, karşılığını Allah’tan bekleyerek iyi niyetle ve insan sevgisiyle yaptığı en küçük bir hayrın dahi onu âhirette ateşten koruyabileceğini ortaya koymuştur. İnanmayanların dünyada yaptıkları iyiliklerin hükümsüz, âhiret hayatı bakımından faydasız olduğunu bildiren âyetler (meselâ bk. **Nûr 24/39**) “zerre miktarı da olsa iyiliğin karşılığının görüleceği”ni bildiren bu âyetle çelişir gibi görülmüş ve şu yorumlar yapılmıştır: a) İnançsızlar yaptıkları iyiliklerin karşılığını dünyada görürler, âhirete bir şey kalmaz. b) Mümine de inkârcıya da yaptıkları gösterilir; müminin küçük günahları bağışlanır, iyilikleri ödüllendirilir. Kâfirin iyi amelleri reddedilir; çünkü bunları Allah rızası için yapmamıştır, günahları ise ceza ile karşılır. c) İnanmayanın ameli de hesaba girer, inkârına ait büyük günahından düşülür ama

iyilikleri bu günahı karşılayamaz ve bu bakımdan boşa gider. d) Mümin bütün iyiliklerinin, inkârcı da bütün kötülüklerinin karşılığını görür (Râzî, XXXII, 58-59).

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظِلُّمُ رَبُّكَ أَحَدًا (49)

Kehf 18/49Ayet

Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. "Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!" derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez. (49)

Tefsir

Bu ve benzeri âyetler (meselâ bk. Câsiye 45/29; İnfitâr 82/10-12) insanoğlunun dünyada başı boş bırakılmadığını, yapmış olduğu iyi veya kötü, büyük veya küçük her türlü amelin, mahiyetini bilmediğimiz bir şekilde yazılıp korunduğunu ifade etmektedir. İnkârcıların hesaba katmadıkları âhiret gününde herkesin amel defteri önüne konacak ve dünyada yapmış olduğu büyük-küçük ne ameli varsa orada zaptedilmiş olduğunu görecektir. Dünyada günaha batmış olanlar o gün yapmış oldukları kötülüklerin sayılıp dökülmesinden dehşete kapılacaklar, Allah'ın vereceği cezadan ve insanlar karşısında rezil olmaktan korkacaklardır.

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ (47)

Enbiyâ 21/47Ayet

Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığıınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz. (47)

Tefsir

İnsanlar umumiyetle bu dünyada adaletin her zaman kusursuz işlemediğini; sık sık zalimlerin haklı, mazlumların haksız yerine konulduğunu görmekte ve yaşamaktadırlar. Âyette bu adaletsizliğin âhirette mutlaka telâfi edileceği veciz bir dille ifade edilerek, özelde Mekke putperestlerine, genelde de benzer zihniyet ve yaşayışa sahip olan bütün insanlara asla dikkatten uzak tutulmaması gereken bir uyarıda bulunmaktadır (âhiret mahkemesinde amellerin ölçülüp tartılması konusunda bk. A'râf 7/8-9).

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَاهُمْ كَسْرَابٍ بِقَيْعَةٍ يُحْسِبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَقَّاهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ (39)

Nûr 24/39Ayet

İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. (Tıpkı bunun gibi kâfir de hesap günü amellerinden bir şey bulamaz). Ancak Allah'ı yanında bulur da Allah onun hesabını tastamam görür. Allah hesabı çabuk

görendir. Yahut (inkarcıların küfür içindeki halleri) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. (Bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar. İnsan elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur. (39-40)

Tefsir

Siyah ile beyazda olduğu gibi her şey zıddının yanında daha iyi farkedilir. Allah'a iman eden, O'na kulluk şuuru kesintisiz hale gelmiş bulunan, güzellik ve menfaatlerin ibadetlerini engelleyemediği güzel insanlar ve bunları bekleyen ödülleri benzetme ve temsil yoluyla anlatıldıktan sonra yine aynı üslûplabı defa inkâr edenlerin durumu, âdeta bir tablo gibi gözler önüne seriliyor. İman etmeyen insanların da dünyada, kendileri ve başkaları için faydalı, hayırlı işleri, eserleri, hâsılı yapıp ettikleri vardır; ancak bütün bunların faydası ve etkisi dünyada kalır, onların sevap ve sonucunu âhirete taşımanın şartı imandır. Allah'a ve âhirete inanmayan bir kimse öldüğünde, dünyadaki kazancının ve eserlerinin orada kaldığını, buraya eli boş geldiğini görür; tıpkı çölde susamış, uzaktan serap görmüş, yanına gelince kızgın kumlardan başka bir şey bulamamış yolcu gibi yahut büyük bir denizin üst üste dalgalarının altında, denizin dibinde karanlıklar içinde kalan bir kimse gibi. Aslında adamın eli vardır ama bu karanlıklar içinde görülmez ve işe yaramaz. İnancı olmayanların, mutlak hakikati inkâr edenlerin dün-yada yapmış oldukları iyi işler de vardır ama âhirette inançsızlığın koyu karanlığı onları örtmüştür, hesapta ve terazide görülmez hale getirmiştir. Meâlinde, parantez arasındaki "kara bulut gibi bir dalga" ifadesi, metnin farklı bir okunuşunun karşılığıdır. Buna göre, yukarıya doğru biraz aydınlık, derinlere doğru ise her bölümde daha karanlık üç tabakadan oluşan büyük bir deniz (okyanus) tasvir edilmektedir. Okyanusların derinliklerini incelemek için gerekli bulunan teknoloji icat edilmeden önce kimse, normal ışık bakımından biri diğerinden daha karanlık üç tabakayı bilmiyordu. 40. âyet bundan söz etmektedir. Kezâ kimse göklere çıkmak, hatta atmosferin ötesine geçmek için gerekli araçların bulunmadığı zamanlarda da, göğe doğru yükseldikçe basıncın azalacağından, bunun da nefes zorluğu, tansiyon gibi problemlere yol açacağından haberdar değildi. Halbuki En'âm sûresinde (6/125) göklere doğru yükselen kimsenin çıktıkça artan göğüs daralmasından bahsedilmiştir. Şüphe yok ki Kur'an bir tabiat bilimi kitabı değildir; madde âleminin sırlarını çözmek, yaratıcının tabiata hâkim kıldığı kanunları keşfetmek kural olarak insan zekâsına bırakılmıştır; ancak yeri geldikçe ve dolaylı olarak âyetlerde geçen bazı ilmîgerçekler, onların beşer üstü bir kaynaktan geldiğine ışık tutmaktadır.

Sayfa 69

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (6)

"...Onlar (Melekler) asla Allah'a isyan etmez ve kendilerine verilen bütün emirleri yerine getirirler." Tahrir 66/6

Tahrir 66/6 Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır.

Tahrir 66/6 Ayet Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır. (6)

Tefsir

Yukarıda belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in özel hayatından verilen örnek ışığında müminlerin aile sorumluluğuyla ilgili bir uyarı yapılmaktadır. Aile kavramının kapsamı sosyal yapıya göre farklılıklar taşısaya da buradaki ana fikir, bir müslümanın mânevî mesuliyetinin sırf kişisel hayatıyla sınırlı olmadığına dikkat etmesinin gerekliliğidir. Böyle bir sorumluluk anlayışının sadece mânevî hedeflerle sınırlı kalmayan, sağlam bağlarla birbirine raptedilmiş bir aile yapısı ortaya çıkarması tabiidir (İslâm'ın aile telakkisi, aile fertlerine ve özellikle aile reisine yüklediği sorumluluk hakkında bilgi için bk. Mehmet Akif Aydın, "Aile", DİA, II, 196-200; Mustafa Çağrırcı-Hamza Aktan, "Aile", İFAV Ans., I, 78-87). Âyette zikredilen ateşten maksat cehennem ateşidir (bu ateşin yakıtının taşlar ve insanlar oluşu hakkında açıklama için bk. **Bakara 2/24**).

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ (24)

Bakara 2/24Ayet

Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kafirler için hazırlanmıştır. (24)

Tefsir

Âyette zikredilen "ateş" cehennem ateşidir. Bu ateşin yakıtının taşlar ve insanlar oluşu düşündürücüdür. İnsanlar bu âyetin gelmesinden yüzyıllar sonra kömürü bulup yaktıklarında, taş gibi nesnelere de yandığını anlamışlardır. Cehennem yakıtı olanlar ise kim bilir nasıl taşlardır? Bazı müfessirler bu taşın maksadın tapınılan taş heykeller, tanrı timsalleri olduğunu düşünmüşlerdir. "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtıdır" (Enbiyâ 21/98) meâlindeki âyet de bu anlayışı destekler gibidir. Ancak heykel ve putun ham maddesi bile olsa eşyanın cezalandırılması âdil ve mâkul görülmediğinden ceza olarak yakılanları "şuurlu ve iradeli yaratıklar" olarak anlamak, taş yakıtı ise "gayb âlemine ait, mahiyeti dünyalılar tarafından bilinmeyen bir nesne" olarak yorumlamak daha uygundur. Hadislere göre cehennem ateşi, yakıcılık bakımından dünya ateşinden yetmiş misli daha şiddetlidir (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 10; Tirmizî, "Cehennem", 7). Bugün lazerle elmas kesiliyor. Mahiyet ve şiddetini bilmediğimiz ateşlerle taşların da ayrışıp yanması mümkündür. İnsan vücudu gibi narin bir cismin böyle bir ateşte ölmeden ve tükenmeden azap görmesinin tasavvuru bile dehşet vericidir. Kur'ân-ı Kerîm insanları işte bu ateşten korumak için gönderilmiştir ve onları rahmete, cennete, ebedî saadete çağırılmaktadır.

Sayfa 69

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (56)

"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." Zariyat 51/56

Zariyat 51/56 Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.

Zariyat 51/56 Ayet

Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben, onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum. Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir. (56-58)

Tefsir

Öyle anlaşılıyor ki 56. âyette sözü edilen öğüdün özü, insanların ve cinlerin yaratılış amacını

hatırlatmaktadır. 56. âyette açıkça ifade edildiği üzere bu yaratılış amacı, onların sadece Allah'a kulluk etmeleridir. Fakat burada fert fert her bir insan ve cinin zorunlu olarak Allah'a kulluk etmeleri değil, bu iki türden isteyenlerin kendi seçimleriyle bunu yapmaları kastedilmektedir (Zemahşerî, IV, 32). Nitekim başka birçok âyetten de bu mâna anlaşılmaktadır. Meselâ Mülk sûresinin 2. âyetine göre hayat ve ölüm insanların sınanması amacıyla var edilmiştir. 56. âyetin "sırf bana kulluk etsinler" şeklinde tercüme edilen kısmı "sırf beni tanısinlar" şeklinde de anlaşılmıştır (Şevkânî, V, 106); fakat son tahlilde Allah'ı tanımanın anlamı O'na gerektiği şekilde kulluk etmektir. Burada "kulluk" ile Allah Teâlâ'nın buyruk ve yasaklarına uymanın değil, mümin olsun inkârcı olsun bütün cinlerin ve insanların Allah'ın kudreti ve koyduğu ilâhî-tabii yasalar önünde zorunlu olarak boyun eğmelerinin kastedildiği yorumu da yapılmıştır; Taberî'nin tercih ettiği yorum budur (XXVII, 11-12). İbn Atıyye'ye göre bu ifadeyle, anılan varlıkların Allah'a kulluk etmeye yatkın bir yapıda yaratıldıkları ve onları buna yönlentecek yeteneklerle donatıldıkları da kastedilmiş olabilir (V, 183; İbn Atıyye'nin burada kullandığı deliller ve izahı için bk. **Rûm 30/30**). 57 ve 58. âyetlerde bu kulluğun –hâşâ– Allah'ın yararınaymış gibi algılanmaması için çok açık ifadelerle O'nun buna muhtaç olmadığı, asıl şuurulu varlıkların O'na kulluk etme ihtiyacı içinde oldukları belirtilmiştir.

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ
وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (30)

Rûm 30/30 Ayet

SAYFA 3 VE 71 DE AÇIKLANDI

Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınımsız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler. Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden; dinlerini darmadağın edip grup grup olan kimselerden olmayın. (Ki onlardan) her bir grup kendi katındaki (dinî anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir. Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden; dinlerini darmadağın edip grup grup olan kimselerden olmayın. (Ki onlardan) her bir grup kendi katındaki (dinî anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir. (30-32)

Tefsir

Hanîf kelimesi Kur'an dilinde, her türlü şirk izinden arınmış bir tanrı inancına sahip olan, sapkınlıklardan uzak duran, kısaca tevhid inancına samimiyetle teslim olup yalnız Allah'a kulluk eden mânasına gelir (bilgi için bk. Bakara 2/135). 30. âyetin lafzan "yüzünü dine çevir, yönelt" anlamına gelen kısmı, dine yönelip hiç sapmadan bu yol üzerinde kararlılıkla yürümeyi ve ona önem vermeyi anlatan temsilî bir ifade olduğu (Zemahşerî, III, 204) veya buradaki "yüz" mânasını taşıyan vech kelimesi kişinin zat ve sıfatlarıyla bütünü anlattığı (Râzî, XXV, 119) için, "Bütün varlığına dine yönel!" şeklinde tercüme edilmiştir. 30. âyetin "Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona ..." şeklinde çevirdiğimiz kısmı "din" veya "hanîf" kelimesini açıklamaktadır. Fitrat kelimesi Kur'an'da sadece bu âyette geçer. Aynı kökten gelen fetara fiili "yarattı" ve fâtır ismi de "yaratan" anlamında olmak üzere defalarca kullanılmıştır. Sözlükte "ilk yaratılış hali, temiz ve aslî tabiat" anlamına gelen fitrat, beşerî varlığın Allah'ın yaratma fiili sonucunda ortaya çıkan başlangıçtaki saf ve aslî halini ifade eden ahlâk ve psikoloji ile ilgili bir terimdir. Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde fitrat kelimesinin, insan kişiliğinin çevre etkilerinden bağımsız olarak var olan özünü ve bütün insanlar için ortak ve genel olan oluşum ve gelişim kapasitesini belirtmek üzere kullanıldığı görülür. Tek tek her bir insanın geliştirdiği kişilik özellikleri bu ortak fitrattan beslenir. İslâmî öğretiyeye göre insanın ilk yaratılış durumu, temiz ve günahsız, gelişme ve

olgunlaşmaya hazır ve elverişli, insan olmanın ve insanca yaşamanın gerektirdiği bütün imkân ve özellikleri bünyesinde taşıyan bir potansiyel tamlığa sahiptir. İnsan fitratında Allah'ın varlığını ve birliğini tanımaya doğru tabii bir eğilim vardır. Hatta İslâm âlimleri genellikle, bu eğilimin ilk yaratılış anında insanla Allah arasında yapılmış temsilî sözleşme ile ilintili olduğu kanaatindedirler (bu konudaki yorumlar için bk. A'râf 7/172-173). Din duygusu insan fitratının temel bir özelliği olmakla beraber, bu kendiliğinden uyanıp gelişmez. Zira insanda hazır bir Allah inancı değil, onu bu inanca götürececek kabiliyet ve imkânlar vardır. İnsan kendi iç dünyası veya dış âlem üzerinde derinlemesine bir araştırma ve düşünmeye koyulduğunda yahut 33. âyette ve Kur'ân-ı Kerim'in başka yerlerinde (bk. En'âm 6/63-64; Yûnus 10/12, 21-23; Lokmân 31/32; Zümer 39/49) değinildiği üzere, çaresizlik ve sıkıntı içinde bocaladığı bir anda bu duygunun belirtileri açıkça gözlenir. Fakat bu tabii eğilimin kişilik çapında yapılanması ve kalıcı bir özellik halini alması, içtenlikle ortaya konacak ciddi bir arayış ve çabayla birlikte, uygun bir çevrede gerçekleşebilir. Nitekim vaktiyle birçok cana kıydıktan sonra bundan pişmanlık duyup tövbe etmek isteyen kimseye o dönemdeki peygamberin çevresini değiştirmeyi tavsiye ettiğini belirten Resûl-i Ekrem bu hususa işaret etmiştir. Yine Hz. Peygamber'in şu hadisi, din duygusunun fitrî olduğunu, fakat kişinin içinde yetiştiği çevrenin ve özellikle ailenin bu duygunun şekillenmesi ve gelişmesinde veya geçici olarak yahut bütünüyle körelmesinde önemli etkiye sahip bulunduğunu göstermektedir: "Her çocuk fitrat üzere doğar. Sonra ana babası onu yahudi, hıristiyan veya Mecûsî yapar" (Buhârî, "Cenâiz", 80, 93; Müslim, "Kader", 22-25; hadisin değişik yorumları ve bu vesileyle ortaya çıkan bazı fıkıh ve kelâm problemleri hakkında özet bilgi için bk. D. B. Macdonald, "Fitra", İA, IV, 627-628). Bir başka hadiste de çocuğun konuşmaya başlayınca kadar fitratını koruduğu belirtilerek (Müsned, IV, 24) kültür değerleriyle ilişki kurmanın en önemli vasıtası olan dilin bu konudaki etkisine işaret edilmiştir. İslâm bilginlerine göre göze görme kabiliyeti verildiği gibi fitrata da Allah'ı tanıma ve O'na kul olma yatkınlığı verilmiştir. Henüz dış tesirlerin etkilemediği ve bozmadığı fitratın yönü hayra, iyiye ve Allah'ın birliğini tanımaya yöneliktir. Fitratın fâtırına (yaratıcısına) delâleti tabii olduğu için her insanın fitratında, vicdanının derinliklerinde bir hak duygusu ve mârifetullah gizlidir. Ancak nasıl ki bir hastalık veya bir engel sebebiyle geçici veya sürekli olarak gözün görmesi mümkün olmuyorsa, fitrat da dış etkilerle gerçek kabiliyet ve hedefinden uzağa düşebilir. Bir başka anlatımla, fitratın belirleyici bir özelliği varsa da zorlayıcı bir etkisi yoktur; o daha çok hâricî tesirlere göre değişik şekiller alır. Bu sebeple, insandaki öfke, şehvet, menfaat düşkünlüğü gibi eğilimlerin de varlığını dikkate alan İslâm ahlâkçıları, dinî ve ahlâkî kurtuluş için tek başına fitratın yeterli olmadığını, doğru dine yöneltecek bir peygambere ve ayrıca insanın aklını ve iradesini geliştirmesi için samimi bir çaba ortaya koymasına ihtiyaç bulunduğunu belirtmişlerdir. İşte âyette "Sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel!" buyurularak fitrat ile din arasındaki uyuma, fitrattaki saf ve temiz yapıya, ayrıca insana da bu konuda görev düştüğüne, yani onu korumak için gayret sarfetmesi ve iradesini kontrol altında tutması gerektiğine işaret edilmektedir. Fitrat kelimesinin İslâmî terminolojideki diğer bir anlamı da "âdet ve sünnet"tir. Bütün peygamberlerin ve ilâhî dinlerin doğru ve güzel bulup benimsedikleri ve müslümanların yapmaları gerekli olan dinî âdet ve uygulamalara da fitrat denir (daha fazla bilgi için bk. İbn Sînâ, enNecât, s. 116-118; Elmalılı, VI, 3822-3824; Hayati Hökelekli, "Fitrat", DİA, XIII, 47-48). Âyetin "Allah'ın yaratışında değişme olmaz" şeklinde tercüme edilen kısmını, "Allah'ın yaratmasının yerine başka şey konamaz, alternatifi yoktur" şeklinde anlamak da mümkündür. Bu cümle ile ilgili başlıca yorumlar şöyle özetlenebilir: a) Allah'ın esas yaratışı olan fitratın gereği dışına çıkarak onu bozmaya, değiştirmeye kalkışmayın, çünkü onun yaratışına bedel bulunmaz, zayi ettiğiniz bir kabiliyeti hiçbir sanat ve çabayla yerine koyamazsınız. b) Allah'ın yarattığı fitrata uygun olmayan bir din uydurmaya, ahkâm koymaya kalkışmayın. c) Allah'ın yaratmasını başkalarına isnat etmeye, başkalarını da yaratıcı yerine koyup şirk koşmaya yeltenmeyin, zira Allah'ın mülk ve egemenliği

sizinkiler gibi değişikliğe uğratılamaz. d) Din, fitratı değiştirmek için değil fitrattaki genel selâmeti geliştirmek içindir (Elmalılı, VI, 3824-3825). e) Allah Teâlâ insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa kendisi onda bir değişiklik yapmaz (Şevkânî, IV, 257). 31. âyetin “Bütün gönlünüzle O’na yönelin” şeklinde çevrilen kısmı, durum bildiren bir yan cümle olduğu için “bütün gönlünüzle O’na yönelmiş olarak” anlamına gelir; tefsirlerde bunun gramer açısından izahı yapılırken ya daha önce geçen “O doğru dine yönel” cümlesine bağlanır ve öznenin Hz. Peygamber’le birlikte bütün müminler olduğu kabul edilir veya “müşriklerden olmayın” cümlesinin delâletiyle “(yönelmiş) olun” şeklinde takdir edilecek bir ana cümleye bağlanır. Yine âyetin bu kısmına, münîbîn kelimesinin kök anlamına göre “O’na dönün, tövbe edin; O’na itaati sürdürün” gibi mânalar verilebilir (Şevkânî, IV, 258). 32. âyet, önceki âyetin son cümlesini açıklamaktadır; bu da, dini ve fitratın gereklerini olduğu gibi kabullenmedikleri için onu bölen ve bu sebeple fırkalara ayrılanların da bir tür şirk içine düştüklerini göstermektedir. Bu tutumun şirk olarak nitelenmesi, söz konusu kişilerin kendi iradelerini ve kişisel arzularını ilâhî irade ve bildirimle eşdeğer görüp dine ve fitrata kısmen uymaları ve işlerine gelmeyen kısmında başlarına buyruk olmayı tercih etmeleri, üstelik kendi isteklerine taassup göstererek bağlandıkları için onları din mertebesine çıkarmalarıdır; böylece bu kimseler, şirkin hatıra ilk gelen mânasına yaklaşmakta yani başka varlıkları Allah’a ortak koşma kapsamına girmiş olmaktadır. Tefsirlerde genellikle burada, değişik fırkalara ayrılan yahudi ve hıristiyanların, hak din olan İslâm’ı terkedenlerin veya İslâm ümmeti içinde bid’atlar geliştirenlerin ve bölünmeyi körükleyenlerin kastedildiği yorumu yapılmıştır. Bazı müfessirler ise (meselâ bk. Beyzâvî, V, 46) burada kişisel eğilim ve tercihlerine göre mabud seçip ayrılık içine düşen müşriklerin kastedildiğini belirtmişlerdir. Her hâlükârda âyetin, dini kitlelere hâkimiyet aracı olarak kullanıp tefrika çıkaranlara ve böylece onu aslî hüviyeti dışına taşırmaya çalışanlara yönelik ağır bir eleştiri içerdiği, aynı zamanda tarihsel tecrübe ışığında müslümanlara yönelik önemli bir uyarı taşıdığı açıktır. Tabii ki bu, dinin sağlıklı biçimde anlaşılması için çaba harcamayı ifade eden ictihadın ve ictihad farklılıklarının kınanması anlamına gelmez; zira bu çerçevedeki faaliyet bizzat Resûlullah tarafından övülmüş ve teşvik edilmiştir. Âyetin son cümlesine “Her fırka kendi görüşünden memnuniyet duymaktadır” şeklinde de mâna verilebilir.

Sayfa 70

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ (29)

“... Her secde ettiğinizde yüzlerinizi ona çevirin ve dini yalnız ona has kılarak ona yalvarın...” A’raf7/29

A’raf7/29 De ki: “Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (O’na) doğrultun. Dini Allah’a has kılarak O’na ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine O’na) döneceksiniz.”

A’raf7/29 Ayet

De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (ona) doğrultun. Dini Allah'a has kılarak ona ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine ona) döneceksiniz." (29)

Tefsir

Bir önceki âyette kendi yanlış inanç ve uygulamaları, bâtil gelenekleri hakkında “Allah bize bunu emretti” diyenler ve böylece “Allah hakkında bilgisizce konuşanlar” kınanmıştı. Çünkü o türlü geleneklere uymak gibi onları Allah’ın emri saymak da yanlış ve haksız bir tutumdur. Oysa Allah

peygamberine ve onun şahsında bütün insanlığa “adaleti emretmiştir.” Adalet, inançta ve yaşayışta doğruluğu, dengeli ve ölçülü olmayı gerektirir. Bunun için İbn Abbas bu âyetteki kıst (adalet) kelimesini “lâ ilâhe illallah”, yani “Allah’tan başka tanrı bulunmadığını kabul ve ikrar etmek” şeklinde yorumlamıştır (Râzî, XIV, 57; Şevkânî, II, 228). Bir âyette de (Lokmân 31/13) “O’na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır” buyurulmuştur. Şu halde Allah adaleti yani doğruluk ve dürüstlüğü, gerçek ne ise ona inanıp onu söylemeyi ve onu uygulamayı emretmiştir. Yine buyurmuştur ki, insanlar atalarını putlaştırmasın; onlardan kalma çirkinlikleri, yanlış fikirleri, bozuk gelenekleri din gibi kutsallaştırmasın; görünüşteki değerleri, varlık ve mevkileri ne olursa olsun, yoldan sapmışlara kul olmasın; günah ve isyan yuvalarının müdavimleri olmasın. Aksine, şöyle hitap etmiştir: “(Ey insanlar!) Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O’na çevirin, kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla O’na yalvarın! Başlangıçta sizi O yarattığı gibi (yine O’na) döneceksiniz.” Âyetin bu son kısmı, insanların tuttuğu yolun, Mekkeli putperestlerinki gibi “fahişe” mi, yoksa “adalet” yolu mu olduğu hususunun sonunda mutlaka ortaya çıkacağı ve herkesin hesabının da ona göre yapılacağı uyarısını da içermektedir.

وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (13)

Lokmân 31/13 Andolsun ki vaktiyle Lokmân’a şu hikmeti vermiştik: "Allah’a şükret, O’na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır." (12)Lokmân oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: "Sevgili oğlum! Allah’a ortak koşma; çünkü O’na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır." (13)

Lokmân, Kur’ân-ı Kerîm’de ismi sadece bu sûrede geçen, aynı zamanda sûrenin de ismiyle anıldığı sâlih bir kişidir. Âlimlerin çoğunluğu, Lokmân’ın peygamber olmadığını, ancak Allah’ın kendisini bilgi ve hikmetle şereflendirdiğini belirtirler. İslâm öncesi Arap toplumunda da onun bilge bir kişi olduğu kabul edilir, saygıyla anılırdı. İslâm tarihi kaynaklarında ve tefsirlerde soyu, milliyeti, hayatı ve sözleriyle ilgili güvenilirliği tartışmalı çeşitli rivayetler vardır (bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, “Lokmân”, İFAV Ans., III, 123-124). Müfessirler 12. âyette Lokmân’a verildiği bildirilen hikmet kelimesini, “din konusunda derin bilgi, sahih inanç, akıl, yerinde ve doğru konuşma, isabetli görüş ve davranış” olarak açıklamışlardır (Taberî, XXI, 67; İbn Atıyye, IV, 346). Hikmet hem doğru bilgi, inanç ve düşünceyi hem de bu zihni birikimin mümkün olan en mükemmel şekilde hayata geçirilmesini ifade eder. Bilgi birikimi olan bir insan bu birikimini doğru, yerinde ve gerektiği ölçüde kullanmaz yahut yanlış yerlerde kullanırsa bu insana âlim denebilirse de hakîm denemez; çünkü hikmet kavramı, “bilgiyi yerli yerince kullanma” anlamına da gelir. Buna göre bilgisini doğru ve gerektiği şekilde kullanmayan insan, bilginin şükürünü yerine getirmemiş olur; bilgisini belirtildiği şekilde kullanan ise şükür ödevini yerine getirdiği gibi bunun faydasını da yine kendisi görmüş, yani bilgisini değerlendirmiş ve sonuçta

onu kendisi için faydalı hale getirmiş olur. 12. âyette “O’na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur...” buyrulurken bu gerçeğe de işaret edilmiştir. Lokmân’a verilen hikmetin çerçevesi çizilirken tevhid inancının başta geldiği görülmektedir. Esasen bu, şükürün de birinci şartıdır; bu sebeple Lokmân, kendisi Allah’ın birliğine inandığı gibi oğluna da şirkten uzak durmayı öğütlemiştir. Âdil olmayan hakîm olamaz; adalet, “her şeyi yerli yerince yapmak, herkese hakkını vermek”tir. Herhangi bir şeyi Allah’a ortak koşan yani Allah’tan başkasına tanrılık nitelikleri yükleyen kişi, Allah’ın hakkı olan tanrılığı başkasına vermiş, böylece haksızlık (zulüm) yapmış demektir; üstelik bu tutum, haksızlıkların en büyüğüdür. Bu sebeple âyette “O’na ortak koşmak çok büyük bir haksızlıktır” buyurulmuştur. Esasen İslâm’ın en başta şirki ortadan kaldırmayı hedeflemesi de Allah’a ortak koşmanın, bütün kötülüklerin başında geldiği ve diğer birçok

kötülüğün temel sebebi olduğu anlayışına dayanır.

Sayfa 70

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ
وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي
الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ
الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (177)

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Anlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Allah’a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlardır.” Bakara 2/177

Bakara 2/177 İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, anlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah’a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.

Bakara 2/177 Ayet

İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, anlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir. (177)

Tefsir

“Birr, ahlâk güzelliğidir” hadisindeki (Müslim, “Birr”, 14, 15; Tirmizî, “Zühd”, 52) kullanımı da dikkate alarak “erdemlilik” diye tercüme ettiğimiz birr (el-birru) kelimesi, bu âyetteki kullanımından da anlaşılacağı üzere, Kur’ân-ı Kerîm’in en kapsamlı kavramlarından biridir. Nitekim bu kelimenin geçtiği âyetler bütün olarak değerlendirildiğinde bunun Kur’an’da, iman ve ibadetten başlamak üzere her türlü iyilik, ihsan, itaat, doğruluk, günahsızlık gibi mânalarda kullanıldığı görülür. Burada “birr” kelimesinin kapsamına giren; imana, ibadete, sosyal ahlâka ve bireysel ahlâka ilişkin olmak üzere dört bölümde sıralandığı görülen meziyetler de “birr” kelimesinin kapsadığı erdemlerin en önemlileri olup âyette kavramın muhtevası bunlarla sınırlanmamış, sadece örnekleme yoluna gidilmiştir. Nitekim Fahreddin er-Râzî de âyeti tefsir ederken birr kelimesini, “bütün saygı ifade eden davranışları, itaatleri ve insanı Allah’a yaklaştıran hayırlı işleri içine alan bir kelime” şeklinde değerlendirmiştir (V, 37). 144-150. âyetler açıklanırken işaret edildiği üzere, kible değişikliği gerçekleştirildiğinde İslâm

karşıtı gruplar bu olayı bir fitne ve karışıklık vesilesi olarak değerlendirmeye kalkışmışlardı. Konumuz olan âyette İslâmiyet açısından asıl iyiliğin ve Allah'a saygının ibadet esnasında sırf şeklî olarak yüzünü doğuya veya batıya çevirmek olmadığı ifade edilmekte; böylece içinde iman, ibadet ve ahlâk erdemlerinin yer almadığı bir biçimselliğin din açısından temelde bir önem taşımadığı tesbit edilerek, bir yandan kible konusundaki tartışmaya son nokta konulmakta, bir yandan da özden yoksun bir biçimsellekle dindarlığa ulaşılamayacağı şeklindeki çok önemli bir ilkeye vurgu yapılmaktadır. Söz konusu âyetin devamında gerçekten dürüst (sâdik) insanların ve takvâ sahibi sayılması gerekenlerin, zikredilen hasletleri kazanmış kimseler olduğu ifade edilmiştir. Burada birr kelimesiyle sıdk (doğruluk-dürüstlük) ve takvâ kelimeleri arasında, neredeyse eşanlamlı kabul edilebilecek kadar yakın bir ilişki kurulması Kur'an terminolojisi bakımından oldukça önemlidir. Bu husustaki dikkat çekici başka bir âyetin meâli de şöyledir: "İyilik (el-birr) ve takvâ üzerinde yardımlaşın; kötülük (el-ism) ve düşmanlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan sakının (ittika). Çünkü Allah'ın vereceği ceza çok çetindir" (**Mâide 5/2**). Görüldüğü gibi burada "birr" kelimesi "ism" in, yani kötülük ve günah kavramının zıddı olarak kullanılmış ve takvâ ile birlikte zikredilmiştir. Böylece Kur'ânî anlamda "birr", sıdk ve takvânın, birbirini tamamlayan ahlâkî erdemler olduğu anlaşılmaktadır. Bu üç terim arasında hadislerde de aynı ilişkinin kurulduğu görülür. Meselâ bir hadiste Hz. Peygamber "... Ben sizin aranızda Allah karşısında en çok takvâ sahibi (etkâ), en doğru (esdak) ve en iyi (eberr) olanınızım" buyururken (Buhârî, "İ'tisâm", 27; Müslim, "Hac", 141) kendisini bu üç üstün nitelikte tanıtmıştır. Başka bir rivayete göre Hz. Peygamber "Size doğruluğu (sıdk) tavsiye ederim. Doğrulukla iyilik (birr) bir bütündür ve bu ikisine sahip olanlar cennettedir" buyurmuşlar (İbn Mâce, "Duâ", 5; Müsned, I, 3, 5, 8). Ticaret ehlini uyaran bir hadislerinde de kıyamet gününde "füccâr" (günahkârlar) damgası yemekten, ancak müttaki davranan, iyilik eden ve dürüst iş yapan ticaret erbabının kurtulabileceklerini bildirmiştir (Tirmizî, "Büyû", 4).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ
 الْحَرَامِ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ
 عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا
 اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (2)

Mâide 5/2Ayet

Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab'lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ'be'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir. (2)

Tefsir

Rivayete göre Hutam b. Hind el-Bekrî adında bir adam Medine'de Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek kendisini kavminin temsilcisi diye tanıtmış, arkadaşlarıyla birlikte gelip müslüman olacaklarını söylemiş ve İslâm'ın ne olduğunu öğrenmek istemişti. Hz. Peygamber de İslâm'ın, Allah'tan başkasına tapmamak, namaz kılmak, zekât vermek ve oruç tutmak olduğunu anlatınca Hutam, "Senin bu anlattıkların biraz güç, ben dönüp bunları kavmime anlatayım, kabul ederlerse ben de kabul ederim; eğer kabul etmezlerse ben onlarla beraberim" deyip Hz.

Peygamber'in huzurundan ayrıldı. Yurduna dönerken Medineliler'in meralarda yayılmakta olan

develerini de sürüp götüren Hutam, ertesi yıl Yemâme'den bir ticaret kervanı yükleyip hacca gelmiş ve bir yıl önce götürdüğü develerin birçoğunun boynuna gerdanlık takıp kurbanlık olarak Harem-i şerife sevketmişti. Bunu haber alan müslümanlar, adamın kervanını vurmak için Hz. Peygamber'den izin istediler. Bunun üzerine bu âyet inerek müslümanların ona saldırmalarını engellemiş ve hac ibadetiyle ilgili işaretlere saygılı olmalarını emretmiştir (Taberî, VI, 54; Vâhidî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 139-140; Ebüssuûd, İrşâdü'l-akli's-selîm, Beyrut, ts., III, 4). "İşaretler" diye tercüme edilen şe'âir kelimesi, sözlükte "alâmet" anlamına gelen şa'îre kelimesinin çoğuludur. Şe'âirullah ise Allah'ın hac ibadetiyle ilgili emir ve yasaklarıyla O'na itaati gösteren ihram, mîkatlar, cemreler, Safâ ile Merve, Meş'ar-i Haram, Arafat ve benzeri "haccın menâsiki" denilen ibadetlerle ilgili mekânları ve alâmetleri ifade eder. Bir görüşe göre şe'âirullah muayyen bir şeye mahsus olmayıp Allah'ın, kullarını mükellef kıldığı dinî vecîbelerin tamamıdır (Râzî, XI, 128). Savaş yapmanın yasak ve haram olduğu aya haram ay denir. Kamerî takvime göre bunlar zilkade, zilhicce, muharrem ve recebdir. "Boyunları bağız kurbanlık" diye çevirdiğimiz ve sözlükte "gönderilen, hediye edilen" anlamına gelen hedy kelimesi dinî bir terim olarak, "Allah'a mânen yaklaşmak için veya bir kural ihlalinden dolayı kefâret olarak kesilmek üzere Harem-i şerif'e götürülen veya gönderilen kurban" anlamına gelir. "Armağan" anlamına gelen hediye veya hediyeye kelimelerinin çoğulu olduğu görüşü de vardır (Râzî, XI, 129; İbn Âşûr, II, 224). "Boyunları bağlı kurbanlık" diye tercüme ettiğimiz kalâid kelimesi kılâdenin çoğuludur. Terim olarak, Harem-i şerif'e gönderilen kurbanların boyunlarına kurbanlık olduğu bilinsin diye işaret olarak takılan fakat zinet olmayan çeşitli nesnelere ifade eder. Aynı zamanda boyunlarına bu gerdanlıkların takılmış olduğu kurbanlıklara da kalâid denilir (Râzî, XI, 129). Yukarıda kısaca açıkladığımız kavramlar hac ibadetiyle ilgili mekânları, fiilleri ve nişaneleri ifade etmektedir. Yüce Allah müminlerin bu nişanelere karşı saygılı olmalarını, haram aylarda savaşmaktan, Beytullah'a gönderilen kurbanlıklara veya bu kurbanlıkların sahiplerine zarar vermekten, saygısızlık göstermekten sakınmalarını emretmekte; hac ya da umre niyetiyle Beytullah'a gelmek, aynı zamanda ticaret yapıp Allah'ın lutfundan bir şeyler elde etmek ve rızâsını kazanmak isteyenlerin ibadetlerini huzur ve emniyet içerisinde yerine getirmelerine engel olunmamasını istemektedir. Tefsir ve tarih kitaplarında haram aylarla ilgili hükümlerin hac ibadetiyle birlikte Hz. İbrâhim zamanında teşrî kılındığı, insanların bu aylarda sağlanan güven ortamı içinde hac ibadetini rahatça yaptıkları, Mekke ve civarında oturanların da bu vesileyle geçimlerini sağladıkları bildirilmektedir. Bu sebeple Araplar İslâm'dan önce de haram aylara saygı gösterirler, bu aylarda savaşmazlar, kan dökmezlerdi. Bu gelenek İslâm döneminde de devam etti. Bundan dolayı müfessirlerin çoğunluğuna göre "Rablerinin büyük lutuf ve rızâsını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimseler"den maksat müşriklerdir. Daha sonra Bakara sûresinin müşrikler hakkında inmiş olan 191. âyeti ile Tevbe sûresinin 5 ve 28. âyetleri bu hükmü kaldırmış, nerede ve ne zaman olursa olsun onlara karşı savaşılmasını emretmiştir (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, I, 147; İbn Kesîr, III, 8; Elmalılı, III, 1555). Ancak bazı müfessirlere göre "Rablerinin büyük lutuf ve rızâsını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş olanlar" geçmişte yaptıklarına pişman olup İslâm'ı kabul eden kimselerdir. Âyette bunların geçmişte işlemiş oldukları bazı hatalar sebebiyle Mescid-i Harâm'a gelmekten engellenmemeleri istenmektedir. Dolayısıyla müşrikler hakkında inmiş olan Bakara ve Tevbe âyetleri bu âyetin hükmünü kaldırmaz (Elmalılı, III, 1555; Ateş, II, 454). Bu kutsal aylarda savaşın yasaklanmasının sebebi insanlara barış içinde yaşama eğitimi vermek de olabilir. "Milletlerarası ilişkilerde barışı esas alan İslâm dini yeryüzünde her türlü haksızlık, bozgunculuk ve tahakkümü yasaklamıştır (Bakara 2/205; Kasas 28/83). Bununla birlikte savaşın bir vâkıa olduğun kabul etmiş (Bakara 2/30, 251) ve savaşla ilgili hükümler koyarak tahribatını sınırlamaya çalışmıştır. "Haram aylar" kavramının ancak bütün tarafların kabulü ve saygı göstermesiyle uygulamada faydalı sonuçlar doğuracağı şüphesizdir. Bu kavramın ortaya çıkışı ve uygulanışıyla ilgili tarihî ve dinî şartlar ne olursa olsun, ihmal edilen birtakım insanî değerlerin yaşatılması ve bu

konuda kamuoyu oluşturulması için belli günlerin ayrılmasına önem verilen zamanımızda, yılın üçte birini meydana getiren bir süreyi insanların savaş karşıtı düşünce ve duygular içinde yaşamasının yeryüzünde barışın sağlanmasına katkısı büyük olacaktır” (Hüseyin Algül, “Haram Aylar”, DİA, XVI, 105; bilgi için ayrıca bk. Tevbe 9/36). 1 ve 96. âyetlerde belirtildiği üzere ihramlı kimselerin kara hayvanlarını avlamaları haram kılınmıştır. “İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz” meâlindeki cümle, ihramdan çıktıktan sonra harem bölgesi dışında kara hayvanlarını avlama yasağının kalktığını ifade eder. Bununla birlikte ihramlı bir kimse hususi olarak kendisi için avlanmamış ise ihramda olmayan kimsenin avlamış olduğu hayvanın etini yiyebilir (bk. Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 41; Müsned, III, 318). Müşrikler hicretin 6. yılında umre için Mekke’ye gelen müslümanları engelleyerek şehre sokmamışlar, Kâbe’yi tavaf etmelerine müsaade etmemişlerdi. Ancak bir yıl sonra müslümanların Kâbe’yi tavaf etmelerine izin verileceği hükmünü içeren Hudeybiye Antlaşması yapıldı. Âyetten anlaşıldığına göre müşriklerin müslümanlara karşı hasmane tutumları ve bu arada onları büyük bir hasretle arzuladıkları Kâbe ziyaretinden engellemeleri bazı müslümanları intikam alma düşüncesine sevketmiş, müslümanlar Mekke’yi fethederek oranın yönetimini ellerine geçirince bazı kimseler daha önce kendilerine kötülük etmiş olanları cezalandırmak ve yapılan kötülöklere misillemede bulunmak istemişlerdi. Ancak âyet, olayın müslümanların zulüm yapmalarına gerekçe olamayacağını bildirmiştir. Birr kelimesi “iyilik, erdemlilik, ihsan etmek, itaat etmek ve doğruluk” gibi anlamlara gelir (geniş bilgi için bk. Bakara 2/177; takvâ hakkındabilgi için bk. Bakara 2/197). Sözlükte “günah, günaha verilen ceza, şarap, kumar” anlamlarına gelen ism kelimesi terim olarak, “İşleyene ceza gerektiren, insanı hayır ve sevaptan alıkoyan fiil veya bundan doğan sorumluluk” şeklinde tanımlanır. Kur’an’da kırk bir defa geçen ism kelimesi, genel anlamından başka küfür ve inkârı, düşmanlığı; yalan, içki, kumar, faiz gibi günahları nitelemek için de kullanılmıştır. İlk âyette akidlerin yerine getirilmesi emredildikten sonra, İslâm’ın en temel ahlâk ve hukuk ilkelerinden birini ortaya koyan 2. âyette dinin kutsal değerlerinin çiğnenmesi yasaklanmış, ardından intikam duygularının insan haklarına tecavüze sebep olmaması gerektiği bildirilmiş; müslümanların iyilik ve takvâ hususunda birbirlerine yardım etmeleri; günah işlemek, intikam almak, düşmanlık gütmek, insan haklarını çiğnemek gibi amaçlara yönelik faaliyetlerinde birbirlerine yardım etmemeleri ve Allah’a karşı saygılı olmaları buyurulmuş; aksi takdirde uğrayacakları azabın şiddetli olacağı haber verilmiştir. Şüphesiz yardımlaşma ve dayanışma sosyal hayatın bir gereğidir. Ancak bu yardımlaşma hukuk ve ahlâk kurallarına, insanlığın İslâmiyetçe de benimsenen ortak değerlerine aykırı olmamalıdır. Hukuk ve ahlâk ilkeleri gözetilmeden yapılan yardımlaşmanın İslâm nazarında hiçbir değeri yoktur; aksine İslâm haksızlığa yardımcı zulüm sayar ve engellenmesini emreder. Hz. Peygamber, “Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!” buyurunca, “Ey Allah’ın resulü! Kardeşim mazlum ise yardım ederim, zalim ise nasıl yardım edeyim?” diye sorulmuş, Resûlullah da “Onu zulmetmekten engellersin, senin ona yardımın budur” cevabını vermiştir (Buhârî, “Mezalim”, 4; “İkrâh”, 7).

Sayfa 71

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ (199)

“Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.”A’raf 7/199

A'raf 7/199 Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.

A'raf 7/199 Ayet

Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir. (199)

Tefsir

Yukarıdaki âyetlerde (özellikle 189. âyetten itibaren) tevhid inancı üzerinde durularak –başta Mekke müşrikleri olmak üzere–Allah’ın yarattığı varlık veya nesnelere tanrısal nitelikler yüklemek suretiyle bu yaratıkları Allah’a ortak koşanlar eleştirilip uyarıldıktan sonra bu âyette de ahlâk konusuna geçilmiş ve bütün ilâhî dinlerin üç temel ahlâk kuralına yer verilmiştir:1. Kolaylık. Sözlükte “bir şeyin en yenisi, en saf olanı, fazlası; kolaylıkla verilebilen, bağışlanabilen” gibi anlamlara gelen âyet metnindeki af kelimesi ahlâk terimi olarak “kötülük ve haksızlık eden, suç veya günah işleyen birini bağışlamak, cezalandırmaktan vazgeçmek” demektir (ayrıca bk. **Bakara 2/109**). Konumuz olan âyetteki af kelimesine ise tefsirlerde başlıca şu mânalar verilmektedir: a) İnsan ilişkilerinde kolaylık yolunu seçmek, başkalarını külfet ve meşakkate sokacak tutum ve davranışlardan, beklentilerden uzak kalmak (Zemahşerî, II, 110). Ahlâk terimi olarak az önce zikredilen anlamdan da esasen insanları suç ve hataları sebebiyle cezalandırarak sıkıntıya sokmak yerine onları bağışlayarak rahatlatmak demek olduğuna göre bu anlamdaki af da sonuçta kolaylık mânası taşımaktadır. b) Malın ihtiyaçtan fazlasını muhtaçlara vermek. Bu anlamı tercih edenler âyetin, daha sonra gelen ve zekâtın farz olduğunu bildiren başka âyetlerle neshedildiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak, diğer birçok müfessir gibi âyeti birinci mânada yorumlayan Fahreddin er-Râzî’ye göre ikinci anlamı tercih etsek bile bundan nesih sonucuna varmak gerekmez; çünkü zekât hakkındaki âyetler malî fedakârlığın asgari miktarıyla alâkalıdır; bu âyette ise zekâtın da üzerinde mal bağışında bulunmak öğütlenmektedir (XV, 95-96; her iki yorumla ilgili rivayetler için bk. Taberî, IX, 153-155). Başkaları karşısında kolaylaştırıcı olmak, suç ve kusurlarını bağışlayarak onları affedip ceza sıkıntısından kurtarmak gibi başkalarına mal yardımında bulunmak da bir fedakârlıktır. Bu sebeple âyetteki af kelimesinin her iki anlamda da fedakârlığı içerdiğini ve dolayısıyla burada hem insanlara mal yardımında bulunmanın hem de sertlik yerine yumuşaklık ve kolaylaştırıcılığın, Türkçe’deki anlamıyla affın ve hoşgörünün öğütlendiğini düşünmek daha isabetli olacaktır. Râzî âyetin bu kısmını –ilgili âyetlere göndermeler de yaparak (bk. **Âl-i İmrân 3/159; Nahl 16/125**)– şöyle açıklar: “Kolaylığı seç buyruğu, malî haklarla ilgili her konuda cimrilikten sıyrılmak, insanlarla güzel ahlâka dayalı ilişkiler kurmak, katılık ve sertlikten uzak durmak, işleri kolaylaştırmak, insanları hak dine çağırırken de ince ve yumuşak bir uslûp kullanmak” (XV, 96).2. İyiliği emretme. “İyi olan” diye çevirdiğimiz ve Türkçe’de “örf” şeklinde telaffuz edilen urf kelimesi, “bilme, tanıma” mânasındaki irfan kökünden bir terim olup, aynı kökten ma’rûf kelimesi gibi “iyilik olarak bilinen ve benimsenen şey” anlamında kullanılır (Râgıb elîsfahânî, el-Müfredât, “arf” md.). Râzî de bu terimi, genel bir ifadeyle, “yapılması gerekli olan, yapılması yapılmamasından daha iyi olan her türlü iş” şeklinde açıklamıştır (XV, 96). Buna göre örf kelimesi, sadece yapılması farz olan tutum ve davranışları değil, aynı zamanda mendup olan, dinin özel hükümlerine ve genel amaçlarına ters düşmemek şartıyla akliselimin ve kamu vicdanının hayırlı ve yararlı görüp âdet haline getirdiği her türlü dinî ve dünyevî konulardaki iyilik ve güzellikleri de içermektedir. Nitekim Taberî de “Allah’ın emrettiği veya mendup saydığı bütün işler örf kapsamına girer. Allah âyette özel bir anlamı tahsis etmemiştir. Doğrusu şudur ki Allah, elçisine –herhangi bir çeşidini ayırmaksızın– genel olarak iyiliği emretme görevini yüklemiştir” diyerek bu hususa işaret etmiştir (IX, 156). 3. Cahillere aldirmamak. Âyetteki cahil kelimesi, bilgisizlikten ziyade saldırganlık, barbarlık, zulüm, haksızlık, küstahlık, inatçılık gibi kötü huylardan oluşan ahlâk bozukluğunu ifade etmektedir (kelimenin bu anlamı için bk. **Mâide 5/50; Feth 48/26**). Cahillere aldirmamak, onların tuttukları yolun yanlışlığını göstermemek, bozuk inançlarını düzeltme yönünde çaba harcamamak anlamına gelmez; çünkü bu İslâm’ın varlık sebebine ve genel olarak peygamberlerin gönderiliş hikmetlerine aykırıdır. Şu halde cahillere aldirmamanın mânası, insanları hak ve hakikat çizgisine, iyilik ve doğruluk yoluna çağırırken kendini bilmezlerin

edep ve ahlâkla bağdaşmayan kötü ve çirkindavranışlarına, küstahça hareketlerine, haksızlıklarına aynıyla karşılık vermemek, bu tür hareketler karşısında öfkeye kapılarak affedici olmaktan, iyiliği emretmekten vazgeçmemek; aksine ısrarla sabırlı, hoşgörülü, kolaylaştırıcı ve bağışlayıcı olmaktır. Taberî'nin kaydettiği bir rivayete göre bu âyet geldiğinde Resûlullah'ın bir sorusu üzerine Cebrâil, "Rabbin sana kötülük edene senin iyilik etmeni, sana vermeyene senin vermeni ve senden uzak kalıp ilgileri koparanlarla senin dostluk ve akrabalık ilişkini sürdürmeni emrediyor" diyerek âyete örnekleme yoluyla açıklama getirmiştir. Aynı müfessirin de belirttiği gibi her ne kadar yüce Allah bu âyette peygamberine hitap etmişse de esasında bütün kullarını eğitmeyi amaçlamıştır (IX, 156).

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ
مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْمُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (109)

Bakara 2/109 Ayet

Kitap ehlinde bir çoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir. (109)

Tefsir

Müslümanların İslâm'la şereflenmelerini ve Hz. Muhammed'in önderliğinde güçlenip seçkin bir konuma yükselmelerini kıskananyahudilerin çoğu, onların İslâm'dan koparak tekrar inkârcılığa dönmelerini arzuluyorlardı. Onların bu arzusu âyette "içlerindeki haset" duygusuna bağlanmıştır. "Kıskançlık ve çekemezlik duygusu, bu duygunun etkisiyle birinin sahip olduğu nimetin zevalini arzulama" anlamına gelen hased, İslâm ahlâkı kaynaklarında başlıca kötülükler arasında gösterilmiştir (özellikle bk. Gazzâlî, İhyâ, III, 189-201). Konumuz olan âyette yahudilerin müslümanları inkârcılığa döndürme yönündeki niyet ve istekleri "onların nefislerindeki haset"e bağlanmak suretiyle hasedin temelde bir duygu ve irade problemi olduğuna işaret edilmiştir. Aynı zümrenin Allah tarafından müslümanlara nasip edilen başarıları kıskanıp çekememeleri de haset kavramıyla ifade edilmiştir (Nisâ 4/54). "Haset ettiği vakit hasetçinin şerrinden" Allah'a sığınılmasını emreden (Felâk 113/5) âyetteki "hâsid" kelimesinden, hasedin insanda tabiatından gelen bir duygu olarak bulunduğu, "hasede" fiilinden de bu duygunun bazı kimseleri mâsum insanların zarara uğraması yönünde bir niyet ve temenniye sevkettiği anlamı çıkarılmıştır (meselâ bk. İbn Kayyim, Zemmü'l-hased ve ehlih, s. 25; Elmalılı, VIII, 6402-6403). Hadislerde haset kelimesi, yukarıda belirtilen olumsuz anlamı yanında, "imrenme" ve "hayırda rekabet" anlamlarında da kullanılmış (Buhârî, "İlim", 15; "Zekât", 5; "Ahkâm", 3; Müsned, II, 9, 36); daha sonra İslâmî literatürde bunların ilkinde gıpta, ikincisine de münâfese denilmiştir. Öte yandan hadislerde "bir hakkı sahibinden kıskanmak, onu çekememek" anlamındaki haset hakkında oldukça sert ifadeler de vardır. Buna göre "Bir kulun kalbinde imanla haset bir arada bulunmaz" (Nesâî, "Cihâd", 8); "Ateşin odunu yemesi gibi haset de iyilikleri yer" (İbn Mâce, "Zühd", 22; Ebû Dâvûd, "Edeb", 44). Bütün hadis kaynaklarında yaklaşık ifadelerle sık sık tekrar edilen konuyla ilgili hadislerin birinde din kardeşliği ve sosyal barış için gerekli görülen şu ahlâkî buyruklar yer alır: "Dedikoduların peşine düşmeyin, kusur araştırmayın, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, kin gütmeyin! Ey Allah'ın kulları, kardeş olun!" (Buhârî, "Edeb", 57, 58; Müslim, "Birr", 24, 28, 30, 32). Haset problemini Muhâsibî'den itibaren sistematik olarak inceleyen İslâm ahlâkçıları hasedin genellikle aralarında meslekî, iktisadî, ilmî, siyasî, sosyal, medenî ilişkiler bulunan insanlarda baş gösterdiğini belirtirler (meselâ bk. Muhâsibî, er-Riâye, s. 475-477; Mâverdî, Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn, s. 382-383; Râgıb el-İsfahânî, ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a, s. 348-349; Gazzâlî, İhyâ, III, 236, 239).

Âlimler ilgili âyet ve hadislere dayanarak, ayrıca psikolojik ve sosyal zararlarını göz önüne alarak, belirtilen olumsuz anlamıyla hasedi haram kabul etmişlerdir. Kaynaklarda sık sık İblîs'in Âdem'i kıskanmasına da atıfta bulunularak hasedin şeytânî bir huy olduğu ifade edilir. İblîs'in Âdem'i kıskanması "gökte işlenen ilk günah", Kâbil'in Hâbil'i kıskanması "yerde işlenen ilk günah" olarak değerlendirilir (meselâ bk. Mâverdî, a.g.e., s. 381; Kurtubî, V, 251). Gıpta ve münâfese ise yine şer'î ve aklî gerekçeler ışığında meşrû kabul edilmekle birlikte, insanların bir rekabet anlayışı içinde yaptıkları işlerin hükmüne göre münâfesenin de vâcip (farz), müstehap, mubah veya haram olabileceği belirtilir (Muhâsibî, a.g.e., s. 477-479, 490; Gazzâlî, a.g.e., III, 236, 237-238). Gazzâlî, İhyâ'da yer alan ve sonraki bazı âlimlerce aynen ictibas edilen (meselâ bk. Râzî, III, 238-244) hasetle ilgili tahlillerinde –muhtemelen Ebû Bekir Râzî'nin et-Tıbbü'r-rûhânî'deki (s. 50-52) psikolojik-ahlâkî tahlillerinden de yararlanarak– hasedi bir tür ruh hastalığı saymıştır. Gazzâlî'ye göre duygusal düzeydeki hasedi yok etmek herkes için mümkün değildir. Fakat insanlar, aklın ve dinin buyruğuna uyarak bu duyguyu baskı altında tutar, bu yönde çaba gösterirlerse dinî ve ahlâkî sorumluluktan da kurtulurlar (İhyâ, III, 238-239). İslâm ahlâkçıları haset duygusunu yok etmenin veya etkisinden korunmanın bazı yollarına işaret ederler. Ancak bunun için öncelikle hasedi doğuran sebepleri bilmek gerekir. Ebû Bekir Râzî hasedi cimrilik ve aşırı ihtirasın birleşmesinden doğan psikolojik bir hastalık olarak görür ve ahlâk eğitimcilerinin kötü insanı (şer'î) "insanların zarara uğramasından zevk duyan kişi" diye tanımladıklarını hatırlatarak bu tanımda hasedin esas alındığına işaret eder (et-Tıbbü'r-rûhânî, s. 48). Gazzâlî ise, Muhâsibî'nin er-Ri'âye'sinden de istifadeyle hasedin sebeplerini daha ayrıntılı olarak şöyle sıralar: Düşmanlık ve kin gütme, üstünlük duygusu (teazzüz), kibir, böbürlenme (ucüb), ulaşılmak istenen şeylerden mahrum kalma korkusu, makam ve mevki tutkusu, ruhun kirlenmesi (İhyâ, III, 242-243). İlgili kaynaklarda "haset hastalığı"nın tedavisi ilim ve amel şeklinde iki esasa dayandırılır. İlimle kişinin bu duygunun mahiyeti, sebepleri, maddî ve mânevî, dünyevî ve uhrevî zararları hakkında bilgi edinmesi, amelle de kendisini haset duygusuna yol açan sebeplerin tersine olan davranışlara zorlaması, kıskançlık ve çekememezlik eğilimlerini ortadan kaldıracak veya hafifletecek ya da hiç olmazsa bu eğilimlerin baskısından kurtulma imkânı sağlayacak iyi işler yapması kastedilir. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere hasetçinin temel özelliği, bir kimsenin, kendinden daha üstün durumda olan başka birini çekememesi; onun sahip olduğu nimet ve imkânlardan yoksun kalmasını istemesi, böyle bir mahrumiyetten sevinç duymasındır. Konumuz olan âyette de gösterildiği gibi böyle bir durum, bireyler arasında olduğu gibi gruplar ve ümmetler arasında da görülebilir. Medine yahudilerinin çoğu müslümanlar hakkında böyle bir kıskançlık duygusu taşıyorlardı. Müslümanların yanlış bir din üzerinde bulunmalarından dolayı yahudilerin onları kıskanmaları anlamsız olacağına göre âyetten, dolaylı olarak yahudilerin, –ikrar etmemelerine rağmen– İslâm'ın hak din olduğu kanaatine vardıkları anlamı da çıkmaktadır. Nitekim âyetin, "hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra..." meâlindeki kısmı da bunu göstermektedir. Fakat ırkçı duyguları onların İslâm'ı tanımalarına, en azından müslümanların kendilerine gösterdiği barışçı ve hoşgörülü tutuma aynı şekilde karşılık vermelerine engel oluyor; müslümanların giderek daha güçlü ve başarılı olduklarını gördükçe huzursuzluk duyuyor, onların tekrarputperestlik dinine dönmelerini arzuluyorlardı. Taberî'nin de belirttiği gibi (I, 487) bu âyet dolaylı olarak, müslümanların kendi dinlerine ait meselelerde yahudilerin ve diğer bâtil dinlerin mensuplarının görüş ve önerilerine itibar etmemeleri, Hz. Peygamber ve İslâm'ın kutsal değerleri üzerinde konuşurken onların ifade ve üslûbunu kullanmaktan kaçınmaları gerektiği yönünde bir uyarı anlamı da taşımaktadır. Âyette "Yine de siz Allah hükmünü gerçekleştirinceye kadar affedin ve hoşgörün" buyurulmak suretiyle, en sinsi düşmanları karşısında bile müslümanların kendi temel ahlâk ölçülerinden sapmamaları, hoşgörülü olmaları emredilmiştir. İslâmî literatürde bu şekildeki uygarca davranışlar genellikle hilim kelimesiyle ifade edilir ve bu kelime İslâm ahlâkının anahtar terimlerinden biri olarak görülür.

Af (afv), “kasıtlı veya kasıtsız olarak kötülük ve haksızlık eden, suç veya günah işleyen birini bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme” anlamına gelen bir ahlâk terimi olup İslâm’ın müminlerde bulunmasını istediği önemli erdemlerden birini ifade eder. Terim ayrıca fıkıh ve kelâm bilimlerinde de kullanılır. “Hoşgörün” şeklinde tercüme edilen fiilin masdarı safh olup bu, “bir kimsenin kendisine kötülük edene aldırılmaması, ondan yüz çevirmemesi, onu hoşgörüp bağışlaması” anlamına gelir; âyet ve hadislerle diğer İslâmî kaynaklarda sık sık af kelimesiyle birlikte kullanılır. Câhiliye toplumunda kötülüğü kötülükle karşılamak genel bir anlayış ve uygulama idi. Bunun aksine davranış, çoğunlukla zayıflık ve âcizlik işareti sayıldığından insanlar affetmekten ziyade cezalandırma yolunu seçerlerdi. Buna karşılık Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın affediciliği çeşitli vesilelerle dile getirilerek affin ilâhî bir sıfat ve yüksek bir meziyet olduğu ortaya konmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’e göre bir kötülüğün karşılığı ona denk bir cezadır ve bu adaletin gereğidir. Hiçbir suçlu daha fazlasıyla cezalandırılmaz, çünkü bu zulümdür. Buna karşılık haksızlığa uğrayan affederse “Onu ödüllendirmek Allah’a aittir” (Şûrâ 42/40). Bu sebeple müslümanlar bu erdemi benimseyip uygulamaya çağırılırken “Onlar bağışlasınlar, hoşgörsünler; Allah’ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz!” buyurulmuştur (Nûr 24/22). Hz. Peygamber’in affediciliğine dair de pek çok hadis bulunmaktadır. Ayrıca bütün ahlâk kitaplarında dinî, ahlâkî ve sosyal hayat bakımından affin önemi üzerinde durulmuş; birey ve topluma sağlayacağı yararlar gösterilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de affin teşekkür ve minnet duygularını harekete geçireceğine işaret edilmiş; Hz. Peygamber de “Allah kötülüğü affeden kişiyi mutlaka aziz kılar” buyurmuştur (Müsned, II, 235, 438). Arapça’da aziz kelimesinin hem “şerefli” hem de “güçlü” anlamına geldiği göz önüne alınırsa bu hadiste affin faydasının oldukça geniş tutulduğu görülür. Râgıb el-İsfahânî affin sağladığı mutluluğa cezalandırma ile ulaşılamayacağını, bu erdemin insana toplum içinde itibar kazandıracağını belirterek, özellikle cezalandırma gücü ve imkânı bulunanların buna rağmen affi tercih etmelerini saygıdeğer bir davranış olarak nitelemektedir (ez-Zerî’a ilâ mekârimi’ş-şerî’a, s. 344). Bu bakımdan affin tebliğ ve eğitim metodu olarak da önemi büyüktür. Kur’ân-ı Kerîm’de affin ıslah edici yönüne de işaret edilmiş (Şûrâ 42/40); Resûl-i Ekrem’in tebliğindeki başarısı, onun davranışlarındaki inceliğe, yumuşak kalpli olmasına bağlanmış ve kendisine bağışlayıcı olması öğütlenmiştir (Âl-i İmrân 3/159). Bu sebeple İslâm eğitimcileri af ve hoşgörüyü eğitimin vazgeçilmez ilkeleri arasında göstermişler ve eğitim metotlarını bu ilkeler ışığında geliştirmişlerdir. Bazı tefsirlerde konumuz olan âyetin, müslümanlar hakkında kötü duygular besleyenlere karşı bağışlayıcı ve hoşgörülü olmayı emreden kısmının daha sonra gelen ve Ehl-i kitap’la savaşmayı emreden Tevbe sûresinin 29. âyetiyle neshedildiği (hükmünün değiştirildiği) ileri sürülmüşse de (meselâ bk. Taberî, I, 489-490; Reşîd Rızâ, I, 421-422), her iki âyetin hükmünün de geçerli olduğunu düşünmek daha isabetlidir. Buna göre bağışlama ve hoşgörü genel bir ilkedir; fakat bu, şartlar mecbur bıraktığında savaşmaya da engel değildir. Esasen Muhammed Abduh’un ifade ettiği gibi (Reşîd Rızâ, I, 421), ancak aksini de yapabilecek kadar güçlü olanlardan af ve hoşgörü istenir; ilgili bütün kaynaklarda hilim erdemi de bu şekilde açıklanır (bk. Mustafa Çağrı, “Hilim”, DİA, XVIII, 33-36). Şu halde burada müslümanların düşmanları karşısında güçlü bir toplum konumuna yükselmeleri de istenmiş olmaktadır. Ayrıca âyette Hz. Peygamber’in Medine yahudileriyle yapmış olduğu ve onların canlarını, mallarını, dinî özgürlüklerini teminat altına alan anlaşmaya sadakat gösterilmesine de bir işaret sezilmektedir. Nitekim daha sonra yahudiler bu anlaşmayı ihlâl edip müslümanlara karşı düşmanca davranışlara giriştiklerinde kendileriyle savaşılmıştır. İşte âyetin son kısmındaki “Allah’ın hükmünü gerçekleştirmesi”nden maksat da bu savaşlar sonucunda yahudi probleminin tabii akışı içinde çözüme kavuşturulmasıdır ve böylece Kur’an’ın daha önce verdiği bir haber de gerçekleşmiştir.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ
وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (159)

Âl-i İmrân 3/159 Ayet

Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever. (159)

Tefsir

Kaba ve katı kalpli bir kimse –başka bazı erdemlere sahip olsa da– muhataplarında nefret uyandırır; insanlar böyle bir kimseyi dinlemek istemezler veya onun arkadaşlığına katlanamazlar. İslâm gibi evrensel bir mesaj getiren, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan (Enbiyâ 21/107) ve yüce bir ahlâk üzere bulunduğu bildirilen (Kalem 68/4) bir Peygamber'in bu kötü vasıfları taşıması düşünülemez. İbn Atıyye'nin kaydettiğine göre semavî kitaplarda Hz. Peygamber'in özellikleri anlatılırken bu kötü sıfatları taşımadığı da vurgulanmıştır (I, 533). Burada görüldüğü gibi Kur'ân-ı Kerîm de aynı vurguyu yapmakta ve Hz. Peygamber'in uygulamalarının bunun kanıtı olduğunu ifade buyurmaktadır. Şüphesiz bu âyet Hz. Peygamber'in büyüklüğünü, yüksek ahlâkını ve yüreğinin katı olmadığını, aksine şefkat ve merhametle dolu olduğunu gösterir. O, Allah'ın kendisine lutfettiği bu özellikleri sayesinde arkadaşlarına, özellikle Uhud Savaşı'nda emrine muhalefet ederek İslâm ordusunun yenilmesine sebep olanlara ve müslümanları imha edilme tehlikesiyle karşı karşıya getirmiş bulunanlara merhametle muamele etmiştir. Eğer onlara karşı katı davransaydı ve onları sert bir şekilde cezalandırsaydı, çevresindekiler dağılıp giderlerdi. İslâm'ın eğitim metotlarından biri de affetmektir. Yerine göre af, cezadan daha etkili olur. Bu sebeple Allah 152. âyette müminlerin Uhud Savaşı'ndaki hatalarını affettiğini ilân etmiş, burada da Hz. Peygamber'e onları affetmesini, Allah tarafından bağışlanmaları için dua etmesini emretmiştir. Hz. Peygamber'in sahâbeye karşı yumuşak ve merhametli davranması sahâbe üzerinde büyük bir etki göstermiştir. Nitekim Uhud Savaşı'ndaki hataları affedilen sahâbiler bir daha böyle bir hata yapmamaya gayret göstermiş ve girdiği bütün savaşlarda Hz. Peygamber'in ve kumandanlarının emirlerine titizlikle uyarak zaferler kazanmışlardır. Hz. Peygamber'in müslümanlara karşı bu şekilde merhametli davranması neticesinde birçok kimsenin müslüman olduğu da rivayet edilmiştir (İbn Âşûr, IV, 145). Yüce Allah ayrıca Hz. Peygamber'den bir konuda karar vermeden önce onu arkadaşlarına danışmasını, onlarla tartışmasını ve istişare sonunda kararını verince artık Allah'a güvenerek uygulamaya geçmesini emretmektedir. Âyette “danış” anlamında zikredilen “şâvir” kelimesi, müşavere masdarından türemiş emir kipidir. Sözlükte müşavere “arı kovanından bal almak, danışıp görüş almak, işaret almak” gibi mânalara gelir; aynı kökten olan şûra ile eş anlamlıdır. Terim olarak müşâvere “herhangi bir iş hakkında konunun uzmanlarının veya o konuda görüş bildirebilecek kimselerin görüşlerine başvurmak, onlarla görüş alış-verişinde bulunmak” demektir. Şûrâ ise “yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının kamu görevini yürütürken istişarede bulunmasını ve istişare sonucu oluşan eğilimi göz önünde bulundurmasını” ifade eden bir terimdir. İsim olarak şûrâ “toplanıp görüş alış-verişinde bulunan cemaat” anlamına gelir. Burada “iş hakkında onlara danış” şeklindeki ilâhî buyrukla Hz. Peygamber'in şahsında bütün ümmete ve özellikle yöneticilere danışarak iş yapmaları emredilmiştir. Başka bir âyette de “İşleri aralarındaki danışma ile yürür” (Şûrâ 42/38) buyurularak istişare ile hareket etmek müslümanların üstün meziyetleri arasında sayılmış, böylece müslüman toplumlarda yönetimin şûra ve meşveret esasına dayanması gerektiği belirtilmiştir. Yüce Allah Hz. Peygamber'i İslâm'ı yaşamak üzere örnek bir

insan olarak gönderdiği gibi arkadaşlarının da sonraki nesilleri yetiştirebilecek seviyede örnek bir toplum haline gelmelerini istemiş, bu sebeple Hz. Peygamber'e onları en güzel bir şekilde yetiştirmesini emretmiştir. Bu cümleden olarak onların şahsiyetlerine değer vermesini, yönetimde onlarla istişare etmesini, onlara görev verip sorumluluk duygularının gelişmesi için çaba göstermesini, hatalarını bağışlamasını, günahlarının affı için dua etmesini emretmiştir. Böylece müslümanların hem Hz. Peygamber'e hem de birbirlerine karşı sevgi ve saygıları daha da artarak birlik ve beraberlikleri sağlanmış, münafıkların istismar edebilecekleri kapılar kapatılmıştır. Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn şahsî hayatlarında olduğu gibi, toplum ve devlet yönetimiyle ilgili meselelerde de şûraya büyük önem vermişler, daima etraflarındaki müslümanların görüşlerini alarak hareket etmişlerdir. Hz. Peygamber vahiy dışındaki meselelerde özellikle savaş konularında sahâbe ile istişare eder, tartışır, sonra karar verirdi. Kararında kendi görüşüne aykırı da olsa çoğunluğun görüşünü ve doğru olanı kabul ederdi. Bunun pek çok örneği vardır. Bedir Savaşı'nda ordu için seçilecek karargâh konusunda arkadaşlarıyla yaptığı istişarede sahâbeden birinin teklifini kabul etmiş ve karargâhı onun işaret ettiği yere kurmuştur. Bedir esirleri hakkında verdiği kararı da arkadaşlarıyla yaptığı istişare sonunda vermiştir. Uhud Savaşı'nda da sahâbe ile yaptığı istişare neticesinde kendi görüşüne aykırı olan çoğunluğun görüşünü kabul ederek düşmanla Medine dışında meydan savaşı yapmaya karar vermiştir. Hendek Savaşı'nda düşman ordusundaki bazı kabileleri savaştan vazgeçirmek için Medine hurmalıklarının yıllık gelirinden bir miktarını onlara vermeyi düşünmüş, konuyu Medineli sahâbîlere danıştığında onlar, "Bu çözüm vahiyle bildirilmişse tabii ki itiraz etmeyiz. Fakat vahiy değilse müşriklik dönemimizde bile haraç vermediğimiz insanlara şimdi Allah bizi İslâm'la şereflendirdikten sonra haraç vermek istemeyiz" diyerek itiraz edince Hz. Peygamber kendi görüşünden vazgeçmiştir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür (bk. İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ, II, 69; Mevlânâ Şiblî, Asr-ı Saâdet, I, 404). Sahâbe de istişareye ve halkın fikrine büyük önem vermiştir. Onların bu tutumları sayesinde dönemlerinde müslümanların şahsen veya grup halinde karşı görüşlerini belirtebildikleri veya itiraz edebildikleri, bunun da yönetime olumlu katkılar sağladığı görülmektedir. Hatta Hz. Ömer'in, savaşta esir edilen ve İslâmiyet'i kabul eden Hürmüzân ile dahi istişare ettiği rivayet edilmiştir (Ateş, VIII, 205). Ancak Emevîler'in yönetimi ele geçirmeleriyle birlikte müslüman toplumlarda giderek totaliter bir yönetim tarzının hâkim olması, şûra ve istişarenin çok sınırlı bir çerçevede kalmasını sonuçlandırmıştır. Başta yukarıda anılan âyetler olmak üzere Kur'an'ın konuya ilişkin açıklamaları, Resûlullah ve sahâbenin uygulamaları ışığında şûranın İslâm'ın öngördüğü sosyal düzenin ana ilkelerinden olduğu sonucuna ulaşılmakla beraber, bunun kapsamı, şekli ve bağlayıcılığı konularında İslâm bilginlerince farklı görüşler ileri sürülmüştür. Dinî literatürde ve özellikle kamu hukuku alanında yazılan eserlerde şûranın önemli bir anayasal kurum olarak ele alınması, müslüman toplumlarda mevcut fiilî duruma getirilen bir eleştiri veya hukukun üstünlüğünün sağlanması, iktidarın yetkilerinin sınırlandırılması, yönetimin temel ilke ve kurallarından ayrılmaması yönünde gösterilen gayretler olarak görülebilir. Bu çerçevede, –müşavere emrinin bağlayıcı olup olmadığı konusunda fıkıh âlimleri farklı görüşlerde bulunsa da– devlet başkanının etrafında ehlü'l-hal ve'l-akd veya ehlü's-şûrâ adıyla anılan adalet, bilgi, akli selim ve basiret sahibi kimselerin bulunması, devlet başkanının ve diğer yöneticilerin bunlarla istişare etmesi ilke olarak benimsenip gerekli görülmüş, ancak bu konuda ayrıntıya gidilmeyerek müslüman toplumların ve yönetimlerin kendi dönem ve şartlarına uygun bir prosedür geliştirmesine imkân tanınmıştır. Şûrada üyelerin görevi, kendi arzu ve isteklerini ifade etmek değil naklî ve akfî deliller ışığında doğru çözümü ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Bu çabada insan iradesi ve beşerî tercih unsuru ortadan kaldırılmış olmamakla beraber, ilmin iradeye tâbi olmasıyla, iradenin ilme tâbi olması arasındaki farka dikkat etmek gerekir. Bir başka anlatımla şayet şûra ilmi ve delilleri öne çıkaran bir anlayış içinde cereyan etmezse, artık müşavereden değil çeşitli iradelerin çekişme ve mücadelesinden söz edilebilir. Şûranın mahiyeti, şûra heyetinin

oluşum şekli, şûrada ulaşılan kanaatin bağlayıcılığı, şûra heyetinin görüşü ile başkanının görüşü arasında farklılık bulunduğu izlenecek metot gibi konularda literatürde değişik açıklamalar bulunmaktadır. Bunlar İslâm bilginlerinin naslar ve sahâbe tatbikatı ışığında kendi kültür, bilgi ve deneyimlerinin ürünü olarak ortaya koydukları icthadî sonuçlardır. Bu konuda geliştirilen doktriner görüş ve öneriler temelde, müslüman toplumlarda yönetimin Kur'an ve Sünnet'te vazedilen genel hukuk ilkelerine bağlı, kamuoyu desteğine sahip adaletli ve hakkaniyetli bir yönetim olmasını amaçlayan samimi ve etkili çabalar olarak değerlendirilmelidir (şûra hakkında bilgi için bk. Elmalılı, II, 1213-1216; Ya'kb Muhammed el-Mîlcî, Mebdeü's-şûrâ f'İslâm; Ali Bardakoğlu, "Şûrâ", İFAV Ans., IV, 213-214). Sözlükte "dayanmak, güvenmek, itimat etmek ve işi başkasına havale etmek" anlamlarına gelen tevekkül, terim olarak "bir taraftan meşrû hedefe ulaşabilmek için gerekli bütün çabayı gösterirken diğer taraftan da Allah'a dayanıp güvenmek ve işin sonunu O'na bırakmak" demektir. Tevekkül eden kişiye mütevekkil denir. Kur'ân-ı Kerîm'de kırk âyette tevekkül ve aynı kökten fiil ve isimler geçmektedir. Bu âyetlerde Allah'a sığınmak, O'na güvenip dayanmak ve bağlanmak gerektiği, bunun İslâm akîdesinin bir gereği ve Allah'a samimi iman ve teslimiyetin zorunlu sonucu olduğu vurgulanmaktadır (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/122; Mâide 5/11, 23; Tevbe 9/51; Yûnus 10/84). Ancak bu iman ve teslimiyet, olaylar karşısında kişinin kendisini ve alması gereken tedbiri ihmal etmesi anlamına gelmez. Nitekim Râzî bu konuda şöyle der: "Tevekkül, bazı cahillerin zannettiği gibi insanın kendini ihmal etmesi demek değildir. Böyle olsaydı müşâvere emri ile tevekkül emri birbiri ile çelişirdi (biri diğerine engel olurdu). Tevekkül, 'insanın zâhirî (görünür) sebeplere uyması ve fakat kalbini onlara bağlamayıp yüce Allah'ın korumasına dayanması' demektir" (IX, 68). Tevekkül uyuşukluk ve hareketsizliğin bir mazereti değil, bütün güçlülere rağmen başarmamıza yardım edeceğine inandığımız Allah'a samimi güven ve bu güvenin verdiği tükenmez ümidin iman halini alışıdır. Bu konuda Elmalılı da şöyle der: Fakat şunu unutmamak lâzım gelir ki tevekkül, görevin yerine getirilmesini Allah'a havale etmek anlamına gelmez. Asıl tevekkül gereğini yaptıktan sonra işi Allah'a bırakmaktır. Birçokları bu hususta gaflete düşerek tevekkülü, "vazifeyi terketmek" sanırlar, yani kulluk görevlerinin yerine getirilmesini Allah'a havale edip emir ve komuta mercii olarak kendilerini görmek isterler. Sanki kul vazifesiz oturacakmış, namaz, oruç, zekât, cihad gibi görevleri yüce Allah ona emredip yaptırmayacakmış da kulun emir vehavalesiyle onun yerine bizzat kendisi yapıverecekmiş gibi bâtil bir zihniyet taşırlar ve İsrâiloğulları'nın Hz. Mûsâ'ya, "Sen ve rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız!" (Mâide 5/24) dedikleri gibi demek isterler. Bu ise Allah'a tevekkül ve itimat değil, O'nun emrine itimatsızlıktır, küfürdür (IV, 2567). Görüldüğü gibi tevekkül yoksulluk, uyuşukluk ve durgunluğun mazereti değil bir irade ve iman gücüdür. Nitekim şu meâldeki âyetler bunu açık biçimde belirtmektedir: "Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter, O'ndan başka tanrı yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir" (Tevbe 9/129), "Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler" (Âl-i İmrân 3/173). Bu konudaki âyetler, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarıyla İslâm'ın bu iki temel kaynağını en iyi anlayıp uygulayan sahâbîlerin hayatları bir bütün olarak değerlendirilecek olursa, tevekkülün "hareket ve faaliyeti bırakmak, tedbiri ihmal etmek" şeklinde yorumlanmasının İslâm diniyle ilgisi bulunmadığı kolayca anlaşılır. Nitekim bir âyette "İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder" (Necm 53/39) buyurulmuştur. Hz. Peygamber de kuşların bile sabahın erken saatlerinde yuvalarından ayrılarak akşamın karanlığına kadar Allah'ın kendileri için yarattığı rızıklarını aradıklarını hatırlatarak (Müsned, I, 52) Allah'a gerçek anlamda tevekkül etmenin "esbaba tevessül"ü (sebeplere sarılmayı) gerektirdiğini anlatmak istemiştir. Devesini bağladıktan sonra mı yoksa onu salarak mı tevekkül etmiş olacağını soran bedevîye hitaben de "Önce deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et" (Tirmizî, "Kiyamet", 60) buyurarak İslâm'ın tevekkül anlayışını somut

örneklerle açıklamıştır. Tevekkülü itici bir güç olarak değerlendiren ashâb-ı kirâm ise bu anlayış sayesinde daha İslâm'ın ilk yüzyılı bitmeden İslâm dinini bir dünya ve milletler dini haline getirmeyi ve kıtaları fethetmeyi başarabilmişlerdir. Tevekkül halinin önemli bir faydası da gerekeni yaptıktan sonrakişinin kararlı, güvenli, huzurlu olmasını sağlamasıdır; çünkü tevekkülün kavram çerçevesi içinde Allah'ın âdet ve kanunlarına güvenmek de vardır (bilgi için bk. Ahmet Saim Kılavuz-Mustafa Çağrı, "Tevekkül", İFAV Ans., IV, 355-356).

أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (125)

Nahl 16/125Ayet

(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir. (125)

Tefsir

Konu dikkate alındığında âyetteki davetin muhatap tarafı, genellikle müslüman olmayan ve İslâm konusunda Hz. Peygamber'le tartışmaya girişenlerdir. Ancak âyette muhatap belirtilmeyip ifadenin mutlak bırakılması, burada genel olarak davet ve tartışma konusunda bir yöntem bilgisinin verildiğini açıkça göstermektedir. Başka bir ifadeyle âyet, farklı seviyelerdeki insanlara yönelik olarak özelde İslâm davetinin, genelde ilmî ve fikrî tartışmaların, eğitim ve öğretimin başlıca yöntemlerini özetlemektedir. Başta İbn Rüşd olmak üzere genellikle müteahhir dönem İslâm âlimleri, düşünürleri ve müfessirlerine göre bu âyetteki hikmet, klasik mantıktaki burhana, "öğüt" (mev'iza) hitabete, "tartışma" (mücadele) ise cedele tekabül eder. Fahreddin er-Râzî (XX, 138 vd.), tefsirlerde bu âyet hakkında yeterli açıklamaya rastlamadığını ifade ettikten sonra özetle şu bilgileri vermektedir: Herhangi bir görüş ve inanca davet, sağlam delile (hüccet) dayanmalıdır. Bütün deliller genellikle üç başlık altında toplanır: a) Tartışmasız doğru bilgi ve inanç sağlayan kesin delil. Âyetteki "hikmet"le kastedilen bu delildir, bütün bilgi derecelerinin en yükseği de budur; b) Kesin bilgiye değil, zannî işaretlere ve ikna gücüne dayalı deliller. "Güzel öğüt"le de bu kastedilmiştir; c) Bir gerçeği kanıtlamaktan çok, rakibi susturup tartışmadan çekilmesini sağlayan deliller. Buna da cedel denir ve iki çeşidi vardır: Özünde doğruluğu kesin olmamakla birlikte yaygın kabul görmüş bilgiler. Âyetteki "en güzel yöntemle tartış" buyruğu bunu ifade eder. Cedelin ikinci kısmı asılsız öncüllerden oluşur ve buna ancak erdemsiz insanlar başvurur. Râzî'ye göre âyette "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et" buyurulmakla, davetin asıl metodunun bu iki delile dayanması gerektiği ortaya konmuştur. Cedel ise bir gerçeği kanıtlamaktan çok rakibi susturmayı hedef alan yöntemdir. İslâm âlimlerinin önemli bir kısmı cedelin temelinde ne pahasına olursa olsun rakibi susturmak gibi bencil bir duygu gördükleri için bu yöntemi her zaman ahlâkî bulmamışlardır. Konumuz olan âyette tartışmanın en güzel yöntem ve üslûpla yapılması şartının getirilmesi de bu hassasiyeti yansıtmaktadır.

أَفْحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (50)

Mâide 5/50Ayet

Onlar hâlâ cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah'inkinden daha güzeldir? (50)

Tefsir

Câhiliye kelimesi, sözlükte bilgisizlik anlamına gelen cehl kökünden türetilmiş olup, “bilgiden yoksun olmak, bir konuda doğru olanın tersine inanmak, yapılması gerekenin tersini yapmak” demektir (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, “chl” md.). İslâmî dönemde ortaya çıkmış olan câhiliye kelimesi özel olarak, Araplar’ın İslâm’dan önceki dinî ve sosyal hayat telakkilerini, genel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını ifade eden bir terimdir. Kur’an’da dört yerde geçen câhiliye terimi (Âl-i İmrân 3/154; Mâide 5/50; Ahzâb 33/33; Feth 48/26) Araplar’ın İslâm’dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî devirden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bu sebeple genel olarak Araplar’ın İslâm’dan önceki dönemine Câhiliye veya Câhiliye çağı denilmektedir (bu konuda bilgi için bk. Mustafa Fayda, “Câhiliye”, DİA, VII, 17). Burada câhiliye terimi ile yalnızca İslâm’dan önceki tarihî zaman dilimi değil, o dönemin insanlar arasında farklı uygulamalar doğuran haksız ve zalim zihniyetine, kişisel ve toplumsal olguların sadece menfaat açısından yararlı olup olmadığı endişesinin karakterize ettiği ahlâkî eksikliğe dikkat çekilmekte; özellikle Araplar’dan etkilenerek Tevrat’ın hükmünü bırakıp onlarda mevcut olan eşitsizlik ve üstün ırk anlayışını yahudi kabileleri arasında dahi uygulayan Nadîroğulları’na işaret edilmekte ve onlar kınanmaktadır. Allah’tan daha üstün bir hâkim ve O’nun verdiği hükmünden daha güzel ve daha âdil bir hüküm yoktur. Bunu ancak hakka, adalete ve eşitliğe inanan toplumlar anlayabilirler. Kalplerinde hastalık olup ahlâken sapmış olanlar bunu anlayamazlar. Dolayısıyla, haksızlığı ve zulmü hakka ve adalete tercih edebilirler. Bu tür ahlâkî sapmalar daima ortaya çıkabileceği için Hz. Peygamber, Câhiliye dönemine geçmişte kalan bir zaman dilimi olarak bakmamış, aksine bu dönemdeki anlayışın her fırsatta tekrar ortaya çıkabileceğini düşünerek uyarılarda bulunmuştur (Buhârî, “Cenâiz”, 39, 40; “Menâkıb”, 8).

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (26)

Feth 48/26 Ayet

O, Mekke'nin göbeğinde, sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir. Onlar, inkar edenler ve sizi Mescid-i Haram'ı ziyaretten ve (ibadet amacıyla) bekletilen kurbanlıkları yerlerine ulaştırmaktan alıkoyanlardır. Eğer, oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve böylece size bir eziyet gelecek olmasaydı, (Allah Mekke'ye girmenize izin verirdi). Allah, dilediğini rahmetine koymak için böyle yapmıştır. Eğer, inananlarla inkarcılar birbirinden ayrılmış olsalardı, onlardan inkar edenleri elem dolu bir azaba uğrattırdık. Hani inkar edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zâten onlar buna lâıyk ve ehil idiler. Allah her şeyi hakkıyla görmektedir. (24-26)

Tefsir

Hudeybiye Mekke'ye 17 kilometredir, –günümüzde de Mekke'de oturanların umre için mîkat yeri olan– Ten'im ise 8 kilometredir. Mekke şehir sınırının yakınlarında, Ten'im ve Hudeybiye'de, yani Mekke'nin neredeyse içinde veya –bir başka açıklamaya göre Hudeybiye aşağıda, vadide olduğu için– Mekke'nin aşağısında birkaç defa düşmanın özel hareket ve baskın güçleri yakalanmış, fakat

barışı olumsuz etkilememesi için serbest bırakılmışlardır. O zamanlar müşrik olan Hâlid b. Velîd komutasında 200 kişilik bir güç, Usfân önünde bulunan Gamîm isimli bir tepeyi siper olarak mevzilenmiş ve müslümanlar namazda iken ansızın hücum etmeyi planlamışlardı. Müslümanlar öğle namazına niyetlendiler, sonra vazgeçip ikindiye bıraktılar. Hz. Peygamber ikindi namazını salâtü'l-havf (tehlike halinde namaz) usulü ile kıldırıldığı ve böylece yüzleri düşman tarafına dönük bulunduğu için Hâlid, “Bu adam korunmaktadır” diyerek kararını gerçekleştirmedi (Mustafa Fayda, “Hâlid b. Velîd” , DîA, XV, 289-292). Müşrikler, Kâbe’yi ziyarete gelenleri engellemek şöyle dursun onlara hizmet vermek şeklinde yerleşmiş bulunan geleneklerine aykırı olmasına rağmen, Câhiliye psikolojisinin, büyüklük kompleksinin, müslümanlara karşı kalplerinde besledikleri kin ve düşmanlık duygusunun etkisinde kalarak Medine’den gelen müminlerin Mescid-i Haram’ı ziyaretlerini engellediler; yanlarında getirdikleri yetmiş kadar kurbanlık devenin kesim yerine ulaştırılıp kurban edilmesine de mâni oldular. Peygamber efendimiz buldukları yerde kurbanlarını kesip ihramdan çıkabileceklerini söyledi ise de, müslümanlar bir müddet şaşkınlık ve tereddüt geçirerek bunu yapmadılar ve onu üzdüler. Eşi Ümmü Seleme’nin tavsiyesine uyararak Hz. Peygamber kurbanını kesince işin ciddiyetini anlayan sahâbe bu defa acele ve heyecanla emri yerine getirmeye koyuldular (Müsned, IV, 323-326; Kurtubî, XVI, 270). Sahâbenin ahlâkı, edebi, Hz. Peygamber’den aldıkları eğitimi, Allah ve resulünün emirlerine tereddütsüz ve ertelemesiz teslim olmayı kaçınılmaz kılıyordu ve genellikle de böyle yaparlardı. Hudeybiye’de olup biten gerilime iki şey sebep olmuştu: a) Peygamber efendimizin gördüğü rüyaya dayanarak –o yıl gerçekleşeceği açıklanmadığı halde– ziyaretin hemen gerçekleşeceğine inanmaları, rüyayı eksik yorumlamaları, b) Mekke’yi ve Kâbe’yi özlemiş oldukları ve ona çok yaklaştıkları halde haksız olarak engellenmeleri karşısında öfke ve heyecanlarını kontrol edememeleri. Ama Allah’ın mânevî yardımı, Hz. Peygamber’in de kararlı tutumu sayesinde bu heyecan fırtınası yatıştı, sahâbe asıl çizgilerinin gerektirdiği davranışa döndüler ve her şey yoluna girdi. Peygamberimizin ve ashabının kestikleri kurbanlar nâfile kurbanlar idi; çünkü tek başına umre ibadetinde kurban gerekli (vâcip) değildir. Hudeybiye’nin Harem bölgesi mi, serbestlik (Hill) bölgesi mi olduğu tartışılmıştır; Hanefîler’e göre bir bölümü Harem bölgesine dahildir. Hac ve umre kurbanı Harem bölgesinin her yerinde kesilebilir. Ancak hac kurbanının Mina’da, umre kurbanının ise Merve’de kesilmesi müstehaptır. Günümüzde Merve’de kurban kesme imkânı ortadan kalkmıştır. Hudeybiye’de engellenen müminlerin, Mekke’de ya kendilerini henüz tanımadıkları veya buldukları yerleri bilmedikleri müslümanlar vardı. Eğer savaşa karar verip Mekke’ye hücum etselerdi, kurunun yanında yaş da yanacak, bilmeden birçok müslümanın kanına girilecekti. Allah buna razı değildi, Mekke’nin daha uygun şartlarda ve kutsallığına yaraşır şekilde kan dökülmeden fethedilmesini takdir buyurmuştu, nitekim iki yıl sonra fetih böyle gerçekleşti. Mekke’de müşriklerin içinde yaşayan müminler de bulunduğu için savaşın Allah tarafından engellenmiş olması fıkıhçıları, gerektiğinde düşmanı yenmek, tehlikeyi ortadan kaldırmak için böyle bir durumda savaşa girmenin câiz olup olmadığı konusunu tartışmaya yöneltmiştir. Ebû Hanîfe ve Süfyân es-Sevrî’ye göre başka çare bulunmaması halinde büyük zararı küçük zarar karşılığında önlemek için taarruz yapılır, bu arada müslümanlar da isabet alabilir. Mâlik ve Şâfiî’ye göre ise haram olan bir şeyi araç yaparak mubah olan bir sonuca ulaşmak câiz değildir. Meselâ müslüman esirlerin ölmesi pahasına bir kaleye hücum etmektense bundan vazgeçmek gerekir. Kurtubî iki grubun ittifak etmeleri gereken bir durumu şöyle dile getirmektedir: Ortada bütün müslümanları veya o bölgedeki müslümanların tamamını ilgilendiren külfî (genel) ve kesin bir zorunluluk varsa az sayıda müslümanın ölmesi ihtimali göze alınarak tehlike defedilmelidir; buna kimsenin itirazı olamaz. Müslüman esirleri siper yaparak müslümanların kalelerine veya mevzilerine doğru ilerleyen düşmana atış yapılma zarureti konumuza bir örnektir (Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, IV, 1708; Kurtubî, XVI, 274).

Sayfa 71

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا (37)

“Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametinle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.”İsra 17/37

İsra 17/37 Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.

İsra 17/37 Ayet

Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin. (37)

Tefsir

On ikinci ödev büyüklük taslamaktan sakınmaktır. Âyet bunu “Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma!” diye ifade eder. Çünkü bu boş kuruntudan başka bir şey değildir. Resûlullah, kibrin ne kadar kötü bir huy olduğunu vurgulamak üzere, kalbinde zerre kadar kibir bulunanın cennete giremeyeceğini bildirmiştir (Müslim, “İmân”, 147-149; Müsned, I, 399, 412, 416, 451). Gerçekten değerli, akıllı, bilgili ve erdemli insanlar daima alçak gönüllü, ağır başlı olurlar. Bunun en güzel örneği de Peygamber efendimizdir. Kibirden nefret eden Resûlullah, bütün müslümanlar karşısında mütevazi olmayı değişmez bir davranış kuralı olarak özenle korumuş; müslümanların kendisini “Anam babam sana feda olsun yâ Resûlellah!” diyecek kadar çok sevmelerinde de alçak gönüllülüğünün büyük bir rolü olmuştur. Bu sebeple İslâm ahlâk geleneğinde tevazu bir peygamber sıfatı olarak değerlendirilir.

Furkan sûresinde (25/63) Allah’ın iyi kullarının başlıca hasletlerinden söz edilirken ilk olarak tevazu erdemine yer verilmiştir. Yukarıdaki âyetlerde geçen dinî ve ahlâkî buyrukları şöylece sıralamak mümkündür: 1. Allah’ın birliğini tanımak, bir olan Allah’a inanmak, 2. Ana babaya iyi davranmak, 3. Akrabaya ve muhtaçlara iyilik etmek, hayır yapmak, 4. Hem cimrilikten hem israftan sakınmak, 5. Çocukların hayatını korumak, 6. Zinadan, fuhuştan kaçınmak, 7. Adam öldürmemek, 8. Yetim malı yememek, 9. Verilen sözü tutmak, 10. Ölçüyü ve tartıyı tam yapmak, 11. Bilmediği şeyin peşine düşmemek, bilgisiz hüküm vermemek, 12. Büyüklük taslamaktan sakınmak.

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا (63)

Furkan 25/63 Ayet

Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selâm!" der (geçer)ler. Onlar, Rabblerine secde ederek ve kıyamda durarak gecelemlerdir. Onlar, şöyle diyenlerdir: "Ey Rabbimiz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır, gerçekten onun azabı sürekli bir helaktır!" "Şüphesiz, ne kötü bir durak ve ne kötü bir konaktır orası." (63-66)

Tefsir

Buraya kadar geçen âyetlerde inkârcıların çeşitli bâtıl inançları; yanlış, haksız ve zararlı davranışları zikredildikten sonra sûrenin neticesi mahiyetindeki bu son âyetler grubunda da Allah’ın sevdiği kulların üstün nitelikleri özetlenerek bir tür karşılaştırma yapılmaktadır. Burada nitelikleri sıralanan “kullar”, belirtilen iyi özellikleri dolayısıyla Allah’ın rahmet ve sevgisini kazandıkları için O’nun rahmân ismine izâfe edilerek anılmışlardır. Bu sebeple “ibâdü’r-rahmân”

tamlamasını “rahmânın has kulları” şeklinde vermeyi uygun bulduk. “Ağır başlılık” şeklinde çevirdiğimiz 63. âyetteki hevî kelimesi, tefsirlerde genellikle “sekînet, vakar, rıfk (yumuşaklık), tevazu” ve bu anlamların hepsini içeren hilm kavramıyla açıklanmış; bunun, Kur’an’ın sık sık atıfta bulunduğu, Câhiliye Arabî’nin temel karakteri olan “kibirli, gururlu, zorba” anlamındaki müstebkirkelimesinin zıddı olduğu belirtilmiştir (meselâ bk. Taberî, XIX, 33; Zemaşşerî, III, 103). Âyette müminlerin, kendilerine sözlü sataşmada bulunanlara, “selâm” diyerek, yani esenlik dileğiyle karşılık verdikleri bildirilmekte; bu suretle bir bakıma putperest Araplar’ın ortak zihniyetini ifade eden Câhiliye ile müminlerin ortak zihniyetini ifade eden İslâm’ın karşıt kavramlar olduğu ima edilmektedir. Buna göre sözlü sataşmalarla sergilenen alaycı ve küçümseyici tavırlar, Câhiliye zihniyetinin kendini beğenmişlik, küstahlık, hoyratlık, saldırganlık gibi tutumlardan oluşan barbarlık ahlâkını; müslümanların bu sataşmalara selâm ile karşılık vermeleri de onların barışçı ilkelere dayalı uygarlık ahlâkını göstermektedir. Nitekim bazı çağdaş araştırmacılar, câhiliye terimini kısaca “barbarlık”, İslâm terimini de (hilm kavramıyla bağlantılı olarak) “uygarlık” şeklinde açıklamaktadırlar (ayrıntılı bilgi için bk. İzutsu, Kur’an’da Allah ve İnsan, s. 187-207; a.mlf., Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar, s. 53-62; Mustafa Çağrı, “Cehâlet”, DiA, VII, 218-219). 64-66. âyetlerin işaretine göre, belirtilen uygarlık ahlâkının temelinde öncelikle müslümanların, huzurunda durup ibadet ettikleri, secdeye kapandıkları Allah’a olan inanç ve saygılarıyla âhîret kaygıları bulunmaktadır.

Sayfa 71

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا (63)

“Rahmân’ın (has) kulları, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) ‘Selam!’ derler (geçerler).” Furkan 25/63

Furkan 25/63 Rahmân’ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, “selâm!” der (geçer)ler.

Furkan 25/63 Ayet

Rahmân’ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selâm!" der (geçer)ler. Onlar, Rablerine secde ederek ve kıyamda durarak geceleyenlerdir. Onlar, şöyle diyenlerdir: "Ey Rabbimiz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır, gerçekten onun azabı sürekli bir helaktır!" "Şüphesiz, ne kötü bir durak ve ne kötü bir konaktır orası." (63-66)

Tefsir

Buraya kadar geçen âyetlerde inkârcıların çeşitli bâtil inançları; yanlış, haksız ve zararlı davranışları zikredilerek eleştirildikten sonra sûrenin neticesi mahiyetindeki bu son âyetler grubunda da Allah’ın sevdiği kulların üstün nitelikleri özetlenerek bir tür karşılaştırma yapılmaktadır. Burada nitelikleri sıralanan “kullar”, belirtilen iyi özellikleri dolayısıyla Allah’ın rahmet ve sevgisini kazandıkları için O’nun rahmân ismine izâfe edilerek anılmışlardır. Bu sebeple “ibâdü’r-rahmân” tamlamasını “rahmânın has kulları” şeklinde vermeyi uygun bulduk. “Ağır başlılık” şeklinde çevirdiğimiz 63. âyetteki hevî kelimesi, tefsirlerde genellikle “sekînet, vakar, rıfk (yumuşaklık), tevazu” ve bu anlamların hepsini içeren hilm kavramıyla açıklanmış; bunun, Kur’an’ın sık sık atıfta bulunduğu, Câhiliye Arabî’nin temel karakteri olan “kibirli, gururlu, zorba” anlamındaki müstebkirkelimesinin zıddı olduğu belirtilmiştir (meselâ bk. Taberî, XIX, 33; Zemaşşerî, III, 103). Âyette müminlerin, kendilerine sözlü sataşmada bulunanlara, “selâm” diyerek, yani esenlik dileğiyle karşılık verdikleri

bildirilmekte; bu suretle bir bakıma putperest Araplar'ın ortak zihniyetini ifade eden Câhiliye ile müminlerin ortak zihniyetini ifade eden İslâm'ın karşıt kavramlar olduğu ima edilmektedir. Buna göre sözlü sataşmalarla sergilenen alaycı ve küçümseyici tavırlar, Câhiliye zihniyetinin kendini beğenmişlik, küstahlık, hoyratlık, saldırganlık gibi tutumlardan oluşan barbarlık ahlâkını; müslümanların bu sataşmalara selâmla karşılık vermeleri de onların barışçı ilkelere dayalı uygarlık ahlâkını göstermektedir. Nitekim bazı çağdaş araştırmacılar, câhiliye terimini kısaca "barbarlık", İslâm terimini de (hilm kavramıyla bağlantılı olarak) "uygarlık" şeklinde açıklamaktadırlar (ayrıntılı bilgi için bk. İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 187-207; a.mlf., Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar, s. 53-62; Mustafa Çağrı, "Cehâlet", DİA, VII, 218-219). 64-66. âyetlerin işaretine göre, belirtilen uygarlık ahlâkının temelinde öncelikle müslümanların, huzurunda durup ibadet ettikleri, secdeye kapandıkları Allah'a olan inanç ve saygılarıyla âhret kaygıları bulunmaktadır.

Sayfa 71

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ (7)

"İman edip salih ameller (iyi ve faydalı işler) yapanlara gelince halkın en hayırlısı da onlardır."

Beyyine 98/7

Beyyine 98/7 Şüphesiz, iman edip, salih ameller işleyenler var ya; işte onlar insanların en hayırlısıdır.

Beyyine 98/7 Ayet

Şüphesiz, inkâr eden kitap ehli ile Allah'a ortak koşanlar, içinde ebedi kalmak üzere cehennem ateşindedirler. İşte onlar yaratıkların en kötüsüdürler. Şüphesiz, iman edip, salih ameller işleyenler var ya; işte onlar yaratıkların en hayırlısıdır. Rableri katında onların mükafatı, içlerinden ırmaklar akan, içlerinde ebedi kalacakları Adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu mükafaat Rablerine derin saygı duyanlara mahsustur. (6-8)

Tefsir

Bu sûrenin indiği Medine ve çevresindeki yahudiler ve hristiyanlar, son peygamber Hz. Muhammed'in risâleti hakkında bilgi sahibi oldukları halde, –önceki âyetlerde "kanıt" olarak ifade edilen– o hak peygamberi ve Kur'an'ı inkâr ettikleri; putperestler ise ayrıca bir olan Allah'a ortak koştukları için halkın en kötüsü olarak nitelendirilmişlerdir. Onlara ibadet etmeleri ve namaz kılp zekât vermelerinin emredilmesi İslâm dinini kabul etmeye çağrıldıklarını ifade eder. Sonuç olarak âyette, Hz. Peygamber geldikten ve tanıdıktan, hakkında yeterli bilgiye sahip olduktan sonra da ona iman etmeyenlerin ebedî olarak cehennemde kalacakları bildirilmiştir. Buna karşılık 7. âyette, iman edip iyi işler yapanlar –ki bunların başında namaz kılmak ve zekât vermek gelmektedir– halkın en hayırlısı olarak nitelendirilmiştir. 8. âyette ise müminlere dünyada yaptıkları iyi işlerin karşılığı olarak âhret nimetlerinin en güzellerinden olan adn cennetlerinin verileceği, müminlerin bu cennetlerde ebedî olarak kalacakları haber verilmektedir. Bunlardan daha iyisi ise yüce Allah'ın rızasını kazandıklarının müjdelenmiş olmasıdır. Dünyada Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından sakındıkları için Allah Teâlâ onlardan razı olmuştur. Bir hadîs-i kudsîde belirtildiği üzere onlara gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insan aklına gelmemiş olan sonsuz nimetler verileceği için (Buhârî, "Tevhîd", 35; Müslim, "İmân", 312) onlar da Allah'a karşı hoşnutluk ve memnuniyet hissiyle dolacaklardır. Sûrenin sonunda ise bütün bu nimet ve lutufların, kendisini yaratan, büyütüp besleyen ve yaşaması için her türlü imkânı sağlayan yüce rabbine karşı "haşyet" içinde olan, yani O'nun

ululuğu karşısında derin bir saygı ve korku duyan, bu duygularla ürperip heyecanlanan mümine sunulacağı bildirilmiştir.

Sayfa 73

عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا (21)

“...Rableri onlara temiz bir içecek içirecektir.” İnsan 76/ 21

İnsan 76/ 21 Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.

.” İnsan 76/ 21 Ayet

Allah da onları o günün kötülüğünden korur ve yüzlerine bir aydınlık ve içlerine bir sevinç verir. Sabretmelerine karşılık da onları cennet ve ipek(ten giysiler) ile mükafatlandırır. Orada koltuklar üzerine kurulmuş olarak bulunurlar. Orada ne güneş (yakıcı sıcak) görürler, ne de dondurucu soğuk. Üzerlerine cennetin gölgeleri sarkmış, cennetin meyveleri (kolayca alınacak şekilde) yakınlaştırılarak hazırlanmıştır. Etraflarında gümüş kaplar, şeffaf kadehler dolaştırılır. Gümüşten billur kaplar ki, onları (ihtiyaca göre) ölçüp düzenlemişlerdir. Orada kendilerine, katkısı zencefil olan içeceklerle dolu bir kâseden içirilir. Orada bir pınar ki ona "selsebil" adı verilir. Çevrelerinde, gördüğünde saçılmış inciler sanacağı, hep aynı gençlik ve güzellikte kalacak hizmetçiler dolaşır. Orada, görünce (sonsuz)nimetler ve büyük bir mülk (hükümlerlik) görürsün. Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir. Onlara şöyle denecektir: "Şüphesiz bu sizin için bir mükâfattır. Çalışma ve çabanız makbul görülmüştür." (11-22)

Tefsir

Allah Teâlâ yukarıdaki özellikleri taşıyan müminleri kıyamet gününün sıkıntılarından koruyacağını, onlara sevinç ve mutluluk dolu bir hayat nasip edeceğini ifade buyurduktan sonra vereceği nimetleri açıklamıştır. Başka âyetlerde de kıyamet gününde bir kısım yüzlerin mutluluktan parılayacağını bir kısım yüzlerin de sıkıntıdan sararıp solacaklarını haber vermiştir (**Kiyâmet 75/22-24**). Bu âyetlerin genelinden çıkan sonuca göre yüce Allah'ın müminlere ikram edeceği cennet, her türlü ihtiyacın karşılandığı, rahat ve huzur kaynağı imkânların bol bol bulunduğu bir yerdir. Orada canların çektiği ve gözleri okşayan her türlü nimetin bulunduğu haber verilmiştir (bk. **Zuhruf 43/71**). 13. âyet müminlerin âhirette güneş ışınlarından kaynaklanan yakıcı sıcakla karşı karşıya kalmayacaklarını ifade eder. Âyetten cennetin kendine has bir nurla aydınlatılacağı, orada her şey mutedil olup sıkıntı verecek herhangi bir şeyin bulunmayacağı anlaşılmaktadır. 14. âyette belirtilen gölgelerin de cennetteki ağaçların gölgeleri olduğu belirtilir. 15-21. âyetlerde cennetliklerin içecekleri içkiler, sunucular ve hizmetçiler anlatılmakta; elbiseleri ve takıları tasvir edilmektedir. Müfessirler buradaki kâselerin gümüş ve billûrla tanıtılmasının, sadece bilinmeyen bilinenle anlatmak, böylece muhatabın zihninde cennet nimetleriyle ilgili bir imaj, bir fikir ve sonuçta bir arzu uyandırmak maksadıyla yapılmış bir benzetmeden ibaret olduğunu belirtirler. Bunların mahiyetleri hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Nitekim Abdullah b. Abbas, "Cennetteki nimetlerle dünyadakiler arasında isim benzerliğinden başka benzerlik yoktur" demiştir (Râzî, XXX, 249; ayrıca bk. **Bakara 2/25**).

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ (22) إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (23) وَوُجُوهُ يَوْمَئِذٍ بِاسِرَّةٍ (24)

Kiyâmet 75/22-24Ayet

Hayır! Siz dünyayı seviyorsunuz ve ahireti bırakıyorsunuz. O gün bir takım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar. O gün bir takım yüzler de asıktır. Bel kemiklerini kıran bir felakete uğratılacaklarını anlarlar. (20-25)

Tefsir

Hz. Peygamber'in vahyi alışıyla ilgili özel olarak kendisine hitap eden ara cümlelerden sonra bu âyetlerde insanlığa yönelik genel bir hitapla tekrar başa dönülerek müşriklerin öldükten sonra dirilme olmayacağına dair iddiaları reddedilmekte, bu konuda geçerli mazeretlerinin bulunmadığı, fakat dünya zevk ve lezzetlerine düşkünlüklerinden dolayı âhret hayatını reddettikleri ve bu sebeple kınandıkları anlaşılmaktadır. İnsanların kınanmasının sebebi dünya nimetlerini sevmeleri değil, bu yüzden âhireti terketmeleridir. Çünkü dünya nimetleri insanlar için yaratılmıştır (krş. A'râf 7/31-33). 22. âyette geçen "o gün"den maksat kıyamet günüdür. İnsanların kaçacak yer aradığı o günde dünyada iman edip iyi işler yapanların gönülleri sevinçli, mutlu, yüzleri ise güzel ve aydınlık olacaktır. 23. âyette "Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır" diye çevirdiğimiz cümleyi Ehl-i sünnet kelâmcıları "Müminler âhirette Allah'a bakarlar, O'nu görürler" şeklinde anlamışlardır. Nitekim Hz. Peygamber'in de ashabına, dolunayı gördükleri gibi Allah'ı göreceklerini haber verdiği rivayet edilmiştir (Buhârî, "Tevhîd", 24). Tenzih ilkesinden hareket eden Mu'tezile kelâmcıları ise Allah'ın dünyada da âhirette de görülemeyeceğini savunmuşlardır. Onlar "Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır" meâlindeki cümleyi, -âyette geçen "nâzıra" kelimesinin kökünde "bekleme" anlamının da bulunmasından dolayı- "Rablerinin sevabını beklerler, ümit ederler" şeklinde tevil etmişlerdir (bk. Zemaşerî, IV, 192; Râzî, XXX, 226-229). Ancak bize göre Mu'tezile'nin bu husustaki kaygısı ve Ehl-i sünnet'e eleştirileri yersizdir; ayrıca ilgili âyete getirdikleri tevil de dil ve yorum kurallarına aykırıdır. Âyette müminlerin cennette Allah'ı görecekleri açıkça ifade edilmektedir; bu görmenin mahiyeti ise -Ehl-i sünnet âlimlerinin belirttikleri gibi- bizim bilgi ve kavrama imkânlarımızı aşmaktadır. Kısacası müminler, cennette Allah'ı "nicelik ve nitelik ölçülerinin dışında" (bilâ kemmin velâ keyfin) görecekler ve bu görme bütün cennet nimetlerini gölgede bırakacak derecede yüce bir mutluluk verecektir (Ayrıca bk. A'râf 7/143). Dünyada gerçekleri inkâr eden ve kötü işler yapan kâfirlerin ise yüzleri sararıp solacaktır, gönülleri mutsuz olacaktır. Çünkü büyük bir korku içinde "belleri kıracak" şeklinde nitelenen musibetin gelmesini beklemektedirler (Şevkânî, V, 391). 25. âyette "bel kemiklerini kıran" diye çevirdiğimiz fâkır kelimesi bel kemiğini kırıp omuriliğe isabet eden, yani belleri kırıp parçalayan darbe, mecazi anlamda büyük musibet ve felâketler için kullanılmıştır (Elmalılı, VIII, 5483).

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ (71)

Zuhruf 43/71Ayet

(Allah şöyle der:) "Ey ayetlerimize inanan ve müslüman olan kullarım! Bugün size korku yoktur, siz üzülmeyeceksiniz de." "Siz ve eşleriniz sevinç ve mutluluk içinde cennete giriniz." Onlar için altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır. Siz orada ebedî olarak kalacaksınız. İşte, bu yapmakta olduğunuza karşılık size mîras verilen cennettir. Orada sizin için bol bol meyve var, onlardan yersiniz. (68-73)

Tefsir

İslâm bütün insanlığa hitap eden bir din olmakla beraber onun ilk muhatapları, sudan, yeşillikten, gölge ve serinlikten, çeşitli yiyecek ve giyeceklerden oldukça mahrum bulunan Araplar'dır. Bu

sebeple Allah Teâlâ onların ve bütün insanlığın iyiliğine olan bu dinin benimsenmesi, emirlerinin istekle, hatta heyecanla yerine getirilmesi için Araplar'ın mahrum buldukları, hasretini çektikleri nimetleri zikrederek, bunların cennetliklere bolca sunulacağını hatırlatarak teşvik yöntemini kullanmıştır (Râzî, XXVII, 225). Hz. Peygamber de, ata ve deveye düşkün olanların, "Cennette at var mı, deve var mı?" şeklindeki sorularına, 71. âyete dayanarak "evet" cevabını vermiştir (Tirmizî, "Cennet", 11). Ancak bütün bu nimetlerin, dünyadakilerin aynı olmadığı, isim ve nitelik benzerlikleri bulunmakla beraber âhiret hayatının ve orada olanların mahiyet bakımından dünyadakilerden farklı bulunduğu, ilgili âyet ve hadislerin ortaya koyduğu bir gerçektir. "Gözlerin zevk aldığı şey" cennetin göze hitap eden nimetleri olabilir. Ancak bazı tefsirciler bunu, "Allah'ın cemalini seyretmek" şeklinde yorumlamışlardır, biz de bu yorumu tercih ediyoruz; çünkü diğer nimetler yeterince sıralanmış ve açıklanmıştır, cennetin en büyük iki nimeti "cemal seyri" ile Allah'ın cennetlik kullarından razı olduğunu ilân ettiği "rıdvân" aşamasıdır. Bu mânevî nimetlerin ihmal edilmiş, sükût geçilmiş olması teşvik amacı ile bağdaşmayacağı için "gözlerin zevk aldığı, başka bir deyişle bakmaya doyamadığı şey"i bu yönde anlamak daha uygundur.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
(25)

Bakara 2/25 Ayet

İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilisinde, "Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!" diyecekler. Halbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedi kalacaklardır. (25)

Tefsir

"İyi işler" diye çevirdiğimiz amel-i sâlih, mümin için dünyada ve âhirette yararlı bütün işleri, tutum ve davranışları kapsayan geniş bir içeriğe sahiptir. Allah'ı tanıyan, bildirdiği kadar bilen kullar, başkaca bir teşvike ihtiyaç kalmaksızın O'na kulluk eder, huzur ve mutluluğu kullukta (ibadet) bulurlar. Bu irfan ve şuur zayıf veya yetersiz olduğu müddetçe de teşvike ihtiyaç vardır. Teşvik, itaat etmeyene verilecek cezayı bildirmek suretiyle yapılabileceği gibi itaat edenlere verilecek ödülü açıklayarak da yapılabilir. Daha önceki âyetlerde kullar ibadete davet edilmiş, inkârcıların karşılaşacakları korkunç âkıbet bildirilmiş; burada ise itaat ve ibadet edenlerin alacakları ödül açıklanmıştır. Kur'an'da ve hadislerde açıklanan teşvik ödülleri cennet ve nimetleri, ilâhî cemalin görülmesi ve "rıdvân"dır, yani Allah'ın kullarına hitap ederek kendilerinden razı olduğunu, imtihanın sona erdiğini ve başardıklarını bildirmesidir. Bu âyette sözü edilen ödül ise cennettir, oradaki çeşitli nimetlerdir, eşlerdir ve orada kalmanın sonsuza kadar süreceği müjdesidir. Gerek cennet gerekse içinde bulunan şeyler öz ve yapı itibarıyla dünyada bilinen nesnelere farklıdır. Ancak insanların görmediği, bilmediği, tatmadığı, hayal bile edemediği şeyleri onlara anlatmanın tek yolu, bildikleri nesnelere isimlerini kullanmaktır. Allah Teâlâ da cenneti ve nimetlerini bildiğimiz isim ve kelimelerle, kavram ve tasavvurlarla ifade etmiştir. Arada bir benzerlik vardır, ancak asla biri diğerinin aynı ve misli değildir. İbn Abbas "Cennette olan şeylerin dünyada yalnızca isimleri vardır" (Beyhakî'den naklen Âlûsî, I, 204) diyerek bu gerçeği anlatmıştır. Cennetin ve nimetlerinin dünyada bildiklerimizden, hatta hayal ettiklerimizden farklı, bütün bunların ötesinde

olduğunu açıklayan başka âyet ve hadisler de vardır. Hz. Peygamber bir sohbetinde cenneti anlatırken, “Orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir kimsenin hayalinden geçmeyen şeyler vardır” buyurmuş, ardından da “Korku ve ümit içinde rabbine ibadet ve dua etmek üzere vücutları yatak görmez, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah için harcarlar. Yaptıklarına karşılık olarak onlar için saklanan mutlulukları hiç kimse bilemez” (Secde 32/16-17) meâlindeki âyetleri okumuştur (Müslim, “Cennet”, 5). Kur’an’da cennetliklere her istediklerinin verileceği vaad edildiği için insanlar dünyadaki düşüncelerinin, arzu ve ihtiyaçlarının sonucu ve gereği olarak Hz. Peygamber’e “Orada şu kadar kadın var mı, at var mı?... Bize şunlar, şunlar verilecek mi?” diye sormuşlar, O da Kur’an’daki vaade dayanarak bu soruları, “Her istediğinizi verilecek” diyerek cevaplamıştır (Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 8 vd.; Müslim, “Cennet”, 2-5). Bazı kimseler buradan yola çıkarak “Cennette bir erkeğe şu kadar kadın verileceğine göre erkek cinsel açıdan bunlara nasıl yetecek, dünyadaki kadınları ne olacak?” gibi sorular sormuşlar ve bunlara yine dünya şartları ve düzeni çerçevesinde cevaplar oluşturmuşlardır. Bizce doğru olanı, açıklanmakta olan âyet ve benzerlerini genel bir kural olarak kabul etmek ve âhirette olup bitecek, verilecek, yaşanacak şeyleri dünyadakilere kıyas etmemek, olumlu ve olumsuz yanlarıyla dünyayı âhirete taşımamaktır.

Sayfa 75

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وَعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وَعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ
أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ (76)

“...Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.”Yusuf 12/76

Yusuf 12/76 Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf’a böyle bir plan öğrettik. Yoksa kralın kanunlarına göre kardeşini alıkoyamazdı. Ancak Allah’ın dilemesi başka. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.

Yusuf 12/76 Ayet

Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf’a böyle bir plan öğrettik. Yoksa kralın kanunlarına göre kardeşini alıkoyamazdı. Ancak Allah’ın dilemesi başka. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır. (76)

Tefsir

Mısır kanunlarında hırsız sopa vurulur ve çaldığı malın iki misli ödettirilirdi. Hz. Ya’kub’un şeriatında ise hırsız yakalanarak çaldığı malın karşılığında mal sahibine hizmet ettirilirdi. Hz. Yûsuf, işte bu kanundan yararlanıp kardeşi Bünyâmin’i alıkoyamak istedi. Planını buna göre hazırladı; dikkat çekmemek için aramaya önce üvey kardeşlerinin yüklerinden başladı. Sonunda su kabını Bünyâmin’in yükünden bulup çıkardı. Dolayısıyla onu Mısır’da alıkoydu.

Sayfa 78

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ (119)

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğrularla beraber olun.” Tevbe 9/119

Tevbe 9/119 Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.

Tevbe 9/119 Ayet

Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun. (119)

Tefsir

Önceki âyetlerde işlenen konuyla bağlantı kurarak yorum yapan müfessirler, “doğrular” diye çevirdiğimiz sâdikîn kelimesini, Hz. Peygamber ve onun ashâbı şeklinde açıklarlar (Râzî, XVI, 220). Buradaki hitabın genelliği ve Kur’an’daki kullanımları dikkate alınırca bu kelimeye, “özü sözü bir olan ve dürüst davranan kişiler” mânâsı vermek daha uygun olur. Kuşkusuz bu niteliği taşıyan örnek şahsiyetlerin başında peygamberler ve Peygamberimiz Hz. Muhammed ile ona gönülden bağlanmış sahâbîleri gelir. “Doğrularla beraber olun” buyruğunun, onlarlamaddî bir beraberlik içinde olmaktan çok, bu sayede elde edilecek doğruluk erdemiyle onlar gibi davranmayı hedeflediği açıktır. Buna göre “Allah’a saygıda kusur etmeme, O’na karşı gelmekten sakınma çabası gösterme” gibi mânâlarla açıklanabilen takvâ kavramının sıdk kökünden gelen sâdikun kavramıyla birlikte kullanılmış olması, tam anlamıyla takvâyâ erişebilmenin ancak doğrulukla birlikte gerçekleşebileceğini gösterir (takvâ hakkında bk. **Bakara 2/197; A’râf 7/26**). Sıdk, insanın söz ve davranışlarıyla niyet ve inancında doğru, dürüst ve iyilikten yana olması anlamında bir ahlâk terimidir. Sıdk kelimesi ve türevleri Kur’an’da ve hadislerde sıkça geçer. İslâm ahlâkçıları da bu iki ana kaynaktan tuttuğu önemli yere paralel olarak, sıdk kavramına eserlerinde geniş yer vermişler, çeşitli tutum ve davranışlara göre başlıca altı tür sıdktan söz etmişlerdir: a) Konuşmada dürüstlük. Dinî ve sosyal bir zarara yol açmadıkça söylenen her sözün gerçeği yansıtması gerekir. b) Niyet ve iradede dürüstlük. Davranışların özü ve ruhu niyettir; bu itibarla kişi önce kendi niyet ve iradesinde dürüst olduğundan emin bulunmalıdır. Nitekim birçok âyet ve hadis, davranışlarda niyetin önemini vurgulamıştır. c) Karar dürüstlüğü. Kişi bir işin iyi olduğuna inanmışsa onu yapmaya, kötü olduğuna inanmışsa ondan uzak durmaya karar vermelidir. d) Kararında durma dürüstlüğü. Bir konuda verilmiş kararı uygulamak ve caymadan sürdürmek, karar vermektense daha güçtür; fakat kararın değeri onu uygulamadaki dürüstlüğü bağlar. Karar verme ve kararında durma dürüstlüğü özellikle kötü alışkanlıklardan tövbe edip bir daha bunlara dönmeme konusunda önem taşır. Kötü bir işe karar verilmiş olması halinde bundan caymak ise yeni bir doğru karar almak ve uygulamak anlamına gelir. e) Amelde dürüstlük. Ahlâk bilginleri amel bakımından sıdkı, iyilikleri gösteriş yapma ve çıkar gütmeye gibi ahlâk dışı amaçlarla değil, sırf iyilik olduğu için yapma, kötülükleri de aynı anlayışla terketmedeki doğruluk ve dürüstlük şeklinde açıklarlar. f) Dinî ve mânevî hallerde dürüstlük. Özellikletasavvufî kaynaklarda havf (korku), recâ (ümit), tâzim, zühd, rızâ, tevekkül, sevgi gibi insanın Allah’a saygı ve bağlılığını gösteren yüksek dinî ve mânevî hallerinde dürüst olması, sıdkın en yüksek derecesi olarak gösterilmiştir (Gazzâlî, İhyâ, IV, 391). Böylece, insanın sorumluluğa konu olan bütün hal ve hareketlerinde doğruluk ve dürüstlüğü, samimiyet ve iyi niyeti ifade eden geniş kapsamlı bir ahlâk terimi olan sıdkın, âyette büyük bir erdem kabul edildiği ve bu fazilete sahip olanların da, müminler için örnek ve önder şahsiyetler olarak gösterildiği söylenebilir.

أَلْحَبُّ أَشْهَرُ مَعْلُومَاتٍ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا
مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ (197)

Bakara 2/197Ayet:Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. (Ahiret

için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının. (197)

Tefsir

Yaygın yoruma göre “bilinen aylar”dan maksat, şevval ve zilkade aylarıyla zilhiccenin ilk on günüdür (ramazandan sonraki iki ay ongün). Bu döneme “hac mevsimi” denir. Görüldüğü gibi âyetin hükmü geneldir (âm); yani hac ibadetini meydana getiren fiillerin bu süre içinde ne zaman yapılacağına ilişkin bir belirleme yoluna gidilmemiştir. Bu belirlemeyi Hz. Peygamber yapmış, İslâm ümmeti de asırlar boyu bu uygulamayı devam ettirmiştir. Resûlullah “Vedâ haccı” denilen hayatının ilk ve son haccından bir yıl önce, hicretin 9. yılı Zilhicce ayında (Nisan 631) Hz. Ebû Bekir’i hac emri tayin ederek 300 müslümanla birlikte Mekke’ye gönderdi. Hz. Ebû Bekir, o yılın hac günlerinde müslümanlara haccın esaslarını öğretti. Ertesi yılın 25 Zilkadesi’nde (22 Şubat 632) büyük bir müslüman kitleyle hac yolculuğuna çıkan Resûlullah, Zilhicce’nin 4. günü Mekke’ye ulaştı. Bu sırada muhtelif bölgelerden gelen müslüman hacı adaylarının sayısı 100.000’i aşmıştı. Hz. Peygamber, yanındaki müslüman kitleyle birlikte 5, 6 ve 7 Zilhicce günleri Mekke’de kaldı. Bu esnada kudûm (Mekke’ye ilk geliş) tavafı yaptılar, makam-ı İbrâhim’de iki rek’at namaz kıldılar, Safâ ile Merve arasında sa’y yaptılar. 8 Zilhicce’de Mina’ya gidildi; 9 Zilhicce sabahı Müzdelife üzerinden Arafat’a geçildi ve vakfe yapıldı (bu, haccın rükünlerindedir). Hz. Peygamber burada ünlü Vedâ hutbesini irat etti. Hutbe aynı anda ağızdan ağıza Arafat’taki bütün müslümanlara aktarıldı. Daha sonra Müzdelife’ye inildi ve âyette de anılan Meş’ar-i Harâm’da istirahat edildi. 10 Zilhicce sabahı Cemretü’l-Akabe’ye varıldı, yedişer taş atıldı (şeytan taşlandı). Resûlullah’ın Mina’da da bir hutbe okumasından sonra kurban kesimi yerine gidilip kurbanlar kesildi. Bütün müslümanlar tıraş olup ihramdan çıktılar; Kâbe’ye gidip tavâf-ı ifâda yaptılar (buna ziyaret tavafı da denir; haccın rükünü olan tavaf budur). Sonraki teşrik günlerinde Mina’ya gidilerek cemreler tamamlandı. Beşinci günü sabah namazından önce vedâ tavafının yapılmasıyla hac ibadeti tamamlanmış oldu. İşte âyette “Hac, bilinen aylardadır” buyurularak genel bir ifade ile anılan hac ibadetinin yerine getirilme vakti, bizzat Hz. Peygamber’in bu uygulamasıyla tam olarak tayin ve tesbit edilmiş oldu, bugüne kadarki bütün uygulamalar da bu şekilde sürdürüldü. Bu sebeple âyette geçen “Hac, bilinen aylardadır” şeklindeki mutlak ifadeye bakarak, bu ibadetin belirtilen iki ay on günlük müddet içinde başka günlerde de ifa edilebileceğini veya bazı güçlükleri azaltmak ya da ortadan kaldırmak için bu süre içinde farklı zamanlara yayılabileceğini düşünmek, bizzat Hz. Peygamber’le Hulefâ-yi Râşidîn’in ve bugüne kadar gelmiş geçmiş bütün müslüman bilginlerin görüşlerine ve 1400 seneyi aşkın bir süredir yürütülen uygulamaya aykırıdır. Doğabilecek güçlükleri ortadan kaldırmak için yeterli imkânların mevcut olduğu bugünkü şartlarda böyle bir değişiklik gereksizdir, yanlıştır. Ayrıca yapılacak değişikliğin, bu ibadetin–yukarıda önemi ve değeri bir ölçüde ifade edilen– dinî, ahlâkî, sosyal, siyasî işlevini de zayıflatacağında kuşku yoktur. Hac, insanı âdetâ madde âleminden ruhanî âleme taşıyan bir ibadet olduğu için, “Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur” buyurularak, insanın bu ibadete niyet edip başladığı andan itibaren sözlerinde, tutum ve davranışlarında, insanlarla ilişkilerinde son derece dikkatli olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Tefsirlerde verilen bilgilere göre özellikle Yemenli hacılar, güya Allah’a tevekkül ettiklerini söyleyerek hazırlık yapmadan, azık almadan hac yolculuğuna çıkar, sonra da dilenmek zorunda kalırlardı (Taberî, II, 279-281; İbn Atıyye, I, 273-274; Râzî, V, 169). Bu sebeple âyette “Azık edinin” buyurulmakta; ardında da “Kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır” buyurularak hac yolculuğuna hazırlıksız çıkıp sonra da insanlardan yiyecek içecek istemenin iyi bir davranış olmadığına, takvâyâ da aykırı olduğuna, hac sırasında bu tür yanlışlardan kaçınmak suretiyle Allah’a karşı saygılı davranışlar sergilemek gerektiğine işaret edilmektedir (Taberî, II, 281). “Azık edinin” ifadesi, “Hayırlı ameller işleyerek âhiret hazırlığı yapın” anlamında da yorumlanmış; İbn Atıyye, Râzî gibi

birçok müfessir bu yorumu tercih etmişlerdir (bk. İbn Atıyye, I, 273; Râzî, V, 168-169). Ancak bize göre bu ifadeyi maddî hazırlığı da kapsayacak şekilde yorumlamak takvâ şartını gerçekleştirme bakımından daha isabetli olacaktır. Takvâ kelimesi, “koruma, esirgeme” anlamına gelen “vikâye” kökünden türetilmiştir. Seyyid Şerîf el-Cürçânî, et-Ta’rîfât isimli terimler sözlüğünde takvânın sözlüklerde “İnsanın, ibadet ve güzel işler yaparak kendisine acı verecek durumlardan korunması” şeklinde tarif edildiğini; itaatler konusunda takvâ denildi mi bundan “ihlâs”, mâsiyetler konusunda ise “terk ve sakınma”nın kastedildiğini belirtir. Takvâ sahibi kişiye “müttakî”, bazan da “takî” denir. Kur’ân-ı Kerîm’de takvâ kelimesi on yedi âyette geçer. Ayrıca kırk dokuz âyette çoğul şekliyle “müttaki”, 160 kadar âyette de aynı kökten gelen isim ve fiiller bulunmaktadır. İslâm öncesinde bu kelimeler hemen hemen daima “bir tehlikeyi önlemek üzere konulmuş engel ve siper”i ifade ediyordu. İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren takvânın eski profan anlamından giderek dinî anlama kaydığı görülmektedir. İlk zamanlarda, âhîret inancının yoğun olarak işlendiği âyetlerde takvâ ve aynı kökten gelen diğer kelimeler, Allah’ın şiddetli azabına karşı siper vazifesi görecek olan korku ve kaygı şuurunu ifade eder. Ancak zamanla, İslâm cemaatinin hem sayı hem de keyfiyet bakımından, yani dinî ve ahlâkî şuur açısından gelişmesine paralel olarak, takvâ kavramının içeriğinin de geliştiği ve zenginleştiği görülür. Konumuz olan âyette: a) Önce bazı kötülükler, ahlâkî olmayan davranışlar sıralanıyor. b) Sonra mutlak olarak iyiliğin önemi vurgulanıyor. c) Sonra da genel olarak kötülükleri terkedip iyilikler yapmaya şâmil bir kavram olarak takvânın önemi ifade ediliyor. Burada takvânın “en hayırlı azık” şeklinde nitelendirilmesi onun vazgeçilmezliğine işaret eder. Aynı âyette kötü söz, fisku fücûr, çatışma ve sürtüşme gibi ahlâka ve özellikle haccın yüksek ahlâkî ve mânevî atmosferine yakışmayan tutumlardan sakınmak, dolaylı olarak “hayır” ve “takvâ” diye isimlendirilmiştir ki, buradan takvânın, haccın belirtilen atmosferine saygı ve ahlâkî olgunluk taşıdığı sonucu çıkmaktadır. Yine bu sûrenin 237. âyetinde takvânın, bağışlama ve feragati de içine alan geniş ahlâkî içeriği ima edilmiştir. Benzer bir ifade Mâide sûresinin, şahitlik ve adaletle ilgili 8. âyetinde geçer. Bu âyette takvâ, adaleti de içine alan bir fazilet olarak gösterilmiştir. Takvânın bu sosyal fonksiyonu, Hucurât sûresinin 13. âyetinde evrensel boyutta ele alınmıştır. Orada Allah’ın bütün insanları bir erkekle bir kadından (Âdem ve Havvâ) yarattığı; birbirleriyle (üstünlük ve soyluluk yarışına girişmek, sürtüşmek ve çatışmak için değil), tanışıp bilişmek için onları halklara ve kabilelere ayırdığı ifade edildikten sonra “Allah nezdinde sizin en şerefliiniz, takvâda en ileri olanınızdır” buyurulmuştur. Kanaatimizce insanlığın eşitliği ve evrensel barışçılık ilkelerini vurgulayan ifadelerin ardından, en büyük değer ölçüsü olarak takvânın zikredilmesi, bu erdem, söz konusu ilkelere saygı anlamını içerdiğine de işaret eder. Kur’ân-ı Kerîm’de takvânın ahlâkî ve insancıl içeriğini ifade eden daha başka örnekler de vardır. Meselâ Fetih sûresinin 26. âyetinde müşrik Araplar’la Hz. Peygamber ve ashâbı arasında bir mukayese yer alır. Buna göre müşrik Araplar’ın kalbinde “Câhiliye hamiyeti” vardır; Hz. Peygamber ve arkadaşlarının hasleti ise “sekînet ve takvâ”dır. Câhiliye hamiyeti, tamı tamına “hilim” kavramının zıddı olarak öfke, gurur, kibir, saldırganlık, barbarlık ve saygısızlık ruhunu ifade eder. Bu durumda Hz. Peygamber ve müminlerin hasleti olan sekînet ve takvâ kavramları da “ağırbaşlılık, soğukkanlılık, tevazu, insanların şeref ve haysiyetlerine saygı” anlamını taşır. Takvânın aynı zamanda bir kibarlık erdemi olduğunu gösteren âyetler de vardır (meselâ bk. Bakara 2/189; Hucurât 49/1-3). Takvânın anlamı konusundaki ilginç örneklerden biri de onun “hayâ” ile ilişkisini gösteren A’râf sûresinin 26. âyetidir: “Ey Âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneyecek elbise yarattık. Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır...” Bu ifadede takvâ, dolaylı bir üslûpla, günah duygularını örtüp kapatan, bastıran bir koruyucu, ruhu bezeyen bir erdem şeklinde takdim edilmiştir. Yani elbise bedeni kapattığı, koruduğu ve süslediği gibi takvâ da hem ruhumuzun kötü duygularını örter hem de ruhumuzu süsler. Böyle olunca takvâ sahibi kişinin kaba, haşin, haksız, isyankâr, şehvet düşkün, aç gözlü, edepsiz ve hayâsız olması düşünülemez. Önemle vurgulanması gereken husus, takvânın tâzim,

hürmet, saygı, utanma gibi kelimelerle ifade ettiğimiz yüksek ahlâkî faziletler için kullanıldığıdır. Hangi konumda geçerse geçsin, Kur'an'da kullanılan takvâda bu anlam mutlaka vardır. Fakat takvâ, her şeyden önce Allah'a saygı ve O'nun koyduğu kuralları ihlâl etmekten sakınmaktır. Bu sebeptendir ki, kanaatimizce, Kur'an'da sık sık tekrar edilen "itteku" ve benzeri ifadeleri "Allah'tan korkunuz" şeklinde tercüme etmek tam olarak Kur'an'ın maksadını yansıtmamaktadır. Zira Kur'an dilinde takvâ, patolojik bir duygu anlamındaki korku değil, –tabir yerindeyse– çok sevdiğimiz, saydığımız ve aynı zamanda azabına uğramaktan kaygı duyduğumuz Allah'ı gücendirmekten korkmak, yani O'na ve O'nun koyduğu dinî ve ahlâkî kanunlara saygı duymaktır. Takvânın bu şekilde tâzimi, ifade ettiğini gösteren güzel örneklerden biri olan Hac sûresinin 30-33. âyetlerinde: a) Allah'ın koyduğu kanunlara, ödevlere tâzim göstermek, b) Putlara tapmaktan kaçınmak, c) Yalancı şahitlikten kaçınmak, d) Tevhide bağlı kalmak ve Allah'ın belirlediği şîârlara, yani İslâm'ın alâmetleri olan temel değerlere tâzim göstermekten söz edildikten sonra "Bunlar kalplerin takvâsındandır" buyuruluyor. "Kalplerin takvâsı"ndan maksat, samimi ve riyasız saygı duygusudur. Benzer bir yaklaşım aynı sûrenin 37. âyetinde geçen "Kurbanlarınızın etleri de kanları da Allah'a ulaşmaz; fakat O'na sizin takvânız ulaşır" meâlindeki âyette görülüyor. Bu âyet açıkça, bütün dinî ve ahlâkî faaliyetlerimizi Allah'a saygı ve O'nun rızâsını kazanma niyetiyle yapmamız gerektiğini gösteriyor. Bazı âyetlerde takvâ, bütün kötülükleri ifade eden "fücûr" kelimesinin zıddı olarak kullanılmıştır. Bununla ilgili birkaç âyetin meâli şöyledir: "(Yemin olsun) nefse ve onu (insan olarak) şekillendirip düzenleyene; ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini (fücûr-takva) verene! Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla başbaşa bırakan da ziyan etmiştir" (Şems 91/7-10). Bu âyetlerde takvânın anlamı iyice belirginleşmiş bulunmaktadır. Çünkü burada nefsin yani insan ruhunun bütün yetenekleri ve işlevleri arasında iyi olanlarına "takvâ", kötü olanlarına da "fücûr" denilmiştir. Hemen ardından "Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir" buyurularak açıkça takvâ bir ruhî arınma ve gelişme olarak gösterilmiştir. Bunun zıddı olan fücûr ise ruhu kirleten, günahlara batırıp alçaltan duygu, düşünce ve davranışları ifade etmektedir. Sâd sûresinin 26-28. âyetlerinde takvâ siyasî ahlâkî da içine alacak şekilde kullanılmıştır. Burada verilen ölçülere göre müttaki (takvâ sahibi) bir yönetici, yönetimini adalet ve hakkaniyet ölçülerine göre sürdürür; hüküm ve kararlarında keyfî arzularına uyup Allah'ın tayin ettiği ölçülerden sapmaz. Takvâ sahibi yönetici inançlı kişidir ve kendisi için olduğu gibi halkı için de en iyi, en yararlı olan işleri yapar. Fâcir (kendini günahlarla kirletmiş) yönetici ise kötü arzularına uyup Allah yolundan sapmıştır; o, yönetimiyle ülkeyi bozup tahrip eder. Kur'ân-ı Kerîm'de takvânın karşıtı olarak gösterilen kavramlardan biri de "zulüm"dür. Câsiye sûresinin 19. âyetinde bildirildiğine göre "Kuşkusuz haktan sapanlar (zâlimler) birbirlerinin dostları ve koruyucularıdır, Allah da kendisini sayanların (müttakîler) koruyucu dostudur." Bu âyette zulüm, daha ziyade inkârcıların Allah'a ve İslâmî ilkelere karşı inatçı ve anlamsız direnişlerini, müslümanlara revâ gördükleri haksızlıkları ifade eder. Açıkça görüldüğü üzere, Kur'ân-ı Kerîm'in büyük önem verdiği takvâ kavramı, bütün bu bilgilerden çıkan sonuca göre başlıca şu iki temel anlamı içermektedir: a) Takvâ, itikadî konularda yanlış ve bâtil inançlara kapılmaktan, ahlâkî ve amelî konularda ruhu kirleten kötü duygulardan, fena huylardan; eksik, kusurlu, zararlı ve haksız davranışlardan, İslâm dininde esasları belirlenmiş olan hayat tarzına uymayan bir yaşayıştan sakınmak, uzak durmaktır. b) Takvâ, bütün faaliyetlerde, ödevlerin yerine getirilmesinde, her türlü kötülüklerin terkedilmesinde öncelikle Allah'tan ittikadır; yani Allah korkusunu, O'na karşı saygılı olmayı ön plana çıkararak bu saygıyı, davranışların ve hayatın temeli, âyetteki deyimle hayatın azığı yani gıdası yapmaktır. İşte takvâ bütün bu erdemleri kapsayan en geniş kapsamlı fazilettir. Bu sebeple de maddî gıdaların bedenimizi beslemesi gibi –konumuz olan âyetin ifadesiyle– "azığın en hayırlısı" olan takvâ da ruhumuzu besler.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ
اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (26)

A'râf 7/26Ayet

Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süsleneyecek elbise verdik. Takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu (giysiler), Allah'ın rahmetinin alametlerindedir. Belki öğüt alırlar (diye onları insanlara verdik). (26)

Tefsir

Önceki âyetlerde Hz. Âdem hakkında kısa fakat son derece ibretli bilgiler verildikten sonra burada da “Âdem’in çocukları”na yani genel olarak insanlığa hitap edilerek, Allah'ın yarattığı nimetlerin en önemlilerinden olmak üzere, bütün tarih boyunca ve bütün insanlarca hem bedeninin korunması hem ahlâkın korunması hem de bir ziynet ve prestij aracı olarak kullanılan elbisenin önemine dikkat çekilmiştir. Burada, böylesine önemli olan bu nimetin sahibine teşekkür edilmesi gerektiğine bir işaret vardır. Çünkü giyinme ve örtünme sadece insana özgü bir davranış ve insan olmanın bir alâmetidir; medeniyetin de en eski tezahürlerindedir. Bu sebeple Kur'an'da “Biz elbise indirdik”; “Demiri indirdik” (Hadîd 57/25); “Allah hayvanlardan size sekiz çift indirdi” (Zümer 39/6) gibi ifadelerdeki “indirme” (inzâl) kelimesi, belirtilen nimetlerin birer ilâhî lutuf olduğuna, insanların bu nimetlerin değerini ve kullanma zarureti fitrî olarak kavradığına işaret eder. Âyette elbisenin ve örtünmenin önemine dikkat çekilmekle, dolaylı olarak Kâbe'yi çıplak vaziyette tavaf eden müşrikler de eleştirilmiştir. Sözlükte “kuş tüyü” mânasına gelen âyet metnindeki rîş kelimesi burada mecazi olarak “ziynet elbisesi” anlamında kullanılmıştır. Âyette üç türlü elbiseden söz edilmiştir: 1. Sadece örtünme ihtiyacını karşılayacak olan basit ve sade elbise. 2. Örtünmenin yanında ziynet maksadı da taşıyan kaliteli, temiz ve düzgün elbise. 3. “Takvâ elbisesi.” Burada, sırf örtünme amaçlı elbise yanında ziynet amacı ve değeri taşıyan elbisenin de Allah'ın lutfu venimeti olarak anılması, pejmürde kılık kıyafeti zühd ve takvâ gereği sayan anlayışın isabetsizliğinin kanıtıdır. Takvâ elbisesi tefsirlerde “vücudu koruyan elbise; zırh, miğfer vb. savaş giysileri, mecazi olarak sâlih amel; iffet; iyi huy; tevhid” gibi değişik şekillerde açıklanmıştır (Râzî, XIV, 52). Âyette takvânın “hayâ” ile ilişkisine işaret edilmekte; ayrıca dolaylı bir üslûpla takvâ, günah duygularını örtüp kapatan, dizginleyen ve böylece günah işlemeyi önleyen bir koruyucu, ruhu bezeyen bir erdem şeklinde takdim edilmektedir. Yani elbise bedeni kapattığı, koruduğu ve süslediği gibi takvâ da hem ruhumuzun kötü duygularını örter hem de ruhumuzu süsler. Böyle olunca takvâ sahibi kişinin kaba, haşin, haksız, isyankâr, şehvet düşkün, aç gözlü, edepsiz, hayasız ... olması düşünülemez. Takvâ hakkındaki âyetlerin bir bütünlük içerisinde incelenmesi halinde açıkça görüleceği üzere (geniş bilgi için bk. Bakara 2/197), Kur'ân-ı Kerîm'in büyük önem verdiği bu kavram, başlıca şu iki temel anlamı içermektedir: a) Takvâ, itikadî konularda yanlış ve bâtil inançlara kapılmaktan, ahlâkî ve amelî konularda ruhu kirleten kötü duygulardan, fena huylardan; eksik, kusurlu, zararlı ve haksız davranışlardan, İslâm dininde esasları belirlenmiş olan hayat tarzına uymayan bir yaşayıştan sakınmak, uzak durmaktır. b) Takvâ, bütün faaliyetlerde, ödevlerin yerine getirilmesinde, her türlü kötülüklerin terkedilmesinde öncelikle Allah'tan ittika etmektir; yani Allah korkusunu, O'na karşı saygılı olmayı ön plana çıkararak bu saygıyı, davranışların ve hayatın temeli yapmaktır. Takvâ bütün bu erdemleri kapsayan en geniş kapsamlı fazilettir. Bu sebeple maddî elbisenin vücudu koruması ve ziynetlendirmesi gibi âyetteki deyimlerle takvâ elbisesi de ruhumuzu fenâlıkların bütün çeşitlerinden koruyup örten ve faziletlerin bütün çeşitleriyle bezeyip süsleyen bir elbisedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (183)

“Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.” Bakara 2/183

Bakara 2/183 Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.

Bakara 2/183 Ayet

Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır. (183-184)

Tefsir

Oruç Allah'ın buyruğunu yerine getirmek için veya farz yahut vâcip olmamakla birlikte O'nun hoşnutluğunu kazanmak için nâfile ibadet niyetiyle müminin, belirli bir süre zarfında her türlü yemeyi, içmeyi ve cinsî ilişkiyi terketmesidir. İslâm'ın getirdiği oruç, zamanı, süresi, şartları, hangi fiillerle ve davranışlarla bozulduğu, tanınan kolaylıklar bakımından daha önceki dinlerde ve milletlerde görülen oruçtan farklıdır. Oruç ibadeti İslâm'dan önce de bilinen ve İslâm'dakinden farklı da olsa uygulanan bir ibadet idi. Hz. Peygamber'in mensup bulunduğu Kureyş kabilesinden olanlar da âşûrâ günü oruç tutarlardı. Mekke'den Medine'ye hicret edilince burada yahudilerin de aynı günde oruç tuttıkları görüldü. Hz. Peygamber bunun sebebini sordu; “Bugün Allah Teâlâ'nın Mûsâ'yı kurtardığı gündür” dediler. “Bizim Mûsâ ile hak ilişkimiz sizinkinden daha fazla” buyurdu ve o gün kendisi oruç tuttuğu gibi müminlerin de tutmalarını emretti. Bir yıl sonra ramazan orucu farz kılınınca Hz. Peygamber, âşûrâ orucu için “ Dileyen tutsun, dileyen tutmasın” buyurdu. Böylece sözü edilen oruç farz olmaktan çıktı, mendup bir ibadet hükmünü aldı (Buhârî, “Savm”, 69, “Tefsîr”, 2/24; Müslim, “Sıyâm”, 132-137) . Kur'an'da geçen “üzerinize yazıldı” ifadesi –aksine bir karîne bulunmadığında– “farz kılındı” mânasına gelmektedir. Bu âyethicretin 1. yılında Hz. Peygamber tarafından tutulması emredilen aşûrâ orucunun farz olma hükmünü kaldırmış, onun yerine 2. yılın başında ramazan orucunu farz kılmıştır. “Sizden öncekilere...”den maksat birinci derecede yahudiler ve hıristiyanlardır; çünkü müslümanların tanıdığı Ehl-i kitap'tan olan gayri müslimler bunlardır. Yahudiler, ekim ayına rastlayan yılbaşlarından on gün sonra, gün batımından ertesi günün gün batımına kadar oruç tutarlar, günahların bağışlandığı gün olarak kabul ettikleri bu farz kılınmış oruç gününe “kipur” adını verirler. Ayrıca yılın farklı günlerinde tuttıkları başka farz oruç ve nâfile oruçlar da vardır. Hıristiyan şeriatında –Tevrat'ta olandan başka– bir oruç yoktur. Hz. İsa kendisine peygamberlik gelmeden önce kırk gün oruç tuttuğu için hıristiyan din adamları bunu da ibadet olarak telakki etmişlerdir (İbn Âşûr, I, 157; Matta, 6/16). Hz. Peygamber, “Allah'ın en çok sevdiği oruç Dâvûd peygamberin orucudur. O, bir gün açar (yer), bir gün oruç tutardı” buyurmuştur (Buhârî, “Savm”, 56; Müslim, “Sıyâm”, 181-202). Bu hadis daha başka peygamberlerin getirdikleri ilâhî dinlerde de oruç ibadetinin bulunduğunu göstermektedir. “Sakınmanız için, sakınasınız diye” ifadesi oruç ibadetinin hikmetine ışık tutmaktadır. Dinde sakınmak (takvâ, ittikâ) günahlarla ilgili bir sakınmadır, günahlardan uzak durmak, günaha girmemek için çaba göstermektir. Kurtulmanın, uzak durmanın yolları ve çareleri bakımından günahlar ikiye ayrılır: İçki, kumar, hırsızlık, gasp gibi günahlardan kurtulmanın yolu ve çaresi –bunların getirdikleri sonuçlar üzerinde– düşünmektir. Yasaklama, ceza tehdidi, başkalarının başlarına gelenler, verilen öğütler üzerinde düşünen insanlar bunlardan uzaklaşabilirler. Bir kısım yasaklar ve günahlar da vardır ki, bunların sâikleri (iticileri) öfke ve şehvet gibi tabii duygular ve içgüdülerdir. Bunlardan uzaklaşabilmek için yalnızca üzerinde düşünmek

yetmez; itici duygular ve içgüdülerin baskısını azaltacak veya bu baskıya karşı iradenin gücünü arttıracak uygun araçlarla eğitime ihtiyaç vardır. Oruç bu eğitim için ideal bir yoldur. Oruçbadetinin ferdin iradesini güçlendirmesi ve onu günahlardan uzaklaştırması yanında, maddî imkânları yerinde olanları yoksulların, mahrumların halleriyle hallendirmek gibi bir işlevi daha vardır. Yeme, içme ve cinsel ilişki arzularını istedikleri gibi tatmin edebilenler, bundan mahrum olanların durumlarını ancak, aynı şartları yaşayarak anlayabilirler ve ancak bu yoldan onlara yardımcı olma konusunda daha duyarlı ve aktif hale gelebilirler. İslâm eğitimcileri beden arzularını frenlemenin, isteklerini doyurma konusunda kısıntıya gitmenin, insana mahsus olup ruh, nefis, kalp gibi kavramlarla ifade edilen diğer unsurun gelişmesi üzerindeki müsbet tesiri üzerinde de ısrarla durmuşlardır. “Sayılı günler”den maksat, 185. âyette gelecek olan ramazan ayıdır. Araplar daha önce belli şekilde bir ay oruç tutmaya alışık olmadıkları için “Ramazana ulaşan onda oruç tutsun” emri verilmeden önce müminler, psikolojik olarak bu ibadete alıştırmak istenmiş; bu amaçla mazereti olanların ne yapacakları, genel olarak oruç tutmanın insana ne sağlayacağı üzerinde durulmuştur. Âyet üç mazeretten söz etmektedir: Hastalık, yolculuk ve oruca zor dayanır olmak. a) Ağır hastalığın oruç tutmamak için bir mazeret teşkil ettiği konusunda görüş ayrılığı yoktur. Hafif hastalıkların mazeret olma sınırı hakkında çeşitli ölçülerden söz edilmiştir. Birçok müctehidin katıldığı mâkul sınırlama, “sağlam bir kimsenin orucuna ek acı, ağrı, bitkinlik, açlık, susuzluk getiren, oruç tutulduğu takdirde artan veya tedavisi geciken hastalık” şeklinde olanıdır. b) Yolculuktan maksat, namazların kısaltılmasını (bk. **Nisâ 4/101**) ve—üç mezhebe göre—cem edilmesini câiz kılan mesafede yapılan yolculuktur. Böyle bir yolculuğa çıkan kimse o günün sabahında —yolculuğa başlamadan— oruca niyet etmiş olursa bazı müctehidlere göre orucuna devam edecek, ertesi günden itibaren ruhsattan yararlanacaktır. Bu durumda orucunu bozması halinde ise kefâret değil gününe gün kazâ gerekli olmaktadır. Hz. Peygamber’in ramazan ayında Medine’den Mekke’ye yolculuk ettiğini, yolda su isteyerek halkın gözüönünde orucunu bozduğunu ifade eden sahih hadise (Buhârî, “Savm”, 34; Müslim, “Sıyâm”, 88-89) dayanan Ahmed b. Hanbel gibi müctehidler ise belirtilen durumda orucun açılmasının sünnet olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hasta iyileşince, yolcu da vatanına ve oturduğu yere dönünce tutamadıkları günlerin oruçlarını uygun zamanda kazâ ederler. Kazâ oruçlarının aralıksız tutulması şart değildir. c) “Orucu tutmakta zorlananlar” şeklinde tercüme ettiğimiz kısımda geçen “yutîk ne” fiili gerek dil bilimi gerekse kıraat şekilleri bakımından farklı mânalara müsait olduğu için bu kısmı, “orucu tutabilecek durumda olanlar” şeklinde anlayanlar da olmuştur. Bu ikinci anlayışa göre başlangıçta, müminler oruca alışınca kadar böyle bir seçenek getirilmiş, oruç tutabilecek durumda olanların da isterlerse fidye vererek bu ibadeti yerine getirmelerine izin verilmiş, sonra bu izin kaldırılmış ve gücü yetenlerin orucu tutmaları gerekli kılınmıştır. Bizim tercüme ettiğimiz şekil ve katıldığımız mânaya göre ya bünyesi veya içinde bulunduğu durum ve şartlar sebebiyle orucu zor tutan, oruç tutmakta zorlanan, devam ettiği takdirde hasta olmaktan veya mecbur olduğu işini yapamamaktan korkan kimseler oruç tutmak yerine her gün için bir fidye verebileceklerdir. Eski zamanlarda yaşlılık yüzünden zayıf düşmüş kimselerle emzikli ve hâmile kadınlar “orucu tutmakta zorlananlar” a örnek olarak zikredilmiştir. Bunlardan yaşlıların oruç yerine fidye vereceklerinde ittifak vardır. Diğer ikisine gelince meselâ Şâfiî ve Mâlik’e göre bunlar da fidye verirler, sonra da mazeretleri ortadan kalkınca kazâ ederler. Hanefîler’e göre bu ikisi fidye vermezler, sonradan tutamadıkları oruçlarını kazâ ederler. Günümüzde dökümcü, maden, beton ve yol işçisi, tellâk, hamal gibi ağır işlerde çalışan kimselerin de “orucu tutmakta zorlananlar” sınıfına dahil edileceği hükmü birçok fıkıhçı tarafından benimsenmiştir. Bunlar da zarar gördükleri takdirde oruç tutmak yerine fidye verebileceklerdir (İbn Âşûr, I, 167). Fidye bir yoksulun bir günlük yiyeceğidir. Fıkıhçılar bunu buğday, arpa ve hurmadan birmüd (dört koşam) miktarı olarak belirlemişlerdir. Bu yiyecekler Hz. Peygamber döneminde bölgenin temel gıdaları idi. Başka zaman ve mekânlarda da fidye “temel yiyeceklerin orta kalitede olanından bir günlük ihtiyaç karşılığı” olarak tesbit edilmelidir. Bu miktar fidyenin alt sınırıdır. Âyete göre daha fazlasını vermek,

veren için dünya ve âhirette hayırlara vesile olacaktır (ayrıca bk. **Mâide 5/89**). Hasta ve yolcu olanlara oruç tutmama ve başka zamanda sayısınca kazâ etme izin ve imkânı verilmiş olmakla beraber, önemli bir güçlüğü ve engelin bulunmaması halinde bu durumlarda da orucun tutulması, “Tutmanız sizin için daha hayırlıdır” buyurularak tavsiye edilmiştir. Bu cümleyi “genel olarak oruç ibadetinin insanlar için iyilikler getireceği” şeklinde anlayan, hastalık ve yolculukta oruç tutmakla ilgili olmadığını ileri süren fıkıhçılar da vardır.

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ حِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا (101)

Nisâ 4/101 Ayet

Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır. (101)

Tefsir

Hicretle ilgili âyetlerden sonra savaş ve sefer hallerinde namazın nasıl kılınacağı konusu açıklanmıştır. Çünkü hicret uzun yolculuğu gerektirmektedir, savaş da silâhların başından ayrılmamayı, düşmana karşı tetikte olmayı veya fiilen çarpışmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Bütün bu hallerde akla gelen soru, müslümanların en önemli ibadetleri olan namazın ne olacağıdır? Terk mi edilecektir, kazâyâ mı bırakılacak, imkânların elverdiği ölçüde ve şekilde vakti içinde cemaatle mi kılınacaktır? Kur’ân-ı Kerîm’in bu sorulara verdiği cevap açıktır: Sefer halinde namaz kısaltılacak, düşmanın karşısında bile olsalar müslümanlar iki gruba ayrılarak hem nöbete ve savaş halinin icabı olan önlemleri almaya devam edecekler hem de sırayla imamın arkasına gelerek bir rek’atı imamın arkasında, bir rek’atı da kendi başlarına kılacaklardır. İnsanların yaratılış amacı Allah’a kulluktur, namaz Allah’a kulluğun benzeri bulunmaz bir aracıdır. Şuuru yerinde olan her mümin, savaş halinde bile imkânların elverdiği ölçüde –eksilterek de olsa– namazı eda edecektir. Esasla ilgili olarak bu açıklığın dışında kalan detayları da Hz. Peygamber’in sünneti tamamlamış, akla gelecek soruları o cevaplandırmıştır. 101 ve 102. âyetlerle ilgili hadisler birlikte ele alındığında karşımıza iki namaz şekli çıkmaktadır: Yolcu namazı (seferî namaz) ve korku namazı (salâtü’l-havf). 101. âyet korku namazı hakkında açık bir delil, bir tehlike söz konusu olmadan, kısaltılan yolcu namazı hakkında ise nisbeten üstü kapalı bir delildir; yolcu namazını sünnet açıklığı kavuşturmuştur. “Biz Kur’an’da korku namazıyla yolcu olmayanların namazını buluyoruz, fakat yolcu namazını göremiyoruz” şeklindeki bir soru üzerine Abdullah b. Ömer’in yaptığı şu açıklama da bu anlayışı desteklemektedir: “Biz hiçbir şey bilmez iken Allah Teâlâ Muhammed’i peygamber olarak gönderdi; biz ancak onun yaptığını görüp yapıyoruz” (el-Muvatta’, “Kasrû’s-salât”, 7). Hz. Âişe’nin “Namaz yolculukta olsun, kişinin devamlı oturduğu yerde olsun ikişer rek’at olarak farz kılındı, sonra yolculukta iki rek’at olduğu gibi bırakıldı, yolcu olmayanlar için ise rek’atlar arttırıldı” (el-Muvatta’, “Kasrû’s-salât”, 8) şeklindeki bir ifadesini de göz önüne alan tefsirciler âyeti şöyle açıklamışlardır: Dört rek’atlı farz namazlar başlangıçta ikişer rek’atlı idi. Hicretin başında öğle, ikinci ve yatsı namazlarının farzları dörder rek’ata çıkarıldı. İlk yıllarda genel olarak savaş ve sefer yoktu, birkaç yıl sonra savaş için seferler başlayınca bu âyet geldi ve “namazın kısaltılarak iki rek’at kılınmasında günah bulunmadığını” bildirdi. Hz. Âişe “Seferde olduğu gibi bırakıldı” derken “yolculukta, ilk farz kılınan rek’at sayılarının değiştirilmediğini” ifade etmektedir; bundan da anlaşılan “hicretten sonra yolculukta namazın hiçbir zaman dört rek’at olarak kılınmadığıdır.” Yolcu namazının kısaltılması hükmü hicretin 4. yılında açıklanmıştır. Bu tesbit, “ikinci yıl, hicretten kırk gün sonra” şeklindeki tesbitlerden daha sıhhatlidir. 102. âyette açıklanan korku namazı ise hicretin

6 ile 7. yılları arasında cereyan eden Zâtürrika' Gazvesi'nde uygulanmış ve ilk kılınan korku namazı da bir ikindi namazı olmuştur. Tefsircilerin cevap aradıkları bir soru da âyette geçen "korkarsanız" kaydır. Böyle bir korkunun bulunmaması halinde yani savaş maksadı ve tehlikesinin bulunmadığı yolculuklarda dört rek'atlı farzların iki rek'at olarak (kasredilerek) kılınmasının delili nedir? Âyetten böyle bir delâlet çıkaramayan birkaç müctehid "Normal yolculuklarda namaz kısaltılamaz" demişlerdir. Ancak bunların ilgili hadisleri görmedikleri veya sahih bir yoldan elde edemedikleri anlaşılmaktadır. Çünkü birçok sahih hadis ve yaygın sünnet normal yolculuk hallerinde de hem cem'in (öğle ile ikindinin ikisinden birinin vaktinde arka arkaya, akşam ile yatsının da yine ikisinden birinin vaktinde arka arkaya kılınması) hem de kasrın (dört rek'atlı farzları ikiye indirerek kılma) câiz olduğunu göstermektedir. Müslim'in rivayet ettiği bir hadise göre Ya'lâ b. Ümeyye bu konuyu Hz. Ömer'e şöyle sormuştu: "Allah 'korkarsanız' diyor, ama artık bu durum ortadan kalktı, ne dersiniz?" Hz. Ömer'in cevabı şu olmuştur: "Ben de senin gibi bu işi garip buldum ve Hz. Peygamber'e sordum; 'Bu Allah'ın size bir sadakasıdır, öyleyse siz de O'nun sadakasını kabul edin' buyurdular" ("Salâtü'l-müsâfirîn", 4). Bu hadisten yola çıkarak tutarlı bir açıklama yapan İbn Âşûr özetle şöyle demektedir: Korku ve tehlike bulunduğu namazı kısaltmak ruhsattır, Allah'ın kulları için bir kolaylık lutfetmesidir. Tehlikesiz yolculuklarda namazı kısaltma izni ise bir sadakadır. O'nun ruhsatı da, sadakası da reddedilmemelidir. 101. âyet, daha önce sünnet yoluyla meşrû kılınan "tehlikesiz yolculuklarda da kısaltmanın câiz olduğu" hükmünü tekrarlamış ve bunu 102. âyette gelecek olan korku namazının nasıl kılınacağı konusuna bir giriş kılmıştır. Mesele bundan ibarettir; iki kılmanın vâcip veya sünnet olduğunu ispat için bazı fakihlerin yaptıkları zorlama te'villere gerek yoktur (V, 184). "Korku namazı gafil avlanma, baskına uğrama gibi muhtemel tehlikeye mi mahsustur yoksa fiilen çarpışma devam ederken de kılınabilir mi?" sorusuna da müctehidler farklı cevaplar vermişlerdir. Hanefîler'e göre fiilen çarpışma devam ederken namaz kılınmaz; çünkü Resûlullah Hendek Savaşı'nda dört namazı ertelemiş, çarpışma devam ederken kılmamıştır (meselâ bk. Buhârî, "Megâzî", 29; el-Muvatta', "Salâtü'l-havf", 4). Ayrıca çarpışmanın gerektirdiği hareketlerle namazı bağdaştırmak mümkün değildir; bu hareketler namazı bozar. Diğer müctehidler içinde "Rükû ve secde yapamayacak durumda olanlar îmâ ile kılarlar", "Her rek'at yerine bir defa tekbir alarak kılmış olurlar", "Az hareket namazı bozmaz, çok hareket bozar" diyenler olmuştur (Cessâs, II, 263). Namazın belli vakitler içinde eda edilen bir ibadet olduğunu belirten âyet göz önüne alındığında, mazeret sebebiyle bazı kısımları eksik yapılsa bile savaş halinde de—imkânlar hangi şekilde kılmaya izin veriyorsa— o şekilde ve zamanında kılmanın maksada daha uygun olduğu ortaya çıkmaktadır.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

(89)

Mâide 5/89Ayet

Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak, yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkanı) bulamazsa onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur.

Yeminlerinizi tutun. Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz. (89)

Tefsir

Sözlükte yemin “sağ taraf, sağ el, güç, ahid, ant” gibi mânalara gelir. Dinî terim olarak yemin, bir kimsenin bir işi yapıp yapmayacağına dair sözünü veya bir konuda verdiği haberin doğruluğunu Allah’ın adını veya bir sıfatını anarak güçlendirmesini ifade eder. Kefâret ise “örtücü, gizleyici” anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak kefâret, kişinin dinen yapılmaması gereken bazı işleri yapması sebebiyle Allah’tan bağışlanma dileğinde bulunmak amacıyla yerine getirdiği, hem ibadet hem dinî ceza özelliği taşıyan bir onarma eylemini ifade eder. Kişinin dinî hayatının yanı sıra yargılama hukukunda da bir ispat vasıtası olarak yeminin önemli bir yeri vardır. Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in hadislerinde yeminin değeri ve sonuçları üzerinde önemle durulmuştur.

Bunlardaki ana fikir şudur: Allah’ın adı kötü işlere vasıta kılınmamalıdır. Kasıtsız yapılan yeminlerden ötürü sorumluluk yoktur; kasıtlı olarak yapılan yeminlerde dinin yasakladığı bir iş söz konusu ise bozulmalı, böyle değilse yeminlere sadakat esas olmalı ve –hangi sebeple olursa olsun– yeminin bozulması halinde bağışlanmaya vesile olması için belirli bir kefâret ödenmelidir (yemin çeşitleri hakkında bilgi için bk. Bakara 2/224-225; Buhârî, “Eymân”, 1-33; “Keffârâtü’l-eymân”, 1-10; Müslim, “Eymân”, 1-59). Kur’an’ın yemine çok önem vermiş olması, İslâm bilginlerini de bu konu üzerinde titizlikle durmaya sevk etmiş, fakat zamanla bu ve benzeri meselelerdeki aşırı varsayımçı yaklaşımlar değişik hile yollarına sapma sonucunu doğurmuş, gerek teori düzeyinde gerekse pratik hayatta dinimizin amaçlarıyla asla bağdaşmayan düşünce ve eylemler dinin bir parçası gibi görülür hale gelmiştir. Oysa toplumu dinî konularda aydınlatmakla yükümlü olan kişiler şu hususları vurgulayarak insanları bilgilendirirlerse bu olumsuzluklar asgari düzeye indirilebilir: a) Yemin çok ciddi bir beyandır; kasıtsız olarak yapılan yeminlerden ötürü Allah katında sorumluluk yoksa da bu konudaki yersiz ağız alışkanlığı yeminin ciddiyetini zedeler, şu halde olur olmaz durumlarda yemin sözcüklerini telaffuz etmekten kaçınılmalıdır. b) Yalan yere yemin etmenin sorumluluğu çok ağırdır (İmam Şâfiî’ye göre bu tür yemin için de kefâret ödenmelidir). c) Bir işi yapıp yapmamakla ilgili olarak yemin edilmişse, buna olabildiğince sadakat gösterilmeli, fakat bundan dinin onaylamadığı bir sonuç doğuyorsa yemin bozulmalıdır. d) Bozulan yeminden ötürü bu âyette açıklandığı biçimde kefâret ödenmelidir. e) Yemin ifadelerinden lafızcı yorumlarla zorlanmış sonuçlar çıkarmaya çalışılmamalı, bu konuda niyetin esas olduğuna dikkat edilmelidir. Âyette “Bunun da kefâreti ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır” buyrulurken yemini bozmanın kefâreti iki ihtimale göre düzenlenmiştir. Birinci ihtimal belirli bir maddî güce sahip olanlarla ilgili olup burada fıkıh usulü bilginlerinin “muhayyervâcip” adını verdikleri bir görev türü söz konusudur. İslâm’da yapılması zorunlu olan görevler (vâcip, farz) genellikle tek tip olarak belirlenmiş olup buna da “muayyen vâcip” denir. Fakat muhtemelen, insan idare ve eğitiminde determinist bir anlayışın hâkim kılınmaması ve göreve muhatap olan çevredeki düzeni ihlâl etmeyen durumlarda yükümlüye seçim imkânı verilmesi gerektiğine dikkat çekilmek üzere, dinen yapılması zorunlu bazı işlerde bile yükümlüye seçim hakkı tanınmıştır. Burada bu tür bir görev örneği yer almaktadır: Maddî imkâna sahip olan yükümlü, on fakiri doyurma, on fakiri giydirme, bir köleyi özgürlüğüne kavuşturma seçeneklerinden birini yerine getirerek görevini yapmış sayılacaktır. Kişi bu görevini fakirleri doyurmak suretiyle yerine getirmek isterse, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî’ye göre, doyurulacak fakirlerin on kişiden az olmaması, ayrıca bunların hür ve müslüman olmaları gerekir; Ebû Hanîfe’ye göre ise bir fakirin on gün sabah akşam doyurulmasıyla da ödev yerine getirilmiş olur, ayrıca bunların hür ve müslüman olmaları da şart değildir. Âyette geçen evsat kelimesini “en iyisi” şeklinde anlayanlar olmuşsa da genel kanaat bunun “ortalama seviye” anlamında olduğu yönündedir. Buna göre kefârette, kısıntılı harcama yapılan zamanların ya da bayram vb. özel günlerin değil normal günlerin harcamaları esas alınacaktır. Âyette verilen

ölçü Hz. Peygamber'in ve sahâbenin uygulamaları ışığında değerlendirilerek yemek ve giysinin kalitesi ve miktarı hakkında değişik açıklamalar yapılmıştır. Bunlarda hâkim olan ortak düşünceyi şöyle ifade etmek mümkündür: Miktar ve kalite, kefâreti ödeyecek olanın ekonomik düzeyine ve ailesi için yaptığı harcamaların orta derecesine göre toplumun o günkü hayat standartları dikkate alınarak belirlenmelidir. Buna göre, fakirleri doyurma seçeneğini esas alarak nakit ödeme yapmak isteyen bir kimse, yalnız yaşıyorsa kendisinin bir aylık gıda masrafını otuz bölüğünde çıkan miktarı, aile ortamında yaşıyorsa ailenin bir aylık gıda masrafını otuz güne, bunu da aile bireylerinin sayısına bölüğünde çıkan miktarı on ile çarpar; bumeblağı on fakire kefâret niyetiyle dağıtır. Ebû Hanîfe'nin yukarıda açıklanan görüşü doğrultusunda bu meblağın bir veya birkaç fakire verilmesi de mümkündür. Yemin kefâreti görevinin ifasında ikinci ihtimal yükümlünün daha önce sayılan seçeneklerden hiçbirine güç yetirememesidir, bu durumda tek tip bir görevle (muayyen vâcip) karşı karşıyadır: Üç gün oruç tutma. Hanefî ve Hanbelîler'e göre bu orucun ardarda olması gerekir; Mâlikî ve Şâfiîler'e göre ise aralıklı olarak tutulması da mümkündür.

ÜNİTE 5

DEĞERLER

Sayfa 82

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (201)

“...Rabb’imiz bize dünyada ve ahirette iyilik ve güzellik ver...”Bakara 2/201

Bakara 2/201Onlardan, “Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru” diyenler de vardır.

Bakara 2/201 Ayet

Hac ibadetinizi bitirdiğinizde, artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anışla Allah’ı anın. İnsanlardan, "Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) bu dünyada ver" diyenler vardır. Bunların ahirette bir nasibi yoktur. Onlardan, "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru" diyenler de vardır. İşte onlara kazandıklarından bir nasip vardır. Allah, hesabı pek çabuk görendir. (200-202)

Tefsir

Müfessirlerin kaydettiği rivayetlere göre İslâm’dan önceki Araplar, hacı tamamladıktan sonra (bazı rivayetlerde Mina’da halkalar halinde oturup) atalarının büyüklüğü konusunda nutuklar çeker, onlarla övünme yarışına girerlerdi. Müslümanlar, dolaylı bir biçimde bu yanlış uygulamayı reddetmeye, bunun yerine müşriklerin atalarını anmalarından daha güçlü bir biçimde Allah’a hamd ve şükredip O’nu anmaya çağırılmaktadır (Taberî, II, 295-297). İbn Abbas ve Atâ gibi âlimlere isnat edilen başka bir yorumu göre âyetin anlamı genel olup, “Küçük çocuklar babalarını nasıl sevgiyle anar, onlardan yardım, ilgi ve destek beklerse siz de Allah’ı o şekilde, hatta daha güçlü ve canlı olarak zikredin, O’na sığınıp yardımını dileyin” anlamına gelmektedir (Taberî, II, 297; İbn Atıyye, I, 276). “Ama insanlardan öyleleri vardır ki, Allah’ı anıp dua ederken, ‘Ey rabbimiz! Bize bu dünyada ver’ derler” meâlindeki ifadede, bu şekilde dua edenlerin, iyi-kötü ayırımı yapmadan sadece “Bize dünyada ver” dedikleri bildirilmiş, fakat ne istedikleri belirtilmemiştir. Çünkü sırf dünyayı isteyen kimse dünyanın kulu kölesi olmuş demektir; bu sebeple de o kişi için dünyaya ait her şey iyi demektir. Böyleleri yalnız dünyayı istedikleri için âhiretle ilgili amelleri ihmal ederler, bu yüzden de “Böyle bir kimsenin âhiretten hiç nasibi yoktur.” Fakat 201-202. âyetlere göre Allah’tan doğru dilekte bulunanlar ve dolayısıyla O’nun rızâsına liyakat kazananlar, hem bu dünyanın iyiliklerini hem de öteki dünyanın iyiliklerini isterler; inanan insan için en çok korkulan şeylerden biri olan cehennem azabından korkarlar. Dünyada yaptıkları iyiliklerin karşılığını âhirette görecektirler bunlardır. Zemahşerî 201. âyetin metnindeki hasene kelimesini, “iyi kulların Allah’tan diledikleri sağlık, geçim rahatlığı, iyi işlerde başarı gibi dünyevî yararlar ile âhiret sevabı” şeklinde özetlemiştir (I, 125). Bunlara erdemli eş, hayırlı evlât, güzel amel, ilim, ibadet gibi başka anlamlar da eklenmiştir (Reşîd Rızâ, I, 237). Buna göre insanın dünyası ve âhireti için yararlı olan her şey hasenedir (hasene ve seyyie terimlerinin anlamları hakkında geniş bilgi için bk. **En’âm 6/160**). Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber’in dua ederken en çok bu âyetin “Rabbenâ âtinâ...” bölümünü okuduğunu (Buhârî, “Daavât”, 55) ve okunmasını tavsiye ettiğini (Müslim, “Zikir”, 23) belirtir. Müslim’in el-Câmi’u’s-sahîh’inin “Zikir ve Dua” bölümünde, bu âyeti okuyarak dua etmenin fazileti hakkında özel bir bab açılmıştır (9. bab). Fâtîha sûresinin yanında bu âyet de bütün müslümanların namazda ve namaz dışında, her vesileyle okudukları dualar içinde veya sonunda tekrar etmeyi âdet haline getirdikleri, bütün duaların ihmal edilemez bölümüdür.

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (160)

En'âm 6/160 Ayet

Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez. (160)

Tefsir

Hasene, dinin ve akliselimin iyi ve doğru kabul ettiği her türlü inanç, tutum ve davranışı, seyyie de bunların zıddını ifade eder. Her ne kadar bazı âlimler buradaki haseneyi “kelime-i tevhid”, seyyiyeyi de “küfür” ve “şirk” şeklinde açıklamışlarsa da âyetin genel olan lafzını bu şekilde tahsis etmek için sebep yoktur (Râzî, XIV, 8). Nitekim Taberî'nin bu âyet münasebetiyle aktardığı bir rivayete göre ashabdan Ebû Zer'in “Yâ Resûlellah! 'Lâ ilâhe illallah' sözü hasenâttan mıdır?” sorusuna Hz. Peygamber'in verdiği “Hem de en üstünü!” şeklindeki cevap (VIII, 108), hasenenin, kelime-i tevhidi de içine alan geniş kapsamlı bir kavram olduğunu göstermektedir. Burada da görüldüğü gibi bazı âyet ve hadislerde kötülüğün karşılığının dengi ile, iyiliğin karşılığıninsa fazlasıyla verileceği bildirilmiş; bu fazlalık yukarıdaki âyette “on misli” olarak belirtilmiştir. Diğer âyetlerde ise, böyle bir miktar belirtilmeden hasenenin “kat kat fazlasıyla” (Nisâ 4/40), “daha iyisiyle” (Neml 27/89), “daha güzeliyle” (Şûrâ 42/23) karşılık bulacağı bildirilmekle yetinilir. Bütün ilgili kaynaklarda, 160. âyete dayanılarak, bir iyiliğin mükâfatının en az on misli fazla olacağı, ikinci âyetler grubunun bundan daha büyük miktarları gösterdiği ifade edilmiştir. Hatta Enes b. Mâlik'in rivayet ettiği bir hadiste, cennet ehlinin dilekleri üzerine Hz. Peygamber'in şefaati sayesinde, “kalbinde zerre kadar bir hayır (iman) bulunan kimse”nin bile cehennemden kurtulacağı bildirilmiştir (Buhârî, “Tevhîd”, 19; Müslim, “Îmân”, 304). Hadis şârihlerinin ayrıntılı olarak incelediği (meselâ bk. Nevevî, Şerhu Müslim, I, 148-152; İbn Hacer, Fethu'l-bârî, XXIV, 115-123) bazı hadislerle göre istenip de yapılmayan kötülük yazılmayacak, yapılan da bir tek kötülük olarak yazılacak; buna mukabil yine istenip de yapılmayan iyilik bir iyilik olarak, yapılan da on mislinden 700 misline kadar katlanarak yazılacaktır. Bu hadislerin birinde “700 misli”nden sonra bir de “daha çok katlanarak” ifadesi yer alır (Buhârî “Rikâk”, 31; “Tevhîd”, 35; Müslim, “Îmân”, 203-207). İbn Hacer'in oldukça mâkul gelen bir görüşüne göre iyilik, bir fiil ve davranış olarak 700 misline kadar ödüllendirilir. Şu var ki, bu davranışın arkasındaki iyi niyet, ihlâs, azim ve kararlılık, gönül huzuru gibi yüksek duygu ve düşüncelere, ayrıca yapılan işin kalitesine, hayır ve menfaatinin kapsamına vb. müsbet niteliklerine göre ecri de yüksek olur (Fethu'l-bârî, XXIV, 118). Şuna da işaret etmek gerekir ki, daha başka benzerleri yanında, özellikle “Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse ona daha iyisi verilir... Ama kimler de kötülükle gelirse işte onlar yüzüstü cehenneme atılırlar. Yaptıklarınızın karşılığında başkasını mı göreceksiniz?” (Neml 27/89-90) meâlindeki âyetle Kasas sûresinin aynı mahiyetteki 84. âyetini dikkate alarak iyiliklerin karşılığının fazlasıyla verilmesi, şefaet ve af gibi konularda, insanları dinî ve ahlâkî görevlerini ihmal etmeye kadar götürebilecek aşırı iyimserliklerden, boş ümitlerden de kaçınmak gerekmektedir.

وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا (86)

“Size selam verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin...”Nisa 4/86

Nisa 4/86 Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selâmla karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabı nı gereği gibi yapandır.

Nisa 4/86 Ayet

Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin. Şüphesiz Allah her şeyin hesabını gereği gibi yapandır. (86)

Tefsir

Aracılık için birisine başvuranlar işe selâm ile başlayacaklardır. Müminler karşılaştıklarında selâmlaşacak, karşılıklı olarak iyi dilekte bulunacaklardır. Her kültürde selâmlaşma âdeti ve bu âdetin gerektirdiği usul ve âdâb vardır. Bu münasebetle müslümanlar arasında selâmlaşmanın nasıl olması gerektiği konusuna geçilmiştir. “Selâm” diye tercüme edilen tahiyye, hayat kelimesiyle aynı kökten olup lugat mânası itibariyle “sağlık, uzun ömür dilemek” demektir. Tefsirciler buradaki tahiyye buyruğunu üç şekilde açıklamışlardır: a) Hapşıranın “elhamdülillâh” demesi ile başlayan karşılıklı dualar; b) Hediye verene hediye ile mukabele; c) Selâm verip almak. Tahiyye kelimesi daha ziyade bu üçüncü mânada kullanılmıştır. Câhiliye devrinde de çeşitli sözlerle selâmlaşma yapılır, ama selâmlaşmada köleliğin ve sınıf farkının izleri görülürdü. Selâmvermek mecburiyetinde olanlar, verirken birtakım kayıtlara bağlı bulunanlar köleler, zayıflar ve gripler olurdu. İslâm dini getirdiği eşitlik ve fazilet anlayışına uygun olarak bir selâmlaşma âdâbı oluşturdu. Sünnet ve örf bunun verilmesini “esselâmü aleyküm” veya “selâmün aleyküm”, alınışını da “aleykümüsselâm, aleykümsselâm, ve aleykümüsselâm ve rahmetullah ve berekâtüh” şeklinde belirledi. Selâmlaşma müslümanlar arasında bir ülfet, kaynaşma, sevgi aracıdır, barış içinde olma işaretidir. Selâm verip alanlar birbirlerine Allah’tan “iyilik, esenlik, rahmet, bereket” dilemektedirler. Bu sebeple selâmlaşma Kur’an’da ve Sünnet’te teşvik edilmiş, âlimler tarafından hükmü ve âdâbı üzerine kafa yorulmuş, açıklamalar yapılmıştır. Bir müslümanın bir veya daha fazla müslümanla karşılaştığı, bir araya geldiği zaman selâm vermesi sünnettir, bu selâmı birisi verince diğerlerinin onu alması farzdır. Bir kişinin verdiği selâmı topluluktan birinin almasıyla vazifenin yerine gelmiş olup olmayacağı konusu tartışılmıştır. Ebû Hanîfe’ye göre topluluktan her birinin selâmı alması gerekir. Gayri müslimlere de müminlere verilen selâmın verilebileceğini ileri süren âlimler bulunmasına rağmen ekseriyete göre onlara bir mümin böyle selâm vermez, onlar verirlerse “ve aleyküm” (size de olsun) şeklinde mukabele edilir (ayrıca bk. **Nûr 24/ 27, 61**).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (27)

Nûr 24/ 27 Ayet

Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor. Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, "Geri dönün" denirse hemen dönün. Çünkü bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir. İçinde size ait bir eşya olan, oturana bulunmayan evlere girmenizde herhangi bir günah yoktur. Allah, açığa vurduklarınızı da, gizlediklerinizi de bilir. (27-29)

Tefsir

İffet ve namusla ilgili iftirayı yasaklayan, bu davranışın ne kadar büyük bir günah ve ağır bir suç teşkil ettiğini açıklayan âyetlerden sonra ve iffeti korumak için tedbirler getiren âyetlerden önce her iki konuyla da sebep-sonuç ilişkisi bulunan bir konuya yer verilmektedir: Başkalarının evlerine girip çıkma kuralları. Başkalarının evlerine girme konusunda bazı kurallara ve ihtiyat tedbirlerine uyulmaması halinde hem girip çıkanları görenlerin suizanna kapılmaları ve tecessüs duygularının tahrik edilmesi hem de girip çıkanların bazı aile sırlarına vâkif olmaları, ailenin görülmesini istemediği bazı şeyleri görmeleri, o anda veya ileride bazı olumsuz ve yasak duyguların, niyetlerin oluşması gibi kötü sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bugün şehirlerde, elektriğin ve elektronik araçların bulunduğu binalarda oturanlar, gelenlerle konuşmak, kimliklerini sormak, hatta onları görmek, buna göre kapıyı açmak veya açmamak imkânlarına sahip bulunmaktadırlar. Böyle imkânların bulunmaması halinde kapıya gelenin bazı kurallara kendiliğinden riayet etmesi ve edebe aykırı yollara tevessül etmemesi gerekir. Belli kimselerin oturmasına mahsus bulunmayan, ya boş olan veya hanlar, kervansaraylar, oteller, abdesthaneler, dükkânlar gibi her isteyenin girip çıkmasına, oturup kalkmasına, alışveriş yapmasına açık bulunan yerlere girmek için yukarıdaki usule göre izin almak gerekli değildir. “İçinde kendinize ait eşya bulunan” şeklinde çevirdiğimiz ifadeyi, “faydalanmanıza açık bulunan” şeklinde de anlamak mümkündür. Yukarıdaki örnekler bu anlayışa uygun bulunmaktadır. Bizim çevrimize uygun örnek ise sahipleri tarafından terk edilmiş ve içine başkaları tarafından yakacak vb. eşya konmuş binalar ve yerlerdir. Câhiliye dönemiyle İslâm’ın ilk yıllarında insanlar birbirlerinin evine girerken “iyi sabahlar, iyi akşamlar” gibi iltifat ifadeleri kullanmakla birlikte bu konularda muaşeret kurallarına yeterince önem verilmiyor, baskın yapar gibi evlere dalanlar oluyor; sık sık rahatsız edici, hatta utanç verici durumlarla karşılaşılıyordu (Buhârî, “İsti’zân”, 11; Râzî, X, 197). Daha sonra, özellikle konumuz olan âyetler ile diğer âyet ve hadislerde evlere girerken izin isteme ve izin verme konularında özel hükümler getirilmiş; böylece meskenlerin mahremiyeti ve dokunulmazlığı, bireyin ve ailenin saygınlığı korunmak istenmiştir. Kaynaklarda izin konusunda bilhassa şu hususlar üzerinde durulmaktadır: a) Yukarıda belirtilen istisnâ yerler ile kural olarak sahibince veya yetkili kişi ve makamlarca söz, işaret, yazılı belge, tabela vb. yollarla girilmesine izin verilen yerler dışındaki mahallere, özel ve mahrem mekanlara izin almadan girilemez. Ancak bir hadiste belli bir zamanda bir yere gelmesi için davet edilen kişinin belirtilen zamanda o yere girmesi için izin alması gerekmediği ifade edilir (Buhârî, “İsti’zân”, 14). b) Hz. Peygamber’in belirlediği bir kurala göre bir yere girmek için izin isteyen kişi, bu isteğini en çok üç defa tekrar etmeli, buna rağmen izin ifade eden bir karşılık alamazsa dönüp gitmelidir (Buhârî, “İsti’zân”, 13; Müslim, “Âdâb”, 32, 34, 35, 37; Râzî, XXIII, 197-198). Ancak sesinin duyulmadığını düşünen kimsenin izin talebini üçten fazla tekrar edebileceği belirtilmektedir (Kurtubî, XII, 218). c) Konumuz olan 27. âyette izin isterken ev halkına ayrıca selâm verilmesi de istenmiştir. Hz. Peygamber’in böyle durumlarda genellikle selâm verip kendisini tanıtarak izin istediği bildirilmektedir (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 138). 27. âyetin söz dizilişinde selâm izin istemeden sonra gelmektedir. Bununla birlikte âyetteki sıranın bağlayıcı olmadığı, duruma göre önce selâm verip kendini tanıttıktan sonra izin istemenin mümkün olduğu görüşü de vardır (Nevevî, XVI, 131). Hz. Peygamber’in, izin almadan huzuruna giren birini, “Dışarı çık, ‘Selâmün aleyküm, girebilir miyim?’ de” şeklinde uyarırken önce selâmı zikrettiği görülmektedir (Dârimî, “Salât”, 88). d) İzin isteyen kişi içeridekilere kendisini açıkça tanıtmalıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem, içeri girmek isteyen birine kim olduğunu sorunca bu kişinin “benim” demesine canı sıkılmış, “Sen de kimsin!” diyerek yaptığının yanlışlığını hatırlatmıştır (Buhârî, “İsti’zân”, 17; “Edeb”, 94). Bu durumda kapı tokmağını kullanma, zil çalma, diyafonla seslenme gibi modern imkânlardan yararlanırken de kendini açıkça tanıtmak gerekmektedir. e) Bir kimsenin izinsiz girmesi câiz olmayan yeri iyi niyetle de olsa kapı aralığından veya pencereden gözetlemesi de câiz değildir. Zira izin isteme hükmünün konuluş sebebi, aile mahremiyeti gibi ilgililerin görülmesini istemediği mahremiyetleri yabancı gözlere karşı

korumaktır (Aynî, XVIII, 286, 294). Müminlerin casusluk yapar gibi birbirlerinin mahrem durumlarını araştırmalarını yasaklayan âyetin (Hucurât 49/12) bu konuyla da ilgili olduğu kabul edilmektedir. Hz. Peygamber, birinin bu şekilde evini gözetlediğini görünce onu sert bir dille uyarmıştır (Buhârî, “İsti’zân”, 11; “Diyât”, 15, 23; ayrıca bk. Mustafa Çağrı “İzin”, DİA, XXIII, 509-510).

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ
تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ
بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَالِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكَتُمْ مَفَاتِحَهُ أَوْ
صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ
تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (61)

Nûr 24/ 61 Ayet

Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde veya erkek kardeşlerinizin evlerinde veya kız kardeşlerinizin evlerinde veya amcalarınızın evlerinde veya halalarınızın evlerinde veya dayılarınızın evlerinde veya teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da dostlarınızın evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak, selam verin. İşte Allah, düşünesiniz diye âyetleri size böyle açıklar. (61)

Tefsir

Bu âyette ilk bakışta dört ayrı konu var gibi gözükmektedir: Hasta ve sakatlarla ilgili muafiyet, yakınların evlerinden yiyip içmek, birlikte veya ayrı ayrı yemek, evlere girildiğinde selâm vermek. Bu dört konudan ilk ikisinin tek konu olup olmadığı hususu tartışılmıştır. Meâlde “sizin için de” diye başlayan cümle üst tarafına bağlanırsa konu tektir, bağlanmazsa konular farklıdır. Bir tercih yapabilmek için önce âyetin geliş sebebiyle ilgili rivayetlere bakmak gerekecektir: a) Hasta ve sakatlar diğerleri ile birlikte yedikleri zaman hak geçmesi, onların karınlarını doyuramaması ihtimali vardı, bu yüzden rahatsızlık duyanlar, “Birlikte yemenizde sakınca yoktur” denilerek rahatlatılmıştır. b) Hasta ve sakatların, âyetin devamında sayılan yakınların evlerinden yemelerinde sakınca bulunmadığı açıklanmıştır (bu anlayışa göre ilk iki konu farklı değildir, tek konuda açıklama yapılmış demektir). c) Hastalar ve sakatları, karınlarını doyurmak üzere evlerine götürülen kimseler burada yiyecek bulamazlarsa âyette sıralanan yakınlarına götürüyorlardı; bunda sakınca bulunmadığı bildirilmektedir. d) “Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin” (Bakara 2/188) meâlindeki âyet gelince, “bağışlama, alım satım gibi bir durum olmadan akraba ve eş dost evinden yiyip içmenin de câiz olmayan, haksız yoldan yeme ve içme” sayılacağı kanaati bazı kimseleri rahatsız etmişti, bunu gidermek üzere âyet nâzil oldu. e) Sağlam müminler savaşa giderken evlerini, sakatlıkları veya başkaca mazeretleri yüzünden savaşa katılamayanlara emanet ediyorlardı, emanetçilerin de bu evlerde bulunan yiyeceklerden yararlanma hususunda gönülleri rahat değildi, onlara ruhsat tanınmıştır. f) Bu âyet nâzil olduğunda genellikle insanların evlerinde

kapı yoktu, perde çekilmiş olurdu ve evlere kolaylıkla girilirdi, eve giren kişi bazan orada sahiplerini bulamazdı ve bir şeyler yiyip içmeye de ihtiyacı olurdu. Sonraları evlere kapı yapıldı, sahipleri bir yere gideceklerinde kapılarını kapayıp gittiler, bu uygulama da ortadan kalkmış oldu. g) Hasta ve sakatlarla ilgili kısım, daha sonra gelen ve birbirinin evinden yiyip içmekle ilgili bulunan kısımdan farklı olup onların mazeretleri sebebiyle başta cihad olmak üzere bazı emirlerden ve yasaklardan muaf oldukları hükmünü getirmektedir (Cessâs, III, 334; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, III, 1402). Yorumları da yönlendiren bu rivayetler içinde hem tarihî olguya hem de âyetin lafzına en uygun olanı şu iki yorumdur: 1. Topal, kör ve hasta olanların başta cihad olmak üzere –sağlam olma, güç yetme şartı aranan– birçok yükümlülükten muaf oldukları. 2. O günlerde hem ihtiyaç bulunduğu hem de örf ve âdet haline geldiği için akraba ve dostların birbirinin evinden, sahibinin iznini almaksızın –yine örf ve âdet ölçüsünde– yiyip içmelerinin câiz olduğu. Araplar'ın İslâm'dan sonra sürdürdükleri bir âdetleri de yolculukta azıkları birleştirip gerektiği kadar ortadan yemekti. Bu durumda bazı kimseler çok veya sık, bazıları az yiyorlardı, bazı kimseler de herkes bir araya toplanmadıkça ortak azıktan yemek istemiyorlardı. Âyetin ilgili bölümü, iyi niyet ve ihtiyaç sınırları içinde kalındığı sürece tek başına da, bütün arkadaşlar bir araya gelerek de yemenin câiz olduğunu göstermektedir. 27-30. âyetlerde başkalarına ait evlere girerken nasıl izin alınacağı ve selâm verileceği öğretilmişti. Bu âyetin sonunda ise bir kimsenin kendi evine, bir rivayete göre de mescide girdiğinde nasıl davranacağı anlatılmaktadır. Buna göre eve veya mescide girildiği zaman orada bulunanlara selâm verilecektir. "... kendinize selâm verin" cümlesinden kastedilen budur. Lafza daha bağlı bir yoruma göre ise evde kimse yoksa şahıs kendine selâm verecektir.

Sayfa 83

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا
 مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ
 أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَالِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكَتُمْ مَفَاتِحَهُ أَوْ
 صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ
 تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (61)

"...Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak selam verin..."Nur 24/61

Nur 24/61 Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur.6 Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde veya erkek kardeşlerinizin evlerinde veya kız kardeşlerinizin evlerinde veya amcalarınızın evlerinde veya halalarınızın evlerinde veya dayılarınızın evlerinde veya teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da dostlarınızın evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak, selâm verin. İşte Allah, düşünesiniz diye âyetleri size böyle açıklar.

6 . Müslümanlar, savaşa çıkarlarken evlerinin anahtarlarını savaşa çıkamayan kör, topal ve hastalara bırakırlar; bunların, evlerine göz kulak olmalarını isterlerdi. Bunlar, kolladıkları evlerde yiyip içmekten çekinirlerdi. Âyet bunda bir sakınca olmadığını ifade etmektedir.

Nur 24/61 Ayet: Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. Kendi evlerinizde

veya babalarının evlerinde veya annelerinizin evlerinde veya erkek kardeşlerinizin evlerinde veya kız kardeşlerinizin evlerinde veya amcalarınızın evlerinde veya halalarınızın evlerinde veya dayılarınızın evlerinde veya teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da dostlarınızın evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak, selam verin. İşte Allah, düşünesiniz diye âyetleri size böyle açıklar. (61)

Tefsir

Bu âyette ilk bakışta dört ayrı konu var gibi gözükmemektedir: Hasta ve sakatlarla ilgili muafiyet, yakınların evlerinden yiyip içmek, birlikte veya ayrı ayrı yemek, evlere girildiğinde selâm vermek. Bu dört konudan ilk ikisinin tek konu olup olmadığı hususu tartışılmıştır. Meâlde “sizin için de” diye başlayan cümle üst tarafına bağlanırsa konu tektir, bağlanmazsa konular farklıdır. Bir tercih yapabilmek için önce âyetin geliş sebebiyle ilgili rivayetlere bakmak gerekecektir: a) Hasta ve sakatlar diğerleri ile birlikte yedikleri zaman hak geçmesi, onların karınlarını doyuramaması ihtimali vardı, bu yüzden rahatsızlık duyanlar, “Birlikte yemenizde sakınca yoktur” denilerek rahatlatılmıştır. b) Hasta ve sakatların, âyetin devamında sayılan yakınların evlerinden yemelerinde sakınca bulunmadığı açıklanmıştır (bu anlayışa göre ilk iki konu farklı değildir, tekkonuda açıklama yapılmış demektir). c) Hastalar ve sakatları, karınlarını doyurmak üzere evlerine götürülen kimseler burada yiyecek bulamazlarsa âyette sıralanan yakınlarına götürüyorlardı; bunda sakınca bulunmadığı bildirilmektedir. d) “Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin” (**Bakara 2/188**) meâlindeki âyet gelince, “bağışlama, alım satım gibi bir durum olmadan akraba ve eş dost evinden yiyip içmenin de câiz olmayan, haksız yoldan yeme ve içme” sayılacağı kanaati bazı kimseleri rahatsız etmişti, bunu gidermek üzere âyet nâzil oldu. e) Sağlam müminler savaşa giderken evlerini, sakatlıkları veya başkaca mazeretleri yüzünden savaşa katılamayanlara emanet ediyorlardı, emanetçilerin de bu evlerde bulunan yiyeceklerden yararlanma hususunda gönülleri rahat değildi, onlara ruhsat tanınmıştır. f) Bu âyet nâzil olduğunda genellikle insanların evlerinde kapı yoktu, perde çekilmiş olurdu ve evlere kolaylıkla girilirdi, eve giren kişi bazan orada sahiplerini bulamazdı ve bir şeyler yiyip içmeye de ihtiyacı olurdu. Sonraları evlere kapı yapıldı, sahipleri bir yere gideceklerinde kapılarını kapayıp gittiler, bu uygulama da ortadan kalkmış oldu. g) Hasta ve sakatlarla ilgili kısım, daha sonra gelen ve birbirinin evinden yiyip içmekle ilgili bulunan kısımdan farklı olup onların mazeretleri sebebiyle başta cihad olmak üzere bazı emirlerden ve yasaklardan muaf oldukları hükmünü getirmektedir (Cessâs, III, 334; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, III, 1402). Yorumları da yönlendiren bu rivayetler içinde hem tarihî olguya hem de âyetin lafzına en uygun olanı şu iki yorumdur: 1. Topal, kör ve hasta olanların başta cihad olmak üzere –sağlam olma, güç yetme şartı aranan– birçok yükümlülükten muaf oldukları. 2. O günlerde hem ihtiyaç bulunduğu hem de örf ve âdet haline geldiği için akraba ve dostların birbirinin evinden, sahibinin iznini almaksızın –yine örf ve âdet ölçüsünde– yiyip içmelerinin câiz olduğu. Araplar’ın İslâm’dan sonra sürdürdükleri bir âdetleri de yolculukta azıkları birleştirip gerektiğinde ortadan yemekti. Bu durumda bazı kimseler çok veya sık, bazıları az yiyorlardı, bazı kimseler deherkes bir araya toplanmadıkça ortak azıktan yemek istemiyorlardı. Âyetin ilgili bölümü, iyi niyet ve ihtiyaç sınırları içinde kalındığı sürece tek başına da, bütün arkadaşlar bir araya gelerek de yemenin câiz olduğunu göstermektedir. **27-30.** âyetlerde başkalarına ait evlere girerken nasıl izin alınacağı ve selâm verileceği öğretilmişti. Bu âyetin sonunda ise bir kimsenin kendi evine, bir rivayete göre de mescide girdiğinde nasıl davranacağı anlatılmaktadır. Buna göre eve veya mescide girildiği zaman orada bulunanlara selâm verilecektir. “... kendinize selâm verin” cümlesinden kastedilen budur. Lafza daha bağlı bir yoruma göre ise evde kimse yoksa şahıs kendine selâm verecektir.

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (188)

Bakara 2/188 Ayet

Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hakimlere (rüşvet olarak) vermeyin. (188)

Tefsir

“Haksızlık” diye çevirdiğimiz bâtil kelimesi “hakk”ın zıddı olup “asılsız, gerçek bir şeyin karşılığı olmayan, kalıcı olmayan” şeklinde tanımlanmıştır (Reşîd Rızâ, I, 195). Âyette islâmiyet’in temel bir ilkesi ortaya konmaktadır. Buna göre –aksini mümkün kılan özel bir hüküm bulunmadıkça– hiçbir müslüman kişi veya kurum, başka hiçbir kimsenin malını, rızâsı olmadan veya tam ve gerçek bir karşılığını vermeden alamaz, yiyemez; hâkimin kararı da bu hükmü değiştiremez, haramı helâl yapamaz. Bu genel bir hüküm olup aslında bu hükmün kapsamına giren rüşvet yasağı, önemi ve yaygınlık kazanmaya elverişli olması sebebiyle özellikle zikredilmiştir. Âyetten hem kazanç hem de harcama faaliyetlerinin meşrû zeminde yürütülmesi şeklinde genel bir ilke çıkmakta; haksız menfaat sağlamak, maddî veya mânevî bir karşılık elde etmek için işbaşındakilere mal (veya para) vermek yasaklanmaktadır. Bu şekilde çıkar elde etmek için yetkili kişilere menfaat sağlamaya rüşvet denir. Helâl ve meşrû yollardan kazanıp harcamayı emreden genel hükümlü başka birçok âyet ve hadis rüşvet yasağını da kapsamakla birlikte, bu âyette ve bazı hadislerde rüşvet özellikle söz konusu edilerek yasaklanmış, hatta hadislerde buna tevessül edenler lânetlenmiştir (bk. Tirmizî, “Ahkâm”, 9; Ebû Dâvûd “Akdiye”, 4). Rüşvet vermek ve almak haram olduğu gibi, rüşvet vererek temin edilen menfaat da haramdır. Rüşvet zaman zaman bazı toplumlarda son derece ciddi, yaygın ve yıkıcı bir hastalık halini alabilmektedir. Bu hastalıktan korunmayı veya tedavi etmeyi başaran toplumların uygulamasından anlaşıldığına göre bunun için başta eğitim olmak üzere din, ahlâk, hukuk, iktisat, siyaset gibi sosyal disiplinlerin birlikte işletilmesi gerekmektedir; bu illete karşı verilen mücadelenin başarılı olmasında, bir yandan toplumda sosyal adaletin geliştirilmesi bir yandan da hukuk düzeninin kurulması ve adalet mekanizmasının etkin biçimde çalıştırılması özel bir önem taşımaktadır. Âyetten, “Gerçekte size ait olmayan bir malı elde etmek için haksız olduğunuzu bile bile onun kendi malınız olduğunu iddia etmeyiniz, bu şekilde haksız kazanma yollarına tevessül etmeyiniz, bunu dava konusu yapmayınız” anlamı da çıkmaktadır. Buna göre bir mal başka birinin hakkı olduğu halde bir kimsenin bunu bile bile kalkıp onun kendi malı olduğunu iddia etmesi, meseleyi mahkemeye taşınması, haksız olduğunu bildiği halde haklı çıkmak için hâkim önünde dil dökmesi, avukat tutması, hele rüşvet vermesi kesinlikle haramdır. Hz. Peygamber bir hadisinde bazı insanların hitabet ve ikna kabiliyetlerinin başkalarına göre daha güçlü olduğunu, birinin bu kabiliyetini iyi kullanarak mahkemede başkasına ait bir malı kendisine hükmettirirse bu malın kıyamet gününde o kişi için bir ateş parçası olacağını ifade buyurmuştur (Müsned, VI, 203, 290-291, 307). Fahreddin er-Râzî âyetin son cümlesinden beş farklı anlam çıkarıldığını belirterek bunları sıraladıktan sonra en uygun anlamın rüşvet yasağı olduğunu ifade etmektedir (V, 118).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ

لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (27) فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ
ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (28) لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا
غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ (29) قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَعْضُوا مِنْ
أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ (30)

Nur 24/27-30 Ayet

Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor. Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, "Geri dönün" denirse hemen dönün. Çünkü bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir. İçinde size ait bir eşya olan, oturanı bulunmayan evlere girmenizde herhangi bir günah yoktur. Allah, açığa vurduklarınızı da, gizlediklerinizi de bilir. (27-29)

Tefsir

İffet ve namusla ilgili iftirayı yasaklayan, bu davranışın ne kadar büyük bir günah ve ağır bir suç teşkil ettiğini açıklayan âyetlerden sonra ve iffeti korumak için tedbirler getiren âyetlerden önce her iki konuyla da sebep-sonuç ilişkisi bulunan bir konuya yer verilmektedir: Başkalarının evlerine girip çıkma kuralları. Başkalarının evlerine girme konusunda bazı kurallara ve ihtiyat tedbirlerine uyulmaması halinde hem girip çıkanları görenlerin suizanna kapılmaları ve tecessüs duygularının tahrik edilmesi hem de girip çıkanların bazı aile sırlarına vâkıf olmaları, ailenin görülmesini istemediği bazı şeyleri görmeleri, o anda veya ileride bazı olumsuz ve yasak duyguların, niyetlerin oluşması gibi kötü sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bugün şehirlerde, elektriğin ve elektronik araçların bulunduğu binalarda oturanlar, gelenlerle konuşmak, kimliklerini sormak, hatta onları görmek, buna göre kapıyı açmak veya açmamak imkânlarına sahip bulunmaktadırlar. Böyle imkânların bulunmaması halinde kapıya gelenin bazı kurallara kendiliğinden riayet etmesi ve edebe aykırı yollara tevessül etmemesi gerekir. Belli kimselerin oturmasına mahsus bulunmayan, ya boş olan veya hanlar, kervansaraylar, oteller, abdesthaneler, dükkânlar gibi her isteyen girip çıkmasına, oturup kalkmasına, alışveriş yapmasına açık bulunan yerlere girmek için yukarıdaki usule göre izin almak gerekli değildir. "İçinde kendinize ait eşya bulunan" şeklinde çevirdiğimiz ifadeyi, "faydalanmanıza açık bulunan" şeklinde de anlamak mümkündür. Yukarıdaki örnekler bu anlayışı uygun bulunmaktadır. Bizim çevrimize uygun örnek ise sahipleri tarafından terkedilmiş ve içine başkaları tarafından yakacak vb. eşya konmuş binalar ve yerlerdir. Câhiliye dönemiyle İslâm'ın ilk yıllarında insanlar birbirlerinin evine girerken "iyi sabahlar, iyi akşamlar" gibi iltifat ifadeleri kullanmakla birlikte bu konularda muaşeret kurallarına yeterince önem verilmiyor, baskın yapar gibi evlere dalanlar oluyor; sık sık rahatsız edici, hatta utanç verici durumlarla karşılaşılıyordu (Buhârî, "İsti'zân", 11; Râzî, X, 197). Daha sonra, özellikle konumuz olan âyetler ile diğer âyet ve hadislerde evlere girerken izin isteme ve izin verme konularında özel hükümler getirilmiş; böylece meskenlerin mahremiyeti ve dokunulmazlığı, bireyin ve ailenin saygınlığı korunmak istenmiştir. Kaynaklarda izin konusunda bilhassa şu hususlar üzerinde durulmaktadır: a) Yukarıda belirtilen istisnaî yerler ile kural olarak sahibince veya yetkili kişi ve makamlarca söz, işaret, yazılı belge, tabela vb. yollarla girilmesine izin verilen yerler dışındaki mahallere, özel ve mahrem mekanlara izin almadan girilemez. Ancak bir hadiste belli bir zamanda bir yere gelmesi için davet edilen kişinin belirtilen zamanda o yere girmesi için izin alması gerekmediği ifade edilir (Buhârî, "İsti'zân", 14). b) Hz. Peygamber'in belirlediği bir kurala göre bir yere girmek için izin isteyen kişi, bu isteğini en çok üç defa tekrar etmeli, buna rağmen izin ifade eden bir karşılık alamazsa dönüp gitmelidir

(Buhârî, “İsti’zân”, 13; Müslim, “Âdâb”, 32, 34, 35, 37; Râzî, XXIII, 197-198). Ancak sesinin duyulmadığını düşünen kimsenin izin talebini üçten fazla tekrar edebileceği belirtilmektedir (Kurtubî, XII, 218). c) Konumuz olan 27. âyette izin isterken ev halkına ayrıca selâm verilmesi de istenmiştir. Hz. Peygamber’in böyle durumlarda genellikle selâm verip kendisini tanıtarak izin istediği bildirilmektedir (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 138). 27. âyetin söz dizilişinde selâm izin istemeden sonra gelmektedir. Bununla birlikte âyetteki sıranın bağlayıcı olmadığı, duruma göre önce selâm verip kendini tanıttıktan sonra izin istemenin mümkün olduğu görüşü de vardır (Nevevî, XVI, 131). Hz. Peygamber’in, izin almadan huzuruna giren birini, “Dışarı çık, ‘Selâmün aleyküm, girebilir miyim?’ de” şeklinde uyarırken önce selâmı zikrettiği görülmektedir (Dârimî, “Salât”, 88). d) İzin isteyen kişi içeridekilere kendisini açıkça tanıtmalıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem, içeri girmek isteyen birine kim olduğunu sorunca bu kişinin “benim” demesine canı sıkılmış, “Sen de kimsin!” diyerek yaptığının yanlışlığını hatırlatmıştır (Buhârî, “İsti’zân”, 17; “Edeb”, 94). Bu durumda kapı tokmağını kullanma, zil çalma, diyafonla seslenme gibi modern imkânlardan yararlanırken de kendini açıkça tanıtmak gerekmektedir. e) Bir kimsenin izinsiz girmesi câiz olmayan yeri iyi niyetle de olsa kapı aralığından veya pencereden gözetlemesi de câiz değildir. Zira izin isteme hükmünün konuluş sebebi, aile mahremiyeti gibi ilgililerin görülmesini istemediği mahremiyetleri yabancı gözlere karşı korumaktır (Aynî, XVIII, 286, 294). Müminlerin casusluk yapar gibi birbirlerinin mahrem durumlarını araştırmalarını yasaklayan âyetin (Hucurât 49/12) bu konuyla da ilgili olduğu kabul edilmektedir. Hz. Peygamber, birinin bu şekilde evini gözetlediğini görünce onu sert bir dille uyarmıştır (Buhârî, “İsti’zân”, 11; “Diyât”, 15, 23; ayrıca bk. Mustafa Çağrı “İzin”, DİA, XXIII, 509-510).

Ayet

Mü'min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihdir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır. (30)

Tefsir

Aile yalnızca insanların içinde doğup büyüdükları bir mekân olmayıp aynı zamanda önemli bir sosyal birim ve eğitim ocağı olduğu için İslâm ona çok önem vermiş, korunup gelişmesi, vazifesini hakkıyla yerine getirmesi için birçok tavsiyede bulunmuş, kurallar koymuştur. Ailenin korunabilmesi için vazgeçilmez şart eşlerin gözlerinin dışarıda olmaması, karşılıklı sadakat, güven ve iffettir. İnsanoğlunun en güçlü güdülerinden ve duygularından biri, İslâmî kaynaklarda şehvet diye ifade edilen kavram kapsamına giren cinsel güç ve arzudur. Bu arzunun meşrû yoldan yani evlilik birliği içinde tatmin edilmesine izin verilmiş, meşrû olmayan yollardan tatmin ise ayıp ve günah sayılarak yasaklanmıştır. Cinsel hayat yalnızca cinsel ilişki değildir; cinsel ilişki dışında kalan “şehvetle bakma, koklama, dokunma, düşünme ve hayal etme” gibi davranış ve ilişki çeşitlerinin, cinselliği kışkırtan etkileri vardır. Aileyi korumak için iffet ve sadakati öngören Kur’an, bunları sağlamak ve korumak için yalnızca zinayı değil, insanı zinaya götüren adımları da yasaklamıştır. Sûrenin buraya kadar geçen âyetlerinde zikredilen zina ve iffete iftira cezası, lânetleşme tedbiri, namusla ilgili konularda dedikodu yapmanın, ahlâksızlığa karşı umursamazlık kazandıracak davranışların kınanması, başkalarının evlerine izinsiz girip çıkmanın yasaklanması hep iffetin ve ailenin korunmasına yönelik tedbirlerdir. Bu cümleden olarak 30 ve 31. âyetlerde de cinsel arzuyu uyandıran ve kamçılaman ısrarla veya şehvetle bakma, bedeninin cinsiyet duygularını tahrik eden kısımlarını açıkta bırakma, sergileme gibi davranışlar ele alınmakta ve bu konulara dair sınırlamalara yer verilmektedir. Buradaki emir ve yasakların “tavsiye niteliğinde mi, yoksa kesin ve bağlayıcı mı?” olduğu sorusuna cevap aranırken göz önünde tutulması gereken önemli husus, zina ile yasaklanan davranış arasındaki sebep-sonuç veya etkileşim ilişkisidir. “Gözlerini haramdan sakınsınlar” şeklinde çevrilen kısmın tercüme tam olarak yansıtılması mümkün bulunmayan, aslında “mutlak veya genel olarak bakmayı değil, insanı harama götürebilecek bakışları” meneden

bir mâna, bir nüans vardır. Nitekim sevgili Peygamberimiz Hz. Ali'ye hitaben, "Bir baktığında arkadan bir daha bakma, birinci bakış hoş görülür ama ikinci bakışa hakkın yoktur" (Ebû Dâvûd, "Nikâh", 43) buyurarak bu mânaya açıklık getirmiştir. "İffetlerini korusunlar" cümlesindeki iffet kelimesinin âyetteki karşılığı "ferc"dir. Ferc kelimesi hakikat olarak cinsel organlar, mecaz olarak da iffet ve namus demektir. Zemahşerî'nin benimseyerek bazı tefsircilerden naklettiğine göre, "Kur'an'da fercin korunması istendiğinde bundan maksat zinadan korunmasıdır, yalnızca bu âyette maksat gözden korumak ve bunun için örtmektir. Tabiatıyla gözden koruma emri, evleviyetle onu zinadan da korumayı içermektedir" (III, 180). Uygulama ve yorumlara dayalı açıklamalara göre erkeklerin gözlerden korumaları gereken organları (fercleri) yalnızca cinsel organları değil, bunlarla birlikte diğer avret yerleridir, yani göbekleriyle diz kapakları arasında kalan bölgedir. Sınırlarda ictihad farklılıkları vardır: Göbeği ve diz kapaklarını (baldırlar dahil) avret saymayan müctehidler de bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'ye göre göbek değil de dizler avrettir. İmam Mâlik gibi erkeklerin baldırlarını kapatılması gereken yer (avret) saymayan müctehidler, Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadise dayanmaktadır ("Salât", 12). Bu sınırlar erkekler arasında riayet edilmesi gereken sınırlardır. Erkeğin yabancı (nikâh düşen) kadından sakınması gereken yerleri farklıdır. Burada yasak sınırı, normal şartlarda karşı tarafı tahrik edebilecek, ona karşı cinsel cazibeyi arttıracak takılar, kokular, vücut teşhiri gibi nesnelere ve davranışları da içine almaktadır (Râzî, XXIII, 205). Zina fiili iki taraflı olduğundan, korunmak ve kaçınmak için gayret göstermek, tedbir almak da iki taraflı olmak durumundadır. Bu sebeple âyetlerde önce erkeklere, sonra da kadınlara ayrı ayrı hitap edilmiş, böylece her bir cinsin korunmak için üzerine düşeni yapması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Sayfa 83

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَاَنْشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (11)

"Ey iman edenler! Size, 'Meclislerde yer açın!' denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin..."

Mücadele 58/ 11

Mücadele 58/ 11 Ey iman edenler! Size, "Meclislerde yer açın" denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin. Size, "Kalkın", denildiği zaman da kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

Mücadele 58/ 11 Ayet

Ey iman edenler! Size, "Meclislerde yer açın" denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin. Size, "Kalkın", denildiği zaman da kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. (11)

Tefsir

Bu âyetin inşiyle ilgili olarak tefsirlerde genellikle Resûlullah'ın toplantılarında ona yakın olma arzusuyla ilgili olaylara yer verilir. Bunlardan biri şöyledir: Bir gün Suffe diye bilinen yerde Hz. Peygamber ashabıyla sohbet ederken yeni gelenler ayakta kalmışlardı. Bunlar arasında Resûlullah'ın kendilerine özel değer verdiği Bedir Savaşı'na katılmış müslümanlar da vardı. Resûlullah bilhassa onlara yer açılması için yakınındakilere işaret etti. Yerinden kalkması gerekenlerin yüz ifadelerinden bu durumdan hoşnut olmadıkları belli oldu. Münafıklar da bunu fırsat bilip Hz. Peygamber'in adaletli davranmadığı ve bazı kişileri kayırdığı yolunda şâyia çıkardılar. Konuya açıklık getirmek ve bir uyarıda

bulunmak üzere bu âyet nâzil oldu. Âyetin tefsiri sırasında, anılan olayın yanı sıra, toplu halde bulunulan yerlerde uyulması gereken muâşeret kurallarıyla ilgili Resûlullah ve sahâbe dönemi tatbikatından örnekler de verilir. Ayrıca âyette “ilim verilenler”den söz edildiği için İslâm’da ilmin yeri ve önemiyle ilgili geniş açıklamalar yapılır (bk. Râzî, XXIX, 268-269; Elmalılı, VII, 4790-4797; Derveze, X, 106-109). Bu gibi olaylar âyetin anlaşılmasına ışık tutmakla beraber âyetin mesajının bütün müslümanlara yönelik ve bütün zamanları kapsayıcı nitelikte olduğu açıktır. Önceki âyetlerden gerekli çıkarımı yaparak Allah’ın ilminin kuşatıcılığına ve herkesin bir gün O’nun huzuruna çıkarılıp hesap vereceğine yürekten inanan, Kur’an’ın ve Hz. Peygamber’in üzerinde önemle durduğu ahlâk ilkelerine riayet eden, dolayısıyla başkalarına zarar verici davranışlardan olabildiğince uzak durmaya çalışan müminler, 11. âyette bu ilkelerden hareketle müslümana yaraşır sosyal davranış kuralları geliştirmeye yönlendirilmekte; gösterilen örnek (gerektiğinde yer açma ve yerini başkasına verme örneği) ışığında, yalnız zarar vermekten kaçınma değil aynı zamanda gönül alma ve toplumsal kaynaşmayı sağlama amaçlı, terbiye ve incelik örneği görgü kurallarına riayet etmeleri özendirilmektedir. Hatta Râzî’nin belirttiği üzere bu âyetin, kullara iyilik ve kolaylık kapılarını olabildiğince açık tutmaya çalışanlara Allah’ın da dünya ve âhiret iyiliklerini bol bol ihsan edeceği anlamı taşıdığı söylenebilir. Zemahşerî’ye göre “Allah da size genişlik versin” ifadesi, –mekân genişliği, bol rızık, gönül ferahlığı, kabir rahatlığı, cennete girme mutluluğu gibi– insanların arzuladıkları her türlü genişliği kapsamaktadır. Aynı görüşü tekrar eden Râzî’nin şu ifadesi de dikkat çekicidir: Mâkul düşünen hiç kimse bu âyeti toplantıda yer açma anlamıyla sınırlamaz; aksine bununla kastedilen, iyiliklerin ve güzelliklerin müslümana ulaşmasınakatkı sağlamak ve onun gönlünü sevinçle doldurmaya çalışmaktır. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s.) “Kul, müslüman kardeşine yardım etme çabası içinde olduğu sürece Allah da hep onun yardımında olmaya devam eder” (Müsned, II, 274). Taberî de âyetteki “Davranıp kalkın!” ifadesinin “hangi türden olursa olsun iyiliğe yönelik her türlü buyruk ve yönlendirme”yi kapsadığını belirtir (XXVIII, 18).

Sayfa 85

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ
 إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ
 اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (151)

“...Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın...”En’am 6/151

En’am 6/151 (Ey Muhammed!) De ki: “Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. **42** Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah’ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. **43** İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız.”

42 . Konu ile ilgili olarak ayrıca bakınız: *İsra sûresi, âyet, 32*.

İsra 17/32. Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.

43 . Konu ile ilgili olarak ayrıca bakınız: *İsra sûresi, âyet, 33*.

İsra 17/33. Haklı bir sebep olmadıkça, Allah’ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kıyas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir.

En’am 6/151 Ayet

(Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak

koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız." Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. (Birisini hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa adil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt alasınız diye emretti. İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınsınız diye emretti. (151-153)

Tefsir

Yukarıda müşriklerin temelsiz hükümleri ve kuralları eleştirildikten sonra bu âyetlerde asıl benimsenmesi gereken başlıca ilâhî kurallar ve hükümler yer almakta; biri tevhid inancına, diğerleri ahlâka dair olmak üzere İslâm'ın dokuz temel buyruğu sıralanmakta, son olarak da bütün bu buyurulanları kapsayıcı küllî bir ödev olmak üzere, Allah'ın dosdoğru olan yolundan gidilmesi emredilmektedir. 151. âyetin başındaki "Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım" meâlindeki ifade muhatapların ilgisini, müteakip ifadelerdeki ilkeleri ihtiva eden yolun tek doğru ve izlenmesi zorunlu yol olduğu gerçeğine çekme gayesini gütmektedir. Bu âyetlerde sıralanan buyruklar şunlardır: 1. "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın." Bu, İslâm'ın ana ilkesi olan Allah'ın her yönden birliği inancının bir gereği olup müslüman olmanın da ilk şartıdır. Fahreddin er-Râzî, ilgili âyetlere göndermeler yaparak, bu sûrede çeşitli müşrik zümrelerin en iyi şekilde açıklandığını belirttikten sonra bunları şöyle sıralamaktadır: Putperestler, yıldızperestler, Yezdân ve Ehrimen'in tanrılığını iddia edenler, Allah'a erkek ve kız çocuk isnat edenler (Râzî, XIII, 232). 2. "Anne babaya iyilik edin." Âyetin bu kısmında geçen ihsân "güzellik, iyilik" anlamına gelen hüsn kelimesinden türetilmiş olup en geniş anlamda "iyilik etmek, güzel davranmak" demektir. Âyette bu buyruğun, Allah'ın birliğine inanmayı emreden ifadeden hemen sonra gelmesi, anne baba hakkının önemini gösterir (geniş bilgi için bk. **İsrâ 17/23**). 3. "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin." Özellikle geçim kaygısıyla çocuk öldürmenin, Allah'ın hazinesinin herkesi rızıklandırarak kadar zengin olduğundan şüphelenme anlamı taşıdığına bir işaret vardır. Ayrıca burada, sadece eski tefsirlerde söz konusu edilen Câhiliye dönemindeki çocuk öldürme uygulaması (bilgi için bk. **En'âm 6/137, 140**) kastedilmeyip özellikle "fakirlik korkusuyla" veya "geçim kaygısıyla" şeklindeki kayıttan hareketle, anne karnındaki çocuğun öldürülmesinin de yasaklandığı dikkate alınmalıdır; ayrıca böyle bir uygulamanın Câhiliye döneminde de mevcut olduğu düşünülebilir. Günümüzde bir baba veya annenin kendi çocuğunu öldürmesi bütün dünyada suç sayılmakta ve nâdiren vuku bulmaktaysa da, bu ve benzeri âyetler, doğum kontrolü ve nüfus planlaması gibi meseleler dolayısıyla güncelliğini korumakta ve bu bakımdan ilgili âyet ve hadislerle dayanılarak söz konusu meseleler hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Hz. Peygamber'in, doğum kontrolünün en basit şekli olan azil (meniye rahimin dışına akıtma) uygulamasına izin verdiğine dair hadisler vardır (Buhârî, "Nikâh", 96, "Megâzî", 32; Müslim, "Nikâh", 125, 134, 136, Ebû Dâvûd, "Nikâh", 49; Tirmizî, "Nikâh", 39; Müsned, III, 33, 51, 53, 309; el-Muvatta', "Talâk", 95). Çeşitli mezheplerin âlimlerinin çoğunluğu da azlin câiz olduğunu kabul etmişlerdir (geniş bilgi için bk. Gazzâlî, İhyâ', II, 47-49). Azlin mubah olması, gebe kalmamak için –başka bir yasak çiğnenmedikçe ve zararlı olmamak kaydıyla– daha başka tıbbî önlemlere başvurmanın da câiz olduğunu gösterir. Çünkü Kur'an'da gebe kalmamak değil, çocuk öldürmek yasaklanmıştır. Bununla birlikte evlenmenin asıl amacı, neslin devamı ve gelişmesi için çocuk yapmaktır. Bu sebeple kadının güzelliğinin bozulması, çocuğun bir ayak bağı telakki edilmesi gibi keyfî sebeplerle fitratın tabii akışına müdahale etmek, özellikle müslüman nüfusun artmasının gerekli olduğu hal ve şartlarda çocuk yapmaktan kaçınmak doğru değildir. Âyetteki "Çocuklarınızı öldürmeyin" emri, günümüzde yaygın olarak uygulanan ve ciddi tartışmalara yol açan kürtaj

konusuyla yakından ilgilidir. Günümüz âlimlerinin büyük çoğunluğu, hamileliğin hangi safhasında olursa olsun, çocuk düşürme ve aldırmanın haram olduğu görüşündedirler. 4. “Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın.” Burada geçen fevâhiş kelimesi fuhş kökünden gelmekte olup “çirkin ve yüz kızartıcı, utanç verici söz ve davranışlar”ı ifade eder. İbn Abbas’tan nakledilen bir rivayete göre Câhiliye Arapları açıktan zina edilmesini hoş karşılamaz, ancak gizli gizli zina ederlerdi (İbn Âşûr, V, 160). Âyette onların bu anlayış ve tutumları reddedilmiştir. Bununla birlikte, âyetteki fevâhiş lafzı çoğul olduğundan ve ayrıca bununla sadece zinanın kastedildiğini gösteren belirleyici bir ifade bulunmadığından, bu yasağı zina ile sınırlamak doğru değildir. Burada kötülüklerin gizlisinin de açığının da özellikle tasrih edilmesi ilgi çekicidir. Çünkü eğer bir insan, açıktan işlemeye çekindiği bir kötülüğü gizli olarak yapabiliyorsa, bu onun, insanlar tarafından kınanmaktan çekindiği halde Allah’ın buyruğunu ihlâl etmekten çekinmediğini gösterir. Ayrıca kötülüğü “yapmayın” veya “işlemeyin” yerine “yaklaşmayın” buyurulması, insanı kaçınılmaz olarak kötülük işlemeye sevkedebilecek ortam ve şartlardan uzak durmayı öngörmektedir. 5. “Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın yasakladığı cana kıymayın.” Buradaki tahrîmde “yasaklama” yanında “muhterem ve dokunulmaz kılma” anlamı da vardır. Bunun özellikle belirtilmesi, insan hayatının Hz. Âdem’den beri dokunulmaz olduğunu ima eder (İbn Âşûr, VIII, 161). Âyetteki hak kelimesi bâtılın zıddı olup din ve aklın doğru, gerçek, meşrû saydığı durumu ifade eder. Burada “doğru, gerçek, geçerli, meşrû sebep” anlamında kullanılmıştır (geniş bilgi için bk. **Mâide 5/32**). 6. “Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına sadece iyi tutumla yaklaşın.” Şüphesiz meşruiyet içinde bütün insanların malları dokunulmaz olmakla birlikte, zayıf ve korumasız olmalarından dolayı yetimlerin malları daha çok saldırı veya istismara açık olduğu için âyette bu hususta özellikle titiz olunması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca yetimin malına bütünüyle ilgisiz kalmak bu malın zaman içinde aşınmasına veya en azından bir artış sağlamamasına yol açacağından, bu malla ilgilenmeye izin verilmiş, hatta “en iyi ve en güzel” (ahsen) kaydından anlaşıldığı kadarıyla ilgilenmek zımnen teşvik edilmiştir. Zira en iyi ve en güzeli yapmak faziletin gereğidir. 7. “Ölçü ve tartıyı adaletle yapın.” İnsanlar arasındaki en yoğun ilişkilerden olan alışveriş sırasındaki ölçü ve tartılarda haksızlıklar sıklıkla vuku bulduğu için hemen her dönemin illeti olan bu duruma özellikle dikkat çekilmiş; ayrıca adaleti her zaman tam olarak yerine getirmek insanın gücünü aşan bir yükümlülük olduğundan, âyetin devamında “Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz” buyurulmakla kasıtsız olarak yapılan yanlış ölçü ve tartıların sorumluluğu gerektirmediğine işaret edilmiştir. Râzî’nin de belirttiği üzere, burada geçen ifa kavramı tam olarak ölçüp tartmayı ifade etmekle birlikte ayrıca bir de kıst (adalet) kelimesinin geçmesinden anlaşılıyor ki, alışveriş sırasında satıcının da müşterinin de karşılıklı olarak adalet ve hakkaniyeti gözetmeleri gerekmektedir. 8. “Sözsöylediğiniz zaman, yakınlarınız bile olsa, adaletli olun.” Bu buyruk, çeşitli konularla ilgili bilgi, haber, hüküm, övgü, yergi, sözleşme, yemin, vaad, vasiyet, öğüt, eleştiri, emir, istek, istişare gibi her türlü sözlü ilişkilerde adaletli, dürüst ve doğru olmayı; haksızlık, zulüm, incitme, eziyet, hakaret gibi ahlâka aykırı amaçlar güden sözler sarfetmekten sakınmayı kapsamaktadır. İnsanların yakınlarına duydukları sevgi ve acıma gibi sübjektif sebeplerle haksızlık yapmaları sıklıkla karşılaşılan beşerî zaafılardan olduğu için âyetteki “yakınlarınız bile olsa” kaydıyla bu hususta özellikle uyarıda bulunulmuştur. 9. “Allah’ın ahdini tam olarak yerine getirin.” Allah’ın ahdinden maksat, O’nun kullarına yüklediği her türlü vazifelerdir. Müslüman olan kişi, bir bakıma Allah ile ahidleşmiş, O’nun hükümlerine uymayı taahhüt etmiş olduğundan âyette bu durum hatırlatılmaktadır. Ayrıca insanlara meşrû bir vaadde bulunulduğunda bunun yerine getirilmesi de Allah’ın buyruğu olup söz konusu âyet bu buyruğu da kapsamaktadır. 10. “Bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun, (başka) yollara uymayın.” 153. âyetin bu kısmı yukarıdaki bütün emir ve yasakları kapsamakta, devamında ise bunun dışındaki bütün yolların, yani burada başlıca ilkeleri belirtilmiş bulunan İslâm’a aykırı her türlü düşünce ve hayat tarzlarının, insanları Allah’ın yolundan, hak dinden uzaklaştıran sapmalardan ibaret olduğu ifade buyurulmaktadır.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۖ إِنَّمَا يُبَلِّغُنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌ وَلَا تَنْهَرَهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا (23)

İsrâ 17/23 Ayet

Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara "öf!" bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: "Rabbim!, Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı." (23-24)

Tefsir

İkinci ödev ana babaya iyi davranmaktır. Âyette birinci ödevle bağlı olarak Allah'ın yalnız kendisine ibadet edilmesini buyurduğu belirtildikten hemen sonra, ana babaya iyilik etmeyi de buyurduğu belirtilmek suretiyle Allah'a kullukla ana babaya iyilik yan yana anılmış, böylece bu ödevin önemi vurgulanmıştır. Nitekim diğer bazı âyet ve hadislerde de Allah'a kulluk ile ana babaya iyilik etme yan yana zikredilmektedir. Bu hadislerin birinde Hz. Peygamber, en önemli amelleri "vaktinde kılınan namaz, anne babaya iyilik ve Allah yolunda cihad" şeklinde sıralamış (Buhârî, "Edeb", 1; Müslim, "Îmân", 137); diğer bir hadiste ise büyük günahların en büyüklerini "Allah'a ortak koşmak, ana babaya âsi olmak ve yalan şahitliği yapmak" diye ifade etmiştir (Buhârî, "Edeb, 6; Müslim, "Îmân", 143, 144). Râzî (III, 165-166), âyet ve hadislerde Allah'a itaatle ana babaya iyilik vecibelerinin yan yana zikredilmesinin sebeplerini özetle şöyle sıralar: a) İnsanın maddî ve mânevî gelişmesi için en değerli katkı, Allah'ın nimetlerinden sonra ana babanın fedakârlıklarıdır; b) Çocuğun varlık alanına çıkmasının asıl ve gerçek sebebi Allah, zâhirî ve hukukî sebebi ise ana babadır; c) Allah nimetlerini karşılıksız verdiği gibi ana baba da çocuklarının ihtiyaçlarını tamamen karşılık beklemeden yerine getirirler; d) Allah, kuluna günahkâr olsa bile nimet verdiği gibi ana baba da âsi bile olsa evlâtlarına desteklerini sürdürürler; e) Allah, kullarının iyiliklerinden memnun olup karşılığını fazlasıyla verdiği gibi ana baba da çocuklarının imkânlarını daha çok geliştirmelerine yardım eder, bundan mutlu olurlar (bu konuda daha fazla bilgi için bk. Mustafa Çağrı, "Ana Baba", DİA, III, 103-105).

وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِّكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَائُهُمْ لِيُرَدُّوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرُّهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ (137) وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْتٌ حَجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بَزَعْمِهِمْ وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (138) وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصَفَهُمْ ۗ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (139) قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (140)

En'âm 6/137, 140 Ayet: Yine bunun gibi, Allah'a ortak koşanların çoğuna, koştukları ortaklar,

çocuklarını öldürmelerini güzel gösterdi ki; onları helake sürüklesinler ve dinlerini karıştırıp onları yanıtsınlar. Eğer Rabbin dileyseydi bunu yapamazlardı. Artık sen onları uydurdukları ile baş başa bırak. (137)

Tefsir

Câhiliye Arapları'nın sapkınlıklarından biri de çocuklarını öldürme şeklindeki uygulamalarıdır; ortakları bunu onlara iyi bir şey gibi göstermiştir. Klasik tefsirlerde bu âyet açıklanırken, bazı Araplar'ın geçim sıkıntısı veya özellikle kabile savaşları yüzünden ileride esir düşerek câriye haline getirilip fuhsa sevkedilebilir kaygısıyla kız çocuklarını diri diri toprağa gömerek öldürdükleri hatırlatılarak âyette bu acımasız geleneğe işaret edildiği belirtilmektedir (bk. Cevâd Ali, IV, 651-652). Süleyman Ateş, Araplar'da bu uygulamanın nâdiren görüldüğünü ve toplumda hoş karşılanmadığını belirterek âyette geçen "zeyyene" kelimesinden hareketle, burada işaret edilen "evlât öldürme" uygulamasının başka milletlerden alınmış olduğunu ifade eder. Ona göre müşriklere evlâtlarını öldürmeyi öğütleyen put bakıcıları, belki de evlâdı Allah için kurban etmenin, Hz. İbrâhim'den kalma büyük bir ibadet olduğunu söylüyorlardı. Câhiliye çağında bir adam, şu kadar çocuğu olduğu takdirde bunlardan birini kurban edeceğine yemin ederdi. Nitekim Abdülmuttalib, kendisini koruyacak kadar oğlu olduğu takdirde birisini kurban etmeyi adamıştı (III, 240). Ancak –çeşitli tarihî bilgiler yanında– özellikle İkinci Akabe Biatı sırasında Medineli müslümanların, Câhiliye döneminde yaygın olarak işledikleri başlıca günahlardan vazgeçtiklerine dair söz verirken bunlar arasında evlât öldürme suçunu da sıralamaları (Muhammed Hamîdullah, İslâm Peygamberi, I, 154) ve Resûlullah'ın mümin kadınlardan aldığı biattan söz eden âyette bu şarta da yer verilmesi (bk. Mümtehine 60/12) bu uygulamanın pek de nâdir olmadığını göstermektedir. Âyette Câhiliye Arapları'na evlâtlarını öldürmeyi iyi gibi gösterdikleri belirtilen ortaklardan maksadın insan ve cin şeytanları veya özellikle put bakıcıları olduğuna dair görüşler vardır (bk. Râzî, XIII, 206). Bu son anlayışa göre bir tür din adamları olan put bakıcıları, ataları olan İbrâhim ve İsmâil'in dinine uyduklarını zanneden müşrik Araplar'a, Allah'a kurban etmek maksadıyla çocuk öldürmenin, ataları İbrâhim ve İsmâil'in dininden kalma, kendilerini Allah'a yaklaştıran güzel bir gelenek olduğunu telkin etmişler ve bu şekilde dinlerini bozmak, karıştırmak suretiyle böylesine büyük bir cinayeti onlara bir ibadet gibi benimsetmiş, sevdirmişlerdi (Mevdûdî, I, 523-524).

Ayet

Bir de (asılsız iddialarda bulunarak) dediler ki: "Bunlar yasaklanmış hayvanlar ve ekinlerdir. Onları bizim dilediklerimizden başkası yiyemez. (Şunlar da) sırtları (binilmesi ve yük yüklemesi) haram edilmiş hayvanlardır." Bir kısım hayvanları da keserken üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. (Bütün bunları) Allah'a iftira ederek yaparlar. Bu iftiraları sebebiyle Allah onları cezalandıracaktır. (138)

Tefsir

Burada Câhiliye Arapları'nın bazı hayvanlar ve ziraî ürünlerle ilgili geleneksel uygulamalarına işaret edilmektedir. Buna göre Araplar söz konusu varlıkları üç kısma ayırırlardı: Bunlardan tanrıları için adadıklarından sahipleri yiyemez; ancak put bakıcıları, kutsal mekânların hizmetçileri veya buraları ziyarete gelenler gibi mal sahiplerinin uygun gördüğü kimseler yararlanabilirdi. Bahîre, sâibe, vasîle ve hâm isimleriyle andıkları bir kısım hayvanlara binmeyi yasaklar (bk. Mâide 5/103), bir kısmını keserken de Allah'ın adını özellikle anmazlar, bir rivayete göre bunları putlarının adını anarak keserlerdi (Râzî, XIII, 207). Âyette dolaylı olarak bu tür uygulamalar şirk dininin kalıntıları sayılmakta ve ilga edilmekte; müşriklerin, icat ettikleri bu tür bâtil uygulamalar yüzünden cezalandırılacakları bildirilmektedir.

Ayet

Bir de dediler ki: "Şu hayvanların karınlarındaki yavrular (canlı olursa) sırf erkeklerimize aittir. Karılarımıza ise haramdır." Eğer ölü olursa o vakit onda hepsi ortaklırlar. Allah onların bu tür

nitelemelerinin cezasını verecektir. Şüphesiz O, hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir. (139)

Tefsir

Ayette câhiliye döneminde hayvanlarla ilgili hükümlerin dördüncüsüne işaret edilmektedir. Buna göre bahîre ve sâibe diye adlandırdıkları adak hayvanlarının sağ olarak doğan yavrularını sadece erkekler yiyebilir, ölü doğan veya doğum esnasında ölen yavruyu ise hem erkekler hem de kadınlar yiyebilirdi. Buradan, Câhiliye Arapları'nın kadınları bazı haklardan yoksun bıraktıkları, ayrıca ölü hayvanın etini yedikleri anlaşılmaktadır. İbn Âşûr, âyette ezvâc kelimesinin kullanılmış olmasını dikkate alarak, canlı yavrunun yenilmesinin sadece evli kadınlara yasaklanmış olduğunu belirtir. İbn Âşûr'a göre muhtemelen onlar, eğer eşleri bu yavruların etlerinden yerlerse kısırlık, aile geçimsizliği, boşanma gibi bazı uğursuz sonuçların doğacağına inanıyorlardı (başka yorumlarla birlikte bk. VIII, 110-111).

Ayet

Beyinsizlikleri yüzünden bilgisizce çocuklarını öldürenler, Allah'ın kendilerine verdiği rızkı -Allah'a iftira ederek- haram sayanlar, mutlaka ziyan etmişlerdir. Gerçekten onlar sapmışlardır. Doğru yolu bulmuş da değillerdir. (140)

Tefsir

Müşrik Araplar'ın, ailenin geçimi hususunda bir yük saydıkları veya ileride savaşlarda esir düşerek ailenin onurunun zedelenmesine sebep olacaklarından kaygılandıkları için kız çocuklarını öldürmeleri, Allah'ın rızık olarak verdiği ve helâl kıldığı hayvanların etlerinden yemeyi kendilerine yasaklamaları ve üstelik Allah'ın hükmünün böyle olduğunu ileri sürerek Allah hakkında hükümler uydurmaları kendilerini hüsrana ve sapkınlığa götüren bir beyinsizlik ve bilgisizlik şeklinde değerlendirilmektedir.

مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا
قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا
مِّنْهُمْ بَعَدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ (32)

Mâide 5/32 Ayet

Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitapta) şunu yazdık: "Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır. Andolsun ki, onlara resûllerimiz apaçık deliller (mucize ve âyetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir. (32)

Tefsir

Rivayete göre Medine yahudileri Hz. Peygamber'i ve sahâbeden bazılarını öldürmek için tuzak peşindelerdi. Bu sebeple yüce Allah onlara adam öldürmenin ne kadar büyük bir cinayet olduğunu göstermek için Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssasını anlattıktan sonra onların kutsal kitaplarında da haksız yere bir insanı öldürmenin bütün insanlığı öldürmek; bir canı kurtarmanın da bütün insanlığı kurtarmak gibi olduğunun yazılı bulunduğunu haber vermiştir. Bu tâlimat elimizdeki Kitâb-ı Mukaddes'te yer almamakta fakat Mişna'da (Sanhedrin, IV/5), "İsrâil'den tek bir kişiyi öldürenin bütün ırkı öldürmüş gibi cezalandırılacağı ve İsrâil'den tek bir kişiyi koruyanın Allah'ın kitabına göre bütün dünyayı korumuş sayılacağı şeklinde bir ibare bulunmaktadır (J. Horovitz, "Tevrat", İA, XII/1, s. 219). Yüce Allah gerek İslâm'da gerekse İslâm'dan önceki ilâhî dinlerde insan hayatının kutsal

olduğunu bildirmiş, bu sebeple bir canı korumayı bütün insanlığı korumak kadar üstün bir fazilet saymış; bir cana kıymayı da bütün insanları öldürmek kadar büyük bir cinayet olarak değerlendirmiştir. Çünkü bir insan, türünü temsil eder ve insanlar birbirine eşittir. Bir insanın haksız yere öldürülmesi toplumda öldürme olaylarının yayılmasına, insanların birbirine düşmesine ve toplum düzeninin bozulmasına yol açar. Hukukî bir gerekçe bulunmaksızın bir başkasının canına kıyan kimse, yalnızca o kişiye haksızlık etmiş olmaz, aynı zamanda insan hayatının kutsallığına inanmadığını ve başkalarına karşı hiçbir merhamet duygusu taşımadığını da göstermiş olur (kıyas hakkında bilgi için bk. Bakara 2/178; yeryüzünde fesat çıkarma hakkında bilgi için bk. Mâide 5/33). Oysa insan hayatının korunabilmesi için insanların birbirine saygı göstermeleri, hayatın kutsal olduğuna inanıp korunmasına yardımcı olmaları ve katilleri korumamaları gerekir. Bütün dinler, hukuk ve ahlâk sistemleri haksız yere adam öldürmenin, cana kıymanın büyük bir suç olduğunda birleşmişlerdir. Ancak bu suçu önlemek için alınan caydırıcı tedbirler farklıdır. İslâm, haksız yere adam öldürmeyi önlemek, toplumun can güvenliğini sağlamak, onları huzurlu ve mutlu yaşatmak için bu suçu işleyenlere dünyada kıyas cezasını öngörmüş, âhirette ise katilin Allah'ın gazabı, lâneti ve cehennem azabı ile cezalandırılacağını bildirmiştir (bk. Nisâ 4/93). Allah Teâlâ insan hayatının önemi ve bu hayata kıyanlara verilecek cezalar hakkındaki âyetlerini peygamberleri vasıtasıyla göndermiş ve insanlara tebliğ etmiş olmasına rağmen birçok insan yine de yeryüzünde fesat çıkarmaya ve kan dökmeye devam etmektedir. Yeryüzünde bu tür katiller ve fesatçılar sürekli olarak bulunduğu için İslâm bunlara karşı sadece vicdanî ve uhrevî ceza ile yetinmemiş, insanların hayat hakkını korumak ve huzurlarını sağlamak için caydırıcı dünyevî müeyyideler getirmiştir. Bir canı kurtarmak, bir insanın yaşamasına katkıda bulunmak, bu amaca yönelik bütün eylemler yanında, günümüzde –şartlarına uygun olarak– uygulanan kan, ilik, böbrek, kornea gibi organ nakli yapmayı ve organ bağışında bulunmayı da kapsar.

Sayfa 86

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (11) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ (12)

“Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi ayıplamayın ve kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra günaha dalmak ne kötü bir şeydir! Kim de tövbe etmezse işte onlar zalimlerdir. Ey iman edenler! Zanda bulunmanın çoğundan kaçın. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O hâlde Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir, çok bağışlayıcıdır.”

Hucurât 49/11-12

Hucurât 49/11-12 11. Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğeri alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğeri kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir. **12.** Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.

Hucurât 49/11-12 Ayet

Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğeri alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğeri kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir. (11)

Tefsir

Araştırmadan inanıp hüküm vermek, mâsum insanlar hakkında kötü kanaate sahip olmak ve kötü davranışta bulunmak, haksızlıklar karşısında pasif kalmak, hakkın yerini bulması ve adaletin gerçekleşmesi için çaba harcamamak gibi toplumda barışı, düzeni, birlik ve beraberliği, kardeşçe dayanışmayı olumsuz etkileyen davranışlardan birkaçına yukarıda geçen âyetlerde temas edilmiştir. Aynı sonuçları doğuran ve öteden beri topluluklar içinde çokça görülen bazı hatalara da bu ve sonraki iki âyette, önleyici telkinlerle birlikte yer verilmiştir. İnsanları alay etmeye iten psikolojik faktörler içinde büyülenme, kendini beğenme, karşısındakini küçük ve kusurlu görme gibi hal ve duygular da vardır. Sırf gülüp eğlenmek için bir kimse ile alay edilmiş olsa bile alay konusu olan şahsın buna lâıyk görülmesi ve aşağılanması söz konusudur. Bir kimse, toplum içinde yükselen değerlere göre –bu değerleri ölçü olarak alanlar bakımından– ikinci sınıf, “değersiz ve önemsiz” görülebilir, ama evrensel değerler ve konumuzla ilgili olarak da dinî ve mânevî değerler söz konusu olduğunda aynı şahıs önemli ve değerli olabilir; hele Allah nezdinde kimin nasıl değerlendirildiğini yanılığsız bilmek mümkün değildir. İnsanları küçümseyenler, alay edenler, aşağılayıcı, küçümseyici lakaplar takanlar için bir de bu yönünü düşünmelidirler. “Birbirinizi karalamayın” şeklinde tercüme ettiğimiz cümlemin lafzî karşılığı, “Kendinizi karalamayın” şeklindedir. Müminlerin kardeş olduğu ilân edildikten sonra birinin diğeri karalaması, kişinin kendini karalaması gibi kabul edilmiştir. Meâldeki “karalama”nın Arapça karşılığı lezmdir. Bu kelimenin mânası ise “el ve dil ile, kaş göz işaretiyle bir kimseyi karalamak, küçük düşürmek, şeref ve haysiyetine leke sürmek”tir. Allah'a iman edenler böyle bir haksızlığı, öz kardeşleri gibi olan dindaşları bir yana düşmanlarına bile yapamazlar. Bir başka kötü alışkanlık da insanları onların hoşlanmadıkları, kendilerini küçük düşüren, üzen nitelik ve lakaplarla anmaktır; “kör, topal, kambur, cüce, sırick, şapşal ...” bu lakaplara bazı örneklerdir. Ancak insanların tanınmasını sağlayan ve onları üzmeyen, alışılmış bazı lakaplar bu yasağın dışındadır; “Topal Osman, Uzun Hasan” gibi. Ashaptan bazılarının, günahkâr iken tövbe etmiş, hıristiyan veya yahudi iken müslüman olmuş kimseleri eski aidiyetleriyle nitelemeleri ve anmaları, bu cümlemin nüzûl sebebi olarak zikredilmiştir. Tövbe sâbıkayı sildiği için bir kimseyi eski haliyle anmanın hem din hem de ahlâk yönünden tutarsızlığı, anlamsızlığı açıktır. “İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür!” cümlesi iki şekilde anlaşılabilir: 1. Yasaklanan fiil ve davranışları işleyenler fâsık (günahkâr, yoldan çıkmış) olurlar; bu nitelik de bir mümine yakışmaz. 2. Bir kimse iman ve tövbe ettikten sonra onu yine eski dini ve günahı ile anmak çirkin, yersiz ve yakışsızdır.

Ayet

Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir. (12)

Tefsir

Bu âyette üç kötü huy ve alışkanlık ele alınmış, etkili bir üslûpla yasaklanmıştır: Gerçek bilgi ve kanıt değil, tahmine dayalı hüküm (zan), insanların gizliliklerini araştırmak (tecessüs) ve insanları arkalarından çekiştirmek (gıybet). Gerçeklik ihtimali yüzde ellinin üzerinde bulunmakla beraber kesin olmayan bilgi ve hükme zan denir. Başkalarını suçlamak, aleyhlerinde olacak bir karar almak ve davranışta bulunmak söz konusu olduğunda zannadayanılamaz, zan şeklindeki bilgi dayanak ve delil kılınamaz. Çünkü insanlar hakkında sahip olunan zan ve tahminlerin birçoğu isabetsiz olmakta, beklendiğinin, sanıldığı gibi aksi gerçekleşmektedir. Şu var ki, kimsenin aleyhinde olmayan, hakların zayi edilmesi ihtimali bulunmayan alanlarda, kesin bilgi bulunmadığında kuvvetli zan, tahmin ve ihtimale dayalı hükümler ve uygulamalar yasak kapsamına dahil değildir. Sosyal bilimlerin önemli bir kısmı kesinliğe değil, kuvvetli zan ve ihtimale dayanmaktadır. Sâbıkalı olmayan, suç işleme bakımından ciddi şüpheye sebep olacak davranışları bulunmayan bir kimsenin gizlediği bir işini, davranışını, halini araştırmak ve açıklamak ise âyette yasaklanan tecessüs kapsamına girmekte olup İslâm ahlâkçılara göre ayıptır, dine göre de câiz değildir, günahtır. Ancak düşmanların müslümanlar hakkındaki plan, program ve niyetlerini anlamak, zamanında tedbir almayı sağlamak gibi amaçlara yönelik casusluk faaliyeti, bunda zaruret bulunduğu için yasak kapsamına dahil edilmemiştir. Bir kimsenin gıyabında, arkasından hoşuna gitmeyeceği bilinen bir şeyini konuşmak, başkalarına aktarmak gıybettir ve câiz değildir. Peygamber efendimize, “Birisinin arkasından söylediklerimiz doğru ise, onda bu kötü nitelik varsa yine de yasak olan gıybet gerçekleşir mi?” diye soranlar şu cevabı almışlardır: “Söylediğiniz onda varsa gıybet etmiş olursunuz, yoksa yaptığınız iftira olur” (Müslim, “Birr”, 70). Şu hadis de bu kötü huylar ve alışkanlıklarla ilgilidir: “Zanna kapılmaktan sakınınız, zan en fazla asılsız olabilen haber ve bilgi türüdür. Kulak kabartmayınız, gizlilikleri araştırmayınız, başkalarını kıskanmayınız, öfkenize kapılmayınız, birbirinize sırtınızı dönmeyiniz. Bir Allah’ın kulları! Kardeşler olunuz” (Müslim, “Birr”, 28).

Sayfa 87

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ (2)

“Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?” Saff 61/2

Saff 61/2 Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?

Saff 61/2 Ayet Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir. (2-3)

Tefsir

Bu âyetlerle ilgili yorumları önce, “ey iman edenler” şeklindeki hitabın kime yönelik olduğuna ilişkin tercihe göre iki gruba ayırmak gerekir. Kur’an’ın genel kullanımını doğrultusunda burada da müminlere hitap edildiğini kabul edenlere göre âyetlerde, gerçekten iman etmiş olmakla beraber söz ve eylemleri arasında uyumsuzluk bulunan müslümanlara bu hususta bir uyarı yapılmakta yahut müslümana yaraşan tutumun söylenenle yapılan arasındaki tutarlılığına özen göstermek olduğu bildirilmektedir. İfadenin akışını ve 5. âyette imanlarındaki samimiyetsizlik sebebiyle peygamberlerini üzen Hz. Mûsâ’nın kavminden söz edilmesini dikkate alarak burada münafıklara hitap edildiğini düşünenlere göre âyetler, “ey iman etmiş görünenler” tarzında bir anlam taşımakta ve söylediği ile yaptığı bir olmayan bu ikiyüzlü kimseler kınanmaktadır. Başka bazı âyetlerde münafıklar hakkında yapılan tasvirler (bk. Nûr 24/47-53; Ahzâb 33/12-15) bu yorumu destekleyici nitelikte bulunmuştur. “Söylenen söz”ü de iki şekilde yorumlamak mümkündür: a) Kişinin yapmayacağı bir şeyi vaad etmesi, b) Kendi fiilleri hakkında gerçeğe uymayan bir beyanda bulunması, yapmadığını yapmış gibi

anlatması. Tefsirlerde bu yorumların hemen her birini destekleyici birçok olaya yer verilir (bk. Taberî, XXVIII, 83-85; Zemahşerî, IV, 92). Nüzûl sebebi olarak anlatılan bu olaylar âyetlerin anlaşılmasına ışık tutmakla beraber, burada çelişkili söz ve davranışlardan kaçınmanın önemine ilişkin kalıcı bir mesaj verilmesinin amaçlandığı açıktır. Bazı müfessirlerin bunun, yalan söylemeyi ve vadede durmamayı da kınayan bir ifade olduğunu belirtmesi (Zemahşerî, IV, 91-92) bu anlayışı yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu uyarının, sadece söylenenle yapılan arasında değil aynı zamanda sözlerin ve eylemlerin kendi içinde de tutarlılık bulunması gereğini kapsar nitelikte olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, inkârcılara yönelik meydan okuma ifadelerinden birini de çelişmezlik ilkesine dayandırmakta, öncekendi verdiği bilgi ve haberlerin ve içerdiği fikirlerin tutarlılığıyla ilgili bir iç kontrol çağrısında bulunmaktadır: "Kur'an'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı, onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı" (Nisâ 4/82). Kur'an'ın bu ilkenin önemine yaptığı vurgu İslâm âlimlerini öylesine etkilemiştir ki, tefsir, hadis, fıkıh gibi ilmî disiplinlerin oluşumu sırasında, çok geçmeden bu ilimlerde izlenen metotları da teorik ifadelerle kavuşturmaya yönelmişler ve kısa bir süre içinde her bir dala ait metodolojilerin ortaya konmasını sağlamışlardır. Özellikle, Kur'an ve Sünnet'ten çıkarılan fikhî sonuçların kendi içinde tutarlılığının kontrolü görevini üstlenen fıkıh usulü, çok ince metot sorunlarına eğilmiş ve böylece zengin bir literatür oluşmuştur.

وَيَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ
(47) وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ (48) وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ
الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ (49) أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحْيِفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ
بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (50) إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ
يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (51) وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَتَّقْهُ فَأُولَئِكَ
هُمُ الْفَائِزُونَ (52) وَأَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُقْسِمُوا طَاعَةَ مَعْرُوفَةً
إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (53)

Nûr 24/47-53 Ayet

(Münâfiklar), "Allah'a ve peygambere inandık ve itaat ettik" derler. Sonra da onların bir kısmı bunun ardından yüz çevirirler. Halbuki onlar inanmış degillerdir. Aralarında hüküm vermesi için Allah'a (Kur'an'a) ve peygambere çağırıldıkları zaman, bir de bakarsın ki içlerinden bir grup yüz çevirmektedir. Ama gerçek (verilen hüküm) kendi lehlerinde ise, boyun eğerek ona gelirler. Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe ve tereddüde mi düştüler? Yoksa Allah ve Resûlünün kendilerine karşı zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, işte onlar asıl zalimlerdir. Aralarında hüküm vermek için Allah'a (Kur'an'a) ve Resûlüne davet edildiklerinde, mü'minlerin söyleyeceği söz ancak, "işittik ve iman ettik" demeleridir. İşte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. (47-51)

Tefsir

Hz. Peygamber Medine'de duruma hâkim olunca bazı şahıslar ve gruplar, işlerini yürütmek, müslümanlara mahsus menfaatlerden yararlanmak, birtakım tehlikelerden uzak kalmak için inanmış görünmeyi tercih ettiler. Bilindiği gibi bunlara "münafık" denilmektedir. Bazı şahıslar da İslâm'a inanmışlardı, fakat imanları henüz zayıf bulunuyordu, tefekkür ve dinî tecrübe yoluyla

güçlenmemiş, davranış ve kararlarına hâkim hale gelmemişti. Üçüncü bir grup açıkça inançsız, veya başka din ve inanışlara bağlıydı. Gittikçe çoğalan bir grup ise hakkıyla inanmış kimselerden oluşuyordu. Bu âyetlerde, inancın samimi ve güçlü olup olmamasına bağlı olarak grupların davranışları, Allah ve resulüne itaatleri, teslimiyetleri, ilâhî hüküm ve adalete rızâları mukayeseli bir şekilde anlatılmaktadır. Allah'ın, vahiy yoluyla bildirdiği hükümlerin bir kısmı apaçık olup yorumu ihtiyaç yoktur, diğer bir kısmı naslarla hakkında vahiy açıklaması bulunmayan konulardır; bunlar için yorum ve ictihad gerekir. Vahyin belirlediği hükme, Allah'ın buyruğuna uymak gerekir; bildiği halde buna uymayanlar ya inançsız yahut da inancı zayıf kimselerdir. Zayıf da olsa imanın fayda vereceğine dair rivayetler vardır. Ancak dünya ve âhirette asıl kazançlı çıkacak ve kurtuluşa erecek olanlar, sağlam imana, bu imandan kaynaklanan, bu inancın motive ettiği ibadetlere, güzel davranışlara, hayırlı ve faydalı işlere, eserlere sahip olanlardır.

Ayet

Kim Allah'a ve Resülüne itaat eder, Allah'tan korkar ve O'na karşı gelmekten sakınırsa, işte onlar başarıyı elde edenlerin ta kendileridir. (52)

Tefsir

Allah'a ve resulüne itaat eden, Allah'a itaatsizlikten korkan, O'na saygısızlıktan korunmuşlar var ya, işte asıl kazananlar bunlardır!

Ayet

Münâfıklar sen kendilerine emrettiğin takdirde mutlaka savaşa çıkacaklarına dair en ağır bir şekilde Allah'a yemin ettiler. De ki: "Yemin etmeyin. Sizden istenen güzelce itaat etmektir. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." (53)

Tefsir

Yemin konusu olan "çıkma" hakkında farklı rivayetler vardır. Bunlardan anlaşılacağına göre gerektiğinde yurt ve yuvalarından çıkarak savaşa katılma ve malî fedakârlıkta bulunma kastedilmektedir. "İtaat belli bir şeydir" şeklinde tercüme edilen kısım, –muhtemelen âyetin indiği ortamda bağlam belli olduğu için– zikredilmesine gerek görülmemiş bulunan cümle öğelerinin farklı takdirine bağlı olarak şu şekillerde anlaşılmaya müsaittir: a) "Boşuna yemin etmeyin, biz sizin itaatinizin ne olduğunu biliriz!", b) "Yemin etmeyin, itaat objektif ölçütlerle bilinen bir şeydir", c) "Yemin etseniz de etmeseniz de sonuç değişmez, biz itaatiniz konusunda yeterli bilgiye sahibiz."

وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا (12) وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا (13) وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَاتَوَّاهَا وَمَا تَلَبَّثُوا فِيهَا إِلَّا بَسِيرًا (14) وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤْلُونَ الْأَذْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا (15)

Ahzâb 33/12-15 Ayet

Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar, "Allah ve Resülü bize, ancak aldatmak için vaadde bulunmuşlar" diyorlardı. Hani onlardan bir grup, "Ey Yesrib (Medine) halkı! Sizin burada durmak imkanınız yok. Haydi geri dönün" demişti. Onlardan bir başka grup da, "Evlerimiz açık (korumasız)" diyerek Peygamberden izin istiyorlardı. Oysa evleri açık (korumasız) değildi. Onlar sadece kaçmak istiyorlardı. Eğer Medine'nin her tarafından üzerlerine gelirse ve orada karışıklık çıkarmaları

istenseydi, onu mutlaka yaparlardı; o konuda fazla gecikmezlerdi. Andolsun ki, onlar, daha önce geri dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz ise sorumluluğu gerektirir. De ki: "Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir. O takdirde bile (hayatın zevklerinden) pek az yararlandırılırsınız." De ki: "Eğer Allah size bir kötülük dilese, sizi Allah'tan koruyacak kimdir? Yahut size bir rahmet dilese buna engel olacak kimdir?" Onlar kendilerine Allah'tan başka hiçbir dost ve hiçbir yardımcı bulamazlar. Şüphesiz Allah içinizden, savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine, "Bize gelin" diyenleri biliyor. Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler. Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu Allah'a kolaydır. Şüphesiz Allah içinizden, savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine, "Bize gelin" diyenleri biliyor. Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler. Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu Allah'a kolaydır. Düşman birliklerinin gitmediğini sanıyorlar. Düşman birlikleri (bir daha) gelecek olsa, isterler ki, (çölde) bedevilerin arasında bulunsunlar da size dair haberleri (gidip gelenlerden) sorsunlar. İçinizde bulunsalardı da pek az savaşırlandı. (12-20)

Tefsir

Hendek kazılırken büyük bir kayaya rastlanmıştı, kayayı sökmeyi veya kırmayı başaramayan askerler Peygamberimiz'e başvurdular. O, üst giysisini çıkardı, kazmayı eline aldı ve üç vuruşta kayayı parçaladı. Her vuruşta "Allahü ekber" diyor ve "İran, Suriye, Yemen" gibi yerleri zikrederek ileride müslümanların gerçekleştirecekleri fetihleri bir bir müjdeliyordu. Bu müjdeyi işiten yahudiler ve münafıklar ise "Biz korkudan helâya gidemezken o bize İran ve Bizans'ın hazinelerini müjdeliyor, bu aldatmadan başka bir şey değil" demişlerdi (Nesâî, "Cihâd", 42; Kurtubî, XIV, 130). Bu gruptaki âyetlerde münafıkların ortak karakteri, sözlerinden ve davranışlarından örnekler verilerek açıklanmaktadır: Bunlar söz verirler ama yerine getirmezler; fitne fesat fırsatı çıkınca ev bark aile düşünmeyip o fırsatı değerlendirmeye koşarlar; hizmet gerektiğinde ise türlü bahaneler ileri sürerek izin almak isterler; sûret-i haktan görünerek müslümanların moralini bozarlar; çoluk çocuklarını, evlerinin tehlikede olduğunu hatırlatarak savaş alanından çekilmeyi tavsiye ederler; korkunun ölüme faydası olmadığı halde inançsızlıkları sebebiyle savaşmaktan ve ölümden fazlaca korkarlar, korku ortamı geçip zafer kazanılınca da bu sonuçta kendilerinin de payı varmış gibi konuşmaya ve hak talep etmeye kalkışırlar.

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا (82)

Nisâ 4/82 Ayet

Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı. (82)

Tefsir

Kur'an'a inanmayan, Allah ve resulüne itaat etmeyen gayri müslimlerin Kur'an üzerinde düşünmeye davet edilmeleri iki önemli gerçeğe dayanmaktadır: a) Kur'an'ın eşsizliği (i'câz) inancı, bir bilgi ve hidayet kaynağı olarak öneminin anlaşılıp tasdik edilmesi yalnızca müminlerin –imana dayalı– sübjektif değerlendirmelerine bağlı ve bunların sonucu değildir. Normal, akla ve mantığa sahip her insan düzgün düşündüğü ve Kur'an'ı peşin hükümsüz incelediği zaman bu sonuca varacaktır. b) Kur'an'ı Allah'tan alıp tebliğ eden Resûlullah ona güvenmektedir. Yâre ve ağıyâre onu

sunarak incelemelerini, onun Allah'tan olduğuna aklen hükmettikten ve vicdanen kanaat getirdikten sonra inanmalarını istemektedir. Bunu isteyebilmektedir; çünkü onda hiçbir tutarsızlık ve çelişki yoktur. Kur'an-ı Kerim yaklaşık yirmi üç yıl içinde gece ve gündüz, kışın ve yazın, hazarda ve yolculukta, sıkıntıda ve rahatlıkta, darlıkta ve bollukta, savaşta ve barışta parça parça gelmiştir. Muhtevası fevkalâde zengin ve çeşitlidir. İnsan ve insanıyetle ilgili her konuya, varlığın başlangıç ve sonuna, yaratılış ve yok edilişe, ahlâkî erdemlere, fert ve cemiyet olarak insanla ilgili kurallara ve kanunlara, tarihî olaylara, kıssalara temas etmekte, insanları eğitmeye yönelik öğüt ve ibret tablolarına yer vermektedir. Buna rağmen onun ne üslûbunda (eşsiz ifadesinde, edebî seviyesinde) ne de temas ettiği konular, getirdiği hükümler ve verdiği bilgiler arasında bir tutarsızlık, bir çelişki ve –kaynak farkı düşüncesine götürecektir– bir farklılık vardır. İnsanın inanmasını düz mantıkla düşünen herkesin Kur'an'ı inceleyerek ulaşabileceği bu sonuç, onun Allah'tan geldiğinin reddedilemez bir delilini teşkil etmektedir. Şu halde onun davetini kabul etmeyenlerin bu tavır ve kararları, akıl muhakemesinden ve bilgiden ziyade kökleşmiş peşin hükümlere, beşerî zaafılara, akliselimin işleyişini engelleyen duygu ve tutku hâkimiyetine dayanmaktadır. Nitekim “Kur'an'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpleri üzerinde kilitleri mi var!” (Muhammed 47/24) meâlindeki âyet, sağlıklı düşünmeyi engelleyen bu psikolojik etkenleri daha canlı bir biçimde vurgulamaktadır.

Sayfa 87

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (90)

“Şüphesiz Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, kötülüğü ve taşkınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.” Nahl 16/90

Nahl 16/90 Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.

Nahl 16/90 Ayet: Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor. (90)

Tefsir

Özellikle bu âyetteki adalet ve ihsan kelimelerine çeşitli anlamlar verilmiş olup başlıcaları şunlardır: a) Adalet kelime-i şehâdeti benimsemek, ihsan Allah'ın buyruklarını yerine getirmek, Allah rızâsı için gerektiğinde çeşitli maddî ve mânevî sıkıntılara katlanmak; b) Adalet insanın içiyle dışının bir olması, ihsan içinin dışından daha da temiz olması; c) Adalet insafı olmak, ihsan özveride bulunmak; d) Adalet kişinin Allah'a ortak koşmaktan sakınması, ihsan Allah'ı görür gibi ibadet etmesi ve kendisi için istediği iyilikleri başkaları için de istemesi; e) Adalet tevhid, ihsan tevhidde samimiyet. Ancak hemen bütün tefsirlerde yer alan ve bu âyeti, “Kur'an'ın en kapsamlı âyeti” olarak gösteren rivayetlerin de işaret ettiği gibi (meselâ bk. Taberî, XIV, 162-163; Râzî, XX, 101; Şevkânî, III, 212-213) buradaki adalet ve ihsan kavramlarının, yukarıda sıralanan anlamların hepsini kuşattığı, bununla birlikte sosyal içeriklerinin daha da önemli olduğu anlaşılmaktadır. Râgıb el-İsfahânî'nin “Adalet, iyiliğe karşı iyilik, kötülüğe karşı kötülük olmak üzere yapılan denk bir şekilde karşılık vermektir; ihsan ise iyiliğe daha fazlasıyla, kötülüğe daha azıyla karşılık vermektir” şeklindeki tanımı (el-Müfredât, “adl” md.) İslâm âlimlerinin konuyla ilgili anlayışlarının bir özeti sayılabilir. Sözlükte adalet, “Doğru hareket etmek,

hakka ve hakikate göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak” gibi mânalara gelen bir isim olup ahlâk ve hukuk terimi olarak, “bireysel ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik esaslarına uygun şekilde davranmayı sağlayan bir erdem veya hukuk ilkesi” anlamında kullanılır. Aynı kökten bir masdar-isim olan adl kelimesi, “adaletli” anlamında Allah’ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri olarak da kullanılmaktadır. Adalet Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde genellikle “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hüküm verme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” gibi mânalarda kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de kıstkelimesi de yer yer adaletin eş anlamlısı olarak geçmektedir. Bununla birlikte adalet daha soyut bir kavram olarak kullanılırken kıst genellikle uygulamada hakkaniyeti ifade eder. İslâm düşünürleri, kâinatın her alanında var olduğunu kabul ettikleri ve zaman zaman adl (adalet) kavramıyla da ifade ettikleri mükemmel nizamı, gerek her bir bireyin ahlâkî kişiliğinde, gerekse tabiatı gereği medenî varlıklar sayılan insanların birbirleri arasındaki münasebetlerinde yani toplumsal ve siyasal hayatta da bulunması zorunlu bir ilke olarak görmüşlerdir. Ahlâk kitaplarında bireyin ahlâkî kişiliğinin gelişmesi için gerekli görülen dört temel erdemin sonuncusu adalettir; hatta adalet erdemi, hikmet, şecaat ve iffet şeklinde sıralanan diğer erdemleri de kuşatan bir fazilet olarak kabul edilir. Öte yandan, sosyal hayat, zorunlu olarak fertler arasında ortak münasebetler kurulmasıyla gerçekleşir. Ancak bu ilişkilerin, hem Allah’ın iradesine ve rızasına hem de insanların iyiliğine uygun olarak sürdürülebilmesi için öngörülen şartların başında adalet gelir. Bu sebeple adalet, yalnız ahlâkî bir erdem değil, aynı zamanda hukukun da en temel ilkesi ve bütün yasalarda gözetilmesi gereken amaçtır. Adalet kavramı, aynı zamanda “eşitlik ve denklik” anlamını da içermektedir. Nitekim İslâm kültüründe eşitlik ilkesi genellikle adalet kavramıyla ifade edilmiştir. Ancak eşitlikte her zaman adalet olmayabilir. Meselâ “Çocuklarınıza verdiklerinizde adaletli davranınız” anlamındaki hadiste (Buhârî, “Hibe”, 12) adalet eşitliği ifade eder. Fakat genellikle sosyal adaleti emreden hükümlerde esas olan eşitlik değil dengedir. Çünkü insanlar gerek fiziksel gerekse zihinsel yetenekleri ve birikimleri bakımından farklı düzeylerde olduklarından böyle durumlarda eşitlikçi davranmak çok zaman haksızlık doğurur; hatta bazan eşitliğin ötesine geçmek (meselâ fedakârlık) adaletten de üstün bir erdem olabilir. Nitekim konumuz olan âyette adaletten sonra gelen ihsan kelimesi bunu açıkça göstermektedir. Sözlükte “başkasına iyilik etmek” ve “yaptığını güzel yapmak” şeklinde kısmen iki farklı anlam taşıyan ihsan, dinî ve ahlâkî bir kavram olarak, “hayırlı bir işi bilerek ve en iyi şekilde yapma, Allah’a ihlâsla ibadet etme, başkalarına hak ettiklerinden daha fazlasını verme” gibi anlamlar-da kullanılır. Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde ihsan kavramı hem Allah’a hem de insanlara nisbet edilmektedir. Allah’a nisbet edildiğinde, O’nun kusursuz yaratıcılığını (**Secde 32/7; Tegâbün 64/3**) veya kullarına lutufkârlılığını, cömertliğini (**Kasas 28/77; Talâk 65/11**) ifade eder. Ancak Hz. Peygamber’in, “Allahım! Yaratılışımı güzel yaptığın gibi ahlâkımı da güzel yap” anlamındaki duasında (Müsned, I, 403; VI, 68, 155) daha bâriz olarak görüldüğü gibi özellikle Allah için kullanıldığında bu iki anlam arasında kesin bir farktan söz edilemez. Çünkü Allah’ın fiillerinin güzelliği ve mükemmelliği aynı zamanda O’nun lutufkârlılığıdır. İhsanın insana nisbet edildiği âyet ve hadislerde bu kavram yine iki bağlamda kullanılır: a) İhsan, kulun Allah’a karşı hissettiği derin saygı, bağlılık ve itaat ruhunu ve bu ruh halinin ürünü olan iyi davranışları kapsar. Hz. Peygamber’in, “Cibrîl hadisi” diye bilinen hadiste geçen “İhsan, Allah’ı görür gibi ibadet etmendir; çünkü sen O’nu görmesen de O seni görmektedir” şeklindeki meşhur açıklaması (Buhârî, “Tefsîr”, 31/2; “İmân”, 37; Müslim, “İmân”, 5-7), bu bağlamdaki ihsanın en güzel tanımı kabul edilmiştir. İhsanın bu kapsamı bilhassa takvâ terimiyle yakından ilgili görünmektedir. Nitekim çeşitli âyetlerde bu iki kavram semantik bir bağlantı içinde kullanılmıştır (meselâ bk. **Mâide 5/93; Yûsuf 12/90; Zâriyât 51/15-16**). b) İkinci bağlamında ihsan, hilm erdeminden kaynaklanan bir anlayışla insanın, başta ana-babası olmak üzere başka insanlar karşısındaki sevgiye dayalı özverili tutumunu ifade eder. Nitekim çeşitli âyetlerde “muhsinler” nitelemesiyle anılan müminlerin hilm ruhunu yansıtan bazı seçkin özelliklerine değinilmiş ve bu suretle ihsan kavramının içeriğine giren erdemlere de işaret

edilmiştir. Bu erdemlerin bazıları şunlardır: Öfkeye hâkim olma, affetme, hoşgörü, sabır (**Âl-i İmrân 3/133-134; Mâide 5/13; Yûsuf 12/90; Hûd 11/115**), işlerde aşırılıktan sakınma, kararlılık vecesaret (**Âl-i İmrân 3/147-148**), tok gözlülük ve cömertlik (**Bakara 2/236; Âl-i İmrân 3/133**). Bilhassa konumuz olan âyetin, “Muhakkak ki Allah adaleti ve ihsanı emreder...” meâlindeki bölümü münasebetiyle tefsir kitaplarının yanında ahlâk ve tasavvuf kitaplarında da ihsan kavramı üzerinde önemle durulmuştur. Taberî âdeti hilâfına, bu âyetteki adaleti “kelime-i tevhid”, ihsanı ise “Allah’ın emir ve yasaklarına uymak, zorluklara katlanmak hususunda gösterilen sabır” şeklindeki sınırlayıcı görüşü tercih eder görünmekle birlikte (XIV, 162), onun da kaydettiği gibi bu âyetin “iyilik ve kötülük konusunda Kur’an’ın en kapsamlı âyeti” olduğu yönündeki görüş, ilk dönemlerden itibaren birçok müfessir ile diğer âlimler tarafından benimsenmiştir. Sonuç olarak literatürde ihsan konusunda yapılan açıklamaları dikkate alarak bu terimi, “insanın, hem Allah’a hem de yakın ve uzak çevresine, bütün insanlara, hatta tabiata karşı yaklaşımında, tutum ve davranışlarında adalet ölçüsünün, farz ve vâcip sınırlarının da ötesine geçerek imkân ve kabiliyetlerine göre kulluğun, özverinin ve erdemnin nicelik ve nitelik olarak en yüksek seviyesine ulaşması” anlamına gelecek şekilde tanımlamak mümkündür (meselâ bk. Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, II, 1172-1173; Râzî, XX, 100-104; Kurtubî, X, 172-176). İhsan mutlak bir görev olmamakla birlikte adaletten de ileri bir erdemdir. Buna karşılık toplumsal hayatta adalet ihsandan daha önemli ve önceliklidir; çünkü İslâm bilginlerinin sık sık tekrar ettiği gibi “yer ve göklerin düzeni adaletle kaimdir” (Râzî, XX, 103). Bu yüzden Hz. Peygamber, “Hüküm verirken adaletli olanlar, ailesine karşı ve yönetimi altında bulunanlar hakkında âdil davrananlar, kıyamet gününde nurdan minberler üzerindedirler” buyurarak adaletin Allah nezdindeki değerine işaret etmiştir (Müslim, “İmâre”, 18). “Hayasızlık” diye çevirdiğimiz fahşâ kelimesi, aynı kökten gelen fuhuş kelimesiyle eş anlamlı olup çirkin sözler ve fiiller için kullanılır (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, “fhş” md.). Daha genel bir ifadeyle fahşâ, başta zina olmak üzere edep, hayâ ve iffete aykırı her türlü söz ve davranışı ifade eder. “Kötülük” diye çevirdiğimiz münker ise genellikle mâruf kavramının zıddı olarak “akıl ve sağ duyunun çirkin bulduğu, erdemli toplumun yadırgadığı tutum ve davranışlar” anlamına gelir (bk. **Nisâ4/19, 140; daha geniş olarak A’râf 7/157**). Fahreddin er-Râzî’nin de ifade ettiği gibi (XX, 100), “Bu âyette AllahTeâlâ yükümlülükle ilgili farz ve nâfile mahiyetindeki ilkeleri; kezâ ahlâk ve âdâba dair genel ve özel konuları bir araya getirmiştir.” Yine aynı müfessire göre (XX, 105) bu âyet, Kur’an’ı “her konuda (yani insanlığın muhtaç olduğu ve ilâhî bir aydınlatma olmadan ulaşamayacağı helâl-haram, sevap-ceza konularında) açıklama getiren bir rehber” olarak tanımlayan bir önceki âyetin tasdiki mahiyetindedir. Çünkü bu âyetin buyruğuna uyarak her durumda adaletli olan, gerektiğinde özveride bulunabilen, yakınlarına cömertçe iyilik eden; bunun yanında edepsizlik ve hayâsızlıktan, kötülük ve çirkinliklerden, saldırgan davranışlardan uzak duran insan, aslında bu suretle ruhunun yükselişi için gerekli olan iyilikleri yapar ve kötülüklerden uzak durur hale gelmiş demektir.

أَلَّذِي أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ (7)

Secde 32/7: Ayet

Allah, gökleri ve yeri, ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan sonra da Arş'a kurulandır. Sizin için ondan başka hiçbir dost, hiçbir şefaatçi yoktur. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız? Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür. Sonra bu işler, süresi sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde ona yükselir. İşte Allah gaybı da görünen âlemi de bilendir, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir. O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı. İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı. Sonra onun neslini bir öz sudan, değersiz bir sudan yarattı. Sonra onu şekillendirip ona ruhandan üfledi. Sizin için iştme, görme ve idrak duygularını yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz! 32/(4-9)

Tefsir

Düşünenler için gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri, kısaca bütün evreni yaratanın Allah olduğunu, O'ndan başka gerçek dost ve hâmi bulunmadığını fark etmenin zor olmayacağı ve insanların kendileri bakımından göreceli de olsa bir önemi bulunan zaman kavramını, gerek duyular âleminde gerekse onun ötesinde olup biten her şeyi hakkıyla bilen Allah için düşüncelerinin yanlış olacağı hatırlatılmakta; görebilen gözlerin O'nun yarattıklarındaki eşsiz estetiği kolayca yakalayabileceğine, basit bir maddeden yaratılmış olan insanın asıl değerini âlemlerin rabbinin ona değer vermesinden ve onu duyduklarını anlama, gördüklerinden sonuç çıkarabilme ve idrak kabiliyeti gibi sorumluluk gerektiren melekelerle donatmasından kaynaklandığına dikkat çekilmektedir (“Allah’ın evreni altı günde yaratması”, “arş ve arşa istivâ” hakkında bilgi için bk. **A’râf 7/54**; “Allah katındaki bir günün insanların hesabına göre bin yıl olduğu” ifadesi hakkında açıklama için bk. **Hac 22/47**; “yüce Allah’ın insana kendi ruhundan üfleme”nin açıklaması için bk. **Hicr 15/29**). Tefsirlerde 4. ayette “Allah’tan başka şefaatinin bulunmadığı” ifade edilirken özellikle müşriklerin şu anlayışlarının reddedildiği belirtilir: Putperestlerin bir kısmı “Biz göklerin ve yerin bir yaratıcısının bulunduğunu kabul ediyoruz; fakat bu putlar gezegenlerin sûreti (sembölü) olduğundan biz onlardan güç ve destek alıyoruz”; bazıları da “Bunlar meleklerin sûreti olup bize şefaatchi olacaklardır” diyorlardı. Bu iddiaya karşı âyette Allah’tan başka ilâh bulunmadığı gibi Allah’ın izni olmadan kimsenin yardımcı ve şefaatchi de olamayacağı bildirilmektedir (Râzî, XXV, 171). Allah şefaet eden değil, katında şefaet edilendir. Ancak, O'nun katında şefaet edecekler O'na rağmen, O'ndan bağımsız olarak değil, O'nun izin ve rızâsıyla şefaet edebileceklerdir (şefaet hakkında bilgi için bk. **Bakara 2/48, 255**). 7. âyette geçen Cenâb-ı Allah’ın yarattığı her şeyi güzel kıldığına ilişkin ifadeyi Zemahşerî şöyle açıklar: Allah Teâlâ'nın yarattığı her şey hikmetin gereklerine ve maksada uygunluk ilkesinin icaplarına göre düzenlenmiştir; güzellik bakımından kendi aralarında derecelendirilebilirse de bütün yaratılmışlar güzeldir. “Güzel yapma” anlamına gelen ahsene fiilinin Arapça’daki bazı özel kullanımlarından hareketle bu cümleyi, “Her bir şeyi nasıl yaratacağını çok iyi bilir” şeklinde anlayanlar da olmuştur (III, 219). Bu ifade için yapılan diğer bazı yorumlar şöyledir: a) Allah gerek güzel gerekse çirkin her şeyi yaratmakla mükemmel bir sanat ortaya koymuştur; b) Her şeyi uygun biçimde ve yerli yerince yaratmıştır; c) Yarattığı her şeye muhtaç olduğu bilgiyi ilham etmiş yani onları fonksiyonlarına uygun biçimde programlamıştır (Taberî, XXI, 94; İbn Ebû Hâtim, IX, 3104). “... Ve ruhundan ona üflemiş” ifadesinde insana verildiği bildirilen ruha, “Allah’ın ruhu” demek, Kâbe’ye “Allah’ın evi”, kula “Allah’ın kulu” demek gibidir. Bu ifade onların önemli, değerli, özel ve şerefli olduklarını gösterir. Bunların, Allah’ın bir parçası, içinde oturduğu evi, hizmetinde kullandığı kölesi diye anlaşılması O'nun zat ve sıfatları hakkında verdiği bilgilere ters düşer.

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ (3)

Tegâbün 64/3: Ayet

O, sizi yaratandır. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz mü'mindir. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir. Gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yarattı. Sizi şekillendirdi ve şekillerinizi de güzel yaptı. Dönüş yalnız O'nadır. Göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir. Gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilir. Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir. Daha önce inkar edip de inkarlarının cezasını tadanların haberi size gelmedi mi? Onlar için elem dolu bir azap da vardır. (2-5)

Tefsir

İlk âyet genel olarak felsefenin, özel olarak da kelâm ilminin temel problemlerinden olan Allah’ın egemen iradesi karşısında insan iradesinin değeri ve insanın sorumluluğunun felsefî temeli

konusuna ışık tutan bir anlatım inceliği taşımaktadır. Çünkü "Allah kiminizi kâfir kiminizi mümin olarak yarattı" tarzında bir ifade kullanılmayıp "Sizi yaratan O'dur. Ama kiminiz inkâr, kiminiz iman ediyor" buyurularak, bir taraftan inkâr ve iman realitesinin ilâhî güç ve iradeden bağımsız olmadığı, diğer yandan da her bir ferdin cebir altında değil, kendine verilen irade gücüyle yaptığı tercih sonucunda kâfir veya mümin olduğu belirtilmektedir. Her hâlükârda sonucun Allah Teâlâ'nın ilmi dışında kalamayacağını hatırlatan âyetin son cümlesinde, "Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir" şeklinde bir ifade kullanılarak özellikle insanın hür iradesiyle yaptıklarına dikkat çekilmesi de bu mânâyı destekler niteliktedir ("kesb" kavramı ve bu konudaki kelâm tartışmaları için bk. Bakara 2/7, 286). Kendi varlık sebebini ve dünya hayatının anlamını sağlıklı biçimde değerlendirebilmesi için 3. âyette insan, göklerin ve yerin hikmetli yaratılışı yani kâinattaki muhteşem düzen üzerinde ve hemen bunun yanında kendi yaratılışındaki seçkin özellikler hakkında düşünmeye, her şeyden önce bu âlemi var kılan irade ve kudretin ihtişamını kavramaya yönlendirilmektedir (Allah'ın "musavvir" isminin anlamı için bk. Haşr 59/24; insanın yaratılışındaki seçkinlik hakkında bk. İsrâ 17/70; Tîn 95/4). Bu sûretle Allah Teâlâ'nın kudret sıfatını, yarattıklarındaki eserleriyle gözlemleyip kabul etmenin yanında 4. âyette O'nun ilminin kuşatıcılığına, kalbin derinliklerinde saklandığı sanılan şeylerin dahi bu bilmenin dışında kalamayacağına dikkat çekilerek bu defa insan, hem Allah'ın ilim sıfatının kuşatıcılığını kavramaya hem kendi yapıp ettiklerinin de O'nun ilminin dışında kalmadığını bilerek sorumluluk fikri üzerinde yoğunlaşmaya çağırılmaktadır. 5. âyette ise tarihe yapılan bir gönderme ile sorumluluk bilinci içinde hareket etmemenin sonuçları üzerinde düşünme fırsatı verilmektedir.

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا
تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (77)

Kasas 28/77: Ayet

Şüphesiz Kârûn, Mûsâ'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: "Böbürlenme! Çünkü Allah böbürlenip şımaranları sevmez." "Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez." (76-77)

Tefsir

Tefsirlerde Karun, Hz. Mûsâ'nın amcasının oğlu ve Firavun'un yüksek seviyede bir görevlisi olarak tanıtılmakta, İsrâiloğulları'na karşı zalimlik ve taşkınlık ettiği rivayet edilmektedir. Hz. Mûsâ'ya önce iman etmiş, fakat daha sonra hırsı ve kıskançlığı yüzünden ona karşı çıkmıştır. Rivayete göre İsrâiloğulları içinde dinî mâlûmatı en geniş olan kimseydi. İlmi ve servetiyle övünür, soydaşlarına karşı büyüklük taslardı. Ne var ki inançsızlığı, kibir ve gururu yüzünden helâk olup gitmiştir (Taberî, XX, 105-106; Şevkânî, IV, 179; İbn Âşûr, XX, 175; Karun'un topluma karşı baskıcı tutumu hakkında ayrıca bk. Ankebût 29/39-40). "Ekip" diye çevirdiğimiz usbe kelimesi, on yahut daha çok (kırka kadar) kişiden oluşan, birbirine sıkı sıkıya bağlı güçlü bir cemaat" anlamına gelmektedir (İbn Âşûr, XII, 222). Burada kinaye yoluyla Karun'un servetinin çokluğu ifade edilmektedir. 77. âyetteki öğüt, Allah'a ve peygamberine iman ederek aydınlanmış müminlerin öğüdüdür. Dünyadan nasibin unutulmaması iki şekilde anlaşılabilir: a) Asıl amaç âhiret yurdunu kazanmaktır, ancak dünya nimetlerinden de meşru şekilde yararlanmak gerekir. b) Bağlama daha uygun olan açıklama ise şöyledir: Dünya hayatı, ebedî âlemdeki hayata göre çok kısadır; kul bunu unutup dünya ebedî imiş

gibi kendini ona vermemeli, dünyasını âhireti için değerlendirmelidir.

رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى
النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا قَدْ
أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا (11)

Talâk 65/11: Ayet

Nice kentlerin halkı Rablerinin ve O'nun elçilerinin emrinden uzaklaşıp azdılar. Bu yüzden kendilerini çetin bir hesaba çektiler ve görülmedik bir azaba çarptırıldılar. Böylece yaptıklarının cezasını tattılar ve işlerinin sonu tam bir hüsrana oldu. Allah, ahirette onlara şiddetli bir azap hazırlamıştır. O halde, ey iman etmiş olan akıl sahipleri, Allah'a karşı gelmekten sakının! Allah, size bir zikir (Kur'an) indirdi. İman edip salih amel işleyenleri, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir peygamber gönderdi. Kim Allah'a inanır ve salih bir amel işlerse Allah onu, içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere sokar. Allah gerçekten ona güzel bir rızık vermiştir. (8-11)

Tefsir

Aile ilişkilerinin düzenli, hak ve hukuka dayalı yürümesi, harcamalarda dengenin gözetilmesi gibi iyi ve yararlı amaçlar etrafında bazı hükümleri açıklayan âyetlerden sonra burada Allah'ın ve elçilerinin buyruklarına karşı direnen, taşkınlık eden toplumların acı âkıbetlerine değinilmesi, toplumun çekirdeğini oluşturan aile kurumunun ve bununla yakından ilgili olan iktisadî düzenin sağlam bir yapıda olması ve sağlıklı işleminin, medeniyetlerin varlık ve bekaları açısından ne kadar önemli olduğuna, böyle bir yapının kurulup geliştirilebilmesinin ise ancak davranışlarını Allah inancı ve ahlâk ilkeleriyle şekillendiren ve denetleyen bireyler yetiştirilmesine bağlı olduğuna ilişkin bir uyarı olarak değerlendirilebilir. Nitekim İslâm bilginleri amelî ahlâkı incelerken, eski kültürlerin doğru bildikleri yönlerinden de istifade ederek bu çerçevedeki ilke ve kuralları fert, aile ve toplum düzeyinde ele almalarının yanında iktisadî ahlâk ve ailenin iyi yönetilmesi üzerinde özel bir biçimde durmuşlar, hatta “tedbîr-i menzil” adını verdikleri ekonomi-politik ağırlıklı bir ilmî disiplin geliştirmişler, siyaseti de genellikle bilinen işlevlerinin yanında bütün bireylerin mânevî gelişimini ve en yüksek mutluluktan pay almalarını sağlayan bir kurum ve siyaset bilimini öncelikle bu imkânları araştıran bir disiplin olarak görmüşlerdir. 8 ve 9. âyetlerde Allah'ın buyruklarına, ilâhî-tabii yasalara uymamakta direnip kaosu yeğleyenlerin sonlarının hüsrana olduğu belirtildikten sonra 11. âyette peygamber ve ilâhî kitap göndermenin amacının insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak olduğu ifade edilerek, dirlik ve düzenliği sağlayabilmek ve anarşiden kurtulabilmek için vahyin aydınlığından müstağni kalınamayacağına bir kez daha dikkat çekilmiştir. 10. âyette geçen “uyarı” diye çevirdiğimiz zikir (zıkr) kelimesi, “unutmama, hatırlama, anma, öğüt” mânalarına gelir; hiç dikkatten uzak tutulmaması ve uyulması gereken bir öğüt olduğundan Kur'ân-ı Kerîm'i ifade etmek üzere burada ve başka bazı âyetlerde bu kelime kullanılmıştır. 11. âyetdeki elçiden maksat müfessirlerin büyük çoğunluğuna göre Hz. Muhammed'dir; Cebrâil'in kastedildiği kanaatinde olanlar da vardır (bk. Zemahşerî, IV, 112; Şevkânî, V, 284). Öte yandan, 10. âyetin sonundaki zikir kelimesinin hemen ardından “elçi” anlamındaki resul kelimesine yer verilmiş olması, bunların her ikisiyle Kur'an'ın veya Hz. Muhammed'in kastedildiği yorumları da yapılmıştır. İbn Atıyye –bu kullanımın i'câz üslûbu gereği böyle olduğunu belirtip– birincinin Kur'an'ı, ikincinin Hz. Peygamber'i ifade ettiği görüşünü tercih eder (V, 327).

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعُمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (93)

Mâide 5/93: Ayet

İman edip salih ameller işleyenlere; Allah'a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah iyilik edenleri sever. (93)

Tefsir

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara, günahlardan sakındıkları ve imanlarını koruyup iyi işler yapmayı sürdürdükleri, sakınmaya devam edip imanlarına bağlı kaldıkları, hem günahlardan sakınıp hem en iyiyi yapmaya çalıştıkları takdirde daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur. Allah, rızasına uygun davrananları sever.

قَالُوا أَأَتَيْتَكَ لِأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ
لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (90)

Yûsuf 12/90: Ayet: Yûsuf dedi ki: "Siz (henüz) cahil kimseler iken Yûsuf ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?" Kardeşleri, "Yoksa sen, sen Yûsuf musun?" dediler. O da, "Ben Yûsuf'um, bu da kardeşim. Allah bize iyilikte bulundu. Çünkü, kim kötülükten sakınır ve sabrederse şüphesiz Allah iyilik yapanların mükafatını zayi etmez" dedi. Dediler ki: "Allah'a andolsun, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı. Gerçekten biz suç işlemiştik." Yûsuf dedi ki: "Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir. (89-92)

Tefsir

Hz. Yûsuf, artık kendisini tanıtmanın zamanı geldiğini düşünerek, cahillikleri yüzünden kardeşlerinin kendisine ve kardeşi Bünyâmîn'e yaptıklarını onlara hatırlatıp kendini tanıttı. Böylece Yûsuf kuyuya atıldığı zaman, kendisine vahyedilmiş olan, "Kardeşlerinin yaptıklarını bir gün onlara kendileri (senin kim olduğunun) farkına varmadan mutlaka haber vereceksin!" meâlindeki 15. âyetin verdiği haber, gerçekleşmiş oldu. Kardeşleri kusurlarını itiraf edip özür dilediler. O da onları bağışladığını bildirdi. İnsanların kıskanması, Allah'ın bir kimse için takdir etmiş olduğu nimeti engelleyemez. Nitekim, Resûlullah duasında şöyle demiştir: "Allahım! Senin verdiğine engel olacak yoktur. Senin engel olduğunu da verecek yoktur" (Buhârî, "Ezân", 155). Kardeşlerinin kıskanması da Yûsuf'un yükselmesine engel olamamıştır. Sonunda kendileri mahcup olmuş ve Allah'ın Yûsuf'u kendilerinden üstün kılmış olduğunu yemin ederek itiraf etmişlerdir. Ziyâ Paşa'nın dediği gibi: Zalimlere bir gün dedirir kudret-i Mevlâ: Tallahi lekad âserekellahu aleynâ!

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (15) آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ (16)

Zâriyât 51/15-16: Ayet

Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiği şeyleri alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunurlar. Şüphesiz onlar bundan önce iyilik yapan kimselerdi. Geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde bağışlama dilerlerdi. Mallarında (yardım) isteyen ve

(iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır. (15-19)

Tefsir

Takvâ sahiplerinin âhirette erişecekleri mutlulukların kısa tasvirine yer verilmekte ve onların bu güzelliklere lââyık görülmelerinde etkili olan bazı özelliklerine değinilmektedir. 16. âyetin, “rablerinin kendilerine verdiklerini alarak” diye çevrilen kısmı genellikle, “âhirette Allah Teâlâ’nın kendilerine lutfedeceği mükâfat ve nimetlerden memnun ve mutlu olarak” mânasıyla açıklanmıştır (Zemahşerî, IV, 27-28). Bu kısım için “dünyadayken rablerinin buyruk ve yasaklarına uyarak” yorumu da yapılmıştır; fakat bu yorum sözün akışına uygun değildir (İbn Atıyye, V, 174; başka yorumlar için bk. Râzî, XXVIII, 200-201). 17-18. âyetlerde geceleri ibadetle geçirmenin değeri üzerinde durulmaktadır. Bazı âyetlerde belirtildiği üzere, vücudun dinlenmesini sağlayan uyku, yüce Allah’ın insanlara bir lutfudur ve O’nun kudretini gösteren kanıtlardandır (bk. Furkân 25/47; Rûm 30/23; Nebe’ 78/9). Buna karşılık Hz. Peygamber, aşırı uykuyu, buna yol açan sebepler ve vakit israfı olması dolayısıyla hoş karşılamamıştır. Aşırı uyku getiren sebeplerden biri de çok yemektir ki bunun sağlık açısından ne kadar zararlı olduğu açıktır. Öte yandan Resûl-i Ekrem kendini ibadete verme adına sağlığını tehlikeye atanları ve başkalarına, özellikle ailelerine karşı görevlerini ihmal edenleri de uyarmıştır (Buhârî, “Nikâh”, 1; Müslim, “Sıyâm”, 177). Bu hususlar göz önüne alındığında 17. âyetten uykunun yerildiği anlamı çıkmaz. Burada, kulluk şuurunu açık tutma ve vakitlerini olabildiğince tefekkür ve ibadetle değerlendirme gayreti içinde olan müminlerin övüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu sûrenin indiği sıkıntılı dönemde müslümanlar için cemaatle düzenli ibadet imkânı bulunmuyor, daha çok geceleri huzur içinde kendilerini ibadet ve tefekküre verebiliyorlardı. Önceki yaşantılarına göre yepyeni birer kimlik kazanan bu dönemdeki müminler için, hem Resûlullah’ın en yakın dava arkadaşları olmaları hem de çevrelerinden gelen baskı ve eziyetler karşısında mânevî dirençlerini koruyabilmeleri açısından geceleri olabildiğince ibadetle ve yeni dinin duyurulmasını sağlayacak hazırlık çalışmalarıyla geçirmek özel bir önem taşıyordu. Nitekim Hz. Peygamber’in –yukarıda işaret edilen– gece ibadetinde normal sınırın aşılmasıyla ilgili ikazları Medine dönemine rastlamaktadır (seher vaktinin özelliği hakkında bk. Âl-i İmrân 3/17). 19. âyette, Kur’an’ın Allah’a kulluğun, O’nu tâzim etmenin yanında yarattıklarına da şefkat gösterme şeklinde anlaşılması gerektiği yönündeki ısrarlı tavrının bir örneği görülmekte; övgüye lââyık müminlerin, Allah’ın yüceliğini hiç hatırdan çıkarmaksızın O’ndan bağışlanmayı dileme özelliklerinin hemen ardından yardımseverliklerine değinilmektedir. “Yardım isteyen” ve “yoksul” diye çevirdiğimiz sâil ve mahrûm kelimelerinin anlamı hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. Yaygın yoruma göre sâil ihtiyacını belli eden hatta yardım talebinde bulunan, mahrûm ise ihtiyaç içinde olduğu halde istemekten çekinen ve ar duygusu, halini belli etmesine engel olan kimsedir. Birinci kelimeyle insanların, ikincisiyle ise can taşıyan diğer varlıkların kastedildiği tarzında bir yorum da vardır ki bu yorum, insanların yanı sıra diğer canlıların haklarına, özellikle hayvan haklarına dikkat çekmesi açısından ilginçtir (başka izahlarla birlikte bk. Râzî, XXVIII, 205-207; Şevkânî, V, 98). Burada müminleri, Medine döneminde konacak malî vecîbe hükümlerine hazırlayıcı gönüllü bir ödeme söz konusu olmakla beraber, malî gücü yerinde olanların, bu yardımları kendilerinin bir lutfu olarak görmemeleri için yapılacak yardımın muhtaçlara ödenmesi gereken bir “hak” olduğunu belirten bir ifade kullanılmıştır. Hatta bazı âlimler burada da zekât vecîbesini yerine getirenlerin övüldüğü kanaatinde idirler. Şu var ki bu yorumda “zekât” kelimesi, nisabı, nisbeti ve harcama yerleri dinen belirlenmiş bir malî yükümlülük anlamında kullanılmamıştır; zira bu anlamıyla zekât Medine döneminde farz kılınmıştır (bk. Tevbe 9/59-60, özellikle 103). Öte yandan Medine döneminde zekâtla ilgili olarak yapılan miktar belirlemelerinin normal durumlarda geçerli olduğuna, miktarlardan söz etmeksizin “zengin, fazlası olanın malında yoksulun hakkı bulunduğu”nu ifade eden âyetlerin, kıtlık, kriz, felâket gibi olağan üstü durumlarda zekâtın belirlenmiş miktarlarını ödemenin kişiyi sorumluluktan kurtaramayacağına işaret ettiğine

de dikkat edilmelidir.

وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ (133) الَّذِينَ
يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (134)

(Âl-i İmrân 3/133-134; Ayet: Rabbinizin bağışına, ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun. Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever. Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları, yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler -ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile, işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir. (133-135)

Tefsir: Bu üç âyette faizin, onu alan insanda meydana getirdiği bencillik, cimrilik, hırs ve açgözlülük; verende de sebep olduğu nefret, kıskançlık, kızgınlık ve düşmanlık gibi duyguları giderecek, bu hastalıkları tedavi edecek ana ilkeler yer almakta ve İslâm ahlâkının bir özeti verilmektedir. 131. âyette faiz yemekten sakınıldığı takdirde kâfirler için hazırlanmış olan cehennemden kurtuluşa işaret edildiği gibi, burada da âyetlerde belirtilen ahlâkî nitelikleri kazananlara verilecek mükâfatlar bildirilmekte ve müslümanlar bu yöne yönlendirilmektedir. 133. âyette rabbimizin bağışına, göklerle yer genişliğindeki cennetine kavuşmanın, bütün ahlâkî davranışlarımız için temel gaye olduğu bildirilmekte; iyiliği, birtakım dünyevî menfaatler kaygısıyla değil de sırf Allah'a saygı ve sevgi demek olan takvâ saikiyle sadece uhrevî saadet uğruna yapmak hatırlatılmaktadır. 134 ve 135. âyetlerde ise İslâm'da ideal ahlâk tipi olan "takvâ sahibi (müttaki) insan"ın temel ahlâkî nitelikleri sayılmaktadır. Bunlar her durumda cömert olmak, öfkeyi yenmek, insanları bağışlamak, kendi hatasını kabul etmek ve bundan vazgeçmek gibi niteliklerdir. Bu vasıflar, ancak ihtirasları ve bencil duyguları karşısında hürriyetine kavuşmuş üstün ruhların erdemleridir. Sözlükte "örtmek" anlamına gelen mağfiret kelimesi, terim olarak "yüce Allah'ın, kulların suç ve günahlarını affetmesi" anlamında kullanılmaktadır. Cennet de sözlükte "bahçe, bitki ve sık ağaçlarla örtülü yer" demektir. Terim olarak cennet, "çeşitli nimetlerle bezenmiş olan ve içinde müminlerin ebedî olarak kalacakları âhret yurdu" anlamına gelir. İbn Âşûr'a göre âyetteki "gökler ve yer kadar geniş olan" kaydı, cennetin sınırlarını gösteren değil, temsilî olarak cennetin çok büyük ve geniş olduğunu ifade eden bir kayıttır. Nitekim Hadîd sûresinin 21. âyetinde bu durum açıkça ifade buyurulmuştur (IV, 89; cennet hakkında bilgi için bk. Bakara 2/25). 134. âyette geçen serrâ' kelimesi tefsirlerde "sevinç ve rahatlık veren durum"; darrâ' ise "zarar ve sıkıntı veren durum" şeklinde açıklanmıştır. Buna göre buradaki iki tür harcama, "zenginlik ve fakirlik halinde", "sevinçli ve kederli zamanlarda", "hayatta iken ve ölüme bağlı tasarruf yoluyla" yapılan harcamalar şeklinde anlaşıldığı gibi "akrabaya sevinç veren yardımlar ve düşmanı yenilgiye uğratmak için yapılan masraflar" şeklinde de anlaşılabilir. Yüce Allah, bir önceki âyette kullarını takvâ sahipleri için hazırlanmış olan cenneti kazanmak maksadıyla yarışmaya çağırınca, takvâ sahiplerinin kimler olduğu ve hangi nitelikleri taşıdıkları merak konusu olmuş; bu sebeple bu âyetlerde takvâ sahiplerinin nitelikleri anlatılmıştır. Bunlar: a) Bollukta ve darlıkta Allah yolunda infak ederler, yani mallarını iyilik yolunda harcarlar. Her iki durum da onların davranışlarını değiştirmez: Bolluk, kendilerini bencilleştirip aldatmadığı gibi darlık da onlara Allah yolunda harcamayı unutturmaz. b) Öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını bağışlarlar. "Öfke" diye çevirdiğimiz gayz kelimesi terim olarak "hoşlanılmadık bir şeye karşı insanın duyduğu heyecan" anlamına gelir. Gazabın aslı olduğu kabul edilir. Gazap intikam iradesini doğurduğu ve gayri ihtiyarî olarak yüzde ve diğer azalarda belirtileri görüldüğü halde gayz

sadece kalpte olan bir duygudur (Âlûsî, IV, 58). Âyetin tasvirine göre insanlardaki takvâ duygusu bu konularda da etkili olmakta ve olaylar karşısında öfkeyi yenmelerini ve insanları bağışlamalarını sağlamaktadır. Nitekim âyette geçen kâzım (çoğulu kâzımîn) kelimesi “öfkesini yenen, gücü yettiği halde, zarar gördüğü kimselere karşı intikama kalkışmayan, sabreden” anlamlarına gelmektedir (Elmalılı, II, 1177). c) Bir kötülük veya kendilerine zulmetme mânasında bir günah işlediklerinde hemen Allah’ı anar ve günahlarına tövbe ederler, yaptıklarında ısrar etmezler. Âyette geçen fâhişe kelimesi “çirkin ve iğrenç iş veya söz” anlamına gelir. Özel olarak “zina” anlamında kullanılmaktadır; nefse zulmetmek ise “herhangi bir günah işlemek” demektir. Bu günahların başında Allah’a ortak koşmak (şirk) gelmektedir. Bununla birlikte fâhişe “başkasına karşı işlenen günah, nefse zulmetmek” ise “kişinin kendisini ilgilendiren ve başkasıyla ilgisi olmayan günah” olarak yorumlandığı gibi (Elmalılı, II, 1177), fâhişe “büyük günahlar” diğeri ise “küçük günahlar” olarak da yorumlanmıştır (Şevkânî, I, 424-425). Yarattığı insanın iyi hasletlerini ve zaafalarını çok iyi bilen yüce Allah, şefkat ve merhametinin gereği olarak günahkâr bir mümini –büyük günah dahi işlese– müminlerin safından çıkarmadığı gibi, Allah’ın huzurunda hesap vereceğini düşünerek yaptığına pişman olan, tövbe ve istiğfar eden kimseyi de cennete girecek takvâ sahiplerinin safından ayırmamıştır. Takvâdan kaynaklanan hasletleri taşıyanlar ve gereğini yerine getirenler Allah katında sevilen kimselerdir. Allah âhirette onların mükâfatını verecektir (bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 2-3; Müsned, III, 440). Hz. Peygamber buyurmuşlardır ki: “Asıl pehlivan güreşte rakibini yenen değil kızdığı zaman öfkesine hâkim olan kimsedir” (Buhârî, “Edeb”, 76, 102; Müslim, “Birr”, 107, 108). Ancak şahsî meselelerde öfkeyi yenmek Allah’ın emri olup beğenilen ve övülen bir davranış olmakla birlikte kamuyu ilgilendiren meselelerde toplum düzeninin bozulmasına ve kötülüklerin yayılmasına yol açabilecek durumlar karşısında gevşeklik göstermemek gerekir. Uhud Savaşı’ndaki yenilgide, faizcilerde de bulunan kötü duyguların ve özellikle maddeye düşkünlüğün rolü inkâr edilemez bir gerçektir. Bu sebeple yüce Allah kullarını, insanlara kötü vasıflar kazandıran faizi bırakmaya, Allah ve Resûlü’ne itaat etmeye, kendisinin mağfiretini ve takvâ sahibi kimseler için hazırlanmış olan geniş cennetleri kazandıracak işlerde yarışmaya çağırmakta ve bu güzel davranışta bulunan kullarını sevdiğini bildirmektedir.

فَبِمَا نَقُضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا
دُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ
الْمُحْسِنِينَ (13)

Mâide 5/13; Ayet

Andolsun, Allah İsrailoğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci -başkan- seçmiştik. Allah şöyle demişti: "Sizle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekatı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirseniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkar ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır." İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lanetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrif edip) değiştiriyorlar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular. (Ey Muhammed!) İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Çünkü Allah iyilik yapanları sever. "Biz hristiyanız" diyenlerden de sağlam söz almıştık. Ama onlar da akıllarından çıkarmamaları

istenen şeylerden önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple biz de aralarına kıyamet gününe kadar sürecek düşmanlık ve kini salıverdük. Allah ne yapmakta olduklarını onlara bildirecek! (12-14)

Tefsir

Yukarıda (7. âyet) Hz. Muhammed'in peygamberliğini tanıyıp ona biat eden müminlerin tasada, kıvançta, güçlükte ve kolaylıkta kısaca her zaman ona itaat edeceklerine dair verdikleri sağlam söz kendilerine hatırlatılmış ve bu sözü yerine getirmeleri hususunda Allah'a karşı saygılı olmaları emredilmişti. Bu âyetlerde ise daha önce yahudi ve hıristiyanlardan da benzeri bir söz alındığı, ancak sözlerinden döndükleri için yahudilerin lânetlendikleri, hıristiyanların da aralarına kıyamet gününe kadar sürüp gidecek olan kin ve düşmanlık sokulduğu hatırlatılarak müslümanların dikkatleri çekilmekte ve eskilerin düştüğü hatayı tekrarlamaktan sakınmaları gerektiğine işaret edilmektedir (mîsâk/ahid hakkında bilgi için bk. Bakara 2/40). Nakîb kelimesi sözlükte "koruyan, nöbet tutup gözetleyen, bir şeyi araştıran müfettiş, tecrübe olunmuş ve kendisine güvenilir kimse" anlamlarına gelir. Terim olarak "kavmin yönetimi kendisine verilen, toplumun hal ve hareketiyle ilgilenen temsilci" demektir. Bu anlamda başkana ve ordu komutanına da nakîb denilmiştir (İbn Âşûr, VI, 140). Elmalılı'ya göre nakîb, "bir kavmin ahvalini bilen, işlerinin yönetimini ve ihtiyaçlarını karşılamayı üstlenen, durumlarını gözetleyen ve kendisine güvenilen kimse" anlamına gelir; reis ile aynı anlamda değildir (III, 1599). Yüce Allah İsrâiloğulları'nı din ve ahlâk dışı yollara sapmaktan korumak için on iki İsrâil kabilesinin her birinden bir temsilci seçmesini Hz. Mûsâ'ya emretmişti. Ayrıca kendileriyle beraber olduğunu bildirmek suretiyle onları desteklediğini haber vermiş ve âyette belirtilen dinî ve ahlâkî davranışları sergiledikleri takdirde günahlarını affedeceğini, kendilerini cennete sokacağını, aksine davranışta bulunanların ise doğru yoldan çıkmış olacaklarını bildirmiş ve emirlerini tutacaklarına dair, Hz. Mûsâ aracılığıyla onlardan sağlam söz almıştı. Kitâb-ı Mukaddes'te bu şahıslar, her biri binlerce kişiden oluşan bir ordunun başı olarak gösterilmiştir: "Ve sizinle beraber her sıpttan (kabile) birer adam olacak; her biri kendi ataları evinin başı olacaktır... Cemaatten çağrılanlar, ataları sıptlarının beyleri, bunlardı; İsrail binlerinin başları idiler" (Sayılar, 1/4, 16). "Doğru yol" diye tercüme ettiğimiz sevâ's-sebîl tamlaması "orta, doğru" anlamlarına gelen sevâ kelimesi ile yol anlamına gelen sebîl kelimesinden oluşmaktadır. Tamlama halinde "orta yol" veya "doğru yol" diye tercüme edilebilir. Burada iman yolu doğru yola veya orta yola benzetilmiştir. Âyet, iman edip belirtilen güzel amelleri işleyen kimselerin kurtuluşa ve başarıya götüren doğru yola girmiş olduklarını, inkâr edenlerin de doğru yoldan saptıklarını belirtmekte ve kendilerine dosdoğru yol gösterildikten sonra bu yolda yürüyeceklerine dair Allah'a kesin söz verip de O'nun emir ve yasaklarına uymayanların, doğru yolu bulmuşken ondan sapmış ve onu yitirmiş olacaklarını, bu sebeple büyük bir hataya ve helâke düşeceklerini ifade etmektedir. Nitekim İsrâiloğulları'nın büyük çoğunluğu da zaman içerisinde ihtiraslarına yenik düşerek ahidlerini bozdular, Allah'a verdikleri sözü yerine getirmedi. Bu yüzden Allah onları lânetledi, rahmetinden uzaklaştırıp gazabına uğrattı. Yapıp ettikleri yüzünden kalpleri katılaştı. Artık yapılan nasihatler, verilen öğütler onlara tesir etmez oldu. Dünya tutkusu ruhlarını o derece sardı ki Allah katındaki sorumluluklarını unuttular ve istediklerini yapabilmek için Allah'ın kelâmını tahrif etmeye (bozmaya), değiştirmeye ve keyiflerine göre yorumlamaya başladılar (tahrif hakkında bilgi için bk. Bakara 2/75; Nisâ 4/46). Bu davranış bozukluğu nesilden nesile intikal ederek devam etti ve Hz. Peygamber zamanında da kendini gösterdi. Nitekim Medine yahudileri Hz. Peygamber'in varlığını ortadan kaldırmak için –düşmanla iş birliği dahil– her türlü tuzağı kurmaya teşebbüs etmişlerdir. 13. âyetin, "İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün" meâlindeki bölümü bunu açıkça ifade eder. Buna rağmen Hz. Peygamber'e, onlara karşı iyi davranması ve onları affetmesi emredilmiştir. Bu âyetin, Enfâl sûresinin 58. ve Tevbe sûresinin 29. âyetleri ile neshedildiği ileri sürülmüşse de İslâm'ın, affi da bir terbiye metodu olarak değerlendirdiğini, bu kapıyı daima açık tuttuğunu göz önünde bulundurarak âyetlerin neshedilmediğini düşünenlerin

görüŖü İslâm'ın ruhuna ve Kur'an'ın bütünlüğüne daha uygun düşmektedir. "Hıristiyanlar" diye tercüme ettiğimiz 14. âyetteki nasârâ kelimesi, Hz. İsa'nın tebliğ ettiği ilâhî dinin mensuplarına verilen isimdir. Yaygın yoruma göre Hz. İsa'nın doğduğu köyün ismi olan Nâsıra'dan dolayı bunlar nasrânî (çoğulu nasârâ) olarak adlandırılmışlardır (ayrıca bk. Bakara 2/62; Âl-i İmrân 3/52-53). Önceki âyetlerde, verdikleri sözü yerine getirmeyen yahudilerin durumları anlatıldıktan sonra 14. âyette de hıristiyanların durumları ele alınmış ve peygamberleri vasıtasıyla Allah'ın onlardan da benzeri bir söz aldığı bildirilmiştir. Hıristiyanlar Hz. İsa'ya biat ederek her konuda kendisine itaat edeceklerine dair söz vermişlerdi. Ancak sözlerinde durmadılar, verilen emirleri unutup Allah'ın sözlerini işlerine geldiği gibi yorumladılar. Böylece kıyamet gününe kadar devam etmek üzere aralarına ayrılık, kin ve düşmanlık tohumlarını saçmış oldular. Bu sebeple Hıristiyanlık içinde ortaya çıkan çeşitli mezheplerin mensupları arasında asırlarca şiddetli savaşlar cereyan etti. Nitekim XX. yüzyılda yaşanan dünyanın en kanlı iki savaşı da –din dışı sebeplere dayansa bile– yine hıristiyanlar arasında başlamış daha sonra dünyaya yayılmıştır. Âyetten anlaşıldığına göre –burada belirtilen kusurda ısrar ettikleri takdirde– hıristiyanlar arasındaki bu ihtilâf ve düşmanlık kıyamet gününe kadar devam edecektir. Âyetin son bölümü, Allah'a verdikleri sözden dönerek onun âyetlerini işlerine geldiği gibi yorumlayanların, bu yaptıklarının cezasını çekeceklerine işaret etmekte ve gerekli uyarıda bulunmaktadır. Ayrıca hıristiyanlar arasındaki bu ihtilâflardan müslümanların da ibret almaları murat edilmiş, benzer yanlışlıklara sapmaları halinde kendilerinin de bu tür bölünme ve çatışmalar içine düşeceklerine işaret edilmiştir.

قَالُوا أَأَتَيْنَكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَن يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (90)

Yûsuf 12/90 Yûsuf 12/90: Ayet: Yûsuf dedi ki: "Siz (henüz) cahil kimseler iken Yûsuf ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?" Kardeşleri, "Yoksa sen, sen Yûsuf musun?" dediler. O da, "Ben Yûsuf'um, bu da kardeşim. Allah bize iyilikte bulundu. Çünkü, kim kötülükten sakınır ve sabrederse şüphesiz Allah iyilik yapanların mükafatını zayi etmez" dedi. Dediler ki: "Allah'a andolsun, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı. Gerçekten biz suç işlemiştik." Yûsuf dedi ki: "Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir. (89-92)

Tefsir

Hz. Yûsuf, artık kendisini tanıtmanın zamanı geldiğini düşünerek, cahillikleri yüzünden kardeşlerinin kendisine ve kardeşi Bünyâmin'e yaptıklarını onlara hatırlatıp kendini tanıttı. Böylece Yûsuf kuyuya atıldığı zaman, kendisine vahyedilmiş olan, "Kardeşlerinin yaptıklarını bir gün onlara kendileri (senin kim olduğunun) farkına varmadan mutlaka haber vereceksin!" meâlindeki 15. âyetin verdiği haber, gerçekleşmiş oldu. Kardeşleri kusurlarını itiraf edip özür dilediler. O da onları bağışladığını bildirdi. İnsanların kıskanması, Allah'ın bir kimse için takdir etmiş olduğu nimeti engelleyemez. Nitekim, Resûlullah duasında şöyle demiştir: "Allahım! Senin verdiğine engel olacak yoktur. Senin engel olduğunu da verecek yoktur" (Buhârî, "Ezân", 155). Kardeşlerinin kıskanması da Yûsuf'un yükselmesine engel olamamıştır. Sonunda kendileri mahcup olmuş ve Allah'ın Yûsuf'u kendilerinden üstün kılmış olduğunu yemin ederek itiraf etmişlerdir. Ziyâ Paşa'nın dediği gibi: Zalimlere bir gün dedirir kudret-i Mevlâ: Tallahi lekad âserekellahu aleynâ!

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحُسْنَآتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرِي لِلذَّاكِرِينَ

(114) وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (115)

Hûd 11/115: Ayet

(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür. Sabret! Çünkü Allah iyilik edenlerin mükafatını zayi etmez. (114-115)

Tefsir

Gündüz, “tan yerinin ağarmaya başladığı andan güneşin batmasına kadar geçen süre” demektir. Gece ise “güneşin battığı andan başlayıp tan yerinin ağarmasına kadar geçen süre”yi ifade eder. Gündüzün iki tarafından maksat, geceyle birleşen iki tarafı, yani başı ve sonu olup tan yerinin ağardığı ve güneşin battığı zamanlardır. Buna göre gündüzün iki tarafında kılınması emredilen namazlardan biri sabah namazıdır; diğeri ise güneş batmadan önceki kısım (taraf) olarak alındığında öğle ve ikindi, battıktan sonraki taraf olarak alındığında akşam ve yatsı olarak yorumlanmıştır. “Gündüze yakın saatler” diye tercüme ettiğimiz zülef kelimesi ise zülfenin çoğulu olup gecenin gündüze yakın olan ilk saatlerini ifade eder; bu saatlerde kılınması emredilen namaz da yatsı namazıdır. Âyette namazın şekli ve zamanı belirlenmediği için âyet, vakti detaylı olarak tanımlamadan işaret edilen zamanlarda namaz kılmanın önemini vurgulamaktadır (Şevkânî, II, 603). Bu âyetin bütün farz namazların vakitlerini belirlediği kanaatinde olanlar da vardır (bk. Elmalılı, IV, 2831). Namaz vakitlerini ve şeklini mütevâtir sünnet açıklamıştır. Hz. Peygamber’in uygulamalarına göre farz namazların vakitleri şöyledir: Sabah namazının vakti tan yerinin ağarmasıyla başlar, güneş doğuncaya kadar devam eder; öğle namazının vakti gün ortasından hemen sonra başlar, eşyanın gölgesi kendinin bir veya iki misli oluncaya kadar sürer; ikindi namazının vakti öğle vaktinin sona erdiği andan başlar, güneş batıncaya kadar devam eder; akşam namazının vakti güneş batınca başlar, batı tarafındaki kırmızı veya beyaz şafak kayboluncaya kadar devam eder; yatsı namazının vakti ise şafak kaybolduktan sonra başlar, tan yeri ağaruncaya kadar devam eder; vitir namazının vakti yatsı ile aynı olup yatsı namazını müteakip kılınır. Âyet, kötülüklerin ortadan kalkması veya bağışlanması için ibadetlerle iyiliklerin çokça yapılmasının gereğine işaret etmektedir. Bunların başında da namaz gelir (Ankebût 29/45). Âyetin son cümlesi yukarıdaki emir ve yasakların Kur’an’ın hidayetinden yüz çevirenler için değil, ona yönelenler için güzel bir öğüt olduğunu ifade buyurmaktadır. 115. âyet Hz. Peygamber’in şahsında bütün insanlara hitap ederek yukarıda geçen ilâhî emir ve yasakları yerine getiren kimselerin bazı sıkıntılarla karşılaşacağına işaret etmekte ve sabretmeyi öğütlemektedir.

وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (147) فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (148)

Âl-i İmrân 3/147-148: Ayet

Onların sözleri ancak, "Rabbimiz! Bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlıklarımızı bağışla ve (yolunda) ayaklarımızı sağlam tut. Kâfir topluma karşı bize yardım et" demekten ibaretti. Allah da onlara hem dünya nimetini, hem de ahiretin güzel mükafatını verdi. Allah güzel davrananları sever. (147-148)

Tefsir

Bu âyetlerde de yine Uhud Savaşı'nda "Abdullah b. Übey'e gidelim de müşriklerin başkanı Ebû Süfyân'dan bizim için eman dilesin" diyen müslüman veya münafıklara bir târiz ve bir sitem vardır. Çünkü bunlar bu sıkıntılı anda böyle söylerken geçmiş peygamberlerin yanında bulunan Allah erleri başlarına gelenlerin bir hikmeti bulunduğunu veya kendilerinde var olan bir kusurdan, bir hatadan yahut aldıkları emri ve görevi gerektiği gibi yerine getiremediklerinden dolayı cezalandırıldıklarını düşünerek, "Rabbimiz günahlarımızdan ve işimizdeki taşkınlığımızdan ötürü bizi bağışla!" diye dua etmişler, sonra da kâfirlere karşı yüce Allah'tan sabır ve zafer dilemişlerdi. 148. âyetten anlaşıldığına göre yüce Allah da onların bu samimi dileklerini kabul buyurmuş, onlara dünya mükâfatı olarak zafer ve ganimet nasip ederken, âhiret sevabının da güzelini vermiştir. "Allah işini güzel yapanları sever" cümlesi, o Allah erlerinin işlerini güzel yapan kimseler olduklarını, bu sebeple Allah'ın sevgi ve rızâsını kazandıklarını ifade eder.

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَّقْتُم النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ (236)

Bakara 2/236; Ayet

Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin. Bu iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur. Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da nikah bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka. Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır. Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir. (236-237)

Tefsir

Mehir boşama hakkı elinde bulunan koca bakımından bir "boşama engeli ve müeyyidesi", kadın için de bir maddî teminattır, yeni bir evlilik yapınca ya da maişet imkânı buluncaya kadar bir süre hayatını idame ettirme vasıtasıdır. Kadının mehri hak edebilmesi ve boşandığında iddetin gerekli olabilmesi için ya kocasıyla cinsel ilişkide bulunmaya bir engel bulunmayacak ölçüde ve şartlarda başbaşa kalmış (halvet olmuş) olmaları ya da fiilen cinsel ilişkide bulunmaları gerekir. Bu iki şart gerçekleşmeden boşama vuku bulmuş ise bakılır: Eğer daha önceden bir mehir üzerinde anlaşma yapılmamışsa kocanın malî bir yükümlülüğü yoktur. Ancak koca boşadığı eşinin gönlünü almak, onunla iyi duygular içinde ayrılmayı sağlamak için bütçesine uygun ikramlarda (müt'a, metâ) bulunmalıdır. Boşama hediyesinin miktarı belirlenmemiş ancak iki ölçü konulmuştur: Kudret ve mâruf. Her koca malî gücüyle mütenasip ve toplumda cârî âdetlere ve uygulamalara göre kadına lâyık bir hediye vermelidir. Cinsel ilişkiden önce boşanmış kadın için daha önceden bir mehir miktarı belirlenmiş olursa koca bunun yarısını ödemekle yükümlüdür. Boşayan veya boşanan tarafın malî ve psikolojik durumu farklı tavır ve davranışlar gerektirebilir. Bu sebeple taraflar bağışlama ve hoşgörüyü, birbirlerine lutufkâr davranmaya teşvik edilmişlerdir. Bu teşvik kadın açısından -kocasının durum ve şartlarına bakarak- alacağını azaltma veya bağışlamaya, koca tarafından ise daha fazlasını vermeye yöneliktir.

وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ (133)

Âl-i İmrân 3/133: Ayet

Rabbimizin bağışına, ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun. Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever. Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları, yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler -ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile, işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir. (133-135)

Tefsir

Bu üç âyette faizin, onu alan insanda meydana getirdiği bencillik, cimrilik, hırs ve açgözlülük; verende de sebep olduğu nefret, kıskançlık, kızgınlık ve düşmanlık gibi duyguları giderecek, bu hastalıkları tedavi edecek ana ilkeler yer almakta ve İslâm ahlâkının bir özeti verilmektedir. 131. âyette faiz yemekten sakınıldığı takdirde kâfirler için hazırlanmış olan cehennemden kurtuluşa işaret edildiği gibi, burada da âyetlerde belirtilen ahlâkî nitelikleri kazananlara verilecek mükâfatlar bildirilmekte ve müslümanlar bu yöne yönlendirilmektedir. 133. âyette rabbimizin bağışına, gökler ve yer genişliğindeki cennetine kavuşmanın, bütün ahlâkî davranışlarımız için temel gaye olduğu bildirilmekte; iyiliği, birtakım dünyevî menfaatler kaygısıyla değil de sırf Allah'a saygı ve sevgi demek olan takvâ saikiyle sadece uhrevî saadet uğruna yapmak hatırlatılmaktadır. 134 ve 135. âyetlerde ise İslâm'da ideal ahlâk tipi olan "takvâ sahibi (müttaki) insan"ın temel ahlâkî nitelikleri sayılmaktadır. Bunlar her durumda cömert olmak, öfkeyi yenmek, insanları bağışlamak, kendi hatasını kabul etmek ve bundan vazgeçmek gibi niteliklerdir. Bu vasıflar, ancak ihtirasları ve bencil duyguları karşısında hürriyetine kavuşmuş üstün ruhların erdemleridir. Sözlükte "örtmek" anlamına gelen mağfiret kelimesi, terim olarak "yüce Allah'ın, kulların suç ve günahlarını affetmesi" anlamında kullanılmaktadır. Cennet de sözlükte "bahçe, bitki ve sık ağaçlarla örtülü yer" demektir. Terim olarak cennet, "çeşitli nimetlerle bezenmiş olan ve içinde müminlerin ebedî olarak kalacakları âhiret yurdu" anlamına gelir. İbn Âşûr'a göre âyetteki "gökler ve yer kadar geniş olan" kaydı, cennetin sınırlarını gösteren değil, temsilî olarak cennetin çok büyük ve geniş olduğunu ifade eden bir kayıttır. Nitekim Hadîd sûresinin 21. âyetinde bu durum açıkça ifade buyurulmuştur (IV, 89; cennet hakkında bilgi için bk. Bakara 2/25). 134. âyette geçen serrâ' kelimesi tefsirlerde "sevinç ve rahatlık veren durum"; darrâ' ise "zarar ve sıkıntı veren durum" şeklinde açıklanmıştır. Buna göre buradaki iki tür harcama, "zenginlik ve fakirlik halinde", "sevinçli ve kederli zamanlarda", "hayatta iken ve ölüme bağlı tasarruf yoluyla" yapılan harcamalar şeklinde anlaşıldığı gibi "akrabaya sevinç veren yardımlar ve düşmanı yenilgiye uğratmak için yapılan masraflar" şeklinde de anlaşılabilir. Yüce Allah, bir önceki âyette kullarını takvâ sahipleri için hazırlanmış olan cenneti kazanmak maksadıyla yarışmaya çağırınca, takvâ sahiplerinin kimler olduğu ve hangi nitelikleri taşıdıkları merak konusu olmuş; bu sebeple bu âyetlerde takvâ sahiplerinin nitelikleri anlatılmıştır. Bunlar: a) Bollukta ve darlıkta Allah yolunda infak ederler, yani mallarını iyilik yolunda harcarlar. Her iki durum da onların davranışlarını değiştirmez: Bolluk, kendilerini bencilleştirip aldatmadığı gibi darlık da onlara Allah yolunda harcamayı unutturmaz. b) Öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını bağışlarlar. "Öfke" diye çevirdiğimiz gayz kelimesi terim olarak "hoşlanılmadık bir şeye karşı insanın duyduğu heyecan" anlamına gelir. Gazabın aslı olduğu kabul edilir. Gazap intikam iradesini doğurduğu ve gayri ihtiyarî olarak yüzde ve diğer azalarda belirtileri görüldüğü halde gayz sadece kalpte olan bir duygudur (Âlûsî, IV, 58). Âyetin tasvirine göre insanlardaki takvâ duygusu bu konularda da etkili olmakta ve olaylar karşısında öfkeyi yenmelerini ve insanları bağışlamalarını sağlamaktadır. Nitekim âyette geçen kâzım (çoğulu

kâzımîn) kelimesi “öfkasını yenen, gücü yettiği halde, zarar gördüğü kimselere karşı intikama kalkışmayan, sabreden” anlamlarına gelmektedir (Elmalılı, II, 1177). c) Bir kötülük veya kendilerine zulmetme mânasında bir günah işlediklerinde hemen Allah’ı anar ve günahlarına tövbe ederler, yaptıklarında ısrar etmezler. Âyette geçen fâhişe kelimesi “çirkin ve iğrenç iş veya söz” anlamına gelir. Özel olarak “zina” anlamında kullanılmaktadır; nefse zulmetmek ise “herhangi bir günah işlemek” demektir. Bu günahların başında Allah’a ortak koşmak (şirk) gelmektedir. Bununla birlikte fâhişe “başkasına karşı işlenen günah, nefse zulmetmek” ise “kişinin kendisini ilgilendiren ve başkasıyla ilgisi olmayan günah” olarak yorumlandığı gibi (Elmalılı, II, 1177), fâhişe “büyük günahlar” diğeri ise “küçük günahlar” olarak da yorumlanmıştır (Şevkânî, I, 424-425). Yarattığı insanın iyi hasletlerini ve zaafalarını çok iyi bilen yüce Allah, şefkat ve merhametinin gereği olarak günahkâr bir mümini –büyük günah dahi işlese– müminlerin safından çıkarmadığı gibi, Allah’ın huzurunda hesap vereceğini düşünerek yaptığına pişman olan, tövbe ve istiğfar eden kimseyi de cennete girecek takvâ sahiplerinin safından ayırmamıştır. Takvâdan kaynaklanan hasletleri taşıyanlar ve gereğini yerine getirenler Allah katında sevilen kimselerdir. Allah âhirette onların mükâfatını verecektir (bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 2-3; Müsned, III, 440). Hz. Peygamber buyurmuşlardır ki: “Asıl pehlivan güreşte rakibini yenen değil kızdığı zaman öfkesine hâkim olan kimsedir” (Buhârî, “Edeb”, 76, 102; Müslim, “Birr”, 107, 108). Ancak şahsî meselelerde öfkeyi yenmek Allah’ın emri olup beğenilen ve övülen bir davranış olmakla birlikte kamuyu ilgilendiren meselelerde toplum düzeninin bozulmasına ve kötülüklerin yayılmasına yol açabilecek durumlar karşısında gevşeklik göstermemek gerekir. Uhud Savaşı’ndaki yenilgide, faizcilerde de bulunan kötü duyguların ve özellikle maddeye düşkünlüğün rolü inkâr edilemez bir gerçektir. Bu sebeple yüce Allah kullarını, insanlara kötü vasıflar kazandıran faizi bırakmaya, Allah ve Resûlü’ne itaat etmeye, kendisinin mağfiretini ve takvâ sahibi kimseler için hazırlanmış olan geniş cennetleri kazandıracak işlerde yarışmaya çağırmakta ve bu güzel davranışta bulunan kullarını sevdiğini bildirmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذَهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ
إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ
اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا (19)

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى
يَخْرُجُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا
(140)

Nisâ4/19, 140: Ayet

Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir. Açık bir hayasızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur. (19)

Tefsir

“Kadınlara zorla vâris olmak” ya kendileri veya malları için söz konusu olmaktadır. İslâm’dan önce her ikisi de yapılmakta idi. Birincisi, ölen kimsenin büyük oğlunun –kendisinin öz annesi değilse–

onun karısına (üvey annesi) sahip olması şeklindeydi. O dönemde ölen kişinin, karısıyla evlenecek, başka eşinden oğlu yoksa ya kadın elini çabuk tutup kaçır, baba tarafına sığınır ve kurtulurdu ya da ölenin erkek yakınlarından birisi erken davranıp gelir, kadının üzerine elbisesini atar ve böylece ona sahip olurdu. İkincisi kadının kendine değil, malına zorla vâris olmaktır. Bu da iki şekilde olmakta idi: a) Kocasını sevmediği ve ona ilgi göstermediği halde boşamaz, nikâhı altında iken ölmesini ve malının kendisine kalmasını beklerdi. b) Kadınları ve kızları velileri evlendirmezler, bekâr veya dul olarak vefat etmelerini ve mallarının kendilerine kalmasını isterlerdi (İbn Âşûr, IV, 283-284; Buhârî, “Tefsîr”, 4/6). Birinci uygulamayı yansıtmak için âyetin ilk cümlesini “Kadınları zorla miras olarak almayın” şeklinde tercüme etmek gerekir. Biz ikincisini esas aldığımızdan bu cümleyi “Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir” şeklinde çevirdik. Kadınlara karşı haksızlık ve zulüm demek olan bu âdetler ve uygulamalar İslâm’da kaldırılmış, haklar sahiplerine verilmiştir. “Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça” kaydı iki şekilde anlaşılmıştır: Zina etmedikçe veya evlilik hukukuna riayetsizlik etmedikçe. Birinci yoruma göre evli kadın zina ederse kocası, ona verdiği mehir ve yaptığı masrafın bir kısmını geri alabilmek için kendisini sıkıştırarak, rahatsız edecek, fakat boşamayacaktır. Kadın bu rahatsızlık sebebiyle kocasına bir meblağ ödedikten sonra boşanma imkânını elde edecektir. Yaptığı masrafın tamamını değil de bir kısmını geri almasına izin verilmesinin sebebi, zina etmeden önce geçirilen evlilik hayatına bir bedelin ayrılmasıdır. Bazı müfessirler bu hükmün, yine zina suçuyla ilgili bulunan liân âyeti (Nûr 24/6-7) ve hadle (zina cezası) kaldırıldığını ifade etmişlerdir (İbn Âşûr, IV, 285). İspattaki güçlük sebebiyle zina cezasının uygulanmaması ve ihtiyarî olduğundan liâna da başvurulmaması hallerinde bu âyetin uygulanma sahası bulunacağı için nesih iddiasına katılmıyoruz. İkinci yoruma göre evli kadın iffetli olmakla beraber hak hukuk ve sınır tanımaz bir tutum içine girerse (nüşûz) bu âyet kocaya, yaptığı masrafın ve ödediği mehrin bir kısmını almak üzere sıkıştırma, rahatsız etme hakkı vermektedir. Bakara sûresinin 229. âyetinde geçen “karı ve koca Allah’ın koyduğu sınırlara riayet etme, karşılıklı hakları koruma konusunda başarısız olmaktan korkarlarsa kadının bir miktar malî fedakârlıkta bulunması ile evlilik hayatını sona erdirmeleri”nin bundan farkı, onun karşılıklı rızâya, bunun ise kocanın sıkıştırmasına bağlı bulunmasıdır. “Onlarla iyi geçinin” şeklinde tercüme edilen kısım lafza daha bağlı kalınarak “Onlara karşı mâruf çerçevesinde davranın” diye de çevrilebilir. Ma’rûf “toplum tarafından bilinen, kabul edilen, hoş karşılanan, dine göre de meşrû ve makbul olan davranışlar”dır. Evlilik birliği içinde erkeklerin ve kadınların karşılıklı hakları ve yükümlülükleri vardır. Bu hak ve yükümlülüklerin bir kısmı Kur’an ve sahih sünnet tarafından ortaya konmuştur, bir kısmı ise toplumun örfüne, âdetine ve ahlâkına bağlı ve dayalı olarak belirlenmektedir. İslâm öncesi Arap toplumunun örf ve âdetleri arasında bulunan ve kadınlara karşı haksızlıklar ihtiva eden anlayış ve uygulamalar naslarla kaldırılmış; bunların yerine, kadını ve erkeğiyle insan haysiyet ve şerefine uygun olan hükümler getirilmiştir. İslâm’ın dinî, ahlâkî ve sosyal hayatta gerçekleştirdiği inkılâba uygun olarak oluşan fıkıh ve ahlâk kurallarıyla ümmetin örfü, âdeti evlilik birliğine de hâkim olmuş, erkekler ve kadınlar birbirlerine karşı bu kurallar çerçevesinde davranmışlar, ilişkilerini buna göre yürütmüşlerdir. Erkeklerin kadınlara karşı kötü davranışları (mâruf çerçevesini aşan muameleleri) her zaman kadınların kusurundan kaynaklanmaz. Erkeklerin kötü huylu olmaları, başka kadınlara meyletmeleri, zaman içinde eşlerinden soğumaları, hatta onlardan nefret eder hale gelmeleri gibi sebepler de onları kötü davranışa itebilir; bu âmillerin etkisiyle erkekler, kadınlarını boşamaya, evlilik hayatına son vermeye karar verebilirler. Bu durumda Kur’ân-ı Kerîm’in tavsiyesi erkeklerin acele etmemeleri, duygularını kontrol etmeleri; duyguya dayalı isteklerin her zaman insanlar için hayırlı sonuçlar doğurmadığını, istenmediği halde yapılan veya katlanılan şeylerin de bazan insan hakkında hayırlı olduğunu düşünmeleri, bu kabilden tecrübeleri hatırlamaları, evlilik hayatını ve bu hayat içinde iyilik ve adaletten ayrılmama çizgisini ellerinden geldiğince korumaya çalışmalarıdır.

Ayet

Oysa Allah size Kitapta (Kur'an'da) "Allah'ın âyetlerinin inkar edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi halde siz de onlar gibi olursunuz" diye hüküm indirmiştir. Şüphesiz Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır. (140)

Tefsir

İslâm'ı kabul etmemiş bulunan kimselerin bir kısmı bunu açıkça ifade ederken diğer kısmı – menfaatleri böyle gerektirdiği için– durumlarını gizler, müminlerin arasında yaşar, sinsice onlara maddî ve mânevî zarar vermeye çalışırlar. Kâfirlerin müminlere verdikleri zararlardan biri de dini inkâr etmek, aleyhinde konuşmak, dinin kurallarını ve dindarları alaya almaktır. Bu inkâr, hakaret ve alay, açık veya kapalı bir şekilde devam ettiği sürece müminlerin vazifesi sükût etmemek, buna rızâ göstermemek, evrensel mânada ahlâkî olmayan bu davranışı engellemektir. Eğer müminlerin gücü böyle bir tepki göstermeye yetmiyorsa bulunduğu meclisi ve beraberliği terketme vazifesi vardır. Dinin inkâr edildiği, aleyhinde bulunduğu ve alaya alındığı yerde –bunu engellemeye gücü yetmeyen mümin– oturmayacak, bunları yapanlarla beraberliğini sürdürmeyecek, o yeri ve o kimseleri terke edecek, onlardan uzaklaşacaktır. Çünkü beraberliğin devamında üç önemli zarar vardır: a) Bunu yapanların cüret ve cesaretlerinin artması. b) Böyle bir davranış karşısında tepkisiz kalan müminlerin giderek buna alışmaları, hatta etkilenmeleri; kutsal değerlerine yönelik hassasiyetlerinin zaafa uğraması. c) Güçlerinin yettiği ölçüde tepki göstermedikleri, bu mânada olup bitene razı oldukları için günahkâr olmaları. Nitekim âyette geçen "Aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz" şeklindeki ağır suçlama ve uyarı bir yandan müminlerin bu zararlı sonuçtan kurtulmalarını hedeflerken diğer yandan zâhirde olanı tasvir etmektedir. Çünkü bir mecliste dine hakaret edildiği, mukaddeslerle alay edildiği halde hiçbir kimse tepki göstermiyorsa "orada olanların tamamının kâfir olduğuna" hükmedilebilir, yani burada hiçbir müminin bulunmadığı zannı hâsıl olabilir.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ
بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ
وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ
هُمُ الْمُفْلِحُونَ (157)

A'râf 7/157: Ayet

Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. (157)

Tefsir

Bu ve bundan sonra gelecek âyette Hz. Peygamber'in niteliği olarak kullanılan ümmî kelimesinin kökü ve anlamı hakkında üç farklı görüş ileri sürülmüştür: a) Ümmülkurâ (Mekke) ismine nisbetle "Mekkelî" anlamında; b) Ümmet (millet) kelimesine nisbetle "Arap milletinden" (çoğunluğu okuma-yazma bilmeyen bir topluma mensup) anlamında; c) Ümm (anne) kelimesine nisbetle

“annesinden doğduğu gibi, annesi gibi” (okuma-yazma bilmeyen) anlamında (İbn Atıyye, VII, 177-178). Son görüş daha çok benimsenmiştir. Zira İslâm öncesi Arap toplumunda erkekler arasında, az da olsa, okur yazarlar bulunmasına karşılık kadınlardan hemen hemen hiç kimse okuma yazma bilmezdi. Bundan dolayı ümmî kelimesi genellikle Hz. Peygamber’in en azından başlangıçta okuma yazma bilmediğini, dolayısıyla tebliğ ettiği din ile ilgili bütün bilgilerini yalnızca Allah’tan almış olduğu gerçeğini ifade eder. Yine her iki âyette yan yana zikredilen resul ve nebî kelimelerinin anlamları ve aralarında farklılık bulunup bulunmadığı hususu, kelâm ilminin önemli meselelerinden olup bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Nebî kelimesi, türetilmiş olabileceği iki farklı köke göre iki ayrı anlama gelir. Nbv (ulu, üstün ve şerefli olma) kökünden nebî (en-nebiyyü) “yüce, ulu ve şerefli kişi”; nbe (haber alma, haber iletme) kökünden nebî ise (ennebîü, ki bu da “en-nebiyyü” şekline dönüşmüştür) “haber alan, haber ileten” anlamına gelir. Buna göre peygamberler, insanlar içinde en yüce ve en şerefli kişiler oldukları veya Allah katından haberler getirdikleri ve bunları ümmetlerine ilettikleri için nebî olarak adlandırılmışlardır. Nebî kelimesinin türetilişi ve kök anlamlarıyla ilgili bu farklılığa rağmen terim anlamı konusunda önemli bir görüş ayrılığı yoktur. Bu hususta yapılan açıklamalardan şu tanımları çıkarmak mümkündür: Nebî, “Allah tarafından seçilip gönderilen, yeni bir din bildirmeyip, Allah’tan aldığı vahiy ile daha önceki peygamberin getirdiği dini yaşatmakla görevlendirilen kişi”dir. Resul kelimesi ise genellikle “bir kişinin veya makamın, bir görev yükleyerek kendisinden bunu yerine getirmesini istediği veya önemli bir haber, mesaj ya da bilgi vererek bunu başka kişi veya kişilere ulaştırmasını emrettiği elçi” anlamında kullanılır. Nitekim kavram, bu genel anlamıyla Kur’ân-ı Kerîm’de geçmektedir (**Neml 27/35**); ayrıca yine aynı anlamda melekler için de kullanılmıştır (**Hûd 11/69, 81; Tekvîr81/19**). Resul kelimesinin İslâmî terminolojideki anlamlarına gelince, bu husustaki tanımlar, “Allah tarafından kendisine bir kitap indirilen, bu kitabın içerdiği bilgi ve hükümleri insanlara tebliğ etmekle yükümlü kılınan kişi” şeklinde özetlenebilir. Başta Mu’tezile ulemâsı olmak üzere bazı İslâm âlimleri nebî ile resul kavramları arasında fark bulunmadığını iddia etmişlerse de çoğunluk bunların değişik anlamlarda kullanıldığı kanaatinde. Bu ayrımı yapanların iki kavram arasındaki farklarla ilgili görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Resul kavramı nebîden daha geneldir. Zira nebîlerin sahip olduğu tebliğ özelliği resuller için de geçerlidir; halbuki resullerin sahip olduğu risâlet (yeni kitap ve hükümler getirme) özelliği nebîlerde yoktur. Buna göre nebî sadece kendisinden önceki bir peygambere indirilmiş olan kitap ve hükümleri yaşatıp devam ettiren peygamber olduğu halde resul, kendisine özel bir kitap vahyedilmiş olan ve önceki şeriatların hükümlerini kısmen ortadan kaldıran peygamberdir. Şu halde her resul nebî olduğu halde her nebî resul değildir. Meselâ Hz. Muhammed hem resul hem de nebîdir. Başka bir açıdan ona, Allah ile ilişkisi bakımından, O’nun elçisi olduğu için resul; kullarla ilişkisi bakımından, onlara Allah’ın hükümlerini ulaştırıp bildirdiği için nebî denilmiştir. Âyette “O ümmî Peygamber’e uyarlar” ifadesiyle Hz. Muhammed zamanında ve daha sonraki devirlerde yaşayıp ona iman etmiş olan yahudiler ve hıristiyanlar kastedilmiş; bunların kutsal kitapları olan Tevrat ve İncil’de Hz. Muhammed hakkında bilgiler bulunduğu belirtilmiştir. Eski kutsal kitaplarda Hz. Muhammed’in peygamberliğini müjdeleyen bu bilgilere İslâm kaynaklarında beşâirü’n-nübüvve veya kısaca beşâir denilmektedir. Bakara sûresinde (**2/146**) “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar” buyurulmuş; Saf sûresinde de (**61/6**) Hz. İsbânın onu müjdelediği ifade edilmiştir. Bu sebeple müslüman âlimler, ilk dönemlerden itibaren, Kur’ân-ı Kerîm’deki bu haberleri belgelendirmek maksadıyla yahudi ve hıristiyan kutsal kitaplarını incelemişler; bunlarda Hz. Muhammed’in müjdelenmesiyle ilgili bilgiler bulunduğunu tespit etmişlerdir (bu hususta bk. yahudi kutsal metinlerinden Tekvîn, 12/1-3; 17/20; 49/10; Tesniye, 18/17-18; 32/21; 33/2; Mezmûr, 45/3-18; 149; İşaya, 21/6-9, 13-16; 42/9-17; 43/1, 6; 54; 60/1-7; 65/1-6; Daniel, 2/31-45; 7/13-14; Habakkuk, 3/3; Malki, 3/1; 4/5; hıristiyan kutsal metinlerinden Matta, 3/2; 4/17; 6/10; 10/7; 13/31-32; 20/1-16; 21/33-34; Luka, 9/2; 10/9;

Yuhanna, 1/12; 14/15-16; 15/26-27 16/7, 13-14). Bilhassa Barnaba İncili'nde Hz. Muhammed'in peygamberliğini müjdeleyen ve niteliklerini anlatan oldukça ayrıntılı bilgiler mevcuttur (bilgi için bk. Osman Cilacı, "Barnaba İncili", DİA, V, 76-81). Öte yandan Yahudilik ve Hıristiyanlık dışındaki bazı dinlerin kutsal kitaplarında da beşâir mahiyetinde açıklamalar bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki "eskilerin kitapları" (Şuarâ 26/196) ifadesiyle bu kitapların kastedildiği düşünülebilir. Meselâ Zerdüşî dininin kutsal kitabı ZendAvesta'da, "Saoşyant" (âlemlere rahmet) isimli bir kurtarıcının geleceği ve onun bütün insanlara rehberlik yapıp onları ıslah edeceği, putları kıracağı haber verilmiştir (M. Hamîdullah, Le Saint Coran, s. 375). Hint kutsal kitaplarından Veda ve Puranalar'da, çölden "Övülmüş" (Muhammed) adında bir bilgenin çıkacağı, "araba"sının semaya ulaşacağı (mi'rac), büyük zaferlerinden birini 300 kişiyle (Bedir Savaşı), birini de 10.000 kişiyle (Mekke'nin fethi) yapacağı bildirilmiştir. Kalnki Purana'da ise onun babasına "Allah'ın kulu" (Abdullah), annesine "güvenilir" (Âmine) denileceği; bir kum diyarında (çölde) dünyaya geleceği ve doğduğu şehrin kuzeyine sığınacağı (Mekke'den Medine'ye hicret) belirtilmektedir (M. Hamîdullah, a.g.e., s. 375). Budizm'in kurucusu Buda da "Mettaya" veya "Maitreya" (merhamet, rahmet, sevimli) adında birinin geleceğini ve kendisinin başlattığı işi tamamlayacağını müjdelemiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de Hz. Peygamber "âlemlere rahmet" (**Enbiyâ21/107**); "müminlere karşı şefkat ve merhamet dolu" (Tevbe 9/128) olarak tanıtılmıştır (beşâir ile ilgili bilgi için bk. Mehmet Aydın, "Beşâirü'n-nübüvve", DİA, V, 549-550; a.mlf., "Faraklit", a.g.e., XII, 165-166). Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'na gönderilmiş bulunan Tevrat ve İncil'de Hz. Peygamber'in vasıflarının bildirildiğini ifade buyurduktan sonra onun tebliğinin, yahudileri daha yakından ilgilendiren başlıca özelliklerini sıralamaktadır. Bunlar, Hz. Peygamber'in onlara iyiliği (ma'rûf) emretmesi, kötülüğü (münker) yasaklaması, temiz şeyleri (tayyibât) helâl, pis şeyleri (habâis) haram kılması, üzerlerindeki ağırlığı kaldırıp zincirlerini çözmesi yani önceki şeriatlerin onları cezalandırmak üzere koyduğu ağır hükümleri kaldırması veya hafifletmesidir. Âyette bütün peygamberler gibi Hz. Muhammed'in de en temel görevlerinden birinin "iyiliği (ma'rûf) emretme ve kötülüklerden (münker) menetme" faaliyeti olduğu bildirilmektedir. Ma'rûf, akliselimin benimsediği, insanın aslî tabiatıyla uyuşan, mâşerî vicdanda beğenilip kabul gören, din tarafından da tasvip edilip meşruiyet kazanan iyi, güzel, faydalı tutum ve davranışlar; münker ise bunun zıddıdır (geniş bilgi için bk. **Âl-i İmrân 3/104**). "Temiz şeyler" diye çevirdiğimiz tayyibât, kısaca zararlı olmayan, tiksinti vermeyen ve dinin helâl saydığı şeyler için kullanılan tayyibe kelimesinin çoğulu; "pis şeyler" diye çevirdiğimiz habâis de zararlı veya tiksinti verici olan, din tarafından da haram kılınan şeyler için kullanılan habîse kelimesinin çoğuludur. Âyette ma'rûf-münker kelimeleri fiil ve davranışlar için, tayyibât-habâis kelimeleri de yiyecek içecekler için kullanılmıştır. Fahreddin er-Râzî'ye göre tayyibât kelimesini "Allah'ın helâl kıldığı şeyler" şeklinde açıklayanlar bulunmuşsa da bu yanlıştır; zira o takdirde âyetten, "Allah'ın helâl kıldığı şeyleri helâl kılar" gibi uygun olmayan bir anlam çıkar. Kezâ bu açıklama kabul edilecek olursa âyetin bir anlamı kalmaz. Çünkü Allah'ın neleri helâl kıldığını, bunların ne kadar olduğunu bilemeyiz. Şu halde tayyibâttan maksat, haz verdiği için insan tabiatının hoş ve güzel bulduğu şeyler olmalıdır. Yararlı işlerde kural helâllik olup, bu âyet kişinin hoşlandığı ve yaratılışı icabı haz duyduğu şeylerin –aksi yönde özel bir delil bulunmadıkça– helâl olduğunu göstermiştir (XV, 24). Buna göre İslâm'ın gerek fiillerle gerekse yiyecek ve içeceklerle ilgili emir ve yasakları insanın akliselimi ve temiz tabiatıyla, fitrî yönden bozulmamış toplumların genel yargılarıyla bağdaşan hükümlerdir. Çünkü bu hükümler, anılan nitelikteki kişilerin ve toplumların iyi, doğru ve güzel bulup hoşlandıkları şeyleri helâl veya mubah kılma; kötü, yanlış ve zararlı bulup tiksinti duydukları şeyleri de haram kılma özelliği taşır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın insan tabiatına yaratılıştan verdiği, sağlıklı yargı gücünü de kapsayan bu üstün özelliklere "fitratullah" (Allah'ın fitratı) denilmiştir (fitrat hakkında bilgi için bk. Rûm 30/30). İnsanın önce "ahsen-i takvîm" üzere yaratılıp sonra "esfel-i sâfilîn" seviyesine düşürülmesi de onun esasen

doğru hükümlere varmasını sağlayacak yüksek melekelerle donatılmış bir fitrata sahip olduğu; fakat ilâhî bir imtihan olmak üzere kendilerine verilen –iyinin yanında– kötüyü de tercih edebilme yeteneğini kullanması neticesinde bu fitratın bozulup doğru hüküm verme kabiliyetini tamamen veya kısmen kaybettiği gerçeğini ifade etmektedir (**Tîn 95/4-6; krş. İnsân 76/3; Şems 91/7-8**). Âyetin “Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer” meâlindeki kısmının ifade ettiği önemli bir husus da Peygamber’in teşrî’deki yeridir. Buna göre Kur’ân-ı Kerîm Peygamber’in sadece kalbine aktarılan vahyi seslendiren bir robot konumunda olmadığını, kuşkusuz ilâhî iradeye bilinçli ve özgür bir şekilde bağlı kalmak şartıyla bu irade istikametinde teşrî’de aktif bir role sahip olduğunu göstermektedir. Daha önceki âyetlerde İsrâiloğulları’nın, temiz fitratlarını çeşitli bâtil inanç ve çirkin davranışlarla bozduklarına dair açıklamalar yapıldıktan sonra bu âyette de Hz. Peygamber’in onları bu durumdan kurtarmak için kendilerine iyiliği emredip kötülükten menettiği, temiz şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kıldığı ve böylece onun (diğer bütün insanlar gibi) İsrâiloğulları için de bir kurtarıcı ve hidayet rehberi olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber, Yahudilik’teki bir kısım hükümleri neshetmek (yürürlükten kaldırmak veya değiştirmek) suretiyle kendisine inanan ve tâbi olan İsrâiloğulları’nı bazı hataların ölümle cezalandırılması, çeşitli temiz yiyeceklerin ve sakıncasız davranışların haram sayılması, cumartesi günü çalışmanın yasak olması, tövbe ve pişmanlığın kabul edilmemesi gibi eski dinlerindeki ağır hükümlerin baskısından da kurtarmıştır. Öte yandan İslâm’ın günümüzdeki muharref (bozulmuş, değiştirilmiş) İnciller’in öngördüğü aşırı çileci ve riyâzetçi hayat anlayışını kaldırması da bu çerçevede düşünülebilir. Âyette Ehl-i kitabın bu nevi meşakkatli yükümlülüklerden kurtarılması “ağırıklarını kaldırma” şeklinde ifade buyurulmuştur. Ayrıca, kaldırılan hükümlerin bir kısmı, aslında Allah’ın koyduğu hükümler değil, yahudilerin veya hıristiyanların zaman içinde kendilerinin uydurup dinlerine kattıkları hurafeler olduğu ve bunlar insanların hür ve rahat yaşamalarını engellediği için bu hükümler âyette “üzerlerindeki zincirler” diye nitelenmiştir. Buna göre İslâm dini, geleneksel Yahudilik’te bulunan ve insanları bir nevi esir durumuna düşüren bu ağır hükümleri kaldırarak kendisine uyan İsrâiloğulları’nı ağır ve gereksiz yüklerden kurtarmış; esaret zincirlerini çözmüştür. Böylece Hz. Peygamber ve onun getirdiği İslâm dini, bir önceki âyette her şeyi kuşattığı bildirilen ilâhî rahmetin bir tezahürü olarak gösterilmiş bulunmaktadır. Âyetin özel maksadı, Kur’an mesajının Ehl-i kitap için de bir kurtuluş ve özgürlük vesilesi olduğunu onlara bildirmektir. Ancak burada dolaylı olarak Hz. Peygamber’in bir kolaylık ve özgürlük dini getirdiği bildirilmekte; müslümanların, daha önce yahudiler ve hıristiyanlarca yapılan hatayı tekrarlayarak, insanları gereksiz yük ve meşakkatler altına sokacak, onların özgürlüklerini daraltıp zincirlere bağlayacak uydurma hükümler, hurafe içeren inançlar türetmekten kaçınmaları gerektiğine de işaret edilmektedir. Ne yazık ki bu uyarıya rağmen, zaman içinde müslümanlar da din adına, fitneyi önlemek, kötülükten sakındırmak, belli bir mezhep veya meşrebi ya da bir ırkı kuvvetlendirmek gibi türlü niyetlerle bir kısım ma’rûfu münker (iyiyi kötü), tayyibâtı habâis (güzel ve meşrû şeyleri çirkin ve gayri meşrû) olarak göstermişler; Allah’ın dinine onda olmayan şeyler katmışlar ve giderek onun âdeta yaşanması mümkün olmayan; hayatın tabii seyrine, ihtiyaç ve zaruretlerine aykırı, gelişmeye engel bir din gibi algılanmasına sebep olmuşlardır. Daha önce İsrâiloğulları dinlerine ilâveler yapma yanlısını yaptıkları, ayrıca kutsal kitapları da tahrif edildiği için –eski dinlerinde müjdelendiği gibi– Allah Teâlâ Hz. Peygamber’i ve İslâm’ı göndermiş, böylece –hakkı bâtildan ayırıp– bildirmiştir. Ancak, bütün eski kutsal kitaplardan farklı olarak Kur’an’da yeni bir peygamber geleceğine dair hiçbir bilgi yoktur; hatta Kur’an açıkça Hz. Muhammed’i son peygamber olarak tanıtmıştır (**Ahzâb 33/40**). Yine eski dinlerin aksine, İslâm’ın orijinal kaynakları elimizdedir. Bu sebeple İslâm’ı öz kaynaklarıyla yeniden çağın gündemine sokmak; müslümanların ve genel olarak insanların, vahiy nurundan mahrum bırakılmaları neticesinde içine düştükleri karanlıktan, cehalet

ve haksızlıklardan, türlü sapıklık ve ahlâksızlıklardan kurtulmaları yolunda çaba göstermek; bunun için de –İslâm kültür mirası ile çağdaş hayatın ihtiyaç ve zaruretlerini birlikte değerlendirmek suretiyle– doğru, mâkul ve yeterli çözümler üretmek günümüz müslüman âlimlerinin ertelenemez görevleridir. Âyetin son cümlesindeki “Peygamber’e inanma, onu koruyup destekleme, ona yardım etme ve onun getirdiği nura (Kur’an) uyma”nın anlamı da –tıpkı ashâb-ı kirâmın yaptığı gibi– Hz. Peygamber’in İslâm’ı bütün saflığı ve berraklığı ile hayata yansıtıp hayatı onun ışığı ile aydınlatma davasını bugün de sürdürmektir. Âyet, kurtuluşun yalnızca bu yolla gerçekleşeceğini bildirmektedir.

Sayfa 87

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (46)

“Kim iyi bir iş yaparsa bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabb’in kullara zulmedici değildir.” Fussilet 41/46

Fussilet 41/46 Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir.

Fussilet 41/46 Ayet

Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin kullara (zerre kadar) zulmedici değildir. (46)

Tefsir

Başta Kur’an’ın ilk muhatapları olmak üzere bütün insanlığa Allah’ın evrensel bir yasası hatırlatılmaktadır. “Doğru ve yararlı iş” diye çevirdiğimiz metindeki sâlih kelimesi, Allah’ın varlığına ve birliğine inanıp O’nun hükümlerine göre yaşamak; mümkün olduğunca çok sayıda insana, hatta diğer canlılara ve doğaya yararlı olabilecek şeyler yapmak; meşrû ölçüler çerçevesinde herkesle barış ve uzlaşma içinde olma çabası göstermek gibi yapıcı davranışları içine alan geniş kapsamlı bir kavramdır. Âyete göre bu şekilde doğru ve yararlı işler yapan bir kimse, bu dünyanın bazı ârizî şartları yüzünden hak ettiği iyiliği elde edemese, hatta iyilik ettiği halde sıkıntı çekse bile– nihaî planda asla haksızlığa uğratılmayacak, iyiliklerinin karşılığını bulacak; aynı şekilde kötülük işleyenler de cezalarını çekeceklerdir. “Senin rabbin kullarına asla haksızlık etmez” ifadesi, bir bakıma bu hususta ilâhî bir teminat anlamı taşımaktadır.

Sayfa 87

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (112)

“...Emrolunduğun gibi dosdoğru ol...” Hûd 11/ 112

Hûd 11/ 112 Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür.

Hûd 11/ 112 Ayet

Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O yaptıklarınızı hakkıyla görür. (112)

Tefsir

Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir.

Sayfa 88

وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (13) وَوَصَّيْنَا
الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهَنَا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ لِيِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ
(14) وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا
مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (15) يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ
تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ
لَطِيفٌ خَبِيرٌ (16) يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ
ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (17) وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ
مُخْتَالٍ فَخُورٍ (18) وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ
(19)

“Lokman, oğluna öğüt vererek Yavrucuğum! Allah’a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür, demişti. Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını emretmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır. Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarsa onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduklarınızı haber veririm. (Lokman, öğütlerine devamla şöyle demişti:) Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük), küçücük bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa yine de Allah onu (senin karşına) getirir. Doğrusu Allah, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır. Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar önem verilmesi gereken işlerdendir. Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez. Yürüyüşünde tabii ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkinini eşeklerin sesidir.” Lokman 31/ 13-19

Lokman 31/ 13-19 13. Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: “Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.” 14. İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. 3 (İşte onun için) insana şöyle emrettik: “Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.” 15. Eğer (anne ve baban), hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim.” 16. (Lokmân, öğütlerine şöyle devam etti:) “Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde, yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.” 17. “Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen

musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.” **18.** “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüngeyi sevmez.” **19.** “Yürüyüşünde tabî ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir!”

3. *Çocuğun süt emme müddetiyle ilgili olarak ayrıca bakınız: Bakara sûresi, âyet, 233.*

Bakara 2/233. -Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.**73** Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfü uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. –Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfü uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allah’a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir.

73. Süt emzirme ile ilgili olarak ayrıca Lokman, 31/14 ve Talâk, 65/6-7’ye bakınız.

Ayet

Andolsun ki vaktiyle Lokmân’a şu hikmeti vermiştik: "Allah’a şükret, O’na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır." (12) Lokmân oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: "Sevgili oğlum! Allah’a ortak koşma; çünkü O’na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır." (13)

Tefsir

Lokmân, Kur’ân-ı Kerîm’de ismi sadece bu sûrede geçen, aynı zamanda sûrenin de ismiyle anıldığı sâlih bir kişidir. Âlimlerin çoğunluğu, Lokmân’ın peygamber olmadığını, ancak Allah’ın kendisini bilgi ve hikmetle şereflendirdiğini belirtirler. İslâm öncesi Arap toplumunda da onun bilge bir kişi olduğu kabul edilir, saygıyla anılırdı. İslâm tarihi kaynaklarında ve tefsirlerde soyu, milliyeti, hayatı ve sözleriyle ilgili güvenilirliği tartışmalı çeşitli rivayetler vardır (bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Lokmân", İFAV Ans., III, 123-124). Müfessirler 12. âyette Lokmân’a verildiği bildirilen hikmet kelimesini, "din konusunda derin bilgi, sahit inanç, akıl, yerinde ve doğru konuşma, isabetli görüş ve davranış" olarak açıklamışlardır (Taberî, XXI, 67; İbn Atıyye, IV, 346). Hikmet hem doğru bilgi, inanç ve düşünceyi hem de bu zihnî birikimin mümkün olan en mükemmel şekilde hayata geçirilmesini ifade eder. Bilgi birikimi olan bir insan bu birikimini doğru, yerinde ve gerektiği ölçüde kullanmaz yahut yanlış yerlerde kullanırsa bu insana âlim denebilirse de hakîm denemez; çünkü hikmet kavramı, "bilgiyi yerli yerince kullanma" anlamına da gelir. Buna göre bilgisini doğru ve gerektiği şekilde kullanmayan insan, bilginin şükürünü yerine getirmemiş olur; bilgisini belirtildiği şekilde kullanan ise şükür ödevini yerine getirdiği gibi bunun faydasını da yine kendisi görmüş, yani bilgisini değerlendirmiş ve sonuçta onu kendisi için faydalı hale getirmiş olur. 12. âyette "O’na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur..." buyrulurken bu gerçeğe de işaret edilmiştir. Lokmân’a verilen hikmetin çerçevesi çizilirken tevhit inancının başta geldiği görülmektedir. Esasen bu, şükürün de birinci şartıdır; bu sebeple Lokmân, kendisi Allah’ın birliğine inandığı gibi oğluna da şirkten uzak durmayı öğütlemiştir. Âdil olmayan hakîm olamaz; adalet, "her şeyi yerli yerince yapmak, herkese hakkını vermek"tir. Herhangi bir şeyi Allah’a ortak koşan yani Allah’tan başkasına tanrılık nitelikleri yükleyen kişi, Allah’ın hakkı olan tanrılığı başkasına vermiş, böylece haksızlık (zulüm) yapmış demektir; üstelik bu tutum, haksızlıkların en büyüğüdür. Bu sebeple âyette "O’na ortak koşmak çok büyük bir haksızlıktır" buyurulmuştur. Esasen İslâm’ın en başta şirki ortadan kaldırmayı hedeflemesi de Allah’a ortak koşmanın, bütün kötülüklerin başında geldiği ve diğer birçok kötülüğün temel sebebi olduğu anlayışına dayanır.

Ayet

Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun süttten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne

babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır. (14)Eğer anne baban, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarsa bu durumda onlara uyma ama yine de onlara dünyada iyi davran; yüzünü ve özünü bana çevirenlerin yolunu izle; dönüşünüz yalnız banadır, O zaman yapıp ettiklerinizin sonucunu size bildireceğim. (15)

Tefsir

Sûrenin Lokmân'a ayrılan bölümünde, araya ana babaya itaat konusundaki bu iki âyetin girmesiyle ilgili iki farklı açıklama yapılmıştır. Bir yoruma göre bu iki âyet de Lokmân'a ait sözlerdir. Buna göre âyetin başında "Allah bana buyurdu ki..." şeklinde bir ifade takdir etmek gerekir. Diğer bir yoruma göre bu âyetler araya sokulmuş bir açıklama (i'tirâziyye) mahiyetinde olup amaç, ana babaya saygının önemini, ayrıca bunun sınırını ve Allah'a saygıyla ilişkisini ortaya koymaktır. "Çocuğun süttten kesilmesi iki yıl içinde olur" şeklinde çevirdiğimiz ifade, emzirmenin normal süresi iki yıl kadar olmakla birlikte bunun mutlaka tamamlanması gerekmediğine, ana baba isterlerse çocuğun iki yıl dolmadan da süttten kesilebileceğine işaret eder (ayrıca bk. Bakara2/233). "(Ey insan), hem bana hem ana babana minnet duymalısın" buyurularak Allah'a minnettarlıkla ana babaya minnettarlığın birlikte emredilmesinin sebebi, Allah'ın insanı var edip onu nimetleriyle rızıklandırması, ana babanın da insanın hem dünyaya gelmesine vesile olması hem de hayatının en zayıf dönemlerinde, çocukluğunda, hastalığında ona kol kanat germesi, yetiştirip büyütmesi, beslemesi ve eğitmesidir (Râzî, XXV, 147; Şevkânî, IV, 273). Âyette annenin fedakârlığına özel bir vurgu yapıldığı görülmekte, dolaylı olarak onun daha çok ilgi ve sevgi beklediğine işaret edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber de, "Yâ Resûlellah! Kime iyilik etmeliyim?" şeklindeki bir soruya, "annene" diye cevap vermiş; "Sonra kime?" denilince yine "annene" demiş; üçüncü defa tekrarlanan soruya da aynı cevabı vermiş; nihayet dördüncüsünde "babana" buyurmuştur (Müsned, V, 3, 5; Tirmizî, "Birr", 1). Ancak Allah'ın hakkı bütün hakların önünde olduğu için ana baba çocuklarını bu hakkı ihlâl etmeye yani onu tevhid inancından sapmaya veya Allah'ın açıkça yasakladığı başka işler yapmaya zorlarsa kesinlikle onların bu baskısına boyun eğilmeyecek; bununla birlikte meşrûve mâkul olan istekleri yerine getirilecektir (ayrıca bk. Ankebût 29/8).

Ayet

Lokmân, "Sevgili oğlum" (dedi), "Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır." (16) "Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir." (17) "Gurura kapılarak insanlara burun kıvrıma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez." (18) "Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır." (19)

Tefsir

Lokmân'ın oğluna yönelttiği bu öğütler de Allah'ın ona verdiği hikmetin meyveleridir. Kuşkusuz insanın yaptığı her şey ne kadar saklanırsa saklansın Allah'ın mutlaka onu bildiği, dolayısıyla onun hesabını soracağı inancı ve bilinci ile bundan doğan sorumluluk duygusu ve kaygısı ahlâkî hayatın temelidir. Nitekim meşhur bir özdeyişte "Hikmetin başı Allah korkusudur" denilmiştir. Büyük şairimiz Mehmed Âkif'in, "Ne irfandır veren ahlâka yükseklik ne vicdandır / Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır" şeklindeki beyti de bu gerçeğin güzel bir ifadesidir. İnsanın iyi ve itaatkâr bir kul olduğunu gösteren üç örnek davranışın sıralandığı 17. âyetteki "namaz" Allah'a kulluk ödevini, "iyi olanı emredip kötü olana karşı koymak" toplumsal davranışlar karşısındaki kulluğun gerektirdiği yapıcı tutumu, "sabır" ise maddî ve sosyal çevreden gelen sıkıntıları, belâları birer imtihan bilip metanetle karşılama olgunluğunu yansıtır. Âyetteki "İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir" ifadesi, bu müsbet davranışların, kulluktaki kemali gösteren birer örnek olduğunu, hayatın şartları içinde yerine getirilmesi gereken böyle daha başka yüksek davranışlar da bulunduğunu gösterir. 18-

19. âyetlerde ise kaçınılması gereken olumsuz davranışlardan örnekler verilmektedir. Bu örneklerin, özellikle kendini beğenmişlerin, başka insanları aşağılayıcı tutumlarından seçilmiş olması ve bunların Allah sevgisinden mahrum kalacakları uyarısında bulunulması, Kur'an'ın insan onuruna verdiği değeri yansıtmaya bakımından özellikle dikkat çekicidir.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّمَ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ
رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ
وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ
أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (233)

Bakara2/233Ayat

-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şekilde sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttten kesmek isterlerse onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir süt anneye) emzirtmek isterseniz örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir. (233)

Tefsir

Evlenmenin amaçlarının başında gelen çocuk, doğumundan itibaren bir müddet emzirilme ihtiyacındadır, onu emzirecek olan birinci derecede annesidir. Emzirme müddeti konusunda belirleyici bir nas yoktur, bu konudaki âyetlerden anlaşılan, anne baba isterlerse çocuğun iki yıl emzirileceği ve bunun tam bir emzirme müddeti olduğu, istemezlerse, daha önce süttten kesme konusunda anlaşılırsa iki yıl tamam olmadan da bunu yapabilecekleridir. Emerken annesi boşanmış veya boşandıktan sonra dünyaya gelmiş bulunan çocuğu yine annesi emzirirse, iddet dolmuş ve evlilik ilişkisi bitmiş olsa bile onun yiyecek ve giyeceğini, âyette “çocuk kendisi için doğurulan” şeklinde ifade edilen baba temin edecektir (bk. “Talâk”, 65/6). Boşama olayı yoksa, anne çocuğun babasının nikâhı altında bulunuyorsa bu takdirde çocuğu emzirdiği için değil, eş (zevce) olduğu için onun tam nafakası (bütün temel ihtiyaçları) koca tarafından sağlanacaktır. Baba yerine “çocuk kendisi için doğurulan” ifadesinin kullanılması, çocuğun soy kütüğünün baba tarafına ait olacağını –günümüzdeki deyişle çocuğun, babasının soyadını alacağını– göstermektedir. Geleneğimizde hanımlar yeri geldiğinde kocalarına hitaben “Sana nur topu gibi çocuk verdim” diyerek şuurulara yerleşmiş bulunan bu anlayışı ve kuralı dile getirmektedirler. Evlilik devam etsin etmesin çocuğun emzirilmesi taraflardan birinin zarar görmesine sebep olmamalı, anne ve baba güçlerini aşan şeylerle yükümlü kılınmamalı, birbirlerine anlayış göstermelidirler. Şayet nafaka yükümlüsü olan baba vefat ederse çocuğun beslenmesi, korunması ve kendine yeterli hale gelmesine kadar başkalarına da sorumluluk düşmektedir. “Vârise de benzer yükümlülük vardır” cümlesi bu sorumluluğa ışık tutmaktadır. Ancak müfessirler mirastan kimlerin ne kadar haklarının bulunduğunu, vârislerin malî sorumluluklarını belirleyen genel hükümlere bakarak farklı açıklamalar getirmişlerdir. İçlerinde Hanefîler'in de bulunduğu birçok müctehide göre çocuğun

babası vefat edince ona vâris olan kan hısımları, çocuk muhtaç olduğunda onun nafakasını teminle yükümlüdürler. Bu yükümlülüğü düzenli ve yeterli bir devlet bütçesinin bulunması halinde devlete yükleyenler de vardır. Çeşitli sebeplerle çocukların, uygun sütanneleri tarafından emzirmeleri oldukça eskilere dayanan bir uygulama ve âdettir. İslâm bunu yasaklamamış, ancak doğuran annenin emzirmesini teşvik etmiştir. Meşrû bir mazeret sebebiyle anne emzirmek istemezse çocuğun babası gerektiğinde ücretini vererek bir sütannenin onu emzirmesini sağlayacaktır.

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (8)

Ankebût 29/8Ayat

Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini emrettik. Şâyet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, bu takdirde onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak bana olacaktır ve ben yapmakta olduklarınızı size haber vereceğim. (8)

Tefsir

Ana babaya iyi davranma konusu Kur'an'ın önem verdiği, dolayısıyla İslâm ahlâkının öncelikli ödevlerinden biridir. Burada ana babaya iyiliğin özellikle hatırlatılmasının sebebi, böylesine önemli olan bu ödevin dahi tevhid inancından daha önemli ve önde tutulamayacağına işaret etmektir. İnsan sadece dışarıdan gelen baskılara değil, bizzat ebeveyninin baskılarına mâruz kalarak da bir sınav geçirebilir. Şu halde eğer ana baba evlâtlarından, Allah'ın varlığını ve birliğini tanımama yönünde, bu sonucu doğurabilecek bir istekte bulunurlarsa bu isteğe uyulmayacaktır. Ancak burada ana babalar, inkâr ve şirkin dışında, açıkça günah ve haram olan başka şeyler buyururlarsa bu buyruğa itaat edilmesi gerektiği şeklinde bir anlam çıkarılmamalıdır. Zira hiçbir buyruk Allah'ın buyruğundan daha önemli olamaz; dolayısıyla hadislerde de belirtildiği gibi kural olarak Allah'a âsi olma anlamına gelebilecek hiçbir buyruğa itaat edilemez (meselâ bk. Müsned, I, 400, 409; II, 17, 142; Buhârî, "Ahkâm", 4; "Cihâd", 108; Müslim, "İmâre", 39). Âyet bazı putperest Araplar'ın, müslüman olan evlâtları üzerinde baskı kurmalarıyla ilgilidir. Ancak müminler bu tür baskılarla her zaman karşılaşabilirler; evlâtlarının dindarlığından rahatsızlık duyan ve onlar üzerinde baskı kurmaya çalışan ailelere her dönemde rastlamak mümkündür. Böyle durumlarda bir yandan Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten sakınmak, diğer yandan da yine Allah'ın buyruğu olan ebeveyn hukukuna riayet etmek için samimi bir çaba göstermenin evlâtlar için oldukça zor ama ecri büyük bir davranış olacağını ve bu gerilime katlanmanın da bu dünyada tâbi olduğumuz sınavın bir parçası olduğunu daima göz önünde tutmak gerekir.

Sayfa 90

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (169) فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (170)

“Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanma; hayır, (onlar) diridirler, Rableri katında rızıklandıklarıdır. Allah’ın, lütfu ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir hâlde, arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar.”Al-i İmran 3/169-170

Al-i İmran 3/169-170 Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan (henüz şehit olmamış) kimselere de hiçbir korku olmayacağına ve onların üzülmeyeceklerine sevinirler.

Al-i İmran 3/169-170 Ayet

Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan (henüz şehit olmamış) kimselere de hiçbir korku olmayacağına ve onların üzülmeyeceklerine sevinirler. (Şehitler) Allah’ın nimetine, keremine ve Allah’ın, mü’minlerin ecrini zayi etmeyeceğine sevinirler. (169-171)

Tefsir

Allah yolunda şehit olanların “ölü” olduklarını düşünmek doğru değildir. Çünkü ölü, hayatı sona eren, duyuları yok olan, bu nedenle hiçbir şeyi algılayamayan kimse demektir; oysa Allah yolunda öldürülenler böyle değildir; onlar görünürde ölmüş olsalar bile Allah’ın kendilerine bahsettiği özel bir hayatla diridirler. Onların hissetme, lezzet ve zevk alma kabiliyetleri vardır; Allah katında onlara bol nimetler, geniş rızıklar sunulmakta ve mutlu bir hayat yaşamaktadırlar; fakat dünyadaki insanlar bunu farkedemezler. Çünkü şehitlerin hayatları mahiyet ve boyut bakımından dünyadakilerden farklıdır (İbn Âşûr, IV, 366). Genellikle müfessirler bu tür âyetleri ruhun ölümsüzlüğü inancıyla açıklamışlardır. Onlara göre ölüm olayı, ruhun bedenden ayrılmasından ibarettir. Ölen ruh değil bedendir. Ölümünden sonra iyilerin ruhları âhiretteki güzel makamlarını görerek onunla mutlu olurlar; kötülerin ruhları da cehennemdeki yerlerini görerek bundan elem duyarlar. Şehitler ise sadece yüksek makamlarını görmekle kalmaz, Allah nezdinde dünyalılara verilenden daha güzel ve daha büyük nimetlere mazhar olurlar (bilgi için bk. **Bakara 2/154**). 170. âyete göre şehitler Allah’ın kendilerine lutfettiği nimetler sebebiyle sevinip mutlu oldukları gibi, şehit olarak kendilerine katılmamış olan mücahitlerin İslâm uğrunda cihadlarının Allah katında zayi olmadığı, onlar için herhangi bir korku ve tasanın bulunmadığı müjdesini alarak buna da sevinirler. “Henüz kendilerine katılmamış olanlar” ifadesini, “Sadece mücahidler değil bütün müminlerdir” diye yorumlayanlar da vardır. Buna göre şehitler, arkalarından kendilerine katılmamış, yani şehit olmamış bütün müminler için herhangi bir korku ve tasa olmadığına dair aldıkları müjde ile sevinirler ve mutlu olurlar. İbn Âşûr bu âyete dayanarak Allah yolunda öldürülen şehitlerin ruhlarının dünyadaki sevdiklerinin sevinç veren hallerinden haberdar olduklarını söylemektedir. Bu haberdar olma bazan sadece sevindirici durumlara mahsus olur, şehit bununla mutlu olur; bazan da genel olarak bütün durumlardan haberdar olur, zira bilgi sahibi olmakla ruhlar mutluluğa erişir (IV, 166). Elmalılı’nın yorumuna göre ise yüce Allah şehitlere dünyadakilerin üzücü hallerini ya bildirmeyecek veya bildirdiği takdirde onlara lütfu ve kereminden vereceği güzel nimetler sayesinde onları bu üzüntüden koruyacaktır (II, 1231). 171. âyet hem bir önceki âyeti pekiştirmekte hem de şehitlerin sadece arkada bıraktıkları müminler için korku ve tasa olmadığını öğrenmeleri sebebiyle değil aynı zamanda Allah’ın kendilerine vereceği nimeti ve müminlerin ecrini zayi etmeyeceği vaadi dolayısıyla da sevineceklerini ifade eder.

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ (154)

Bakara 2/154 Ayet

Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz. (154)

Tefsir

Allah yolunda ölmek yani şehid olmak sıradan bir ölüm gibi değildir. Bu sebeple şehidlere "ölüler" demek, yani onların ölüp yok olduklarını düşünmek yanlıştır; aksine onlar diridirler; fakat insanlar bunu fark edemez, onların canlı olduğunu hissedemezler. Taberî âyeti şöyle yorumluyor: "Çünkü ölü, hayatı bitmiş, duyuları yok olmuş insandır; bu sebeple de hiçbir şekilde hiçbir şeyden lezzet alamaz, hiçbir nimeti algılayamaz. Halbuki sizden veya diğer kullarımdan biri benim yolumda katledilmişse böyleleri benim nezdimde diridirler; onlar, bol nimetler, geniş rızıklar içinde mutlu bir hayat yaşamaktadırlar..." (II, 38). Fahreddin erRâzî'nin tefsiri de şöyledir: "Sabır gösterip namaz kılarak dinimi yaşatmakonusunda benden yardım isteyin. Bu hususta düşmanlarıma karşı mallarınızla, bedenlerinizle savaşmanız gerekir de bunu yaparken canlarınız telef olursa zannetmeyin ki kendinizi zayı ettiniz! Aksine iyi bilin ki ölenleriniz benim nezdimde diridirler" (IV, 145). Bazı Mu'tezile bilginleri buradaki ölüm kelimesini "yoldan sapma", diriliği de "doğru yolda olma" anlamında yorumlayarak âyeti, "Allah yolunda can verenlerin yoldan sapmış, yanlış yolda ölmüş kimseler olduğunu düşünmeyin; onlar doğru yolda ölmüşlerdir" şeklinde açıklamışlardır. Aynı şekilde âyetin şehidler hakkında "ölüler" diyerek uluorta konuşmanın doğru olmadığını, onlardan saygıyla söz edilmesi gerektiğini belirten mecazi bir anlam taşıdığı da ileri sürülmüştür. Fakat gerek Râzî gerekse –onun da işaret ettiği gibi– müfessirlerin çoğu bu âyeti, ruhun ölümsüzlüğü inancıyla açıklamışlardır. Buna göre esasen ölüm olayı, ruhun bedenden ayrılmasından ibaret olup ölen ruh değil bedendir. Ölümle ruh bedeni terkeder, beden canlılık fonksiyonunu tamamen kaybeder ve zamanla çürür gider (her canlının ölümü tadacağı ve bunun ne anlama geldiği hususunda bk. Â-i İmrân 3/185); ruh ise varlığını sürdürür. Ölümünden sonra iyilerin ruhları âhiretteki güzel makamlarını görerek onunla mutlu olurlar; kötülerin ruhları da cehennemdeki yerlerini görerek bundan elem duyarlar. Şehidler ise, yalnız yüksek makamlarını görmekle kalmayıp cennet nimetlerinden de faydalandırılırlar (Taberî, II, 39-40; İbn Atıyye, I, 227; Râzî, IV, 145-146; genişbilgi için bk. Ateş, I, 264-269).

Sayfa 92

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَأَخْرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ (60)

"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın..." Enfal 8/60

Enfal 8/60 Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.

Enfal 8/60 Ayet

Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.

(60)

Tefsir

Allah'ın âdet ve kanunlarına göre zafer ve başarının şartlarını açıklayan âyetler (45-46) içinde bu âyete de işaret edilmişti. İslâm'a göre savaş gücüne sahip olmaktan, savaş için hazırlanmaktan maksat, dinleri başka da olsa fiilen savaşarak insanları öldürmek olmayıp onların maddî ve mânevî olarak kendilerine ve başkalarına zarar vermelerini engellemektir. Bu da, düşmandan daha güçlü olmakla mümkündür. Sağduyusunu yitirmemiş olan topluluklar, ortada zaruret bulunmaksızın kendilerinden daha güçlü bir topluluğa saldırmazlar. "Hazır ol cenge eğer ister isen sulhu salâh" şeklinde manzümleştirilmiş bulunan bu ilke, barışın ancak, bunu isteyenlerin caydırıcı güce sahip olmaları sayesinde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Âyetin bu kısmı evrensel bir gerçeği dile getirmektedir. Buradaki "Savaş atları" ve bazı sahih hadislerde (Müslim, "İmâre", 167) teşvik edilmiş bulunan okçuluk ve atıcılık ise tarihî şartlar içinde yapılmış bir tavsiyedir, bir semboldür. Bunun günümüze yansıyan anlamı ise "en uygun, maksadı gerçekleştirmede en etkili olan silahlar ile diğer araç gereçler, askerî eğitim, savunma ve savaş stratejisi gibi savunma ve zafer için gerekli olan her türlü askerî güç ve imkânlar" demektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (45) وَأَطِيعُوا اللَّهَ
وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (46)

Enfal 8/ 45-46Ayet

Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz. Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir. (45-46)

Tefsir: Bedir'de Allah'ın olağan dışı yardımlarıyla zafer kazanılmıştı; çünkü bu ilk savaşta müslümanların yenilmesi, İslâm'ın da tarih sahnesinden silinmesi demektir. Müminlerin başarı ve zaferleri böyle mücize yardımlarla sürüp gidemezdi. İlâhî kural ve kanunlara (âdetullah); yani başarının objektif, herkes için geçerli yol ve yöntemine göre hareket etmeleri gerekiyordu. Başarının altın kuralları, bütün müminlere hitap eden bu âyetle ileride gelecek olan 60. âyette şöyle sıralanmaktadır: Harekette sebat ve istikrar, Allah'ı devamlı anmak ve asla unutmamak, Allah ve resulüne itaat, birlik ve beraberliği korumak, düşmana karşı caydırıcı güç edinmek, başarının gerektirdiği kadar hazırlıklı ve sabırlı olmak.

Sayfa 93

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ
أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (13)

"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Allah yanında en değerli olanınız, ona karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.

Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır." Hucurât 49/ 13

Hucurât 49/ 13 Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi

tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.

Hucurât 49/ 13 Ayet

Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır. (13)

Tefsir:

Müslümanların dünya görüşlerini ve değer ölçütlerini dayandırdıkları âyetlerden biri de budur. Fertler, gruplar, kavimler, ümmetler, milletler siyasî, kültürel, biyolojik, coğrafi vb. farklarla birbirinden ayrılır; bu farklara bağlı olarak farklı kimlik sahibi olur, bu kimlikle tanınır ve tanışır. Ayrıca her biri kendi farkını, özelliğini bir gurur, değer ve övünç vesilesi yapar. Âyet farklı yaratılmanın “kimlik edinme ve bu kimlikle tanınma, tanışma” fonksiyon ve hikmetini onaylıyor; ancak farklı sosyal ve etnik gruplara mensup olmanın üstünlük vesilesi olarak kullanılmasını reddediyor; insanın şeref ve değerini, kendi iradesi ile elde etmediği etnik aidiyete değil, kendi irade ve çabasıyla elde ettiği evrensel değerlere bağlıyor. Âyetteki etka kelimesinin içerdiği takvâ kavramı, evrensel değerleri, erdemleri edinme ve bunların zıtlarından titizlikle kaçınma ve sakınmayı ifade etmektedir (bk. **A'râf 7/26**). Hak dine iman dışındaki evrensel değerler hangi kişi ve grupta bulunursa o, diğerlerinden daha üstündür, daha değerlidir. Sıra hak dine imana gelince, özellikle ebedî kurtuluş bakımından başka hiçbir değer ve erdem imanın yerini tutamaz, imandan üstün olamaz. Âyetin ortaya koyduğu insanlık değeri ile gruplar arası ilişkiyi –konuyla ilgili başka âyetleri de göz önüne alarak– şöyle özetlemek mümkündür: Bütün insanlar bir erkekle (Âdem) bir kadından (Havvâ) yaratılmış, meydana getirilmiştir. Allah Âdem'i topraktan, eşini de Âdem'in aslından yaratmış, bunların karı-koca olmalarından sonra da doğum yoluyla insanlık vücuda gelmiş, üremiş ve çoğalmıştır. Şu halde bütün insanların aslı birdir, aynı maden ve maddeden yaratılmışlardır; hem kök hem de biyolojik temel özellikleri farklı değildir, bu yönden bir üstünlük veya aşağılık söz konusu olamaz. Kök itibariyle kardeş olan insanlar birçok hikmet yanında farklı kimliklerle tanınıp tanışmaları için gruplara ayrılmışlardır. Her grup, başkalarından farklı, kendi aralarında ortak özelliklerine dayalı olarak birleşir ve dayanışır. Bu birleşme ve dayanışmada temel unsur dindir. Dini bir olanlar birbirini kardeş bilirler ve genellikle diğer özelliklerdeki ortaklık bu özel bağın üstüne çıkamaz. Dinin insana kazandırmak istediği en önemli değer ahlâktır (takvâ), hem bir grup içinde hem de gruplar arasında üstünlüğün, üstün değer ölçütü ahlâk olmalıdır. Kur'an'ın nâzil olduğu zamanda Araplar'da da kavimleri ve kabileleri ile övünme, kendilerini bu yüzden başkalarından üstün görme âdeti (kültürü) güçlü bir şekilde mevcuttu. İslâm insanların eşitliği gerçeğini ilân edince bunu sindirmekte zorlananlar oldu, bazı soylu aileler ve kabileler kızlarını diğerlerine veya âzatlı (eski) kölelere vermek istemiyorlardı. Hz. Peygamber bunlarla mücadele etti, müminleri eğitti ve meşhur Vedâ hutbesinde bütün insanlığa şöyle seslendi: “Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki rabbiniz birdir, babanız birdir. Arap'ın başka ırka, başka ırkın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlâk üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur. Dinleyin! Bu ilâhî gerçeği size tebliğ ettim mi, bildirdim mi?” Kendisini dinleyenler hep birden “evet” dediler. “Öyleyse burada olanlar olmayanlara bildirsin!” buyurdu (Müsned, V/411).

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ
اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (26)

A'râf 7/26 Ayet

Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu (giysiler), Allah'ın rahmetinin alametlerindendir. Belki öğüt alırlar (diye onları insanlara verdik). (26)

Tefsir

Önceki âyetlerde Hz. Âdem hakkında kısa fakat son derece ibretli bilgiler verildikten sonra burada da “Âdem’in çocukları”na yani genel olarak insanlığa hitap edilerek, Allah'ın yarattığı nimetlerin en önemlilerinden olmak üzere, bütün tarih boyunca ve bütün insanlarca hem bedeninin korunması hem ahlâkın korunması hem de bir ziynet ve prestij aracı olarak kullanılan elbisenin önemine dikkat çekilmiştir. Burada, böylesine önemli olan bu nimetin sahibine teşekkür edilmesi gerektiğine bir işaret vardır. Çünkü giyinme ve örtünme sadece insana özgü bir davranış ve insan olmanın bir alâmetidir; medeniyetin de en eski tezahürlerindendir. Bu sebeple Kur'an'da “Biz elbise indirdik”; “Demiri indirdik” (Hadîd 57/25); “Allah hayvanlardan size sekiz çift indirdi” (Zümer 39/6) gibi ifadelerdeki “indirme” (inzâl) kelimesi, belirtilen nimetlerin birer ilâhî lutf olduğuna, insanların bu nimetlerin değerini ve kullanma zarureti fitrî olarak kavradığına işaret eder. Âyette elbisenin ve örtünmenin önemine dikkat çekilmekle, dolaylı olarak Kâbe'yi çıplak vaziyette tavaf eden müşrikler de eleştirilmiştir. Sözlükte “kuş tüyü” mânasına gelen âyet metnindeki rîş kelimesi burada mecazi olarak “ziynet elbisesi” anlamında kullanılmıştır. Âyette üç türlü elbiseden söz edilmiştir: 1. Sadece örtünme ihtiyacını karşılayacak olan basit ve sade elbise. 2. Örtünmenin yanında ziynet maksadı da taşıyan kaliteli, temiz ve düzgün elbise. 3. “Takovâ elbisesi.” Burada, sırf örtünme amaçlı elbise yanında ziynet amacı ve değeri taşıyan elbisenin de Allah'ın lutfu ve nimeti olarak anılması, pejmürde kılık kıyafeti zühd ve takvâ gereği sayan anlayışın isabetsizliğinin kanıtıdır. Takvâ elbisesi tefsirlerde “vücudu koruyan elbise; zırh, miğfer vb. savaş giysileri, mecazi olarak sâlih amel; iffet; iyi huy; tevhid” gibi değişik şekillerde açıklanmıştır (Râzî, XIV, 52). Âyette takvânın “hayâ” ile ilişkisine işaret edilmekte; ayrıca dolaylı bir üslûpla takvâ, günah duygularını örtüp kapatan, dizginleyen ve böylece günah işlemeyi önleyen bir koruyucu, ruhu bezeyen bir erdem şeklinde takdim edilmektedir. Yani elbise bedeni kapattığı, koruduğu ve süslediği gibi takvâ da hem ruhumuzun kötü duygularını örter hem de ruhumuzu süsler. Böyle olunca takvâ sahibi kişinin kaba, haşin, haksız, isyankâr, şehvet düşkün, aç gözlü, edepsiz, hayasız ... olması düşünülemez. Takvâ hakkındaki âyetlerin bir bütünlük içerisinde incelenmesi halinde açıkça görüleceği üzere (geniş bilgi için bk. Bakara 2/197), Kur'an-ı Kerim'in büyük önem verdiği bu kavram, başlıca şu iki temel anlamı içermektedir: a) Takvâ, itikadî konularda yanlış ve bâtil inançlara kapılmaktan, ahlâkî ve amelî konularda ruhu kirleten kötü duygulardan, fena huylardan; eksik, kusurlu, zararlı ve haksız davranışlardan, İslâm dininde esasları belirlenmiş olan hayat tarzına uymayan bir yaşayıştan sakınmak, uzak durmaktır. b) Takvâ, bütün faaliyetlerde, ödevlerin yerine getirilmesinde, her türlü kötülüklerin terkedilmesinde öncelikle Allah'tan ittika etmektir; yani Allah korkusunu, O'na karşı saygılı olmayı ön plana çıkararak bu saygıyı, davranışların ve hayatın temeli yapmaktır. Takvâ bütün bu erdemleri kapsayan en geniş kapsamlı fazilettir. Bu sebeple maddî elbisenin vücudu koruması ve ziynetlendirmesi gibi âyetteki deyimlerle takvâ elbisesi de ruhumuzu fenâlıkların bütün çeşitlerinden koruyup örten ve faziletlerin bütün çeşitleriyle bezeyip süsleyen bir elbisedir.

مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ
النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ
بَعَدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ (32)

“...Kim, bir cana kıymamış ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış olan kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur...”

Maide 5/32

Maide 5/32 Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitap'ta) şunu yazdık: “Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır. Andolsun ki, onlara resûllerimiz apaçık deliller (mucize ve âyetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir.

Maide 5/32 Ayet

Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitapta) şunu yazdık: "Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır. Andolsun ki, onlara resûllerimiz apaçık deliller (mucize ve âyetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir. (32)

Tefsir

Rivayete göre Medine yahudileri Hz. Peygamber'i ve sahâbeden bazılarını öldürmek için tuzak peşindelerdi. Bu sebeple yüce Allah onlara adam öldürmenin ne kadar büyük bir cinayet olduğunu göstermek için Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssasını anlattıktan sonra onların kutsal kitaplarında da haksız yere bir insanı öldürmenin bütün insanlığı öldürmek; bir canı kurtarmanın da bütün insanlığı kurtarmak gibi olduğunun yazılı bulunduğunu haber vermiştir. Bu tâlimat elimizdeki Kitâb-ı Mukaddes'te yer almamakta fakat Mişna'da (Sanhedrin, IV/5), “İsrâil'den tek bir kişiyi öldürenin bütün ırkı öldürmüş gibi cezalandırılacağı ve İsrâil'den tek bir kişiyi koruyanın Allah'ın kitabına göre bütün dünyayı korumuş sayılacağı şeklinde bir ibare bulunmaktadır (J. Horovitz, “Tevrat”, İA, XII/1, s. 219). Yüce Allah gerek İslâm'da gerekse İslâm'dan önceki ilâhî dinlerde insan hayatının kutsal olduğunu bildirmiş, bu sebeple bir canı korumayı bütüninsanlığı korumak kadar üstün bir fazilet saymış; bir cana kıymayı da bütün insanları öldürmek kadar büyük bir cinayet olarak değerlendirmiştir. Çünkü bir insan, türünü temsil eder ve insanlar birbirine eşittir. Bir insanın haksız yere öldürülmesi toplumda öldürme olaylarının yayılmasına, insanların birbirine düşmesine ve toplum düzeninin bozulmasına yol açar. Hukukî bir gerekçe bulunmaksızın bir başkasının canına kıyan kimse, yalnızca o kişiye haksızlık etmiş olmaz, aynı zamanda insan hayatının kutsallığına inanmadığını ve başkalarına karşı hiçbir merhamet duygusu taşımadığını da göstermiş olur (kıyas hakkında bilgi için bk. **Bakara 2/178**; yeryüzünde fesat çıkarma hakkında bilgi için bk. **Mâide 5/33**). Oysa insan hayatının korunabilmesi için insanların birbirine saygı göstermeleri, hayatın kutsal olduğuna inanıp korunmasına yardımcı olmaları ve katilleri korumamaları gerekir. Bütün dinler, hukuk ve ahlâk sistemleri haksız yere adam öldürmenin, cana kıymanın büyük bir suç olduğunda birleşmişlerdir. Ancak bu suçu önlemek için alınan caydırıcı tedbirler farklıdır. İslâm, haksız yere adam öldürmeyi önlemek, toplumun can güvenliğini sağlamak, onları huzurlu ve mutlu yaşatmak için bu suçu işleyenlere dünyada kıyas cezasını öngörmüş, âhirette ise katilin Allah'ın gazabı, lâneti ve cehennem azabı ile cezalandırılacağını bildirmiştir (bk. **Nisâ 4/93**). Allah Teâlâ insan hayatının önemi ve bu hayata kıyanlara verilecek cezalar hakkındaki âyetlerini peygamberleri vasıtasıyla göndermiş ve

insanlara tebliğ etmiş olmasına rağmen birçok insan yine de yeryüzünde fesat çıkarmaya ve kan dökmeye devam etmektedir. Yeryüzünde bu tür katiller ve fesatçılar sürekli olarak bulunduğu için İslâm bunlara karşı sadece vicdanî ve uhrevî ceza ile yetinmemiş, insanların hayat hakkını korumak ve huzurlarını sağlamak için caydırıcı dünyevî müeyyideler getirmiştir. Bir canı kurtarmak, bir insanın yaşamasına katkıda bulunmak, bu amaca yönelik bütün eylemler yanında, günümüzde –şartlarına uygun olarak– uygulanan kan, ilik, böbrek, kornea gibi organ nakli yapmayı ve organ bağışında bulunmayı da kapsar.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرِّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ
فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أَحِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَاعَ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٍ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ
فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ (178)

Bakara 2/178Ayet

Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır. (178)

Tefsir

Önceki âyette “birr”den söz edilmiş, onun iman, ibadet, ferdî ve sosyal ahlâk bütünlüğü içinde nasıl gerçekleşeceği açıklanmış; kişiler zarara uğradıklarında sabretmez, hukuk ve ahlâkın sınırlarını aşarlarsa “iyi insan” olamayacakları anlatılmıştı. Buradan itibaren iki âyette, dinin korumayı hedeflediği temel değerlerden biri olan hayatın korunmasıyla ilgili bir tedbir olarak kısas ele alınmaktadır. Gerek kısasın diyete (kan bedeli) çevrilmesi ve bunun güzellikle ödenmesi ve gerekse kısasın uygulanması konularının –önceki âyette geçen– birr ahlâkıyla ilgisi vardır. İslâm’dan önce Araplar’da kabileler arası savaş, baskın, yağma, oç alma âdetleri çok yaygın bulunuyor, kabile fertleri dışında kalan insanların hayatlarına değer verilmiyor, bu sebeple güçlü olanlar zayıf olanları eziyor, hunharca katlediyorlardı. Araplar da “Hayatı korumanın çaresi öldürmektir” diyor, öldüreni öldürmek suretiyle hem tedbir hem de intikam alıyorlardı; fakat bunu yaparken intikam duygusuyla hareket ettikleri ve adalete riayet etmedikleri için yaşama hakkını korumak yerine onu ortadan kaldırmış oluyorlardı. Rivayetlere göre bu âyetin nâzil olmasına da Araplar’ın bu âdet ve tutumları sebep olmuştur. İslâm’dan önce aralarında ihtilâf bulunan, karşılıklı olarak birçok insanın katledildiği ve yaralandığı iki kabileden biri, kendini diğerinden üstün görüyor, bir erkeğe karşı iki erkek, bir kadına karşı bir erkek, bir köleye karşı bir hür erkek öldürmek istiyorlardı. Her iki kabile de müslüman olduktan sonra bu istek ve uygulamayı sürdürmeye kalkışınca, şahsî intikamı hukukî kısas cezasına çeviren, cezayı şahsîleştiren (katilden başkasının öldürülmesini yasaklayan), canlar arasında değerli değersiz farkının bulunmadığını, dokunulmazlık ve değer bakımından bütün canların birbirine eşit olduğunu bildiren âyetler geldi (İbn Kesîr, I, 299-301). Kısâs kelimesinin kökünde “izlemek, izini takip etmek ve kesmek” mânaları vardır. Kısas öldürme suçunu ve suçlusunu takip vesürüp gidecek ihtilâfî kesme, bitirme mâna ve maksadını ihtiva ettiği için bu ismi almıştır. Kasten ve haksız olarak birini öldüren kimsenin ceza olarak öldürülmesine, aynı şekilde birini yaralayan kimsenin misilleme yoluyla yaralamak suretiyle cezalandırılmasına “kısas” denilmiştir. Kısasla ilgili olarak “Tevrat’ta onlara, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralar kısas yapılacaktır diye yazdık” (Mâide 5/45) meâlinde bir âyet ve “Kâfire karşılık

müslüman öldürülmez” (Buhârî, “Diyât”, 24, 31), “Köle karşılığında hür öldürülmez” (Dârimî, “Diyât”, 7) meâlinde hadisler bulunduğu için, âyetlerle hadisleri birlikte değerlendirerek hükmü tesbit konusunda farklı yaklaşım ve ictihadlar ortaya çıkmıştır: a) Mâide sûresindeki âyet Tevrat ehline ait olmakla beraber Kur’ân-ı Kerîm’de zikredildiğinden ve onu yürürlükten kaldıran bir nas bulunmadığından müslümanlar için de geçerlidir. Hatta İbn Abbas’a göre bu âyet, tefsir etmekte olduğumuz âyeti neshetmiş ve yalnızca cinsler arasında değil, karşı ve farklı cinsler ve statüler arasında da kısasın uygulanması hükmünü getirmiştir. Bu yorumu Nehaî, Sevrî, Ebû Hanîfe gibi müctehidler de benimsemişlerdir. Bu yorum, iki âyet arasında –getirdikleri hüküm bakımından– çelişki bulunduğu anlayışına dayanmaktadır. Halbuki âyetin geliş sebebi göz önüne alındığında getirdiği hükmün, “Köleye karşı hür, kadına karşı erkek kısas edilmez” şeklinde değil, “Kisas bakımından–kabileleri ve sosyal statüleri ne olursa olsun– hürler, köleler, kadınlar arasında fark yoktur” şeklinde anlaşılması gerekir. Konumuz olan âyet bunu açıklamış, Mâide âyeti de cinsler arasında –can farkı gözetilmeksizin– kısas uygulanacağını açıklığa kavuşturmuştur; âyetler arasında zıtlık yoktur, bir bütünün kısımlar halinde açıklanması söz konusudur. Ebû Yûsuf cinsler arasında kısas yapılacağı hükmüne varırken âyetleri böyle yorumlamış, neshi kabul etmemiştir (Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’ân, I, 135). Âyetin başında yer alan “Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı” meâlindeki cümle tek başına mâna ve hüküm ifade edenve hükmü umumi olan (hem hüre hür, hem köleye hür; hem kadına kadın, hem kadına erkek... kısas edilir diyen) bir cümle olduğu için Mâide âyetine başvurmadan da bu âyetten, kısısta eşitlik ve genellik hükmüne ulaşmak mümkündür. b) Müctehidlerin çoğunluğu farklı düşünmekle birlikte Ebû Hanîfe gibi nesihten hareket ederek Mâide âyetini, Ebû Yûsuf gibi bütünlükten hareket ederek her iki âyeti genel (hem aynı cinsin fertleri hem farklı cinslerin ve statülerin fertleri arasında kısas hükmü getiren) âyetler olarak anlayan müctehidlere göre bir köleyi öldüren kimse ceza olarak kısas edilir. “Kölesini öldüreni öldürürüz...” meâlindeki hadis de (Dârimî, “Diyât”, 7; Tirmizî, “Diyât”, 18) bu hükmü desteklemektedir. Aynı anlayışın tabii bir sonucu olarak haksız yere gayri müslimi öldüren müslüman da kısas edilir. Aksini ifade eden hadis, müslümanlarla savaş halinde olan (harbî) gayri müslimlerle ilgilidir. Müctehidlerin çoğuna göre bir kimseyi haksız yere ve kasten öldürenler birden fazla olursa, sayıları ne kadar olursa olsun tamamı kısas cezasına çarptırılır. Mâlikî fıkıhçı Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, 487 (1094) yılında Kudüs’te Mescid-i Aksâ’nın yanında, orayı ziyarete gelen Zevzenî isimli meşhur bir Hanefî fıkıhçısı ile Atâ el-Makdisî isimli yerli bir Şâfiî fıkıhçısı arasında –o zamanın âdetine uygun olarak– cereyan eden, bizzat dinlediği ve konumuzla ilgili olup İslâm’da insan hakları anlayışına da ışık tutan bir tartışmayı şöyle nakletmektedir (I, 61-62): (Kudüslü fıkıhçılar Zevzenî’ye, “Kâfiri öldüren müslümanın kısas edilip edilmeyeceğini” soruyorlar, o da “Kisas edilir” cevabını veriyor, delilini sorunca da konumuz olan âyeti okuyor ve bunun “bütün öldürülenleri içine aldığı” söylüyor, bu noktada Atâ delile itiraz ederek tartışmayı başlatıyor). Atâ, “Hocanın ileri sürdüğü delil (âyet) üç noktadan ona delil olmaz” diyerek şu delilleri sıralar: 1. Allah Teâlâ “Size kısas farz kılındı” buyurarak birbirine eşit olan müslümanlar arasında kısas hükmünü getiriyor, kâfir müslümana eşit değildir; çünkü hak dini inkâr etmesi onun derecesini aşağıya düşürmüştür. 2. Âyetin başı ile sonu arasında mâna ilişkisi, bütünlüğü vardır; aslı kâfir olduğu için köle hüre eşit olmayınca, halen kâfir olan kimsenin müslümana eşit olmayacağı âşikârdır. 3. Âyetin devamında “Her kime kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa...” buyruluyor. Kâfirle müslüman arasında kardeşlik olamaz; şu halde kâfir âyetin hükmüne dahil değildir. Zevzenî ise ileri sürdüğü delilin sağlam olduğunu, Atâ’nın itirazlarının bunu çürütemediğini şu gerekçelerle savunur: a) Allah Teâlâ’nın cezalandırmada eşitliği şart koştuğu yönündeki görüşünüze katılıyorum; ancak “kisas bakımından müslümanla kâfir arasında eşitliğin bulunmadığı” şeklindeki tesbitinizi doğru bulmuyorum. Müslüman gibi, İslâm ülkesinde yaşayan veya oraya izinli olarak girmiş bulunan gayri müslimlerinde hayatları ebedî olarak dokunulmazdır, bu bakımdan eşitlik vardır. Müslüman gayri

müslimin malını çalsa cezalandırılır. Bu hüküm onun canının da dokunulmaz olduğunu gösterir, sahibi dokunulmaz olmasaydı malının da dokunulmazlığı bulunmazdı. b) Âyetin başının mâna bakımından devamına bağlı olduğu görüşünüze katılmıyorum. Âyetin başı genel devamı özeldir, her biri kendi çerçevesinde geçerlidir. c) “Köleyi öldüren hür kısas edilmez” hükmünüzü kabul etmiyorum. Tam aksine o da kısas edilir, bu hükmünüz size delil olmaz. d) Müslümanlarla kâfirler arasında din kardeşliğinin bulunmadığı doğrudur; ancak buna dayalı hüküm af ve diyetle ilgili olup kısasla ilgili değildir, biri diğerini ortadan kaldırmaz. İslâm öncesinde Araplar intikam ve kısasta ısrar ederler, diyet (kan bedeli) karşılığında sulhu ayıp sayarlar, bunu yapanları para karşılığında maktulün kanını satmakla suçlardı. İslâm kısası tâdil edip adalet ve hakkaniyete uygun hale getirdikten sonra, meşrû görmekle beraber, maktulün yakınlarına kısastan vazgeçme ve bunun yerine diyet kabul etme seçeneğini de getirmiş; bununla da kalmayıp “kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa” diyerek iki tarafın birbirlerine din kardeşliği esasına göre bakmaları gerektiğini hatırlatmış, kısas yerine diyeti teşvik etmiştir. Maktulün yakınlarının kısastan vazgeçip diyete razı olmaları halinde katilin üzerine düşeni ödemesini, güçlük çıkarmamasını, gönüyle yaralanmış din kardeşlerine elinden geldiğince iyi davranmasını istemiştir. Kısas cezası haksız ve kasıtlı olarak öldürme ve yaralama suçlarına mahsustur. Bu suçun cezasının diyet olarak verilmesi, maktulün yakınlarının veya mağdurun rızasına bağlıdır. Kasit bulunmadan, kaza sonucu birini öldürme veya yaralama durumunda ise kısas cezası söz konusu olmayıp tek karşılık olarak diyet ve kefâret vardır (bk. Nisâ 4/92). Kısas cezası yanında, maktul tarafının rızasına bağlı bile olsa diyet seçeneğinin de meşrû kılınması hem –yukarıda değinilen– Câhiliye devri telakkisine hem İslâm’dan önceki dinlerin bir kısmındaki hükümlere nisbetle cezanın hafifletilmesi ve yüce Allah’ın bir lutfu mahiyetindedir. Tevrat’a göre kasten adam öldürmenin ve yaralamanın cezası başka seçeneği olmamak üzere kısastır (bk. Levililer, 24/20; Tesniye, 19; Sayılar, 35/16). Matta İncili’ne göre Hz. İsa, Tevrat’ta geçen “göz yerine göz, diş yerine diş...” hükmünü hatırlattıktan sonra “Fakat ben size derim: Kötüye karşı koma ve senin sağ yanağına kim vurursa ona ötekini de çevir” demiştir (5/38). Burada Hz. İsa, kısas hükmüne atıf yaptıktan sonra onu kaldırdığını söylememiş, yalnızca kısas yerine bağışlamayı tavsiye etmiştir. Ayrıca Matta İncili’nde (5/17-18), Hz. İsa’nın açıkça “Sanmayın ki ben şeriati yahut peygamberleri yıkmaya geldim; yıkmaya değil fakat tamam etmeye geldim... Şeriaten en küçük bir harf veya bir nokta bile yok olmayacaktır” dediği nakledilir. Sonuç olarak denebilir ki, Tevrat’a göre kasten öldürmenin ve yaralamanın cezası takdir ve kısastır; Matta’ya göre kısasın yanında bağışlama seçeneği getirilmiştir. İslâm’da ise kısas istemek maktulün yakınlarıyla yaralanan mağdurun hakkıdır, bağışlamaları halinde diyet devreye girer; ayrıca kamu otoritesinin –kısastan hafif olmak üzere– ta’zîr yoluyla cezalandırma hakkı vardır. Kısas bağışlanıp diyetin tamamı veya bir kısmı alındıktan sonra maktul tarafı tekrar intikam peşine düşerse veya katil ıslah olmaz yine cana kıyarsa haddi aşmış, sınırı çiğnemiş olurlar. Bu durumda her ikitaraf için de âhirette azap vardır. Kısas cezası bağışlanmış bir câninin tekrar aynı suçu işlemesi durumunda, dünyadaki cezasının doğrudan kısas olacağı veya diyet yahut kısasa karar verme yetkisinin devlete bırakılması gerektiği şeklinde iki farklı görüş vardır (İbn Âşûr, I, 144).

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ

Mâide 5/33Ayet

Allah'a ve Resûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri, yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır. Ancak onları ele geçirmenizden önce tövbe edenler bunun dışındadırlar. Artık Allah'ın çok bağışlayıcı, çok merhamet edici olduğunu bilin. (33-34)

Tefsir

Tefsirlerde bu âyetlerin nüzü'l sebebi hakkında farklı rivayetler vardır. Buhârî ve Müslim'in naklettikleri bir hadise göre Ukül ve Ureyne kabilelerinden bir grup insan Medine'ye gelerek müslüman olmuşlar, daha sonra da Hz. Peygamber'e buranın havası kendilerine iyi gelmediği için hastalandıklarını bildirmişlerdi. Resûlullah da onları zekât olarak toplanmış olan beytülmâl develerinin otlatıldığı yere gönderdi; beslenme ve tedavi maksadıyla develerden yararlanmalarını tavsiye etti. Onlar da Hz. Peygamber'in tavsiyelerini uyguladılar. Fakat bir süre sonra sağlıklarına kavuşunca İslâm'dan dönerek çobanı ağır işkencelerle öldürdüler, develeri de sürüp götürdüler. Hz. Peygamber olayı haber alınca arkalarından adam gönderip onları yakalattı ve çobana yaptıklarının kısas yoluyla kendilerine uygulanmasını emretti (Buhârî, "Tefsîr", 5/5; "Diyât", 22; Müslim, "Kasâme", 9). Olay üzerine bu âyetler inmiş, Allah ve resulüne isyan edip onların buyruklarına karşı savaş açan ve yeryüzünde fesat çıkaranların cezalarının âyette açıklandığı şekilde olacağını bildirerek Hz. Peygamber'in verdiği cezaı kaldırmıştır. Ancak bazı müfessirler, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan Hz. Peygamber'in –suçları ne olursa olsun– insanları bu şekilde cezalandırmasını sağ duyunun kabul edemeyeceğini, bu rivayetlerin âhâd rivayetler olduğunu ve hangi maksatla ortaya atıldığının bilinmediğini, oysa bu âyetlerin yukarıdan beri devam eden İsrâiloğulları'yla ilgili âyetlerin devamı mahiyetinde olduğunu söylemişlerdir. Yahudiler Hz. Peygamber'le yapmış oldukları antlaşmaları sürekli olarak bozmuşlar ve düşmanla işbirliği yaparak müşrikleri müslümanların aleyhine kışkırtmışlardı. Onların bu hareketleri Allah ve resulüne karşı savaş kabul edilmiş ve âyette geçtiği şekilde cezalandırılmışlardır (Râzî, XI, 214; Ateş, II, 514). Nitekim Medine yahudilerinden Nadîroğulları, hicretin 4. yılında antlaşmaları bozarak Hz. Peygamber'e suikast hazırladıkları için yurtlarından sürülmüş; 5. yılında ise Ahzâb Savaşı'nda düşmanla işbirliği yapan Kurayzaoğulları'nın erkekleri öldürülmüş, kadınları ve çocukları esir edilmiştir (İbn Sa'd, Tabakât, II, 57-59, 74-78). Âyetin bağlam ve üslûbu bu görüşü destekler gözükmektedir. Çünkü bir önceki âyette "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olmaksızın kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur" buyurulmaktadır. Bu âyetlerde de yeryüzünde fesat çıkaranlara dünya ve âhirette verilecek ceza belirtilmekte, tövbe edenlerin ise affedilecekleri bildirilmektedir. Ancak "sebebin hususi olması hükmün umumi olmasını engellemez" kuralından hareketle bu âyetlerin kapsadığı hükümlerin genel olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, İsrâiloğulları'yla ilgili olan bir önceki âyetle haksız yere bir kişinin öldürülmesini bütün insanların öldürülmesi gibi telakki ederek öldürme olayını insanlığa karşı işlenmiş suç sayan Kur'an bu âyetlerde de silâhlı eşkıyalığı ve yol kesiciliği, halkın huzurunu kaçırdığı ve düzeni bozduğu için, devlete (Allah ve resulüne) karşı işlenmiş büyük bir suç olarak görmüş ve caydırıcı cezalar getirmiştir. Allah ve resulüne savaş açanlar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlardan maksat, insanların Allahınancını sarsmaya ve yıkmaya yönelik faaliyetlerde bulunan, Allah ve resulünün koyduğu ilkelere karşı düşmanca tavır alıp meşrû nizama karşı çıkan; hırsızlık, eşkıyalık ve kanunsuzluk yapan, yol kesip insanlara korku salan, halkın emniyet ve asayişini bozup canlarına, mallarına veya namuslarına tecavüz eden şahıslar veya bu fiilleri örgütlenerek yapanlardır. Âyette kullanılan kelimedenden hareketle İslâm hukukunda bu suç "hırâbe" olarak

adlandırılmıştır (bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, “Eşkiya”, DİA, XI, 463-466; a.mlf., “Yol Kesme”, İFAV Ans., IV, 499). Bunlar gayri müslimlerden olabileceği gibi müslümanlardan da olabilir. Fesat çıkarılan yerden maksat ise İslâm devletinin hükümlerine aykırı yurt veya yönetimiyle antlaşma yaptığı ülkelerdir. İslâm, getirmiş olduğu inanç ve ahlâk sistemine karşı düşmanca tavır almaya müsaade etmediği gibi yeryüzünde fesat çıkararak gerek çevrenin gerekse meşrû devlet düzeninin bozulmasına da izin vermez. Zira o, sadece insanların değil, aynı zamanda çevrenin ve ekolojik dengenin de korunmasını, böylece insanların huzurlu ve mutlu bir hayat yaşayabilmelerini hedefler. Uygulamada bazı görüş ayrılıkları olmakla birlikte İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre silâhlı ve açıktan devlete baş kaldıran ve eşkiyalık yapan kimseler yalnızca adam öldürmüş iseler idam edilirler. Hem adam öldürmüş hem de soygun yapmış iseler öldürülür ve asılırlar. Sadece soygun yapıp terör havası estirenlerin bir elleriyle bir ayakları çapraz olarak kesilir. Yalnızca terör havası estirmiş, fakat soygun yapmamış olanlar sürgün edilirler. Bir başka yoruma göre ise âyette öngörülen cezalar suçun çeşidine ve niteliğine göre sıralanmış olmayıp içlerinden birinin seçilmesi istenmiştir; devleti yönetenler benimsenen ceza siyasetine göre bu cezalardan uygun gördüğü birini tercih edebilecektir (Elmalılı, III, 1664). Sürgünü hapis cezası olarak yorumlayanlar da vardır. Onlara göre eşkiyayı yaşadığı belde veya ülkeden uzaklaştırmak şeklinde sürgün etmek çare değildir. Çünkü eşkiya sürgün edildiği yerde de aynı terörü yapıp oradaki insanları da huzursuz edebilir. Yurt dışına, gayri müslim bir ülkeye sürgün edilmesi ise başka problemlere yol açabilir. Bu sebeple böyle terör havası estirip insanları huzursuz eden kimseleri hapsetmek daha uygundur. Bu durumda suçlu serbest hareket edemeyeceği için sanki dünyadan sürgün edilmiş gibi olur (Elmalılı, III, 1665). Eşkiya yaptıklarına pişman olup da kendiliğinden teslim olduğu takdirde âyetin zâhirine göre yukarıdaki cezaların tamamı düşer. Müfessir ve hukukçu Şevkânî, kanaatini bu şekilde açıkladıktan sonra sahâbenin uygulamasının da böyle olduğunu ifade eder (bk. II, 44). Ancak gerek müfessirlerin çoğunluğu gerekse hukukçular, konuyla ilgili diğer âyetleri de göz önünde bulundurarak bu durumda âmme hukukuyla ilgili cezaların düşeceği fakat kısas ve tazminat gibi ferdî hakların saklı olduğu kanaatindedirler. Hak sahipleri isterlerse ceza talebinde bulunabilirler, isterlerse affederler (Râzî, XII, 218; Elmalılı, III, 1667; Ebüssüûd, III, 32). Eşkiyanın devlet güçleri tarafından yakalandıktan sonra yaptıklarına pişman olup tövbe etmesi yukarıdaki cezaların hiçbirini düşürmez. Bu âyetleri geleneksel tefsirlerden tamamen farklı olarak “eşkiyanın gücünü yok etmek” şeklinde mecaz anlamına göre yorumlayanlar da vardır. Bu yorumun sahibi olan Muhammed Esed’e göre gramer açısından 33. âyetteki “öldürülme, asılma, kesilme, sürülme” mânalarına gelen fiiller geleneksel tefsirlerde belirtilen hükümlerin çıkarılmasına elvermez. Ayrıca âyet şer’î bir hüküm olarak alındığı takdirde suçluların yeryüzünden sürülmeleri de problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı müfessirler–Kur’an’da arz (yeryüzü) kelimesinin sınırlı bir anlamda kullanıldığının örneği olmadığı halde– bunu “İslâm topraklarından çıkarılmaları” şeklinde yorumlarken, bir kısmı da “yer altında bir zindana hapsedilmeleri” şeklinde yorumlayarak bu problemi aşmaya çalışmışlardır. Bunun yanında Kur’an’ın kitlesel asılma ve imhaya işaret eden aynı fiilleri Allah’ın düşmanı Firavun’un ağzından müminlere karşı bir tehdit olarak nakletmesi de yine bu âyetlerden anılan şer’î hükümleri çıkarmaya engeldir. Bu sebeple geleneksel yorumlar –sahipleri büyük ve saygın şahsiyetler dahi olsalar– mutlaka reddedilmelidir. Âyet okunması gerektiği şekilde okunduğu takdirde burada bir durum tesbitinin yapılmış olduğu yani bunun “Allah’a karşı savaş açanların hak ettikleri cezanın kaçınılmazlığının bir ifadesi” olduğu ortaya çıkar. Esed’in ifadesiyle, âyette geçen bütün ifadeleri tam anlamıyla dikkate alan tek yorum şöyle özetlenebilir: “Onların ahlâkî yükümlülüklerine düşmanlıkları, bütün dinî/mânevî değerlerini kaybetmelerine yol açar ve sonuçta düşükleri uyumsuzluk ve sapıklık, aralarında dünyevî kazanç ve güç uğruna hiç bitmeyen bir çatışmayı teşvik eder; birbirlerinden çok sayıda insan öldürürler ve birbirlerine büyük ölçüde işkence eder ve sakat bırakırlar ve sonuçta bütün bir toplum silinip gider veya Kur’an’ın belirttiği

gibi, yeryüzünden sürülürler” (I, 195). Bu yorum tarihî verilere, ilmî usullere ve te’vil kurallarına uygun düşmemektedir. Zira herhangi bir sözün mecazi anlamda yorumlanabilmesi için bazı kurallar vardır. Bunların başında o sözün hakiki anlamda kullanılmasına engel olan bir karîne ile mecazi anlamda kullanıldığını gösteren bir alâka bulunması gerekmektedir. Oysa burada âyetlerin hakiki anlamında değerlendirilmesine hiçbir engel yoktur. Ayrıca haydutların ve teröristlerin idam edilmesi mâsumların kitlesel imhasına kıyas edilemez. Öte yandan arz kelimesinin Kur’an’da sınırlı bir anlamda kullanılmasının örneği de vardır (bk. Nisâ 4/97).

وَمَنْ يَقتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا

(93)

Nisâ 4/93Ayet

Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır. (93)

Tefsir

“... Cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir” ifadesi, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından “uzun süre kalmak üzere” şeklinde te’vil edilmiş, böyle anlaşılmıştır. Çünkü birçok âyet ve hadiste bir kimse İslâm’dan çıkıp inkâra sapmadıkça ne kadar büyük bir günah işlerse işlesin cezasını çektikten sonra cehennemden çıkacağı ve cennete gireceği ifade edilmektedir (meselâ bk. Nisâ 4/48). Buna karşılık, büyük günah işleyenlerin kâfir olup cehennemde ebedî kalacaklarını ileri süren Hâricîler’le bunların imandan çıkacaklarını, fakat küfre de girmeyeceklerini, bununla beraber cehennemde devamlı kalacaklarını iddia eden Mu’tezile bu âyetin zâhirine dayanmışlardır. Büyük günah işleyenlerin tövbelerinin kabul edileceği inancı bu üç grup tarafından paylaşılırken başta İbn Abbas olmak üzere birkaç âlim, haksız olarak adam öldüren kimsenin tövbesinin kabul edilmeyeceğine kani olmuşlar; konumuz olan âyetin, küfür dahil her günahın tövbesinin makbul olacağını ifade eden nasları nesih veya tahsis ettiğini (bu ağır cinayeti işleyenleri dışarıda bıraktığını) ileri sürmüşlerdir (Buhârî, “Tefsîr”, 4/16). İslâm âlimlerinin çoğunluğunca benimsenmiş olan bir kurala göre usulüne uygun te’vil ve yorumlama yoluyla da olsa bir âyetin hükmünün geçerliliğini koruduğunu kabul etmek, hükmünün kaldırılmış veya sınırlandırılmış olduğunu (nesih veya tahsis edildiğini) ileri sürmekten önce gelir. Birçok âyet ve hadiste yalnızca küfür/şirk istisna edilerek (meselâ bk. Nisâ 4/48, 116) geri kalan günahların tövbe ile ortadan kalkacağı, silineceği ifade edilmektedir. Şu halde üzerinde durduğumuz, bunlarla çelişir gibi gözükten âyeti de “tövbe etmediği takdirde” veya “cezalandırıldığı takdirde” şeklinde anlayarak diğerleriyle bütünleştirmek mümkündür. Kasten adam öldüren kimselere uygulanacak dünya cezası kısastır. Maktulün ailesinin tamamı veya bir kısmı kısastan vazgeçer yahut tazminat karşılığında sulha razı olurlarsa kısas cezası düşer ve diyet devreye girer. Kasten öldürme suçunda diyeti, katilin âkilesi değil kendisi öder (bk. Bakara 2/178-179).

ÜNİTE 6

LAİKLİK VE DİN

Sayfa 99

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (54)

“De ki: Allah’a itaat edin; Peygambere de itaat edin. Eğer yüz çevirseniz şunu bilin ki Peygamberin sorumluluğu kendisine yüklenen (tebliğ görevini yapmak), sizin sorumluluğunuz da size yüklenen görevleri yerine getirmenizdir...” Nur 24/54

Nur 24/54 “Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin” de. Eğer yüz çevirseniz bilin ki ona yüklenen sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir. Eğer ona itaat ederseniz doğru yola erersiniz. Peygambere düşen ancak apaçık bir tebliğdir.

Nur 24/54 Ayet

"Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin" de. Eğer yüz çevirseniz bilin ki ona yüklenen sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir. Eğer ona itaat ederseniz doğru yola erersiniz. Peygambere düşen ancak apaçık bir tebliğdir. (54)

Tefsir

Hz. Peygamber’in ve müminler topluluğunun, içlerinde farklı inanç gruplarının da bulunduğu topluma karşı, dini tebliğ etme ve açık bir şekilde anlatma yanında, hukukî ve sosyal adaleti gerçekleştirme, edep ve ahlâkı hâkim kılma, kamu düzenini sağlama, ülkeyi ve temel değerleri koruma gibi sorumluluk ve yükümlülükleri vardır; bunun böyle olduğu sayısız âyet ve hadislerle ortaya konmuştur. Buradaki ifadeden maksat, “Apaçık tebliğ ettiğiniz halde itaat etmezlerse bunun sorumluluğu, dünya ve âhiretteki olumsuz sonuçları kendilerine aittir, kendi kusurlarının sonucudur; bundan siz sorumlu olmazsınız, Allah, niçin onları itaatkâr kılmadınız diye size sormaz” demektir.

Sayfa 99

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ (21)

“... Her birey kendi yaptığından sorumludur.”Tur 52/21

Tur 52/21 İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazandığı karşılığında rehindir.

Tur 52/21 Ayet

Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar Rablerinin, kendilerine verdiği şeylerle zevk ve mutluluk duyarak cennetlerde ve nimetler içinde bulunurlar. Rableri onları cehennem azabından korumuştur. Onlara, "Dünya'da yapmakta olduklarınızın karşılığında, sıra sıra dizilmiş koltuklara dayanarak afiyetle yiğün için" denir. Biz, onlara, iri gözlü güzel hurileri eş olarak vermişizdir. Onlara, "Dünya'da yapmakta olduklarınızın karşılığında, sıra sıra dizilmiş koltuklara dayanarak afiyetle yiğün için" denir. Biz, onlara,

iri gözlü güzel hurileri eş olarak vermişizdir. İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazandığı karşılığında rehindir. Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol verdik. Orada, (içilince) boş söz söyletmeyen, günah işletmeyen dolu bir kadehi elden ele dolaştırırlar. Hizmetlerine verilmiş, kabuğunda saklı inci gibi gençler etraflarında dönüp dolaşırlar. Birbirlerine dönüp ("Ne iyilik yaptınız da bu nimetlere ulaştınız?" diye) sorarlar. Derler ki: "Şüphesiz daha önce biz, ailemiz içinde yaşarken (Allah'a isyandan) korkardık." "Allah da bize lütfetti ve bizi iliklere işleyen cehennem azabından korudu." "Gerçekten biz bundan önce ona yalvarıyorduk. Şüphesiz O iyilik edendir, çok merhametlidir." (17-28)

Tefsir

Kur'an'ın genel yöntem ve üslûbu doğrultusunda, inkârcılara yapılan uyarı ve ceza bildirimini takiben müminlere de müjdeler verilmekte ve âhirette kendileri için hazırlanmış bulunan nimetler tasvir edilmektedir (cennet ve nimetleri hakkında bilgi ve değerlendirme için bk. **Bakara 2/25; Zuhruf 43/68-73**; M. Süreyya Şahin-Bekir Topaloğlu, "Cennet", DİA, VII, 374-386). ikram ve onurlandırma olmak üzere onların derecesine yükseltilecekleri anlamı öne çıkarılmaktadır (Taberî, XXVII, 24-26; İbn Atıyye, V, 189). Âyetin "Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabı karşılığında bir rehindir" şeklinde çevrilen son cümlesinde kişinin sorumluluğu, borç ilişkilerinde önemli bir yeri olan rehin kavramıyla açıklanmıştır. Bir borca karşılık teminat olmak üzere nasıl ki borçlu alacaklıya rehin verirse, kul da Allah'ın huzurunda vereceği hesap karşılığında kendisini rehin vermiş gibidir; hesabını verebilenler kurtulur, vermeyenler cezalarını çeker (Allah'ın kullarından aldığı söz hakkında bilgi için bk. **A'râf 7/172**). Şayet borcunu ödemeye çalışmış ve bu yüce Allah tarafından yeterli görülmüşse rehin kalmaktan kurtulacak, âhret saadetine erişecektir (yakın bir izah için bk. Zemahşerî, IV, 35). Bu cümle için, herkesin yaptığı iyi kötü her şeyin kayıt altında olduğu, kimsenin başkasının günahından sorumlu olmayacağı ve sadece kendi yaptıklarının karşılığını göreceği yorumu da yapılmıştır (Taberî, XXVII, 28). Bu itibarla, cümleye "Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabını verecektir" veya "Herkesin durumu kendi kazancına bağlıdır" gibi mânalar da verilebilir. Bazı müfessirler **Müddessir sûresinin 38-39.** âyetlerini dikkate alarak müminlerin, bu âyetteki rehin nitelemesine dahil olmadığını, burada sadece inkârcıların kastedildiğini söylemişlerse de söz konusu cümlelerin herkesi kapsadığı yorumu daha isabetli görünmektedir (Râzî, XXVIII, 252-253). 25-28. âyetlerde, kabirlerinden kaldırılanlardan söz edildiği kanaatini taşıyan müfessirler bulunmakla beraber bunların cennete girme mutluluğuna erişmiş kimseler olduğu genellikle kabul edilir; sözün akışı da bu görüşü desteklemektedir (Taberî, XXVII, 30; Şevkânî, V, 114). 21. âyetle bağ kurularak, 26-28. âyetlerdeki sözleri cennette çoluk çocuğuyla buluşturulmuş olanların birbirlerine söyleyecekleri de düşünülebilir. Buna göre bu ifadeleri şöyle izah etmek mümkündür: Doğrusu biz dünyadayken "Acaba burada sizden ayrı düşer miyiz?" diye kaygı duymaktaydık. Çok şükür ki yücerabbimiz bizleri azabından korudu ve cennetinde buluşturdu. Dünya hayatında, Allah'ın burada bizi bir araya getirmesi için dua ediyorduk, dualarımızı kabul etti, çünkü O'nun ihsanı boldur, merhameti geniştir (İbn Âşûr, XXVII, 56-58). Müfessirlerin çoğu bu sözleri, cennet ehlinin, o sıradaki durumları ile dünyada çektikleri sıkıntıları karşılaştırma mahiyetinde aralarında yaptıkları konuşmalar veya kendilerinin bu mertebeye nasıl eriştiklerini soranlara verdikleri bir cevap olarak düşünüp şöyle açıklamışlardır: Dünyadayken Allah'a karşı gelmekten veya burada karşılaşıcağımız azaptan için için korkardık; Cenâb-ı Allah bize lutfuyla muamele edip bağışladı veya bizi O'nun rızasına uygun ameller işlemeye muvaffak kıldı. Tabii ki dünya hayatında iken yalnız O'na kulluk ve dua ediyorduk, şimdi de tek sığınağımız O'dur; O vaadinde durur ve engin merhamet sahibidir (Şevkânî, V, 114-115; Hâzin, VI, 93-94). 28. âyette geçen berr kelimesi, âyette olduğu gibi Allah'ın ismi olarak kullanıldığında genellikle şu iki anlama gelmektedir: 1. Yarattıklarına karşı rahmet, mağfiret, lutuf ve ihsanı bol olan; 2. Sözlerinde ve haberlerinde doğru (sâdik) kavramına en çok lâıyk olan (Suat Yıldırım, "Ber", DİA, V, 468). Meâlinde birinci anlam esas

alınarak “ihşanı bol olan” şeklinde çevrilmiştir.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
(25)

Bakara 2/25Ayet

İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilisinde, "Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!" diyecekler. Halbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedi kalacaklardır. (25)

Tefsir

“İyi işler” diye çevirdiğimiz amel-i sâlih, mümin için dünyada ve âhirette yararlı bütün işleri, tutum ve davranışları kapsayan geniş bir içeriğe sahiptir. Allah’ı tanıyan, bildirdiği kadar bilen kullar, başkaca bir teşvike ihtiyaç kalmaksızın O’na kulluk eder, huzur ve mutluluğu kullukta (ibadet) bulurlar. Bu irfan ve şuur zayıf veya yetersiz olduğu müddetçe de teşvike ihtiyaç vardır. Teşvik, itaat etmeyene verilecek cezayı bildirmek suretiyle yapılabileceği gibi itaat edenlere verilecek ödülü açıklayarak da yapılabilir. Daha önceki âyetlerde kullar ibadete davet edilmiş, inkârcıların karşılaşacakları korkunç âkıbet bildirilmiş; burada ise itaat ve ibadet edenlerin alacakları ödül açıklanmıştır. Kur’an’da ve hadislerde açıklanan teşvik ödülleri cennet ve nimetleri, ilâhî cemalin görülmesi ve “rıdvân”dır, yani Allah’ın kullarına hitap ederek kendilerinden razı olduğunu, imtihanın sona erdiğini ve başardıklarını bildirmesidir. Bu âyette sözü edilen ödül ise cennettir, oradaki çeşitli nimetlerdir, eşlerdir ve orada kalmanın sonsuza kadar süreceği müjdesidir. Gerek cennet gerekse içinde bulunan şeyler öz ve yapı itibarıyla dünyada bilinen nesnelere farklıdır. Ancak insanların görmediği, bilmediği, tatmadığı, hayal bile edemediği şeyleri onlara anlatmanın tek yolu, bildikleri nesnelere isimlerini kullanmaktır. Allah Teâlâ da cenneti ve nimetlerini bildiğimiz isim ve kelimelerle, kavram ve tasavvurlarla ifade etmiştir. Arada bir benzerlik vardır, ancak asla biri diğerinin aynı ve misli değildir. İbn Abbas “Cennette olan şeylerin dünyada yalnızca isimleri vardır” (Beyhakî’den naklen Âlûsî, I, 204) diyerek bu gerçeği anlatmıştır. Cennetin ve nimetlerinin dünyada bildiklerimizden, hatta hayal ettiklerimizden farklı, bütün bunların ötesinde olduğunu açıklayan başka âyet ve hadisler de vardır. Hz. Peygamber bir sohbetinde cenneti anlatırken, “Orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir kimsenin hayalinden geçmeyen şeyler vardır” buyurmuş, ardından da “Korku ve ümit içinde rabbine ibadet ve dua etmek üzere vücutları yatak görmez, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah için harcarlar. Yaptıklarına karşılık olarak onlar için saklanan mutlulukları hiç kimse bilemez” (Secde 32/16-17) meâlindeki âyetleri okumuştur (Müslim, “Cennet”, 5). Kur’an’da cennetliklere her istediklerinin verileceği vaad edildiği için insanlar dünyadaki düşüncelerinin, arzu ve ihtiyaçlarının sonucu ve gereği olarak Hz. Peygamber’e “Orada şu kadar kadın var mı, at var mı?... Bize şunlar, şunlar verilecek mi?” diye sormuşlar, O da Kur’an’daki vaade dayanarak bu soruları, “Her istediğiniz verilecek” diyerek cevaplamıştır (Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 8 vd.; Müslim, “Cennet”, 2-5). Bazı kimseler buradan yola çıkarak “Cennette bir erkeğe şu kadar kadın verileceğine göre erkek cinsel açıdan bunlara nasıl yetecek, dünyadaki kadınları ne olacak?” gibi sorular sormuşlar ve bunlara yine dünya şartları ve düzeni çerçevesinde cevaplar oluşturmuşlardır. Bizce doğru olanı, açıklanmakta olan âyet ve benzerlerini genel bir kural olarak kabul etmek ve âhirette olup bitecek,

verilecek, yaşanacak şeyleri dünyadakilere kıyas etmemek, olumlu ve olumsuz yanlarıyla dünyayı âhirete taşımamaktır.

يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (68) الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ (69)
ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ (70) يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا
تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (71) وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ (72) لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ (73)

Zuhruf 43/68-73Ayat

(Allah şöyle der:) "Ey ayetlerimize inanan ve müslüman olan kullarım! Bugün size korku yoktur, siz üzülmeceksiniz de." "Siz ve eşleriniz sevinç ve mutluluk içinde cennete giriniz." Onlar için altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır. Siz orada ebedî olarak kalacaksınız. İşte, bu yapmakta olduklarınıza karşılık size mîras verilen cennettir. Orada sizin için bol bol meyve var, onlardan yersiniz. (68-73)

Tefsir

İslâm bütün insanlığa hitap eden bir din olmakla beraber onun ilk muhatapları, sudan, yeşillikten, gölge ve serinlikten, çeşitli yiyecek ve giyeceklerden oldukça mahrum bulunan Araplar'dır. Bu sebeple Allah Teâlâ onların ve bütün insanlığın iyiliğine olan bu dinin benimsenmesi, emirlerinin istekle, hatta heyecanla yerine getirilmesi için Araplar'ın mahrum buldukları, hasretini çektikleri nimetleri zikrederek, bunların cennetliklere bolca sunulacağını hatırlatarak teşvik yöntemini kullanmıştır (Râzî, XXVII, 225). Hz. Peygamber de, ata ve deveye düşkün olanların, "Cennette at var mı, deve var mı?" şeklindeki sorularına, 71. âyete dayanarak "evet" cevabını vermiştir (Tirmizî, "Cennet", 11). Ancak bütün bu nimetlerin, dünyadakilerin aynı olmadığı, isim ve nitelik benzerlikleri bulunmakla beraber âhîret hayatının ve orada olanların mahiyet bakımından dünyadakilerden farklı bulunduğu, ilgili âyet ve hadislerin ortaya koyduğu bir gerçektir. "Gözlerin zevk aldığı şey" cennetin göze hitap eden nimetleri olabilir. Ancak bazı tefsirciler bunu, "Allah'ın cemalini seyretmek" şeklinde yorumlamışlardır, biz de bu yorumu tercih ediyoruz; çünkü diğer nimetler yeterince sıralanmış ve açıklanmıştır, cennetin en büyük iki nimeti "cemal seyri" ile Allah'ın cennetlik kullarından razı olduğunu ilân ettiği "rıdvân" aşamasıdır. Bu mânevî nimetlerin ihmal edilmiş, sükût geçilmiş olması teşvik amacı ile bağdaşmayacağı için "gözlerin zevk aldığı, başka bir deyişle bakmaya doyamadığı şey"i bu yönde anlamak daha uygundur.

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى
شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ (172)

A'râf 7/172Ayat

Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz

içindir. Yahut, "Bizden önce babalarımız Allah'a ortak koşmuşlar. Biz onlardan sonra gelen bir nesiliz. Şimdi bâtilcıların işlediği yüzünden bizi helak mı edeceksin?" dememeniz içindir. (172-173)

Tefsir

İslâm akîdesine göre insanoğlunun bütün sorumluluklarının başında Allah'ın varlık ve birliğini kabul etme ve yalnız O'nu Tanrı olarak tanıyıp kulluk etme görevi gelmektedir. Fakat insanlar, sorumlulukları hakkında gerektiği biçimde bilgi sahibi kılınmazlar yahut böyle bir bilgiye ulaşma yeteneği ile donanmış olmazlarsa bu durumu bir mazeret veya bahane olarak ileri sürmekte haklı olurlar. Bu sebeple söz konusu büyük sorumluluğun âdil bir temele dayanması için insanların bu hususta yeterli donanıma sahip kılınmaları gerekmiştir. Bu iki âyette insanların Allah tarafından böyle bir bilgi veya yetenekle donatıldığı haber verilmekte ve bunun gerekçesi açıklanmaktadır. Tefsirlerde bu âyetlere başlıca iki farklı anlam verilmiştir: a) Eski tefsirlerde geniş yer tutan, çoğu birbirinin tekrarı mahiyetindeki rivayetlere göre Allah Teâlâ dünyayı yaratmadan önce dünyaya gelecek olan bütün insanların ruhlarını –sonraları âyetin lafzından hareketle "rûz-i elest, bezm-i elest" şeklinde terimleşen– ruhlar âleminde bir araya getirerek onları kendi varlığına tanık kılmış; kendisinin onların rabbi olduğunu onlara onaylatmış; bu gerçeği tasdik ettikleri yönünde onlardan söz almış ve böylece kendisi ile dünyaya gelecek bütün kulları arasında bir tür sözleşme akdetmiş; ayrıca bu sözleşme yahut taahhüde onların bizzat kendilerini şahit tutmuş veya bir kısmını diğerleri hakkında tanık göstermiş ya da –bir başka yoruma göre– bizzat kendisinin ve meleklerin bu sözleşmeye şahit olduklarını onlara bildirmiştir. Böylece insanların, "Bizim böyle bir sorumluluğumuz olduğunu bilmiyorduk" diyerek yahut inkârcılık veya putperestliği kendilerinin icat etmediğini, bunu atalarından miras aldıklarını, başka türlü bir bilgiye sahip olmadıkları için kendilerinin de bu inancı sürdürdüklerini, dolayısıyla bu hususta kendilerinin bir günahı ve sorumluluğu olmaması gerektiğini belirterek sorumluluktan kurtulmaları da önlenmiştir. İlk dönem Selef âlimleriyle sûfî âlimler, Sünnî ve Şîî kelâm bilginlerinin çoğunluğu âyeti böyle yorumlamışlardır. b) Burada belirtilen sözleşme mecazi anlamda olup bu olay, dün-ya yaratılmadan önce değil, her insanın kendi bedeninin yaratılması sırasında gerçekleşmektedir. Bir görüşe göre zürriyetlerin baba sulbünde yaratılışı esnasında, başka bir görüşe göre anne rahmine yerleşip organik oluşumunu tamamlaması sürecinde Allah Teâlâ insanoğlunun doğasına ya da fitratına kendisinin varlık ve birliğini tanıma, kavrama ve dolayısıyla kendisine inanma yeteneğini yerleştirmektedir. Şu halde Allah, her insanı, iman etmesi için yeterli zihnî ve psikolojik donanıma sahip kılmakta; iç ve dış âlemde kendi varlığına ve birliğine kılavuzluk edecek birçok kanıtlar yaratmaktadır; böylece O, sanki insanlara, "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" diye sormakta, onlar da "evet" diyerek bunu tasdik etmektedirler. İnsanın doğasındaki iman kabiliyeti bu âyetlerde temsilî bir dille anlatılmış bulunmaktadır (Zemahşerî, II, 103). Nitekim başka âyetlerde de buna benzer anlatımlar mevcuttur. Meselâ Fussilet sûresinin 11. âyetinde göğün ve yerin Allah'ın yasalarına göre işleyişi, "Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlıksahnesine) gelin!' buyurdu. 'Boyun eğerek geldik' dediler" şeklinde anlatılmıştır. Mu'tezile ve Mâtürîdî âlimleriyle bazı Eş'arî ve Şîî âlimlerinin de bu görüşte oldukları bildirilmekte, Fahreddin er-Râzî'nin de bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır (XV, 47). Başta İbn Teymiyye olmak üzere sonraki Selefiler, Allah'ın insandan ahid ve mîsâk almasını, insanın psikolojik muhtevasına kendi varlık ve birliğini tanıma kapasitesi vermesi şeklinde anlamışlardır. Nitekim Hz. Peygamber'in, "Her doğan çocuk fitrat üzere doğar" anlamındaki hadisi de (Buhârî, "Cenâiz", 93; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 18) bunu anlatmaktadır. İlk görüş doğru kabul edildiğinde ruhların bedenlerden önce yaratıldığını da kabul etmek gerekmektedir. Ancak ikinci görüşü benimseyenler bunun doğru olmadığını savunurlar. Konu insanın bilgi alanını aştığı ve gayb alanına girdiği için âyetlerde bildirileni tasdik ederek insanlardan bir şekilde iman sözü alındığına inandıktan sonra bunun mahiyetinin ne olduğu hususunda kesin bir görüşü kabul etmek gerekli

değildir. İşin hakikatini Allah bilir. 174. âyette işaret buyurulduğu üzere insana düşen görev, Allah'ın rab olduğu gerçeğini kavrayabilecek güçte yaratıldığına ve bu hususta kendisinden söz alındığına iman edip verdiği söze sadık kalmaktır.

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ (38) إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِيْنِ (39)

Müddessir 74/38-39Ayet

Herkes kazandığına karşılık bir rehindir. Ancak ahiret mutluluğuna eren kimseler başka. Onlar cennetlerdedirler. Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: "Sizi Sekar'a (cehenneme) ne soktu?" Onlar cennetlerdedirler. Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: "Sizi Sekar'a (cehenneme) ne soktu?" Onlar cennetlerdedirler. Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: "Sizi Sekar'a (cehenneme) ne soktu?" Onlar şöyle derler: "Biz namaz kılanlardan değildik." "Yoksula yedirmezdik." "Bâtıla dalanlarla birlikte biz de daldık." "Ceza gününü de yalanlıyorduk." "Nihayet ölüm bize gelip çattı." Artık şefaathçilerin şefaati onlara fayda vermez. (38-48)

Tefsir

Bu kümedeki âyetlerde iman veya inkâr konusunda yapılan tercih sonuçları anlatılmakta, kişinin tercihine göre cennetteki nimetlere kavuşacağı veya cehennemdeki azaba sürükleneceği bildirilmektedir. 38. âyetle her nefsin yaptıklarına karşılık rehin olarak tutulması, sorumluluğun ferdî olduğunu, her insanın dünyadaki iman ve itaatine göre hesap gününde ödöl veya ceza alacağını, geleceğinin, yani kendini rehin olmaktan kurtarmanın buna bağlı olduğunu ifade eder. Kısacası insana ebedî kurtuluşu sağlayacak olan da onu ebedî felâkete götüreceğ olan da benimsediği inancın doğruluğu veya yanlışlığı, amellerinin ilâhî iradeye uygun veya aykırı oluşudur. İnancı bätıl, ameli bozuk olanı en yakınları bile kurtaramaz; nitekim Hz. Nûh öz oğlunu, Hz. İbrâhim öz babasını kurtaramamıştır (bk. Hûd 11/45-46; Tevbe 9/114). "Hakkın ve erdemin tarafında olanlar..." diye çevirdiğimiz ashâbü'l-yemîn tamlamasındaki ashap "topluluk, arkadaşlar, taraftarlar", yemîn ise hem "sağ taraf" hem de mecazî olarak "doğru, gerçek, güç" anlamlarında kullanılır. Budeyimi kısaca "sağcılar" şeklinde çevirenler bulunmakla birlikte, "sağcılar" kelimesi günümüzde daha çok siyasal veya ideolojik anlamlar içeren bir terim olarak kullanıldığından bu çeviriyi Kur'an'ın kastettiği anlam ve amaca uygun bulmuyoruz. Zira ashâbü'l-yemîn Kur'an'da genellikle iman ve amelleriyle gereğın ve erdemin tarafında olanları ifade eder. Müfessirler bu deyimi, "âhirette amel defterleri sağ taraflarından verilenler, müminler, müslümanların çocukları, melekler, Hz. Âdem'in sağ tarafında bulunanlar, dünyada hayırlı işler yapanlar, dürüst, erdemli ve kutsanmış kimseler" gibi farklı şekillerde yorumlamışlardır (Râzî, XXX, 210; İbn Âşûr, XXIX, 325; Esed, III, 1208). Bize göre burada söz konusu olanlar, Allah'ın iradesine uygun bir inanç ve amel çizgisi benimseyip hayat boyunca bu çizgide sebat eden müminlerdir. Nitekim 43-47. âyetlerde sıralanan günahkârların özellikleri, bir bakıma ashâbü'l-yemîn deyimiyle ne kastedildiğine de işaret etmektedir. Buna göre ashâbü'l-yemîn hayatlarının sonuna kadar namazlarını kılar, yoksulu doyurur, bätıla dalanlardan uzak durur, ceza gününe inanırlar. Buradaki namaz Allah'a iman ve itaati, yoksulu doyurma yaratılmışlara şefkat ve merhameti, imkânları olmayanlarla paylaşmayı; bätıla dalanlardan uzak olma, daima hakka inanma, hak ölçülerine göre yaşama, hakkı ve haklıyı destekleme, haksızın karşısında olmayı; ceza gününe inanma ise hayatının bütün anlarında, her türlü karar, tercih ve eylemlerini Allah'ın huzurunda sorguya çekilip bunların tek tek hesabını vereceğini bilerek yaşamayı ifade eder. "Şefaathçilerin şefaati inkârcılara fayda vermez" meâlindeki cümle şefaatin varlığını göstermekte ve kıyamet gününde başkalarına şefaath edilebileceğini ima

etmektedir (şefaathakkında bilgi için bk. Bakara 2/48, 255).

Sayfa 106

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ
بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (256)

“Dinde zorlama yoktur...” Bakara 2/256

Bakara 2/256 Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. **82**

82 . Din, inanç esaslarını ve buna bağlı olarak yaşanan hayat tarzını ifade eder. Buna göre İslâm, iman ve hayat tarzı olarak hiç kimseye zorla kabul ettirilemez. Tâğût, sözlük anlamıyla sınırı aşan demektir. Kur’an’da kullanıldığı şekliyle kelime, “şeytan”, “nefis”, “putlar”, “sihirbazlar” gibi çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Kısaca “Tâğût” insanları azdıran, saptıran şeylerin hepsini ifade eder.

Bakara 2/256 Ayet

Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. (256)

Tefsir

Din; bilgi, inanç ve amelden oluşan bir bütündür. Bir insana zorla bilgi verilebilir, fakat zorla inanması sağlanamaz. Çünkü iman kalbin tasdikidir, bildirilenin doğru olduğuna insanın içten kanaat getirmesi ve inanmasıdır. Bu inanma ancak serbest irade ile karar vermeye ve tercih etmeye dayanır. Ayrıca kalbin ve zihnin içinde olup bitenleri başkasının bilmesi mümkün olmadığından, zora mâruz kalan kimsenin “İnandım” demesi halinde bunun içteki duruma uygun olup olmadığı kontrol edilemez. Sonuç olarak bir kimse ne zorla inandırılabilir ne de zor altında inandığını söyleyenin içtenliğine güvenilebilir. Dinî amelin özü ihlâstır. İhlâs yapılanların Allah rızâsı için gerçekleştirilmesidir. Zorla bir davranışta bulunan insanın dinî amelinden söz edilemez. Dinin en önemli iki unsuru olan “iman ve amel” zorlamayla olmayacağına göre “Dinde zorlama yoktur, insan zorla mümin ve dindar olamaz” cümlesi, tabiatla câri ilâhî kanunlar gibi kevnî bir gerçeği ifade etmektedir. Arkadan gelen ve bu cümlenin gerekçesi mahiyetinde olan “Çünkü doğru eğriden apaçık ayrılmıştır” ifadesi, bu kaidenin aynı zamanda bir dinî kural ve hüküm olduğunun karînesini teşkil etmektedir. Bu iki mânayı birleştirerek âyeti şöyle açıklamak mümkündür: Zorla imanın ve dindarlığın olmayacağı ilâhî bir kanundur. Şu halde siz de insanları belli bir dine inansınlar diye zorlamayınız. Allah Teâlâ'nın insanlara verdiği akıl, hem kendine hem de onu taşıyan vücuda ve yakından uzağa çevresine bakarak, peygamberlerin gösterdikleri mucizeler ve getirip tebliğ ettikleri vahiy üzerinde düşünerek hak dini, doğru yolu bâtil dinden ve eğri yoldan ayırabilir; yani âyetler ve açıklamalar sayesinde hakkı bâtilden ayırmak kolay hale gelmiş olur. Ortada karışık veya zorlama ile giderilecek bir durum yoktur. Doğru yolu bulan, hak dine inanan, “nefis, şeytan, şehvet, hırs ve sahte tanrılar” gibi eğri yolun, sapkınlık ve şaşkınlığın rehberlerini reddeden müminler, sarsılarak ilerleyen arabaya veya dalgalar üzerinde ine çıka ilerleyen bir gemiye benzeyen bu hayatta, kopması mümkün olmayan sapasağlam bir kulpa sarılmışlardır. Düşmezler, sağa sola savrulmazlar; bu kulp sayesinde yerlerini, istikrarlarını, sağlıklarını korurlar ve vazifelerini yerine getirerek yollarına (imtihan ve tekâmül yolculuğuna) devam ederler. Bugün çağdaşlığın ve medeniyetin en önemli simgesi olarak görülen insan hakları içinde din ve vicdan

hürriyeti ön sıralarda yerini almış bulunmaktadır. Bu hürriyet, insanların inanmak veya inanmamakta hür olmalarını, kimseye inanç konusunda zorlama yapılmamasını, iman ehlinin de inancını serbestçe yaşamasını ifade etmektedir. Açıklamakta olduğumuz âyet, İslâm'ı din olarak benimsemeyen, İslâmî ifadeye göre küfrü (inkâr, kâfirlik) seçen bir kimseye zorlama yapılmayacağını, kendisine kâfir olarak yaşama hakkı verileceğini açıkça söylemektedir. Ancak diğer âyetler, hadisler ve uygulamalar göz önüne alındığında karşımıza iki önemli soru çıkmaktadır: a) Müslüman olmayanlara, İslâm'a girme konusunda baskı yapılmaması hükmü genel midir, bütün kâfir çeşitlerini içine almakta mıdır ve âyetin hükmü yürürlükte midir (mensuh değil midir)? b) Din kavramı ameli de içine aldığına göre müslümanları belli bir amele (farzları yerine getirmeye ve haramlardan uzak kalmaya) zorlamak da yasak mıdır? Âyetten bu hükmü de çıkarmak mümkün müdür? Eski müfessirler birinci soru üzerinde etraflı biçimde durmuşlar ve sonuçta ortaya şu yorumlar çıkmıştır: 1. Hz. Peygamber Araplar'dan cizye kabul etmemiş, onları ya müslüman olma ya da savaşı ve ölümü göze alma seçenekleriyle karşı karşıya bırakmıştır. Şu halde "Dinde zorlama yoktur" âyetinin hükmü kaldırılmıştır. Hükmü kaldıran ise başka âyetlerde (meselâ bk. **Tevbe 9/73, 123; Tahrim 66/9; Fetih 48/16**) "müslüman oluncaya kadar kâfirlerle savaşılmasını" emreden Allah'tır. Tefsircilerin birçoğu bu anlayışı benimsemişlerdir. 2. Âyetin hükmü kaldırılmış değildir, ancak dinde zorlama bulunmadığı hükmü, bütün inkârcılar hakkında değil, yalnızca kitap ehli olanlar hakkındadır. Onlar cizye vermeyi kabul ettikleri takdirde Ehl-i kitap olarak yaşayabilirler. Şa'bî, Katâde, Dahhâk gibi eski müfessirler âyeti böyle yorumlamışlardır. Yürürlükten kaldırmanın (nesih) bulunmadığı hususunda bu âlimlerle birleşen Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'ye göre zorlama hak olan ve bâtil (haksız) olan diye ikiye ayrılır. Âyet bâtil olan zorlamayı yasaklamaktadır. Hak olan, ilâhî hükümlere (bu mânada hukuka) uygun bulunan zorlama ise meşrûdur ve kâfirler bunun için öldürülmektedirler. Genel hükümden müstesna olanlar kendilerinden cizye kabul edilen kâfirlerdir. Hangilerinden cizye kabulü câiz görülüyorsa onlar istisna çerçevesi içine alınmışlardır (Ahkâmü'l-Kur'ân, I, 232). 3. Âyet mensuh değildir, ancak ensarla (sonradan müslüman olan Medineliler) ilgili bir meseleden dolayı gelmiştir, o konuyu çözmüştür ve o hadiseyle sınırlıdır. İslâm'dan önce ensar kadınlarından birinin çocuğu yaşamazsa bir adakta bulunur, "Şu çocuğum yaşarsa onu yahudi yapacağım" derdi. Bu uygulama sonunda Medine'de oturan yahudi boyları içinde birçok yahudileşmiş ensar çocuğu oldu. Yahudi Nadîroğulları'nın, hiyanetleri sebebiyle Medine'den çıkarılmasına karar verilince artık İslâm'a girmiş bulunan ensar aileleri "Biz çocuklarımızı yahudileştirirken o dinin bizimkinden daha üstün olduğu inancında idik. Şimdi ise hak din İslâm geldi, çocuklarımızı onlardan alıp zorla müslümanlaştıralım" dediler. Zorlamayı yasaklayan âyet gelince Resûlullah yahudileşmiş ensar çocuklarına seçim hakkı verdi, Yahudilik'te kalmak isteyenleri İslâm'a girmeye zorlamadı. 4. Bu âyet savaş esirleriyle ilgilidir. Ehl-i kitap olan esirler din değiştirmeye zorlanamaz. 5. Âyetin anlatmak istediği şudur: Kimseyi müslüman olsun diye zorlamayınız; çünkü İslâm'ın gerçekliği apaçık ortadadır, zorlamaya ihtiyacı yoktur. Allah kime hidayet nasip ettiyse müslüman olur. Gönül gözü körleşen, aklını hevâsına tâbi kılan kimseleri ise zorla İslâm'a sokmanın bir faydası yoktur. İbn Kesîr âyeti böyle yorumlamıştır (I, 459). 6. Zemahşerî'nin anlayışına göre (I, 155) burada anlatılan "İmanla ilgili ilâhî kanundur, kuraldır"; yani Allah kulunu iradede yoksun kılarak iman konusunda onu zorlama altında bırakmamış, aksine inanıp inanmamayı onun serbest irade ve seçimine bağlamıştır. Şevkânî bu yorumları naklettikten sonra konuyu şöyle bağlamaktadır: Âyet, çözmek üzere geldiği mesele bakımından mensuh değildir, meseleyi çözüme bağlamıştır. Bu çözüm aynı zamanda "Ehl-i kitap olanlar cizye ödemeyi kabul ederlerse din değiştirmeye zorlanamazlar" hükmüne de dayanak teşkil etmektedir. Geriye harp ehli (İslâm'a karşı savaş açan) kâfirler kalır. Âyeti lafzına (kelime ve cümle yapısına) göre anlarsak harp ehli kâfirleri de içine aldığı söylememiz gerekir. Ancak diğer birçok âyet, hadis ve uygulama harp ehlini istisna etmiştir. Onlar cizye yerine savaşı tercih ettiklerinden önlerinde iki seçenek vardır: Ya müslüman olmak ya da savaş (I, 302-303). İbn Âşûr kendinden önceki tefsircilerin bu konudaki yorumlarını aktardıktan sonra

konuya farklı bir açıklama getirmiştir. Ona göre bu âyetin ilk yıllarda gelmiş olması ihtimali yoktur. Cizye kabulü söz konusu olmaksızın savaş emri getiren âyetler ve bu mânada olmak üzere “Lâ ilâhe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşma emrini aldım...” (Buhârî, “İmân”, 17; Müslim, “İmân”, 32) diyen hadisler bu âyetten önce idi. O zaman Arabistan’da şirk hâkim bulunuyordu. Araplar dedeleri İbrâhim’in tevhid dininden sapmışlardı. Allah Teâlâ bu bölgenin şirkten, Kâbe’nin de putlardan temizlenmesini, diğer kavimler ve topluluklar için örnek bir tevhid ümmeti ve merkezinin oluşmasını istiyordu ve bunun gereğini emretti. Arap yarımadası şirkten temizlenip İslâm yerleşince artık evrensel düzenin gerçekleşmesi lâzımdı. Evrensel düzen “bütün halkı müslüman olan bir dünya değil, hakların ve hürriyetlerin bekçiliğini müslümanların yaptığı birdünya” idi. Bunun için de diğer din ve vatan sahiplerinin yalnızca müslümanların hâkimiyetini kabul etmeleri yeterli idi. İşte bu âyet o düzeni getirdi. Dine zorlama savaşı bitti (bunu ifade eden âyetler ve hadisler neshedildi), hakka ve hukuka baş eğdirme savaşı başladı (III, 26-28). Bizim de anlayışımız bu son yoruma uygun düşmektedir. Dinde zorlamanın yasaklanması “hakkın bâtıdan açıkça ayrılması” gerçeğine bağlanmıştır. Bu gerçek değişmeyeceğine, Kur’an ortada bulundukça yeniden hak ile bâtil birbirine karışır hale gelemeyeceğine göre buna dayalı bulunan hükmün değişmesi de (neshi) söz konusu olamaz. Resûlullah Ehl-i kitap olmayan kâfirlerden de cizye almıştır. Kâfirler barış isterlerse bunun kabul edilmesi emrolunmuştur (**Enfâl 8/61**). Kâfirlerle savaş emri “fitnenin ortadan kalkması ve dinin Allah için olması” (**Enfâl 8/39**) gerekçelerine bağlanmıştır. Fitne zulümdür, düzensizliktir, anarşidir. “Dinin Allah için olması”, bütün insanların İslâm’a girmeleri şeklinde anlaşılabilir; çünkü en azından Ehl-i kitabın cizye vererek de olsa gayri müslim olarak yaşamalarına izin verildiğinde ittifak vardır. Bütün bu naslar, gerçekler ve uygulamalar bir araya getirildiğinde ortaya çıkacak sonuç ve nihaî hüküm şu olmaktadır: İnsanların zorla din değiştirmeleri hem imkânsız hem de hükümsüzdür, bu sebeple de yasaklanmıştır. Savaş insanları zorla İslâm’a sokmak için değil, din yüzünden baskının ortadan kalkması, din ve vicdan hürriyetinin hayata geçirilmesi, güçlü olanların hukuku çiğnemelerinin engellenmesi içindir. Müslüman olmayanlar bu hak, hukuk ve hürriyet düzenine uydukları müddetçe kendi inançlarında kalma ve onu yaşama hakkına sahiptirler. İkinci mesele müslümanların, dinin gereklerini yerine getirme konusunda zorlanıp zorlanamayacakları ve âyetin bunu da içine alıp almadığı konusu idi. Müslüman iken sonradan İslâm’dan çıkan kişinin (mürted) öldürülmesiyle ilgili hüküm ilk bakışta “dinde zorlama yasağının müslümanları içine almadığı” zannını verirse de öncelikle böyle bir hükmün Kur’an’da bulunmadığını kaydetmek gerekir. Yukarıda217. âyetin tefsiri sırasında açıklandığı üzere, konuya ilişkin hadislerin ve fikhî görüşlerin gerekçeleri dikkate alındığında bu hükmün müslümanın “dinini değiştirmesi” sebebine değil “sosyal düzeni bozma, İslâm’a ve müslümanlara karşı savaşma” gibi sebeplere bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Çiğnenen yasakların (haramlar) bir kısmı için öngörülen cezaî yaptırımlar da kişinin dinî hayatına müdahale yani kişi ile Allah arasına girme anlamında olmayıp sosyal düzenin korunmasına yöneliktir. Karşılığında bir ceza öngörülme haramların çiğnenmesi ve farzların ihmaline gelince bu alanda müslümanların “emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker” denilen “sosyal ahlâk ve düzenin korunması” görevleri devreye girmektedir. Bütün müslümanlar bilgi ve ilgilerine göre bu göreve katılırlar. Ancak bu görevin de öğüt, telkin, ikili ilişkileri ayarlama çareleri genel olmakla beraber müeyyide uygulama görevi genel değildir, devletin veya halkın görev verdiği kurum ve şahıslara aittir. Burada da yaptırım uygulanarak yapılan zorlama, müslümanların ceza tehdidi altında dinlerini yaşamalarını sağlamaya yönelik olamaz. Çünkü böyle yaşanan din din değildir; ibadet ibadet değildir. Zorlamanın gerekçesi İslâm’ın hâkimiyet sembollerinin (şeâir), genel ahlâk ve düzenin korunmasından ibarettir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ (73)

Tevbe 9/73 Ayet

Ey peygamber! Kafirlerle ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası! (73)

Tefsir

Cihad kelimesini sözlük anlamına göre savaşma veya mânevî mücadele metotlarıyla uğraş verme şeklinde yorumlamak mümkündür. Müşriklere karşı ortaya konacak çaba hakkında kullanıldığında bu kelime genellikle “savaş” anlamına göre açıklanmış olmakla beraber, münafıkların da âyette kendileriyle cihad edilecek kimseler arasında sayılmış olması değişik yorumlara yol açmıştır. Bunları sözlü mücadele yöntemleri ve kamu düzenini bozanlara karşı fiilî önlemler alma şeklinde özetlemek mümkündür. Taberî, İbn Mes’ûd’un bir sözüne dayanarak âyetin bu kısmını “inkârcılığını açığa vuran münafıklarla da müşriklerle olduğu gibi savaş” şeklinde yorumlamıştır. Fakat Taberî de kalplerindeki inkârcılığıkorumakla beraber dışa yansıyan söz ve davranışlarıyla mümin izlenimi veren kimselere karşı sıcak savaş açılmasının mümkün olmadığını kabul etmektedir (X, 183-184). Bu itibarla, cihad kelimesini –en azından küfrünü açığa çıkarmayan münafıklar bakımından– var gücüyle İslâmiyet’i anlatıp onların imana karşı dirençlerini kırarak ve müminlere verebilecekleri zararı en aza indirecek bir çaba göstermek şeklinde anlamak uygun olur. Âyetin kâfirlerle savaşılmasını ve onlara sert davranılmasını isteyen ifadesini ise bu sûrenin 123. âyeti ve Kur’an’ın müslüman olmayanlarla ilişkiler konusundaki diğer buyruklarıyla birlikte değerlendirmek gerekir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلِيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَعَلِمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (123)

Tevbe 9/ 123Ayat

Ey iman edenler! Kafirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki Allah kendisine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir. (123)

Tefsir

Vedâ haccı öncesinde bütün Arap beldeleri İslâm’ı kabul etmişti; İslâm coğrafyasına en yakın düşman toprakları hıristiyan Araplar’ın oturduğu, Bizans hâkimiyetindeki Suriye bölgesiydi. Buraya yapılan Tebük Seferi’nde savaş cereyan etmemiş, Mûte Savaşı için bir misilleme yapılmamıştı. Dolayısıyla bu bölge, müslümanların varlıklarını koruyabilmeleri ve İslâm’ın başka yerlerdeki insanlara tebliği açısından oldukça stratejik bir önem taşıyordu. Âyetin tarihî şartlar ışığında yorumlanması halinde, bunu o dönemde müslümanların yakın çevrelerini güvence altına alacak bir fetih hareketini sürdürmeleri yönünde bir buyruk olarak anlamak uygun olur. Nitekim Hz. Peygamber vefatından kısa bir süre önce, Mûte Savaşı’na sebebiyet veren Kudüs-Şam arasındaki hıristiyan Araplar’a karşı bir ordu sevk etmeye karar vermiş ve Üsâme b. Zeyd’i bu orduya kumandan tayin etmişti. Öte yandan âyetin bütün zamanlar için geçerli olmak üzere müslümanlara yönelttiği buyruk, kendi varlıklarını tehdit eden düşmanlarla savaşmaları ve bu konuda özgüven duygularını daima koruduklarını gösteren bir azim ve kararlılık içinde olmalarıdır. Âyetin “yakınınızda bulunan” diye çevrilen kısmından hareketle düşmanlara karşı savaşma yükümlülüğünde mekân faktörünü öne çıkaran yorumlar yapılmışsa da, düşmanın coğrafi faktör yanındabaşka yönlerden de yakın tehdit haline gelip gelmemiş olduğunun ölçü alınması gerektiği açıktır. Bu buyruğa Kur’an’ın bütünlüğü içinde bakıldığında, burada müslümanların yakın çevrelerindeki gayri müslimlerle hep savaş içinde olmaları gerektiği gibi bir mânanın bulunmadığı, sadece düşmanlık edenlere karşı ortaya konacak tavırdan söz edildiği kolayca anlaşılır. Bu arada

dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, âyette ortaya konması istenen sertlik ve güç, savaş şartlarının câri olduğu durumlarda tâvîzsiz ve kararlı davranma anlamındadır; normal şartlarda yürütülen insan ilişkilerinde, meselâ turizm ve ticaret gibi alanlarda müslüman olmayanlara karşı bu buyruğun işletilmesi düşünülemez (Râzî, XVI, 230).

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبئسَ الْمَصِيرُ (9)

Tahrîm 66/9Ayet

Ey Peygamber! Kafirlerle ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası! (9)

Tefsir

Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سُدُّعُونَ إِلَى قَوْمِ أُولِي الْأَسْبَابِ شَدِيدِ تَقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (16)

Fetih 48/16Ayet

Bedevîlerin (savaştan) geri bırakılanlarına de ki: "Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşılmaya çağırılacaksınız. Eğer itaat ederseniz Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğratar." (16)

Tefsir

Yukarıda da işaret edildiği gibi Hudeybiye seferine katılmayanlara, Hayber Savaşı'na olmasa da "ileride çetin bir düşmana karşı yapılacak bir savaşa çağırılacakları"nın bildirilmesi, onların münafıklar olmadığını gösteren delillerden biridir. Müminlerin kendileriyle savaşılmaya çağırılacakları bu çetin ve güçlü düşmanın hangisi olduğu konusunda farklı belirlemeler yapılmış; Huneyn'de savaşılan Sakîf ve Hevâzin, Hz. Ebû Bekir ve Ömer zamanında kendileriyle savaşılan mürtedler, İran, Bizans gibi isimler ileri sürülmüştür. Meâlde geçen "Ya kendileriyle savaşılmaya çağırılacakları" cümlesi bu çetin düşmanı belirlemede önemli bir ipucu vermektedir. Bilindiği gibi Ehl-i kitap ile müslümanlar üç farklı ilişki içinde bulunabilirler: İslâm'a davet, savaş, vergiye ve diğer şartlara bağlı barış ve antlaşma. Arap müşrikleri ile mürtedlere gelince seçenek ikiye inmektedir: Ya müslüman olacaklar ya da savaşı göze alacaklar. Şu halde âyette sözü edilen çetin ve güçlü düşman ya Arap müşrikleri ya da mürtedlerdir (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, IV, 1705).

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (61)

Enfâl 8/61Ayet

Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Çünkü o hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. (61)

Tefsir

İslâm'ın savaştan amacının ne olduğu bir de bu âyet vesilesiyle açıklanmıştır: Zulmü ve

saldırı ihtimalini ortadan kaldırmak, meşrû savunmada bulunmak. Bu zaruretler yüzünden başvurulmuş savaş, karşı tarafın zulüm ve saldırıdan vazgeçerek barışa yönelmesiyle gereksiz hale geleceği için buna olumlu cevap verilmesi, barışmak isteyenle barışılması emrolunmuştur. 39. âyetin tefsirinde de açıklandığı üzere savaş ve barışla ilgili âyetleri bir bütün halinde değerlendirilerek genel bir sonuç çıkarma konusunda müfessirler görüş ve söz birliğine ulaşamamışlardır. Savaşın amacını, dünyada müşrik kalmaması veya müminlerin dünyaya hâkim olmaları olarak anlayanlara göre bu ve benzeri âyetlerin hükmü, sonradan gelen şu âyetlerle kaldırılmıştır: Müşriklerin yakalandıkları yerde öldürülmesini (et-Tevbe 9/5) veya Ehl-i kitaba karşı, onlar İslâm'ı kabul edinceye ya da İslâm devletine boyun eğerek cizye ve haraç vermeye razı oluncaya kadar savaşılmasını (et-Tevbe 9/29) isteyen âyetlerle, kezâ "Siz üstün durumda iken düşmanı barışa çağırarak gevşeklik göstermeyin" (Muhammed 47/35) meâlindeki âyetle neshedilmiştir. Bu anlayışa karşı Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (II, 875 vd.) ve Cessâs'ın (III, 68) dile getirdikleri görüş şöyledir: Nerede bulunurlarsa öldürülecek olan müşrikler Arabistan kıtasında o zaman yaşayan ve müslümanların kökünü kazımaya azmetmiş bulunan müşriklerdir. Âyetlerin devamlı olan hükümlerinin bunlarla alâkası yoktur. Savaş ve barış müslümanların güçlerine, menfaatlerine ve dinin amaçlarına bağlıdır. Buna göre savaşmak, teklif ederek veya karşı tarafın teklifini kabul ederek barış yapmak, barış karşılığında bir şey almak veya vermek câizdir. Âyetler birbirini neshetmemiş, duruma göre nasıl hareket edileceğini göstermiştir. Nitekim Peygamberimiz de buna göre davranarak Medine'ye geldiğinde bazı yahudi ve müşrik gruplarla barış antlaşması yapmıştır; kezâ Mekke müşrikleriyle Hudeybiye Antlaşması'nı yapmış, karşı tarafın antlaşmayı bozarak –müslümanlarla ortak savunma antlaşması yapmış bulunan– Huzâa kabilesine savaş açmalarına kadar barışa sadık kalmıştır. Yine, Necran hıristiyanlarıyla barış antlaşması imzalamıştır. Müslümanlar Ehl-i kitaba ya İslâm ya cizye, yarımada müşriklerine ise, –yalnız onlarla sınırlı olmak üzere– "ya İslâm yabölgeyi terk veya ölüm" teklif etmişlerdir. "Savaş ve barışın güç, fayda ve amaç esaslarına göre yürütülmesi, bu konuda Ehl-i kitap müşrik farkının gözetilmemesi" hükmünün uygulamasına ilk halifeler döneminde de devam edilmiştir.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (39)

Enfâl 8/39 Ayet

Baskı ve şiddet kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer (küfürden) vazgeçerlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla görendir. (39)

Tefsir

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin de kaydettiği gibi (Ahkâmü'l-Kur'ân, II, 854) âyetin "fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar..." kısmını iki şekilde anlamak mümkündür: 1. "Dünyada veya bölgede hiçbir müşrik kalmayınca ve herkes müslüman oluncaya kadar." 2. "Din ve vicdan hürriyeti yerleşinceye, herkesin serbestçe dinini yaşaması imkânı doğuncaya ve böylece hak olsun bâtil olsun din seçimi ve dinî hayat baskıya değil, samimi inanca dayanıncaya kadar." Biz ikinci anlayışı tercih etmiş bulunuyoruz (ayrıca bk. el-Bakara 2/193; en-Nisâ4/75-76).

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِرْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِنَّ
سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَعِيثُوا يُعَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا (29)

“...Öyleyse dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin...”Kehf 18/29

Kehf 18/29 De ki: “Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.” Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yaslanacak yerdir.⁵

5 . Bu âyette, inanıp inanmama konusunda insanların tamamıyla hür irade sahibi oldukları vurgulanmaktadır. Yoksa, inanmanın bir sorumluluk getirmeyeceği kastedilmiş değildir

Kehf 18/29 Ayet

De ki: "Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onunalevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yaslanacak yerdir. (29)

Tefsir

Burada da Resûlullah'ın onlara şu gerçekleri hatırlatması istenmektedir: Bu din, Allah katından gelmiş bir dindir. Bunun karşısında zengin-fakir, güzel-çirkin, ünlü-ünsüz, güçlü-güçsüz ayırımı yapmaksızın herkes eşittir. Kur'an, insanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese aynı şekilde ve eşit olarak hitap eder. Dileyen ona inanır, dileyen de inkâr eder. İnananın faydası, inanmayanın da zararı kendisine aittir. İnsanlara inanmaları için herhangi bir baskı yapılamayacağı gibi, putperest zenginlerin keyfi için Allah'a samimiyetle inanan fakirler de ihmal edilemezler ve Peygamber'in huzurundan uzaklaştırılmazlar. Âyet, inkâr edenlerin uhrevî sorumluluğunu ayrıca vurgulamakla beraber, aynı zamanda din özgürlüğü konusunda önemli bir dayanak oluşturmakta, dünyada inananlar kadar inanmayanların da temel insan haklarına sahip olduğuna işaret etmektedir. Allah insanı akıl ve irade gibi hakkı bâtıldan ayırma yetenekleriyle donatmıştır. İnsan bu yeteneklerini kullanarak gerçeğin ve iyinin arayışı içinde olmaz, aksine bâtılda ısrar ederse kalbi iyice kararır. Allah'ın onu zorla doğru yola sevketmesi mümkünse de bu durum O'nun vermiş olduğu yetki-sorumluluk, ceza-mükâfat düzeniyle uyuşmaz. Bu yüzden, “Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin” buyurulmuştur (Allah'ın dilemesi hakkında bilgi için bk. En'âm6/39, 107, 111).

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمُّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأِ يُجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ (39)

En'âm6/39Ayat

Âyetlerimizi yalanlayanlar karanlıklar içerisindeki bir takım sağırlar ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu şaşırır. Kimi de dilerse onu dosdoğru yol üzere kılar. (39)

Tefsir

Âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağırlar ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu şaşırır; dilediği kimseyi de doğru yola iletir.

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (107)

En'âm6/ 107 Ayet

Ey Muhammed! Sen, Rabbinden sana vahyedilene uy. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Allah'a ortak koşanlardan yüz çevir. Allah dileseydi ortak koşmazlardı. Biz seni onların başına bir bekçi yapmadık. Sen onlara vekil (onlardan sorumlu) da değilsin. (106-107)

Tefsir

Hz. Peygamber'in görevi, insanları Allah'ın âyetlerine imana davet yanında, bizzat kendisinin de bunlara uyması, Allah'tan başka tanrı bulunmadığını ikrar etmesi ve böylece şirke sapanlardan uzaklaşmasıdır. Allah dileseydi onlar da şirk koşmazlardı; fakat ilâhî düzen ve hikmet, insanlardan kiminin kendi seçimleriyle iman etmelerine, kiminin de şirk, küfür gibi dalalet çeşitlerine sapmalarına imkân verecek şekilde tecelli etmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in inkârcılar üzerinde koruyuculuk ve bekçilik yapmak gibi bir sorumluluğu yoktur.

وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ فُبَلَّا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ (111)

En'âm6/111Ayat

Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölümler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında (hakikatın şahidleri olarak) toplasaydık Allah dilemedikçe yine de iman edecek değillerdi. Fakat onların çoğu bilmiyorlar. (111)

Tefsir

Allah müşriklerin istedikleri şekilde mûcize olarak onlara melekleri indirse, onları ölümlerle konuşursa, daha başka türlü mûcizeleri önlerine serse yine de Allah dilemedikçe inanmayacaklardır. Bu ve bundan önceki âyetin üslûbuna bakarak bundan cebirci bir sonuç çıkarmak doğru değildir. Kur'an, kendine özgü üslûbu içinde, evrendeki bütün olup bitenler gibi insanların inanç ve amel hayatındaki gelişme ve değişimleri de ontolojik bakımdan Allah'ın kuşatıcı iradesine bağlar ve bunu doğru bir tanrı akîdesinin gereği sayar. Buna göre müminin imanı da kâfirin inkârı da O'nun mutlak iradesi ve kanunları çerçevesinde oluşmaktadır; bunları Allah'ın kudret ve iradesinin dışında görmek, bazı şeylerin O'nun hâkimiyet ve tasarruf alanı dışında olup bittiği gibi yanlış bir sonuca ve kusurlu bir tanrı anlayışına götürür. Bununla birlikte Allah, yine kendi iradesi ve yaratmasıyla evrende sadece insanı akıl, irade gibi hakkı bâtıldan ayırma yetenekleriyle donatmıştır. Buna rağmen insan, müşrik Araplar gibi, içinde doğup büyüdüğü psikolojik ve sosyal şartların doğal tesirlerini aşamaz, insanî yeteneklerini kullanarak gerçeğin ve iyinin arayışı içinde olmaz, aksine bâtılda ısrar ederse, böylelerinin gözleri ve gönülleri iyice kararır. Allah'ın böylelerini zorla hakikate sevketmesimümkünse de (meselâ bk. En'âm 6/35, 107, 112, 137) bu durum, O'nun koymuş olduğu görev, sorumluluk ve ceza-mükâfat düzeniyle uyumsuz. Bu yüzden bir âyette "Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin" (Kehf 18/29) buyrulur.

وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا (14)

“Ana-babasına çok iyi davranırdı; o, isyankâr bir zorba değildi.”Meryem 19/14

Meryem 19/ 12, 13, 14. (Yahya, dünyaya gelip büyüyünce onu peygamber yaptık ve kendisine) “Ey Yahya, kitaba sımsıkı sarıl” dedik. Biz, ona daha çocuk iken hikmet ve katımızdan kalp yumuşaklığı ve ruh temizliği vermiştik. O, Allah’tan sakınan, anne babasına iyi davranan bir kimse idi. İsyancı bir zorba değildi.

Meryem 19/14 Ayet

(Yahya dünyaya gelip büyüyünce onu peygamber yaptık ve kendisine) "Ey Yahya kitaba sımsıkı sarıl" dedik. Biz ona daha çocuk iken hikmet ve katımızdan kalp yumuşaklığı ve ruh temizliği vermiştik. O, Allah'tan sakınan, anne babasına iyi davranan bir kimse idi. İsyancı bir zorba değildi. (12)

Tefsir

Yahyâ’ya herhangi bir kitap indirilmemiş, ancak Hz. Mûsâ’ya indirilmiş olan Tevrat’ı iyi anlayıp onunla amel etmesi emredilmiştir. Şevkânî, Yahyâ’ya daha çocukken verilen hikmeti, “kendisine sımsıkı sarılması emredilen kitabı kavrama, dinî hükümleri anlama yeteneği” şeklinde açıklamış ve aynı kelimeye “ilim, bildiğiyle amel etme, peygamberlik, akıl” gibi anlamların da verildiğini belirtmiştir (III, 366).

Ayet

(Yahya dünyaya gelip büyüyünce onu peygamber yaptık ve kendisine) "Ey Yahya kitaba sımsıkı sarıl" dedik. Biz ona daha çocuk iken hikmet ve katımızdan kalp yumuşaklığı ve ruh temizliği vermiştik. O, Allah'tan sakınan, anne babasına iyi davranan bir kimse idi. İsyancı bir zorba değildi. (13-14)

Tefsir

Allah Teâlâ Yahyâ’yı temiz bir fitrat sahibi olarak yaratmıştır. O, insanlara karşı son derecede şefkatli, Allah’a karşı saygılı, dinine bağlı, ana-babasına iyilik eden, insanların hukukunu gözeten, zorbalık ve isyankârlık gibi kötü vasıflardan uzak bir insandı. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede onun, Allah’ın kitabını tasdik eden, iffetli, asil ve sâlih bir peygamber olduğu ifade buyurulmuştur (Âl-i İmrân 3/39).

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ
وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ (39)

Âl-i İmrân 3/39Ayet

Orada Zekeriya Rabbine dua etti: "Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin" dedi. Zekeriya mabedde namaz kılarken melekler ona, "Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa'yı) doğrulayıcı, efendi, nefesine hakim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler" diye seslendiler. Zekeriya, "Ey Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çatmış iken ve karım da kısır iken benim nasıl çocuğum olabilir?" dedi. Allah, "Öyledir, ama Allah dilediğini yapar" dedi. Zekeriya, "Rabbim! (çocuğum olacağına dair) bana bir alâmet ver" dedi. Allah da şöyle dedi: "Senin için alâmet, insanlarla üç gün konuşamaman, ancak işaretleşebilmendir. Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et." (38-41)

Tefsir

Zekeriyyâ aleyhisselâm İsrâiloğulları’na gönderilmiş son peygamberlerden biri olup Filistin’in Roma İmparatorluğu’nun bir eyaleti olduğu dönemde Kudüs’te yaşamıştır. İslâmî kaynaklarda babasının adı bazan Barahya bazan Yuhayya olarak geçer. Nesebi Hz. Dâvûd’a kadar çıkmaktadır. Oğlu Yahyâ’nın öldürülmesi onu çok üzmüştür. Kendini de öldürmek istemeleri üzerine şehirden kaçmış,

bir bahçedeki ağacın içine saklanmış, düşmanları tarafından ağacın kesilmesi suretiyle şehid edilmiştir (Ömer Faruk Harman, “Hz. Zekeriyâ”, İFAV Ans., IV, 574-575). Kur’ân-ı Kerîm’in üç sûresinde (Âl-i İmrân 3/37, 38; Meryem 19/2, 7; Enbiyâ 21/89) altı defa ismen anılan Hz. Zekeriyâ ile ilgili bilgiler onun yaşlılık dönemine aittir. Luka İncili’ne göre (1/5-25) Zekeriyâ, Yahudiye Kralı Hirodes’in günlerinde yaşayan bir kâhindir. Eşi Elizabeth kısırdır ve ikisi de çok yaşlıdır. Allah katında sâlih kişilerdendirler ve rabbın emir ve hükümlerine kusursuz uymaktadırlar. Zekeriyâ Allah’ın huzurunda kâhinlik hizmetinde bulunduğu sıralarda buhur yakmak üzere mâbede gittiğinde melek Cebrâil bir oğlu olacağını, karısının hamile kalışının bir işareti olmak üzere de dilinin tutulacağını bildirir. Bir de Eski Ahid’de Zekeriyâ adını taşıyan bir kitap (bölüm) bulunmaktadır ki burada söz konusu edilen, Yahyâ’nın babası olan Zekeriyâ değil, milâttan önce VI. yüzyılda yaşamış bir peygamberdir. Kur’ân-ı Kerîm’de anılan Zekeriyâ ise miladî I. yüzyılın başlarında vefat etmiştir. Âyetlerdeki ifade akışı dikkate alınarak, Hz. Zekeriyâ’nın 38. âyette değinilen duası ile onun Hz. Meryem’e verildiğini gördüğü ilâhî nimetler arasında bağ kurulur. Bir önceki âyette Meryem’in yanında görünen rızıkların olağan üstü yolla kendisine ikram edildiği yorumunu yapan bazı müfessirler bu âyeti de Hz. Zekeriyâ’nın bu hârikulâde durumu müşahede etmesi üzerine –yaşlı haline ve karısının kısırlığına rağmen– çocuk sahibi olma duasında bulunduğu şeklinde açıklarlar. M. Reşîd Rızâ, bir peygamberin yüce Allah’ın dilediğinde olağan üstü sonuçlar yaratabileceğini bilmesini böyle bir olaya bağlamanın isabetli olmayacağı gerekçesiyle bu yorumu eleştirir. Çocukla müjdelenmesi üzerine “Rabbim! Benim nasıl oğlum olabilir?” şeklindeki hayret ifadesinin de dua ettiği hususun gerçekleşebilmesinde kuşku duyduğu yönünde anlaşılması gerektiğine dikkat çeker ve bu konuda en uygun yorumun Muhammed Abduh’a ait olduğunu belirtir. Bu yoruma göre Hz. Zekeriyâ Meryem’in kâmil bir imana ve güzel hasletlere sahip olduğunu, özellikle onun basiret şualarının sebepler perdesini delip geçtiğini ve kendisine gelen nimetlerin, dilediğini sayısız şekilde rızıklandıran ulu Allah’ın ikramı olduğunun bilincinevarmış bulunduğunu müşahede edince kendinden geçmiş, duygularından uzaklaşmış, dünyadan ve dünyevî bağlardan sıyrılmış, Allah’ın engin ihsanını ve rahmetini düşünmeye dalmış, işte bu sırada söz konusu dua ağzından dökülürmüştü. Vahdet âlemindeki yolculuğundan sebepler âlemine döndüğünde duasının kabul edildiği kendisine haber verilince de –tabiat kanunlarının dışında kalan– bu sonucun nasıl gerçekleşeceğini rabbine sordu (Reşîd Rızâ, III, 296). Reşîd Rızâ bununla birlikte, Hz. Zekeriyâ’nın sorusunu ifadenin zâhir mânasına göre anlamaya yani bilinen sebepler bulunmadan bu sonucun nasıl meydana geleceğini hayret ve merak içinde sormuş olabileceğine bir engel bulunmadığını, ancak peygamberlere yaraşmayacak yorumlara başvurmanın yanlış olduğunu belirtir (III, 298). İbn Âşûr da Hz. Zekeriyâ’nın böyle bir soru sormasının, Hz. İbrâhim’in yüce Allah’tan ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesini istemesi ve “Yoksa inanmıyor musun?” buyurulunca “Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye” cevabını vermesine (Bakara 2/260) benzetir (III, 241-242). Hz. Zekeriyâ’nın eşinin hamile kaldığını bilebilmesi için rabbine dua edip bir alâmet göstermesi dileğinde bulunması üzerine ona insanlara üç gün ancak işaretle konuşacağı bildirilmiş, rabbini çok anması ve günün iki diliminde de (akşam ve sabah) O’nu tesbih etmesi istenmiştir. Tesbîh “yüce Allah’ı anma, O’nu her türlü eksiklikten uzak görme, O’na dua etme” gibi anlamlara gelir. Birçok âyet ve hadiste evrendeki bütün varlıkların O’nu tesbih ettiğine dair ifadeler bulunmaktadır. Zekeriyâ’nın bu isteğini, bildirilenlerin vahiy mi yoksa şeytanın telkini mi olduğunu ayırt etme, üç gün konuşmamasının da şüpheci tavrının cezalandırılması şeklinde yorumlayanlar olmuşsa da bu yorumu Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde yer alan esaslarla bağdaştırmak mümkün değildir. Bu yorumların Luka İncili’ndeki (1/18-20) şu ifadenin etkisinde ortaya konduğu anlaşılmaktadır: “Zekeriyâ da meleğe dedi: Ben bunu nasıl bileyim? Çünkü ben yaşlı bir adamım, karım da çok yaşlıdır. Melek cevap verip ona dedi: Ben Allah önünde duran Cebrâilim; seninle konuşmaya ve bu şeyleri sana müjdelemeye gönderildim. İşte, dilin tutulacak, ve bu şeyler

oluncaya kadar, söz söyleyemeyeceksin; çünkü vaktinde yerine gelecek olan sözlerime inanmadın.” Meryem sûresinin 10. âyeti de göz önüne alındığında, Hz. Zekeriyâ’ya sapaşğlam olduğu halde (konuşma melekesini kaybetmeksizin) üç gün üç gece insanlarla konuşmayacağı bildirilmiştir. Bunu, Allah’ı anma ve O’na dua etme gücü devam ettiği halde insanlarla konuşmayı başaramayacağı, sadece işaret yoluyla iletişim kurabileceği şeklinde anlayanlar olduğu gibi, lutfedilen büyük nimetin şükrü için kendisini Allah’ı zikretmeye vermesi ve kendi iradesiyle insanlarla konuşmaktan geri durması buyruğu olarak yorumlayanlar da vardır. Birinci yorum, hem Hz. Zekeriyâ’nın duasının kabulü, yani eşinin hamile kaldığını bilmesinin alâmeti olma hem de yüce Allah’ın peygamberine bu konuda da mûcize ihsan etmesi anlamıyla daha çok bağdaşmaktadır. Dua kişinin Allah’ın yüce kudreti karşısında aczinin bilincine varıp engin bir sevgi ve saygı içinde O’na yalvarması, O’ndan yardım dilemesi demektir (bu konuda bilgi için bk. Bakara 2/186). Namaz kelimesi Türkçe’ye Farsça’dan geçmiş olup Arapça karşılığı “salât”tır. Sözlük anlamı “dua etmek, yalvarmak” olan bu kelime terim olarak bir ibadet türünü ifade eder (bu konuda bilgi için bk. Bakara 2/238-239). 39. âyette melekler tarafından Hz. Zekeriyâ’ya müjdelendiği bildirilen Hz. Yahyâ da İsrâiloğulları’na gönderilen son peygamberlerdendir. Hz. İsâ’dan altı ay büyüktür. Bu bilgi esas alındığında, Hz. İsâ’nın gerçek doğum tarihinin milâdî takvimin başlangıcından dört veya beş yıl önce olduğu da göz önünde bulundurularak (bk. “Jesus-Christ”, Nouveau dictionnaire Biblique, nşr. Rene Pache, Suisse 1979, s. 385), Hz. Yahyâ’nın milâttan önce 5. yılda dünyaya geldiği kabul edilir. Bazı eserlerde ise Hz. İsâ’dan üç yaş büyük olduğu kaydedilmiştir. Luka İncili’ne göre de, Hz. Zekeriyâ’ya melek tarafından oğlunun olacağı müjdesi verilirken onun adını Yahyâ koyacağı bildirilmiştir (1/13). Yine Luka İncili’ndeki bilgiye göre komşuları ve akrabası doğumunun sekizinci günü çocuğu sünnet etmek için gelirler ve ona babası gibi Zekeriyâ adını vermek isterler fakat annesi adının Yahyâ olacağını söyler. Yakınları ve komşuları “Akrabandan bu isimde kimse yoktur” diye itiraz ederler ve babasına işaretle sorarlar. O da hâlâ konuşmadığı için bir levha ister ve “Adı Yahyâ’dır” diye yazar, hepsi şaşar kalırlar. Ağzı açılıp dili çözülür ve Allah’a hamdeder (Luka, 1/59-64). Yahyâ adı hakkındaki bu bilgi ile Kur’ân-ı Kerîm’in “Ey Zekeriyâ! Biz sana Yahyâ adında bir oğul müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermedik” (Meryem 19/7) meâlindeki âyetinde yer alan bilgi örtüşmektedir. Ancak Hz. Zekeriyâ’nın konuşmama süresi Kur’ân-ı Kerîm’de üç gün üç gece şeklinde bildirilirken, İncil’deki bilgi bu halin eşinin hamileliği süresince ve doğumdan sekiz gün sonrasına kadar devam ettiği yönündedir. Bu âyet-i kerîmede Hz. Yahyâ şu sıfatlarla nitelendirilmiştir: Allah’tan bir kelimeyi tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber. Meryem sûresinin 12-14. âyetlerinde ona henüz küçükken hikmet verildiği ve kendisinden kitaba (Tevrat) var gücüyle sarılmasının istendiği, Tanrı’nın lutfuyla yumuşak kalpli, temiz bir insan olduğu, yine takvâ sahibi ve ebeveynine iyi davranan bir kişi olduğu, isyankâr ve zorba olmadığı bildirilir, esenlik dileğiyle anılır. Enbiyâ sûresinin 90. âyetinde anası ve babasıyla birlikte hayır işlerinde koşuşan, hem ümit hem de korku içinde Allah’a derin saygı besleyen insanlar olarak zikredilir. En’âm sûresinin 85. âyetinde de diğerk bazı peygamberlerle birlikte adına yer verilerek Allah’ın hidayet verdiklerinden ve sâlih kişilerden olduğu belirtilir. Müfessirlerin çoğuna göre bu âyet-i kerîmedeki “kelime” sözcüğü ile kastedilen Hz. İsâ’dır. Hz. Yahyâ onu ilk tasdik eden kişi olmuştur. Hz. İsâ’nın “Allah’tan bir kelime” ve “Allah’ın kelimesi” olarak nitelenmesi hususuna 45. âyetin tefsirinde ayrıca değinilecektir. Bazı müfessirlere göre buradaki “kelime”den maksat Allah tarafından gönderilen kitap veya vahiydir. Hz. Yahyâ’nın efendi (seyyid) sıfatı, daha küçükken kendisine hikmet verildiğini bildiren âyetin (Meryem 19/12) ışığında, dinî konularda topluma yön veren, öncülük eden, saygı duyulan bir kişi olduğu şeklinde açıklanır. Bazı müfessirler de burada onun hilim ve benzeri erdemlerle bezenmiş üstün kişiliğine işaret bulunduğunu kaydederler. “İffetli” diye çevirdiğimiz “hasûr” kelimesiyle de Hz. Yahyâ’nın evlenmemiş olduğuna işaretle, nefesine hakim ve iffetli bir kimse özelliği vurgulanmaktadır. Peygamberlerin hepsi sâlih (iyi

davranış sahibi) kişilerdir. Buradaki “sâlih kullardan bir peygamber” nitelemesi hakkında Hz. Yahyâ’nın peygamberler soyundan geldiğine ve ailesinin nezahetine işaret edildiği yorumu bulunduğu gibi, bu ifade ile peygamberler arasındaki derece farklılığı çerçevesinde bir üstünlüğe değinildiği yorumu da yapılmıştır (peygamberler arasındaki derece farklılıkları ve hepsine iman yükümlülüğü açısından aralarını ayırt etmeme gereği hususunda bk. Bakara 2/253 ve 285). Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Yahyâ ile ilgili olarak başka bilgi verilmez. İnciller’de ise Hz. Yahyâ hakkında şu bilgiler yer alır: Yahyâ ruhta kuvvetlenerek büyümüş, İsrâil’e (İsrâil kavmi) görüneceği güne kadar çöllerde kalmıştır. Kısa ömrünü ölü denizin batısında, doğduğu yere fazla uzak olmayan bölgede geçiren Yahyâ, milâttan sonra 26 yılında “Tövbe edin, çünkü göklerin melekûtu yakındır” diyerek Yahudiye çölünde tebliğ faaliyetine başlamıştır (Matta, 3/1-2). Deve tüyünden esvabı, belinde deri kuşağı ile Hz. Yahyâ çekirge ve yaban balı ile besleniyor, halkı tövbe ederek vaftiz olmaya çağırıyordu. Yeruşalim (Kudüs), bütün Yahudiye ve Erden çevresi günahlarını itiraf ederek Erden ırmağında Hz. Yahyâ tarafından vaftiz ediliyordu. Bu arada Hz. İsa da vaftiz olmak için Galile’den Erden’e, Hz. Yahyâ’nın yanına gelmiş, Hz. Yahyâ’nın itiraz etmesine rağmen ısrarına binaen onun tarafından vaftiz edilmiştir (Matta, 3/1-15; Markos, 1/4-9; Luka, 1/80, 3/1-21; Yuhanna, 1/6-36). İnciller’e göre Hz. Yahyâ, kendisinin Mesîh veya İlyâ olmadığını belirterek, “Gerçi ben sizi su ile vaftiz ediyorum; fakat benden kudretlisi geliyor ki onun çıkarılınıntasmasını çözmeye lâayık değilim. O sizi Rûhulkudüs’le ve ateşle vaftiz edecektir” diyerek Hz. İsa’yı müjdelemiştir (Luka, 3/16). Hz. Yahyâ’nın peygamberliği kısa sürmüş ve milâttan sonra 27. yılın sonunda veya 28. yılın başında, Hirodes’i, kardeşinin karısı Hirodias’la zina etmesi ve diğer kötülükleri sebebiyle tenkit ettiği için zindana atılmıştır (Luka, 3/18-20). Bu arada Hirodes, doğum gününde gösterisiyle kendisini mest eden Hirodias’ın kızına, her ne isterse vereceğini vaadederek. Hirodias da kızını bu vaaddan yararlanmaya hazırlar ve ayrıca onu Yahyâ’ya karşı kıskırtır. Annesi tarafından kandırılıp tahrik edilen kız da, zindanda olan Yahyâ’nın başını ister. Bunun üzerine Hz. Yahyâ başı kesilmek suretiyle şehid edilir. Yahyâ’nın şâkirdleri ise gelip cesedi kaldırır ve defnederek (Matta, 14/1-12). İslâmî kaynaklarda Hz. Yahyâ’nın şehid edilmesiyle ilgili olarak nakledilenler, Kitâb-ı Mukaddes’tekilere benzemektedir (Ömer Faruk Harman, “Hz. Yahyâ”, İFAV Ans., IV, 470-472

Sayfa 106

لَسْتَ عَلَيْهِمْ مُّسَيِّرٌ (22)

“Sen onlara zor kullanacak değilsin.” Gaşiye 88/22

Gaşiye 88/22 Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin.

Gaşiye 88/22 Ayet

Artık sen öğüt ver! Sen ancak bir öğüt vericisin. Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin. Ancak, kim yüz çevirir, inkâr ederse, Allah onu en büyük azaba uğratar. Ancak, kim yüz çevirir, inkâr ederse, Allah onu en büyük azaba uğratar. (21-24)

Tefsir

Allah Teâlâ resulüne, hiçbir baskı ve zorlamaya meydan vermeden insanları uyarmasını ve gerçekleri onlara tebliğ etmesini emretmektedir. Çünkü iman ve ibadet ancak kişinin ikna olmasına, gönülden isteyip benimsemesine bağlıdır. Zor karşısında kalan kimsenin “inandım” demesi ve ibadet etmesi sadece bir aldatma ve durumu kurtarmadır. Bu yüzdendir ki muhtelif âyetlerde peygamberin görevinin insanları mutlaka hidayete erdirmek değil, sadece Allah’ın gönderdiği vahyi tebliğ etmek

olduğu bildirilmiştir (meselâ bk. **Âl-i İmrân 3/20; Nahl 16/82; Kasas 28/56; Şûrâ 42/48**). Bazı müfessirler bu âyetin neshedildiğini yani hükmünün kaldırıldığını söylemişlerse de bize göre bu görüş isabetli değildir. Meşrû savunma ve hakların korunması için savaş emri geldikten sonra da Hz. Peygamber inanmayanları imana zorlamamış, yalnızca topluma zarar verenleri sürgüne göndermiş, diğer gayri müslimlerle hukuk çerçevesinde aynı ülkede yaşamış ve yaşanmasını istemiştir. 23-24. âyetlerde uyarıldıkları halde söz dinlemeyip inkâra devam edenleri, Allah'ın "en büyük azap" ile cezalandıracağı vurgulanmaktadır. Başka bir âyette de en büyük azabın âhîret azabı olduğu ifade edilmiştir (bk. **Kalem 68/33**).

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسَلَمْتُ وَجْهِي لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَأَسَلَمْتُمْ فَإِنْ
أَسَلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (20)

Âl-i İmrân 3/20Ayet

Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: "Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah'a teslim ettim." Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: "Siz de İslâm'ı kabul ettiniz mi?" Eğer İslâm'a girerlerse hidayete ermiş olurlar. Yok, eğer yüz çevirirlerse sana düşen şey ancak tebliğ etmektir. Allah kullarını hakkıyla görendir. (20)

Tefsir

Eğer seninle tartışmaya girerlerse, de ki: "Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim." Ehl-i kitaba ve ümmîlere, "Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?" de! Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirimde bulunmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (82)

Nahl 16/82Ayet

Ey Muhammed! Eğer yüz çevirirlerse, artık sana düşen açık bir tebliğden ibarettir. (82)

Tefsir

Allah resulünün insanlığa açıkladığı bütün bu uyarılara, ortaya konan açık seçik delillere rağmen gerek onun muhatapları arasından, gerekse tarihin akışı içinde ilâhî vahyin ulaştığı diğer insanlar arasından bu gerçeklere ve onu tebliğ edene sırt çevirenler olmuştur ve olacaktır. Âyete göre böylelerine karşı din adına yapılacak olan şey sadece muhatabın tam olarak kavrayabileceği açıklıkta dini tebliğ etmektir. Buna rağmen inkârda ısrar ediliyorsa sorumluluk ısrar edene aittir (Taberî, XIV, 157).

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (56)

Kasas 28/56Ayet

Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola erdirtir. O doğru yola gelecekleri daha iyi bilir. (56)

Tefsir

"Allah dilediğini hidayete erdirir" diye çevirdiğimiz cümle "Allah dileyeni hidayete erdirir" şeklinde

de tercüme edilebilir. Sahih kaynaklarda nakledilen rivayetlere göre Hz. Peygamber ölmek üzere olan amcası Ebû Tâlib'e İslâm dinini telkin etmiş, ancak Ebû Tâlib kabul etmemiş, bundan dolayı son derecede üzülen Hz. Peygamber'i teselli etmek üzere bu âyet inmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 28/1; Taberî, 91-93; Şevkânî, IV, 174). Bununla birlikte âyeti muayyen bir sebep veya zamana tahsis etmeden genel anlamda değerlendirmek, bir kimseyi –kendi istek ve eğilimi olmadıkça– doğru yola getirmeye çalışmanın bir noktadan sonra yararsız olduğunu söylemek daha uygun olur (krş. Esed, II, 794). Allah Teâlâ, peygamber ve kitap gönderdikten sonra tercihini ısrarla inkâr yönünde kullananları zorla doğru yola iletmez; bilâkis onları kendi irade ve tercihleriyle başbaşa bırakır; gerçeği araştırıp tercihini o yönde kullanmaya çalışanlara yardım ederek onları doğru yola iletir (bu konuda bilgi için bk. Bakara 2/7, 26).

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا إِلَّا الْبَلَاغُ وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ (48)

Şûrâ 42/48Ayet

Allah kimi saptırırsa, artık bundan sonra onun hiçbir dostu yoktur. Azabı gördüklerinde zâlimlerin, "Dünyaya dönmek için bir yol var mı?" dediklerini görürsün. Ateşe sunulurken onların zilletten başlarını öne eğmiş, göz ucuyla gizli gizli baktıklarını görürsün. İnananlar da, "İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır" diyecekler. İyi bilin ki zâlimler, sürekli bir azâp içindedirler. Onların Allah'tan başka kendilerine yardım edecek dostları da yoktur. Allah kimi saptırırsa artık onun için hiçbir çıkar yol yoktur. Allah'tan, geri çevrilmesi imkansız olan bir gün gelmeden önce, Rabbinizin çağrısına uyun. O gün sizin için ne sığınacak bir yer vardır ne de (günahlarınızı), inkar edebilirsiniz! Eğer yüz çevirirlerse (bilesin ki), biz seni onlara bekçi göndermedik. Sana düşen, sadece tebliğdir. Gerçekten biz insana katımızdan bir rahmet tattırdığımızda ona sevinir; ama elleriyle yaptıkları işler yüzünden onlara bir kötülük dokunursa o zaman da insan pek nankördür. (44-48)

Tefsir

Gösterilen açık kanıtlara rağmen inkârcılık yolunu seçtikleri için Allah'ın kendi sapkınlıklarıyla baş başa bıraktığı kimselerin, âhirette bunun kötü sonuçlarıyla karşılaşınca ne hallere düşecekleri ve nasıl bir pişmanlık duyacakları, dünyadaki algılamalarımıza göre korku, gelecek endişesi, başkalarının önünde aşağılanmanın mahcubiyetini duyma gibi motifleri ön plana çıkaran canlı bir anlatım içinde tasvir edilmekte, ardından dönüşü olmayan gün gelmeden önce imanın aydınlık yoluna girilmesi için yeni bir çağrı yapılmakta; sonra Hz. Peygamber'e hitap edilerek, bunun da fayda vermemesi halinde kendisini bu sonucun sorumlusu gibi düşünmemesi istenmekte ve insanoğlunun yaratıcısına karşı bile nankör davranabileceğine işaret edilerek Resûlullah'a teselli verilmektedir. 44. âyette söz konusu edilen kimseler için bir velî, koruyucu bulunmayacağı yönündeki ifade, üstü kapalı biçimde, onların sapkınlıktan ve kötü âkibetlerinden kurtuluş vesilelerini de yitirmiş olacaklarını belirtmektedir. Çünkü "velî"nin temel özelliklerinden biri, velîsi olduğu kişiye yol göstererek ona yardımcı olmasıdır. Nitekim 46. âyette ve başka bazı sûrelerde bu mânâ açık olarak ifade edilmiştir (bk. Ra'd 13/33; Zümer 39/23, 36; Gâfir 40/33; İbn Âşûr, XXV, 125). Aynı âyette geçen "... göreceksin" şeklindeki hitap, bir bakışa göre, belirli bir kişiye yönelik olmayıp azaba çarptırılacakların durumunu açık biçimde ortaya koymayı ve şaşkınlıklarına işaret etmeyi hedeflemekte, onların halinden ibret alınmasını istemektedir. Diğer bir bakışa göre ise burada Resûlullah'a hitap edilmekte ve gördüğü kötü muameleden, işittiği ağır sözlerden ötürü teselli edilmektedir (İbn Âşûr, XXV, 125). 45. âyetin "göz ucuyla etrafa baktıklarını" şeklinde

çevrilen kısmı hakkında yapılan belli başlı açıklamalar şunlardır: a) Yaşadıkları zilletten dolayı kısık gözlerle veya gözlerinin feri kaçmış bir halde baktıklarını, b) Çok korktuklarından yahut içinde buldukları kötü durumdan dolayı kaçamak bakışlar yaptıklarını, c) Çektikleri acılar sebebiyle gözlerini iyice açamadıklarını, d) Kör haşredilecekleri için kalpleriyle baktıklarını. Taberî bunlardan birincisini daha isabetli bulur; İbn Atıyye ve Zemahşerî de sonuncu yorumu zorlama bir açıklama olarak nitelerler (Taberî, XXV, 41-42; İbn Atıyye, IV, 41; Zemahşerî, III, 408; Şevkânî, IV, 621). Müminlerin 45. âyette değinilen sözü dünyadayken söyledikleri de düşünülebilir. O takdirde meâli şu şekilde değiştirmek uygun olur: “Zaten iman edenler de ‘Kıyamet günü gerçek anlamda kayba uğrayanlar, hem kendilerini hem kendilerine uyanları ziyan edenler olacak!’ diyorlardı.” Öte yandan âyete şöyle bir mâna da verilebilir: “İman edenler de kıyamet günü, ‘Gerçek anlamda kayba uğrayanlar, hem kendilerini hem kendilerine uyanları ziyan edenlermiş!’ diyecekler” (Zemahşerî, III, 408). Bazı müfessirlere göre bu sözde geçen “kendilerini ziyan etmeleri”nden maksat bu kimselerin cehennem azabına mâruz kalmaları, “kendilerine uyanları ziyan etmeleri”nden maksat ise şayet uyanlar da cehennemdeyse kendilerine yararlarının dokunmaması, şayet cennetteyse aralarına kesin bir engelin girmesidir (Şevkânî, IV, 621). “Kendilerine uyanlar” diye çevrilen kısım, dünyadaki yakınları yahut cennete girmiş olsalardı orada beraber olabilecekleri yakınları da kastedilmiş olabilir (İbn Atıyye, IV, 41). İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu birçok âyet ve hadise dayanarak, –şayet imanlı olarak ölmüşlerse– günahkârların ebedî olarak cehennemde kalmayacağı kanaatine ulaşmışlardır. Bu görüşe katılmayan bazı âlimler 45. âyette yer alan “zalimlerin sürekli bir azap içinde bulunacağı” ifadesini de delil gösterirler. Halbuki burada zalimlerden maksat inkârcılardır; zira Kur’an’da “zalim” kelimesi mutlak olarak kullanıldığında, bununla inkârcılıkta direnenler kastedilir, âyetin önü ve sonu da bu mânayı desteklemektedir (Râzî, XXVII, 182). 46. âyetin “Allah’a karşı” şeklinde çevrilen kısmını “Allah’tan başka” mânasında alarak, “Orada onlara Allah’tan başka destek verecek yardımcıları bulunmaz; bütün söz ve tasarruf yüce Allah’a aittir” şeklinde izah edenler de vardır (Şevkânî, IV, 621); fakat kanaatimizce Nesefî’nin “Allah’ın azabına karşı” şeklindeki açıklaması (V, 417) bağlama daha uygun düşmektedir; bu tercihe göre cümlenin anlamı şu olmaktadır: O’nun azabına karşı durabilecek, onu önleyebilecek hiçbir güç yoktur. 47. âyetin “Allah’ın hükmü gereği geri çevrilemez olan bir gün gelmeden önce” diye çevrilen kısmına, “Onunla ilgili hükmü verdikten sonra Allah’ın geri çevirmeyeceği gün gelmeden önce” gibi mânalar da verilmiştir. Sözü edilen günden maksat ölüm anı veya kıyamet vaktidir (Şevkânî, IV, 621-622). Yine bu âyetin “ne de yaptıklarınızı inkâr edebilirsiniz” diye çevrilen kısmı –burada geçen “nekîr” kelimesi farklı mânalara açık olduğu için– “ne de bir yardımcı bulabilirsiniz”, “ne de başınıza gelen kötü sonucu değiştirmeye gücünüz yeter”, “ne de bir onura sahip olabilirsiniz” gibi mânalarla da açıklanmıştır (Taberî, XXV, 43; Şevkânî, IV, 622).

كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَالْعَذَابُ الْأَحْرَى أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (33)

Kalem 68/33Ayet

Ayet

Şüphesiz biz, vaktiyle "bahçe sahipleri"ne belâ verdiğimiz gibi, onlara (Mekkeli inkarcılara) da belâ verdik. Hani o bahçe sahipleri, sabah erkenden (fakirler gelmeden) bahçenin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi. (Bunu tasarlarken) istisna da yapmıyorlardı. ("İnşallah" demiyorlardı.) Nihayet onlar uykuda iken Rabbinden bir afet (ateş) bahçeyi sardı. Böylece bahçe, (anızı) yakılmış toprağa döndü. Derken, sabahleyin birbirlerine, "Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz erkenden gidin" diye seslendiler. Derken, sabahleyin birbirlerine, "Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz

erkenden gidin" diye seslendiler. Bunun üzerine, "Sakin, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın" diye fısıldaşarak yola koyuldular. Bunun üzerine, "Sakin, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın" diye fısıldaşarak yola koyuldular. (Yoksullara yardım etmeğe) güçleri yettiği halde (böyle söyleyerek) erkenden yola çıktılar. Fakat bahçeyi o halde gördüklerinde, "Biz mutlaka yolumuzu şaşırılmış olmalıyız!" dediler. (Gerçeği anlayınca da), "Hayır, meğer biz mahrum bırakılmışız!" dediler. Onların en aklı-selim sahibi olanı, "Ben size 'Rabbinizi tesbih etseydiniz ya! dememiş miydiniz?" dedi. Onlar, "Rabbimizi tesbih ederiz (yüceltiriz). Şüphesiz biz zalim kimseler imişiz" dediler. Bunun üzerine birbirlerini namaya başladılar. Şöyle dediler: "Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azgın kişilermişiz!" "Umulur ki, Rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Çünkü biz artık Rabbimizi arzulayanlarız." İşte böyledir azap! Ahiret azabı ise elbette daha büyüktür; ah bir bilselerdi! (17-33)

Tefsir

Bu âyetlerdeki kıssada bir bahçe olayı örnek gösterilerek Allah'ın verdiği nimetlere şükretmeyen Mekke müşrikleri uyarılmaktadır. Rivayete göre geçmişte dindar bir adamın her türlü meyve, ekin ve hurma ağaçları bulunan bir bahçesi vardı. Hasat zamanı geldiğinde fakirleri çağırır, bahçenin ürünlerinden onlara ikramda bulunurdu. Adam ölünce oğulları, aile fertlerinin çokluğunu ileri sürerek yoksulların payını kesmeye ve bahçenin ürününü sabahleyin erkenden gizlice toplamaya karar vermişler, ancak gece gelen bir âfet ürünü imha etmişti (bk. Râzî, XXX, 87). Yüce Allah, Kur'an'da birçok yerde, verdiği nimete şükredenlere daha fazla nimet vereceğini, nankörlük edenleri de cezalandıracağını haber vermiştir (meselâ bk. Nisâ 4/147; İbrâhim 14/7; Lokmân 31/12). Nitekim Hz. Peygamber'i yalancılıkla itham edip getirdiği mesajı reddeden Mekke müşrikleri de peygamber aralarından ayrıldıktan sonra eski refahlarını, özellikle ticarî imkânlarını giderek kaybetmişler, sonunda müslümanlar karşısında varlıkları son bulmuştur. Müfessirlerin çoğunluğu 18. âyeti, "Bahçe sahipleri 'Allah izin verirse' demeden ertesi gün yapacakları iş hakkında karar verdiler" şeklinde açıklamışlardır ("Allah izin verirse" gibi) bir kayıt koymaksızın' diye çevirdiğimiz bölüm hakkında "yoksulların payını ayırmaksızın" şeklinde de bir yorum vardır (Şevkânî, V, 312). Gelecekte bir işi yapmaya niyet ederken "inşallah" diyerek işi Allah'ın iradesine bağlamak gerekir. Nitekim bu konuda yüce Allah Hz. Peygamber'i şöyle uyarmıştır: "'Allah izin verirse' demeden hiçbir şey için 'Şu işi yarın yapacağım' deme!" (Kehf 18/23-24); "Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez" (Lokmân 31/34). Zira bir şeyin meydana gelmesi için sadece insanın irade ve gücü yeterli değildir, Allah'ın da onu dilemesi gerekir. 28. âyette geçen "rabbini şanı yüceltmek"ten maksat 18. âyette bildirilen "Allah izin verirse" "istisna", yani demek, işi Allah'ın iznine bağlamaktır. Bu uyarı, "Fakirler hakkındaki niyetleri ve takındıkları tavırdan dolayı Allah'tan af dilemeleri" şeklinde de açıklanmıştır (bk. Şevkânî, V, 314). 28-32. âyetlerden anlaşıldığına göre bu kişiler içlerinden akli başında birinin haklı uyarılarını dikkate almamışlar, fakat bahçelerinin mahvolduğunu görünce onun haklı olduğunu anlamışlar, nasihatine kulak vermişler ve yaptıklarına pişman olup tövbe etmişler; ancak iş işten geçmiş, bahçeleri yanmıştı.

Sayfa 106

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِثْلَ مِثْلِهِمْ إِبْرَاهِيمَ
هُوَ سَمَّاكُمْ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ
فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ (78)

“...Din konusunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi...”Hacc 22/78

Hacc 22/78 Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O, sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim’in dinine uyun. Allah, sizi hem daha önce, hem de bu Kur’an’da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. **10** Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah’a sarılın. O, sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!

10. Bu âyette, bütün ilâhî dinlerin temelde bir oldukları, ortak adlarının İslâm olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim Kur’an’ın birçok yerinde Hz. İbrahim, müslüman diye nitelenmektedir.

Hacc 22/78 Ayet

Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz. Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur'an'da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahitt (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır! (77-78)

Tefsir

Râzî (XXIII, 71-72), yukarıda Allah'ın varlığı, birliği (ilâhiyyât) ve peygamberlik (nübüvât) konularına değinildikten sonra burada dinî hükümlere (şerâ'î) yer verildiğini ve bunların dört yönden açıklandığını belirtir: 1. Emrin muhatabı: “Ey iman edenler!” buyurularak hükmün kimleri kapsadığı açıklanmıştır; ancak burada sadece müminlerin kastedildiği kanaatini taşıyanların yanı sıra, iman etme durumunda bulunan, yani yükümlülük çağında ve şartları içinde bulunan herkesin bu hitabın kapsamında olduğunu savunan âlimler de vardır. 2. Emrin konusu: Bu çerçevede dört husus zikredilmiştir: a) Rükûa varıp secdeye kapanma yani namaz kılma, b) Allah’a ibadet etme, c) İyi işler yapma, d) Allah yolunda gerektiği gibi cihad etme. Bunlardan 77. âyette geçen ilk üç iş arasında bir genellik-özellik ilişkisi görülür. Şöyle ki, namazdan sonra onu da içine almak üzere genel anlamıyla ibadetler, kulluk davranışları emredilmiş, Allah’a kulluktan sonra onu da içine almak üzere genel anlamıyla iyi işlerin –ki bunun diğer yönü yaratılmışlara iyilik etmektir– yapılması istenmiştir (kanaatimize göre “cihad”ın “Allah’ın hoşnutluğu için ortaya konan her türlü çaba, kararlı davranış” şeklindeki geniş anlamı esas alındığında 78. âyetteki dördüncü buyruk da bu genellik-özellik ilişkisine dahil edilebilir; zira bu anlamıyla cihad, henüz “iyi iş” olarak nitelenemeyecek yani sonuçlanmamış çabaları da ifade eder, ki bu (c) şikkını da kapsar). 3. Bu emirleri kabullenmenin gerekçeleri: a) Allah’ın seçmesi, b) İbrâhim’in dininde de böyle olması ve daha önce de “müslümanlar” adının verilmiş olması, c) Peygamber’in tanık kılınması. 4. Öncekileri teyit anlamına gelen izahat: Namazı kılıp zekâtı vermemiz yani farzları yerine getirmemiz, sonra da Allah’a sınıksız sarılmamız yani O’nun verdiği aklî ve naklî delilleri değerlendirmemiz, lutuflarından yararlanmamız ve korumasına sığınmamız istenmektedir. Allah yolunda cihaddan söz edilirken “gerektiği gibi” kaydının konması hakkında: a) Dünya menfaati gözetmeksizin sırf Allah’a ibadet anlayışıyla cihad ediniz, b) Allah yolunda çaba harcarken kınanmaktan çekinmeyiniz, c) Dinin icaplarını ayakta tutmak için maddî mânevî her türlü imkânı seferber ediniz ve nefsinize uymayınız gibi açıklamalar yapılmıştır (Taberî, XVII, 205; Râzî, XXIII, 72; cihad hakkında bk. Nisâ 4/84, 95; Mâide 5/35; Tevbe 9/73). 78. âyette

geçen ve “güçlük” diye çevrilen hârec kelimesi kişiyi sıkıntıya, darlığa sokan güçlükleri ifade eder. Dinde hiçbir güçlük yüklenmemesi de, dinî yükümlülüklerin hiçbir çaba gerektirmediği ve insana hiçbir meşakkat getirmediği anlamında değildir. Yükümlülük konusunu naslar ışığında inceleyen İslâm âlimleri özetle şu sonuçlara ulaşmışlardır: Bir fiilin yükümlülük konusu olabilmesinin şartlarından biri, o fiilin mükellefin gücü dahilinde olmasıdır. Fakat bu, söz konusu fiilin hiçbir meşakkat taşıması demek değildir. Kişinin yeme içme gibi zaruri ihtiyaçlarını karşılaması bile bir meşakkat içerir. Zaten hiçbir çaba gerektirmeyen, hiçbir meşakkat taşımayan bir işle mükellef tutmak “yükümlülük” kavramıyla bağdaşmaz. Bu âyette ve benzeri içerikteki naslarda verilmek istenen mesaj şudur: Allah Teâlâ’nın kullarını yükümlü tuttuğu işlerde esas amaç bu işin getirdiği meşakkatin kendisi değil, bu meşakkate katlanmanın ortaya çıkaracağı yararlı sonuçlardır. Meselâ oruç tutma ile yükümlü kılmaktan maksat, kişinin oruç yasaklarına katlanarak eziyet çekmesine yol açmak değil, ruhen temizlenmesi ve yücelmesini, başkalarının mahrumiyetlerini bizzat yaşayarak kavramasını, böylece ahlâkî erdemlerini arttırmasını sağlamaktır. Bu konuda özellikle şu iki husus büyük önem taşımaktadır: a) İnsanların, daha çok sevap alma vb. düşüncelerle dine ilâveler yapmaya çalışmaması, b) Kolaylaştırmanın İslâm’ın temel ilkelerinden olduğu. Yeterli dinî bilgiye sahip olmayan veya bu konudaki ilkeleri iyi kavramamış bulunan dindar insanların, sevaplarını arttırma düşüncesiyle dinde olmayanları da ona ekleme eğilimi içine girmeleri yaygın bir durum olduğu için, Hz. Peygamber yakın çevresinde bu tür yönelişleri gördüğünde hemen insanları uyarmıştır. Meselâ güneşin altında ayakta durarak oruç tutmayı adadığını öğrendiği bir adama, orucunu tamamlamasını fakat güneşin altında ayakta durmamasını emretmiştir (Resûlullah’ın bu konudaki bazı uyarı ifadeleri için bk. Buhârî, “Nikâh”, 1; Müslim, “Sıyâm”, 177). Kolaylaştırma (teysîr) İslâmiyet’in temel ilkelerinden olup birçok âyet ve hadiste bu noktaya vurgu yapılmıştır. Meselâ bir hadiste İslâm’ın kolaylık dini olduğu ifade edilmiş (Buhârî, “İmân”, 29), Hz. Peygamber de kendisinin kolaylaştırıcı bir eğitimci olduğunu belirtmiştir (Müslim, “Talâk”, 4; ayrıca bk. **Bakara 2/185; Nisâ 4/28; Mâide 5/6**). Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir ölçüyü yine Resûlullah’ın hayatından öğreniyoruz. Hz. Âişe’nin verdiği bilgiye göre Peygamber efendimiz, Allah tarafından kural konmamış bir konuda iki seçenekle karşı karşıya geldiğinde bunlardan en kolay olanı tercih ederdi; fakat Allah’ın koyduğu hükümlerin yerine getirilmesi için de herkesten titiz davranırdı (Buhârî, “Menâkıb”, 27; Müslim, “Fezâil”, 20). 78. âyetin “ceddiniz İbrâhim’in dininde olduğu gibi” şeklinde çevrilen kısmı daha çok “Size de onun dininde olan kolaylıklar sağlandı” veya—daha öncesiyle irtibatlandırılarak— “Ceddiniz İbrâhim’in yolunu izleyiniz; onun gibi kulluk ediniz, iyi işler yapınız” mânalarıyla açıklanmıştır (Taberî, XVII, 207; Şevkânî, III, 531). Hz. İbrâhim’in dinine yapılan gönderme, başta tevhid olmak üzere dinin temel ilkeleriyle ilgili olup, Hz. Muhammed’in getirdiği dinin kendine özgü hükümlerinin bulunduğu şüphe yoktur (Râzî, XXIII, 74). Burada Hz. İbrâhim’in “babanız, dedeniz” şeklinde nitelenmesini, âyetin hitap ettiği ilk müslüman toplumun çoğunluğunun onun soyundan gelmesine bağlayan müfessirler bulunduğu gibi, birçok müfessir de bunun müslümanların peygamberinin cediti olması dolayısıyla kullanılmış bir hürmet ifadesi olduğunu söyler. Kanaatimizce —âyetin vermek istediği mesaj dikkate alındığında— ikinci yorumu biraz daha genişleterek burada Hz. İbrâhim’in tevhid mücadelesindeki öncülüğüne, dünya nüfusunun önemli bir kısmının asılları itibarıyla İbrâhim çizgisindeki dinlerin mensupları oluşuna ve bu sebeple onun sahip olduğu özel konuma, dolayısıyla kendisine duyulan sevgi ve saygıya işaret edildiğini söylemek daha isabetli olur. Birinci yorumu desteklemek amacıyla Süleyman Ateş şu açıklamaları yapar: “Bu ifade gösteriyor ki Hz. Muhammed’in ilk hedefi, kendi kavmi olan Araplar’ı müslüman yapmaktı. Kur’ân-ı Kerîm’deki ‘ey insanlar’ hitaplarında kastedilen insanlar Araplar’dır. (...) Burada hitap edilen insanlara İslâm ‘atanız İbrâhim’in dini’ olarak tanımlanıyor. İbrâhim’in, ataları olduğuna inananlar Araplar’dı. Bütün dünya insanları, İbrâhim’in kendi ataları olduğuna inanmazlar. Zaten böyle bir şey doğru da olmaz. Demek ki burada hitap edilen ‘insanlar’ sözü, bütün insanlar değil, Araplar’dır” (VI, 54). Hz. Peygamber’in

öncelikle kendi yakın çevresini İslâm'a davet etmesi tabiidir; fakat bu husus zikredilen sonucu çıkarmaya yeterli değildir. Ayrıca, bu açıklama kendi içinde bazı yanlışlıklar taşımaktadır. Her şeyden önce Kur'an-ı Kerim'deki 'ey insanlar!' hitaplarında kastedilen insanların daima Araplar olduğunu söylemek isabetli olmaz (meselâ bk. **Bakara 2/21; Nisâ 4/1; Hucurât 49/13**). Kaldı ki burada söz konusu âyetin bağlı olduğu 77. âyette "ey insanlar!" değil, "ey iman edenler!" hitabı bulunmaktadır. Bu yaklaşımı eleştirel biçimde ele almamıza yol açan asıl sebep ise, bazı yazarların bu yorumu normal sınırının dışına taşımalarıdır. Şöyle ki, Süleyman Ateş'in de belirtilen açıklamasında kendisinden yararlandığı anlaşılan Derveze'nin, bu âyeti Arap milliyetçiliğinin Kur'an'daki dayanaklarından biri izlenimini verecek biçimde tefsir etmesi, Kur'an'ın yorumunda tarihî verilerden istifade ederek önemli tahlillere yer verdiği değerli eserine gölge düşürmektedir. Derveze'nin bu yorumuna göre, söz konusu âyetle müslüman Araplar için İslâm toplumunda özel bir konum belirlenmiş, onlara büyük bir görev yüklenmiş ve onlar insanlara doğru yolu göstermeleri için Allah tarafından özel olarak "seçilmiş"lerdir (VII, 124-125). Oysa "Sizi O seçti" cümlesinin lafzında da, bağlamında da Arap ırkının seçimine dair en küçük bir tutamak bulunmamaktadır. Zira hitap bütün müminleredir; ardından Kur'an'da –geniş anlamıyla– tevhid inancı etrafında birleşen bütün ilâhî din mensupları için kullanılan "müslümanlar" nitelemesine yer verilmektedir. Öte yandan Kur'an'da haklarında "seçme" ve "üstün kılma" mânası taşıyan fiillerin kullanıldığı kişi veya topluluklar kendilerine yüklenen görevin yüceliğinden ötürü ve bu sorumluluğun bilincini koruma şartına bağlı olarak övülmüşler, bir ırka mensup olmak asla bir övgü veya ayrıcalık sebebi sayılmamıştır. Dolayısıyla burada da "seçme" fiili, tevhid inancının ve Allah'ın hoşnutluğunu hak ettirecek bir hayat tarzının yaygınlaştırılması, bu konuda insanlara öncülük edilmesi yönünde bütün müslümanlara yüklenen şerefli göreve işaret etmektedir. Kaldı ki bu fiili içeren cümlede asıl vurgu seçenle ilgilidir, yani cümlede bu görevi verenin Allah olduğu belirtilmektedir. "Size 'müslümanlar' adını verdi" cümlesinin öznesi, bir yoruma göre Hz. İbrâhim'dir. O'nun "Ey rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar" (**Bakara 2/128**) şeklindeki duası kabul edilip Hz. Muhammed'in kendi ümmeti gibi bir ümmete gönderileceği ve onlara da "müslümanlar" adı verileceği bildirilmiştir. Râzî'nin daha kuvvetli bulduğu yoruma göre ise burada cümlede öznesi Allah'tır; "Allah sizi gerek önceki kitaplarda gerekse bu Kur'an'da müslümanlar olarak adlandırdı" anlamına gelmektedir (Râzî, XXIII, 74). "Ki Peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz" ifadesini şöyle açıklamak mümkündür: Gerektiği gibi cihadın, dindarlığın, müslümanlığın nasıl olacağını Peygamber size fiilen göstereceğini, öğretsin, hakka tanıklık eden bir örnek kişilik olsun; siz de ona tâbi olarak bütün insanlara örnek şahsiyetler, hakikatin tanıkları olun (Elmalılı, V, 3424; başka yorumlar için bk. **Bakara 2/143**). Bakara sûresinin 143. âyetinde "ümmet" in özelliği üzerinde durulduğu için ümmetin tanıklığına, burada ise "din" in özelliğinden söz edildiği için Peygamber'in tanıklığına öncelik verilmiştir (İbn Âşûr, XVII, 352). Allah'a karşı gelmekten sakınma uyarısıyla başlayan sûre, en iyi dost ve yardımcının Allah olduğuna dikkat çekerek sona ermektedir.

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا
وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا (84)

Nisâ 4/84Ayet

(Ey Muhammed!) Artık Allah yolunda savaş! Sen ancak kendinden sorumlusun! Mü'minleri de savaşa teşvik et. Umulur ki Allah inkar edenlerin gücünü kırar. Allah'ın gücü daha üstündür, cezası daha şiddetlidir. (84)

Tefsir

Hız. Peygamber'in hayatının hiçbir döneminde cihad, tek başına kendisine farz kılınmamıştır. Bu tarihî gerçekten hareket edildiğinde âyeti, "Tek başına sen cihad etmekle yükümlüsün" şeklinde anlamak yanlış olacaktır. Âyetin demek istediği şudur: "Gerek sen ve gerekse diğer müminler tek başınıza kalsanız dahi gerektiğinde cihad etmekle yükümlüsünüz ve Allah herkesi kendi yükümlülüğünden hesaba çekecektir." Allah'a inananlar O'nun zararı defetme gücünün düşman gücünden daha büyük, cezasının da daha çetin olduğu konusunda bir şüphe taşımazlar. Burada vurgulanan husus, Allah Teâlâ'nın sonsuz gücünden yararlanmanın ön şartı olan cihaddır; yani tek başına da kalsa müminin hedefe ulaşabilmek için gereken çabayı göstermesi, fedakârlığa katlanmasıdır. Allah'ın âdeti, gücünü iman edenlerden yana koymak değildir; zafer ve başarı bunların şartlarını yerine getirenlerin, kulun yapması gereken hususları, zaferin ve başarının şartlarını ihmal etmeyenlerindir.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ
فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحَسَنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ
الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا (95)

Nisâ 4/ 95 Ayet

Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibarıyla, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (mü'minlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) vadetmiştir. Ama mücahitleri büyük bir mükâfat ile, kendi katından dereceler, bağışlanma ve rahmet ile cihattan geri kalanlara üstün kılmıştır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. (95)

Tefsir

Buradan itibaren 100. âyete kadar Allah Teâlâ kullarını, cihad etme ve dini koruma vazifesine riayet bakımından şu gruplara ayırmıştır: a) Dinini öğrenip yaşayabileceği bir mekâna göçen, burada oturan ve gerektiğinde malı ve canıyla cihad ederek maddî ve mânevî değerlerini koruyan müminler. Bunlar diğer müminlerden derece (rütbe, şeref, mükâfat) bakımından üstündürler. Allah onları, kendisine yakınlık dereceleri, günahlarını örtme ve rahmetine mazhar kılma yoluyla ödüllendirecektir. b) Topyekün savaş ve seferberlik durumu bulunmadığı için malları veya canlarıyla savaşa katılmayıp işleri güçleriyle meşgul olan müminler. Bunlar da ibadetleri ve diğer iyi işleri sebebiyle ecir alırlar, cennete girerler, fakat cihad sevabından ve mücahidlere mahsus şeref, mağfiret ve rahmetten mahrum kalırlar. c) Savaşa çağrıldıkları ve mazeretleri de bulunmadığı halde katılmayanlar. Burada açıkça zikredilmemiş olmakla beraber bunu yapanların hoşgörülmeceği ve cezalandırılacakları hem âyetin dolaylı anlamından hem de başka âyetlerden anlaşılmaktadır (bk. Tevbe 9/118-120; Fetih48/16-17). d) İslâm'ın rahatça öğrenilip uygulanabileceği bir ülkeye göç etme imkânları bulunduğu halde yeterli olmayan mazeretlere dayanarak dinî hayatları için tehlike teşkil eden çevrede yaşamaya devam edenler. Bunların cehennem ile cezalandırılacakları bildirilmektedir. e) Gerçek mazeretleri bulunduğu, çaresizlik içinde oldukları için müslümanların arasına, din ve vicdan hürriyetinin bulunduğu ülkelere göç edemeyen müminler. Allah bunlara da af ve mağfiret ümidi vermekle beraber, imkân bulduklarında hicret etmelerini teşvik etmekte, yeryüzünde hürriyet içinde yaşayabilecekleri yerlerin bulunduğunu bildirmektedir. f) Hicret yolunda ölenler. Bunlar da niyetlerine göre

ödüllendirilecek, Allah tarafından muhacir muamelesine tâbi tutulacaklardır. “Özür sahibi olanlar”dan maksat, özellikle âmâ olanlar, genel olarak da savaşa katılmayı engelleyecek bir vücut ârizası bulunanlardır. Hz. Peygamber’in Kur’ân-ı Kerîm’i yazdırdığı vahiy kâtiplerinden biri olan Zeyd b. Sâbit, bu kayıtla ilgili olarak şu önemli açıklamayı yapmıştır: Resûlullah cihad edenlerle oturanların eşit olmadıklarını bildiren âyeti bana yazdırırken gözleri görmeyen Ümmü Mektûm çıkageldi ve “Ey Allah’ın resulü! Yemin ederim ki, eğer görseydim ben de cihada katılırdım” dedi. Bunun üzerine Resûlullah’ın dizi benim dizimin üzerinde iken vahiy gelmeye başladı, bacağıma öylesine bir ağırlık çöktü ki uyluk kemiğim kırılacak sandım. Sonra Resûlullah’ın üzerinden bu hal giderildi ve “özür sahibi olmaksızın” kaydı geldi (Buhârî, “Tefsîr”, 4/18). Buhârî’nin aynı bölümde kaydettiği bir rivayete göre bu olay Bedir Savaşı sırasında cereyan etmiştir; “oturup kalanlar”dan maksat da bu savaşa katılmayanlardır. Âyet İslâm’daki eşitlik kavramına da açıklık getirmektedir; temel insan haklarında bütün insanlar eşit olmakla beraber liyakat, ehliyet ve çaba ile elde edilen faziletlerle bağlı haklarda hem müminlerle diğerleri hem de cihad edenle etmeyen müminlerbirbirine eşit değildirler. Bu bağlamda mücahid, değerleri korumak için yapılan savaşa bizzat katılan, canını tehlikeye atan kimsedir. Malı ve vergisiyle savaşa katkı yapan veya mazereti sebebiyle fiilen savaşa katılmayan kimseler, büyük ecir alsalar bile fiilen savaşa katılan mücahidlerin derecesine ulaşamazlar (cihad hakkında ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/200; Mâide 5/35; Tevbe 9/73).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (35)

Mâide 5/35 Ayet

Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının, ona yaklaşmaya vesile arayın ve onun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz. (35)

Tefsir

Vesile kelimesi sözlükte “pâye, rütbe, derece, muhabbet ve yakınlık” anlamlarına gelir. Bu son anlamından hareketle kişiyi Allah’a yaklaştıran amele vesile denilmiştir. Müfessirler âyette kastolunan vesilenin, Allah’ın emrettiklerinin yerine getirilmesi ve yasakladıklarının terkedilmesi olduğunu belirtmişler, kişiyi Allah’a yaklaştıracak ve O’nun rızâsını kazanmaya yardım edecek her türlü ibadet ve eylemi vesile saymışlardır. Kutsî hadislerde kişiyi Allah’a yaklaştıran en önemli şeyin Allah’ın farz kıldığı ibadetler ile nâfile ibadetler olduğu ifade buyurulmuştur (Müsned, VI, 256; İbn Âşûr, VI, 187; Elmalılı, III, 1670). Ayrıca vesile cennette sadece Hz. Peygamber’e verilecek olan bir makamın adıdır (Buhârî, “Ezân”, 8; Müslim, “Salât”, 11). Vesile ile aynı kökten türemiş olan tevessül ise sözlükte “yaklaşmak, hedeflenen ve arzulanan gayeye ulaşmak için bir şeyi vasita kılmak” demektir. Dinî bir terim olarak tevessül, “Allah’a yaklaşmak, O’ndan yardım dilemek üzere bir söz veya davranışı aracı kılmak” anlamına gelir. Ancak bu terim zamanla farklı bir anlam kazanmış; melekler, arş, kürsî vb. kutsal sayılan bazı varlıklarla peygamber ve velîlerin Allah katındaki yüksek mertebeleri hürmetine dua etmeyi ve âhirete intikal etmiş sâlih insanlardan yardım istemeyi ifade eder hale gelmiştir. Kavrama yüklenen bu muhteva âlimler arasında tartışılmış ve aşağıda sıralanan üç tür tevessül ihtilâfsız olarak meşrû kabul edilirken, diğer iki türünün meşrûluğu hususunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Meşrû kabul edilen tevessül türleri şunlardır: 1. Yüce Allah’ın isim ve sıfatlarıyla tevessül. 2. Peygamber ve velîlerin hayatta iken yaptıkları dualarla tevessül. 3. İyi ameller hürmetine tevessül. Bunlardan özellikle Allah’ın isimleriyle yapılan tevessül Kur’an ve hadiste yer almış, yüce Allah tarafından açıkça emredilmiştir: “En güzel isimler (el-esmâü’l-hüsnâ) Allah’ındır; bu güzel isimlerle O’na dua edin” (A’râf 7/180).

İkinci tevessülün meşruiyeti ise peygamberlerin ümmetlerine, ümmetin de birbirine dua etmelerini tavsiye eden âyetler (Nisâ 4/64; Yûsuf 12/97-98; Muhammed 47/19) dikkate alınarak kabul edilmiştir. Üçüncüsü yani iyi amellerle tevessül de Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerin bazı dualarından örnekler verilerek teşvik edildiği için makbul sayılmıştır (bk. Bakara 2/285; Âl-i İmrân 3/16, 53, 191, 193). Şu iki tür tevessül ise tartışmalıdır: a) Hayatta olan sâlih insanların Allah katındaki mevki ve mertebeleriyle tevessül. b) Vefat etmiş peygamberlerin ve velîlerin ruhlarıyla tevessül. Bazı âlimler her iki vesile türünün de câiz olduğunu belirtmişlerse de başta İbn Teymiyye olmak üzere diğer bir grup âlim buna karşı çıkmışlardır. Sâlih insanların Allah katındaki mertebeleriyle tevessül hususunda ileri sürülen deliller karşılıklı olarak incelendiğinde bu tür vesilede de herhangi bir sakınca bulunmadığı söylenebilir. Nitekim tevessül konusunda İbn Teymiyye'nin kanaatlerini paylaştığı görülen Şevkânî de bu tür vesilenin câiz olduğunu söylemiştir (II, 45-46). İkinci tevessüle gelince bunun meşruiyetini savunanlar, "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma!" (Âl-i İmrân 3/169) meâlindeki âyetle ölümlerin işitme melekelerinin yok olmadığını bildiren bazı hadisleri de (Müsned, II, 445) dayanak göstererek, peygamberler ve velîlerin âhirete intikal etmelerinin, dünyadaki insanların kendilerinden yardım beklentilerini işitmelerine engel olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Buna göre onlardan hayatlarında yardım istemekle vefatlarından sonra yardım istemek arasında bir fark yoktur. İbn Teymiyye ve onun görüşünü paylaşanlar ise onların artık başka bir âleme intikal ettiklerini, bu dünya ile bağlantılarının kalmadığını, kendilerinden yardım almak için ruhlarıyla tevessül edilemeyeceğini savunmuşlardır. Yukarıda belirtildiği üzere, "Hz. Peygamber hayatta iken bir kimsenin bağışlanması ve arzusunun yerine getirilmesi için onun duasını talep etmek" mânâsında bir tevessülün meşruiyeti ve böyle bir şefaatin varlığında görüş ayrılığı yoktur. Kıyamet gününde Hz. Peygamber'den insanlara şefaate isteneceği, onun dainsanların bağışlanması için Allah'a dua ve niyazda bulunacağı inancı Ehl-i sünnet inançları kapsamında yer almıştır (Buhârî, "Tefsîr", 17/5; Müsned, III, 500). Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemlerde bir kimsenin (dünyada iken) "Ya rabbi! Peygamberin hakkı için, onun yüzü suyu hürmetine..." gibi ifadelerle dua ederek tevessülde bulunmasının meşrûluğu tartışmalıdır. Kabir ve türbe ziyaretleri, dünyanın geçiciliği, uhrevî sorumluluk gibi konularda kabristandan ibret ve ders almak, kabirde yatana dua etmek gibi dinî ve mânevî gayelerle yapılırsa meşrû sayılmış; ancak tevessül maksadıyla, yani kabirlerde yatanların ruhlarından medet umup yardım istemek için yapılırsa fıkıhçıların çoğunluğuna göre mekruh, İbn Teymiyye ve sonraki Hanbelîler'e göre ise haramdır. Sonuç olarak böyle bir tevessül şirk kabul edilmese dahi Allah'tan başka varlıklara dua etmeye ve onları tanrı yerine koymaya ortam hazırladığı için sakıncalı görülmektedir. Bu sebeple müslümanların bu konuda duyarlı davranmaları gerekir (bk. Ali Ataç, "Tevessül", İFAV Ans., IV, 356). Yüce Allah konumuz olan âyette müminlere hitap ederek yalnız iman etmekle yetinmemelerini, Allah'ın buyruklarını yerine getirmelerini, kötü huylardan ve yanlış davranışlardan sakınmalarını, Allah'a yaklaşmak için vesile aramalarını, yani farz, nâfile ve benzeri ibadetlerle O'nun sevgi ve rızâsını kazanmaya çalışmalarını emretmekte; müminlerin bunu gerçekleştirerek kurtuluşa erebilmeleri için gerek nefislerine gerekse dış engellere karşı mücadele etmelerini istemektedir. "Çaba harcayın" diye çevirdiğimiz câhidû fiilin masdarı olan cihad kelimesi İslâmî terminolojide, düşmana karşı uygun vasıtalarla savaş yanında –burada olduğu gibi– insanın Allah yolunda göstermiş olduğu her türlü hayırlı gayretleri, kararlı davranışları da ifade eden bir kavram olarak kullanılır. Âyetin ifadesine göre iman, Allah korkusuyla ve kişiyi Allah'a yaklaştıracak vesileyi araştırmakla, vesile talebi de belirtilen anlamdaki cihadla tamamlanmaktadır. Kısaca kişiyi Allah'a yaklaştıran yollardaki engelleri ortadankaldırarak en etkili unsur cihaddır. Bu sebeple âyet-i kerîme, insanları Allah yolundan alıkoyan, Allah'tan başkasına kulluk etmeye zorlayan her türlü iç ve dış engele (kişi, grup ve güç) karşı mücadele edilmesini emretmektedir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبئسَ الْمَصِيرُ (73)

Tevbe 9/73Ayet

Ey peygamber! Kafirlerle ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası! (73)

Tefsir

Cihad kelimesini sözlük anlamına göre savaşma veya mânevî mücadele metotlarıyla uğraş verme şeklinde yorumlamak mümkündür. Müşriklere karşı ortaya konacak çaba hakkında kullanıldığında bu kelime genellikle “savaş” anlamına göre açıklanmış olmakla beraber, münafıkların da âyette kendileriyle cihad edilecek kişiler arasında sayılmış olması değişik yorumlara yol açmıştır. Bunları sözlü mücadele yöntemleri ve kamu düzenini bozanlara karşı fiilî önlemler alma şeklinde özetlemek mümkündür. Taberî, İbn Mes’ûd’un bir sözüne dayanarak âyetin bu kısmını “inkârcılığını açığa vuran münafıklarla da müşriklerle olduğu gibi savaş” şeklinde yorumlamıştır. Fakat Taberî de kalplerindeki inkârcılığorumakla beraber dışa yansıyan söz ve davranışlarıyla mümin izlenimi veren kişilere karşı sıcak savaş açılmasının mümkün olmadığını kabul etmektedir (X, 183-184). Bu itibarla, cihad kelimesini –en azından küfrünü açığa çıkarmayan münafıklar bakımından– var gücüyle İslâmiyet’i anlatıp onların imana karşı dirençlerini kırarak ve müminlere verebilecekleri zararı en aza indirecek bir çaba göstermek şeklinde anlamak uygun olur. Âyetin kâfirlerle savaşılmasını ve onlara sert davranılmasını isteyen ifadesini ise bu sûrenin 123. âyeti ve Kur’an’ın müslüman olmayanlarla ilişkiler konusundaki diğer buyruklarıyla birlikte değerlendirmek gerekir.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُم وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (185)

Bakara 2/185Ayet

(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur’an’ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah’ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir. (185)

Tefsir

Önceki âyetlerde orucun farz kılındığı bildirilmiş, bunun sayılı günlerde tutulacağı açıklanmış; yükümlüler, süre ve şekil bakımlarından yeni olan bu ibadete psikolojik olarak alıştırmış, güçlük söz konusu olduğunda ruhsatların bulunduğu haber verilmişti. Bu hazırlık mahiyetindeki açıklamalardan sonra farz kılınan oruç ibadetinin ayrıntılarının bildirilmesine geçilmiştir; birbirini tamamlayan âyetler arasında bir nesih (birinin diğerini hükümsüz kılması) ilişkisi yoktur. Kur’an-ı Kerîm’in Hz. Peygamber’e indirilmesi Mekke’de Hira mağarasında, milâdî 610 yılı Ramazan ayının 27. gününde başlamış ve Allah Teâlâ’nın uygun gördüğü aralıklar ve münasebetlerle yaklaşık yirmi üç yılda tamamlanmıştır. Âyette geçen “ramazan ayında Kur’an’ın indirilmesi”nden maksat onun

tamamının değil ilk âyetlerinin indirilmesidir; Bakara sûresinin başında olduğu gibi birçok âyette, Kur'an'ın bir parçasına da kitap ve Kur'an denilmiştir. Yüce mevlâ müslümanlara oruç ibadetini farz kılmayı murat edince bunun zamanının da ona uygun ve lâıyk bir zaman olmasını istemiş, bütün insanlığa son rehber ve irşad aracı kıldığı kitabını vahyetimeye başladığı ayı oruç zamanı olarak seçmiştir. Burada “şehide” fiili “görmek” değil “erişmek, hazır bulunmak” mânasındadır. Bu sebeple âyetin, “Ramazan hilâlini gören oruç tutsun” şeklinde bir mânası yoktur. Kamerî aylardan biri olan ramazanın giriş hilâlini görünce oruca başlanması, çıkış hilâlini görünce de oruca son verilip bayram yapılması, ayın bir engel yüzünden görülememesi durumunda bir önceki ayın otuza tamamlanması ve ertesi günün, yeni ayın biri olarak kabul edilmesi hükümleri âyetle değil hadisle sabit olmuştur (Buhârî, “Savm”, 5, 11; Müslim, “Sıyâm”, 4, 7, 8, 17-20). 1978 yılında İstanbul’da İslâm ülkeleri temsilcilerinin katılımıyla yapılan ilmî bir toplantıda ramazan ve bayram hilâllerinin, dünyanın herhangi bir yerinde görülebilir hale gelmesine dayalı hesaplar ve buna uygun takvim yapılmasına, ayrıca özel rasathânelerden gözetleme yapılarak hesabın kontrol edilmesine karar verilmiştir. O günden itibaren bu kararlara uyan ülkeler arasında birlik hâsıl olmuştur. Kararlara ve bunların dinî-ilmî gerekçelerine katılmakla beraber bu kararlara uymayan ülkelerde ise bazı yıllarda –hesaba göre– dünyanın hiçbir yerinden hilâlin görülmesinin mümkün olmadığı zamanda görme iddialarına dayalı ilânlar yapılmaktadır. Türkiye’de yaşayanlara, alınan kararlara titizlikle uyan Diyanet İşleri Başkanlığı’nı takvimine uymalarını, etrafı dinleyerek kafalarını karıştırmamalarını tavsiye ediyoruz. Hasta ve yolcu olanların orucu başka günlerde kazâ edebilecekleri yukarıda geçtiği halde burada tekrarlanmasının bazı tefsircilere göre sebebi, “oruç tutmakla fidye vermek arasında muhayyer bırakma” hükmünün bu âyetle kaldırılmış olmasından dolayı diğer ruhsatların da kaldırıldığı zannını engellemektir. Onlara göre “Artık ramazana erişen oruç yerine fidye veremez, oruç tutacaktır, ancak hasta ve yolcu olanlar başka günlerde kazâ edebilirler” denilmek istenmiştir. Bize göre âyetler arasında nesih ilişkisi yoktur. Oruç tutmakta zorlananların fidye verme imkânları devam etmektedir. Burada iki geçici mazeretin tekrar zikredilmesinin sebebi, onların da neshedilmediğini, hükmün devam ettiğini anlatmaktır. Esasen bu mazeretlerin yukarıda zikredilmesi bir hazırlık içindir, hüküm ise burada verilmiştir. Allah’ın ululuğunu gönülden benimseyip dile getirmeye tekbir denir. “Allahü ekber” cümlesiyle ifade edilen tekbirin mânası “Allah en uludur, en büyüktür” demektir. Bu cümle aynı zamanda Allah’ın birlik, teklik ve eşsizliğinin itirafıdır. Çünkü en büyük ve en uludan başkasında bir eksiklik, bir küçüklük vardır ve böyle olan bir varlık Tanrı olamaz. Namaza başlarken, rükûya ve secdeye giderken, kurban keserken tekbir getiren müminler, bununla ibadetin ancak Allah’a yapılacağını, ondan başkasının buna lâıyk olmadığını dile getirmektedirler. Ramazan ayını oruçlu geçiren, kurban bayramında kurban ibadetini yerine getiren müslümanların bayram namazına giderken ve bayram namazını kılarken tekbir getirmeleri, bayram hutbelerinde hatibin tekbir getirmesi hep aynı mâna ve hikmete yöneliktir. Ayrıca kurban bayramlarına mahsus olmak üzere “teşrik günlerinde” farz namazlardan sonra tekbir getirilmektedir (bk. Bakara 2/203).

يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا (28)

Nisâ 4/28 Ayet

Allah sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır. (28)

Tefsir

İnsanın zayıf yaratılmasından maksat, kulluk imtihanını kazanabilecek kadar güç ve donanımdan mahrum olması değil, imtihan gereği iradesi ve gücü yanında– bazı zaaflarının bulunmasıdır.

Bunlardan biri de cinsel arzudur. İslâm dini, bu tür arzuları yok sayan katı bir yasaklar sistemi getirmeyip bunların meşrû yollardan tatminini istemiştir. Müteakip âyetlerde dedeğildiği üzere insanın zaaflarından biri de mal tutkusudur. İslâm bunun ortaya çıkaracağı ahlâkî bozulmayla ilgili uyarılarda bulunmakla beraber meşrû kazanma yollarını da teşvik etmiştir. Allah kulları için güçlük değil, kolaylık murat eder (Bakara 2/185); onları imtihan için bile olsa çıkmaz yollara zorlamaz, taşınmaz yüklerin altına sokmaz. Her bir yükümlülüğün, olağan üstü veya olağan dışı hallere bağlı kolaylıkları, yükü hafifletici ruhsatları vardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (6)

Mâide 5/6Ayet

Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan (def-i hacetten) gelir veya kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (Teyemmüm edin). Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat o sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz. (6)

Tefsir

“Namaz” diye çevirdiğimiz salât kelimesi sözlükte “dua etmek, yalvarmak, iyi dilekte bulunmak” anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak salât, tekbirle başlayıp selâmla tamamlanan belirli hareket ve sözlerden oluşan ibadeti ifade eder. İslâm’ın beş esasından biri olan namaz, kulun ibadet duygusuyla Allah’ın huzuruna çıkması, O’nunla bağlantı kurup konuşması, belli şekillerle O’na tapınmasıdır (bilgi için bk. Bakara 238-239; Nisâ 4/43, 101-103). Ancak bu ibadet, kulun uyanık, hazırlıklı, şuurlu, ruh ve beden bakımından temiz olmasını gerektirir. Allah’ın huzuruna çıkmadan önce abdest alma, gerektiğinde gusül etme emri de bu amacın önemli vasıtalarındandır. Önceki ilâhî dinlerde de bulunan namaz ibadeti (bk. Lokmân 31/17), İslâm’da hicretten yaklaşık bir buçuk yıl önce gerçekleşmiş olan mi’rac esnasında farz kılınmıştır (Buhârî, “Salât”, 1). Namazın ön şartı olan abdest ve gusül de namazla birlikte farz kılınmış olup ibadet tarihinde hiçbir zaman abdestsiz namaz kılınmamıştır (Elmalılı, III, 1583; İbn Âşûr, VI, 126 vd.). Abdest –âyette de belirtildiği üzere– ibadet niyetiyle yüzü ve dirseklere kadar kolları yıkamak, başı meshetmek, ayakları topuklara kadar yıkamaktan ibarettir. Abdest, “hadesten tahâret” yani “görünmeyen fakat hükmen var olduğu kabul edilen bir kirlilikten temizlenmek” anlamına geldiği için farz olan temizlik yukarıda bildirilen âzaları bir defa yıkamakla sağlanmış olur. İki veya üç defa yıkamak ve abdest organlarını ovma sünnettir. Âyette belirtilen abdest organlarının sınırları hakkında fıkıh kitaplarında yapılan açıklamaların özeti şöyledir: a) Yüz. Dikey olarak alında saç bittiği yerden çene altına kadar, yatay olarak iki kulak yumuşakları arasında kalan kısımdır. Abdestin farzlarından biri, bu alanı yıkamaktır.

Ağza ve burna su vermek, kulakların içini meshetmek ise sünnettir. b) Kollar. Parmak uçlarından dirseklere kadar olan kısımdır. Dirsekler bu âzalara dahil olduğu için kolları bunlarla birlikte yıkamak farzdır. c) Baş. Kulakların üstünde kalan kısımdır. Bu âzayı ıslak elle meshetmek farzdır. Ancak ne kadarı ve ne şekilde meshedileceği hakkında mezheplerin görüşleri farklıdır. Hanefiler'e göre başın en az dörtte birini meshetmek farzdır. d) Ayaklar. Parmak uçlarından topuk kemiklerine kadar olan kısımdır. Abdestte ayakların yıkanması veya meshedilmesi konusunda iki ayrı görüş vardır: 1. "Ayaklar" anlamına gelen "ercül" kelimesindeki "lâm" harfini üstünlü okuyup "yüzler" anlamına gelen "vücûh" üzerine atfedene göre ayakları yıkamak farzdır. Meşhur dört mezhep mensuplarının anlayış ve uygulamaları böyledir. Meâlde bu kıraatesas alınmıştır. 2. "Ercül" kelimesinin "lâm"ını esreli okuyup kelimeyi "Başlarınızı meshedin" cümlesindeki "başlar" anlamına gelen "ruûs" üzerine atfedene göre ayakları –yıkamak değil– meshetmek farzdır. İmâmî Şîiler bu kıraati benimsedikleri için ayakları meshetmekle yetinirler. Bu takdirde âyetin meâli şöyle olur: "Yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı ve topuk kemiklerine (küçük topuklara) kadar ayaklarınızı meshedin." İbn Abbas, Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerin ve tâbiîlerden bazılarının çıplak ayakları üzerine meshettiklerine dair rivayetler bu görüşü destekler mahiyettedir (bk. Taberî, VI, 126 vd.; İbn Kesîr, III, 48, 49). Taberî'nin kanaati de bu doğrultudadır. Ona göre yüce Allah, teyemmümde yüzün tamamının toprakla meshedilmesini emrettiği gibi abdestte de ayakların tamamının su ile meshedilmesini emretmiştir. Su ile ayaklarını yıkayan kimse ise hem meshetmiş hem de yıkamış sayılır (bk. VI, 130). İbn Kesîr, ayakların meshedilmesine dair rivayetleri garip bulmakta ve Beyhakî'nin Hz. Ali'ye isnat ettiği bir uygulamaya dayanarak buradaki meshin "hafif yıkama" şeklinde yorumlandığını ifade etmektedir (III, 49). Hz. Peygamber'in uygulamalarına dair hadisler birinci görüşü destekler mahiyettedir (Buhârî, "Vudû", 7, 24, 28, 38, 39, 41, 42; Müslim, "Tahâret", 3, 4, 18; Müsned, I, 59, IV, 112; Taberî, VI, 126 vd.). Ayrıca ayaklarını güzelce yıkamamış ve ökçelerinde biraz kuru kalmış kimseler hakkında Hz. Peygamber, "O ökçelerin ateşten çekeceği var!" (Buhârî, "Vudû", 27, 29; Müslim, "Tahâret", 25-30) diyerek ayakları yıkamanın farz olduğuna işaret etmiştir. İbn Âşûr, Enes b. Mâlik'ten gelen başka bir rivayete dayanarak bu konuda sünnetin Kur'an'ı neshettiğini yani ayakları meshetmek Kur'an'la farz kılınmış ise de sünnetin bu hükmü kaldırıp ayakları yıkamayı farz kıldığını söylemektedir (VI, 130-131). Bize göre burada nesih yoktur. Zira âyet ihtimallidir; bu ihtimallerden birini tayin etmek hadise bırakılmış, hadis âyetin mâna ve maksadını açıklamıştır. Hz. Peygamber'in abdestte her uzvunu üç kere yıkadığı, ayrıca ağzına ve burnuna da üçer defa su verdiği rivayet edilmiştir (Tirmizî, "Tahâret", 22). Bunun yanı sıra abdest âzalarını bir defa veya iki defa yıkadığına dair rivayetler de vardır (Buhârî, "Vudû", 22-24). Sakalını ve parmaklarının arasını hilâllemediği, kulaklarının içini ve dışını meshettiği rivayet edilmiştir (Tirmizî, "Tahâret", 23, 28, 30). Âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre abdestte yıkanması gereken uzuvları birer kere yıkamak farz, üçer kere yıkamak ise sünnettir. Âyetin zâhirinden her namazdan önce abdest almanın şart olduğu anlaşılır. Ancak Hz. Peygamber Mekke'nin fethine kadar her namazdan önce abdest aldığı halde Mekke fethedildiği gün birkaç vakit namazı bir abdestle kılarak, bozulmadığı müddetçe bir abdestle birden çok namazın kılınabileceğini göstermiş ve ümmetine bu kolaylığı sağlamıştır (Müslim, "Tahâret", 86; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 66). Sahâbeden bazıları da bir abdestle birden fazla namaz kılmışlardır (Buhârî, "Vudû", 54; Müsned, III, 132). Bu uygulamalardan anlaşıldığına göre abdest bozulmadığı müddetçe her namaz için yeniden abdest almak farz değil, menduptur. Kur'an'da mestler üzerine meshten söz edilmemekle birlikte Hz. Peygamber'in uygulamaları bunun da câiz olduğunu göstermektedir (Buhârî, "Vudû", 48). Cünüplük, büyük mânevî kirlilik (hades-i ekber) halini ifade eder. Boşalma olmasa bile cinsel ilişki, –ilişki olmasa da– cinsel haz duyarak boşalma veya uykuda meninin gelmesi kişiyi cünüp eder. Cünüp olan bir kimsenin bu durumdan temizlenmesi için gusül yapması yani boy abdesti alması gerekir. Guslün farz olması bu âyete, sünnete ve icmâa dayanmaktadır (bk. Buhârî, "Gusül", 28; Müslim, "Hayız",

87). Cünüplük ve hayız veya nifas kanının kesilmesi durumlarında dinen yükümlü olan kimselerin gusletmeleri farzdır. Öte yandan ölüyü yıkamak da geride kalanların görevidir. Gusül, Hanefiler'e göre "ağız ve burun içi dahil olmak üzere bütün vücudun temiz su ile yıkanması" demektir. Ağız ve burna su vermek abdestte sünnet olduğu halde gusülde farzdır. Suyun bulunmaması halinde veya kullanma imkânı olmayan durumlarda temiz toprakla yapılan teyemmüm gusül yerine geçer. Teyemmüm, büyük veya küçük kirliliği gidermek niyetiyle ellerin içini toprak cinsinden temiz bir şeye vurup önce yüze sürmek, sonra tekrar vurup her elin içiyle karşı kolu meshetmektir. Cünüplükten temizlenmek için yapılan teyemmüm hem gusül hem de abdest yerine geçer. Sembolik ve mânevî temizlenme yolu olan teyemmüm, her ne kadar maddî bir temizlik sağlamasa da kişiyi mânevî ve psikolojik olarak temizlenme duygusuna kavuşturur ve kendisini Allah'a ibadet için hazırlıklı hissetmesine imkân sağlar. Hz. Peygamber bir seferden dönerken yanında bulunan eşi Hz. Âişe gerdanlığını yitirmiş, Resûlullah sahâbîlerle birlikte onu aramaya başlamış, bu durum onların yollarından kalmalarına ve susuz bir yerde gecekalmalarına sebep olmuş, sabah namazını kılmak için abdest alacak su bulamamışlardı. Bu olay üzerine teyemmüm hükmünü içeren âyet nâzil olmuştur (Buhârî, "Teyemmüm", 1, 2; "Tefsîr", 4/10, 5/3). Ancak bunun Nisâ sûresinin 43. âyeti mi yoksa konumuz olan âyet mi olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır (bk. Nisâ 4/43). Daha önce Hz. Peygamber'in açıklama ve uygulamalarıyla farz kılınmış olan abdest ve guslün hükmü bu âyetle pekiştirilmiş ve abdestin ayrıntılarıyla birlikte teyemmüm hükmüne de yer verilmiştir. Allah Teâlâ, Bakara sûresinin 185. âyetinde olduğu gibi bu âyetin devamında da kulları için güçlük değil kolaylık murat ettiğini ifade buyurarak İslâm'da kolaylığın esas olduğunu bildirmiştir. Hasta iken veya yolculuk esnasında cünüp olanlar, gusül yerine temiz toprakla teyemmüm ederek temizlenebilirler. Aynı şekilde, tuvalete çıkmış, dolayısıyla abdesti bozulmuş olan veya cinsel ilişkide bulunmuş ve her iki halde de su bulamamış olan veya suyu bulduğu halde şiddetli soğuk, hastalık, düşman korkusu ve benzeri sebeplerle onu kullanma imkânı bulamayanlar temiz toprakla teyemmüm ederler. Meâlinde "cinsel ilişki" diye tercüme ettiğimiz kısmın sözlük anlamı "kadına dokunmak"tır. Mezhep imamları bu ifadeyi farklı şekillerde yorumlamış ve farklı sonuçlara varmışlardır. Ebû Hanîfe'ye göre burada kadınlara dokunmak "cinsel ilişki"denkinaye olup maksat onlarla cinsel ilişkide bulunmaktır. Ona göre şehvetle veya şehvetsiz olarak erkeğin teni kadının tenine dokunmakla abdest bozulmaz. Şâfiî'ye göre bu ifade kinaye değil hakikattir. Maksat, erkeğin teninin kadının tenine dokunmasıdır. İster şehvetle, isterse şehvetsiz olsun erkeğin teni aralarında evlenme engeli oluşturacak düzeyde yakınlık bulunmayan bir kadının tenine dokunduğu takdirde her ikisinin de abdesti bozulur. İmam Mâlik'e göre ise erkek veya kadın karşı cinse şehvetle dokunduğu takdirde abdesti bozulur (bilgi için bk. Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'ân, Beyrut 1985, IV, 4; ayrıca bk. Nisâ 4/43). Yüce Allah abdesti, guslü veya teyemmümü farz kılmakla insanları güçlük içerisine sokmak değil, onları temizlemek ve onlara nimetini tamamlamak istemiştir. Bunlar insanların gücünün üstünde olan işler değildir. Dinde insanların yapamayacağı hiçbir yükümlülük yoktur. İstisnâî durumlarda ise özel kolaylıklar (ruhsat) getirilmiştir. Abdest ve gusül bedeni mikroplardan koruyucu bir temizlik olduğu gibi mânevî olarak da insanı Allah'a yaklaştıran ve onun ibadet için kendisini hazır hissetmesini sağlayan bir iç temizliğidir. Teyemmüm de bir mânevî temizliktir. Hz. Peygamber "Temizlik imanın yarısıdır" buyurarak genel anlamıyla temizlik yanında gusül, abdest ve teyemmümün dindeki önemine işaret etmişlerdir (Müslim, "Tahâret", 1; Tirmizî, "Da'avât", 86).

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (21)

Bakara 2/21Ayet

Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız. (21)

Tefsir

Bundan önceki âyetlerde iman bakımından insanlar “mümin, kâfir, münafık” olarak çeşitlendirilmiş, her bir grubun özellikleri açıklanmıştı. Bu âyette inanç durumları ne olursa olsun bütün insanlara hitap edilerek hepsi birden Allah’a kul olmaya davet edilmekte ve bu çağrı İslâm’ın şu özelliklerini ortaya koymaktadır: a) Bu ilâhî çağrı (İslâm) din, dil, ırk, bölge, sınıf... farkı gözetmeksizin bütün insanlığa yöneltilmiştir. b) Bu çağrıya muhatap olmak ve Allah kulluğuna kabul edilmek için bir ön şart yoktur. Daha önce neler yapmış, ne kadar büyük suç ve günah işlemiş olursa olsun bir kimse gönülden benimseyerek “Allah’tan başka ilâh yoktur ve Muhammed O’nun elçisidir” dediği anda müslüman olmuş, Allah’a kulluğa ilk adımı atmış, geçmiş günahlarını silmiş olur. c) Kulluk edilecek varlığın yaratılmamış (varlığı zorunlu, kendinden, ebedî ve ezeli), yaratıcı ve eşyaya özelliklerini verici olması gerekir. Bu vasıfları taşıyan tek varlık kâinatın yaratıcısı ve rabbi olan Allah Teâlâ’dır. Bu sebeple O’ndan başkasına kulluk edilemez. d) Yukarıda verilen meâl göre “Allah’a kul olma” emri ile takvâ (sakınma) arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurulmuştur. Allah’a kulluk etmenin (İslâm’a özgü iman, ibadet, ahlâk ve diğer amellerin) hâsıl edeceği sonuç takvâdir. Sakınma kavramı, sakınılacak alan ve varlık ile sakınmadengeli ve hikmetli bir düzen ve yapı oluşturulmuştur. Bu yapı hem dengeyi hem de dünyadakilerin gök cisimlerinden, gökte olup bitenlerden zarar görmemelerini sağlamaktadır. İnsanlara verilen bilgi edinme ve bilgiden yeni bilgilere ulaşma kabiliyeti doğru kullanıldığı takdirde yaratıcı Allah’ın varlık ve birliğine kolayca ulaşmak mümkündür. Kuvve halinde (potansiyel olarak) insanda mevcut olan bu bilgiye rağmen onun, Allah’a ortak koşması, O’nu bırakıp başka varlıklara tapınması veya itaat etmesi veya her şeyin kendiliğinden ve bir tesadüf sonucu oluştuğuna inanması “bile bile şirk koşmak ve inkâr etmek” sayılmaktadır. Çünkü bu inanç ve anlayış (inkâr ve şirk) insanın fitrat ve tabiatına (potansiyel bilgisine) ters düşmektedir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا (1)

Nisâ 4/1Ayet

Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir. (1)

Tefsir

Kur’ân-ı Kerîm’de “ey insanlar!” hitabının hedef kitlesi yalnızca müminler değil, bütün insanlardır. Bu sebeple âyette “Allah’a saygısızlıktan sakının” yerine “Rabbinizden sakının” meâlinde bir ifade kullanılmıştır. Bunu, insanların yaratıcı ile kulluk ilişkisine “Allah ve ilâh”, insan olarak yaratılma ve geliştirilme ilişkilerine ise rab isminin uygun düşmesiyle izah etmek mümkündür. Zira bu isim, yaratmayı ve yaratılana belli özellikler içinde var oluş imkânı vermeyi ifade etmektedir. Hitabın, arkadan gelecek hükümler bakımından, hiçbir fark gözetmeksizin bütün insanları hedeflemiş olmasının ikinci delili de insanlar arasındaki ilişkilere –biri geniş, diğeri nispeten dar olan– iki unsuru temel kılmış olmasıdır: a) Bütün insanların asıl maddesi, özü olan “nefis”, b) İlk rahimden (bütün insanların annesi olan Havvâ’nın rahminden) son rahime (her bir insanın annesinin rahmine) kadar gelen rahimler. Yaratanı bir, özü ve aslı bir, ilk oluşta anası babası bir, sonraki

oluşlarda da soyu ve ailesi bir olan insanların yalnızca bu birlikten kaynaklanan birtakım hakları ve ödevleri (bu mânada insan hakları) olacaktır, olmalıdır; Nisâ sûresi de bu hakların ve ödevlerin önemli bir kısmını açıklamak üzere gönderilmiştir. Kur'an'da nefis (çoğulu enfüs), "insan, insanın veya başka bir şeyin kendisi, insanın hayatta iken insan olmasını sağlayan (insanın onun sayesinde, ona sahip olduğu için insan olduğu), ölünce de ebedî varlığını devam ettiren unsur" mânalarında kullanılmıştır. Bazı âlimler, filozoflar ve sûfiler ruh ile nefsi aynı varlığın iki adı olarak açıklamışlar (meselâ bk. Gazzâlî, İhyâ', III, 2 vd.), bazıları ise nefis ile ruhu farklı mahiyetler olarak tanımlamışlardır. İkinci tanımlamaya göre Allah Teâlâ her bir insan için tıpkı bedeni gibi bir de nefis yaratır, Şah Veliyyullah'ın "neseme" adını verdiği bu nefis, insanın hayatı boyunca yapıp ettiklerine göre mânevî bir yapı ve kişilere göre farklı özellikler kazanır. Ruh ise şahsî değil umumdur; tek bir enerji merkezinden gelip ampulleri aydınlatan elektrik gibidir ve ilâhîdir, Allah'a aittir, "halk âlemi"ne değil "emir âlemi"ne dahildir, nefis için Allah'ın rızâsına götüren yolu aydınlatır veya onu bu yola çeker. İnsanın tabiatında ve yapısında Allah'ın rızâsına aykırı yola çeken güçler de (heyecanlar, güdüler, ihtiyaçlar) vardır, ayrıca şeytanın da işi, insanı Allah yolundan saptırmaya çalışmaktır. İnsan (nefis), aldığı eğitim ve iradesi sayesinde bu iki çekim merkezi arasında mücadele ve imtihan vererek dünya hayatında kulluğunu ve tekâmülünü gerçekleştirmeye çalışır; "emmâre" (kötüye çeken, kötüyü emreden) nefis olmaktan kurtularak, "levvâme" (kendini tenkit eden, kınayan), "mülheme" (ilâhî ilhama mazhar olan), "mutmainne" (şüphelerden ve geçici zevk bağımlılığından kurtularak huzura eren), "râdiye" (Allah'ın takdirine razı olan), "merdiyye" (Allah'ın rızâsına mazhar olan) nefis basamaklarına veya derecelerine tırmanmak için çabalar (Şah Veliyyullah, et-Tefhîmâtü'l-ilâhiyye, I, 222; II, 216 vd.; Hüccetullâhi'l-bâliga, I, 38-40, 58-61). Âyette önce "sizi bir tek nefisten yaratan" denilmiş, sonra "ondan da eşini yaratan" buyurulmuştur; insanlardan her birinin babası ve anası bulunduğu, her birey üreme kanunları çerçevesinde meydana geldiğine göre burada "nefisten, ondan yaratan" sözünü "onun bir parçasından" (meselâ kaburgasından) şeklinde değil, "onun özünden, ona benzer (misli) olan asıldan ve kökten (buradaki ifadeye göre nefisten) yaratan" şeklinde anlamak gerekir. Nitekim "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden (nefislerinizden) eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır" meâlindeki âyette de bu kelime aynı mânada kullanılmıştır (Rûm 30 /21). Nahl (16 /72) ve Şûrâ (42/11) sûrelerinde de benzer ifadeler vardır. Bütün bu âyetlerde "nefisinden yaratmak", "vücudunun bir parçasından yaratmak" mânasında değildir. Buna göre meâli ve numaraları verilen âyetler, Havvâ'nın aslının, Âdem'in kaburgası olduğu şeklindeki yaygın inancın delili olamaz. Havvâ'nın veya kadınların eğri kaburgadan yaratıldığını ifade eden hadisler, kadınla erkeğin tabii (fitrî) olan ve değişmemesi gereken farklılıklarını ve özelliklerini anlatmak üzere yapılmış bir benzetmedir, mecazî bir anlatımdır. Nitekim bazı rivayetlerde açıkça "Kadın kaburga gibidir" buyurulmuştur (Buhârî, "Nikâh", 79, 80; Müsned, V, 151). Hadislere göre kadınları erkeklere benzetmeye, tabii özelliklerini yok etmeye kalkışmak, eğimli yaratılmış kaburga kemiğini düz hale getirmeye uğraşmak gibidir. Kaburga ancak kavisli olduğunda uygun, sağlam ve kâmindir, fonksiyonunu yerine getirir; düz olsaydı akciğerin şekline uymaz ve onu koruyamazdı. Şu halde onu düzeltmeye çalışmak bozmaya ve kırmaya çalışmak demektir. Âdem ile Havvâ yaratıldıktan sonra bunlardan birçok erkek ve kadının meydana getirildiği ve yeryüzüne dağıtıldığı ifade buyurulmaktadır. Bazı müfessirler dünyada yalnızca bir erkekle bir kadının bulunduğu bir zamanda bunların çocuklarının nasıl çocuk meydana getirebilecekleri üzerinde durmuş ve "birinci batında ikiz doğan bir erkek ve bir kızın, ikinci batında yine ikiz doğan bir kız ve bir erkekle evlendiklerini, o tarihte başka yolu bulunmadığı için Allah'ın farklı batınlarda doğan kardeşler arasında evlenmeyi câiz kıldığını ifade etmişlerdir (Tabâtabâî, IV, 146). Bize göre böyle bir tasavvur zarurideğildir; çünkü Allah Teâlâ'nın insanı nasıl yarattığını açıklayan âyetlerde topraktan, çamurdan, nefisten ve Allah'ın ruhundan üflemeyle yaratıldığı kayıtları ve şekilleri vardır. Son şekil Hz. İsmâ'nın

yaratılmasıyla ilgilidir. Meryem, bir erkekle beraber olmadan Allah'ın ruhundan üflemesi (Enbiyâ 21/91; Tahrîm 66/12) ve bunun açıklaması mahiyetinde olan “ruhun insan şekline bürünüp Meryem’e görünmesi”yle (Meryem 19/17) hamile kalmış ve Allah'ın ona ulaştırdığı bir “kelimesi” (Nisâ 4/171) olarak Hz. Îsâ'yı doğurmuştur. Kezâ Hz. Zekeriyâ bir zürriyet vermesi için rabbine dua etmiş, rabbinin de duasını kabul ederek Yahyâ'yı ona vereceğini müjdelemesi üzerine “kendisinin yaşlandığını, eşinin de çocuktan kesildiğini” ifade ederek bunun nasıl olacağını sormuştu. Rabbin ona cevabı şöyle olmuştur: “İşte böyle; Allah dilediğini yapar” (Âl-i İmrân 3/40); “... O, bana kolaydır; daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım” (Meryem 19/9). Hz. Âdem'in yaratılmasında ana da yoktur baba da; Hz. Îsâ'nın yaratılmasında yalnızca ana vardır; Hz. Yahyâ'nın yaratılmasında ana ve baba vardır, fakat çocuk yapma kabiliyetleri mevcut değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve sağlam rivayetlerde “kardeşlerin birbiriyle evlendikleri” bilgisi verilmediğine göre ilk yaratılan erkekle kadından birçok erkek ve kadının türetilmesinin nasıl olduğunun bilinmediğini, yukarıda zikredilen şekillerden birine göre veya bir başka şekilde yaratma ve çoğaltmanın olabileceğini ifade etmek bize daha uygun görünmektedir. Akrabalık bağının (sıla-i rahim) hakkını vermemekten sakınmanın, Allah'ın emirlerine aykırı davranmaktan sakınma ile beraber zikredilmesi İslâm'da akrabalık ilişkisine ne kadar önem verildiğine güçlü ve açık bir işaret teşkil etmektedir. Ayrıca bu giriş, sûrede “ana, kız kardeş, eş” gibi sıfatlarla erkeğe bağlı (aralarında akrabalık veya akid ilişkisi bulunan) kadınların haklarına riayet edilmesi gerektiğine ve bunun Allah'ın emirlerine riayet mahiyetinde olduğu hükmüne de işaret etmekte, gelecek hükümler için mânevî bir müeyyide sağlamaktadır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ
 أَتَقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (13)

Hucurât 49/13Ayet

Ey insanlar! Şüphesiz yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır. (13)

Tefsir

Müslümanların dünya görüşlerini ve değer ölçütlerini dayandırdıkları âyetlerden biri de budur. Fertler, gruplar, kavimler, ümmetler, milletler siyasî, kültürel, biyolojik, coğrafi vb. farklarla birbirinden ayrılır; bu farklara bağlı olarak farklı kimlik sahibi olur, bu kimlikle tanınır ve tanışır. Ayrıca her biri kendi farkını, özelliğini bir gurur, değer ve övünç vesilesi yapar. Âyet farklı yaratılmanın “kimlik edinme ve bu kimlikle tanınma, tanışma” fonksiyon ve hikmetini onaylıyor; ancak farklı sosyal ve etnik gruplara mensup olmanın üstünlük vesilesi olarak kullanılmasını reddediyor; insanın şeref ve değerini, kendi iradesi ile elde etmediği etnik aidiyete değil, kendi irade ve çabasıyla elde ettiği evrensel değerlere bağlıyor. Âyetteki etka kelimesinin içerdiği takvâ kavramı, evrensel değerleri, erdemleri edinme ve bunların zıtlarından titizlikle kaçınma ve sakınmayı ifade etmektedir (bk. A'râf 7/26). Hak dine iman dışındaki evrensel değerler hangi kişi ve grupta bulunursa o, diğerlerinden daha üstündür, daha değerlidir. Sıra hak dine imana gelince, özellikle ebedî kurtuluş bakımından başka hiçbir değer ve erdem imanın yerini tutamaz, imandan üstün olamaz. Âyetin ortaya koyduğu insanlık değeri ile gruplar arası ilişkiyi –konuyla ilgili başka âyetleri de göz önüne alarak– şöyle özetlemek mümkündür: Bütün insanlar bir erkekle (Âdem) bir kadından (Havvâ) yaratılmış, meydana getirilmiştir. Allah Âdem'i topraktan, eşini de Âdem'in

aslından yaratmış, bunların karı-koca olmalarından sonra da doğum yoluyla insanlık vücuda gelmiş, üremiş ve çoğalmıştır. Şu halde bütün insanların aslı birdir, aynı maden ve maddeden yaratılmışlardır; hem kök hem de biyolojik temel özellikleri farklı değildir, bu yönden bir üstünlük veya aşağılık söz konusu olamaz. Kök itibarıyla kardeş olan insanlar birçok hikmet yanında farklı kimliklerle tanınıp tanışmaları için gruplara ayrılmışlardır. Her grup, başkalarından farklı, kendi aralarında ortak özelliklerine dayalı olarak birleşir ve dayanışır. Bu birleşme ve dayanışmada temel unsur dindir. Dini bir olanlar birbirini kardeş bilirler ve genellikle diğer özelliklerdeki ortaklık bu özel bağın üstüne çıkamaz. Dinin insana kazandırmak istediği en önemli değer ahlâktır (takvâ), hem bir grup içinde hem de gruplar arasında üstünlüğün, üstün değer ölçütü ahlâk olmalıdır. Kur'an'ın nâzil olduğu zamanda Araplar'da da kavimleri ve kabileleri ile övünme, kendilerini bu yüzden başkalarından üstün görme âdeti (kültürü) güçlü bir şekilde mevcuttu. İslâm insanların eşitliği gerçeğini ilân edince bunu sindirmekte zorlananlar oldu, bazı soylu aileler ve kabileler kızlarını diğerlerine veya âzatl (eski) kölelere vermek istemiyorlardı. Hz. Peygamber bunlarla mücadele etti, müminleri eğitti ve meşhur Vedâ hutbesinde bütün insanlığa şöyle seslendi: "Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki rabbiniz birdir, babanız birdir. Arap'ın başka ırka, başka ırkın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlâk üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur. Dinleyin! Bu ilâhî gerçeği size tebliğ ettim mi, bildirdim mi?" Kendisini dinleyenler hep birden "evet" dediler. "Öyleyse burada olanlar olmayanlara bildirsın!" buyurdu (Müsned, V/411).

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ دُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ
الرَّحِيمُ (128)

Bakara 2/128 Ayet

Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakıyla işitensin, hakıyla bilensin" diyorlardı. "Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tövbemizi kabul et. Çünkü sen, tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın." "Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin." (127-129)

Tefsir

Müfessirler genellikle 127. âyetteki "... temellerini yükseltiyordu" ifadesine dayanarak, Kâbe'nin yerinde daha önce bir yapı bulunduğunu, bunun zamanla (Nûh tûfanında) harap olup üstünü kum örtüsünün kapattığını, Hz. İbrâhim'in bu eski temelleri açığa çıkararak bunların üzerine Kâbe'nin binasını yükselttiğini belirtirler. Ayrıca Kâbe'nin ilk defa melekler veya Hz. Âdem tarafından yapıldığına dair bazı rivayetleri aktarırlar (bk. Taberî, I, 546-549). Ancak Taberî bu hususta kesin bir bilgimizin bulunmadığını belirtirken çağdaş müfessirlerden M. Reşîd Rızâ, söz konusu rivayetleri kıssacıların uydurması saymakta, özellikle bir kısım yahudilerin yaydıkları İsrâîliyat türünden rivayetler olarak nitelemekte ve Kâbe'nin ilk defa Hz. İbrâhim tarafından inşa edildiğini ifade etmektedir (I, 466-468). Genel anlamıyla ümmet (çoğulu ümem), çoğu aynı kökten gelen, önceki kuşaklardan devralınan özelliklerin veya ortak menfaat ve ideallerin ya da din, zaman, vatan gibi faktörlerin bir araya getirdiği insan topluluğunu ifade eder. Dinî anlamda bir peygambere inanıp onun yolundan giden cemaate, ilâhî dinlere mensup kavimler topluluğuna ümmet denir (Muhammed ümmeti, İslâm ümmeti, hıristiyan ümmeti gibi. Kur'an bütünlüğü içinde ümmet

kavramı hakkında daha geniş bilgi için bk. T. Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 71-75). Aynı âyette geçen müslim kelimesinin masdarı olan İslâm kelimesi “li” edatıyla kullanıldığında “teslim olma” anlamına gelir. Hz. Muhammed’in tebliğ ettiği son dine İslâm isminin verilmesinin bir sebebi de İslâm kelimesinin “teslim olma”, yani “Allah’ın varlığını ve birliğini tanıyarak O’nun peygamberi vasıtasıyla insanlığa bildirdiği itikadî ve amelî hükümleri benimseyip uygulama” anlamına gelmesidir. Esasen bütün ilâhî dinler insanlardan böyle bir teslimiyet istediği için, bu dinlerin hepsi geniş anlamda İslâm Peygamber’in yirmi birinci göbekten atası olan Adnan da Hz. İsmâil’in soyundan ve dolayısıyla Arab-ı müsta’ribe’dendir (bk. Hakkı Dursun Yıldız, “Arap”, DİA, III, 273). Bu suretle Hz. İbrâhim’in duası kabul edilmiş ve son peygamber Hz. Muhammed onun soyundan gelmiştir. Nitekim hemen bütün müfessirlerin kaydettiği bir hadiste Hz. Peygamber, “Ben atam İbrâhim’in duası, İsa’nın müjdesiyim” buyurmuşlardır (Müsned, IV, 127, 128, V, 262; Hâkim, el-Müstedrek, II, 656). İbrâhim’in duasından maksat konumuz olan 129. âyet, İsa’nın müjdesinden maksat da Hz. İsa’nın İsrâiloğulları’na hitaben, “Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim” meâlindeki ifadesini nakleden Saf sûresinin 6. âyetidir. Bu sebeple müslümanlar, “Allâhümme sallî” ve “Allâhümme bârik” dualarında, Hz. Peygamber’le birlikte Hz. İbrâhim’i de saygıyla anmayı dinî bir gelenek haline getirmişler, hadislerde ve diğer İslâmî kaynaklarda İbrâhim aleyhisselâm Halîlullah (Allah’ın dostu) olarak isimlendirilmiştir (daha geniş bilgi için bk. Râzî, IV, 65-66; İslâm âlimlerinin, Yuhanna İncili’nde Hz. İsa’dan sonra geleceği bildirilen Paraklêtos’la Hz. Muhammed’in kastedildiğine dair görüşleri ve genel olarak eski kitaplarda İslâm peygamberini müjdeleyen haberler konusunda bk. A’râf 7/157; Saf 61/6). Hz. İbrâhim duasında, kendi soyundan seçilip gönderilmesini dilediği elçinin ifa edeceği başlıca işlevleri şöyle sıralamıştır: Halkına Allah’ın âyetlerini okuyup bildirmesi, onlara kitabı, hikmeti öğretmesi ve onları temizlemesi. Kuşkusuz bir peygamberin daha birçok görevi varsa da burada anılanlar, elçilik ve rehberlikle ilgili temel işlevler olması bakımından özellikle kayda değer görülmüştür. Müfessirler buradaki “âyetler”i kısaca “vahiy, Allah’ın varlığını, birliğini ve peygamberlerin doğruluğunu kanıtlayan deliller”; “kitab”ı “Kur’ân-ı Kerîm”, “hikmet”i “Peygamber’in sünneti, din ve dinî hükümlerle ilgili bilgiler, söz ve yaşayışta doğruluk”; “tezkiye”yi de “temizleme yani inkâr ve şirkle kötü huylardan ve günahkirlerinden arındırma” şeklinde açıklamışlardır (Taberî, I, 556-558; Zemahşerî, I, 94; Râzî, IV, 66).

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرءُوفٌ رَحِيمٌ (143)

Bakara 2/143Ayet

Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olacaksınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık. Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz, Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir. (143)

Tefsir

Dilediğini dosdoğru yola ileten Allah, bu cümleden olmak üzere müslümanları da “vasat bir ümmet” yapmıştır. “Sırât-ı müstakîm”in, “her türlü eğrilik, aşırılık ve sapıklıktan uzak, dosdoğru, adaletli, ölçülü, ılımlı

ve dengeli bir yol, bir inanç ve yaşama biçimi” anlamına geldiği ifade edilmişti. Vasat ümmet de aynı şekilde “ifrat ve tefritlerden korunarak inancında, ahlâkında, her türlü tutum ve davranışlarında doğruluk, dürüstlük ve adalet çizgisinde kalmayı başaran dengeli, sağduyulu, ölçülü, insaflı ve uyumlu nesil, toplum” anlamına gelir. Buradaki “vasat” kelimesi, “hem maddî ve bedensel tutkulara kapılmaktan, zevk ve sefahate dalmaktan hem de bedensel ve dünyevî ihtiyaçları büsbütün reddederek bir tür ruhbanlık hayatına kendini kaptırmaktan korunan” şeklinde de açıklanmıştır. İslâm’dan önceki dönemlerde genellikle yahudiler ve müşrik Araplar gibi bazı toplumlar mâneviyattan büsbütün uzaklaşarak dünyevîleşmişler, materyalist bir hayat anlayışına sapsmışlardı. Hıristiyanlar, Mecûsîler ve çeşitli Hint tarikatlarına mensup olanlar gibi bazı topluluklar da dünyevî ve bedensel lezzetlere büsbütün sırt çevirerek kendilerini koyu bir ruhaniyete kaptırmışlardı. İşte İslâm dini bütün bu aşırılıkları reddederek ılımlı ve dengeli bir din ve dünya anlayışı getirdi; bu anlayışa uygun bir toplum yapısı gerçekleştirdi (Reşîd Rızâ, II, 4-5). Böyle bir topluma “vasat ümmet”, onun izlediği yola da “sırât-ı müstakîm” dedi. İbn Atıyye’nin naklettiğine göre bazı eski âlimler de, Muhammed ümmetinin –İsrâiloğulları’nın aksine– din konusunda itidalden sapıp aşırılığa kapılmamaları sebebiyle vasat ümmet diye nitelendirildiğini belirtmişlerdir (I, 219). Âyete göre yüce Allah müslümanlara, bu seçkin nitelikleri dolayısıyla bütün insanlara şahit olma yetkisi veya özelliği vermiştir. Tefsirlerde bu “şahitlik”le ilgili farklı açıklamalar yapılmakta olup en yaygın yoruma göre âhirette bazı ümmetler, peygamberlerinin kendilerine ilâhî hakikatleri bildirdiğini inkâre edecekler. Muhammed ümmeti ise, Hz. Peygamber’in geçmiş peygamberler hakkında kendilerine verdiği bilgilere dayanarak bu iddiayı yalanlayacak ve böylece o ümmetlere karşı peygamberler lehinde şahitlik yaparak hakikati ortaya koyacaklardır (Taberî, II, 8; İbn Atıyye I, 219; Râzî, IV, 100-101). Ancak âyetin üslûbundan, bu şahitlik konusunun “vasat ümmet” nitelmesiyle ilgisi olduğu anlaşılmaktadır. İslâmî literatürde şâhid kelimesinin “örnek” ve “delil” anlamında da kullanıldığını dikkate alarak bu kelimeyi “örnek ümmet” veya gerçek insanlığın nasıl olması gerektiğine dair bir “delil değeri taşıyan toplum” şeklinde anlamak ve böylece âyetin söz konusu bölümünü şöyle yorumlamak daha uygun gözükmektedir: Allah Muhammed ümmetini, din ve dünya konusunda her türlü aşırılıklardan uzak, akıllı, itidalli, adaletli ve dengeli bir ümmet kılmış; bu ölçülere göre oluşmuş görüş ve inançlarıyla, fitratı bozulmamış her insanın kolaylıkla takip edebileceği sadelikteki güzel ahlâk ve yaşayışlarıyla onları bütün insanlara örnek bir nesil, bütün bu güzel nitelikleri sebebiyle üstün insanlığın ne olduğunu gösteren, kanıtlayan bir delil kılmıştır. Bu özellikleriyle onlar iyi toplumlar için lehte, kötüler için aleyhte bir delil ve şahit olacaklardır. Böylece âyet dolaylı olarak müslümanlara, din ve dünya işleri konusunda başkalarını örnek alıp taklit etmek yerine, başkalarına örnek olmaları; dünya milletleri karşısında pasif ve alıcı değil, aktif ve verici olan bir konuma yükselmeleri; maddî ve mânevî alandaki bu konumlarıyla özenilen ve izlenen bir toplum düzeyine ulaşmaları sorumluluğunu da getirmektedir. Kuşkusuz idealde bütün insanlar ve realitede bütün müslümanlar için–din ve dünya işleri hususunda doğru, adaletli ve en üstün örnek, ölçü ve önder Hz. Muhammed olduğu için– âyetin devamında Peygamber’in de müslümanlar hakkında bir şahit, yani en iyinin ölçüsü, örneği ve kanıtı olduğu ifade buyurulmuştur. Hz. Peygamber, kible değişikliği ile ilgili bu âyetler gelinceye kadar (ağırlıklı görüşe göre on altı veya on yedi ay, bk. Tirmizî, “Tefsîr”, 3) Kudüs’teki Beytülmakdis’e yönelerek namaz kılmışsada, Kâbe’nin kible olması hususunda derin bir istek duyuyordu. Hz. Peygamber’in bu arzusu yönünde kiblenin değiştirilmesiyle kimlerin gerçekten Allah’ın resulüne gönülden bağlı samimi müminler olduğu, kimlerin müslüman görünmelerine rağmen münafık oldukları da ortaya çıkacaktı. Nitekim âyetin üslûbundan anlaşıldığına ve tefsirlerde yer alan bazı rivayetlere göre, hicretin 2. yılında Receb veya Şâban ayında gerçekleşen kible değişikliği, neredeyse bir fitne sebebi olmuş; Hz. Peygamber ve müslümanlar bu değişikliği memnunlukla karşılarken yahudilerle birlikte münafıklar da bunu bir dedikodu vesilesi yapıp Hz. Peygamber’e dil uzatmaya kalkışmışlardır (ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, II, 11-12). Kiblenin değiştirilmesi, “Allah’ın hidayet verdiği kimseler”in dışında kalanlara yani yahudiler ve münafıklarla henüz İslâm’ı içlerine sindirememiş kesimlere ağır gelmiş; önemli bir mesele olarak tartışma konusu yapılmış; hatta –yahudilerin de telkiniyle– müslümanlar arasında daha önce Kudüs’e yönelerek kılınan namazların boşa gitmiş olacağı kaygısına kapılanlar bile olmuştur (İbn Atıyye, I, 220-221). İşte âyette “Allah imanınızı asla zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir” buyurularak O’nun, kendisine iman ve itaat gereği olarak yapılan amelleri kabul edeceğine, dolayısıyla bu hususta bir kaygıya kapılmanın yersiz olduğuna dikkat çekilmiştir.

ÜNİTE 7
İSLAMİYET VE TÜRKLER

BU ÜNİTE İÇERİSİNDE AYET YER ALMAMAKTADIR